

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ІМ. І. КРИП'ЯКЕВИЧА

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ІМ. І. КРИП'ЯКЕВИЧА
ІНСТИТУТ НАРОДОЗНАВСТВА

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

СТАСЮК ОЛЕКСАНДРА ЙОСИПІВНА

УДК 94:324(47+57:477.8)»1939/1953»

ДИСЕРТАЦІЯ

**РАДЯНСЬКІ ВИБОРЧІ КАМПАНІЇ ЯК ЧИННИК РАДЯНІЗАЦІЇ
ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УРСР (1939–1953 рр.)**

Спеціальність – історія України

Подається на захист здобуття наукового ступеня доктора історичних наук.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на джерело. –

О.Й.Стасюк

Науковий консультант:

Лисенко Олександр Євгенович,
доктор історичних наук, професор

Львів, 2021р.

АНОТАЦІЯ

Стасюк О. Й. Радянські виборчі кампанії як чинник радянзації західних областей УРСР (1939–1953 рр.) – Кваліфікаційна наукова робота на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальностями 07.00.01 – історія України. – Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Інститут народознавства НАН України. Львів, 2021.

У дисертації вперше в українській історіографії на основі широкої джерельної бази та досягнень вітчизняних та зарубіжних вчених комплексно досліджено роль представницької гілки влади в системі суспільно-політичних та економічних перетворень у західноукраїнських областях за часів сталінщини. Виявлено та описано концептуальні підходи більшовицької правлячої верхівки до організації виборів представницьких органів влади у регіоні, «особливі» технології активізації виборчого процесу, специфічні форми та методи проведення агітації. Показано форми та методи спротиву населення урядовим виборчим кампаніям, висвітлено причини несприйняття західними українцями демократії радянського зразка.

Внаслідок аналізу сукупності наукових праць на вказану тематику виокремлено два концептуальних підходи до досліджуваної проблеми – радянський і модерний. Радянський – представлений передовсім працями науковців СРСР, а також їхніми апологетами з країн т. зв. соціалістичного табору – полягає у глорифікації радянської політичної системи як «найдемократичнішої у світі». Модерний погляд на проблему заступають сучасні вітчизняні науковці, а також зарубіжна, у тому числі й діаспорна історіографія, що позиціонують СРСР як тоталітарну державу з диктаторською партократичною формою правління, позбавлену будь-яких ознак демократії.

Джерельна база дослідження представлена кількома видово-тематичними блоками документів і матеріалів, які відклалися у результаті

діяльності вищих і місцевих органів влади СРСР і УРСР, партійних та силових структур. Під цим оглядом використані в дисертації джерела поділено на кілька груп: законодавчі, керівні та директивні документи вищих органів влади та управління СРСР і УРСР; директивні вказівки ЦК КП(б)У та ВКП(б), а також місцевих парткомітетів; нормативно-правові акти; статистичні зведення; документи силових структур; пресові видання; матеріали націоналістичного підпілля; епістолярій, мемуарна література.

У роботі насамперед докладно проаналізовано радянську модель організації влади та політичного представництва із залученням праць відомих советологів (Х. Арендт, С. Кульчицький, М. Хайдегер, Р. Піхоя, А. Авторханов, Т. Снайдер та інш.), що визначає є концептуальний підхід до досліджуваної проблеми. Констатовано, що виборча система СРСР, яка формувалася на початку 20-х років, на законодавчому рівні була позбавлена елементів демократії, а демократичне виборче право, закріплене Конституцією 1937 року, залежало від реалізації на практиці більшовицької моделі соціалізму. Командно-адміністративна система, яка утвердилася в СРСР у 1930-х роках, спотворювала інститут виборчого права, перетворюючи механізм його реалізації у політико-декоративну процедуру, позбавлену практичного змісту. Вибори в Радянському Союзі не виконували своєї основної функції з формування нового складу верховних та місцевих органів влади і ніяк не впливали на ротацію керівних кадрів, яка зазвичай відбувалася з волі вузької групи партійних діячів. Це була надзвичайно дороговартісна імітація виборчого процесу, націлена на створення привабливого демократичного іміджу СРСР на міжнародній арені та в очах власного суспільства. Виборчі кампанії в усіх республіках Союзу РСР відтворювали певну загальну модель політичного життя за сталінізму, символічну взаємодію між владою та виборцями.

Авторкою розглядається механізм насадження радянських політичних практик у західноукраїнському регіоні під час першого етапу радянізації та у повоєнний період. Зауважено, що Вибори до Народних Зборів Західної

України, як і Західної Білорусії, а також «прохання» населення Північної Буковини про приєднання до УРСР були невід'ємним інструментом політики Кремля, спрямованої на розширення меж імперії, та не відображали реального ставлення місцевих мешканців до територіальних змін у регіоні через керівництво процесом з Москви, застосування адміністративного тиску на виборців та діяльність спецслужб, які з перших днів окупації розгорнули в краї широкомасштабні політичні репресії. Влада докладала максимум зусиль для успішного проведенні виборів, адже вони повинні були засвідчити «добровільність» входження західноукраїнських територій до складу СРСР та легітимізувати тут радянську присутність. Однак, західні українці виявляли неоднозначне ставлення як до предмету скликання Народних Зборів, так і радянських стандартів життя, широко рекламованих партійними агітаторами у рамках передвиборчої кампанії. Вагомою перешкодою на шляху залучення місцевого населення до офіційних політичних церемоніалів та радянзації регіону загалом стали досвід місцевого населення, отриманий у парламентських структурах Австро-Угорщини, міжвоєнної Польщі, Румунії та Чехословаччини, а також власних державних утвореннях (УНР, ЗУНР), який робив більшість з них індиферентними до радянської пропаганди і агітації та підштовхував до особливих моделей електоральної поведінки.

У дисертації також висвітлено особливості підготовки та проведення виборчих кампаній до Верховних Рад СРСР, УРСР та місцевих Рад впродовж окресленого періоду під оглядом дій влади та реакції населення. Зауважено, що вибори представницької гілки влади у західноукраїнських областях розглядалися владою як невід'ємний чинник радянзації регіону і були покликані завершити перебудову державного апарату, зламавши стару політичну систему та створивши мережу представницьких інституцій, тотожних радянським. Формування радянської гілки влади в західному регіоні УРСР відбувалося у два етапи: вперше впродовж 1939–1941 рр. та у 1946–1953 рр., коли виникла потреба поновлювати управлінські структури, сформовані тут під час першого етапу радянзації. Окреслені етапи

відрізнялися суспільно-політичною та економічною ситуацією, поведінкою владної еліти, змушеної застосовувати у повоєнний період значно жорсткіші методи радянзації регіону, що вплинуло на конструювання виборчих технологій, а також реакцією населення, яке від пасивних методів протесту перейшло до збройного опору окупантам. Авторкою висвітлено законодавче, ідеологічно-пропагандистське, організаційно-технічне, кадрове та матеріальне забезпечення виборчих кампаній. Вказано на складність реалізації владою виборчих процедур через спротив місцевого населення, яке виявляло критичне ставлення до демократії радянського зразка та радянського режиму загалом. Констатовано, що найбільший спротив мешканці західноукраїнських областей вчинили під час виборів до ВР СРСР у лютому 1946 р., організувавши масовий бойкот «сталінській виборчій комедії». Обернути ситуацію на свою користь владі вдалося лише за допомогою військової сили, репресій, адміністративного та психологічного тиску на виборців. Попри поширені у регіоні настрої абсентеїзму, а у окремі періоди – масову відмову населення від участі у виборах, офіційні результати голосування завжди свідчили про «блискучу перемогу блоку комуністів і безпартійних», що було наслідком примусових дій влади та численних фальсифікацій під час підрахунку голосів. Аргументовано доведено, що радянська партократична система не лише не зупиняла порушення законодавства організаторами процесу, а фактично узаконювала примус та свавілля чиновників під час виборів. Застосування неправових регуляторів виборчого процесу в західних областях набули характеру негласних норм, адже політичні цілі радянського керівництва неможливо було зреалізувати в рамках існуючих конституційних порядків. Це стало наслідком неправомірних дій органів державної влади та окремих посадових осіб, які фактично сформували в державі специфічне поле обмеженої законності, в якому не діють або зумисне не застосовуються чинні нормативно-правові акти. У результаті механізм проведення виборів, який на всій території СРСР мав не надто конституційний характер, ще більше розходився з буквою

закону. Масові, системні порушення представниками більшовицького режиму виборчого законодавства, прописаних у ньому засад і процедур доповнювалися службовими порушеннями та діями, що виходили далеко за межі існуючого правового поля, силових та армійських структур. Зневажання законів самою владою створювало підстави для правового нігілізму місцевих мешканців, які й без того вважали радянську політичну й соціально-економічну систему окупаційною, імперською, антиукраїнською.

Зауважено, що виборчі кампанії 1950–1951 рр. проходили у значно спокійнішій обстановці та за активнішої участі населення. На шлях конформізму людей штовхала втома від безплідного протистояння з представниками режиму, майже повна ліквідація учасників національно-визвольного руху, втрата ілюзій стосовно розв'язання ситуації на західноукраїнських землях за допомогою міжнародно-політичних чинників. Відносна стабілізація ситуації з виборами у регіоні знижувала увагу чиновників до їх проведення, що оберталось численними недотягненнями в роботі виконкомів та додатково дискредитувало виборчу систему в очах громадян. Окреслені тенденції мали місце не лише в західноукраїнських областях, а й на всій території УРСР, що посилювало настрої абсентеїзму та приховані форми протесту серед виборців. Вкрай незначна роль інституту виборів у державі призвела до поширення у наступні роки явища соціальної апатії та недовіри до існуючої системи влади.

У дослідженні проаналізовано роль і завдання Рад депутатів трудящих та їхніх виконкомів у процесі утвердження сталінського тоталітарного режиму в західноукраїнських областях. Авторкою підкреслено, що насадження владних структур у регіоні впродовж 1939–1941 рр., а також у повоєнний період мало імпортований характер й лише дотично залежало від виборів представницької гілки влади. Засилля радянських емісарів в управлінських структурах краю було наслідком недовіри представників режиму до місцевого населення, а також небажання західних українців співпрацювати з чужою їм окупаційною владою. Документально доведено

повну або часткову бездіяльність Рад у сталінський період через формальність їхнього становища в управлінській ієрархії, слабку фінансову базу та підпорядкованість парткомітетам. Несамостійність та неефективність функціонування представницьких органів влади в СРСР, що виявлялася у порушенні конституційних строків скликання сесій місцевих Рад, низькій явці депутатів на засідання сесій та небажанні брати участь у обговоренні питань, незадовільній роботі депутатських комісій та груп тощо, у західноукраїнських областях посилювалася внаслідок низької фахової та моральної культури партфункціонерів, надісланих у регіон чинити радянські зміни, насильницьких методів радянізації та спротиву з боку місцевого населення населення, адже на відміну від інших регіонів республіки, у її західних областях радянські органи влади стали не просто бюрократичною надбудовою, а апаратом насильства чужого, кремлівського окупанта. Підсумовано, що ні виборчі кампанії, ні діяльність місцевих органів влади у західноукраїнських областях у вказаний період не лише не сприяли закріпленню тут радянської влади, а й спричинили її дискредитацію. Як наслідок, суспільно-економічні перетворення у регіоні мали неоднозначний, а часом суперечливий характер.

На основі аналізу політичних настроїв населення західноукраїнських областей під час проведення урядових виборчих кампаній констатовано наявність широких опозиційних кіл до радянської політичної системи та влади загалом, що зумовлювалося загальним ворожим сприйняттям радянського режиму, а також віддзеркалювало непросту суспільно-політичну ситуацію у регіоні, де влада, не зумівши приборкати самостійницьких прагнень населення, жорстоко розправлялася з учасниками національно-визвольного руху. Вперше у вітчизняній історіографії стратифіковано кілька груп виборців у середовищі західноукраїнського суспільства під оглядом політичних переконань та мотивації електоральних дій; встановлено справжні масштаби спротиву населення радянським урядовим кампаніям. Докладно висвітлено форми та методи протистояння влади і цивільного

населення, а також учасників ОУН і УПА під час виборчих кампаній. Після ліквідації національно-визвольного руху та утвердження радянської системи влади ставлення населення до представників режиму можна схарактеризувати як внутрішню опозицію, у якій значна частина західноукраїнського населення перебувала аж до розвалу СРСР. Стан подвійної свідомості на довгі роки став для радянських громадян визначальною характеристикою їхньої ментальності, яка, з одного боку, деформувала національну свідомість людей, з іншого, – була чи не єдиним способом її збереження в умовах тоталітарного суспільства.

Результати дослідження можуть бути використані у навчальних курсах політичної історії України, історії держави та права УРСР, для написання узагальнюючих праць з історії радянського суспільства, зокрема його політичної культури. Висновки та узагальнення, асоціації та порівняння, зроблені в процесі дослідження, є придатними для оптимізації функціонування представницької гілки влади сучасної України та подолання негативних явищ, які вона успадкувала від радянської управлінської системи, подальшого осмислення шляхів розвитку українського парламентаризму. Дослідження матиме певне значення для розвитку електоральної географії, що дасть змогу чіткіше структурувати українське суспільство за політичними орієнтаціями та сприятиме зниженню регіональних протиріч.

Ключові слова: західні області Української РСР, сталінський період, представницька гілка влади, виборчий процес, політичні настрої населення.

SUMMARY

Stasiuk O.Y. Soviet election campaigns as a factor in the Sovietization of the western regions of the Ukrainian SSR (1939–1953). – Scientific qualification work; a manuscript.

Thesis for a degree of Doctor of Historical Sciences, Speciality 07.00.01 – History of Ukraine. I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of NAS of Ukraine, Institute of Ethnology of NAS of Ukraine. Lviv, 2021.

For the first time in Ukrainian historiography, the thesis, based on a wide range of sources and the achievements of domestic and foreign scientists, comprehensively investigates the role of the legislative branch of government in the system of socio-political and economic transformations in the Western Ukrainian regions during the Stalin era. Identified and described the conceptual approaches of the Bolshevik ruling elite to the organization of elections of representative bodies of power in the region, "special" technologies of intensification of the electoral process, specific forms and methods of campaigning. The forms and methods of the population's resistance to government election campaigns are shown, the reasons for Western Ukrainians' rejection of the Soviet-style democracy are highlighted.

While analyzing the totality of scientific works on the specified subject, two conceptual approaches to the issue under study were identified – Soviet and modern. The former, represented primarily by the works of the USSR scientists and their apologists from the countries of the so-called socialist camp, consists in glorifying the Soviet political system as "the most democratic in the world." The latter – modern Ukrainian scholars, foreign and diasporic historiographers, consider the USSR to be a totalitarian state with a dictatorial partocratic form of government without any signs of democracy.

The source base of the study is represented by several type-thematic blocks of documents and materials of activities of higher and local authorities of the USSR and the Ukrainian SSR, party, and law enforcement agencies. In this sense, the used sources are divided into several groups: legislative, governing, and

directive documents of the higher authorities and administration of the USSR and the Ukrainian SSR; directives of the Central Committee of the Communist Party of Ukraine and the All-Union Communist Party, as well as local party committees; legal and regulatory framework; statistics; documents of law enforcement agencies; press; materials of the nationalist underground; epistolary, memoirs.

Scrutinizing the Soviet model of the organization of power and political representation with the involvement of studies of famous Soviet scholars (for instance, H. Arendt, S. Kulchytskyi, M. Heidegger, R. Pikhoya, A. Avtorkhanov, T. Snyder) shows the conceptual approach to the research. Stated that the USSR electoral system, formed in the early 1920s, was deprived of democracy at the legislative level, and the democratic election law by Constitution 1937 depended on the implementation of the Bolshevik model of socialism. Established in the 1930s, the USSR's administrative-command system distorted suffrage, turning its implementation into a political-decorative procedure without practical meaning. Elections in the Soviet Union fulfilled neither their primary function of forming new higher and local authorities nor affecting the rotation of managerial staff, which usually were regulated by a limited group of party members. It was an extremely costly imitation of the electoral process for creating an attractive democratic image of the USSR in the international arena and for its society. Election campaigns in all the republics of the USSR reproduced a specific general model of political life under the Stalin era, a symbolic interaction between the government and the electorate.

The author examines the imposition of Soviet political practices in the western regions during the first stage of Sovietization and in the post-war period. As argued, elections to the People's Assembly of Western Ukraine, as well as Western Belarus, and the "request" for the population of Northern Bukovyna to join the USSR were an integral tool of the Kremlin's policy to expand the empire and did not reflect the real attitude of locals to territorial changes in the region, administrative pressure on voters and the activities of intelligence, which first and foremost launched large-scale political repression. The authorities made every

effort to hold the elections successfully, as they had to testify the "voluntary" entry of the western Ukrainian territories into the USSR and to legitimize the Soviet presence there. However, Western Ukrainians expressed ambivalent feelings about both the subject of convening the National Assembly and Soviet standards of living, advertised by party agitators during an election campaign. Locals' experience in the parliamentary structures of Austria-Hungary, interwar Poland, Romania, and Czechoslovakia, as well as in their own state formations, which made most of them indifferent to Soviet propaganda and pushed for special models of electoral behavior, became a major obstacle to their involvement in official political ceremonies and the Sovietization of the region in general.

Moreover, features of the preparation and conduct of election campaigns to the Supreme Soviets of the USSR, the Ukrainian SSR, and local Soviets during the outlined period by reviewing the authorities' actions and the population's reaction are highlighted. As a matter of fact, elections of the legislative branch of power in Western Ukraine were seen as an integral factor in the Sovietization of the region to complete the restructuring of the state apparatus, breaking the old political system and creating a network of institutions identical to the Soviet. The formation of the Soviet branch of power in the western region of the Ukrainian SSR had two stages: in 1939-1941 and 1946-1953 when governing structures formed here during the first stage of Sovietization needed to be renewed. Differences between the outlined stages were in the socio-political and economic situation, the behavior of the elite, forced to use much harsher methods of Sovietization in the postwar period, which influenced the electoral technologies, and the reaction of the population – from passive protest to armed resistance. The author covers the legislative, ideological, and propaganda, organizational and technical, personnel, and material support of election campaigns. Due to the opposition of locals, who were against the Soviet-style democracy and the Soviet regime in general, election procedures were difficult for the authorities to conduct. It is stated that the most significant resistance of the inhabitants of the western Ukrainian regions was made during the elections to the Verkhovna Rada of the USSR in February 1946,

organizing a mass boycott of "Stalin's election comedy." The authorities managed to turn the situation in their favor only with the help of military force, repression, administrative and psychological pressure. Despite widespread absenteeism in the region and, at times, mass refusals to vote, official voting results have always shown a "brilliant victory for the Communist and non-partisan blocs" as a result of government coercion and massive vote-rigging. It is corroborated that the Soviet partocratic system not only did not stop violations of the law by the organizers of the process but, in fact, legitimized the coercion and arbitrariness of officials during elections. The use of non-legal regulators of the electoral process in the western oblasts became implicit norms, as the political goals of the Soviet leadership could not be realized within the framework of the existing Constitution. It resulted from illegal actions of authorities and certain officials, who formed in the state the limited legality, in which the current legal and regulatory framework did not apply or would not be applied intentionally. Consequently, the mechanism of elections, which was not very constitutional throughout the USSR, was even more at odds with spirit of law. Violation of laws by the authorities themselves created grounds for the legal nihilism of residents, who already considered the Soviet political and socio-economic system to be occupational, imperial, and anti-Ukrainian.

However, the election campaigns of 1950-1951 took place in a calmer atmosphere, with the more active participation of the population. Tired from fruitless confrontation with representatives of the regime, almost complete liquidation of the national liberation movement participants, and the loss of illusions about resolving the situation in Western Ukraine with the help of international political factors, people were driven to conformism. Relative stabilization of the situation with the elections reduced officials' attention to their conduct, which turned into numerous shortcomings in the work of executive committees and further discredited the electoral system in the eyes of citizens. The outlined tendencies took place in the western Ukrainian regions and the whole territory of the Ukrainian SSR, which intensified absenteeism mood and hidden

forms of protest among the voters. An extremely insignificant role of the election law in the state led to the spread of social apathy and distrust of the existing system of power in the following years.

Additionally, the research analyzes the role and tasks of the Soviets and their executive committees in establishing the Stalinist totalitarian regime in the western Ukrainian regions. Emphasized that the imposition of power structures in the region during 1939-1941, as well as in the postwar period, had an imported character and only to a large extent depended on the election of the legislative branch of power. The dominance of Soviet emissaries in the administrative structures was a consequence of the officials' mistrust towards the local population and the unwillingness of Western Ukrainians to cooperate with the alien occupation authorities. The complete or partial inaction of the Soviets during the Stalin era has been documentarily proved through the formality of their position in the management hierarchy, weak financial base, and subordination to the party committees. Non-independence and inefficiency of legislative bodies in the USSR, for instance, revealed in violation of the constitutional deadlines for convening sessions of local councils, the low turnout of deputies and unwillingness to participate in discussions, unsatisfactory work of deputy commissions and groups in Western Ukraine intensified due to low and moral culture of party members, sent to the region to make Sovietization by violent methods. After all, in contrast to other regions of the republic, in its western regions, the Soviet authorities became not just a bureaucratic superstructure but an apparatus of foreign violence – the Kremlin occupier. Therefore, neither the election campaigns nor the activities of local authorities in the western Ukrainian regions during this period not only did not contribute to the consolidation of Soviet power here but also led to its discrediting. As a result, socio-economic transformations in the region have been ambiguous and sometimes contradictory.

Based on the analysis of the political mood of the residents during the government election campaigns, it was stated that there were broad opposition circles to the Soviet political system and government in general due to the general

hostile perception of the Soviet regime. It also reflected the complex socio-political situation in the region, where the government, unable to curb the population's independence aspirations, brutally dealt with members of the national liberation movement. For the first time in Ukrainian historiography, several groups of voters from the Western Ukrainian society were stratified by the political convictions and motivation of electoral actions; the actual scale of the population's resistance to Soviet government campaigns was established. The forms and methods of confrontation between the authorities and the civil population and OUN and UPA participants during the election campaigns are covered in detail. After the liquidation of the national liberation movement and the establishment of the Soviet system, the attitude of locals to the representatives of the regime can be characterized as an internal opposition, in which a large part of the Western Ukrainian population was until the collapse of the USSR. For many years, the dual consciousness became for Soviet citizens a defining characteristic of their mentality, which, at one extreme, distorted people's national consciousness. At the other, it was almost the only way to save it in a totalitarian society.

The results of the study can be applied in courses on the political history of Ukraine, the history of the state and law of the USSR, to write generalized works on the history of the Soviet society, in particular its political culture. The conclusions and generalizations, associations, and comparisons made in the research are suitable for optimizing the functioning of the legislative branch of power of modern Ukraine and overcoming the inherited from the Soviet administrative system disadvantages, further understanding the development of the Ukrainian parliamentary system. It is believed to be of importance for developing electoral geography, for the more precise structuring of Ukrainian society by political orientations, and will help reduce regional contradictions.

Keywords: western regions of the Ukrainian SSR, Stalin era, legislative branch of power, electoral process, political mood of the people.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Збірник документів:

1. Радянські виборчі кампанії в Західній Україні (1946–1950-ті роки). Збірник документів і матеріалів / [упор. і відп. ред. О. Стасюк]; НАН України; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича; Галузевий державний архів Служби безпеки України. Львів, 2011. 725 с.

Розділи в колективних монографіях:

2. Стасюк О. Статус радянського депутата та його становище в суспільстві. *Взаємодія інституцій держави та громадянського суспільства в Україні: західні землі (кінець ХІХ – початок ХХІ ст.): колективна монографія* / [відп. ред. І. Соляр]; Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2017. С. 227–235.

Статті у фахових виданнях:

3. Стасюк О. Протистояння влади та націоналістичного підпілля під час виборчих кампаній 1946–1947 років у західноукраїнських областях. *Військово-науковий вісник Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного*. Львів, 2016. Вип. 26. С. 174–188.

4. Стасюк О. Особливості підготовки радянських виборчих кампаній у західноукраїнських областях у повоєнний період (1946–1947 рр.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя: ЗНУ, 2016. Вип. 46. С. 178–181.

5. Стасюк О. Проблема соблюдения законности во время проведения избирательных кампаний сталинского периода в западноукраинских областях. *Leges si Vita (Закон и жизнь). Международный научно-практический правовой журнал* / [гл. ред Л. Арсене]. Республика Молдова, 2016. № 12/2. С. 97–101.

6. Стасюк О. Особливості організації та проведення перших виборів до Верховних Рад СРСР та УРСР у західноукраїнських областях. *Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць*. Київ, 2017. Вип. 124 (№ 9). С. 63–66.

7. Стасюк О. Вибори до т. зв. Народних зборів Західної України у світлі електорального досвіду населення регіону. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2017. Вип. 30: Український визвольний рух ХХ століття / гол. редкол. М. Литвин, упоряд. і наук. ред. М. Романюк]; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. С. 136–144.

8. Стасюк О. Критика радянської виборчої системи ідеологами та публіцистами ОУН. *Вісник Львівського університету. Серія історична* / [за ред. І. Підкови, Р. Тарнавського]. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2017. Вип. 53. С. 424–436.

9. Stasiuk O. The Peculiarities of formation of the representative branch of power in the west Ukrainian regions of the Ukrainian soviet socialist republic in the post war period. *Східноєвропейський історичний вісник* / [гол. ред. В. Ільницький]. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2018. Вип. 7. С. 151–160 (Web of Science).

10. Стасюк О. Організаційно-технічна складова виборів в Українській РСР. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія* / [за ред. проф. І. Зуляка]. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2018. Вип. 1. Ч. 3. С. 190–197.

11. Стасюк О. Заходи режиму з підготовки виборів до ВР СРСР 9 лютого 1946 року в західних областях Української РСР та реакція населення. *Молодий вчений*. Херсон, 2018. № 7. С. 28–31 (Index Copernicus).

12. Стасюк О. Радянські виборчі кампанії 1950–1951 років у західноукраїнських областях УРСР. *Емінак: науковий щоквартальник*. Київ, 2018. № 3 (23) (липень–вересень). Т. 2. С. 58–64.

13. Стасюк О. День виборів до Верховної Ради СРСР 10 лютого 1946 року у західноукраїнських областях УРСР. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових*

праць / [гол. ред. В. Вашкевич]. Київ: Видавництво «Гілея», 2018. Вип. 136 (9).С. 77–81.

14. Стасюк О. Радянські виборчі кампанії як вияв політичних репресій режиму (1936–1989 роки). *Масовья рэпрэсіі СССР у гістарчных даследаваннях і калектнай памяці: навуковы зборнік* / [пад рэд. д-ра гіст. н. А. Смаленчука і канд. Гіст. н. А. Кандрацюк]. Мінськ: Зміцер Колас, 2018.С. 275–289.

15. Стасюк О. Радянські виборчі кампанії як засіб індоктринації суспільства (на прикладі Української РСР повоєнного періоду). *Український історичний журнал*. Національна академія наук України / [гол. наук. ред. В. Смолій]. Київ, 2018. Вип. 4.С. 84–97 (Web of Science).

16. Стасюк О. Роль Рад у процесі радянзації західноукраїнських областей УРСР (1939–1941 рр.). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2018. Вип. 31.С. 26–37.

17. Стасюк О. Політичні настрої західних українців під час виборчих кампаній повоєнного періоду. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2019. Вип. 32.С. 113–124.

18. Стасюк О. Роль місцевих Рад у політичних та економічних трансформаціях західних областей УРСР повоєнного періоду. *Український історичний журнал*. Київ, 2020. Вип. 4.С. 97-109 (Web of Science).

19. Стасюк О. Особливості підготовки виборчих кампаній 1950–1953 рр. у західних областях УРСР. *Часопис української історії* / За ред. доктора історичних наук, професора А. П. Коцура. Київ, 2021. Вип. 44.С. 94–103.

20. Стасюк О. Організація та проведення виборів до верховної ради УРСР (9 лютого 1947 р.) у західних областях УРСР. *Гілея: науковий вісник*. Київ: «Видавництво «Гілея», 2021. Вип. 160 (№ 1–2). Ч. 1. Історичні науки.С. 128–133.

21. Стасюк О. Становлення та функціонування представницької гілки влади в західних областях Української РСР під час першого етапу радянзації

(1939–1941 pp.) *Народознавчі зошити*. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2021. С. 816–828.

Публікації, які додатково відображають результати дослідження:

22. Стасюк О. «Демократія» по-сталінськи. Як Кремль намагався легітимізувати приєднання Західної України до СРСР за допомогою виборів. *Український тиждень* (Київ). 2012. № 43 (260). 25 жовтня. URL: <https://tyzhden.ua/History/63213>

23. Стасюк О. Формування демократичних інституцій та виборчого права на території України у першій половині ХХ століття. *Новітня доба* / [відп. ред. М. Литвин, упоряд. і наук. ред. О. Стасюк, М. Романюк]; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'кевича. Львів, 2014. Вип. 2. С.27–36.

24. Стасюк О. Виборчі кампанії до Верховних Рад СРСР та УРСР в системі форсованої радянізації західноукраїнських земель (1946–1947, 1950–1951 pp.). *Матеріали VII Волинської Всеукраїнської історико-краєзнавчої конференції (до 95-річчя заснування Житомирського державного університету імені Івана Франка)*. Житомир, 2014. С. 70–72.

25. Стасюк О. Форсована радянізація західноукраїнських земель в світлі виборів представницьких органів влади. *Парламентаризм в Центрально-Східній Європі: історія, національні особливості, сучасні тенденції*. Київ, 2015. С.195–201.

26. Стасюк О. Становлення парламентаризму в Україні: ретроспективний аналіз та шляхи розвитку. *Україна в гуманітарних і соціально-економічних вимірах. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції 29-30 квітня 2016 р.* / За ред. О. Ю. Висоцького. Дніпропетровськ: «Роял Принт», 2016. Ч. II. С.145–148.

27. Стасюк О. Заходи режиму з нейтралізації відділів ОУН і УПА під час виборчих кампаній 1946–1947 років у західноукраїнських областях. *Матеріали ІV Всеукраїнської наукової конференції «Проблеми дослідження українського визвольного руху ХХ століття (до 75-річчя Поліської Січі та 95-річчя Другого*

Зимового походу)» / За заг. ред. Г. М. Стародубець. Житомир: «Полісся», 2016. С.97–101.

28. Стасюк О. Структура та компетенція радянських органів представницької влади. *Новітня доба* / [відп. ред. І. Соляр, упоряд. і наук. ред. М. Романюк, О. Стасюк]; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'кевича. Львів, 2017. Вип. 5. С. 87–96.

29. Стасюк О. Питання легітимності радянських виборчих кампаній повоєнного періоду в західноукраїнських областях. *Актуальні питання публічного та приватного права у контексті сучасних процесів реформування законодавства: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м.Херсон, 14–15 квітня 2017 р.* Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С.16–20.

30. Стасюк О. Радянське виборче законодавство та особливості його практичної реалізації (1936–1989 рр.). *Особливості розвитку публічного та приватного права в Україні: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, (м. Харків, 21–22 липня 2017 року).* Харків: ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2017. С.10–15.

31. Стасюк О. Демократія по-сталінськи або як фальсифікували вибори у Радянському Союзі. *Новітня доба* / [відп. ред. М. Романюк]; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'кевича. Львів, 2018. Вип. 6. С. 243–249.

32. Stasiuk O. The nomination of candidates for deputies as a ritual element of soviet ostensible democracy. *Новітня доба* / [відп. ред. М. Романюк]; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'кевича. Львів, 2020. Вип. 8. С. 77–87.

33. Стасюк О. Передвиборча агітація і пропаганда у західних областях УРСР повоєнного періоду та реакція суспільства. *Тоталітаризм як система знищення національної пам'яті [текст]: збірник наукових праць за матеріалами всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю 11–12 червня 2020 року* / [наук. ред. Т. Єщенко]. Львів: Друкарня Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, 2020. С.377–381.

Перелік умовних скорочень

- АЦДВР** – Архів Центру досліджень визвольного руху
- ВВ** – внутрішні війська
- ВКП (б)** – Всесоюзна комуністична партія (більшовиків)
- ВЛКСМ** – Всесоюзна ленінська комуністична спілка молоді
- ВО УПА** – воєнна округа УПА
- ВО** – військовий округ
- ВР** – Верховна Рада
- ВЦВК** – Всеросійський Центральний Виконавчий Комітет
- ГОПП** – групи охорони громадського порядку
- ГК УПА** – Головна Команда УПА
- ГОСП** – Головний осередок пропаганди
- ГДА СБУ** – Галузевий Державний архів Служби безпеки України
- ДВК** – дільнична виборча комісія
- Держкомархів України** – Державний комітет архівів України
- ЗУЗ** – західноукраїнські землі
- ЗУНР** – Західноукраїнська народна республіка
- КВШ УПА** – Крайовий військовий штаб УПА
- КЕ ОУН** – Крайова Екзекутива ОУН
- КК** – Карпатський край
- КОП** – Крайовий осередок пропаганди
- КП ОУН** – Крайовий провід ОУН
- КП(б)У** – Комуністична партія (більшовиків) України
- ЛГ** – легендовані боївки ОУН
- ЛК** – Львівський край
- МВД** – Міністерство внутрішніх дел
- МВС** – Міністерство внутрішніх справ
- МГБ** – Міністерство государственной безопасности
- МДБ** – Міністерство державної безпеки

МОН – Міністерство освіти і науки України
НАНУ – Національна Академія Наук України
НКВД – Народный комиссариат внутренних дел
НКВС – Народний комісаріат внутрішніх справ
Обл. ОП – обласний осередок пропаганди
ОВК – окружна виборча комісія
ООП – окружний осередок пропаганди
ОП – осередок пропаганди
ОСУЗ – Осередньо-східні українські землі
ОТУ – обласне тимчасове управління
ОУН – Організація українських націоналістів
ОУН (б) – бандерівський відлам ОУН
ОУН (м) – мельниківський відлам ОУН
Півд. СУЗ – південно-східноукраїнські землі
ПЗУЗ – північно-західні українські землі
ПОП – повітовий осередок пропаганди
ПСП – Польська селянська партія
ПУН – Провід Українських Націоналістів
Раднарком України – Рада Народних комісарів України
РНК – Рада Народних Комісарів
РСДРП – Російська соціал-демократична робітничка партія
РСФРР – Російська Соціалістична Федеративна Радянська Республіка
СБ – Служба безпеки
СМЕРШ – воєнна контррозвідка СРСР (1943–1946 рр.)
СУЗ – східноукраїнські землі
СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік
США – Сполучені Штати Америки
ТВ – тактичний відтинок
ТЗ (ТХЗ) – технічне звено
УГВР – Українська Головна Визвольна Рада

УГКЦ – Українська греко-католицька церква
УІНП – Український інститут національної пам'яті
УПА – Українська повстанська армія
УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка
УСРР – Українська Соціалістична Радянська Республіка
УССД – Українська Самостійна Соборна Держава
ЦВК – Центральна виборча комісія
ЦДАВО України – Центральний державний архів
вищих органів влади і управління України
ЦДАГО України – Центральний державний
архів громадських об'єднань України
ЦДВР – Центр досліджень визвольного руху
ЧА – Червона армія
ЧСР – Чехословацька республіка

ЗМІСТ

Перелік умовних скорочень.....	18
ВСТУП.....	23
РОЗДІЛ 1. Стан наукового опрацювання теми	
1.1 Історіографія.....	33
1.2 Джерельна база дослідження	51
РОЗДІЛ 2. Теоретико-методологічна основа дисертаційного дослідження	
2.1 Концептуальні підходи та методологіябЗ	
2.2 Понятійно-термінологічний апарат.....	71
РОЗДІЛ 3. Радянська виборча система	
3.1 Становлення радянського виборчого права та особливості його практичної реалізації	78
3.2 Організаційно-технічні аспекти проведення виборів	95
3.3 Структура та компетенція радянських органів представницької влади	110
3.4. Статус радянського депутата та його становище в суспільстві	122
РОЗДІЛ 4. Перший радянський виборчий досвід західних українців	
4.1. Вибори до Народних Зборів Західної України (1939 р.)	136
4.2.Організація та проведення перших виборів до Верховних Рад СРСР, УРСР та місцевих органів влади (1940–1941рр.).....	161
РОЗДІЛ 5. Вибори представницької гілки влади у західних областях УРСР повоєнного періоду	
5.1 Виборчі кампанії 1946–1947 рр.	189
5.2 Особливості організації та проведення виборів у 1950–1953 рр.....	244
РОЗДІЛ 6. Діяльність місцевих органів влади та їх роль у радянзації західних областей УРСР	
6.1 Становлення та функціонування представницької гілки влади у західних областях Української РСР під час першого етапу радянзації (1939–1941р.).....	267
6.2 Роль Рад у політичних, економічних та культурних трансформаціях краю повоєнного періоду	292
РОЗДІЛ 7. Реакція суспільства	
7.1 Політичні настрої населення	316
7.2 Антивиборчі акції ОУН і УПА	333
7.3 Заходи режиму з ліквідації українського національно-визвольного руху.....	346
7.4 Форми та методи спротиву цивільного населення. Інтеграція та способи пристосування.....	363
ВИСНОВКИ.....	372
Список використаних джерел та літератури.....	380
Додатки.....	446

ВСТУП

Актуальність теми. Необхідність вивчення історії державного управління Радянської України, зокрема функціонування представницької гілки влади, її структурних компонентів та повноважень, зумовлюється низкою чинників. Серед них чи не найголовнішим є потреба модернізувати демократичні інституції сучасної України, що успадкували чимало деструктивних елементів радянської державно–управлінської системи (жорстка владна вертикаль, надмірна централізація влади, застосування політичного тиску, бюрократія тощо). Ретроспективний аналіз функціонування вітчизняних парламентських інституцій допоможе глибше осягнути природу і наслідки кризових ситуацій, у які періодично потрапляє Верховна Рада, причини гальмування реформ, мотивації дій різних сегментів українського політикуму, чинники, що впливають на моделі поведінки електорату тощо. Актуальність дослідження пов’язана також з потребою визначення прикметних властивостей виборчого процесу в УРСР з метою вироблення оптимальної державної політики у сфері проведення електоральних кампаній та функціонування представницької гілки влади загалом, адже пошуки оптимальної для України моделі парламентаризму тривають, і вони мають спиратися не лише на модерні досягнення зарубіжної юридичної школи, а й на вітчизняний досвід.

Вивчення зазначеної теми видається корисним для політичного консалтингу, адже значна частина українців ментально пов’язана з політичними та культурними цінностями радянської доби, що виразно позначається на громадській активності та електоральній свідомості сучасного українського суспільства. Недооцінка чи нерозуміння ролі виборів значною частиною українських громадян пов’язані з практикою безальтернативного голосування у радянські часи, коли людям пропонували не обирати, а ухвалювати партійні призначення, позбавляючи їх будь-якого впливу на формування владних структур. Тож, вивчення досвіду проведення виборчих кампаній у радянський період уможливить моделювання шляхів

підвищення електоральної культури суспільства, механізмів прогнозування динаміки виборчого процесу в сучасній Україні в напрямку його демократизації. Адже, як показує практика, «досвід переосмислення минулого став у переважній більшості посттоталітарних країн необхідною складовою частиною зміцнення демократичних інститутів і демократичної культури»¹.

Актуальність теми визначається також підвищеним інтересом в українському суспільстві до особи та політичної місії депутата, способів здійснення ним депутатських повноважень, моделей суспільної поведінки. Соціологічні опитування фіксують недовіру значної частини населення до «ролі народного депутата як носія та виразника волі виборців, представника їхніх інтересів та фахівця-законодавця, відсутність зв'язку між народними депутатами та виборцями і, як наслідок, зниження рівня легітимності ухвалених Парламентом рішень»². Депутатське середовище належить до найбільш корумпованих суспільних груп, а морально-етичні якості окремих представників народу не витримують жодної критики. Зіставлення політичних та моральних цінностей радянських депутатів та сучасних народних обранців дасть змогу виявити елементи еволюції чи регресу українського парламентаризму.

Вивчення історичного досвіду організації та проведення виборів в Українській РСР на регіональному рівні є практично недослідженою проблемою. Зокрема, потребують системного студіювання такі аспекти як форми та методи проведення виборів у західноукраїнських областях за часів сталінщини, де зазначені процеси проходили у кілька етапів та мали низку особливостей. Складність впровадження радянської моделі управління у

---

¹ *Гриневиц В.* Подолання тоталітаризму і колоніалізму: трансформації культури та ідеології сучасної України *Україна модерна*. 2019, 26 червня. URL: http://uamoderna.com/blogy/vladislav-grinevich/totalitarianism1?fbclid=IwAR2jiMNN1s6qUP7exP4yUY_NdYuju5 (дата звернення 28 червня 2019 р.)

² Проблемні аспекти реалізації представницької функції Верховної Ради України. Аналітична записка відділу політичних стратегій Національного інституту стратегічних досліджень. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1498/> (дата звернення 10.07.2018 р.)

вказаному регіоні була пов'язана з напруженою суспільно-політичною ситуацією, викликаною діяльністю потужного антирадянського національно-визвольного руху під проводом ОУН і УПА та загальним небажанням населення переймати радянські стандарти життя. Вагомою перешкодою на шляху залучення західних українців до радянських політичних практик став досвід місцевого населення, отриманий у парламентських структурах Австро-Угорщини, міжвоєнної Польщі, Румунії та Чехословаччини, а також власних державних утвореннях (УНР, ЗУНР), який робив більшість з них індиферентними до радянської пропаганди і агітації та підштовхував до особливих моделей електоральної поведінки.

Історичний досвід парламентаризму населення західноукраїнських областей донині позначається на електоральній географії України. Адже поділ сучасної України на «Схід» і «Захід» – це не лише «робота політтехнологів, які для здобуття електоральних дивідендів спекулювали на мовних, ціннісних та геополітичних вимірах соціуму впродовж усіх виборчих кампаній»³, а й наслідок специфічного суспільно-політичного розвитку регіонів, які відрізняються історією, етномовними характеристиками, ціннісними орієнтаціями. Всебічний аналіз виборчих практик у західному регіоні сприятиме ліквідації «білих плям» в історії українського парламентаризму, дасть змогу робити виважені прогнози щодо суспільно-політичного розвитку українського суспільства, з'ясувати і запропонувати шляхи подолання електорального розмежування в Україні.

Об'єктом вивчення є вибори представницьких інституцій УРСР в системі владних відносин радянського суспільства (1939–1953 рр.).

Предметом дисертації обрано процес формування та функціонування представницьких органів влади в західних областях УРСР в системі радянської регіоналізації.

---

³ *Остапеч Ю. О.* Електоральні процеси в Україні: загальнонаціональний та регіональний виміри. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук. (спеціальність 23.00.02 – політичні інститути та процеси). Ужгород, 2016. С.5.

Хронологічні рамки. У дисертації досліджено процеси, пов'язані зі становленням та функціонуванням радянських виборних інституцій у західних областях УРСР в момент найактивнішої фази їхньої радянізації, яка припадає на сталінський період. Оскільки способом формування представницької гілки влади були вибори, то нижня хронологічна межа дослідження окреслюється датою проведення Народних Зборів Західної України (жовтень 1939 р.), а верхня – датою проведення останніх виборів у рамках сталінського періоду (22 лютого 1953 рр.). Роки нацистської окупації випадають з хронологічних рамок дослідження, оскільки у цей час на території українських земель не функціонувало жодних радянських урядових інституцій. Для детальнішого висвітлення досліджуваної проблеми дисертантка деколи виходить за окреслені хронологічні межі (зокрема, за потреби продемонструвати еволюцію радянської виборчої системи, показати зміни, які відбулися у виборчому законодавстві СРСР чи ставленні до виборів радянсько-партійної еліти та населення тощо, або з метою відтворити досвід парламентської боротьби, нагромаджений західними українцями у парламентських структурах Австрії і Австро-Угорської монархії, царської Росії, періоду ЗУНР, у міжвоєнній Польщі, Румунії та Чехословаччині, який вони не змогли застосувати в СРСР, але який помітно впливав на їхнє ставлення до радянської виборчої системи).

Просторові межі визначаються західними областями УРСР, до яких, згідно з тогочасним районуванням, входили: з 1939 р. – Волинська, Ровенська, Львівська, Тернопільська, Дрогобицька, Станіславська, з 1941 – Чернівецька, і з 1946 р. – Закарпатська області. Окреслення територіальних рамок обумовлене також об'єктивно-історичними факторами – Західна Україна, окупована Й.Сталіним 1939 року, відрізнялася від решти території СРСР економічною та суспільно-політичною ситуацією, ментальністю населення, яке виявляло значно вищі показники національної свідомості та громадянської активності, що у багатьох аспектах позначалося на проведенні виборчих кампаній. Аби підкреслити імперські наміри сталінського

керівництва та продемонструвати шаблонність дій Москви в рамках інкорпорації нових територій, авторка наводить приклади організації та проведення перших радянських виборчих кампаній у Західній Білорусії та повоєнній Польщі.

Мета дослідження – здійснити комплексний аналіз формування та функціонування представницьких органів влади у західноукраїнських областях за часів сталінщини, показати відмінності та особливості процесу у співставленні з іншими регіонами Української РСР.

Досягнення поставленої мети реалізується шляхом вирішення таких **завдань**:

- схарактеризувати стан наукового опрацювання теми та джерельної бази, окреслити методологічні засади дослідження;

- дослідити особливості радянського виборчого законодавства та принципи його практичної реалізації, означити структуру радянських представницьких органів влади та їхні функції;

- з'ясувати роль та функції депутатів в системі радянської показової демократії;

- комплексно висвітлити перебіг виборчих кампаній у західних областях УРСР, які припадають на окреслений період (див. Дод. №1), схарактеризувавши суспільно-політичну ситуацію в регіоні, роль суб'єктів організації виборів та їхні функції, організаційно-технічну сторону підготовки виборчого процесу, його кадрове забезпечення, специфіку передвиборчої агітації тощо; співставити ситуацію з проведенням виборчих кампаній у західних областях та інших регіонах УРСР;

- з'ясувати ступінь дотримання законності представниками режиму під час проведення виборчих кампаній, вказати на недемократичність та нелегітимність процесу;

- висвітлити форми та способи боротьби режиму з учасниками національно-визвольного руху в момент проведення виборчих кампаній;

- виявити вплив представницької гілки влади на суспільно–політичні та економічні перетворення у західних областях Української РСР;
- простежити реакцію суспільства на проведення радянських виборчих кампаній, окреслити мотивацію електоральної поведінки людей;
- показати форми спротиву виборчим кампаніям з боку учасників ОУН і УПА та цивільного населення, а також способи інтеграції в існуючу політичну дійсність.

Наукова новизна отриманих результатів зумовлена вибором об’єкта й предмета дослідження. У дисертації було отримано наукові результати, які характеризуються новизною та є вирішенням поставлених у роботі дослідницьких завдань, зокрема:

Вперше: на основі актуалізованого масиву джерел комплексно досліджено роль представницької гілки влади в системі суспільно-політичних та економічних перетворень у західноукраїнських областях за часів сталінщини; виявлені і описані концептуальні підходи більшовицької правлячої верхівки до організації виборів представницьких органів влади у регіоні, «особливі» технології активізації виборчого процесу, специфічні форми та методи проведення агітації; наведено докази численних порушень громадянських та політичних прав громадян з боку влади в процесі реалізації виборчого законодавства, вперше наголошено на репресивному характері виборчої системи СРСР; продемонстровано низький рівень зацікавленості західноукраїнської громадськості демократією радянського зразка, стратифіковано кілька груп виборців у середовищі західноукраїнського суспільства під оглядом політичних переконань та мотивації електоральних дій; встановлено справжні масштаби спротиву населення радянським урядовим кампаніям, виявлено форми та методи боротьби радянських органів влади з українським національно-визвольним рухом під час проведення виборів; показано особливості обрання депутатського представництва різних рівнів від західноукраїнських земель у співставленні з іншими регіонами

Української РСР; обґрунтовано тезу про особливий статус депутата в системі управлінської ієрархії радянського суспільства.

Удосконалено: теоретизацію концепту виборчої системи більшовицького зразка як продукту тоталітарних підходів до конструювання механізму управління державою, цілковито підпорядкованого вузькій групі можновладців; репрезентацію основних, визначальних тенденцій функціонування державного апарату, що декларував на словах і цілковито ігнорував на практиці демократичні засади самоуправління; трактування радянських представницьких органів як декоративної гілки влади в системі владних відносин СРСР; роль та значення радянських виборів як механізму впливу на масову свідомість людей, форми та методи маніпулювання масовою свідомістю з боку Комуністичної партії в період проведення агітаційних кампаній; характеристики моделей поведінки електоральних мас, зокрема форм спротиву.

Набули подальшого розвитку: характеристика суспільно-політичної ситуації на західноукраїнських землях за часів сталінщини, форми та методи радянзації регіону, напрацювання про національну та політичну свідомість західних українців, тяглість парламентських традицій. Перспектива подальших досліджень проблеми може бути пов'язана з вивченням особливостей регіональної електоральної поведінки населення України з огляду на історичні, соціально-політичні та інші чинники впливу. Апробована в дисертації методологія реконструкції перебігу виборчих кампаній у західних областях УРСР у період правління Й. Сталіна може стати підґрунтям для нових досліджень.

Науково-практичне значення отриманих результатів полягає в можливості їхнього використання у навчальних курсах політичної історії України, історії держави та права УРСР, для написання узагальнюючих праць з історії радянського суспільства, зокрема його політичної культури. Висновки та узагальнення, асоціації та порівняння, зроблені в процесі дослідження, є придатними для оптимізації функціонування представницької

гілки влади сучасної України та подолання негативних явищ, які вона успадкувала від радянської управлінської системи, подальшого осмислення шляхів розвитку українського парламентаризму. Дослідження матиме певне значення для розвитку електоральної географії, що дасть змогу чіткіше структурувати українське суспільство за політичними орієнтаціями та сприятиме зниженню регіональних протиріч.

Апробована в дисертації методологія реконструкції перебігу виборчих кампаній у західних областях УРСР у період правління Й. Сталіна може стати підґрунтям для нових досліджень.

Апробація результатів дослідження. Результати досліджень апробовано на міжнародних та всеукраїнських наукових та науково-практичних конференціях: Центральноєвропейська славістична конференція «Історія, політика і культура в Східній Європі. (Перемишль, 9–10 липня 2012 р.). Тема доповіді: «Радянські виборчі кампанії в Західній Україні у повоєнний період в системі радянізуючих заходів влади»; «Парламентаризм в Центрально–Східній Європі: історія, національні особливості, сучасні тенденції. (Львів, 17 травня 2015 р.). Тема доповіді: «Форсована радянізація західноукраїнських земель в світлі виборів представницьких органів влади»; «національно-визвольні рухи у Центрально-Східній Європі 40-х – 50-х років ХХ ст.: досвід України та Угорщини». (Львів, 15 грудня 2016 р.). Тема доповіді: «Боротьба радянського режиму з націоналістичним підпіллям під час проведення виборчих кампаній повоєнного періоду»; «Масові репресії в СРСР у історичних дослідженнях та колективній пам'яті». (Мінськ, 17–18 листопада 2017 р.). Тема доповіді: «Радянські виборчі кампанії як вияв політичних репресій режиму»; «Проблеми дослідження українського визвольного руху 1920–1950-х років (до 75-річчя створення Української повстанської армії)». (Львів, 5–6 жовтня 2017 р.). Тема доповіді: «Критика радянської виборчої системи ідеологами і публіцистами ОУН»; «Актуальні питання публічного та приватного права у контексті сучасних процесів реформування законодавства». (Херсон, 14–15 квітня 2017 р.). Тема доповіді:

«Питання легітимності радянських виборчих кампаній повоєнного періоду в західноукраїнських областях»; «Особливості розвитку публічного та приватного права в Україні». (Харків, 21–22 липня 2017 р.). Тема доповіді: «Радянське виборче законодавство та особливості його практичної реалізації (1936–1989 рр.)»; «Україна в гуманітарних і соціально-економічних вимірах». (Дніпропетровськ, 29–30 квітня 2016 р.). Тема доповіді: «Становлення парламентаризму в Україні: ретроспективний аналіз та шляхи розвитку»; «Проблеми дослідження українського визвольного руху ХХ століття (до 75-річчя Поліської Січі та 95-річчя Другого Зимового походу)». (Житомир, 18–19 листопада 2016 р.). Тема доповіді: «Заходи режиму з нейтралізації відділів ОУН і УПА під час виборчих кампаній 1946–1947 років у західноукраїнських областях»; «X Волинська всеукраїнська історико-краєзнавча конференція». (Житомир, 11 листопада 2018 р.). Тема доповіді: «Радянські виборчі кампанії 1950–1951 років у західних областях УРСР»; Всеукраїнські наукові читання «Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві» (Львів, 7 червня 2019 р.). Тема доповіді: «Настрої населення західноукраїнських областей під час виборчих кампаній до Верховних Рад СРСР та УРСР у 1946–1947 рр.»; Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю «Тоталітаризм як система знищення національної пам'яті» (Львів, 11–12 червня 2020 р.). Тема доповіді: «Передвиборча агітація і пропаганда у західних областях УРСР повоєнного періоду та реакція суспільства».

Крім того, результати наукового пошуку доповідалися на засіданні Вченої Ради Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (травень 2016 р., червень 2019 р.); регіональному науковому форумі: Друге засідання Наукових читань імені Академіка Я.Д. Ісаєвича «Історія та культура України: здобутки та перспективи дослідження». (Львів, 2012 р.). Тема доповіді: «Радянські виборчі кампанії повоєнного періоду та політика радянської західноукраїнських земель»; VI Ісаєвичівські наукові читання. (Львів, 9–10 березня 2016 р.). Тема доповіді: «Радянські представницькі органи в системі владних відносин УРСР».

Публікації. Висновки й узагальнення дисертації, винесені на захист, одержані здобувачкою самостійно, мають оригінальний характер. Результати дослідження опубліковані у 33 наукових публікаціях: 1 збірник документів, 1 розділ у колективній монографії, 32 статті (3 – у журналах WOS, 7 – у виданнях, які входять до міжнародних наукометричних баз, 8 – в українських наукових фахових виданнях, затверджених ДАК МОН України, 1 – у зарубіжному науковому збірнику, та 12 – у не фахових виданнях).

Структура дисертації відповідає поставленій меті та завданням дослідження. Дисертація складається зі вступу, 7 розділів, 18 підрозділів, висновків, списку використаних джерел та літератури, а також додатків. Загальний обсяг дисертації – 448 сторінок, основного тексту – 360 сторінок.

РОЗДІЛ 1. Стан наукового опрацювання теми

1.1 Історіографія

Увага вітчизняних і зарубіжних науковців до проблем функціонування в державі парламентських установ та парламентаризму загалом, а відповідно поява величезної кількості видань на вказану тематику, є цілком закономірними. Адже наявність представницьких органів влади наразі найефективніше забезпечує громадянам участь в управлінні державою на рівноправних засадах, гарантує їм правовий захист і свободу. Особливе зацікавлення у дослідників викликає український парламентаризм, який, незважаючи на дискретний розвиток, зумів сформувати сталі традиції. У численних працях науковці намагаються простежити розвиток парламентських традицій на українських землях, спроектувати їхній вплив на формування представницьких органів влади в сучасній Україні, визначити подальші шляхи та перспективи розвитку українського парламентаризму. Однак, чимало аспектів залишаються нез'ясованими, що дає підстави стверджувати, що проблема знаходиться на стадії наукового опрацювання.

Аналіз сукупності наукових праць на вказану тематику уможливив виокремлення двох концептуальних підходів до досліджуваної проблеми – радянський і модерний. Радянський – представлений передовсім працями науковців СРСР, а також їхніми апологетами з країн т. зв. соціалістичного табору і полягав у глорифікації радянської політичної системи як «найдемократичнішої у світі». Модерний погляд на проблему заступають сучасні вітчизняні науковці, а також зарубіжна та діаспорна історіографія, що позиціонують СРСР як тоталітарну державу з диктаторською партократичною формою правління.

У радянський період вивчення політичного життя держави, зокрема й виборчих практик, відбувалося винятково в руслі домінуючої ідеології марксизму-ленінізму. Консервативна ідеологема про демократичний характер влади в СРСР, яка з часом набула у радянській історіографії

функціональних ознак методології, змушувала дослідників діяти в межах жорстко регламентованих політичними установками теоретичних схем і догм. Основні проблеми вивчення політичної системи СРСР у радянські часи ставали предметом розмислів і досліджень таких науковців як І. Азовкін, С. Авак'ян, А. Кім, А. Лепьошкін, С. Якубовська, Ф. Сударіков, П. Лопата, В. Петухов та інших. Найбільше уваги радянські дослідники приділяли питанням про сутність демократії радянського зразка⁴, принципи обрання та функціонування Верховної Ради СРСР і союзних республік, а також місцевих органів влади⁵, їхнє місце та роль в системі управління державою⁶. Особливо багато таких праць з'явилося після 1936 р., що було викликано потребою обґрунтувати нові законодавчі аспекти проведення виборів відповідно до т. зв. Сталінської Конституції. Відтоді кожна наступна виборча кампанія супроводжувалася появою величезної кількості літератури наукового та науково-популярного характеру, а також пропагандистських видань, які відтворювали державну політику в галузі «народовладдя».

Радянські вчені обґрунтовували демократизм політичної системи СРСР наявністю широкої мережі Рад різних рівнів, що трактувалися «єдино суверенними органами державної влади» і втілювали у собі «волю та інтереси всіх трудящих Радянського Союзу»⁷. Система їхнього обрання, що

⁴ Григорян Л.А. Народовластие в СССР Москва, «Юридическая литература», 1972. 296 с.; Топорнин Б.Н. Социализм и демократия. Москва, 1976; Еськов, Г.С. Укрепление политической основы советского государства: период построения социализма (1924–1936 гг.). Москва: «Мысль», 1983. 247 с.; Курицын В.М. Развитие прав и свобод в советском государстве. Москва, 1983; Барабашев Г.В. Непосредственная демократия в СССР Москва: «Знание», 1984. 321 с.

⁵ Григорьев В.К. Процесс проведения выборов в Верховные Советы, советы автономных республик и в местные советы депутатов. Москва, 1975; Чантурия В. К. Право избирать и быть избранным. Москва: Юрид. лит., 1981. 120 с.; Златопольский Д.Л. Верховный Совет СССР – выразитель воли советского народа (К 60-летию образования Союза ССР). Москва: «Юридическая литература», 1982. 260 с.

⁶ Копейчиков В.В. Правовые акты местных органов государственной власти и управления. Москва, Госюриздат, 1956. 112 с.; Тихомиров Ю. А. Советы и развитие государственного управления в период развернутого строительства коммунизма. Москва: «Юридическая литература», 1963. 168 с.; Григорян Л.А. Советы – органы власти и народного самоуправления. Москва: «Юридическая литература», 1965. С. 129–137.

⁷ Бражников В.Є. Статус радянського депутата. Київ: Т-во «Знання» Української РСР, 1973. С.5.

спиралася на дійсно демократичні конституційні норми, позиціонувалася як найбільш прогресивна у світі та оцінювалася як реальний вияв народовладдя. Зокрема, у працях відомого радянського вченого А.І. Лепьошкіна проаналізовано організаційно–правові аспекти проведення виборів до Рад від 1917 до 1967 рр., наголошено на демократичній основі радянського виборчого законодавства, добровільній участі громадян у виборах, всезагальній підтримці населенням правлячої партії і уряду, що виявлялося у високих показниках електоральної активності та якості голосування⁸. Безальтернативну систему голосування та втручання партійних органів у виборчий процес вчений пояснював тезою про єдність партії і народу, а також політичною монолітністю радянського суспільства. На його думку, майже стовідсоткова участь громадян у виборах та одностайне голосування за блок комуністів і безпартійних стали наслідком єдино правильного політичного курсу держави, яка усі свої зусилля спрямовувала на забезпечення економічного зростання країни, її престижу на міжнародній арені та добробуту громадян. У фокусі уваги науковців незмінно перебували зміст, форми та методи агітації під час виборчих перегонів з наголосом на ідеологічній складовій процесу⁹. Чимало публікацій радянських вчених були спрямовані на критику зарубіжної радянології, яка, на думку авторів, викривлено зображала життя в Радянському Союзі, зокрема й проведення виборів¹⁰. Так, М. Круглов підкреслював, що буржуазна виборча система, на

---

⁸ Лепёшкин А.И. Общенародное государство и его основные черты. *Советское государство и право*. 1962. № 9. С.315–318; Он же: Советы – власть народа. Москва: «Юридическая литература», 1967. 237 с.

⁹ Пропаганда і агітація в рішеннях та документах ВКП(б). Київ: Державне видавництво політичної літератури, 1950. 567 с.

¹⁰ Юдин И.Н., Малов Ю.К. Критика современных фальсификаторов руководящей роли КПСС в строительстве социализма и коммунизма. Москва: «Знание», 1977. 64 с.; Буцко Н.А., Панышев Е.В. Некоторые вопросы методики критики буржуазных фальсификаций истории и политики КПСС при проблемном обучении. *Проблемное обучение в преподавании истории КПСС в высшей школе*. Київ: ««Вища школа»», 1981. С.57–62; Шишкин Ю.М. Социальное единство и тоталитарное общество: Несостоятельность измышлений буржуазных идеологов перед фактами действительности. Ленинград: Лениздат, 1982. 48 с.

відміну від радянської, «служить інтересам експлуататорської меншості, інтересам панівного класу, забезпечує і підтримує їх владу»¹¹.

Лєвова частка праць радянських науковців висвітлювали юридично-правові та територіально-адміністративні засади функціонування представницьких органів влади¹². Науковці активно відгукувалися на спроби влади підвищити роль Рад в управлінні державою, проте їхні пропозиції не виходили за рамки існуючої системи¹³. Починаючи з 1960-х років, у радянській історіографії з'являються праці про взаємодію Рад та партійних органів, у багатьох з яких обґрунтовано необхідність партійного контролю за проведенням виборів¹⁴. Історичний досвід Комуністичної партії у справі зміцнення та вдосконалення діяльності Рад підсумовується у колективній праці московських учених «Партія і Ради»¹⁵.

На загальносоюзному тлі не вирізнялася оригінальністю й українська радянська історіографія, представлена передовсім працями Г. Рябошапки¹⁶, В. Нижника¹⁷, І. Доленка¹⁸, В. Терлецького¹⁹ та інших. Дослідники

¹¹ Крутоголов М.А. Выборы в СССР и в странах капитала. Москва: Изд-во ИМО, 1958.

¹² Азовкин И.А. Областной (краевой) Совет депутатов трудящихся. *Правовые вопросы организации и деятельности*. Москва: «Юридическая литература», 1962. С. 26–27; Авакьян С.А. Правовое регулирование деятельности местных Советов. Москва: «Юридическая литература», 1974. 222 с.; Ким А.И. Государственно-процессуальная природа норм, регулирующих организацию выборов в СССР *Вопросы государства и права*. Томск, 1968. Т. 199. С. 70–83; Авакьян С.А. Правовое регулирование деятельности Советов (конституционные основы, теория, практика) Москва: Издательство МГУ, 1980. 176 с.

¹³ Калинин А.Ф. Повышение роли Советов в период завершения социалистической реконструкции. Ленинград, 1976. 168 с.

¹⁴ Власкін П.О. До питання про роботу партійних організацій України з кадрами місцевих Рад (1959–1964). *Український історичний журнал*. Київ, 1966. С. 56–64; Барабашев Г.В., Шеремет К.Ф. КПСС и Советы Советское государство и право. 1967. № 1. С. 31–42; Арутюнян Н.Х. Партия и Советы. Москва, 1970; Орлов И.М. Деятельность КПСС по повышению роли Советов в строительстве коммунизма. Москва, 1973; Савко А.П. Партийное руководство Советами в период строительства коммунизма. Москва, 1973; Кожевников Е.М. Исторический опыт КПСС по руководству советским государством. Москва, 1977. 329с. та ін.

¹⁵ Партия и Советы /авт. кол-в. Б.М. Морозов, Н.Н. Виноградов, Г.С. Еськов и др. Москва: «Политиздат», 1982. 250с.

¹⁶ Рябошапка Г. Верховна Рада УРСР – найвищий орган влади республіки. Львів, 1968. 24с.

¹⁷ Нижник В. Верховна Рада Української РСР – найвищий орган державної влади Радянської України. Київ, 1951. 24с.

¹⁸ Доленко І.П. Постійні комісії Верховної Ради Української РСР. Київ: Політвидав України, 1972. 87 с.

Л. Григорян, О. Кірсанова, А. Селіванов відзначали вагоме значення Рад як органів народовладдя в СРСР, наголошуючи на їхній винятковій ролі в справі «виховання трудящих та соціалістичного будівництва»²⁰. Серед основних завдань виборчих кампаній автори підкреслювали передовсім їхню мобілізаційну здатність: залучення громадян до управління державою, набуття ними певних політичних знань і навичок, підвищення трудового ентузіазму населення. Вчені незмінно наголошували на добровільній участі населення у виборах, а труднощі підготовки та проведення виборчих кампаній на території західноукраїнських областей ув'язували з опором «українських буржуазних націоналістів»²¹. Особливо вражають некритичним підходом політико-пропагандистські видання на згадану тематику²². Характерними ознаками таких праць є теоретична одноманітність, засилля політологічної термінології марксистського спрямування і пропагандистських кліше та майже повна відсутність фактографічного матеріалу.

З масиву праць дещо вирізняється дисертація В. Балуха²³, присвячена відновленню радянських органів влади у західноукраїнських областях

¹⁹ Терлецький В.М. Ради депутатів трудящих Української РСР в період завершення будівництва соціалізму (1938–1958 рр.). Київ: «Наукова думка», 1968. 379 с.

²⁰ Кірсанова О. Я. Розвиток суспільно-політичної активності трудящих західних областей УРСР у процесі будівництва основ соціалізму. К.: «Наукова думка», 1981. 224с.; Селіванов А.О. Здійснення радянського народовладдя. Київ: Політвидав України, 1983. 95 с.

²¹ Масловський В. И. В борьбе с врагами социализма: очерки истории классовой борьбы на селе в период построения основ социализма в западных областях Украины 1939–1950: монография. Львов: «Вища школа», 1984. 186 с.; Чередниченко В. Націоналізм проти нації. Київ: Видавництво політичної літератури України, 1970. 191 с.; Римаренко Ю. И. Антисоциалистический альянс. Критика идеологии и социально-политических доктрин международного сионизма и украинского буржуазного национализма. Киев. Наукова думка. 1981. 547 с.

²² Бриль М. Освобожденная Западная Украина. Москва: Политиздат, 1940; Грушецький І. Львівщина під прапором Рад. Львів: «Вільна Україна», 1950. 37 с.; Маланчук В. Соціалістичні перетворення в західних областях Української РСР. Київ: Товариство для поширення політичних і наукових знань Української РСР, 1957. 48с.; Ковальчук Г.І., Сливка Ю.Ю., Чугайов В.П. Подія великого історичного значення. Київ, 1979. 220 с.; Під зорею Радянською /авт. кол-в: Г.В. Атаманчук, М.В. Брик, Г.І. Ковальчук та інші; упоряд. В.П. Чуйгайов. Львів: «Каменяр», 1979; Воз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною / за ред. Ю.Ю. Сливки, В.І. Масловського, М. М. Швагуляка та інших, відп. ред. Ю. Сливка. АН УРСР. Ін-т суспільних наук. Київ: «Наукова думка», 1989. та ін.

²³ Балух В. А. Восстановление и укрепление местных Советов на освобожденной территории западных областей УССР в годы Великой отечественной войны. Диссертация

впродовж 1944–1945 рр. Автор традиційно акцентує увагу на заходах з відбудови та модернізації регіону, всезагальній підтримці владних ініціатив місцевим населенням, оминаючи примусову складову процесу. Однак, той факт, що він оперує великою кількістю архівних матеріалів та численними статистичними даними, надає роботі наукового спрямування.

Незважаючи на значні обсяги, радянська історіографія проблеми грішить багатьма неточностями, концептуальною і термінологічною схематичністю. Вказані праці мають виразний ідеологічний підтекст, адже вся радянська історіографія творилася під пильним контролем партійної цензури. З наукової точки зору ці тексти не можна вважати об'єктивними та самодостатніми через ідеологічну залежність їхніх авторів та обмеженість науково-методологічного інструментарію. Однак для загального розуміння організаційної процедури виборів ці роботи, безперечно, мають певне значення.

У часи перебудови, на хвилі кардинальних суспільно-політичних змін у працях науковців зроблено перші кроки до об'єктивно-критичного аналізу процесів і явищ минулого, що позначилося також на дослідженнях з історії держави в СРСР. Проте значна кількість авторів у цей час намагалася поєднати радянські та модерні погляди на проблему. Для них притаманне замовчування негативних рис радянської політичної системи, некритичність в оцінках подій і фактів. Зокрема, характеризуючи дорадянські парламентські інституції, які функціонували на українських землях, вчені продовжували їх характеризувати, використовуючи партійно-класовий підхід та ідеологеми на кшталт «націоналістично-буржуазні», «антинародні» тощо)²⁴. Водночас у середині 80-х рр. в СРСР з'явилася значна кількість публікацій, побудованих

на соискание ученой степени кандидата исторических наук (специальность 07.00.02. – История СССР). Черновцы, 1983. 235 с.

²⁴ *Лопата П., Петухов В.* Созидательная сила социалистического самоуправления народа. Москва, 1986. 62 с.; *Петляк Ф.А.* Партийное руководство Советами на Украине в годы Великой Отечественной войны (1941–1945). Київ: ««Вища школа»», 1986. 182 с.; *Рудоквас А.С.* Нормотворческая деятельность исполкомов местных Советов. Київ: «Радянська школа», 1986. 100 с.; *Бутко І. П. Корнієнко М.І.* Політична система радянського суспільства. Київ: «Радянська школа», 1988. 384 с.

на розсекречених архівних матеріалах, які на хвилі лібералізації режиму опинилися у загальному доступі. Їхні автори намагалися оцінити радянський режим в суто критичній системі координат, застосовуючи термінологію: «тоталітаризм», «авторитаризм», «партійна диктатура», «партократія», «злочинна система» тощо. Радянське представництво названо «не функціональним» та «антидемократичним», вибори – «імітацією демократії», Верховну Раду – «псевдопарламентом», «недопарламентом», «декоративною гілкою влади» тощо. У працях дослідників зазвучали вимоги реформування існуючої виборчої системи СРСР, зокрема, запровадження альтернативного голосування та дійсно вільного волевиявлення²⁵. Інші закликали до підвищення політичної активності громадян під час виборів та у роботі Рад з метою перетворення їх у справжні, а не фіктивні органи народовладдя²⁶ тощо.

Сучасні вчені продовжують виявляти стійку зацікавленість проблемами історії та практики українського парламентаризму. Попри те, що побудова демократичного суспільства в Україні викликала хвилю зацікавлення виборчим процесом та діяльністю представницьких органів влади на сучасному етапі, чимало науковців досліджують тематику під кутом ретроспективного аналізу. Значним здобутком вітчизняної історіографії теми стали монографічні й дисертаційні дослідження з О. Бандурки і Ю. Древалю, О. Мороза, В. Звіркової, Ч. Вайза і П. Кислого²⁷ та інших, які окреслюють

²⁵ *Барабашев Г.В.* Избирательная кампания: цели и средства. Советское государство и право. 1987. № 4. С. 19–22; *Барабашев Г.В., Шеремет К.Ф.* Советская избирательная система: стратегия реформы. *Коммунист*. 1988. № 9. С. 21–24.

²⁶ *Чеботарев Г.Н.* Повышение политической активности граждан в деятельности местных Советов народных депутатов: Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук. Москва, 1987.

²⁷ Український парламентаризм: минуле і сучасне / за ред. Ю.С. Шемшученко. Київ: Парламентське вид-во, 1999. 368 с.; *Бандурка О., Древаль Ю.* Парламентаризм в Україні: становлення і розвиток: монографія. Харків, 1999. 133 с.; *Мороз О.Ю.* Представницькі інститути влади в Україні: історичні традиції та сучасний розвиток. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук (спеціальність 23.00.03 – політична культура та ідеологія). Львівський національний ун-т ім. І.Франка. Львів, 2000. 19 с.; *Вайз Ч. Кислий П.* Становлення парламентаризму в Україні на тлі світового досвіду. Київ: «Абрис», 2000. 414 с.; *Звірковська В.А.* Український парламентаризм: проблеми становлення і розвитку (політологічний аналіз): Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук (спеціальність 23.00.03 –

сутність явища парламентаризму та основні етапи його розвитку, форми і методи діяльності на різних історичних етапах. Теорію та практику представництва в українській політичній традиції вивчали Б. Кухта, Т. Батенко, Л. Зашкільняк, М. Мудрий, О. Салтовський, О. Аркуша, С. Кондратюк, І. Чорновол, О. Зайцев²⁸ та інші.

Значну частину сучасної вітчизняної історіографії становлять історико-правові дослідження, у яких з нових позицій оцінено конституційні засади функціонування представницьких органів влади на різних етапах становлення та в сучасній Україні, теоретичні та політологічні аспекти реалізації громадянами виборчого права, відповідність процесу базовим принципам демократії²⁹. Найбільший інтерес для авторки становили праці,

---

політична культура та ідеологія). Київ, 2002; *Іваник М.* Органи місцевого самоврядування на Західній Україні у 1919–1939 рр. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук (спеціальність 07.00.01 – Історія України). Львів: ЛНУ, 2003. 201 с.

²⁸ *Кухта Б.* З історії української політичної думки першої половини ХХ ст.: Навч. посібник. Львів: «Кальварія», 1999. 201 с.; *Салтовський О.І.* Ідея української державності в історії вітчизняної політичної думки (від витоків до початку ХХ сторіччя): Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук. (спеціальність 23.00.02 – політичні інститути та процеси). Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2003. 455 с.; *Батенко Т.* До історії формування виборчої системи в Галичині та виборчих змагань галицьких українців 2-ї половини ХІХ ст.: Спроба аналізу. *Республіканець*. 1994. №3–4. С.35–39; *Зашкільняк Л.* Генеза і наслідки українсько-польської нормалізації 1935 р. *Polska i Ukraina: Sojusz 1920 roku i jego następstwa*. Тогуń, 1997. С. 431–454; *Мудрий М.* Виборчі кампанії до Галицького сейму: суспільство, політика та міжнаціональні взаємини (60–70-ті рр. ХІХ ст.) *Республіканець*. 1995. №1–2. С.35–42; *Аркуша О.* Парламентська традиція галицьких українців у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2006. Вип.6. С.68–91. та інші.

²⁹ *Мироненко О.* Історія Конституції України. Київ, 1997; *Його ж:* Біля витоків вітчизняного парламентаризму. *Правова держава*. Вип. 8. Київ, 1997. С. 226–232; *Журавльова Г.С.* Конституційні засади становлення і розвитку парламентаризму в Україні: Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Київ, 1998; *Журавський В.С.* Теоретичні та організаційно-правові проблеми становлення і розвитку українського парламентаризму. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (спеціальність 12.00.02 – конституційне право). Одеса, 2001. 36 с.; *Його ж:* Український парламентаризм на сучасному етапі. Теоретико-правовий аспект: монографія. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. 348 с.; *Його ж:* Становлення і розвиток українського парламентаризму (теоретичні та організаційно-правові проблеми). Київ: Парлам. Вид-во, 2002. 344 с.; *Єрмолаєв В.* Вищі представницькі органи влади в Україні (історико-правове дослідження). Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук (спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права). Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2006. 402 с.; *Музиченко П.* Історія держави і права України: Навчальний

присвячені дослідженню феномену «радянської демократії», у яких простежено теоретичні та практичні аспекти функціонування представницької гілки влади в СРСР та на республіканському рівні, характер перебігу виборчих кампаній. Зокрема, роль, місце і значення органів місцевого самоврядування в системі представницької демократії СРСР і УРСР лягли в основу дисертаційних досліджень М. Гудзь, М. Іваник, Т. Молдавської, І. Костенка та ін.³⁰ У працях В. Єрмолаєва, В. Гончаренка, В. Даниленка, В. Павленка³¹ досліджено роль ВР УРСР в управлінській системі держави, рівень її законодавчих та контролюючих функцій, еволюцію радянського виборчого права тощо. Вагомим внеском у студіювання зазначеної тематики стало колективне документально-монографічне дослідження Інституту історії НАН України «Історія

посібник. 5-те вид., випр. і доп. Київ: «Знання», 2006. 437 с.; *Назаренко С.В.* Щодо статусу депутатів місцевих рад: конституційно-правовий аспект. *Університетські наукові записки.* Хмельницький, 2007. №4 (24). С.55–61.

³⁰ *Гудзь М.В.* Ради депутатів трудящих України в 1958–1964 роках. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук (спеціальність 07.00.01 – історія України). Київ, 1992. 194 с.; *Костюк М. Л.* Українська історіографія діяльності місцевих Рад з другої половини 50-х до середини 80-х років. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук (спеціальність 07.00.01 – історія України). Київ, 1993. 199 с.; *Іваник М.* Органи місцевого самоврядування на Західній Україні у 1919–1939 рр. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук (спеціальність 07.00.01 – Історія України). Львів: ЛНУ, 2003. 201 с.; *Молдавська Т.* Обласні Ради депутатів у системі владних відносин радянського суспільства у 1947–1990 роках (на прикладі південних областей УРСР). Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук (спеціальність 07.00.01 – Історія України). Запоріжжя, 2010. 17 с.; *Костенок І.* Радянська модель самоврядування як чинник впливу на сучасні самоврядні практики на пострадянському просторі. *Публічне управління: теорія та практика: збірник наукових праць Асоціації докторів наук з державного управління.* Харків: Вид-во «ДокНаукДержУпр». Грудень, 2012. Вип.4 (12).С. 168–171.

³¹ *Єрмолаєв В.* Про законодавчу діяльність Верховної Ради УРСР. *Вісник академії правових наук України.* 2007. № 2.С. 71–79.; *Пономарьова Г.* Розвиток виборчої системи Української РСР у 1937–1985 рр. *Державне будівництво та місцеве самоврядування.* Харків: Право, 2007. №14. С.174–182; *Гончаренко В.* Верховна Рада УРСР за Конституцією УРСР 1978 р. *Вісник академії правових наук України.* 2008. № 1.С. 111–119; *Даниленко В.* Особливості радянського парламентаризму в Україні (друга половина ХХ ст.) *Історія України: маловідомі імена, події, факти.* Зб. ст / голов. ред. О.П. Реєнт. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2010. Вип. 36. С.88–125.; *Матвеева Л. Пашико Л.* Періодизація виконання Верховною Радою УРСР контрольної функції: радянська доба. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України.* Київ, 2012. №1. С.33–42; *Павленко В.* Формування виборчої системи в Радянській Україні за конституціями 1919, 1929, 1937 рр. *Європейські перспективи.* 2015. № 1. С.32–37 та інші.

державної служби в Україні»³², у якому чимало місця відведено формуванню та ролі представницьких інституцій у радянські часи.

У згаданих працях чимало місця відведено дослідженню радянських виборчих кампаній у Західній Україні, однак комплексного дослідження дотепер не існує. суспільно-політичні та соціально-економічні процеси, що мали місце на західноукраїнських землях, зокрема й проведення виборів, побіжно схарактеризовано в монографічних дослідженнях В. Барана³³, О. Рубльова і Ю. Черченка³⁴, М. Литвина, О. Луцького, К. Науменка³⁵, Б. Яроша³⁶, М. Сеньківа³⁷, О. Малярчука³⁸. Т. Марусик³⁹ та інших. Окремі згадки про виборчі кампанії у західних областях УРСР у період їх активної радянзації містять узагальнюючі праці з історії ОУН і УПА Ю. Киричука, А. Кентія, А. Русначенка та С. Ткаченка⁴⁰, а також підсумковий висновок

³² Історія державної служби в Україні: у 5-ти томах / відп. ред. Т.В. Мотренко В.А. Смолій; редкол.: С.В. Кульчицький (кер. авт. кол.) та ін.; Головне управління державної служби України; Ін-т історії НАН України. Київ: Ніка-Центр, 2009. Т.2. 512 с.

³³ Баран В. Україна: західні землі: 1939–1941 рр. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1996. 448 с.

³⁴ Рубльов О., Черченко Ю. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції (20 – 50-ті роки ХХ ст.). Київ: «Наукова думка», 1994. 350 с.

³⁵ Литвин М. Луцький О. Науменко К. 1939. Західні землі України. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1999. 152 с.

³⁶ Ярош Б.О. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях: 30–50-ті роки ХХ ст. (історико-політологічний аспект). Луцьк: «Надстир'я», 1995. 176 с.; Ярош Б.О. Сторінки політичної історії західноукраїнських земель (30–50-ті рр. ХХ ст.). Луцьк, 1999. 184 с.

³⁷ Сеньків М. Західноукраїнське село: насильницька колективізація – 40 – поч. 50-х рр. ХХ ст. Львів: Інститут українознавства НАНУ, 2002. 159 с.; Сеньків М. Форми і методи відчуження селянства від власності у західному регіоні України (друга половина 40-х – початок 50-х рр. ХХ ст.). Дрогобицький краєзнавчий збірник. Вип. VII. Дрогобич, 2003. С. 465–473.

³⁸ Малярчук О. Тоталітаризм проти західноукраїнського села. *Схід*. 2009. № 4 (95). С. 125–126.

³⁹ Марусик Т. Західноукраїнська гуманітарна інтелігенція: реалії життя та діяльності (40–50-ті рр. ХХ ст.). Чернівці: Вид-во «Рута», 2002. 463 с.

⁴⁰ Киричук Ю. Український національний рух 40 – 50-х років ХХ століття: ідеологія та практика. Львів: «Добра справа», 2003. 464 с.; Його ж: Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40–50-х років ХХ століття. Львів: ЛДУ імені Івана Франка, 2000. 304 с.; Кентій А. В. Нарис боротьби ОУН–УПА в Україні (1946 – 1956 рр.). Київ: Інститут історії України НАН України, 1999. 111 с.; Русначенко А. Народ збурений: національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940 – 50-х роках. Київ, 2002. 518 с.; Ткаченко С.Н. Повстанческая армия (Тактика борьбы) / под общ. ред. А.Е. Тараса. Москва: АСТ, 2000. 51 с.

робочої групи з дослідження діяльності ОУН і УПА⁴¹. Питання виборів до ВР СРСР у контексті протистояння влади та націоналістичного підпілля досліджували В. В'ятрович⁴², В. Деревінський⁴³, Г. Стародубець⁴⁴, О. Дмитерко⁴⁵, В. Ільницький⁴⁶, О. Стасюк⁴⁷ та інші.

У центрі уваги вітчизняних дослідників неодноразово опинялися політичні настрої радянських українців⁴⁸. У той же час реакція громадян на проведення виборчих кампаній висвітлена недостатньо. Зокрема, проблемі ставлення населення до виборів 1940–1941 рр. та виборчих кампаній повоєнного періоду у західноукраїнських областях присвячено лише кілька

---

⁴¹ Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Історичні нариси / Відп. ред. С.В. Кульчицький. Інститут історії України НАН України. Київ, «Наукова думка», 2005. 485 с.; Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА. Київ: «Наукова думка», 2005. 53 с.

⁴² В'ятрович В. Історія з грифом «Секретно»: Радянська демократія: вибори 1946 року. URL: <http://tsn.ua/analitika/radyanska-demokratiya-vibori-1946-roku.html> (дата звернення – 24.08.2017 р.)

⁴³ Деревінський В. Агітаційно-пропагандивна діяльність ОУН і УПА під час виборів до Верховної Ради СРСР у 1946 році. *Визвольний шлях*. 2001. № 12. С. 64–71.

⁴⁴ Стародубець Г. Повстанське запілля в умовах «великої блокади». *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки*. № 13. Луцьк, 2009. С. 217–223.

⁴⁵ Дмитерко О.М. ОУН–УПА і вибори до Верховної Ради СРСР у лютому 1946 р. *Ефективність державного управління: Збірник наукових праць Львівського регіонального інституту державного управління Української Академії державного управління при Президенті України*. Львів, 2003. Вип. 3. С. 105–112.

⁴⁶ Ільницький В. Форми та засоби ідеологічної роботи радянської адміністрації, спрямовані проти підпілля у Карпатському краї ОУН у другій половині 1940-х рр. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія: *Історичні науки* / ред. кол.: І. Д. Пасічник, В.В. Трофимович, А.І. Смирнов та інші. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2015. Вип. 24. С. 101–107.

⁴⁷ Стасюк О. Особливості підготовки радянських виборчих кампаній у західних областях у повоєнний період (1946–1947 рр.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя: ЗНУ, 2016. Вип. 46. С. 178–181; Стасюк О. Радянські виборчі кампанії 1950–1951 років у західноукраїнських областях УРСР. *Емінак: науковий щоквартальник*. Київ, 2018. № 3 (23) (липень–вересень). Т. 2. С. 58–64 та інші.

⁴⁸ Ніколаєць Ю. Становище та настрої населення України на початку німецько-фашистської окупації (червень 1941 – липень 1942). Вінниця, 1999; Гриневич В. Суспільно-політичні настрої населення України в роки Другої світової війни: історіографічні нотатки. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. пр.* 2007. Вип. 16 (1). С. 405–434; Крупина В. Влада радянської України в оцінці громадян (друга половина 1940-х – початок 1950-х рр.) *Український історичний журнал*. Київ, 2009. Ч. 6. С. 124–135 та інші.

статей⁴⁹. Тим часом, дослідження політичних настроїв населення у регіонах, де радянська влада ще не встигла закріпитися, а свідомість людей вільною від радянських ідеологічних штампів, дає можливість відобразити їхній реальний стан.

Помітний внесок у вивчення виборчої системи СРСР зробили зарубіжні дослідники, у працях яких знаходимо чимало об'єктивних оцінок природи радянського суспільства і влади. Проблема ефемерності радянської демократії, ритуального характеру проведення виборів в СРСР присвячені праці Д. Карсона, М. Моута, Л. Шапіро, В. Заславського, Р. Брима, Т. Фрідгута, Г. Свірера та інших науковців⁵⁰. Вчені досліджують роль виборів у тоталітарній системі, політико-правові засади функціонування радянських представницьких органів влади, участь громадян СРСР у масових політичних акціях, зокрема й виборчих кампаніях, психологічний стан учасників масових агітаційно-пропагандистських акцій. Зокрема, Г. Свірер наголошує на унікальності державного ладу, створеного більшовиками, у стосунку до інших тоталітарних систем і диктатур. Адже, запровадивши незалежні інституції (Ради, суди, профспілки), більшовики повністю підпорядкували їх

⁴⁹ Крупина В. Выборчі кампанії в УРСР 1946–1947 та політичні настрої населення. *Україна ХХ ст. Культура, ідеологія, політика*. Вип. 9. Київ, 2005. С.360–367; Його ж: Влада радянської України в оцінці громадян (друга половина 1940-х– початок 1950-х рр.). *Український історичний журнал*. Київ, 2009. Ч. 6. С.124–135; Стародубець Г. Особливості електоральної поведінки повстанського заплілля в умовах радянської виборчої кампанії 1946 р. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. Тернопіль, 2016. Вип. 1. Ч. 1. С. 70–75; Зуляк І. Ставлення населення України до виборчої кампанії 1946 р. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. Тернопіль, 2017. Вип. 1. Ч. 1. С.113–123.

⁵⁰ Carson, George Van–Jr. Electoral Practices in the U.S.S.R. London, 1956, Swearer H.R. The Functions of Soviet Local Elections. *Z/Midwest Journal of Political Science*, Vol. 5, May 1961. p.145–149; Шапіро Л. Коммунистическая партия Советского Союза. Второе дополненное издание. Флоренция: «Аврора», 1975. 933с.; Zaslavsky V., Brym R. J. The Functions of Elections in the USSR. *Soviet Studies*, Vol. 30, # 3, July 1978. URL: <https://www.jstor.org/stable/150703?seq=1/subjects>; Friedgut T. Political Participation in Russia. Princeton. Princeton (N.Y.): Princeton Univ. Pffess, 1979. 358 p.; Hazard J.N. The Soviet System of Government. Chicago L.: Univ. of Chicago Press, 1980. 330 p.; Кэпп Э. История Советской России. Кн. 1: Т.1 и 2. Большевицкая революция. 1917–1923. / пер. с англ. Москва: «Прогресс», 1990. 768 с.; Верт Н. История Советского государства 1900–1991 гг. / пер. с фр. Москва: Прогресс-Академия, 1992. 480 с.; Коэн С. Можно ли было реформировать Советскую систему? Москва: АИРО–XX, 2005. 64с.

ідеології та політиці Комуністичної партії, чим фактично позбавили впливу на суспільно-політичні процеси в державі. Вибори Г. Свірер окреслює як суто пропагандистську акцію, а акт голосування прирівнює до таких політичних ритуалів, як спів національного гімну чи салютування державному прапорові⁵¹.

Глибоку оцінку діяльності радянських демократичних інституцій та виборчого права подано у працях сучасних російських науковців⁵², які тримають лідерство у дослідженні тематики за кількістю публікацій. Однак майже всі вони написані на межі історичних та юридичних досліджень, що робить їх фрагментарно корисними для дисертантки. Суто історичний підхід до вивчення явища радянського народовладдя спостерігаємо лише у небагатьох вчених, які зосереджують свою увагу на минулому та сучасному російського парламентаризму, його місці у загальносвітових цивілізаційних процесах⁵³. Зокрема, у роботі Н. Мелікової⁵⁴ чи не вперше комплексно

---

⁵¹ *Swearer H.R.* The Functions of Soviet Local Elections. *Z/Midwest Journal of Political Science*, Vol. 5, May 1961. P.149.

⁵² *Медушевский А.Н.* Демократия и авторитаризм: российский конституционализм в сравнительной перспективе. Москва: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 1997. 650 с.; *Новиков Ю.А.* Избирательное право и избирательная система России 1906–1996 годов (общегосударственный уровень). Автореф. диссертации на соискание научной степени доктора юридических наук. Санкт-Петербург, 1997. 33 с.; *Авакян С.А.* Конституция России: природа, эволюция, современность: 2-е изд. Москва: РЮИД «Сашко», 2000. 395 с.; *Чистяков О.* Конституция СССР 1924 года. Учебное пособие. Москва: ИКД «Зерцало», 2004. 664 с.; *Романов Р.М.* Парламентаризм: теория, история и современность: Учеб. пособие / под ред. А.И. Яковлева. Москва: «МИРОС», 2002. 295 с.; *Основы государства и права: Учебное пособие / под ред. академика РАН О.Е. Кутафина.* Москва: «Юрист», 2008. 416 с.; *Камінська Н.В.* Місцеве самоврядування: теоретико–історичний і порівняльно–правовий аналіз. Київ: КНТ, 2010. 232с.; *Упоров И.В.* Правовой статус депутата местного Совета и его реализация в советском государстве послевоенного периода. *Гуманитарный научный вестник.* 2017. №5. С.44–49. URL: <https://zenodo.org/record/1064192#.Wx5kLHszZdh> (дата звернення – 26.10.2020 р.)

⁵³ *Дмитриев Ю.А., Черкашин Е.Ю.* Законодательные органы России от Новгородского веча до Федерального собрания (сложный путь от патриархальной традиции к цивилизации). Москва: Изд. фирма «Манускрипт», 1995. 102 с.; *Журавлев В.П., Фортунатов В.В.* Избирательное законодательство и выборы в 1937–1987 гг. URL: http://www.rcoit.ru/elect_history/1918–1990/17084/ (дата звернення – 30.12.2019 р.); *Павлова И.В.* 1937: Выборы как мистификация, террор как реальность. *Вопросы истории.* Москва, 2003. № 10. С. 19–37.; *Садовникова Г.* Эволюция института народного представительства: основные этапы и особенности становления. *Право и государство: теория и практика.* 2010. № 8 (68). С.122–126.

проаналізовано характер організації та проведення радянських виборчих кампаній з наголосом на ідейно-політичній складовій. У низці дисертаційних праць досліджено проблему місцевого самоврядування, зокрема й регіонального значення⁵⁵. Кілька статей присвячено першим повоєнним виборам в СРСР⁵⁶, які розглядаються в системі непростих повоєнних взаємин влади і населення. Важливими для дослідження теми є публікації, автори яких намагаються пояснити психологічний стан людей, задіяних у радянських пропагандистських акціях⁵⁷. Серед інших виокремлюється праця російської дослідниці А. Кімерлінг⁵⁸, яка на матеріалах Молотовської та Пермської областей реконструювала механізм та структуру сталінських політичних кампаній (зокрема й виборчих) пізньої сталінської доби, вперше виділила кілька типів виборців у залежності від їхньої електоральної поведінки. Цікаві матеріали з цієї теми містять збірник статей за ред.

---

⁵⁴ Меликова Н. Исторический опыт функционирования советской избирательной системы (1936–1985 гг.). Диссертация на соискание научной степени кандидата исторических наук. (специальность 07.00.01 – История СССР). Москва: МПГУ, 2001. 248 с.

⁵⁵ Рыбкин И.П. Становление и развитие парламентаризма в России: Автореф. диссертации на соискание научной степени доктора политических наук. Москва, 1995; Дорожкина Я.Б. Избирательные кампании по выборам в верховные и местные советы в Западной Сибири: 1937–1941 гг. Диссертация на соискание научного звания кандидата исторических наук (специальность: 07.00.02 – Отечественная история). Новосибирск, 2004; Назарова А.И. Городские советы Чувашской АССР в 1946–1964: формирование и состав депутатского корпуса. Диссертация на соискание научного звания кандидата исторических наук. (специальность: 07.00.02 – Отечественная история). Чебоксары, 2005. 238 с.; Подосинников А.Ю. Исторический опыт проведения выборов в органы народного представительства на территории Курской области в 1950–1970-гг. Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук. (специальность 07.00.02. – Отечественная история). Курск, 2014.

⁵⁶ Мотревич В.П. Выборы в Верховный Совет СССР 1946 года. URL: <http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/5006/2/dais-28-10-2009.pdf>; Заславский С. Первые послевоенные выборы 10 февраля 1946 года. *Журнал о выборах*. Москва, 2011. №2. С.51. URL: <http://www.cikrf.ru/about/library/journal/2011/n2/Saslavskiy.pdf>

⁵⁷ Романов Р.М. Российский парламентаризм: генезис и организационное оформление. *Полис*. 1998. № 6. С. 123–137; Зубкова Е. «Все на выборы!»: советская демократия в восприятии современников. *Послевоенное советское общество: политика и повседневности*. 1945–1953. Москва, 1999. С. 111–119; Кимерлинг А.С. По ту сторону лозунгов: практики приспособления к политическим кампаниям в 1945–1953 гг. *Сов. государство и общество в период позднего сталинизма*. 1945–1953 гг. Москва, 2015. С. 136–147.

⁵⁸ Кимерлинг А. «Кто портит бюллетени, тот в союзе недовольных». Протестное поведение избирателя поздней сталинской эпохи. URL: <http://magazines.russ.ru/oz/2013/1/30k.html> (дата звернення: 27 січня 2019 р.)

Б. Фірсова «Разномыслие в СССР и России (1945–2008)»⁵⁹ та збірник документів «Крамола. Инакомыслие в СССР при Хрущеве и Брежневe, 1953–1982 гг. Рассекреченные документы Верховного суда и Прокуратуры СССР»⁶⁰, автори та упорядники яких стверджують, що інакшомислення на території колишнього СРСР існувало завжди.

Одним з важливих сегментів наукового доробку в заявленій тематичній ніші становлять праці, автори яких зосереджують свою увагу на вивченні політичної історії радянського тоталітаризму. Надзвичайно корисними виявилися дослідження, у яких історики вибудовують теоретичні конструкти на широкій емпіричній базі, створюючи розлогий та багатовимірний контекст досліджуваної епохи. Це – насамперед, напрацювання Х. Арендт, Т. Снайдера, Й. Баберовскі, К. Фрідріха і З. Бжезинського, М. Левіна, р. Арона, р. Лутфулліна та інших⁶¹. У цих публікаціях зроблено спроби широких теоретичних узагальнень з приводу природи сталінізму, досліджуються політичні практики та механізми управління з терором включно, розглядається типологія електоральної культури суспільства. Основними ознаками тоталітаризму при цьому визначаються: монополія однієї політичної партії на владу; панування єдиної офіційної ідеології; культ особи національного вождя – лідера партії і

⁵⁹ Разномыслие в СССР и России (1945–2008) (за ред. Б. Фирсова). Санкт-Петербург: «Издательство Европейского университета», 2010. 368 с.

⁶⁰ Крамола. Инакомыслие в СССР при Хрущеве и Брежневe, 1953–1982 гг. Рассекреченные документы Верховного суда и Прокуратуры СССР / Сост.: В. А. Козлов, О. В. Эдельман, Э. Ю. Завадская; Под ред. В. А. Козлова, С. В. Мироненко. Министерство культуры и массовых коммуникаций РФ; Федеральное архивное агентство; Государственный архив РФ. Москва: «Материк», 2005. 432 с.

⁶¹ Арендт Х. Истоки тоталитаризма / пер. с англ. И. В. Борисовой, Ю. А. Кимелева, А. Д. Ковалева и др. Москва: ЦентрКом, 1996. 672 с.; Снайдер Т. Криваві землі: Європа між Гітлером і Сталінім / перекл. Б. Шавлов, В. Жбанков, О. Литоміна. Київ: Laurus, 2018. 492 с.; Баберовски Й. Красный террор. История сталинизма. Москва: РОССПЭН; Фонд Первого Президента России Б. Н. Ельцина, 2007. 278 с.; Бжезинский З. Тоталитарная диктатура и автократия. Москва: «ИНИОН», 1993. 415 с.; Левин М. Советский век / пер. с англ. В. Новиков, Н. Копелянская. Москва: «Европа», 2008. 680 с.; Аронр. Демократия и тоталитаризм / пер. с фр. Г. И. Семенова. Москва: «Текст», 1993. 473 с.; Лутфуллин Р. Террор (политические репрессии) как необходимый элемент функционирования тоталитарного режима в СССР (1929–1953 гг.). Нижнекамск: Нижнекамский филиал МГЭИ, 2002. 144 с.

держави; жорсткий контроль за економічною діяльністю; тотальний контроль держави над усім суспільством і кожною окремою особою; панування тоталітарної держави над правом, відсутність реальних прав і свобод населення, система фізичного і психологічного терору. Значна увага в цих працях приділяється висвітленню міжнародних стандартів демократичного виборчого права, сучасних форм та методів забезпечення демократичного народного волевиявлення. Вчені обстоюють думку про те, що демократичність суспільства визначається не проголошеною формою державного устрою, а рівнем реальної участі громадян в управлінні державою, їх політичною культурою, яка блокує деструктивні прояви у суспільно-політичних та суспільно-владних відносинах.

Чимало нових штрихів до оцінки сталінщини додає монографія Г. Піхої⁶², присвячена аналізу радянської політичної системи. Праця цікава нестандартними оцінками суспільно-політичної ситуації в СРСР, аналізом життя радянської політичної еліти впродовж 1945–1991 років, практики проведення виборчих кампаній тощо. Цікавий погляд на становлення та сутність більшовицької держави містять статті та монографія С. Кульчицького⁶³, який, зокрема, стверджує, що більшовицьке гасло «народ і партія єдині» не було простою фікцією. Під цим оглядом він визначає політичну систему СРСР як «шарнірний» політичний режим – «симбіоз диктатури державної партії, носії якої знаходилися на вершині владної піраміди, з цілком реальною і поширеною в усій товщі народу владою радянських органів»⁶⁴.

У контексті заявленої теми важливо з'ясувати особливості історіографії номенклатури радянського суспільства, яка, з огляду на статус і повноваження в державі відігравала важливу роль у суспільно-політичних процесах радянської доби. Теза про статус номенклатури як політичної

⁶² Піхова Р.Г. Советский Союз: история власти. 1945–1991. Издание второе, исправленное и дополненное. Новосибирск: Сибирский хронограф, 2000. 680 с.,

⁶³ Кульчицький С. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919–1928 рр.). Київ, 1996. 396 с.

⁶⁴ Кульчицький С. Утворення СРСР: нові погляди. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Львів, 2006–2007. Вип. 15. С.684–699.

бюрократії в тоталітарній державі, котра заволоділа монополією на владу, належить М. Восленському⁶⁵. Від її професійного і культурного рівня, організаторських здібностей, моральних якостей залежав розвиток як республік, так і регіонів. Імідж керівника, його дії визначали ставлення населення до влади, що було особливо важливо у щойно «приєднаних» до СРСР регіонах, де ці стосунки провокували або ж стримували протестні настрої. Партійно-державну номенклатуру радянської України, як окрему соціальну групу українського суспільства, досліджували В. Крупина, О. Штейнле, Т. Першина, М. Фролов та інші⁶⁶. Дослідники оцінюють освітньо-культурний рівень владної верхівки республіки, її професійну компетентність, особливості повсякденного життя та ставлення до неї громадян республіки. У значному масиві праць висвітлюються особливості формування управлінських кадрів у західних областях УРСР, які спираються на концептуальні твердження про насильницький характер зміни політичної еліти західноукраїнських областей, недовіру режиму до місцевої інтелігенції, низький освітній рівень партійно-радянського активу, надісланого ЦК КП(б)У для радянзації регіону, загострення на цій основі соціальних та національних проблем⁶⁷. Вказані дослідження переважно стосуються

⁶⁵ *Восленский М.С.* Номенклатура: Господствующий класс Советского Союза. Москва: Советская Россия, 1991. 624 с.

⁶⁶ *Крупина В.* Номенклатура повоєнної України: кількісна та якісна характеристика. *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: зб. ст. У 2 ч. Ч. I /* голов. ред. В.А. Смолій. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2009. Вип. 15. Ч.1.С. 267-275; *Штейнле О.* «Комунізм для обраних»: привілеї та пільги номенклатурної еліти УРСР (1944–1953 рр.) *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць.* /за ред. В.М.Вашкевича. Київ, 2009. Вип.28. С.83–95; *Першина Т.С.* партійно-радянська номенклатура в Україні, 1945–1948 рр.: деякі аспекти проблеми. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету.* Запоріжжя: ЗНУ, 2008. Вип. XXIII: Політична еліта в історії України.С. 263–277; *Фролов М. О.* Компартійно-радянська еліта в Україні: особливості існування та функціонування в 1923–1928 рр. Запоріжжя: «Прем'єр», 2004. 800 с.

⁶⁷ *Гарань О.В.* Проблеми формування національних кадрів у західних областях УРСР у другій половині 40–х – 50–х років. *Український історичний журнал.* Київ, 1989. №10; *Луцький О.* Політична еліта Західної України в період утвердження сталінського тотального режиму (1939–1941 рр.) *Національна еліта та інтелектуальний потенціал України.* Львів, 1996.; Його ж *Інтелігенція Львова (вересень 1939 – червень 1941 рр.) Вісник Львівського університету. Серія історична.* Т.3. Львів, 1999.; *Першина Т.* Формування управлінських кадрів в Західній Україні в 1944–1948 рр.: регіональні особливості. *Сторінки воєнної історії України : зб. наук. ст. /* НАН України. Ін-т історії України. Київ, 2009. Вип.

кадрового складу партійних та виконавчих структур, керівників установ та підприємств, натомість кількісний та якісний склад представницької гілки влади різних рівнів проаналізований недостатньо.

Отже, основні тенденції історіографії досліджуваної проблеми можна визначити таким чином:

- панування ідеологічних імперативів у літературі радянської доби;
- яскраво виражена інституційно-функціональна спрямованість напрацювань у частині праць сучасних фахівців у галузі права та державного управління;
- рельєфна критична компонента в інтерпретаціях сучасними істориками виборчої системи СРСР, що позиціонується як органічний елемент більшовицької організації влади, позбавленої справжнього демократизму.

12.С. 299–312; Історія державної служби в Україні: у 5-ти томах / відп. ред. Т.В. Мотренко, В.А.Смолій; редкол.: С.В. Кульчицький (кер. авт. кол.) та ін.; Головне управління державної служби України; Ін-т історії НАН України. Київ: «Ніка-Центр», 2009. Т.2.; Докаш О. Ю. Політика відновлення органів влади та управління західних областей УРСР на завершальному етапі Другої світової війни: структурно-кадровий зріз. *Наука і сучасність: виклики глобалізації. (Міжнародна конференція, м.Київ, 25 травня 2013 р.) Част. II (юридичні науки, педагогічні науки, політичні науки)*. Київ, Центр наукових публікацій, 2013. С.131–135; Стародубець Г. Місцеві кадри в управлінських структурах західних областей України в 1944–1946 рр.*Гілея*. Київ, 2011. Вип.45. С.62–69; Її ж: Місіонери червоної влади (партійно-радянська номенклатура західноукраїнських областей в 1944 – на поч. 1946 рр.). Житомир: «Полісся», 2016. 348с.

1.2. Джерельна база дослідження.

Емпіричне наповнення кваліфікаційної роботи представлено передовсім кількома видово-тематичними блоками документів і матеріалів, які відклалися у результаті діяльності вищих і місцевих органів влади СРСР і УРСР, партійних та силових структур. Важливим джерелом опрацювання теми стали законодавчі, керівні та директивні документи Комуністичної партії та вищих органів влади та управління СРСР і УРСР, які відображають основні положення радянського виборчого права, принципи організації та проведення виборчих кампаній, їхнє ідейно-політичне наповнення, визначають роль та компетенцію вищих і місцевих органів влади. З цього масиву документів передовсім використано: Конституцію СРСР (1936р.), Конституцію УРСР (1937р.), Положення про вибори до Українських Народних Зборів Західної України (1939р.), «Положення про вибори до Верховної Ради СРСР» (1940, 1946, 1950 рр.), «Положення про вибори до Верховної Ради УРСР» (1947 і 1951 рр.), «Положення про вибори до крайових, обласних, окружних, районних, міських, сільських та селищних Рад депутатів трудящих» (1947, 1950, 1953 рр.), «Про порядок відкликання депутатів Верховної Ради СРСР, Верховних Рад Союзних та автономних республік, місцевих Рад депутатів трудящих та про порядок виборів депутатів на заміну відкликаних або вибулих» (1946 р.) та ін. Вивчення законодавчої бази дало змогу показати невідповідність реальної виборчої процедури в УРСР законодавчим нормам, виявити причини недієвості функціонування представницької гілки влади найвищого та місцевого рівнів.

Величезний евристичний матеріал для написання роботи містять директивні вказівки ЦК КП(б)У та ВКП(б), а також місцевих парткомітетів, які зберігаються у Центральному державному архіві громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). Авторкою опрацьовано архівні справи Фонду 1. «Центральний комітет Комуністичної партії України» (Оп.1. «З'їзди, конференції, пленуми ЦК КП(б)У», Оп. 6 «Засідання політбюро, оргбюро секретаріату ЦК», Оп. 20. «Документи відділів ЦК КП(б)У», Оп. 23.

«Особливий сектор ЦК Компартії України (таємна частина) Ч.І. (1941–1946 рр.)», Оп. 24. «Особливий сектор ЦК Компартії України (таємна частина) Ч.І. (1950–1953 рр.)», Оп. 46. «Відділ організаційно-партійної роботи Ч. І. (1940–1947 рр.)» та інші). Наявні у цих описах документи спрямовувалися на програмування ідейно-політичного змісту виборчих кампаній, контроль і корекцію організації та проведення передвиборчої роботи на місцях, визначення сфери компетенції відповідальних структур та осіб за перебіг виборів, підрахунок голосів та оголошення результатів волевиявлення громадян тощо. Чимало рішень і постанов стосуються кадрових призначень на ключові посади у Радах та їх виконкомах. (Постанова Пленуму ЦК КП(Б)У «Про політичну і агітаційно-масову роботу серед населення у зв'язку з підготовкою до виборів у Верховну Раду СРСР» 14 грудня 1945р., Постанова Політбюро ЦК КП(Б)У «Про хід підготовки до виборів у Верховну Раду СРСР у Львівській області». 22 січня 1946 г., Постанова Політбюро ЦК КП(Б)У «Про хід підготовки до виборів у Верховну Раду СРСР у Станіславській області». 22 січня 1946 р.; вказівки ЦК КП(б)У працівникам партапарату, скерованим у західні області України з метою надання допомоги місцевим партійним та радянським органам у підготовці та проведенні виборів до Верховної Ради СРСР. 1950р.) та інші. Ці матеріали містять переконливу інформацію про втручання партійних органів в організацію та проведення виборчих кампаній в УРСР та СРСР загалом. Тут докладно висвітлено форми контролю за ідеологічною складовою процесу з боку парткомітетів, їхній вплив на функціонування місцевих органів влади, кадрову політику партійних структур тощо.

Значний інформаційний потенціал мають нормативно–правові акти, якими визначався організаційний порядок проведення виборчих кампаній до Рад різних рівнів, а саме: укази Верховних Рад СРСР та УРСР, розпорядження про призначення дати виборів, принципи утворення виборчих округів і дільниць, порядок і терміни формування виборчих комісій, укладання списків виборців, використання агітаційної літератури тощо. Зокрема, значну

частину документального масиву становлять відомості про затвердження складу виборчих комісій, списків кандидатів у депутати, видатки на проведення виборів, зразки виборчих документів та печаток виборчих комісій тощо. Основний блок вказаних документів зосереджено у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), де зберігаються фонди Верховної Ради УРСР та Президії ВР УРСР (Ф.1 Верховна Рада УРСР: Оп. 16. Протокольна частина Управління справами (1938–1948 рр.), Протокольна частина Канцелярії та підзвітних їм структур; Оп. 17. Секретаріат Голови Президії ВР УРСР; Оп. 19. Приймальня Голови Президії Верховної Ради (1939–1959 рр.); Оп. 20. Інформаційно–статистичний відділ секретаріату Президії Верховної Ради УРСР (1939–1959 рр. та ін.). Тут також виявлено документи, які засвідчують підсумки виборчих кампаній, соціометричні характеристики депутатського корпусу різних рівнів та скликань (списки депутатів із зазначенням соціального стану, національності, партійної приналежності, віку, освіти, їхні фото та особові справи тощо). З цього масиву документів авторкою використано Постанови Президії ВР УРСР «Про утворення виборчих округів та комісій» (1946–1947 р., 1950–1953 рр.), «Про затвердження окружних по виборах у Раду Національностей виборчих комісій від Волинської, Дрогобицької, Львівської, Ровенської, Станіславської і Тернопільської областей УРСР» (1946), «Про порядок застосування ст.49 «Положення про вибори у Верховну Раду УРСР» при виставленні кандидатів в депутати Верховної Ради УРСР в сільських місцевостях Волинської, Дрогобицької, Львівської, Ровенської, Станіславської і Тернопільської областей» (1947), «Про кошторис витрат на проведення виборів до обласних, окружних, районних, міських, сільських і селищних Рад депутатів трудящих Української РСР» (18 жовтня 1950 р.) та інші.

У фондах обласних державних архівів (ДАЛО, ДАРО, ДАТО, ДАВО, ДАІФО, ДАЧО, ДАЗО) збереглися документи, які відображають перебіг виборчого процесу у областях: інформації та доповідні записки голів обкомів

та облвиконкомів до ЦК КП(б)У та Президії ВР УРСР і СРСР, протоколи та стенограми засідань радянського та партійного активу обласного та районного рівнів тощо. Вони дають можливість простежити, як втілювалася політика партії на місцях, відстежити регіональні особливості проведення виборів до Верховних Рад СРСР і УРСР, а також місцевих органів влади. Найбільш докладно тут представлена документація, що відображає вирішення владою організаційно-технічних питань, які ретельно розглядалися на засіданнях обкомів та райкомів і зберігалися у вигляді окремих справ по кожному засіданню.

Специфічною інформацією насичені стенограми нарад, які проводилися спільно з представниками ЦК КП(б)У, керівниками НКВС (МВС) та НКДБ (КДБ), під час яких обговорювали ситуацію з підготовкою виборів у області чи їх підсумки, стан передвиборчої ідейно-пропагандистської роботи, боротьбу з націоналістичним підпіллям тощо. Тут також виявлено окремі матеріали про фінансові зловживання чиновників під час організації та проведення виборчих кампаній, порушення ними виборчого законодавства та інше. Слід зазначити, що архівні фонди облвиконкомів, облрад, райвиконкомів і райрад, а також сільрад західноукраїнських областей сталінського періоду значною мірою є невивченими, хоча володіють значним пізнавальним потенціалом, який може стати у нагоді історикам. Певна частина справ із зазначених фондів опрацьовувалися здобувачкою вперше за останні 50–70 років.

Потужним джерелом для вивчення зазначеної проблематики виявилися документи силових структур, які долучалися до виконання спеціальних завдань під час виборів до представницької гілки влади. Вони зосереджені передовсім у фондах Галузевого Державного архіву Служби безпеки України (м. Київ) (далі – ГДА СБУ). Особливе значення для дослідження зазначеної тематики мають документи Ф.2 «Управління боротьби з бандитизмом МВД, Управління 2-Н та 4-те Управління МГБ – КГБ УРСР», де знаходимо інформацію про боротьбу з учасниками

національно-визвольного руху під час проведення виборчих кампаній, форми та методи, застосовувані каральними органами для винищення підпілля, статистичні дані про кількість загиблих з обох сторін. Тут зберігаються інформативно-звітні документи працівників силових відомств різних рівнів (НКВС, НКДБ, МВС, КДБ), командирів та політруків Червоної Армії (ЧА) (з лютого 1946 р. – Радянської Армії (РА)), які мали завдання забезпечувати безперешкодне проведення виборів у західноукраїнському регіоні та Українській РСР загалом. Окрім даних про кількість проведених бойових та агентурних операцій, їхню результативність, працівники спецслужб зафіксували багато випадків зловживань владою з боку представників режиму, а також фактів негативного ставлення громадян до виборчого процесу.

Джерела українських самостійницьких військово–політичних організацій, які зберігаються у цьому ж архіві: (Ф.13. Спр. 372) «Збірник документів про структуру та характер антирадянської діяльності «Організації Українських Націоналістів – ОУН» і «Української Повстанської Армії – УПА»; «Про методи та заходи агентурно-оперативної роботи органів державної безпеки України з ліквідації організованого підпілля ОУН та озброєних банд УПА на території республіки в період 1943–1954 рр.»; Спр. 376. «Документи і матеріали ОУН») відтворюють боротьбу повстанців з радянською владою під час проведення виборчих кампаній. Провідники організації докладно зафіксували перебіг виборчого процесу у багатьох населених пунктах, а також проаналізували його на рівні окремих районів та областей, спираючись на інформації клітин підпілля, свідчення населення, радянські документи та пресу, що вказує на високу інформативність зазначених джерел. Тут знаходимо докладний опис повстанських акцій, спрямованих на зрив виборів: розповсюдження пропагандистських матеріалів, напади на виборчі дільниці, теракти над організаторами виборчого процесу тощо. Позицію ОУН стосовно радянських виборів відбито у низці інструктивних матеріалів (накази, розпорядження, вказівки) та

пропагандистських матеріалах підпілля (закликах, відозвах, брошурах, підпільних газетах і журналах). Цікавими є документи ОУН, у яких відображена суспільно-політична ситуація у регіоні, аналізуються політичні настрої населення, відтворені методи спротиву владі з боку селянства та робітництва тощо.

Повстанська звітність ретельно фіксує також дії більшовиків, спрямовані на радянізацію регіону, у тому числі заходи влади з метою проведення виборчих кампаній. У цих документах подано оцінку суспільно-політичних та економічних перетворень у регіоні, зафіксовано численні зловживання чиновників під час організації та проведення виборів (масові порушення виборчого законодавства в процесі реалізації виборчих процедур, застосування примусу до виборців, фальсифікації під час підрахунку голосів тощо). Ці матеріали сповна компенсують інформацію, яка відсутня у радянській звітності. Чималий інтерес становлять протоколи зізнань людей, які стали жертвою свавілля представників режиму під час проведення виборчих кампаній, складені провідниками ОУН у сільській місцевості. Ці документи не лише фіксують факти знуцань над виборцями (приниження, побиття, незаконні арешти, нищення майна тощо), а й засвідчують масовість процесу, адже у багатьох селах провідникам довелося скласти по кілька десятків таких протоколів. На жаль, у ГДА СБУ системно збереглися документи, що стосуються лише території Галичини (Львівська, Тернопільська, Станіславська, Дрогобицька області), натомість Волинь, Рівненщина, Буковина та Закарпаття представлені лише фрагментарно.

За всієї важливості архівних джерел, вони є лише частиною загального документального комплексу, використаного для написання дисертації. Важливим джерелом для дослідження теми стала центральна та місцева радянська періодика. Незважаючи на те, що багато подій і фактів у ній відтворювалося тенденційно, інколи з точністю до навпаки, газети докладно зафіксували хроніку передвиборчих заходів (оголошення про початок виборчих кампаній, організацію виборчих округів та комісій, роботу

агітаторів, зустрічі депутатів з виборцями у округах, процес голосування у кожному населеному пункті, фото-хроніку тощо). У пресових органах представлено офіційну політику режиму стосовно виборчих кампаній, широко тлумачено зміст радянського виборчого законодавства, наголошено на його перевагах над капіталістичними виборчими системами. Конкретним фактажем наповнені статті, у яких висвітлено перебіг виборів у окремому населеному пункті, районі чи області, схарактеризовано ділові та особисті якості учасників виборчого процесу, що дає можливість оцінити людський фактор в організації та проведенні виборчих кампаній. У роботі використано матеріали, що публікувалися в газетах «Правда» (1937 р.), «Вісті ВУЦВК» (1940 р.), Відомості Верховної Ради УРСР (1947, 1950 рр.), «Комуніст» (1940 р.), «Львовская правда» (1946, 1951 рр.), «Ленінська зірка» (1950 р.), «Радянська Волинь» (1950 р.), «Червоний прапор» (1950 р.) та інших.

Багато корисного для роботи матеріалу виявлено в опублікованих впродовж останніх років збірниках документів, присвячених новому осмисленню радянської політичної системи, радянських процесів у західноукраїнських областях, боротьби режиму з українським визвольним рухом тощо. У багатьох з них представлені документи, в яких розкриваються антидемократична сутність радянської виборчої системи, силові методи встановлення радянської влади у західному регіоні УРСР, спротив ОУН і УПА, а також цивільного населення урядовим виборчим кампаніям⁶⁸ тощо.

---

⁶⁸ Літопис нескореної України: Документи, матеріали, спогади. Книга 1. / підготували Я. Лялька, П. Максимчук, І. Патер та інші; авт. передмови Я. Лялька, р. Бачинський. Львів: «Просвіта», 1993. 800с.; Книга 2. / підготували Я. Лялька, Р. Коритко, М. Онишкевич та інші; авт. передмови Я. Лялька. Львів: Галицька видавнича спілка, 1997. 664 с.; Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 3 : Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля : директивні документи ЦК Компартії України. 1943–1959 / упоряд. О. Вовк, І. Павленко, Ю. Черченко. Київ; Торонто : [б.в.], 2001. 650 с; Советская жизнь. 1945–1953 / сост. Е.Ю.Зубкова, Л.П.Кошелева, Г.А.Кузнецова, А.И.Минюк, Л.А.Роговая. Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2003. 720с.; Матеріали та документи Служби безпеки ОУН(Б) у 1940-х рр./ Зіб р. й упо р. О.Є. Лисенко та І.К. Патриляк. Київ, Ін-т історії України НАН України, 2003. 254 с.; Сергійчук В. Український здвиг: Волинь. 1939–1955 рр. Київ: Українська Видавнича Спілка, 2005. 840 с.; Лубянка. Сталин и МГБ СССР. Март 1946 – Март 1953: Документы высших органов партийной и государственной власти / Сост. В.Н. Хаустов, В.П. Наумов,

До написання тексту залучено аналітичні та статистичні матеріали, які стосуються кількісних та якісних характеристик виборчого процесу⁶⁹, демографічних та електоральних втрат населення регіону, повстанських антивиборчих акцій та репресій режиму.

Серед наративних джерел використано кілька жанрових підвидів: спогади, щоденники, листи, записники, нотатки тощо. Вони належать як представникам більшовицької еліти, так і їхнім політичним опонентам, а також пересічним громадянам. Зокрема, у роботі широко цитовано листи лідерів компартії та військового командування до ЦК КП(б)У, ВКП(б) та особисто Й. Сталіну, у яких критично осмислено виборчу систему СРСР. Водночас використано листи громадян до Президії ВР УРСР, обкомів, центральної та місцевої преси, у яких вони повідомляли про численні порушення виборчого законодавства та зловживання чиновників владою під час виборів, вимагали демократизувати виборчий процес, оптимізувати роботу Рад тощо. Висвітлюючи претензії до влади крізь призму особистих та побутових проблем, громадяни зафіксували у листах дух епохи, її стиль, специфіку поведінки людей у конкретних обставинах. Завдяки застосуванню критичного підходу до інформації, що міститься у листах громадян, та

Н.С. Плотникова). Москва: МФД: «Материк», 2007. 656 с.; Реабілітовані історією. Рівненська область / Ред. кол. В.А.Королук, С.І.Павлюк, А.А. Жив'юк та ін.; упо р. А.Жив'юк. Рівне: ВАТ «Рівненська друкарня», 2009. Кн.2. 612с.; Радянські виборчі кампанії в Західній Україні (1946–1950 роки) / Відп. ред. Стасюк О., упо р. М.Посівнич, М.Гавришко, р.Забілий, О.Стасюк. НАН України. / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Галузевий державний архів Служби безпеки України. Львів, 2011. 725 с. та інші.

⁶⁹ Результати виборів до Верховної Ради СРСР і УРСР та місцевих Рад депутатів трудящих по Українській РСР 1938–1940 рр. Цифровий довідник. Київ, Держполітвидав при РНК УРСР, 1940. 56с.; Зведення та інформації інструкторів Центральної виборчої комісії по виборах до Верховної Ради Української РСР (24 грудня 1946 р. –5 лютого 1947 р.). *ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 82.*; Інформація про місцеві Ради депутатів Трудящих на основі даних статистичних звітів на 1 січня 1947 р. *ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 30. Спр. 589. Арк. 8*; Результати виборів до Верховної Ради УРСР та місцевих Рад депутатів трудящих по Українській РСР. Цифровий довідник. Київ, 1948. *ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 16. Спр. Арк. 12–13*; Результати виборів в Верховний Совет ССР по Украинской ССР 12 марта 1950 года (окончательные данные). *ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 85. Арк. 1–31*; Результати виборів в Верховний Совет Украинской ССР 25 февраля 1951 года (окончательные данные). *ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 861. Арк. 1–54 та ін.*

співставленню її з іншими видами документів отримано важливу інформацію про тіньові сторони життя партійно-радянської номенклатури на місцях (патрон–кліентарні відносини, систему пільг та привілеїв, зловживання службовим становищем тощо). Окрім цього, документи особистого походження дають цікавий матеріал для реконструкції радянського повсякдення, роблять можливим розуміння суспільних настроїв в епоху тоталітаризму, допомагають адекватно оцінити характер соціально-економічних змін крізь призму сприйняття звичайних людей.

У матеріалах НКВС (МВС) та НКДБ (КДБ) (ГДА СБУ. Ф.16. Оп. 1. Спр. 562 і 741 та інших) знаходимо широкі пласти листування радянських громадян, яке ретельно вивчалось спецслужбами з метою виявлення та знешкодження осіб, вороже налаштованих до радянської влади. Вони систематизовані за відповідною тематикою (негативні висловлювання, які стосуються рішень партії та уряду, про колгоспну систему, грошову реформу, побутові негаразди та інше), що значно полегшує дослідницьку роботу. Чимало уривків з цих листів містять критичну оцінку громадянами радянського виборчого законодавства та способу організації виборчих кампаній на місцях, відтворюють політичні настрої людей, що було широко використано під час написання роботи.

Окремих аспектів досліджуваної теми торкаються у своїх спогадах та щоденниках учасники тогочасних подій⁷⁰. Зокрема, у збірнику «Західня Україна під большевиками», за редакцією М. Рудницької яскраво відображено реакцію західноукраїнського суспільства на встановлення радянських порядків у краї, а зокрема, виборчі ініціативи нової влади впродовж 1939–1941 рр.⁷¹ Окремі штрихи до розуміння настроїв населення Західної України під час першого етапу радянзації дають «Щоденникові

---

⁷⁰ Злочини комуністичної Москви в Україні (в літі 1941 р.). – Нью-Йорк, 1960. 86 с.; Подворняк М. Вітер з Волині / М.Подворняк. Вінніпег, 1981.242с.; Ловецький Ю. Другий прихід більшовиків на західноукраїнські землі. Вісті комбатанта. – 1981. Ч.2.С. 70–78.

⁷¹ Західня Україна під большевиками/Упоряд. М.Рудницька. Нью-Йорк, 1958. 494с.

записи: 1939–1956» письменника, кіносценариста та режисера О. Довженка⁷². Подібні факти з цікавими коментарями авторки знаходимо у спогадах Н.Яхненко* та інших очевидців подій⁷³. Спогади сучасників та протоколи зізнань людей, які зазнали знущань під час проведення виборчих кампаній, зафіксовані у звітах провідників ОУН, дають змогу продемонструвати особливу сторону виборчого процесу в СРСР, яка не відображена в жодних інших джерелах. Суб'єктивність та емоційність подібних свідчень рельєфно демонструють, як згадані події інтерпретувалися у свідомості людей.

Роздуми з приводу функціонування управлінської гілки влади в УРСР та ролі номенклатури залишили у своїх спогадах М.С. Хрущов та один із опальних радянських діячів П. Шелест⁷⁴. Згадані книги, відображаючи особисте трактування загальноісторичних подій, презентують долі безпосередніх акторів історичного дійства та їхнє ставлення до пережитого. Вони є важливим джерелом для вивчення минулого в контексті історії особистостей і повсякдення, з'ясування мотиваційних чинників, якими керувалися політичні лідери республіки під час перебування біля керма держави⁷⁵.

Для з'ясування політичних настроїв населення залучено такий специфічний вид джерел вивчення масової свідомості та повсякденної поведінки людей, якими є фольклорні матеріали. Усна народна творчість, а передовсім прислів'я, примовки, народні пісні та анекдоти є доволі точним

⁷² Довженко О.П. Щоденникові записи, 1939–1956 / Дневниковые записи, 1939–1956. Харків: Фоліо, 2013. 879с.

* Яхненко Наталя – псевдонім Наталії Зибенко–Пирогової (1903–1995) – правнучки всесвітньовідомого лікаря Миколи Івановича Пирогова та доньки лікаря Миколи Михайловича Пирогова, очільника міста Ковель у роки Російської імперії (1908) і німецької окупації (1941–1943).

⁷³ Яхненко Н. Від Бюра до БригідоК. Трохи спогадів з 1939–1941 років. – Львів–Бералія. Мюнхен, 1986. 263 с.; Бойчук А. Мої переживання під більшовиками 1939–1940. *На христовій ниві. Спомини*. Нью-Йорк, 1978. С. 105–156.

⁷⁴ Хрущев Н.С. *Время. Люди. Власть: [Воспоминания: В 4 кн.]*. Москва: ИИК «Московские Новости», 1999. Кн. 1. 846 с.; Шелест П. «Справжній суд історії ще попереду». Спогади, щоденники, документи, матеріали (За ред. Ю.Шаповала). Київ: «Гене́за», 2003. 808с.

⁷⁵ Мацюта П. Фейкове звільнення у 1939 році, або коли поневолені живуть краще від визволителів (за спогадами сучасників) URL: [https://mtt.in.ua/blog/spogady-pro-pryhid-srsr-u-1939/\(дата звернення 20.03.2020р.\)](https://mtt.in.ua/blog/spogady-pro-pryhid-srsr-u-1939/(дата звернення 20.03.2020р.))

індикатором людських настроїв, що допомагають реконструювати набір життєвих цінностей людей. Зокрема, анекдоти за радянських часів мали не лише розважальну функцію, але й, будучи виявом здорового глузду, допомагали верифікувати характер подій та процесів у державі⁷⁶. Однак, політичних анекдотів, присвячених виборам, є дуже небагато, що зайвий раз підкреслює байдуже ставлення суспільства до демократії радянського зразка.

Ознайомлення з матеріалами, що містяться в довідкових та енциклопедичних виданнях, зокрема «Історії міст і сіл Української РСР: в 26-ти томах», «Енциклопедії історії України», «Українській радянській енциклопедії», «Енциклопедії сучасної України», «Юридичній енциклопедії», «Енциклопедії Львова» та інших, створили умови для формування загальної картини у цьому сегменті історичного знання.

У праці також використано історичні джерела у цифровому форматі. Серед офіційних веб-сайтів української історії, які представляють у мережі історичні матеріали від імені держави, – сайти органів державної влади, державних науково-дослідних установ та вищих навчальних закладів Міністерства освіти і науки України (МОН). Електронні версії окремих архівних документів з історії України містить веб-портал Держкомітету архівів України, Український інститут національної пам'яті (УІНП), Служба безпеки України (СБУ), Центр досліджень визвольного руху (ЦДВР) та ін.

Таким чином, залучений до написання дисертаційного тексту джерельний масив створив фундамент для виконання основних завдань роботи. Незважаючи на низку наукових праць і значну джерельну базу питання проведення виборчих кампаній у західних областях та Українській РСР загалом потребує нового погляду з огляду на появу невідомих документів, а також видання комплексного збірника документів (а можливо й кількох томів), присвяченого цим питанням.

---

⁷⁶ Орлов И.Б. Советская повседневность: исторический и социологический аспекты становления. Москва, 2008.С. 24.

РОЗДІЛ 2. Теоретико-методологічна основа дисертаційного дослідження

2.1 Концептуальні підходи та методологія

Актуальність і стан вивчення проблематики, обсяги та змістові характеристики бібліографічного масиву, фактологічне наповнення джерельної бази обумовлюють необхідність, специфіку й напрямки формування теоретико-методологічного комплексу дисертаційного дослідження. Теоретико-концептуальними засадами передовсім виступають основні концепції національної історичної науки, серед яких важлива роль належить положенню про єдність і взаємозв'язок явищ та процесів всесвітньої, вітчизняної й регіональної історії. Принципове значення має концепція безперервності історичного процесу, за якою кожне суспільне явище є наслідком попереднього та причиною наступного.

Кваліфікаційна праця виконана в історичному ключі, хоча за потреби використовується юридично-правовий та політологічний аналіз. Дослідницькі процедури ґрунтуються на принципах історизму, науковості, об'єктивності, комплексності і системності, міждисциплінарних підходах. Передовсім дотримано засад історизму, що передбачає розгляд подій і явищ із властивими їм тенденціями й закономірностями відповідно до конкретних історичних обставин. Завдяки цьому встановлюється місце виборчих кампаній у західних областях УРСР в системі радянзації регіону та радянської демократії загалом, простежується становлення і роль місцевих органів влади як частини управлінської вертикалі республіки.

Принцип об'єктивності базується передовсім на пріоритеті документованих фактів та відмові від політичної заангажованості. Його послідовне дотримання спрямовувалося на те, аби зауважити не лише негативні, а й позитивні риси процесу радянзації західноукраїнських земель, виявити чітко детерміновані та ситуативні моменти в практиці проведення виборчих кампаній, наповнити радянський виборчий процес реальним змістом, оминаючи різного гатунку стереотипи і штампи.

Попри те, що ядро наукової проблеми перебуває у сфері політичної історії, дослідницький проєкт виконувався у деполітизованій парадигмі. З огляду на специфіку теми повністю проігнорувати політичний аспект, звичайно ж, не вдалося, однак, оцінки зроблено не з погляду певних політичних орієнтацій, а з позицій історичної науки, незалежно від того, чи вписуються вони в існуючі твердження і концепції стосовно досліджуваних проблем, чи спростовують їх.

Використання ґрунтовної історіографічної та джерельної бази, яка складається з архівних документів та праць авторитетних вітчизняних і зарубіжних учених, врахування різних оцінок та інтерпретацій студійованої проблематики забезпечило всебічність та об'єктивність дослідження, а також важливі для сучасної історичної науки висновки і результати. Огляд наукової літератури з досліджуваної проблеми здійснювався за хронологічним і структурно-тематичним принципами. У такий спосіб вдалося виокремити провідні тенденції в опрацюванні цієї теми вітчизняними та зарубіжними фахівцями, а також встановити вплив на процес історієписання певних суспільно-політичних умов.

Джерелознавчі методики дали змогу виявити, систематизувати, опрацювати документальні масиви, виокремити ті з них, які виявилися найбільш інформативними, достовірними й придатними для використання. Перевага при цьому надавалася науковому опрацюванню та осмисленню маловідомих документів і матеріалів. Особливих прийомів потребувало опрацювання інформації зі спогадів, щоденників, кореспонденції, публікацій у пресі. Загалом це створило підґрунтя для ґрунтового емпіричного наповнення тексту, формулювання вагомих теоретичних положень та аргументованих висновків.

Для окреслення теоретичної системи координат, у яких інтерпретуються адміністративно-правові аспекти функціонування радянської системи влади, авторкою використано теоретичні та концептуальні напрацювання провідних фахівців радянської світу

(О. Тофлер, К. Ясперс, М. Хайдегер, р. Піхоя, А. Авторханов, Х. Арндт, К-Р. Поппер, О. Хлевнюк, З. Бжезинський, А. Вайс, С. Кульчицький, Т. Снайдер, С. Коен, Д. Хоскінг та інші). Ними була створена, наповнена реальним змістом та аргументацією теорія позбавленої демократії модерної держави, яку назвали тоталітарною. У їхніх працях найчастіше фігурують наступні ознаки тоталітаризму:

- існування партії, яка функціонувала монопольно і яка злилася з таємною поліцією та державним апаратом у єдине ціле;
- нав'язування суспільству єдиної ідеології засобами державної пропаганди, народної освіти, літератури та мистецтва;
- блокування інформації органами цензури, таємною поліцією, освітніми закладами, громадськими організаціями тощо;
- проголошення великої мети на перспективу (нове суспільство, нова людина, новий порядок);
- державний контроль за всіма суспільними відносинами;
- централізоване планування виробництва та розподілу матеріальних благ;
- підтримування в суспільстві уявлень про зовнішню небезпеку та необхідність протистояти їй через нарощування оборонного потенціалу;
- формування ілюзії цілковитої згоди населення з діями вождів⁷⁷.

.....У наведених дефініціях зосереджено увагу на тоталітаризмі не лише як формі політичного режиму, а й системі, що контролює всі сфери життєдіяльності суспільства. Тоталітарне суспільство є протилежністю демократичного, воно заперечує іншодумство, є однобічним і примітивним у своєму культурному вияві. Публічна влада тоталітарної держави відзначається високим рівнем концентрації, уособленому в інституті вождя з характерним культом особи та усуненням принципу поділу влади, що передбачав повне заперечення інституту парламентаризму, зведення парламенту до органу, який законодавчо забезпечує політику режиму та

⁷⁷ Кульчицький С. Людитна в радянському державо суспільстві. Тиждень. 2017. 2 липня. URL: <https://tyzhden.ua/History/195087> (дата зверення: 10 січня 2021р.)

повністю усуває народ від участі в управлінні державою. Порухення прав людини за таких обставин набувають масового і грубого характеру, а нерідко здійснюються у формі терору або й геноциду. Державна репресивна політика з різним рівнем інтенсивності виступає необхідним елементом регулювання суспільно-політичних процесів. Ці утиски здійснюються різноманітними засобами: у законодавстві (введення дискримінаційних законів), репресіями, які порушують власні закони режиму, в судовому чи позасудовому порядку, а їх жертвами стають реальні і потенційні противники режиму або ж особи, які належать до певних груп населення⁷⁸.

У системі тоталітаризму особливе місце посідає радянський (сталінський) тоталітаризм. Проголосивши гуманні цілі й перспективи, сталінське керівництво створило злочинну політичну систему, що фактично була режимом особистої влади Й. Сталіна. Передавши владу в руки Рад, більшовики витіснили з них своїх опонентів, унаслідок чого партія більшовиків почала існувати у двох іпостасях: «як політична партія, що здійснювала під ідеологічним прикриттям диктатури пролетаріату диктатуру своїх вождів і як Ради, що набули після Жовтневого перевороту у Петрограді 1917 р. державної функції»⁷⁹. Таким чином, у Радянському Союзі «утвердилася унікальна державна конструкція з двома паралельними вертикалями влади, що ґрунтувалися на засадах «демократичного централізму»: закамouflьованою партійною та конституційною радянською. Обидві вертикалі влади, яку назвали радянською, наскрізь пронизували суспільство своїми інститутами. Незалежні від центру організації горизонтальної побудови, на основі яких формується громадянське суспільство, були або знищені, або вертикалізовані»⁸⁰.

---

⁷⁸ Попович Т., Лемак В. Тоталітарний державний режим: теоретико–правові аспекти // URL:<https://dspace.uzhnu.edu.ua/.../Тоталітарний%20державний%20режим%20теоретик...> (дата звернення – 02.06.2019 р.)

⁷⁹ Кульчицький С.В. Тоталітаризм. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Totalitaryzm> (останній перегляд: 16.02.2021)

⁸⁰ Кульчицький С. Три фази комунізму. *Український Тиждень*. 2010. 18 січня.

Методом встановлення та підтримки режиму став постійний терор, що використовувався сталінським керівництвом як засіб управління суспільством. Терор спрямовували не лише проти реальних чи уявних опонентів режиму, а й усіх груп та верств суспільства. Причинами встановлення тоталітарного режиму в СРСР вважаються відсутність традицій демократії, низький рівень політичної культури населення, поступове зростання партійного та державного апаратів, диктатури ВКП(б) у політичній сфері, командно-адміністративна система управління державною економікою тощо.

Радянська політична система характеризувалася невідповідністю між офіційно встановленим законодавством та фактичним дотриманням його приписів органами радянської влади та юстиції на практиці. Інакше й не могло бути, адже поняття законності суперечило внутрішньополітичній організації радянського тоталітарного суспільства: «Сама політична система, що пропагувала тотальний контроль над людиною, а в політичній сфері підкорення всіх одній ідеологічній шкалі, суперечила будь-якому поняттю права»⁸¹. Недотримання норм існуючого законодавства під час проведення виборчих кампаній у цій системі не стало винятком. Особливо брутално виборчі права громадян нехтувалися у окупованих Й. Сталіним західних регіонах СРСР, населення яких не бажало послуговуватися фіктивними демократичними нормами.

Зазначені принципи та концептуальні підходи реалізовані через застосування комплексу як загальнонаукових (індукція, дедукція, аналіз, синтез, порівняння, аналогії, абстрагування, узагальнення, конкретизування, формалізація), суто історичних (хронологічний, порівняльно-історичний, історико-типологічний) та спеціальних методів дослідження інших наукових дисциплін (політологічний, правознавчий, соціологічний тощо).

---

⁸¹ Гончарук В.П. Особливості виборів в умовах тоталітарного політичного режиму // "Дні науки філософського факультету – 2015"). Міжнародна наукова конференція "Дні науки філософського факультету – 2015", 21–22 квіт. 2015 р. : [матеріали доповідей та виступів] / редкол.: А. Є. Конверський [та інші]. – К. : Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2015. – Ч. 9. – С.16–17.

Загальнонаукові методи (дедукція та індукція, аналіз і синтез) забезпечили загальне структурування та організацію тексту, формулювання формальних ознак дисертаційного проєкту, основних теоретичних концептів та висновків і узагальнень, а також вивчення окремих складових виборчого процесу (організаційно-технічна підготовка, передвиборча агітація і пропаганда, процес голосування тощо), труднощів, що супроводжували їхню реалізацію у західноукраїнських областях, якісного і кількісного складу депутатського представництва УРСР різних рівнів, зокрема, його соціальних, національних та гендерних характеристик.

Логічно-аналітичний метод забезпечив викладення матеріалу у чіткій послідовності та логічній завершеності. Додатково задля з'ясування характеру й зв'язків між вирішуваними у дослідженні завданнями застосовано методи екстраполяції, типологізації, верифікації, абстрагування.

Завдяки структурно-функціональним прийомам концентрувалася увага на процедурно-функціональних характеристиках представницьких органів влади, правовому статусі депутатів, відповідальності посадових осіб тощо. Системний метод дав можливість виявити особливості виборчих кампаній як складового елемента політичної системи УРСР, цілісно відтворити політику держави у стосунку до проведення виборів, проаналізувати радянське виборче законодавство та показати внутрішні механізми його реалізації. Застосування інструментів герменевтики зумовлено необхідністю інтерпретації текстів архівних джерел, правових пам'яток, що дало можливість узагальнити сучасні уявлення про особливості розвитку радянської виборчої системи.

Застосування історико-системного методу у поєднанні з діалектичним мало на меті висвітлити роль представницьких органів влади в системі державного управління, розкрити негативний вплив партійного диктату на означені процеси. Ця ж методика лягла в основу вивчення перебігу радянських виборчих кампаній до Рад різних рівнів впродовж окресленого періоду та численних фактів порушення виборчого законодавства під час проведення

виборів з боку їх організаторів. Догматичний метод використано для того, щоб осягнути і правильно витлумачити норми виборчого законодавства, тексти директивних вказівок ЦК КП(б)У та вищих органів влади з питань проведення виборів, з'ясувати і коментувати їх зміст. Аби краще зрозуміти логіку дій тоталітарної влади, було залучено інструментарій таких напрямів історичної науки, як історія державного управління, військова історія, історія повсякденності, соціальна та мікроісторія. Ці методи дали можливість сформулювати висновок про наявність «особливих» умов у регіоні, простежити протистояння влади і націоналістичного підпілля в момент проведення виборчих кампаній.

Описовий метод у дослідженні сприяв повному та об'єктивному висвітленню фактичного матеріалу. Для здійснення якісного аналізу перебігу виборчих кампаній у західних областях вважаємо за доцільне поєднати два підходи – історико–ситуативний та історико–ретроспективний як доповнення описового методу дослідження виборчого процесу.

Метод періодизації полягав у виокремленні певних етапів досліджуваної проблеми з метою з'ясування основних тенденцій та особливостей кожного з них. Він використовувався для простеження етапів радянської організації регіону та пов'язаних з цим подій, змін у ставленні населення до організації і проведення виборів та радянської влади загалом, інших свідомісних трансформацій. Діахронний метод у дослідженні використано для співставлення довоєнних та повоєнних виборчих кампаній у західному регіоні, еволюції настроїв населення під час виборів до різних гілок представницької влади тощо.

Порівняльно-історичний метод став засобом виявлення спільних і відмінних рис у перебігу виборчих кампаній у західних областях під час першого та другого етапу радянської організації регіону та решті регіонів Української РСР, а також у окремих країнах т. зв. соціалістичного табору, що допомогло простежити ступінь варіативності виборчого процесу. Серед методів, що відносять до порівняльно-історичних, використано також ретроспективний і

проблемно-хронологічний, завдяки яким вдалося порівняти досвід західних українців у парламентських структурах міжвоєнної доби з радянським електоральним досвідом. Для аналізу одержаної з різних джерел інформації було використано описовий і проблемно-історичний методи. Зіставляючи документи радянської сторони та націоналістичного підпілля авторка дотримувалася принципу критичного підходу до їх прочитання. Соціально-антропологічний підхід спрямовувався на з'ясування мотивації дій людей (як представників влади, так і простих громадян) під час виборчих кампаній крізь призму явищ соціального походження (соціальний статус, побутові умови життя людей, гендерні відмінності між виборцями та інше).

Синхронний метод дав змогу конструювати процес становлення й розвитку виборчої системи УРСР від появи першої Конституції 1919 р. до «найдемократичнішої Сталінської Конституції» 1937 р. під оглядом економічних, соціальних та суспільно-політичних змін у республіці.

Вивчення регіональних особливостей радянських виборчих кампаній здійснювалося також із застосуванням спеціальних методів політологічних досліджень. Для дослідження нормативної бази, яка регламентувала організацію і проведення виборчих кампаній радянської доби, застосовано порівняльно-правовий метод. Біхевіористський метод, що використовувався для дослідження електоральної поведінки виборців, уможливив чітку соціальну диференціацію протестних виступів населення. Для систематизації цифрових показників використано інструментарій статистичного методу та методів точних наук (кліометрії). Це дало змогу на основі конкретних цифр і соціологічних даних проаналізувати підсумки тієї чи іншої виборчої кампанії, представити кількісний і якісний склад депутатського корпусу, визначити масштаби спротиву західноукраїнського населення урядовим виборчим кампаніям, а також рівень та якість впровадження нової системи влади на місцях у різних сферах, зокрема адміністративній, соціально-побутовій, економічній.

Для поглибленого і всебічного аналізу проблематики застосовано проблемно-хронологічний метод дослідження, за допомогою якого продемонстровано, що виборчі кампанії не лише не сприяли радянізаційним процесам у регіоні, а й викликали додаткову хвилю антирадянських настроїв населення.

Використовуючи метод просопографічного аналізу, вдалося простежити окремі моменти з біографії депутатів та виконкомівських працівників, реконструювати їх узагальнений образ.

На аксіологічних засадах базуються висновки про роль представницької гілки влади в процесі радянізації західноукраїнських земель, антидемократичну сутність радянської виборчої системи, боротьбу радянських органів влади з українським визвольним рухом, негативну реакцію більшої частини місцевого населення на проведення виборчих кампаній радянського зразка.

2.2 Понятійно-термінологічний апарат

Під час опрацювання теми дисертаційного дослідження належну увагу присвячено понятійному і термінологічному забезпеченню наукових процедур, для чого використано логіко-семантичний метод (вивчення, уточнення та поглиблення понятійного апарату з досліджуваної теми). З метою з'ясування суті радянської виборчої системи у праці широко застосовуються терміни «тоталітаризм», «тоталітарний режим», «тоталітарна влада», під якими розуміється система політичного панування, за якої державна влада зосереджена в руках вузького кола осіб, ліквідовуються конституційні гарантії прав і свобод особи шляхом насильства, поліцейських методів впливу на населення, духовного поневолення, остаточно поглинаються всі форми та сфери життєдіяльності людини.

Оскільки терміни «парламент» і «парламентаризм» є показниками рівня стану демократизму в суспільстві, авторка використовує їх для окреслення характеру державного механізму ЗУНР, міжвоєнної Польщі, Румунії, Чехословаччини, а також СРСР і УРСР. При цьому термін «парламент» визначено як загальнонаціональний колегіальний представницький законодавчий орган державної влади, який повністю або частково обирається народом (виборчим корпусом) і, на відміну від інших загальнонаціональних колегіальних представницьких органів – так званих установчих зборів (конституційних конвентів, асамблей), діє на постійній основі. Для окреслення дорадянського електорального досвіду західних українців у тексті вжито поняття «парламентаризму»: система взаємодії держави і суспільства, для якої притаманне визнання провідної або особливої і доволі істотної ролі у здійсненні державно-владних функцій загальнонаціонального колегіального постійно діючого представницького органу. Термін «радянський парламентаризм» у тексті вживається у лапках, оскільки він не відповідає класичному визначенню поняття парламентаризму.

Поняття «радянські представницькі органи влади» окреслюється як представництво потреб та інтересів громадян в органах влади обраними на те

уповноваженими представниками – депутатами, що вказує на обмежений характер народовладдя в СРСР. Оперування такими термінами як «вищий представницький орган», «державний орган», «соціалістичний парламент», «радянський парламент» стосовно визначення функцій Верховної Ради УРСР здійснюється у трактуванні радянської історіографії з метою апологетики сконструйованого в Кремлі політичного устрою в СРСР. Місцеві Ради позиціонуються у тексті як «складова системи народного представництва», «органи державної влади», «органи місцевого самоврядування», «соціалістичного самоврядування» тощо з урахуванням радянського розуміння функцій місцевих органів влади, які часто підмінялися або дублювалися виконкомом та парткомітетами вищих рівнів.

З огляду на проблему дослідження авторка оперує також поняттям «виборча система», що трактується як сукупність правил і законів, завдяки яким забезпечується певний тип організації влади, участь суспільства у формуванні державних представницьких, законодавчих, судових і виконавчих органів. У тексті поняття «виборча система» вживається у двох аспектах: у широкому розумінні – це впорядковані суспільні відносини, що становлять порядок виборів органів публічної влади, у вузькому – це спосіб розподілу депутатських мандатів між кандидатами залежно від результатів голосування виборців або інших уповноважених осіб. Виборча система є одним з центральних та ключових елементів виборчого права. Саме від неї залежить формат проведення виборів, а також їх результат. Радянські вчені здебільшого послуговувалися широким розумінням поняття виборча система, вкладаючи у її зміст сукупність суспільних відносин, які виникають у ході й у зв'язку з формуванням органів державної влади. Зокрема Б.О. Страшун підкреслює, що «виборча система – це саме сукупність суспільних відносин, а не лише правовідносин, оскільки не всі відносини виборчої системи врегульовані правовими нормами»⁸². Хоча дехто все ж ототожнював її з виборчим

---

⁸² *Страшун Б.А.* Избирательное право социалистических государств. Москва: Изд-во ИМО, 1963.С. 14.

правом⁸³. У дисертації поняття «виборча система» застосовується як у широкому, так і вузькому розумінні залежно від контексту.

Нині у світі існує понад 150 різновидів виборчих систем. Головною ознакою, що відрізняє одну виборчу систему від іншої є порядок визначення результатів голосування. Якщо взяти вказану ознаку за критерій класифікації виборчих систем, то можна виокремити такі основні типи: мажоритарну, пропорційну та змішану. Зрозуміло, що у радянські часи за умови існування в державі єдиної політичної партії застосовували лише мажоритарну (від франц. *majorite* – більшість) систему. За такої системи переможцем на виборах вважається той кандидат, який набрав більшість голосів. Ця більшість може бути абсолютною або відносною, залежно від чого розрізняють мажоритарні системи абсолютної і відносної більшості. За мажоритарної системи абсолютної більшості переможцем вважається той кандидат, який набрав не менше, ніж 50% плюс один голос усіх голосів виборців, що взяли участь у голосуванні. У тому разі, коли жоден кандидат не набирає абсолютної більшості голосів, проводиться другий тур виборів, у якому беруть участь лише ті два кандидати, що зібрали у першому турі найбільшу кількість голосів. У другому турі переможцем вважається той кандидат, який набрав відносну більшість голосів, тобто більше, ніж його суперник. За мажоритарної системи відносної більшості перемагає той кандидат, який отримав більше голосів, ніж решта кандидатів, кожен окремо.

Цікаво, що радянські науковці, визначаючи радянську виборчу систему за різновидом системою абсолютної більшості, уникали називати її мажоритарною. Чи не єдиним ученим, який вказував, що за умов проведення виборів в одномандатних виборчих округах мажоритарна система є єдиним можливим варіантом виборчої системи, був О.Б. Страшун. Учений стверджував, що цей термін належить до сфери виборчої техніки, а його політичний зміст визначається класовим характером відповідної державної

---

⁸³ Крутоголов М.А. Выборы в СССР и в странах капитала. Москва: Изд-во ИМО, 1958.С. 44.

влади; мажоритарна система розподілу мандатів існує і в капіталістичних, і в соціалістичних державах, відрізняючись метою та умовами застосування⁸⁴.

У політичній науці під виборами розуміють «передбачену Конституцією та законами форму прямого народовладдя, яка є безпосереднім волевиявленням народу шляхом таємного голосування щодо формування конституційного складу органів державної влади та органів місцевого самоврядування чи обрання та наділення повноваженнями посадової особи»⁸⁵. Поняття «вибори» у тексті вживається у прямому та переносному сенсі. У класичному варіанті «вибори» – це конституційно-правовий спосіб обрання влади для здійснення представництва у ній інтересів всіх верств населення. Оскільки волею народу здійснюється конституювання і відтворення органів влади (передусім представницьких), вибори справедливо характеризуються як вид установчої влади. Всезагальна Декларація прав людини, ухвалена Генеральною Асамблеєю ООН 1948 р., містить таке положення: «Воля народу повинна бути основою влади уряду; ця воля повинна виражатися у періодичних нефальсифікованих виборах, які мають відбуватися відповідно до загального і рівного виборчого права, шляхом таємного голосування або ж за допомогою інших рівнозначних форм, що забезпечують свободу волевиявлення» (ст. 21)⁸⁶. Однак, в СРСР вибори не виконували цих функцій і лише дотично впливали на формування владних структур – саме у такому сенсі вживається цей термін у тексті, коли мова йде про радянський варіант виборів. Не можна не погодитися з дослідниками, які вважають, що ці вибори більше були схожі на референдум чи плебісцит, адже громадянам фактично пропонували не вибирати, а визначитися стосовно одного кандидата: тобто так само як на референдумі сказати йому «так» чи «ні». Напротивагу радянській показовій

---

⁸⁴ Цит за: Пономарьова Г.П. Развитие выборочной системы Украинской РСР у 1937–1985 гг. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. Харків: «Право», 2007. Вип. 14. С. 180–181.

⁸⁵ Концепція кодексу про вибори, референдуми в Україні. Київ: Парламентське видавництво, 2000. С.14.

⁸⁶ Всеобщая декларация прав человека. Генеральная Ассамблея ООН. 10 декабря 1948 г. // *Права человека. Основные международные документы*. Москва, 1989. С. 139.

демократії у тексті вжито термін «європейські виборчі стандарти», які почали формуватися після завершення Першої світової війни та спираються на масив міжнародних стандартів виборчого права, опрацьованого країнами, де демократія не є порожнім звуком. Окрім того, зазначені стандарти – це ще й міжнародно-правові зобов'язання держав, які розвивають та конкретизують принцип поваги до прав людини⁸⁷.

Окрім традиційних понять «вибори», «виборчі кампанії», «демократія», «виборча система», «народовладдя», «народне представництво», «представницька влада» авторка використовує поняття «псевдовибори», «лжедемократія», «декоративне представництво» для характеристики справжньої суті виборчої системи СРСР.

З метою встановлення ролі та становища депутатів у суспільстві, їхніх повноважень і обов'язків, необхідних для ефективної депутатської діяльності, використовується поняття «депутатський статус». Слово «депутат» вживається у тексті на означення особи, обраної виборцями відповідного виборчого округу до представницького органу державної влади або до органу місцевого самоврядування. Його синонімами є евфемізми «народний обранець», «народний висуванець», «слуга народу», які вживаються у лапках задля підкреслення несумісності їхнього статусу з результатом волевиявлення громадян. Сукупний склад депутатів усіх рівнів представницької гілки влади певної каденції охарактеризовано як «депутатський корпус» або «депкорпус». Ця ж назва вживається до представників найвищих представницьких структур (Верховної Ради СРСР і УРСР та обласних Рад) залежно від контексту.

Під «електоральною поведінкою» населення слід розуміти «сукупність дій, що виражають політичні орієнтації виборців щодо делегування їх

---

⁸⁷ Бурлак О. В. Поняття міжнародного стандарту у міжнародному праві прав людини – новий етап розвитку *Держава і право : зб. наук. п р.* Київ, 2006. Вип. 33.С. 509–515.

владних повноважень і яка виявляється в участі (або не участі) їх в голосуванні»⁸⁸.

Термін «демократія» вживається для визначення форми державного правління (демократичний, тоталітарний, авторитарний і подібне), а також способу організації виборчого процесу. Як альтернатива йому в тексті використано поняття «сталінська демократія», «радянська демократія», «псевдо або декоративна демократія», які відображають «особливості» обрання та функціонування представницької гілки влади в СРСР. Для відтворення та оцінки морально-етичної вартості суспільно-політичних процесів, що мали місце в епоху сталінізму, у тексті широко використано радянські популістські ідеологеми та евфемізми: «народні обранці», «слуга народу», «почесний громадянський обов'язок», «тверді лєнінці», «українські буржуазні націоналісти», «вороги народу», «під сонцем сталінської Конституції» та інші.

Термін «номенклатура» у науковій літературі радянського періоду трактується як «перелік найбільш важливих посад, кандидатури, які попередньо розглядаються, рекомендуються і затверджуються певним парткомітетом (райкомом, міськкомом, обкомом компартії тощо)». Радянський дискурс заперечує поняття влади як еліти, окреслюючи владу імперсонально, що робить її «невидимкою»⁸⁹. Сучасні погляди науковців на сутність більшовицької номенклатури увиразнюються за чотирма концептуальними підходами. Перший визначає номенклатуру як клас у суспільній структурі; другий – різновид еліти, яка оформилася у специфічному радянському соціумі; третій – радянську бюрократично–чиновницьку касту; четвертий – збірний образ системи формування, обліку, розподілу відповідальних партійно-державних працівників (інститут структуризації суспільства, відтворення влади, організації чиновництва

⁸⁸ *Шведа Ю.* Партії та вибори: енциклопедичний словник. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. С.84.

⁸⁹ *Крестева А.* Власть и элита в обществе без гражданского общества. *Социологические исследования.* Москва, 1996. С.19–29.

тощо)⁹⁰. У роботі поняття номенклатури вживається як у суто радянському трактуванні (працівники партійних структур та радянської гілки влади, які перебувають на ключових постах, а також так звані «червоні директори» – керівники найбільших промислових підприємств держави), так і зі сучасного погляду на проблему залежно від контексту.

Для означення територій, приєднаних до Радянського Союзу і включених до складу УРСР на початку Другої світової війни та після її закінчення, застосовується термін «західноукраїнські землі». В окремих випадках цей термін поширювався також на решту західних територій України з етнічним українським населенням (Західна Білорусь, Холмщина, Підляшся, Надсяння, Лемківщина).

Термін «радянізація» використовувався авторкою для окреслення насильницьких економічних, суспільно-політичних та культурних перетворень у Західній Україні, Західній Білорусії, Північній Буковині та Закарпатті після приєднання цих територій до СРСР.

Обрані теоретичні засади, наукові підходи та методи окреслюють напрямки й визначають інструментарій досягнення мети й виконання завдань дисертаційного проєкту.

---

⁹⁰ Киридон П. Відновлення номенклатури Комуністичної партії України після Другої світової війни: методологічні засади проблеми // IX Міжнародний конгрес українців. Історія. Збірник наукових М–58 (?) статей. (До 100-річчя Національної академії наук України) / Гол. ред.: С.Пирожков, А.Загородній, Г.Скрипник. НАН України; ІМФЕ ім. М.Т. Рильського. – К., 2018. С.160.

РОЗДІЛ 3. Радянська виборча система.

3.1 Становлення радянського виборчого права та особливості його практичної реалізації.

На російському імперському просторі, до якого належала й значна частина українських земель, конкретні риси демократичної політичної культури почали формуватися після Лютневої революції 1917 р., яка закінчилася падінням монархії. Після проголошення Російської федеративної республіки (РСФСР) найважливішим завданням Тимчасового уряду, без сумніву, стала підготовка Всеросійських Установчих зборів, які у конституційному порядку мали визначити подальшу форму правління держави. З цією метою створено Особливу нараду для підготовки проекту Положення про вибори до Установчих зборів, що на момент його ухвалення, згідно з переконаннями більшовицьких ідеологів вважалось «найдемократичнішим виборчим законом у світі та стало дороговказом на шляху до перетворення країни з абсолютистським імперським режимом на країну, де закладалися підвалини правової держави, побудованої за кращими зразками західних демократій»⁹¹. Для українців це був період повернення до демократичних традицій козацької доби, а росіяни вперше в своїй історії отримали можливість налагодити цивілізовані форми відносин між владою та суспільством шляхом застосування різноманітних виборчих технологій, механізмів зв'язків між широкими електоральними колами і депутатським корпусом, практиками делегування громадянських прав тощо. Однак подальший розвиток подій деформував процес демократизації російського суспільства, й унікальний шанс було змарновано.

Захопивши владу 1917 р. внаслідок Жовтневого перевороту, більшовики встановили диктатуру пролетаріату, чим повернули країну до авторитарного способу правління, яке відрізнялося від віджилого царського

---

⁹¹ Павленко В. В. Еволюція виборчої системи в Україні (1917–1939 рр.) Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Київ, 2017. С.67–68.

самодержавства хіба соціальним походженням правлячої еліти. Принцип організації суспільного та політичного життя залишався старим, що заперечує наявність революційних тенденцій у діях більшовиків, адже вони не збиралися «перебудувати світ на засадах справедливості і миру» як декларували, а прагнули узурпувати владу. Легітимізувати виняткову місію більшовицької партії більшовики планували шляхом встановлення контролю над Радами. Зокрема, ще у резолюціях IV (об'єднувального) З'їзду РСДРП у Стокгольмі (10–25 квітня 1906 р.) зазначалося, що «у безпартійних Радах робітничих депутатів Російська соціал-демократична робітничка партія повинна брати участь, утворюючи неодмінно якомога сильніші групи членів партії всередині кожної Ради і скеровуючи діяльність цих груп у суворому зв'язку із загальною діяльністю партії»⁹². А гасло «Вся влада Радам!» лише камуфлювало справжні наміри «твердих лєнінців». Подальша розбудова радянської політичної системи здійснювалася в рамках зміцнення керівної ролі Комуністичної партії Радами депутатів трудящих, які мали стати «провідниками генеральної лінії партії»⁹³. Саме на це націлювалося реформування виборчої системи впродовж 1918–1936 рр. та на закріплення переконання в масах, що нова держава віддзеркалює саме їхні корінні інтереси та нагальні потреби.

Більшовицька парадигма виборчого права базувалася на засадах та принципах Конституцій РСФРР – 1918, 1928, 1936 рр. та їхніх республіканських аналогів. Саме вони втілювали пріоритети нової форми влади, що пізніше буде названа тоталітарною. Вже у Конституцію РСФРР, ухвалену 10 липня 1918р., закладалися «реальні механізми здійснення диктатури, складовим елементом якого виступало виборче право та технології формування органів влади»⁹⁴. Конституція проголошувала вищим органом державної влади Всеросійський З'їзд Рад робітничих, селянських,

⁹² КПСС о работе Советов. Сборник документов. Москва: «Госполитиздат», 1959. С.5.

⁹³ Там само. С.298.

⁹⁴ Білошицький С. В. Формування монопартійної системи в Україні: передумови, форми і методи (1917 — перша половина 20-х рр): дис. кандидата історичних наук за спеціальністю– 07.00.01 – історія України. К., 2001. С.162.

червоноармійських та козачих депутатів, який скликався Всеросійським Центральним Виконавчим Комітетом (ВЦВК) не рідше двох разів на рік. Вибори до Всеросійського З'їзду Рад не були загальними (від виборів усувалися особи, які мали нетрудові прибутки), не були рівними (міські та сільські громади делегували до Рад різну кількість представників) та відбувалися на непрямій основі (делегатів до Всеросійського З'їзду обирали лише міські Ради та губернські з'їзди Рад). Для радянського виборчого права 1917–1918 рр. характерною також була тенденція до відмови від таємного голосування, яке проводилося на загальних сходах «простим підняттям рук».

На період між з'їздами повноваження безпосереднього здійснення владних функцій покладалися на Всеросійський Центральний Виконавчий Комітет (ВЦВК) – постійно діючий законодавчий та розпорядчий орган. На уряд – Раду Народних Комісарів (РНК) – покладалося здійснення не лише виконавчо–розпорядчих, а й також, як вказувалося в документах, «у невідкладних випадках» – і законодавчих функцій. Місцеві органи влади були представлені місцевими з'їздами Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів, які скликалися відповідними виконавчими комітетами. На постійній основі функціонували лише міські та сільські Ради, а губернські були замінені з'їздами Рад. Хоча в роботі «з'їздивської системи»⁹⁵ виявлялися охлократичні тенденції, вони спрямовувалися у вигідне для правлячого режиму русло. За низького стану загальної та політичної культури населення така система використовувалася як оптимальне знаряддя в руках компартійної верхівки.

Втручання більшовиків у виборчий процес стає нормою вже у перші дні розбудови радянської влади. Так, намагаючись забезпечити свою більшість на II Всеукраїнському з'їзді Рад серед представників селянства, більшовики вдавалися до маніпулювання виборчим законодавством: у волостях, де вони мали всезагальну підтримку, замість одного делегата

---

⁹⁵ Древаль Ю. Д. Радянська модель політичного представництва. URL: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2012-2/doc/1/01.pdf> (дата звернення – 15 травня 2018р.)

обирали 10, 15, 17⁹⁶. Проте масове схвалення учасниками з'їздів партійних резолюцій надавало самій владі формальних ознак демократизму.

Радянська Україна як федеративна частина Російської республіки була створена у грудні 1917 р. на 1-му Всеукраїнському з'їзді Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, який проходив у Харкові, й отримала назву – Українська Соціалістична Радянська Республіка (УСРР). З ухваленням цих рішень на її території припиняли діяти закони і розпорядження попередніх українських урядів, натомість негайно поширено відповідні декрети Робітничо-селянського уряду Російської Федерації, які набували сили з моменту їхнього опублікування в офіційному органі ЦВК України – «Віснику Української Народної Республіки». 10 березня 1919 р. у Харкові на 3-му Всеукраїнському з'їзді Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів ухвалено Конституцію УСРР, яку 14 березня 1919 р. затверджено ВЦВК в остаточній редакції.

Перша Конституція Української Соціалістичної Радянської Республіки (1919 р.), вироблена на основі Конституції РСФРР (1918 р.), цілком вписувалася в проголошену більшовиками партійно-державну модель управління. Вона ґрунтувалася «на марксистсько–ленінському вченні про соціалістичну революцію та диктатуру пролетаріату, тому, ясна річ, у цьому документі політики було більше, ніж права і демократії»⁹⁷. Влада в УСРР визначалася як організація диктатури трудящих та експлуатованих мас пролетаріату і найбіднішого селянства, що мала здійснюватися через Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. Її центральними органами стали Всеукраїнській з'їзд Рад, Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет (ВУЦВК) та Рада Народних Комісарів (РНК), до компетенції яких входили всі питання загальнодержавного

---

⁹⁶ История государства и права Украинской ССР (1917–1973 гг.) / [за ред. акад. Б. М. Бабия и др.]; АН УССР, Ин-т государства и права. Киев: «Наукова думка», 1976. С.36. 759 с.

⁹⁷ Павленко В. В. Еволюція виборчої системи в Україні (1917–1939 рр.) Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Київ, 2017. С.134.

значення. Виборча система, закріплена Конституцією, передбачала вибори на принципах незагального, непрямого, нерівного виборчого права при відкритому голосуванні; встановлення політичних, соціальних, економічних, релігійних цензів щодо виборчих прав; неврегульованість виборчого законодавства; відсутність судового захисту прав громадян; контроль за проведенням виборів з боку партійно–репресивних органів⁹⁸.

Згідно з Конституцією УСРР 1919 р., права голосу позбавлялося широке коло осіб як за соціальними, так і політичними ознаками: громадяни, які використовували найману працю з метою отримання прибутків; які жили на нетрудові прибутки, наприклад, відсотки з капіталу, прибутки від підприємств, надходження з майна; приватні торговці, торговельні й комерційні посередники; ченці й духовні служителі церков і релігійних культів; службовці й агенти колишньої поліції, особливого корпусу жандармів і охоронних відділень; особи, визнані у встановленому порядку душевнохворими, або ті, які перебували під слідством та в ув'язненні. Існування численних виборчих цензів обґрунтовувалося тим, що «в момент рішучої боротьби пролетаріату з його експлуататорами останнім не може бути місця у жодному з органів влади. Влада має належати цілком і виключно трудящим масам та їх повноважному представництву – радам робітничих, солдатських і селянських депутатів»⁹⁹. Отже, виборче право отримали лише ті громадяни, які в перебігу виборів могли забезпечити владі необхідний результат та її подальшу легітимацію.

У подальшому влада численними урядовими інструкціями і циркулярами збільшувала кількість осіб, позбавлених виборчих прав. Зокрема, згідно з Інструкцією про вибори до Рад, затвердженою ВУЦВК і

⁹⁸ Виборче законодавство РРФСР і СРСР 1918–1936 рр./ Веденєєв Ю. А. та інші. Нариси з історії виборів та виборчого права: Навчальний посібник. URL: <http://pravolib.pp.ua/izbiratelnoe-zakonodatelstvo-rsfsr-sssr-i9i8-22311.html>

⁹⁹ Конституция (основной закон) Союза Советских Социалистических Республик (утверждена постановлением Чрезвычайного VIII Съезда Советов Союза Советских Социалистических Республик от 5 декабря 1936 г.) URL: https://constitution.garant.ru/history/ussr-rsfsr/1936/red_1936/3958676/ (дата звернення – 16.08.2019 р.)

РНК 18 грудня 1926 р., права голосу позбавлялися особи, які «не тільки тепер, а й у минулому (без обмеження часу) належали до ворожих пролетаріатові класів, а також мали професію, яка згідно з останньою інструкцією тягне за собою позбавлення виборчих прав», особи, які «належать до числа глитаїв», офіцери і урядовці білих армій, а також ватажки контрреволюційних загонів та інші¹⁰⁰. У результаті кількість осіб, позбавлених виборчих прав, в УСРР постійно зростала. Якщо 1926 р. в республіці було 1,4% позбавленців від загального числа виборців, то на кінець 1927 р. їх кількість становила уже 4,6%¹⁰¹.

Вибори проводилися у дні, які визначалися місцевими Радами. Вони були багатоступеневими. Прямі вибори проводилися тільки до складу органів влади населених пунктів – міст і селищ. А вибори депутатів від волості, повіту і району, губернії, області і до Всеросійського з'їзду Рад проходили у два, три і навіть чотири етапи. Багатоступеневі вибори, окрім того, що здешевлювали виборчий процес, відігравали роль своєрідного фільтру, який стримував потрапляння небажаного (ворожого) елемента до вищих органів держави. Єдиного для всієї країни, навіть губернії, а часом і повіту, дня виборів не встановлювалося, тому про жодну виборчу кампанію не йшлося. Голосування могло бути як таємним, так і відкритим. Закріплене Конституцією право відкликання депутатів виборцями використовувалося лише з однією метою – для усунення з Рад небажаних осіб і заміни їх більшовиками. Таким чином, Конституція запроваджувала виборчу систему, яка руйнувала всі загальноновизнані принципи безпосереднього народовладдя та знищувала основні засади відкритості виборчого процесу.

---

¹⁰⁰ Маркова С. В. суспільно-політичні зміни в українському селі у контексті формування комуністичної системи (1917–1933 рр.) Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. (спеціальність: 07.00.01 – історія України. Кам'янець-Подільський, 2015. С.155.

¹⁰¹ Маркова С. В. суспільно-політичні зміни в українському селі у контексті формування комуністичної системи (1917–1933 рр.) Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. (спеціальність: 07.00.01 – історія України. Кам'янець-Подільський, 2015. С.158.

Конституція 1929 р., як і перша Конституція УСРР 1919 р., законодавчо закріпила принципи диктатури пролетаріату і республіку Рад як державну форму цієї диктатури. У зазначеному документі проголошувалося, що УСРР є соціалістичною державою робітників та селян, вся влада в межах якої належить Радам робітничих, селянських і червоноармійських депутатів¹⁰². Верховним органом влади республіки проголошувався Всеукраїнський з'їзд Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів, якому доручено заслуховувати і затверджувати звіти про діяльність робітничо–селянського уряду, обирати загальний напрям роботи уряду у політиці та економіці. Черговий варіант Основного Закону УСРР збільшив перелік громадян, позбавлених виборчих прав.

Надалі виборчі закони та владні розпорядження спрямовувалися на зменшення категорій осіб, позбавлених виборчих прав, проте численні виборчі цензи зберігалися до 1937 р. Зокрема, у період виборчої кампанії 1930–1931 рр., згідно з офіційною статистикою, кількість громадян, позбавлених права голосу, зменшилася у два рази: з 8,5% до 4,9%. У містах УСРР ця частка становила 5%, у селищах – 4,9%, а загалом у республіці – 4,4%¹⁴. Однак, у цей період влада активно використовувала інші способи обмеження виборчих прав громадян, яких зараховували до ворожого або небажаного елемента: політичні процеси над іншомислячими, репресії проти селян, з яких найбагатші та суспільно найактивніші оголошені «куркулями», система донощицтва, за якою були засуджені цілком невинні люди тощо. Таким чином, виборче право фактично слугувало засобом політичної, «класової» боротьби, дискримінації тих категорій громадян, які насправді чи уявно перебували в опозиції до більшовицького режиму.

У середині 1930-х років у Радянському Союзі на конституційному рівні декларувалося «демократичне» виборче право. Цю подію влада

---

¹⁰² Конституція Української Соціалістичної Радянської Республіки (березень 1929р.). *Хрестоматія з історії держави і права України* : у 2 т. : [навч. посіб. для юрид. вищ. закл. і ф–тів] / за ред. В. Д. Гончаренка; [уклад.: В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький]. Київ, 1997. Т. 2: Лютий 1917–1996 р. С. 140–145.

безпосередньо пов'язувала з фактом побудови соціалізму в СРСР та повною ліквідацією експлуаторських класів, що дало змогу відмовитися від диктатури пролетаріату та перейти до більш ліберального способу правління. Зокрема, у резолюціях Всеукраїнського Надзвичайного XIV з'їзду Рад 25 січня 1937 р. зазначалося: «Нова Конституція Української РСР законодавчо закріпила велику перемогу соціалізму, завойовану українським народом у дружній сім'ї всіх народів Радянської країни, у тяжкій і суворій боротьбі з внутрішніми та зовнішніми ворогами, героїчною і самовідданою працею, під мудрим керівництвом Комуністичної партії. Нова Конституція Української РСР, як і Конституція СРСР 1936 року, являє собою законодавче закріплення впроваджених у життя основних положень марксистсько–ленінської теорії про принцип організації і розвитку першого в світі радянського соціалістичного суспільного і державного устрою»¹⁰³.

У чому ж полягали основні принципи радянського «демократичного» виборчого права? Конституція СРСР 1936 року¹⁰⁴, названа «Сталінською», та опрацьовані на її основі конституції союзних республік дійсно гарантували мешканцям країни вільне волевиявлення та якнайширші можливості участі в управлінні державою. Зокрема, Конституція УРСР 1937 р.¹⁰⁵, яка стала точною копією загальносоюзної Конституції, після численних виборчих цензів та обмежень, якими рясніли Конституції 1918, 1926, 1929 рр., пропонувала громадянам республіки загальні рівні прямі вибори за таємного голосування (ст. 133). Постановою Президії ЦВК СРСР від 14 березня 1937 року наказано припинити провадження всіх справ «про відновлення виборчих прав громадян СРСР, позбавлених цих прав за мотивами

---

¹⁰³ Резолюції Українського Надзвичайного XIV з'їзду Рад. 25 січня 1937 р. – Комініст. 1937. 29 січня.

¹⁰⁴ Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік (1936) // Хрестоматія з історії держави і права України : у 2 т. : [навч. посіб. для юрид. вищ. закл. і ф–тів] / за ред. В. Д. Гончаренка ; [уклад.: В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький]. Київ, 1997. Т. 2 : Лютий 1917–1996 р.С. 345–363.

¹⁰⁵ Конституція (основний закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки. 1937р.. URL: <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1937.html> (дата зверення – 16.08.20120 р.)

соціального походження, майнового стану та діяльності в минулому»¹⁰⁶. Адже, як недвозначно зауважив лідер Комуністичної партії Й. Сталін, «не майновий стан, не національне походження, не стать, не службове становище, а особисті здібності та особиста праця кожного громадянина визначають його становище в суспільстві»¹⁰⁷. Радянські громадяни тепер могли брати участь у виборах незалежно від расової та національної приналежності, статі чи віросповідання, освітнього рівня, соціального походження чи колишньої діяльності (ст. 134). Окремими статтями гарантовано виборчі права жінок нарівні з чоловіками (ст.136) і військовослужбовців (ст.137). Позбавляли виборчих прав лише божевільних і осіб, які були засуджені судом з позбавленням таких прав (ст. 134). Конституційно закріплено максимально низький віковий ценз: брати участь у виборах могли всі громадяни УРСР, які досягли віку 18 років, а бути обраними – по досягненні 21 року.

Конституції СРСР та УРСР задекларували пряме виборче право. Це надавало виборцям можливість безпосередньо обирати депутатів до всіх Рад, починаючи від сільської та міської Рад депутатів трудящих і закінчуючи Верховною Радою УРСР (ст. 138). Законодавчо скасовувалися й інші виборчі цензи. Можливість висування кандидатів у депутати, окрім Комуністичної партії, належала представникам різних громадських організацій і трудових колективів (ст. 141), що мало забезпечити широку участь населення в управлінні державою. А передбачене у Конституції УРСР таємне голосування (ст. 139) гарантувало свободу та незалежність волевиявлення виборця за того кандидата у депутати, якому він доручає представництво своїх інтересів. Конституція також змушувала народних обранців звітувати перед своїми виборцями та передбачала можливість їх дочасного відкликання у встановленому законом порядку (ст.142).

---

¹⁰⁶ Цит за: *Веденев Ю. А., Богодарова Н.А.* Очерки по истории выборов и избирательного права. Учебное пособие (Авт. кол-в: Ю.А. Веденев, И.В. Зайцев, В.Е. Кораблин, В.В. Луговой, В.В. Тылкин). Калуга: Калужский областной фонд возрождения историко-культурных и духовных традиций "Символ", 2002. С.613.

¹⁰⁷ *Сталін Й.В.* Питання ленінізму. Вид. 10. Київ: Держполітвидав при РНК УРСР, 1939. С.483.

Отже, виборче законодавство СРСР, з появою т. зв. Сталінської Конституції, обрамлювало зовні прогресивну виборчу процедуру, засновану на демократичних принципах. Воно вигідно відрізнялося від виборчого закону багатьох зарубіжних країн, конституції яких зберігали численні виборчі цензи. Так, у США та багатьох європейських країнах упродовж тривалого часу діяв доволі високий віковий ценз для виборців – 21–23 роки, а бути обраним до парламенту найвищого рівня можна було лише досягнувши 30–40 років життя. Вісімнадцятирічні мешканці Великобританії, США, Франції, Італії були наділені активним виборчим правом лише у 70-х роках. У окремих країнах встановлювалися виборчі цензи для військовослужбовців (Нідерланди, Туреччина,) або ж військові усувалися від участі у виборах за принципом: «армія – поза політикою». У Франції та Італії жінки не мали права голосу до 1945 р., у Швейцарії – до 1971 р. Законодавство багатьох європейських країн передбачало також градацію виборців за майновим цензом. У кількох штатах США до 1964 р. виборці змушені були платити податок за право голосувати, у інших державах позбавлялися права голосу банкрути та боржники державної скарбниці. Численними були так звані моральні цензи, детальна класифікація яких, зазвичай, не вказувалася, що призводило до численних зловживань. Під категорію «неморальних осіб», як правило, потрапляли різні маргінальні групи (бомжі, пияки, наркомани, люди із судимістю), а також кочові народи, які не мали формалізованих стосунків із державою (роми)¹⁰⁸.

У цьому контексті цікаво з'ясувати, чому наприкінці 1930-х рр. радянський режим пішов на безпрецедентну демократизацію виборчого законодавства. По-перше, правляча верхівка у такий спосіб намагалася отримати додаткові бали у змаганні з капіталістичним світом і справити враження на прихильників і противників соціалізму у всьому світі. Не останнім було бажання виглядати привабливо в очах власного народу. По–

---

¹⁰⁸ Конституционное право зарубежных стран: Учебник для вузов / под общ. ред. чл-корр. РАН, проф. М.В. Баглая, д. ю. н., проф. Ю.И. Лейбо и д. ю. н., проф. Л.М. Энтина. Москва: «Норма», 2004. С.189–196.

друге, ліквідувавши «ворожі класи» та наділивши особливими повноваженнями карально-репресивні органи, очільники режиму могли не турбуватися за своє владне становище. Не дарма перші вибори за новою Конституцією були призначені в рік розгортання масового терору, який на довгі роки зламав хребет будь-якій формі суспільного спротиву. По-третє, вибори надалі розглядалися владою як масова політична кампанія, тісно пов'язана з іншими внутрішньополітичними процесами в СРСР, що відволікало увагу громадян від виборчого процесу та його практичної ролі. До того ж, помпезно проголошена демократизація влади була не більше, ніж декларацією, адже Й. Сталін та його оточення не збиралися ставити своє владне становище у залежність від демократичної виборчої системи з непередбачуваними наслідками голосування. Закріпивши законодавчо домінуюче становище ВКП(б) (з 1952 р. – КПРС) у радянському суспільстві¹⁰⁹, вони фактично нівелювали всі інші статті Конституції, зокрема й ті, що стосувалися виборчого права. На підставі «керівної і спрямовуючої сили» Комуністична партія курувала виборчий процес на всіх його етапах, скеровуючи у потрібне русло та забезпечуючи прогнозованість кінцевих результатів. Одразу було покладено край розмовам про висування альтернативних кандидатур, які точилися під час обговорення проекту нової Конституції. Процес укладання списків кандидатів залишався прерогативою партійних та радянських владних структур. Виборчі комісії зобов'язувалися реєструвати тільки одного кандидата на кожне депутатське місце, а саме: кандидата від так званого «блоку комуністів і безпартійних», який уособлював інтереси всіх громадян, не залишаючи «політичних груп населення, що потребували б окремого представництва в

---

¹⁰⁹ Конституция (основной закон) Союза Советских Социалистических Республик (утверждена постановлением Чрезвычайного VIII Съезда Советов Союза Советских Социалистических Республик от 5 декабря 1936 г.) URL: https://constitution.garant.ru/history/ussr-rsfsr/1936/red_1936/3958676/ (дата звернення – 16.08.2019 р.)

органах державної влади»¹¹⁰. Сама думка про висування незалежного від влади кандидата оголошувалася антирадянською, а її оприлюднення загрозувало притягненням до судової відповідальності за статтею про антирадянську діяльність Кримінального кодексу¹¹¹. Номенклатурний склад окружних виборчих комісій гарантував владу від будь-яких несподіванок під час підведення підсумків виборів по округу. А практика приписувань і фальсифікацій, що вкоренилася у всіх сферах державного життя, зайвий раз легітимізувала неправові дії чиновників. Таким чином, Конституція 1936 року зберігала попередню сутність радянської виборчої системи, яка розглядала вибори як один із важелів впливу на маси з боку тоталітарних владних структур.

Вибори проходили не лише під пильним оком партійців, а й силових органів. Уже під час перших виборів за «найдемократичнішою в світі Конституцією» народний комісар внутрішніх справ УРСР – комісар державної безпеки 3-го рангу О.І. Успенський надіслав вказівки начальникам обласних управлінь НКВС щодо посилення агентурно-оперативної роботи у зв'язку з підготовкою виборів до Верховної Ради УРСР. У цьому документі, датованому 21 березня 1938 р., О.І. Успенський зазначав, що «без сумніву, із наближенням виборів ворожа антирадянська діяльність посилюватиметься. Тому вже зараз слід негайно вжити всіх заходів та організувати ретельне і глибоке чекістське обслуговування цієї найважливішої політичної кампанії, забезпечивши по нашій лінії успішне проходження підготовки і самих виборів. У зв'язку з цим як основне завдання має відбутися негайна мобілізація усього агентурного апарату для викриття антирадянських проявів, пов'язаних з підготовкою до виборів до Ради, і рішучого припинення всіх спроб ворогів використати вибори у контрреволюційних цілях. Особливо

---

¹¹⁰ Пономарьова Г.П. Розвиток виборчої системи Української РСР у 1937–1985 рр. Державне будівництво та місцеве самоврядування. 2007. Вип. 14. С. 179.

¹¹¹ Кульчицький С. Таємниця терору. «Вільні вибори» 1937–1938 років. Сучасний контекст. День. 2005. 12 лютого. URL: <https://m.day.kyiv.ua/uk/article/istoriya-i-ya/taiemnicya-velikogo-terogu> (дата звернення – 16 травня 2017р.)

слід посилити агентурну розробку та оперативний удар по колишнім членам антирадянських політпартій, церковникам, сектантам і антирадянським елементам серед молоді. Піддати арешту всіх виявлених активних учасників право-троцькістської та націоналістичної організації»¹¹². Відповідно до цих вказівок будь-яка особа, яка висловила недовір'я або сумнів на рахунок радянської виборчої системи, ставала потенційним кандидатом на арешт.

Таким чином, «вільні радянські вибори» перетворилися на фарс під час перших же виборів за новою Конституцією 1937–1938 рр., коли, за визначенням А.А. Стрижака, замість виборів було запроваджено «формальну, помпезно–декоративну процедуру обов'язкового засвідчення громадянами лояльного, відданого ставлення до системи»¹¹³. Де-юре (на папері) радянське виборче право дійсно виглядало демократичним, проте схема його практичної реалізації виключала будь-які прояви незалежного від держави громадсько–політичного життя, та програмувалася на зміцнення однопартійної системи і розбудову тоталітарної держави. Оскаржити результати виборів чи зафіксувати будь-які порушення виборчого процесу на практиці було неможливим, адже будь-які конфліктні питання вирішувалися на користь правлячої партії. Пересічні виборці так і не стали активними учасниками цього процесу.

До честі радянських громадян треба зауважити, що вони цілком усвідомлювали вади нового виборчого законодавства та неодноразово висловлювали протести проти його довільного використання на практиці. Під час обговорення проекту нової Конституції 1937 р., у якому взяли участь понад 13 млн. громадян УРСР, до ЦВК надійшла величезна кількість листів з пропозиціями вдосконалити виборчий закон. Зокрема, громадяни пропонували висувати по кожному округу по кілька кандидатур з метою створення конкуренції між претендентами та надання громадянам реального права вибору. Пропонувалося збільшити перелік громадських організацій та

---

¹¹² ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 313. Арк. 62–64.

¹¹³ Стрижак А.А. Виборче право в Україні: історія і сучасність. Київ: «Логос», 2012. С.133.

товариств трудящих, які мають право висувати своїх ставлеників у владу, зокрема надати таке право колгоспам, радгоспам, МТС, а також частинам ЧА, неорганізованому населенню та окремим громадянам. Чимало зауважень викликала практика проведення виборів. Люди вказували партійцям на порушення конституційних норм та вимагали дотримуватися законності, однак більшість цих пропозицій не були почутими.

Певна частина громадян вбачали у безальтернативній практиці голосування підступи «ворогів народу», які хочуть знеславити радянську демократію і тому викривляють радянський закон. Так, секретар однієї із сільрад Гомельської області БССР у листі до Президії Верховної Ради СРСР писав: «У виборчому бюлетені по округу зазначено лише по одному кандидату... Питаю, яке ж це буде таємне голосування.... Я вважаю це новою класовою контрреволюційною вилазкою, спрямованою на те, щоб звести нанівець вибори та перетворити їх на дитячу гру»¹¹⁴. Проте більшість цілком усвідомлювали антидемократичну сутність нової виборчої системи і прямо ув'язували проведення виборів з посиленням репресій, звинувачуючи владу в придушенні демократії: «Зараз проводять поголовні арешти, робиться це з таким розрахунком, щоб забезпечити спокій під час виборів до Верховної Ради» або «Ось і дочекалися вільних виборів – половина знайомих уже сидить»¹¹⁵. А працівник азотно-тукового заводу м. Кемерово (Росія) Кардашин, протестуючи проти практики безальтернативного голосування, у вересні 1936 р. у розмові з колегами сказав: «Комуністи всюди говорять, що наступні вибори будуть найдемократичніші, а самі виставили двох кандидатів до Верховної Ради і у Раду Національностей, Алексеєва і Антонюка, і голосуй за них, це не таємне голосування, а те ж, що й

---

¹¹⁴ Веденеев Ю.А., Богодарова Н.А. Очерки по истории выборов и избирательного права. Учебное пособие (Авт. кол-в: Ю.А. Веденеев, И.В. Зайцев, В.Е. Кораблин, В.В. Луговой, В.В. Тылкин). Калуга: Калужский областной фонд возрождения историко-культурных и духовных традиций «Символ», 2002. С.628–629.

¹¹⁵ Там само. С.629.

призначення»¹¹⁶. Також дружина інженера Татаринцева, працівника редакції газети «Кузбас» серед присутніх у міському агітпункті заявила, не приховуючи емоцій: «Конституція існує на папері, кандидатами до Верховної Ради виставляють комуністів, краще зламати собі ногу, ніж іти на ці вибори»¹¹⁷.

Невідповідність радянської виборчої системи демократичним стандартам неодноразово ставала предметом критики людей із найближчого оточення Й. Сталіна. Одним із перших, хто відверто звинуватив владу у виборчих зловживаннях, був радянський державний діяч, а незабаром дисидент Ф.Ф. Раскольніков, який у листі до Й. Сталіна від 17 серпня 1939 р. писав: «Що зробили ви з Конституцією, Сталін? Злякавшись свободи виборів, як «стрибка у невідомість», що загрожувала вашій особистій владі, ви розтоптали Конституцію, як шматок паперу, вибори перетворилися на жалюгідний фарс голосування за єдину кандидатуру»¹¹⁸.

У повоєнний період окремі небайдужі комуністи, ризикуючи бути заарештованими за «наклепи на радянську дійсність», продовжували писати листи з вимогами привести механізм проведення виборів у відповідність до існуючого виборчого законодавства. Зокрема, довголітній член ВКП(б) А. Аладжалов у листі до Й. Сталіна закликав вождя зробити радянський народ відповідальним за свою долю, перекинувши кермо правління на його плечі, адже наразі це правління здійснюється не народом, а єдиною в державі Комуністичною партією¹¹⁹. Через це, стверджував автор листа, «дев'ять з десяти радянських громадян повторюють слова Конституції про свободу

¹¹⁶ Павлова И.В. 1937: Выборы как мистификация, террор как реальность. *Вопросы истории*. Москва, 2003. № 10.С. 19–37.

¹¹⁷ Там само.

¹¹⁸ Раскольников Ф. Открытое письмо Сталину. *Открывая новые страницы... Международные вопросы: события и люди* / Сост. Н.В. Попов. Москва: Политиздат, 1989.С. 313.

¹¹⁹ Из письма А.Аладжалова И.В. Сталину. 1945г., 27 дек. *Советская жизнь. 1945–1953* / сост. Е.Ю Зубкова, Л.П. Кошелева, Г.А. Кузнецова, А.И. Минюк, Л.А. Роговая. Москва: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2003. С.394.

слова з іронічною посмішкою»¹²⁰. А інший комуніст, А. Губанов, назвав вибори в СРСР «знущенням, яке порушує Конституцію, дискредитує радянську демократію, а у кінцевому результаті є знущанням над радянським народом, котрого наші партійні агітатори (включно з новоспеченими академіками від філософії) скоріше несвідомо, ніж свідомо, намагаються перетворити у отару баранів»¹²¹.

У повоєнний період вибори за новою Конституцією втратили для громадян свою новизну та актуальність і сприймалися як звична процедура. Більшість громадян через страх перед терором щоразу брали участь у виборчих кампаніях, приховуючи за фасадом лояльності своє справжнє ставлення до радянської демократії. Протестна позиція на виборах стала справою маргінального елемента. Владу цілком влаштовував такий сценарій: можна було говорити, що наявність критики – це демократія, а водночас критика, вимовлена устами не авторитетних або й не зовсім адекватних людей, не бралася до уваги.

Після смерті Й. Сталіна на хвилі лібералізації режиму відновилися спроби громадян впливати на формування владних структур, використовуючи своє законне право вибору. Однак, ініціативу окремих громадян чи груп, які намагалися провести делегатів у владу, оминаючи партійний контроль, представники режиму вчасно зупиняли адміністративними методами, погрозами або ж популістськими розмірковуваннями про те, що ніхто, окрім членів Комуністичної партії, не потурбується краще про потреби трудящого люду. Показовим можна вважати випадок, який стався у Москві під час виборів до ВР СРСР 1979 р., коли група московської інтелігенції, зорганізувавшись у товариство «Вибори-79», намагалася зареєструвати незалежних кандидатів – відомого російського письменника Роя Медведєва та жінку-інженера Людмилу Агапову. Серед учасників групи було чимало юристів, тож усі документи

---

¹²⁰ Там само.

¹²¹ Письмо А.Губанова И.В. Сталину. 1947г., 31 янв. *Советская жизнь. 1945–1953 / ...* С.417.

були оформлені у відповідності з радянським виборчим законодавством. Однак, влада під різними приводами відмовлялася реєструвати документи, поки не збіг термін реєстрації¹²².

Отже, еволюція радянського виборчого права відбувалася на тлі утвердження жорсткої партократичної системи управління і підпорядковувалася боротьбі більшовиків за владу. Ухвалення справді демократичної Конституції 1936 р. не спричинило суттєвих зрушень в суспільстві. Командно-адміністративна система, яка утвердилася в СРСР у 1930-х роках, спотворювала інститут виборчого права, перетворюючи механізм його реалізації у політико-декоративну процедуру, позбавлену практичного змісту. Широко рекламоване «народовладдя» в системі державного механізму СРСР на практиці виявилось химерним механізмом монопартійного абсолютизму, опертого на спецслужби та армію. Якщо вірити офіційним результатам виборів, то населення УРСР одностайно голосувало за блок комуністів і безпартійних. Проте високий рівень електоральної активності та монолітність політичних уподобань громадян СРСР стали неоднозначними показниками, оскільки у радянському тоталітарному суспільстві вони стимулювалися діями влади. Потрібної цифри досягали шляхом адміністративного та морального тиску на населення, масованої пропаганди, репресій, маніпуляцій з підрахунками голосів тощо. Протести окремих громадян, які зауважували невідповідність між буквою закону та його практичним застосуванням, владою ігнорувалися. Системне порушення громадянських та політичних прав громадян під час проведення виборчих кампаній вказує на репресивний характер виборчої системи СРСР, застосовуваної владою з метою збереження партійної диктатури.

---

¹²² Меликова Н. Исторический опыт функционирования советской избирательной системы (1936–1985 гг.) Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук (специальность 07.00.01 – история СССР). Москва: МПГУ, 2001. С.69–70.

3.2 Організаційно-технічні аспекти проведення виборів

В Українській РСР виборча процедура починалася після опублікування в центральній пресі Указу Президії Верховної Ради УРСР про проведення виборів. Головну роль у їхній підготовці відігравали партійні структури. Практично всі питання передвиборчої організаційної роботи належали до компетенції найвищої інстанції державної машини – Політбюро ЦК КП (б)У, з яким Президія ВР УРСР та Республіканська виборча комісія (РВК) узгоджувала дату проведення виборів, проект кошторису, структуру виборчих округів, накладів і зміст агітаційних видань, зразки виборчої документації (бланки списків виборців, посвідка на право голосування, протоколи голосування, бюлетені тощо). Обласні партійні комітети контролювали перебіг виборчого процесу на місцях, організовували агітаційно-пропагандистську роботу, займаючись інструктажем радянських органів влади та виборчкомів. Пленуми облвиконкомів з питань проведення виборів проходили за незмінної участі представників обкомів та ЦК КП(б)У. Розповсюдженою була практика створення при обкомах та облвиконкомах спільних груп партійного та радянського активу, які займалися інструктажем окружних та дільничних виборчих комісій та курували перебіг виборів.

Процедура проведення виборів була доволі громіздкою, часом помпезною й складалася з передвиборчих заходів, процедури голосування, а також підрахунку голосів і оголошення результатів виборів. Лєвова частка роботи з підготовки виборів лягала на плечі працівників виконкомів різних рівнів та членів міських (районних у містах) та районних (у сільській місцевості) Рад. Саме їм належало в стислі терміни означити межі виборчих округів та дільниць, сформувати дільничні виборчі комісії, скласти списки виборців, підібрати приміщення для голосування, забезпечити їх агітаційними матеріалами та всім необхідним.

Виборчі округи по виборах до ВР СРСР регламентувалися Конституцією СРСР 1936 р. і утворювалися з розрахунку: 300 тис. населення

на один округ¹²³. Натомість формування округів під час виборів до ВР УРСР на підставі статті 21 Конституції Української РСР здійснювалося за нормою: 100 тис. населення на округ¹²⁴. Інформація про округи та виборчі дільниці мала бути опублікована в пресі за 50–55 днів до виборів.

Кількість виборчих округів та дільниць варіювалася в часі, що було пов'язано з природним приростом населення, адміністративно-територіальними та законодавчими змінами та іншими чинниками (див. Дод. №2). Наприклад, під час виборів до ВР УРСР першого скликання на території республіки (разом із «приєднаними» 1939 р. західноукраїнськими областями) утворено 400 виборчих округів, у 1947 р. – 415, а під час аналогічних виборів 1951 р. – 421¹²⁵. Постійне зростання кількості виборчих округів, а відповідно збільшення числа виборців і депутатів (див. Дод. №1) видається дивним, адже втрати населення України у Другій світовій війні та наслідки масштабних репресій мали б позначитися на кількості електорату. З цього випливає, що влада у певні періоди не дотримувалася законодавчого принципу організації виборчих округів, аби приховати справжню кількість жертв, спричинених війною та репресіями. (Див. Дод. №5).

У 1947 році під час виборів до ВР УРСР (10 лютого 1947 р.) змінено кордони округів з метою ліквідації надмірного подрібнення окремих районів, що часто входили до складу кількох округів, але їхня загальна кількість залишилася стабільною. Під час виборів до місцевих Рад, які відбулися 21 грудня 1947 р., згідно зі ст. 24 «Положення про вибори до місцевих Рад...» встановлено єдину норму для виборчих округів по виборах до обласних Рад, замість зафіксованих у старому «Положенні...» диференційованих норм утворення виборчих округів по окремих областях. Тепер один виборчий

---

¹²³ Конституция (основной закон) Союза Советских Социалистических Республик (утверждена постановлением Чрезвычайного VIII Съезда Советов Союза Советских Социалистических Республик от 5 декабря 1936 г.) URL: https://constitution.garant.ru/history/ussr-rsfsr/1936/red_1936/3958676/ (дата звернення – 16.08.2019 р.)

¹²⁴ ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 16. Спр. 195. Арк. 171–172.

¹²⁵ ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 17. Спр. 29. Арк. 2.

округ утворювали на кожні 15 тис. населення, що призвело до різкого зростання кількості виборчих округів, а відповідно і депутатів. Так, згідно з попереднім «Положенням...» у 1939–1941 рр. було обрано до обласних Рад 1.806 депутатів, а у 1947 році відповідно до внесених змін – 2.477 депутатів¹²⁶.

Виборчі дільниці, відповідно до ст. 29 Конституції УРСР, у містах, селищах, а також у селах і на території сільрад, які налічували понад 2.000 осіб, утворювали з розрахунку: одна виборча дільниця на 1.500–3.000 осіб¹²⁷. Їхня кількість також невпинно зростала відповідно до збільшення кількості населення республіки. (Див. Дод. №5). Якщо під час виборів до ВР СРСР 1946 р. в Українській РСР їх нараховувалося 25.600, то у березні 1950 р. – 26.008, тобто на 408 одиниць більше. Значно зросла кількість виборчих дільниць у Дніпропетровській, Миколаївській, Одеській, Сталінській областях та у м. Києві, але у західноукраїнських областях спостерігаємо зворотню тенденцію: під час виборів до ВР СРСР у лютому 1946 р. тут було створено 7.072 виборчі дільниці, а у березні 1950 р. – 6.810, тобто на 262 дільниці менше¹²⁸. Офіційно влада пояснювала це переселенням селян західноукраїнських, а також Житомирської та Кам'янець-Подільської областей у південні області УРСР¹²⁹. Насправді ж, зменшення кількості виборчих дільниць відбувалося насамперед у зв'язку з масовими репресіями та депортаціями західноукраїнської людності у віддалені райони Сибіру, внаслідок чого з адміністративної карти регіону зникали хутори і навіть цілі села¹³⁰. Впродовж 1944–1952 рр. у цих областях репресовано понад

¹²⁶ Про готовність дільничних виборчих комісій до проведення виборів. *ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 17. Спр. 17. Арк. 52.*

¹²⁷ Конституція (основний закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки. URL: <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1937.html> (дата звернення – 2 жовтня 2018 р.)

¹²⁸ *ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 20, Спр. 225. Арк. 266.*

¹²⁹ *ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 249. Арк. 44.*

¹³⁰ *Патер І. Репресії та депортації населення Галичини у 40-х – 50-х роках ХХ століття. Новітня доба. Львів, 2014. Вип. 2. Арк. 49–62.*

500 тис. осіб, зокрема, вбито 153 тисячі і вислано за межі України 203 тисячі осіб¹³¹.

Після поділу областей на округи відбувалося формування виборчих комісій. Склад Центральної виборчої комісії УРСР призначали у ЦК КП(б)У, а низових виборчих комісій – формували за рахунок висуванців за місцем праці або від громадських організацій із наступним затвердженням на засіданнях облвиконкомів, міськрад та райрад. Члени окружних виборчих комісій відповідали за перебіг виборів на території округи, стежили за своєчасним утворенням дільничних виборчих комісій та забезпечували їх виборчими документами, реєстрували кандидатів у депутати, встановлювали результати виборів по виборчих округах та подавали їх до Республіканської виборчої комісії (РВК), розглядали скарги дільничних виборчих комісій та окремих громадян тощо. Члени дільничних виборчих комісій проводили агітацію, перевіряли правильність укладання списків виборців, здійснювали процес голосування та підраховували голоси, подані за кожного кандидата, надсилаючи результати до окружних виборчків¹³².

Хоча Політбюро ЦК КП(б)У активно рекомендувало вводити до складу виборчих комісій передовиків виробництва, учителів, безпартійних та жінок (до 35%), виборчкоми республіканського та окружного рівнів майже повністю склалися з партійців та членів підконтрольних їм молодіжних організацій. Так, РВК по виборах до ВР УРСР 9 лютого 1947 р. складалася з 15 осіб, з яких 13 були членами і кандидатами ВКП(б) та двоє членами ВЛКСМ¹³³. До складу комісій часто кооптували відомих людей. Зокрема до складу виборчої комісії Української РСР по виборах до Ради Національностей у лютому 1946 р. було залучено Михайла Степановича Возняка (академік, завідувач кафедри історії української літератури

¹³¹ Сливка Ю. Сеньків М. Селянський опір радянській західних областей. *Історія українського селянства*. Нариси в 2-х томах. / Ред. В. Литвин. Київ, «Наукова думка», 2006. Т. 2. С.391.

¹³² Положення про вибори до Верховної Ради УРСР. 1946. С.9–18.

¹³³ Статистические сведения о составе ЦВК по выборам в Верховный Совет УССР. 1947 г., 9 февраля. *ЦДАВО України*. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 113. Арк. 71–72.

Львівського Державного університету), який був обраний від колективу професорів, викладачів та студентів університету. Членами цього виборчкому стали також письменник М. Рильський та заслужений партизанський ватажок С. Ковпак¹³⁴. Районні та сільські виборчі комісії склалися переважно з голів сільрад та голів колгоспів, учителів, передовиків виробництва та інших відомих і поважних громадян. З огляду на несамотійність виборчкомів вказаного рівня відсоток партійців тут був найнижчим.

Працівників дільничних виборчих комісій (ДВК) призначали райкоми та міськкоми, а голів та секретарів ДВК затверджували на засіданнях обкомів та райкомів. Партійці регулярно проводили інструктаж членів виборчих комісій різних рівнів, окреслюючи їхні завдання та націлюючи на виконання плану стосовно результатів голосування, накресленого партійним центром. На самостійне вирішення виборчим комісіям залишали лише дрібні технічні проблеми. Таким чином, виборчі комісії – від ЦВК до ДВК – перебували у повній залежності від партійного апарату та не могли ухвалювати самостійних рішень. Тобто незалежний контроль за виборчим процесом, який мали забезпечувати виборчі комісії, у Радянському Союзі був відсутнім.

Перед кожними виборами затверджувався пакет документів про утворення виборчих дільниць та виборчих комісій, форм виборчих документів, зразки печаток виборчих комісій та виборчих скриньок, порядок зберігання документів і матеріалів дільничних і окружних виборчих комісій, а також проведення голосування в пасажирських поїздах далекого напрямку тощо¹³⁵.

Уся виборча документація в УРСР виготовлялася централізовано. Проекти форм виборчих документів перед кожними черговими виборами уточнювали та корегували. Так, за дорученням Голови Президії ВР СРСР М.М. Шверника документація для забезпечення виборів до Верховних Рад

---

¹³⁴ ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 74. Арк. 74.

¹³⁵ ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 16. Спр. 58. Арк. 247, 414; Спр. 193. Арк. 2.

союзних республік у липні 1946 р. була дещо зменшена у розмірах та спрощена за змістом у порівнянні з формами виборчих документів 1938 р., що робилося і цілях економії паперу¹³⁶.

Для виготовлення виборчої документації під час виборів до ВР СРСР у лютому 1946 р. призначалося три поліграфічні бази – у Києві, Харкові і Львові¹³⁷. Готова документація розподілялася Президією Верховної Ради по найбільших регіональних обласних центрах, звідки їх забирали спеціально уповноважені представники районів, а з районних центрів розсилали по сільрадах¹³⁸. Бланки документів та бюлетені під час виборів до ВР СРСР у 1946 р. виготовлялися переважно українською мовою. Лише з двох областей надійшли заявки про потребу виготовлення виборчої документації російською мовою (Ізмаїльської і частково Миколаївської). З огляду на специфіку національного складу західних областей виборчі бланки та бюлетені тут друкували також мовами нацменшин. Зокрема, для Тернопільської, Львівської, Дрогобицької та Станіславської областей – польською мовою, Закарпатської – румунською та угорською, Чернівецької – молдавською і румунською, Ровенської – чеською¹³⁹.

Однак уже через рік, під час виборів до ВР УРСР (1947 р.) ситуація кардинально змінилася. Голови виконкомів, після нарад з обкомами КП(б)У, масово заявляли про непотрібність друку бюлетенів мовами нацменшин, натомість просили надіслати виборчу документацію російською мовою. Зокрема, керівництво Ізмаїльської області запросило 100% бланків та виборчих бюлетенів російською мовою, Сталінської (тепер Донецької) – 50%, Одеської – 40%, Ворошиловградської (тепер Луганської) – 25%,

---

¹³⁶ Лист Секретаріату Президії ВР СРСР від 19 липня 1946 р. *ЦДАВО України*. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 113. Арк. 1.

¹³⁷ Об обеспечении окружных участковых избирательных комиссий необходимыми материалами и средствами для проведения выборов в Верховный Совет СССР по состоянию на 25 января 1946 г. *ЦДАВО України*. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 74. Арк. 8.

¹³⁸ *ЦДАВО України*. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 59. Арк. 1–72.

¹³⁹ Довідка про потреби в замовленні бланків виборчої документації по виборах до ВР Української РСР мовами нацменшостей і російською мовою. *ЦДАВО України*. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 59. Арк. 220–221.

Миколаївської – 23%, Кам'янець-Подільської – 15% і под.¹⁴⁰ Низька частка російськомовних виборців у Ворошиловградській області викликала сумніви у тодішнього союзного керівництва, тож у «Довідці про потреби в замовленні бланків виборчої документації по виборах до ВР Української РСР мовами нацменшостей і російською мовою» навпроти «непевних» статистичних даних додано, що секретар Ворошиловградського облвиконкому т. Шевела погодив це рішення з головою облвиконкому та обкомом КП(б)У¹⁴¹.

Уся документація мала бути уніфікована. Це стосувалося не лише тексту документів, а навіть якості та кольору паперу. Не допускалися навіть найменші відхилення від затвердженого тексту документа. Тож, коли під час підготовки виборів до ВР СРСР (1946 р.) при перекладі українською мовою зразків бюлетенів по виборах до Ради Союзу, надісланих з Москви, були допущені незначні розбіжності (у тексті «Оставьте в избирательном бюллетене фамилию одного кандидата, остальных вычеркните» слово «остальных» було перекладено по-різному («інших», «решту», «останніх»), це одразу ж знайшло відображення у відповідних інструкціях, які наказували здійснювати переклад виборчої документації Президією ВР УРСР¹⁴².

Зберігали виборчу документацію у спеціальних сейфах, і члени виборчих комісій несли за неї персональну відповідальність. По закінченні виборів другі примірники протоколів голосування дільничних виборчих комісій і діловодство передавали на зберігання в обласні архіви Міністерства внутрішніх справ Української РСР, а другі примірники протоколів голосування окружних виборчих комісій з прикріпленими до них першими примірниками протоколів голосування дільничних виборчих комісій, а також діловодство окружних виборчих комісій зберігали у обласних виконавчих комітетах та міських радах депутатів трудящих до нових виборів, після чого

---

¹⁴⁰ Там само. Арк. 222–223.

¹⁴¹ Там само. Арк. 223.

¹⁴² ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 75. Арк. 44.

передавали на зберігання в архіви Міністерства внутрішніх справ. Виборчі бюлетені підлягали знищенню¹⁴³.

З метою залучення до виборчого процесу якомога більшої кількості громадян, Президія ВР УРСР видала розпорядження про формування виборчих дільниць на суднах та у потягах далекого прямування. Відповідно до ст. 35 «Положення про вибори Верховної Ради Української РСР» (1947 р.), у пасажирських поїздах далекого прямування, які мали перебувати в день виборів у дорозі, створили виборчі дільниці для приймання бюлетенів від виборців, які мали «Посвідчення на право голосування»¹⁴⁴. Зокрема, відповідно до телеграфного повідомлення Міністерства шляхів сполучення СРСР від 15 січня 1947 р. у день виборів до ВР УРСР 9 лютого 1947 р. по території Української РСР мали курсувати 29 потягів далекого прямування. У всіх цих поїздах Указом Президії Верховної Ради Української РСР необхідно було створити виборчі дільниці, котрі закріплювалися за відповідними виборчими округами. А міські та районні ради, до яких приписані виборчі дільниці в поїздах далекого прямування, затверджували склад дільничних виборчих комісій для цих дільниць та забезпечували їх необхідною виборчою документацією¹⁴⁵.

Під час виборів до ВР СРСР у лютому 1946 р. вперше були відкриті закордонні виборчі округи. Це рішення спричинила та обставина, що на момент виборів за межами СРСР (У НДР, Польщі Чехословаччині, Болгарії, Північно-Східному Китаї, Північній Кореї, Ірані тощо) перебували військовослужбовці загальною кількістю до 2 млн. осіб, для яких були створені особливі виборчі округи з розрахунку 100 тис. виборців на один виборчий округ. Влада підкреслювала, що не можна позбавляти права голосу людей, які винесли на своїх плечах тягар війни та продовжують виконувати свій обов'язок щодо захисту Вітчизни. Водночас право голосувати по

¹⁴³ Постанови Президії ВР Української РСР «Про порядок схоронення документів і матеріалів дільничних і окружних виборчих комісій по виборах до ВР Української РСР». 4 грудня 1947 р. *ЦДАВО України*. Ф. 1. Оп. 16. Спр. 58. Арк. 387–388.

¹⁴⁴ Положення про вибори Верховної Ради Української РСР. Київ, 1947. С.23.

¹⁴⁵ *ЦДАВО України*. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 60. Арк. 63–64.

особливому виборчому округу отримали вільнонаймані, члени сімей військовослужбовців, відряджені у службових справах, члени дипломатичного корпусу СРСР, представники преси та інші категорії виборців, голоси яких раніше до уваги не бралися¹⁴⁶.

Важливою частиною організаційно-технічної підготовки виборів було укладання реєстру виборців. Списки мали бути готові за місяць до початку голосування і вивішені для загального ознайомлення. Як майбутніх виборців реєстрували всіх осіб, які досягли 18 років. Складання та уточнення списків виборців, відповідно до законодавства, покладалося на міські, районні у містах, сільські та селищні ради. До цієї роботи залучали комсомольців, учителів, місцевих активістів. У повоєнний період у багатьох населених пунктах її слід було починати з нуля, бо старі списки були втрачені під час війни через поспішну евакуацію документації обласних та районних адміністрацій, державних архівів чи під час бомбардувань. Роботу реєстраторів ускладнювала плинність населення, викликана післявоєнною руїною, евакуаціями, репатріаціями, депортаціями, переселенськими процесами тощо. Окрім осіб, які не потрапили до списків через об'єктивні причини та халатність реєстраторів, існувала категорія громадян, які намагалися уникати реєстрації через антирадянські настрої. Зокрема, це були особи, які під час окупації співпрацювали з нацистами, учасники оунівського підпілля, дезертири Радянської армії та інші.

Згідно з Конституцією УРСР (ст. 12), витрати, пов'язані з проведенням виборів до ВР Української РСР (друк документації, матеріально-технічне забезпечення виборчих дільниць, оплата праці членів виборчих комісій та кур'єрів, транспортні витрати тощо), здійснювалися за рахунок держави¹⁴⁷. Перед кожними виборами Президія ВР УРСР після узгодження з ЦК КП(б)У своєю Постановою «Про кошторис витрат на

---

¹⁴⁶ Лист Президії Верховної Ради СРСР від 11 січня 1947 р. *ЦДАВО України*. Ф. 1. Оп. 16. Спр. 81. Арк. 17.

¹⁴⁷ *ЦДАВО України*. Ф. 1. Оп. 16. Спр. 195. Арк. 168.

проведення виборів...»¹⁴⁸, якою регламентувала видатки кожної з областей, утверджувала загальний бюджет. Видатки на окружні та дільничні виборчі комісії були однаковими для всіх областей. Зокрема, у грудні 1946 р. перед виборами до ВР УРСР вони становили: по 8 тис. руб. на кожен окружну комісію і по 375 руб. – на дільничну. Таким чином, обсяг фінансування на область залежав від кількості виборчих дільниць. Відповідно у Львівській області під час виборів до ВР УРСР другого скликання це фінансування становило 543.750 руб. (120 тис. руб. на видатки 15 окр. виборч. комісій та 423.750 руб. для 1.130 дільн. виборч. комісій), у Волинській – 469 тис. руб. (88 тис. руб. для 11-ти окр. виборч. комісій і 381 тис. руб. для 1.016 дільнич. виборч. комісій), у Станіславській – 427.625 руб. (104.000 руб. для 13 окр. виборч. комісій та 323.625 руб. для 863 дільнич. виборч. комісій), Тернопільській – 516.375 руб. (120 тис. руб. для 15 окр. виборч. комісій та 396.375 руб. для 1.057 дільнич. виборчих комісій), у Закарпатській – 322.125 руб. (72 тис. руб. для 9 окр. виборч. комісій та 250.125 руб. для 667 дільнич. виборч. комісій) тощо¹⁴⁹. (див. Дод. №20)

Витрати на проведення виборів від каденції до каденції зменшувалися, що було пов'язане з формуванням певної матеріальної бази (виборчі скриньки, кабінки, рами для стінгазет, прапори, канцелярське приладдя, червоне полотно тощо), яку зберігали до наступних виборів. (див. Дод. №19) Наприклад, на проведення виборів до ВР СРСР у 1946 році було виділено 17 млн. 590 тис. руб.¹⁵⁰, у 1950 р. – 15 млн. 333 тис. 500 руб.¹⁵¹. На витрати по проведенню виборів до ВР УРСР 1951 р. союзним урядом уже було виділено лише 11 млн. 980 тис. руб.¹⁵² Зменшено фінансування і місцевих виборів:

¹⁴⁸ Постанова Президії ВР УРСР «Про кошторис витрат на проведення виборів до обласних, окружних, районних, міських, сільських і селищних Рад депутатів трудящих Української РСР». 18 жовтня 1950 р. ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 16. Спр. 193. Арк. 157–159.

¹⁴⁹ ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 59. Арк. 73–141.

¹⁵⁰ Справка об ассигнованиях на проведение выборов в Верховный Совет СССР II созыва в 1946 г. ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 221. Арк. 3.

¹⁵¹ Постанова Президії ВР Української РСР про розподіл коштів на проведення виборів до ВР СРСР. 1950 р. ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 16. Спр. 32. Арк. 46зв.

¹⁵² ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 17. Спр. 29. Арк. 2.

кошторис витрат на проведення виборів до обласних, окружних, районних, міських, сільських і селищних Рад депутатів трудящих Української РСР, затверджений, у жовтні 1947 року, становив 23 млн. 272 тис. руб.¹⁵³, а на подібні вибори 1950 р. влада витратила 20 млн. 992 тис. руб.¹⁵⁴.

Надзвичайно важливою організаційно-технічною складовою підготовки та проведення виборів вважалося забезпечення зв'язку округів з центром та дільничними виборчими комісіями. Напередодні проведення виборів центральні органи перевіряли наявність та якість зв'язку, вимагали виправити ситуацію, якщо зв'язок був поганий. Станом на 15 грудня 1945 р. по Українській РСР було телефонізовано 9.745 виборчих дільниць – до 40%, на 15 січня 1946 р. – 12.341 виборчу дільницю, або до 50%, а до дня виборів додатково телефонізовано ще понад 1000 виборчих дільниць. Таким чином майже 60% всіх виборчих дільниць на території Української РСР під час проведення виборів до ВР СРСР у лютому 1946 р. були телефонізовані¹⁵⁵. Однак, цього було недостатньо. Перевірка зв'язку ЦВК з округами, здійснена 7 лютого 1946 р., вказала на необхідність створення додаткових каналів передачі інформації. Для дублювання основних ліній зв'язку використовували радіозв'язок (83%). Особливо часто його застосовували у західноукраїнських областях, де телефонічні лінії знищувалися повстанцями. У багатьох областях продовжували використовувати гужовий транспорт та кур'єрів. Передачею інформації Республіканській оперативній групі займалися призначені обкомами КП(б)У (за вказівкою ЦК КП(б)У) відповідальні особи¹⁵⁶. Листи та телеграми з грифом «виборча» пересилали у

---

¹⁵³ Про кошторис витрат на проведення виборів до обласних, окружних, районних, міських, сільських і селищних Рад депутатів трудящих Української РСР. 1947 р. 4 жовтня. *ЦДАВО України*. Ф. 1. Оп. 16. Спр. 58. Арк. 242–243.

¹⁵⁴ Про кошторис витрат на проведення виборів до обласних, окружних, районних, міських, сільських і селищних Рад депутатів трудящих Української РСР. 1950 р. 18 жовтня. *ЦДАВО України*. Ф. 1. Оп. 16. Спр. 193. Арк. 157–159; Доповідна записка про підготовку і проведення виборів до місцевих Рад депутатів трудящих. 17 грудня 1950 р. *ЦДАВО України*. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 249. Арк. 32–36.

¹⁵⁵ Довідка про підсумки виборів до Верховної Ради Союзу РСР по Українській РСР 10 лютого 1946 р. *ЦДАВО України*. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 75. Арк. 49.

¹⁵⁶ *ЦДАВО України*. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 74. Арк. 1–3

прискореному режимі, як урядову кореспонденцію. Доповідні записки, зведення, повідомлення тощо доправляли у ЦВК кур'єрами. Їх забезпечення транспортом покладали на радянські органи влади. У 1950 р. стан телефонізації виборчих дільниць по республіці сягнув 97%, проте якість зв'язку залишалася низькою.

Величезну роль в інформаційній кампанії по виборах відігравала як центральна, так і місцева преса. Газети друкували офіційні постанови, що стосувалися етапів проведення виборів, розпорядження місцевих органів влади, списки округів, дільниць, повідомлення про склад виборчих комісій та реєстрацію кандидатів, біографії народних висуванців тощо. А оскільки незалежної преси в СРСР не існувало, то цей спосіб агітації можна трактувати як адмінресурс.

Висування кандидатів у депутати відбувалося на зборах громадських та трудових колективів, однак кандидатури висуванців ухвалювалися парткомаами задовго до їхнього проведення. Фактично за півроку до виборів керівникам обкомів надходила телеграма з приписом визначити кандидатів у депутати до вищих та місцевих органів влади на рівні області й упродовж десяти днів надіслати інформацію про цих осіб до ЦК КП(б)У. Саме на цьому етапі існувала можливість скорегувати особовий склад депкорпусу вищих та обласних Рад, проте ці зміни зазвичай були незначними і здійснювалися у недемократичний спосіб. Кожна із запропонованих кандидатур проходила перевірку органами НКДБ (МДБ), обговорювалася на Політбюро ЦК КП(б)У і лише після її затвердження найвищим партійним органом отримувала право балотуватися на виборах. За таких обставин кандидат був «приречений на перемогу».

Значну частину депутатського корпусу найвищого та обласного рівня становили відомі політичні, державні та культурні діячі. До складу депутатів обласної Ради обов'язково обирали голову діючого облвиконкому, його першого та другого заступників, або ж осіб, які мали зайняти ці посади у наступну каденцію. Обов'язково обирався перший та другий секретар обкому

КП(б)У та голова міськвиконкому обласного центру. Крім того, до складу Ради обирали начальників управління освіти, промисловості, сільського господарства, голів відділів охорони здоров'я та соціального забезпечення, силових відомств. Вказані особи потрапляли до депутатського корпусу в майже незмінному складі по кілька каденцій підряд. Не рекомендували висувати до складу Рад наступної каденції хіба тих депутатів, які вчинили адміністративні порушення і злочини, передовсім хабарництво, або за грубість у поводженні з підлеглими, пияцтво, подружні зради тощо.

Висуванців до райрад та сільрад затверджували на рівні обкомів та райкомів, а кандидатами у депутати тут ставали керівники району, передовики виробництва, бригадири, ударні ланкові. Зважаючи на той факт, що значна частина виборців були добре знайомі з особами, які претендували на мандат депутата, до них висували цілком конкретні вимоги і, траплялося, відхиляли на зборах трудових колективів¹⁵⁷. Однак, відхилену кандидатуру тут же замінювали на нового провладного кандидата, так що про жодну альтернативу не йшлося.

У системі організації та проведення радянських виборчих кампаній представники режиму особливе місце відводили процесу голосування, який мав стати підсумком проведеної владою передвиборчої організаційно-політичної роботи. В ідеалі влада у такі моменти хотіла не лише отримати переконливу перемогу, а й відчутти всенародну любов та схвалення своїх дій, що мало підкреслити її легітимний статус як в очах власного народу, так і серед міжнародної спільноти. Як стверджує канадський дослідник С. Єскельчик, Й. Сталіну та його соратникам, які мали багато причин сумніватися у лояльності населення до влади, потрібні були «не просто 99% демонстрації підтримки, а 99% підтримки з ентузіазмом і радістю»¹⁵⁸. Тому день виборів було оголошено всенародним святом, а акт голосування –

¹⁵⁷ Информация о ходе подготовки к выборам в местные Советы депутатов трудящихся Украинской ССР за 14 ноября 1947 г. ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 17. Спр. 16. Арк. 79–80.

¹⁵⁸ Солодько П. Про політичне життя у повоєнному Києві (1945–1953) – лекція Сергія Єскельчика. *Українська правда*. Київ, 2011. 13 грудня

почесним обов'язком кожного громадянина. Це у 80-х роках на виборчій дільниці можна було побачити запізнілого виборця у спортивному костюмі чи хатніх капцях, а за часів сталінщини громадяни йшли голосувати організовано, у святковому вбранні, тримаючи в руках прапори, портрети вождя та агітаційні плакати. Більшість виборців голосували у першій половині дня, а на окремих виборчих дільницях процес голосування завершувався о 8 год. ранку, після чого люди долучалися до народних гулянь. Біля виборчих дільниць лунала музика, виступали самодіяльні колективи, працювали буфети з наїдками, відбувалися танці та спортивні змагання.

Процедура голосування була простою. Громадянин мав надати членам виборчої комісії документ, який засвідчував його особу (паспорт, колгоспна книжка), після чого отримував бюлетень. Пройшовши у кабіну для голосування, виборець мав виконати наступну дію: «залишити у бюлетені прізвище обраного кандидата, а решту викреслити». Ця фраза була незмінно присутньою у всіх редакціях «Положення про вибори...» та агітаційних матеріалах, хоча у бюлетені завжди був тільки один кандидат. Цим влада намагалася продемонструвати, що чітко дотримується впроваджених демократичних норм. Після цього бюлетень треба було вкласти у конверт і опустити в урну. Однак, конверти використовували лише під час виборчих кампаній 1937–1939 рр., а пізніше влада відмовилася від цього виборчого атрибуту з огляду на прагнення ретельніше контролювати дії виборців. Виборці, які не могли самостійно заповнити бюлетень через фізичні вади чи неграмотність, могли попросити допомоги у будь-кого з членів виборчої комісії або присутніх на дільниці виборців. Під час голосування порушувався принцип таємності голосування, адже виборцеві, який хотів викреслити кандидата, потрібно було зайти до кабіни, що робило його наміри прозорими. З огляду на це, більшість громадян одразу кидали отримані бюлетені до урн.

Підсумки голосування Центрвиборчком підводив задовго до отримання протоколів виборчих комісій, орієнтуючись на телефонні та телеграфні повідомлення з областей. Підрахунок голосів ніколи не тривав

більше двох–трьох днів, а найчастіше результати оголошували уже наступного дня.

Отже, організаційно-технічне забезпечення виборчого процесу в УРСР, згідно зі Сталінською Конституцією 1937 р. та іншими законодавчими актами, було чітко регламентованою процедурою, коли йшлося про суцільне охоплення населення республіки голосуванням та забезпечення результатів на користь правлячої партії. Разом з тим, окремі процедури і стадії виборчого процесу (передвиборча агітація, утворення виборчих комісій, висування кандидатів у депутати, діяльність довірених осіб тощо) не мали належного законодавчого врегулювання, що вказувало на формальність радянської виборчої демократії¹⁵⁹. Втручання у виборчий процес партійних органів призводило до дублювання функцій радянських працівників та членів виборчих комісій, а у кінцевому результаті оберталось порушенням виборчого законодавства та прав виборців.

---

¹⁵⁹ *Веньяминова А.А.* Избирательный процесс в Советском государстве (1917– начало 1990-х гг.). Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. (специальность 12.00.01 – теория и история права и государства; история учений о праве и государстве). Краснодар, 2008.

URL: <https:kubsau.ru/upload/iblock/d0c/d0cdf57f87f4800c37eee7eed758e1d1.pdf> (дата звернення – 7 липня 2020 р.)

3.3 Структура та компетенція радянських органів представницької влади.

Керівники Радянської держави, тоталітарної та диктаторської за своєю суттю, витрачали багато зусиль для створення привабливого демократичного іміджу СРСР на міжнародній арені. Це відбувалося передовсім завдяки впровадженню в систему органів влади «демократичних» представницьких інститутів управління, які створювали ілюзію народовладдя. Конституція УРСР 1937 р. проголошувала політичною основою радянського суспільства Ради всіх рівнів і трактувала їх як вияв народовладдя: «Вся влада в УРСР належить трудящим міста і села в особі Рад депутатів трудящих»¹⁶⁰. Саме Радам відводили провідне місце у «боротьбі українського народу за здійснення величезних завдань, накреслених партією»¹⁶¹.

Найвищим представницьким органом влади в УРСР була Верховна Рада. Її правовий статус визначався Конституцією УРСР 1937 р. у повній відповідності до Конституції СРСР 1936 р.: «Найвищим органом державної влади УРСР є Верховна Рада УРСР» (ст.20). Верховна Рада не функціонувала на постійній основі та була позбавлена багатьох атрибутів парламентської діяльності (багатопартійність, поділ депутатів на фракції, депутатські дебати та інші). Проте такий стан речей в УРСР вважався нормальним, адже специфічне розуміння парламентаризму в умовах функціонування радянської влади витлумачив ще В. Ленін у статті «Держава і революція» (1918 р.), де він писав: «Без представницьких установ ми не можемо собі уявити демократії, навіть і пролетарської демократії, без парламентаризму – можемо і повинні»¹⁶². Отже, для керівників УРСР важливою була не результативність роботи Верховної Ради, а лише наявність в державі демократичної інституції як такої.

¹⁶⁰ Конституція (основний закон) Української Радянської Соціалістичної республіки. URL: <http://static.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1937.html> (дата звернення – 13.08.2019 р.)

¹⁶¹ Терлецький В.М. Ради депутатів трудящих Української РСР в період завершення будівництва соціалізму (1938–1958 рр.). Київ: «Наукова думка», 1966. С.95.

¹⁶² Ленін В.И. Государство и революция. Учение марксизма о государстве и задачи пролетариата в революции. Москва: Политиздат, 1967. С.48.

З огляду на вторинність представницької гілки влади в системі управлінських структур Радянського Союзу процедуру обрання та організації роботи Верховної Ради Конституція УРСР визначала лише у загальних рисах. Верховна Рада обиралася безпосередньо громадянами республіки за квотою – 1 депутат на 100 тис. населення (ст. 21). Термін повноважень Верховної Ради УРСР впродовж 1938–1978 рр. становив чотири роки, а депутатом потенційно міг стати кожен громадянин республіки, який досяг 21 року. Серед депутатів Верховної Ради УРСР першого скликання налічувалося комуністів 73%, членів ВЛКСМ – 10,9%, безпартійних – 16,1%; за соціальним станом: робітників – 50,3%, селян – 20,0%, інтелігенції – 24,7%; за національним складом: українців — 61,5%, росіян – 34,5%; інших національностей – 4%. Серед депутатів перебувала 81 жінка, або 26,6% від складу депутатів¹⁶³.

Основною формою діяльності Верховної Ради були сесії, які регулярно скликалися Президією двічі на рік і тривали один–два дні. У середньому впродовж одного скликання парламенту відбувалося вісім–дванадцять сесій. Кількість питань, які обговорювалися за одну сесію, коливалася від 10 до 40. Розгляд кожного питання переважно тривав 30–40 хв. Регламент роботи сесійних засідань також позначався Конституцією лише у загальних рисах, залишаючи при цьому багато процедурних питань без уваги*. Зокрема, регламент не містив жодних процедурних гарантій, оскільки за умов політичної єдності парламенту у цьому не було потреби, рівно ж як не була прописана процедура вирішення внутрішньо організаційних конфліктів через їхню повну відсутність.

На першій сесії нового скликання обирали Голову ВР та двох його заступників, підзвітну їй Президію, мандатну комісію, визначали

---

¹⁶³ Гончаренко В. Організація та діяльність Верховної Ради УРСР за Конституцією Української РСР 1937 р. *Вісник академії правових наук України*. Київ, 2007. №4. С. 104–105.

* Перший регламент роботи Верховної Ради УРСР був прийнятий щойно 25 березня 1980 р.

повноваження депутатів. Виступи депутатів, що узгоджувалися заздалегідь, майже не містили критичних зауважень, а рішення ухвалювалися одноголосно, хоча Конституція передбачала затвердження законів простою більшістю голосів. Інакше й не могло бути, адже депутати, серед яких переважали люди без належної освіти, часто не усвідомлювали ваги обговорюваних питань, а тим більше їхньої функціональної результативності, тож їхня активність фактично зводилася до мовчазного ухвалення підготовлених Президією ВР УРСР та погоджених з ЦК КП(б)У (КПУ) рішень. Наприклад, упродовж усього періоду роботи вищого органу влади II скликання в обговоренні питань взяло участь тільки 86 депутатів (20,7%), III скликання – 98 (22,2%). Наступним скликанням притаманне незначне зростання активності депутатів, простимульоване партійними органами, які з певних політичних причин вирішили «оживити роботу парламенту». Проте, таке явище як депутатські дебати вперше зафіксоване у стінах ВР УРСР лише 15 травня 1990 року, після перших альтернативних виборів, коли до складу депутатського корпусу, окрім комуністів та їхніх ставлеників, потрапили висуванці від інших політичних партій та громадських організацій.

Головою Верховної Ради зазвичай обирали людину перевірену та віддану партії. Її кандидатуру визначали в ЦК КП(б)У, а «старійшина» лише вносив на розгляд сесії. Отже, про демократичний принцип обрання керівництва ВР не було й мови, як і про майбутній склад депутатського корпусу, який визначали заздалегідь у партійних кабінетах. Так, Головою ВР УРСР I-го скликання призначили Михайла Бурмистенка*, уродженця

**Бурмистенко Михайло Олексійович* – (09 (22). 11. 1902, с. Александровка, нині Саратов. області, РФ – 22. 09. 1941, х. Дрюківщина, нині село Лохвиц. району Полтав. області) – радянський державний і партійний діяч. Закін. Комуніст. ін-т журналістики у Москві (1929). У 1919–24 працював в органах Надзвич. комісії ГПУ пом. уповноваженого, нач. інформ. відділу, заст. нач. сектору операт. частини у м. Пенза (РФ), брав участь у придушенні селян. виступів. 1926–32 – відп. ред. області г. «Трудовая правда» (м. Енгельс, РФ). 1932–36 – 2-й сек р. Калмиц. обкому ВКП(б), 1936–38 працював в апараті ЦК ВКП(б). Входив до складу особл. «трійки» НКВС УРСР. Від січня 1938 – 2-й сек р. ЦК КП(б)У. Від липня 1938 – голова ВР УРСР 1-го скликання. На поч. 2-ї світ. війни – чл. військ. Ради Пд.-Зх. фронту, один із кер. оборони Києва.

Саратовської області, колишнього члена ГПУ, одного з виконавців «червоного терору», якого скеровано в УРСР разом із М.С. Хрущовим у 1938 р. У тому, що громадянин Російської РСФР був обраний депутатом та отримав посаду Голови ВР УРСР не було жодного юридичного казусу, адже згідно ст. 17 Конституції УРСР на території Української РСР громадяни усіх союзних республік користувалися правами громадян УРСР. Під час сесій ВР II, III та IV скликань головував відомий радянський письменник та політичний діяч О.Є. Корнійчук, який користувався особливою прихильністю Й. Сталіна.

На вимогу Президії ВР або третини депутатів могли скликатися позачергові сесії, переважно у зв'язку з ухваленням важливих державних рішень чи святкуванням ювілеїв республіканського та союзного значення. Так, 13–14 листопада 1939 р. відбулася позачергова третя сесія Верховної Ради УРСР першого скликання, яка розглянула питання про прийняття Західної України до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки, а 24 січня 1948 р. розпочала роботу Третя (ювілейну) сесія Верховної Ради УРСР другого скликання, присвячена 30-річчю Української Радянської Соціалістичної Республіки. На останній позачерговій сесії ВР УРСР 24 серпня 1991 р. було ухвалено Акт проголошення незалежності України.

До найвищих повноважень ВР належала її законотворча діяльність, що визначалося ст. 23 Конституції УРСР: «Верховна Рада УРСР є єдиним законодавчим органом УРСР». Жоден державний орган республіки не мав права ухвалювати закони УРСР. На цьому положенні особисто наполягав Й. Сталін, який очолював Конституційну комісію і якому належала ідея кардинальної перебудови найвищих представницьких органів влади у державі. На Надзвичайному VIII Всесоюзному з'їзді Рад 25 листопада 1936 р. Й. Сталін піддав критиці пропозицію стосовно надання Президії Верховної Ради СРСР права видавати тимчасові законодавчі акти і категорично заявив: «Потрібно, нарешті, покінчити з тим положенням, коли законодавствує не

якийсь один орган, а ціла низка органів. Таке положення суперечить принципу стабільності законів. А стабільність законів потрібна нам зараз більше, ніж будь-коли. Законодавча влада повинна здійснюватися тільки одним органом – Верховною Радою СРСР»¹⁶⁴.

Однак, діяльність Верховної Ради УРСР як законодавчого органу у сталінський період не відзначалася продуктивністю. Вся законотворчість у цей час зводилася фактично до внесення змін і доповнень до Конституції УРСР 1937 р., що стосувалися роботи органів державної влади та окремих галузей права. Зокрема, Верховна Рада УРСР II-го скликання три рази (1947, 1948 та 1951 рр.) вносила зміни і доповнення до Основного Закону, проте надважливими їх назвати не можна. У результаті Конституція УРСР 1937 року функціонувала майже без змін 40 років, а її первісний текст мало чим відрізнявся від тексту Конституції станом на кінець 1977 р.

До компетенції ВР входило також затвердження економічних планів та Державного бюджету УРСР, контроль за станом та управлінням підприємствами союзного підпорядкування та нагляд за ними; формування РНК УРСР, яка вважалася підзвітною ВР УРСР, надання права громадянства УРСР. Вищий судовий орган УРСР – Верховний Суд – обирався Верховною Радою УРСР. Верховна Рада УРСР обирала також бюджетну комісію, яка доповідала Верховній Раді свій висновок по державному бюджету УРСР (ст. 99). Верховна Рада призначала вибори і скликала сесії ВР, координувала діяльність постійних комісій, керувала роботою місцевих Рад тощо. Проте, чимало нагальних проблем становили своєрідне табу й ніколи не порушувалися під час сесійних засідань. Так, депутати не обговорювали державно-політичний устрій УРСР та ідеологію режиму. Ніколи у сесійній залі не висвітлювалися питання, пов'язані з проблемами законності, зокрема роботи правоохоронних органів, держбезпеки, соціального розвитку суспільства, матеріального становища людей тощо. Майже не порушувалися

---

¹⁶⁴ *Сталин И.В.* Доклад о проекте Конституции Союза ССР. Конституция (Основной Закон) Союза Советских Социалистических Республик. Москва, 1951.С. 83.

питання, пов'язані з виконанням чинних законів, рішень, ухвалених Верховною Радою, хоча не раз вони втілювалися в життя доволі специфічно. Не обговорювалася ефективність роботи ВР, зокрема її контролююча функція, що, починаючи з середини 1930-х рр., значно ослабла через утвердження в державі командно-адміністративної системи та засилля партійного апарату¹⁶⁵. Тривалий час ігнорувався комплекс питань, пов'язаних з матеріальним виробництвом. Економічні плани до 1957 р. розглядала Рада Народних Комісарів (РНК) УРСР (з березня 1946 р. – Рада Міністрів УРСР), що не звітувала про свою діяльність перед Верховною Радою. Певні зрушення стали помітними лише в другій половині 50-х рр., коли Верховна Рада почала затверджувати щорічні господарські плани, контролювати діяльність уряду та активізувала законодавчу діяльність. Зокрема, згідно з законом СРСР від 11 лютого 1957 р. про віднесення до відання союзних республік видання законів з питань судоустрою, ухвалення цивільного, кримінального, процесуальних кодексів, компетенція Української РСР (як і інших союзних республік) дещо розширювалася, що, у свою чергу, збільшило повноваження ВР УРСР, передовсім у галузі кодифікації республіканського законодавства¹⁶⁶.

У структурі Верховної Ради УРСР важливе місце посідала її Президія, яку обирали на першій сесії ВР УРСР нового скликання у складі: голови Президії Верховної Ради, двох заступників, секретаря Президії і 15 членів Президії (ст. 28). Президію Верховної Ради у радянський період очолювали відомі партійні функціонери Л.Р. Корнієць, М.С. Гречуха, Д.С. Коротченко, О.П. Ляшко, І.С. Грушецький та інші. Склад Президії формували за партійним і класовим принципами. Переважну кількість її складу становила партійна та радянська номенклатура (72–82,6%). Представництво робітників і селян обмежувалося здебільшого двома-п'ятьма депутатами. Переважна більшість членів Президії (80–82%) мали вищу освіту, що свідчило про

¹⁶⁵ *Матвеева Л. Пашко Л.* Періодизація виконання Верховною Радою УРСР контрольної функції: радянська доба. *Вісник Національної академії державного управління*. Київ, 2012. №1. С.37.

¹⁶⁶ *Гончаренко В.* Організація та діяльність Верховної Ради УРСР за Конституцією Української РСР 1937 р. *Вісник академії правових наук України*. Київ, 2007. №4. С. 103.

відносно високий інтелектуальний рівень депутатського корпусу. Щоправда, безпосереднього впливу на зміст і спрямування законопроектів це практично не впливало.

Компетенція Президії ВР УРСР була доволі широкою. Згідно з Конституцією 1937 р., Президія ВР УРСР мала право: тлумачити закони і видавати укази; скасовувати постанови і розпорядження Ради Народних Комісарів УРСР, якщо вони не відповідали законові; у разі потреби провадити всенародне опитування (референдум); звільняти та призначати кандидатури членів уряду УРСР з наступним внесенням їх на затвердження Верховною Радою; вирішувати право громадянства УРСР; надавати почесні звання та нагороди; здійснювати право помилування осіб, засуджених судовими органами УРСР¹⁶⁷. На засіданнях Президії регулярно заслуховували звіти про звернення громадян та вирішення їхніх проблем. Робота зі зверненнями громадян у Радах депутатів трудящих Української РСР регламентувалася низкою указів та інструкцій¹⁶⁸.

Члени Президії проводили значну організаторську роботу з підготовки та проведення сесій Верховної Ради, попередньо розглядали пропозиції щодо порядку денного, координували роботу депутатських комісій, надавали допомогу депутатам у виконанні їхніх повноважень. У період між сесіями повноваження Президії зростали, адже вона перебирала на себе функції Верховної Ради УРСР. Однак усі рішення ухвалювалися після їхнього узгодження з ЦК КП(б)У. Одним з важливих аспектів діяльності Президії вважалося здійснення контролю за роботою місцевих органів влади. Зокрема, Президія слідкувала за регулярністю скликань сесій місцевих Рад. Після закінчення повноважень Верховної Ради Президія зберігала їх аж до утворення новообраною ВР УРСР нової Президії ВР Української РСР (ст. 36 Конституції УРСР 1937 р.).

---

¹⁶⁷ Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки: (Затверджена Надзвичайним XIV з'їздом Рад України 30 січня 1937 р.). Київ 1937.

¹⁶⁸ Петрова І.О. Організація роботи за зверненнями громадян в Україні у ХХ сторіччі. Гілея: науковий вісник. Вип. 80. С.113.

У діяльності Верховної Ради важливу роль відігравали постійно діючі депутатські комісії, які значною мірою забезпечували нормальне функціонування законодавчого органу влади. Їх формували з обраних депутатів, що вели законотворчу роботу, тобто розробляли пропозиції для розгляду їх Верховною Радою, а також здійснювали контроль за діяльністю державних органів та організацій. Таким чином, постійні комісії сприяли виконанню рішень, ухвалених Верховною Радою, а також контролювали діяльність міністерств, відомств, державних комітетів. До 1957 р. у Верховній Раді УРСР діяло лише чотири постійні комісії: законодавчих передбачень, бюджетна, мандатна та закордонних справ, а кількість задіяних у них депутатів не перевищувала 36 осіб. З часом участь депутатів у роботі комісій активізувалася, а кількість задіяних депутатів збільшилася майже в 15 разів (з 36 до 550 осіб), або з 9% до 84,6% від загальної кількості депутатів.

Під час війни органи представницької гілки влади УРСР повністю зберігали свої конституційні повноваження, хоча значна частина депутатського корпусу Верховної Ради та місцевих Рад перебувала на фронті. Відповідно, зросла роль Президії ВР УРСР, яку на час окупації було евакуйовано до Саратова. Члени Президії указами та постановами регулювали життя республіки в умовах воєнного часу: запроваджували воєнний стан, проголошували мобілізацію, визначали структуру Збройних сил, видавали нагороди, затверджували зміни в законодавстві та адміністративно-територіальному устрої, ратифіковували міжнародні договори тощо¹⁶⁹. Зокрема, 22 червня 1941 р. Президія Верховної Ради СРСР на основі ст. 49 Конституції СРСР видала Указ «Про оголошення в окремих місцевостях СРСР воєнного стану», а 29 червня 1943 р. – Указ «Про відстрочку виборів до Верховної Ради УРСР», згідно з яким термін повноважень депутатів ВР УРСР 1-го скликання подовжувався на один рік. У зв'язку з потребою відбудови житлового сектору у визволених від нацистів

---

¹⁶⁹ Кузніченко С.О. Правовий режим воєнного стану в СРСР 1941–1945 років. *Право і безпека*. 2002. Вип.2.С. 80–85.

областях Указом Президії Верховної Ради УРСР від 10 серпня 1943 р. було сформовано республіканський Наркомат житлово–цивільного будівництва тощо.

Сесійна робота Верховної Ради УРСР відновилася у березні 1944 р., коли відбулася сесія, на якій виступив М.С. Хрущов із проектом післявоєнної відбудови країни. Відроджуючи радянську систему, уряди СРСР і УРСР затвердили низку правових актів, які вносили зміни й уточнення до структури вищих органів влади і державного управління, а відповідно – до Конституцій СРСР і УРСР. На восьмій сесії Верховної Ради УРСР першого скликання, що зібралася 27 серпня 1946 р., затверджено Указ Президії Верховної Ради УРСР від 25 березня 1946 р. «Про перетворення Ради Народних Комісарів Української РСР на Раду Міністрів Української РСР і народних комісаріатів Української РСР на міністерства Української РСР» та внесено зміни до відповідних статей Конституції УРСР.

Новий проєкт Конституції УРСР опрацьовувався за рішенням Політбюро ЦК КПРС УРСР і Президії Верховної Ради УРСР у березні 1978 р., що дало поштовх до поживлення законодавчої діяльності Верховної Ради УРСР і поклало початок оновленню законодавства. Проте й надалі, в умовах апогею брежнєвського застою, законодавчому органу нав'язувалися непридатні йому функції. Так, Президія ВР УРСР неодноразово ухвалювала постанови про поліпшення ідеологічної, політико–виховної роботи «в світлі рішень» пленумів ЦК КПРС і ЦК КПУ, з'їздів КПРС, відповідних постанов Президії Верховної Ради СРСР тощо¹⁷⁰.

Місцеве самоврядування у Радянському Союзі не знайшло належного розвитку, адже сама ідея народовладдя, що «передбачає децентралізацію влади, організаційну та фінансову автономію органів самоврядування, суперечила ленінській доктрині соціалістичної держави, завданням держави

---

¹⁷⁰ Єрмолаєв В. Про законодавчу діяльність Верховної Ради УРСР. *Вісник академії правових наук України*. Київ, 2007. № 2.С. 77.

пролетарської диктатури, що за своєю природою була централізованою»¹⁷¹. Після короткого, проте інтенсивного розвитку місцевих органів влади у часи непу, коли влада намагалася максимально розвивати творчу самодіяльність та ініціативу місцевих державних органів, цей процес свідомо пригальмували на довгі роки. Прагнучи встановити контроль над суспільством на всіх рівнях, ідеологи радянської доктрини зробили все, аби обмежити функції органів місцевого самоврядування, вмонтувавши їх у жорстку владну вертикаль (за принципом демократичного централізму). У результаті відбулося зрощення органів місцевого самоврядування та органів державної влади, що призвело до централізації та одержавлення місцевого життя. Питання, які могли вирішуватися на рівні районних чи міських виконкомів, або навіть і сільських та селищних Рад, перекладалися на обласні виконавчі комітети, що створювало дисбаланс у роботі і районних, і обласних органів виконавчої влади. Місцеві Ради та виконкоми не могли реалізувати свої повноваження, надані їм законодавцем, обласні – перевантажувалися роботою. Ця ланцюгова реакція була запущена в перші повоєнні роки внаслідок необхідності концентрації матеріальних та фінансових ресурсів з метою їхнього оптимального розподілу.

Контроль з боку парткомітетів остаточно позбавив Ради будь-якого значення у вирішенні справ на місцях. Таким чином, Радам у системі державних органів влади відводилася роль виконавців політики центру без урахування інтересів мешканців місцевих громад, національних, ресурсних, виробничих чи інших особливостей регіону. Зрощування місцевих органів самоврядування з партійно-державним управлінським апаратом призводило до їхньої бюрократизації, зниження ефективності в роботі. За цих умов Ради не могли повноцінно виконувати функцій народовладдя та закріплених Конституцією повноважень.

---

¹⁷¹ Камінська Н.В. Місцеве самоврядування: теоретико-історичний і порівняльно-правовий аналіз. Київ: КНТ, 2010.С. 65.

Органи самоврядування в УРСР досліджуваного періоду були представлені окружними, обласними, районними, міськими, районними у містах, селищними та сільськими Радами депутатів трудящих, які обиралися терміном на два роки. Зокрема, під час виборів до місцевих Рад 24 грудня 1939 р. було обрано 15 обласних, 583 районні, 164 міські, 10.863 сільські і 442 селищні Ради депутатів трудящих¹⁷². Згідно з Конституцією УРСР 1937 року, Ради мали доволі широкі повноваження, однак механізм їхньої реалізації був відсутній. Ради відповідали за культурно–політичне та господарське будівництво на підвідомчій території, затверджували місцевий бюджет, керували діяльністю підлеглих їм органів управління, забезпечували охорону державного ладу, дотримання законів та охорону прав громадян (ст. 74). Однак, правова, фінансова і матеріально-технічна база Рад народних депутатів була слабкою, що робило їх залежними від виконавчих структур вищого рівня. Тобто депутати місцевих Рад могли ініціювати розгляд певного питання, однак забезпечити його виконання фінансово без відповідного рішення виконкому не вдавалося.

Місцеві Ради дотримувалися сесійного порядку роботи. Однак, сесії Рад відбувалися нерегулярно, обговорення проблем мало формальний характер, а критика існуючих недоліків обмежувалася та залишалася непоміченою. Для поточної роботи Ради обирали виконкоми, які були виконавчими і розпорядчими органами Рад. Структура апарату виконкому включала кілька відділів (загальний, організаційний, відділ кадрів тощо), при яких могли створюватися комісії, секції, депутатські групи. Роль виконавчих структур місцевих Рад з кожним роком посилювалася, що полегшувало керівництво представницькою гілкою з боку вищих органів влади і партійних органів.

---

¹⁷² Орленко В.І. Історія державного управління в Україні: Навчальний посібник. Київ: КНТЕУ, 2001. 268 с. URL: <https://scicenter.online/derjavne-upravlinnya-munitsipalne-scicenter/tsentralne-mistseve-upravlinnya-132292.html> (дата звернення – 6 червня 2018 р.)

Законодавчо діяльність місцевих Рад прописана не була, оскільки вони відігравали другорядну роль відносно виконкомів та комітетів КПУ, і тому «розписувати» сфери їхньої діяльності просто не було потреби. У своїй роботі Ради керувалися «Положеннями про обласні (міські, сільські) Ради депутатів трудящих» та іншими документами. Обмеженість законодавчої бази, що регламентувала діяльність обласних Рад, була викликана також і недостатньою розробленістю теоретичних засад функціонування місцевих органів влади в радянському суспільстві. У післясталінські часи, хоча й відбулися певні демократичні зрушення в системі державного управління УРСР, проте «місьцеве самоврядування» майже не розвивалося, залишаючись елементом державної влади. Тому ні проект нової Конституції СРСР, ні проект нової Програми ВКП(б), які були розроблені у 1946–1947 рр. та декларували низку прогресивних положень стосовно розвитку прав і свобод громадян, не були оприлюднені.

Таким чином, Верховна Рада УРСР, а також місцеві органи влади, які функціонували в умовах панування командно-адміністративної системи управління, вповні зазнавали на собі впливу чинників цієї системи. Законодавчу діяльність Верховної Ради обмежували вказівки московського центру та низка загальносоюзних законів, а «опіка» з боку ЦК КП(б)У призводила до домінування партійних рішень у її роботі. Склад депутатського корпусу з переважаючою кількістю комуністів та номенклатурників вказував на формально представницький характер ВР УРСР та неможливість громадян впливати на вирішення загальнодержавних проблем. Рівно ж місьцеве самоврядування перебувало під жорстким пресом комуністів. Підкоряючись партійній дисципліні, депутати голосували лише за рішення, узгоджені з обкомами і райкомами, що нівелювало принцип народовладдя.

3.4. Статус радянського депутата і його становище в суспільстві.

Бутафорський характер радянських представницьких інституцій позначився на становищі народних обранців, статус яких так і не набув чіткого визначення у радянські часи. Найпоширенішим стало ідеологізоване словосполучення «слуга народу», проте воно не давало чіткого уявлення про повноваження депутата та його місце в суспільно–державній структурі: державний діяч(?), службовець(?), радянський працівник(?), громадський діяч(?), бюрократ(?), номенклатурник(?). «Радянський депутат – не професія, писав український письменник і краєзнавець С. Цалин. – Це швидше функція – «слуга народу» (широковживане пропагандистське кліше). Професія – це коли за роботу одержуєш гроші, а радянський депутат працював безкоштовно, адже виконував свої функції без відриву від основного місця роботи»¹⁷³. Влада всіляко глорифікувала особу депутата, презентуючи його як повноважного представника народу, наділеного широкими повноваженнями, проте реальних механізмів для їхньої реалізації в державі передбачено не було.

Депутатські права та обов'язки довгий час не були закріплені законодавчо. Конституція УРСР 1937 року, фіксуючи принципи формування представницької гілки влади, майже не торкалася змісту депутатських повноважень, за винятком ст. 142, яка зобов'язувала депутатів регулярно звітуватися перед виборцями, а також надавала право виборцям у будь-який час відкликати свого представника у встановленому законом порядку. Про імперативний мандат як елемент демократичності радянської представницької системи влади любив нагадувати Й. Сталін. Зокрема, виступаючи перед виборцями Сталінського округу м. Москви 11 грудня 1937 року, він сказав: «Депутат повинен знати, що він слуга народу, його посланець у Верховній Раді, і він повинен вести себе згідно з лінією, по якій йому даний наказ народом. Звернув з дороги – виборці мають право

¹⁷³ Цалин С. 1980 рік. Про атрибути радянських депутатів. NEWS/Україна. 2015. 23 груд. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/blogs/2015/12/151221_historian_blog_or (дата звернення 13.06.2018 р.)

домагатися нових виборів, і депутата, який звернув з дороги, вони мають право прокатати на вороних»¹⁷⁴. Однак, слова Й. Сталіна, як і сам закон, з огляду на те, що процедура відкликання депутатів не була прописана законодавчо, не мали юридичної сили. Відклик депутатів використовувався громадянами здебільшого в довоєнний період, проте це не було ініціативою простих виборців, а інструментом внутрішньої політики переважно репресивного характеру, адже позбавляли народних обранців їхніх повноважень переважно за «викривлення класової лінії»¹⁷⁵.

Детальний механізм відкликання депутатів Рад різних рівнів був опрацьований щойно у повоєнний період Постановою Президії ВР СРСР від 27 травня 1946 р. «Про порядок відкликання депутатів Верховної Ради СРСР, Верховних Рад Союзних та автономних республік, місцевих Рад депутатів трудящих та про порядок виборів депутатів на заміну відкликаних або вибулих»¹⁷⁶. У документі зазначалося, що позбавлення народного обранця депутатського мандата може ініціюватися окремими виборцями або групою виборчого округу, де обирався депутат, радянськими, партійними організаціями у вигляді центральних, республіканських чи місцевих органів влади. Питання про позбавлення повноважень депутатів Верховної Ради розглядалися її Президією, а місцевих Рад – виконкомами. Документ містив перелік причин, через які виборці могли відкликати депутата: якщо він здійснив вчинки антидержавного характеру, використовував депутатське звання у корисливих цілях, аморально розклався та вчинив інші дії, несумісні

---

¹⁷⁴ Промова Й.Сталіна. 1937 – Промова Й.Сталіна перед виборцями на передвиборчих зборах Сталінського виборчого округу м. Москви 11 грудня 1937 р. *Правда*. Москва, 1937. 12 грудня.

¹⁷⁵ Упоров И.В. Правовой статус депутата местного Совета и его реализация в советском государстве послевоенного периода. *Гуманитарный научный вестник*. 2017. №5. С.46. URL: <https://zenodo.org/record/1064192#.Wx5kLHszZdh> (дата звернення – 4 травня 2018 р.)

¹⁷⁶ Про порядок відкликання депутатів Верховної Ради СРСР, Верховних Рад Союзних та автономних республік, місцевих Рад депутатів трудящих та про порядок виборів депутатів на заміну відкликаних або вибулих. 1946 р. 27 трав. *ЦДАГО України*. Ф. 1. Оп. 30. Спр. 334. Арк. 1–4.

з високим званням депутата¹⁷⁷. Однак, відкритість процедури (позбавлення особи депутатського мандата здійснювалося на зборах, які скликалися відповідними громадськими організаціями на підприємствах, відкритим голосуванням) фактично унеможлиблювала дію цього закону.

Радянське законодавство за часів сталінщини майже не змінювалося, адже ніхто не брав на себе сміливість корегувати текст Конституції, автором якого вважався сам Й. Сталін. Зокрема, до виборчого закону в повоєнний період було внесено лише одну незначну зміну – підвищився віковий ценз депутата. Тепер до ВР УРСР міг бути обраним громадянин віком від 21 року, а до ВР СРСР – 23 років.

Чіткіше правове становище депутатів в системі Рад усіх рівнів прописано у Законі СРСР від 20 вересня 1972 р. «Про статус депутатів Рад трудящих в СРСР» та його новій редакції від 19 квітня 1979 р. Зокрема, у вступній частині Закону проголошувалося: «Депутати – повноважні і відповідальні представники народу, покликані на основі його довір'я виражати і захищати в Радах суспільні інтереси, керувати справами держави, соціально-економічним розвитком, спрямовувати і контролювати роботу державного апарату»¹⁷⁸. Закон закріплював норми, які визначали підстави і терміни депутатських повноважень, завдання депутатів у здійсненні Радами державної влади, а також норми, що регулюють зв'язок депутата з виборцями. Конкретного опрацювання зазнали положення про діяльність депутата у виборчому окрузі (порядок звітування депутатів перед виборцями, розгляд скарг трудящих, право вимагати усунення порушень законності та інше). Було прописано процедуру подання депутатських запитів до відповідних державних органів та посадових осіб, а також надання депутатам певних гарантій для здійснення повноважень (звільнення від виробничих чи службових обов'язків, право безкоштовного проїзду, надання юридичної

---

¹⁷⁷ Там само. Арк. 4.

¹⁷⁸ Закон СРСР. 1972 – Закон СРСР «Про статус народних депутатів СРСР» 1972 р. 20 вересня URL: Режим доступу: <http://museumreforms.ru/node/13912> (дата звернення 1.04.2018 р.)

допомоги, забезпечення недоторканності депутата тощо). Окрему статтю присвячено депутатському посвідченню і нагрудному знаку депутата.

Дещо ширше опрацьовано повноваження депутатів місцевих Рад. Вони регулювалися постановами Президії ВР УРСР, Ради Міністрів та іншими документами, які видавали під час виборчих кампаній, висвітлювалися у спеціальній літературі. Зокрема, у «Пам'ятці депутата місцевої Ради» (1953 р.)¹⁷⁹ зазначалося, що депутат мав право бути обраним до будь-якого виборного органу місцевих рад, де він був депутатом. Він міг вносити до порядку денного сесій місцевих Рад та засідань виконкомів питання на розгляд, які належали до компетенції Ради та брати участь у їхньому обговоренні, виступати з пропозиціями щодо ухвалення резолюцій, пропонувати зміни та доповнення до них. Своє ставлення до рішень місцевої Ради депутат визначав шляхом голосування – це була основна форма реалізації його владних повноважень.

Депутат місцевої Ради також мав право бути присутнім на засіданнях виконкомів відповідного рівня, беручи участь у обговоренні питань на правах дорадчого голосу. В плані реалізації контрольної функції депутат міг за дорученням місцевої ради, депутатської комісії або на прохання виконкому перевіряти роботу підпорядкованих Радам підприємств та організацій без втручання у їхню діяльність. Він також повинен був регулярно спілкуватися з виборцями свого округу та вести облік їхніх пропозицій і наказів з метою внесення нагальних питань на розгляд сесії та подальшої їх реалізації виконкомомі¹⁸⁰.

У 1960–1970-х роках повноваження депутатів місцевих Рад закріплювалися Указом Президії ВР СРСР від 8 квітня 1968 р. «Про основні права і обов'язки сільських і селищних Рад депутатів трудящих», Указом Президії Верховної Ради СРСР від 28 листопада 1978 р. «Про внесення змін і

---

¹⁷⁹ Памятка депутатам и постоянным комиссиям местных советов депутатов трудящихся. 1953 г. URL: Режим доступа: https://www.booksite.ru/vologda_sovet/1953-1964_1.html (дата звернення 1.06.2019 р.)

¹⁸⁰ Закон СРСР. 1972 р. – Закон СРСР «Про статус народних депутатів СРСР»...

доповнень до Указу Президії Верховної Ради СРСР», «Про основні права і обов'язки сільських і селищних Рад депутатів трудящих», Указами Президії Верховної Ради СРСР від 8 квітня 1968 р. та 19 березня 1971 р. про основні права та обов'язки сільських, селищних, районних, міських і районних у містах Рад депутатів трудящих та ухвалених на їх основі відповідних законів союзних та автономних республік. Зокрема, 2 липня 1968 р. було ухвалено Закон УРСР «Про сільську Раду депутатів трудящих Української РСР», у якому чітко розписано повноваження депутатів сільських Рад, організацію їхньої роботи під час сесій, у постійних комісіях та виконавчих комітетах, під час роботи з виборцями тощо.

Тексти законів постійно оновлювалися і доповнювалися, що було пов'язане з бажанням влади пожвавити роботу представницької гілки у 1960–1980-х рр. Зокрема, Верховна Рада Української РСР 22 жовтня 1973 р. ухвалила рішення про затвердження указів Президії Верховної Ради Української РСР «Про внесення змін і доповнень до Закону Української РСР» про районну, міську, районну у містах, селищну та сільську Раду депутатів трудящих¹⁸¹ на основі уже згадуваного Закону СРСР від 20 вересня 1972 р. «Про статус депутатів Рад трудящих в СРСР». Пізніше в УРСР були ухвалені закони і положення, які регламентували окремі аспекти діяльності депутатів місцевих Рад (Положення: «Про організацію роботи з наказами виборців в УРСР» (1981 р.), «Про депутатські групи і депутатські пости в УРСР» (1982 р.); Закон «Про порядок відкликання депутатів місцевих Рад» (1987 р.) тощо). Однак, зміни та доповнення, які передбачали згадані документи, не виходили за рамки існуючої системи.

Теоретично заслужити звання народного депутата було непросто, адже він мав відповідати високим вимогам: бути передовиком праці та переможцем соціалістичного змагання, ініціатором новітніх форм праці та

---

¹⁸¹ Закон УРСР. 1973 – Закон УРСР «Про затвердження Указів Президії Верховної Ради Української РСР, що вносять зміни і доповнення до Законів Української РСР про Ради депутатів трудящих у зв'язку з прийняттям Закону СРСР «Про статус депутатів Рад депутатів трудящих в СРСР» 1973 р. 22 жовтня URL: Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T732311.html (дата зверення 6.06.2018 р.)

передового досвіду, організатором культурного побуту та відпочинку трудящих, зразковим громадянином та сім'янином тощо. Його приклад мали наслідувати інші. Загалом у середовищі депутатів трудящих (після 1972 р. – народних депутатів) було багато гідних людей, які чесно намагалися виконувати свої обов'язки. Зокрема під час виборів до місцевих Рад другого скликання висуванцями стали 26 Героїв Радянського Союзу, 15 Героїв Соціалістичної праці, 11 лауреатів Сталінської премії, 1.466 нагороджених орденами і медалями¹⁸². Однак, у системі партійного відбору кандидатів у депутати фахові та моральні якості висуванців часто розглядалися як вторинні, головними вважалися партійна дисципліна та відданість «ідеалам марксизму-ленінізму». З огляду на це потрапляння до складу депутатського представництва кар'єристів та людей, байдужих до потреб трудящого люду, не було рідкістю.

Спроби окремих громадян завадити висуванню у владу людей, які не володіли високими моральними якостями, до уваги не бралися. Влада нехтувала думкою виборців, коли треба було наділити депутатським мандатом «потрібну людину», тому багато осіб потрапляло до представницької гілки влади всупереч волі виборців. Зокрема, до ВР СРСР другого скликання «обрано» (а фактично – призначено) першого секретаря Чернівецького обкому КП(б)У І.С. Зеленюка, якому чернівчани закидали занедбання комунального господарства міста, неуважне ставлення до потреб простих людей, елітний спосіб життя. Так, працівниця редакції газети «Радянська Буковина» Є. Каплан, прийшовши на виборчу дільницю, заявила членам виборчої комісії: «Зеленюк не турбується про трудящих, а лише верхівку забезпечує, він не заслужив, щоб бути депутатом»¹⁸³. Подібні думки висловлювали й інші громадяни міста. Зокрема, механік Чернівецької

¹⁸² Отчет о подготовке и проведении выборов в областные, окружные, районные, городские, районные в городах, сельские и поселковые Советы депутатов трудящихся по Украинской ССР. 21 декабря 1947 г. ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 136. Арк. 42.

¹⁸³ Специальное сообщение об отрицательных отзывах отдельных лиц в отношении некоторых кандидатур, выдвинутых кандидатами на голосование в депутаты Верховного Совета СССР. 1946 г. ГДА СБУ. Ф.16. Оп. 1. Спр. 562. Арк. 22.

обласної лікарні Уманський сказав: «Зеленюк не має жодних заслуг для висування його кандидатом у депутати Верховної Ради СРСР, адже при ньому в місті трамвай стоїть, світла немає, води немає і навіть хліба не буває. Що ж він зробив хорошого для населення, щоб вибирати його до Верховної Ради?»¹⁸⁴ Не менше запитань виникало у виборців і до обласних очільників у інших областях УРСР. Так, під час передвиборчих зборів у с. Рекуновці Полтавської області 3 січня 1946 р. виборці висловили недовіру голові Полтавського облвиконкому І. Мартиненку, який балотувався до ВР СРСР. Майор П.А. Сафронов виступив із критичними висловлюваннями на адресу висуванця, інкримінуючи йому систематичне пияцтво, розпусну поведінку, а також воєнний злочин. За словами П.А. Сафронова, І. Мартиненко у 1942 році, як член військової ради 57-ї армії нічого не зробив для того, щоб урятувати бійців, коли армія потрапила в оточення на Барвінківському напрямку. У результаті армія втратила 75 тисяч бійців¹⁸⁵. Звинувачення були дійсно серйозними, тому збори відклали. Тоді ж різкої критики з боку виборців зазнали особи двох кандидаток-жінок – Марини Гнатенко та Ганни Терещенко: «Знайшли кандидатів Гнатенко і Терещенко – ні розуму, ні освіти»¹⁸⁶. Однак, всі розкритиковані особи потрапили до складу депутатського корпусу ВР СРСР другого скликання, адже їхні кандидатури затвердив ЦК КП(б)У.

Після висування кандидатів у депутати на передвиборчих зборах, обранці мали написати в окружну комісію листи про згоду балотуватися. Цей процес був виразно ритуалізований, адже висуванець мав продемонструвати свою політичну грамотність та вірнопідданство. Зокрема, кандидат у депутати ВР СРСР другого скликання П.Г. Тичина з пафосом писав: «У заявах наших радянських людей вищеназваних організацій висловлено мені

---

¹⁸⁴ Там само.

¹⁸⁵ Специальное сообщение об открытом выступлении члена ВКП(б) Сафронова против кандидата в депутаты Верховного Совета Союза ССР Мартиненко – председателя Полтавского облисполкома. 1946 г., 5 января. *ГДА СБУ*. Ф.16. Оп. 1. Спр. 562. Арк. 97–99.

¹⁸⁶ Копии спецсообщений докладных записок и представлений. 1946 г. *ГДА СБУ*. Ф. 6. Оп. 7. Спр. 4. Т. 3. Арк. 253.

велике довір'я. Це довір'я обіцяю виправдати чесним і відданим служінням нашій Батьківщині»¹⁸⁷. Не менш пишномовно висловився Ф.Л. Додь: «Завіряю виборців Ровенської виборчої округи № 28, що буду вірним слугою Рад народу і не пошкодую сил, здоров'я, а якщо потрібно буде, і життя свого для скорішої побудови комунізму»¹⁸⁸. І рідко хто обмежувався констатацією факту, як–от директор однієї з МТС у Мостиському районі Данило Тимофійович Степанок, який написав: «...даю свою згоду балотуватися по Олеському виборчому округові №37 по виборах у Раду Національностей Верховної Ради СРСР»¹⁸⁹.

Обов'язки народних обранців не були обтяжливими. Завдання більшості депутатів полягало у тому, щоби відвідувати засіданнях сесій Рад, під час яких ухвалювали рішення, що були заздалегідь опрацьовані і затверджені в обкомах, райкомах чи Центральному комітеті (ЦК) партії. Жодних не запланованих виступів не допускалося, а винесені на обговорення рішення, затверджувалися одноголосно. Особливо прогнозованою та чітко регламентованою була робота депутатів Верховних Рад СРСР та УРСР, які відвідували сесії лише двічі на рік й переважно виконували роль статистів. Президент України Л. Кравчук, колишній голова ВР УРСР, згадував: «Я не пам'ятаю, щоб у ВР того радянського скликання були якісь гострі суперечки, це виключалося. У залі було тихо, спокійно. Депутати виступали за списком, їхні виступи були заздалегідь спланованими і абсолютно передбачуваними. Голосували тоді тільки руками, рахувала голоси лічильна комісія з числа самих депутатів, але при цьому ніхто ніколи не голосував проти. Була однастайність, монолітна єдність, дисципліна найвищого ґатунку»¹⁹⁰.

Депутати не були звичайними громадянами, хоча саме так їх намагалася позиціонувати радянська пропаганда. Вже під час балотування у

---

¹⁸⁷ ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 233. Арк. 84.

¹⁸⁸ Там само. Арк. 46.

¹⁸⁹ Там само. Арк. 133.

¹⁹⁰ Кравчук Л. У Верховній Раді ніхто не голосував проти. *NEWS/Україна*. 2013. 24 липня URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2013/07/130724_kravchuk_interview_sx (дата зверення – 5.07.2018 р.)

владу кандидат одержував певні пільги: «його звільняли від виконання службових обов'язків, щоб мав час зустрічатися з виборцями, виступати на телебаченні, радіо. При цьому йому зберігали середній заробіток. Висуванець безкоштовно їздив по території свого округу всіма видами громадського транспорту, окрім таксі. А якщо жив за його межами, то ще й в округ і назад»¹⁹¹. Після обрання перелік пільг розширювався, тож для багатьох народних обранців поїздка на сесію була щасливою можливістю відволіктися від трудових буднів та відпочити. Зокрема, депутати ВР УРСР у період сесій проживали в готелі «Київ» на Печерську, маючи безоплатні сніданки, обіди та вечері. Для виконання депутатських обов'язків їм надавали службовий транспорт. Окрім зарплати, у 1980-х роках вони отримували так звані «депутатські», які становили 300 руб. За тодішньої середньої зарплатні у 150–200 руб. це була чимала сума. Після завершення депутатської каденції екс-депутат міг дозволити собі купити на ці гроші автомобіль¹⁹². Водночас депутати мали можливість відвідувати столичні театри, музеї та виставки, а також придбати дефіцитні товари, які у той час годі було купити на периферії. Матеріальний бік справи згладжував відчуття власної неспроможності та невідповідності, адже більшість депутатів не мали впливу на ухвалення законодавчих та управлінських рішень, чого не могли не усвідомлювати.

Особливо некомфортно з радянським депутатським мандатом почувалися висуванці від західноукраїнських регіонів. Місцеве населення, яке сприймало радянську демократію крізь призму європейського демократичного досвіду, відверто називало депутатів «ставлениками партії» та «вислужниками», а виборчий процес – «комедією». Тож, народні обранці тут потерпали не лише від нефункціональності представницької гілки влади, а й через загальне вороже сприйняття радянського режиму місцевим населенням. У повоєнний період пересуватися територією свого виборчого округу вони могли лише у супроводі озброєної охорони через небезпеку бути

---

¹⁹¹ У Верховній Раді УРСР було 650 «тушок». *GAZETA.UA*. Київ, 2012. 23 жовтня

¹⁹² *Кравчук Л.* У Верховній Раді ніхто не голосував проти...

знищеними повстанцями ОУН і УПА. Наявність охорони підважувала статус депутатів як представників народу, проте їхній страх не був безпідставним, адже випадків убивства народних депутатів членами націоналістичного підпілля, особливо на рівні сільрад, траплялося чимало¹⁹³.

Попри те, що депутати не мали реальних повноважень, охочих отримати депутатський мандат не бракувало, адже депутатський корпус був своєрідним резервом партійних та управлінських кадрів. Після набуття депутатського статусу кар'єра багатьох «народних обранців» стрімко йшла вгору, особливо якщо вони були партійними або кандидатами у члени КП(б)У. Так, генерал майор І.В. Галанін після набуття депутатських повноважень у лютому 1946 р. став генерал–лейтенантом, а секретаря сільрад с. Полиці Камінь-Каширського району Волинської області Л.Й. Климук призначили головою виконкому Камінь-Каширської міськради¹⁹⁴. М.О. Дідик – член Тишківської сільради Станіславської області та Василь Петрович Яровий – голова Турильчеської сільради Скала–Подільського району Тернопільської області, отримавши депутатські мандати, стали слухачами партшколи при ЦК КП(б)У¹⁹⁵.

Внаслідок одержавлення всіх гілок влади інститут народовладдя в УРСР з кожним роком знецінювався. Завдання місцевих Рад на період чергової депутатської каденції визначалися на основі постанов ЦК ВКП(б) (пізніше – КПУ) та Уряду. Вони були сформульовані у брошурах на кшталт «Про заходи та чергові завдання районної Ради депутатів трудящих», які видавали перед кожними виборами. Скорегувати ці рішення депутати не могли, їм відводили, у кращому випадку, контрольні функції¹⁹⁶. Проте, право здійснювати перевірку роботи підпорядкованих Радам підприємств та

¹⁹³ Про перебіг боротьби з бандитизмом у Західних областях УРСР. 1946. січ. *ЦДАГО України*. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 2944. Арк. 8, 29, 31, 35–36, 40, 58, 60, 83, 109, 114, 127, 130, 137, 150.

¹⁹⁴ Список депутатів Верховної Ради УРСР. 1945 р. *ЦДАВО України*. Ф. 1. Оп. 31. Спр. 2. Арк. 56.

¹⁹⁵ Там само. Арк. 44, 82.

¹⁹⁶ Как выбирали при Сталине. *Ульяновск – город новостей*. 2016 г. 16 сент. URL: <http://ulgrad.ru/?p=110077> (дата звернення – 27 липня 2019 р.)

організацій реалізовувалося вкрай рідко, адже переважна більшість депутатів були робітниками і колгоспниками й не володіли знаннями, потрібними для виконання таких повноважень. Нерідко результати таких перевірок із виявленими порушеннями клали під сукно через корумпованість чиновників. Зокрема, лаборант фізичної лабораторії Київського педагогічного інституту М.П. Холодник так висловилася про реальні можливості депутатів: «Я кілька років була депутатом міськради і що ж, яка б не була кричуща неправда, але якщо на ній зав'язана верхівка, то все одно буде так, як вони хочуть. Завжди було вирішено заздалегідь, і що б не казали депутати, їх слова нічого не означають»¹⁹⁷.

Пропозиції та накази трудящих депутатам дуже швидко стали евфемізмом, адже виконками втілювали в життя передовсім загальнодержавні завдання, а місцеві проблеми вирішувалися за залишковим принципом. Щоправда, депутат міг «зайти в райраду і, обґрунтувавши, попросити щось вирішити для свого округу – газифікувати село чи відремонтувати школу, що валиться, – це дозволялося»¹⁹⁸, – згадував Л. Кравчук. Проте найчастіше йому відмовляли, посилаючись на брак коштів. У цьому сенсі народні обранці ставали заручниками радянської системи влади, адже в СРСР «волю народу» часто ототожнювали із загальнодержавними планами та завданнями, а власної програми депутати не мали. Про впровадження в життя важливих економічних чи політичних рішень, – таких як вступ УРСР до ООН, збільшення на її території військового контингенту, прокладання газопроводу «Дружба», будівництво Каховського водосховища та Чорнобильської атомної станції, обсяг вирубування Карпатських лісів тощо, – депутатів також ніхто не питав, адже ці рішення ухвалювалися вищими партійними та державними органами, до того ж не у Києві. У той же час депутати розділяли відповідальність адміністративних, господарських та каральних органів за

---

¹⁹⁷ Специальное сообщение о реагировании населения Украины, антисоветских проявлениях и мероприятиях НКГБ УССР в связи с предстоящими выборами в Верховный Совет Союза ССР. 1946 г. 2 февр. *ГДА СБУ*. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 562. Арк. 73.

¹⁹⁸ *Кравчук Л.* У Верховній Раді ніхто не голосував проти...

реалізацію економічних та політичних завдань уряду на місцях. Зокрема, саме голова сільради організовував вступ селян у колгоспи, відповідав за виконання м'ясо-, молоко- та хлібопоставок тощо. На рівні сільрад склалися списки людей, яких за сталінщини вивозили у Сибір.

Практика звітування депутатів перед виборцями в СРСР відверто нехтувалася. Зокрема, у 14 союзних республіках впродовж 1954 р. більше половини депутатів місцевих Рад не звітували перед виборцями. Виняток становили хіба що Казахська та Туркменська РСР, де цифри звітності сягали 64% і 80% відповідно. В Українській РСР депутатська звітність становила 49,5%. Найбільше депутатів відзвітувались у сільрадах – 44.9%, а найменше – у крайових та обласних округах – 19.4%. Надсилаючи довідку Інформаційно–статистичного відділу Президії ВР СРСР (1954 р.) про звіти депутатів на адресу голови Президії ВР УРСР Д.С. Коротченка, К. Ворошилов писав: «Необхідно покінчити з практикою, коли висунуті до Рад працівники тільки під час виборів виступають перед виборцями, а після того, як їх оберуть депутатами, перестають почувати себе відповідальними перед населенням, забувають, що вони є обранцями народу і повинні підтримувати з виборцями постійний зв'язок»¹⁹⁹. З огляду на важливість виконання ст. 142 Конституції, питання звітності депутатів місцевих Рад розглядали на засіданнях Президій ВР союзних республік та рекомендували заслухати на засіданні Президії ВР СРСР²⁰⁰, проте практика нехтування депутатською звітністю поширювалася й надалі. Врешті–решт, Конституцією СРСР 1977 р. норма про обов'язкове звітування депутатів перед виборцями була ліквідована, адже ця практика виносила на поверхню політичного життя країни багато проблем, які система воліла замовчувати.

• Депутатські запити почали практикувати з кінця війни. Проте з часом і ця функція депутатів формалізувалася, адже вони мали мінімальний вплив на

---

¹⁹⁹ Довідка про звіти депутатів місцевих Рад перед виборцями в 1954 році. *ЦДАВО України*. Ф. 1. Оп. 16. Спр. 604. Арк. 168.

²⁰⁰ Там само. Арк. 173.

роботу виконкомів чи інших державних інституцій. Щоб бути почутим, депутат на додачу до депутатського посвідчення повинен був мати партквиток або займати певне становище в суспільстві. Тому люди зі своїми проблемами воліли звертатися до депутатів – видатних поетів, письменників, науковців, лікарів, високих військових чинів тощо. Син письменника, депутата ВР СРСР Михайла Стельмаха, Дмитро, згадував: «До батька повсякчас зверталися по допомогу. Не знаю, чи всім удалося посприяти, однак М. Стельмах адресував депутатські клопотання до найрізноманітніших установ»²⁰¹. А одного разу вирішив прохання виборців за власний кошт, віддавши Ленінську премію за роман–трилогію «Кров людська – не водиця» на будівництво школи у рідному с. Дяківцях Літинського району Вінницької області²⁰²

Як свідчить листування депутата ВР СРСР та УРСР, Героя Радянського Союзу, генерала та дипломата А.А. Єпішева, виборців турбували передовсім побутові проблеми. Вони клопоталися про поліпшення житлових умов, влаштування на роботу чи навчання, лікування інвалідів, перегляд судових справ і навіть купівлю піаніно²⁰³. Частота апеляцій громадян до нардепів свідчила про безліч «вузьких місць» у всіх сферах життя суспільства, починаючи від системи організації влади і завершуючи побутовими проблемами, недосконалість соціалістичного способу господарювання і сфери соцзабезпечення, зростаючого провалля між вищими ешелонами влади та народом. Депутатські запити на цьому тлі виглядали як паліативні інструменти задля «латання дірок» в одному місці у той час, коли виникали нові в іншому.

Проте, далеко не кожний депутат наважувався виступити в обороні покривджених чи з критикою управлінських рішень, адже тут, окрім

²⁰¹ *Стельмах Д.* Скелети в письменницьких шафах. Київ: «Либідь», 2013. С.44.

²⁰² *Вдовиченко Г.* Замкнутий твір у сейфі – цього достатньо для вбивства письменника (Дмитро Стельмах про маловідомі сторінки життя і творчості свого батька Михайла Стельмаха). *Високий Замок*. Львів, 2017. 22 травня.

²⁰³ Листування депутата ВР СРСР та УРСР А.А. Єпішева. 1947 р. *ЦДАВО України*. Ф. 1. Оп. 30. Спр. 588.

депутатського мандата, необхідно було мати громадянську мужність та непересічний характер. Так, відома західноукраїнська письменниця Дарія Полотнюк (Ірина Вільде), депутат ВР УРСР другого скликання, написала 10 березня 1949 р. листа Й. Сталіну на захист української мови²⁰⁴, подавала петиції у різні інстанції з вимогою звільнити репресованих товаришів, домагалася правдивого висвітлення української історії. До сьогодні залишається загадкою, чому вона не була репресована сталінським режимом. Мабуть, довший час її рятувало знайомство з багатьма впливовими людьми в державі, письменницький статус та виразна життєва харизма. А у 70-х роках – психіатрична лікарня, куди письменниця потрапила на лікування. Після цього до найвищої представницької гілки влади письменниця ніколи більше не обиралася, а досвід депутатської діяльності використовувала у письменницькій роботі.

Отже, радянська парадигма «народного представництва» де-факто нівелювала принцип розподілу влади, зосереджуючи її в руках партійного апарату. Ради, як найвищого, так і місцевого рівнів були покликані імітувати демократичні інституції в державі й не виконували належних їм функцій. Діяльність депутатів у цій системі влади жорстко контролювалися партійними органами та виконавчими структурами вищого рівня, відводячи «народним обранцям» доволі специфічну роль у суспільстві. Попри те, що депутати в СРСР були шанованими людьми, реальних можливостей впливу на розвиток суспільно-політичних чи економічних подій у державі більшість з них не мали. Законодавчо депутатські повноваження були закріплені щойно у 1960–1970-х роках, однак, формальне підвищення статусу депутата внаслідок ухвалення низки законів в умовах номінального конституціоналізму виявилось недієвим. Статус депутата у радянські часи не знайшов чіткого визначення, а самі вони так і не змогли стати ефективним інструментом народовладдя.

---

²⁰⁴ Вільде І. Лист Сталіну. 1949 р. 10 жовтня. URL: tin-tina.livejournal.com/116000.html (дата зверення 30 вересня 2020 р.)

РОЗДІЛ 4. Перший радянський виборчий досвід західних українців.

4.1. Вибори до Народних Зборів Західної України (1939 р.)

Внаслідок таємних домовленостей між Й. Сталіним та А. Гітлером, спрямованих на розподіл «сфер впливу» у Європі, частина земель Польщі та Румунії опинилися в складі СРСР. Розіграти «українську карту» Й. Сталіна підштовхували імперські апетити та страх перед можливим утворенням незалежної Української республіки у безпосередній близькості від західних кордонів Радянського Союзу, що й вирішило долю мешканців західноукраїнського регіону. Попри форсовану радянізацію регіону з переважно невітшними для місцевого населення соціально-економічними та духовно-культурними змінами, його інтеграція до загальноукраїнського простору мала далекосяжні наслідки. Об'єднання різних гілок українського народу посилювало взаємовпливи культур східних і західних українців, урухомивши механізм консолідації української нації, що геополітично підготувало незалежність України. Однак, репресії та інші заходи тоталітарної держави, спрямовані на позбавлення західних українців національної і регіональної ідентичності, нищівно позначалися на фізичному та духовному здоров'ї нації. Зокрема, винятково деструктивним виявився електоральний досвід західних українців, посиливши процеси правового нігілізму в регіоні та поклавши край формуванню громадянського суспільства. Адже зі встановленням радянського режиму західним українцям було нав'язано азійський тип фасадної демократії, заснованої на виборах без реальної свободи, з неминучим відчуженням людей від діючої влади.

Свій перший радянський виборчий досвід західні українці отримали під час проведення виборів до Народних Зборів (НЗ) Західної України у жовтні 1939 року, учасники яких «висловили прохання» приєднати Західну Україну до складу УРСР. Рішення про проведення НЗ ухвалило сталінське керівництво, якому йшлося не лише «про фактичний контроль над територією Західної України, не тільки про юридичне оформлення цього

контролю, – йшлося про перетворення цього регіону на інтегральну частину Радянського Союзу»²⁰⁵. Підставою для скликання плебісциту стала постанова Політбюро ЦК ВКП(б) від 1 жовтня 1939 р. «Питання Західної України і Західної Білорусі»²⁰⁶, яка визначала дату виборів та засідань, а також докладний сценарій їхньої організації і проведення. Організаційні функції Постановою покладалися на спеціальний комітет, до складу якого увійшли представники Тимчасового управління Львова, по одному представникові від кожної області, а також по двоє осіб від селянських комітетів, інтелігенції та робітників – загалом 17 осіб. Очолив комітет голова Львівського Тимчасового управління М. Мацько. Разом з ним у складі комітету було 9 громадян СРСР (М. Гречуха – голова Президії ВР УРСР, О. Корнійчук – радянський письменник, М. Груленко – голова Тимчасового управління Станіславського воєводства, Л. Грищук – голова Тимчасового управління Тернопільського воєводства, В. Бегма – голова Тимчасового управління Луцького воєводства та інші). Від інтелігенції м. Львова обрано лікаря М. Панчишина та композитора В. Барвінського²⁰⁷. Склад комітету було затверджено військовою радою Українського фронту 5 жовтня, після чого він розпочав роботу. Таким чином, «фактично створений під керівництвом політорганів Червоної армії локальний інститут тимчасової влади перебирав на себе «народну ініціативу» усього населення Західної України»²⁰⁸.

²⁰⁵ Кондратюк К. Політичні, соціально-економічні та духовні аспекти «радянзації» західних областей України у 1939–1941 роках. *1939 рік в історичній долі України і українців. Матеріали Міжнародної наукової конференції 23–24 вересня 1999 р.* / За ред. К.К. Кондратюка. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. С.21.

²⁰⁶ Беларусь у перыяд Другой сусветнай і Вялікай Айчыннай вайны (1939—1945) : дакументы і матэрыялы : дапам. для студэнтаў гіст. фак. / склад. А. І. Котаў. 2–е выд., перапрац. і дап. Мінск: БДУ, 2008. С.21–26.

²⁰⁷ Яким С.С. Західна Україна в 1939 році: визволення, включення чи возз'єднання. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». № 431: Держава та армія.* Львів, 2001. С.73.

²⁰⁸ Докаш О. Реалізація стратегічних політичних інтересів сталінського тоталітарного режиму як рушійної сили утвердження радянської політичної системи у Західній Україні та північній Буковині на початковому етапі Другої світової війни. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку.* Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2015. Вип. 27. С. 18.

З огляду на масштабність політичного дійства та можливі ризики, пов'язані з протидією «класово–ворожих елементів», влада підійшла до виборів до Народних Зборів з величезною відповідальністю. Їхньою організацією та проведенням займалися приїжджі партфункціонери з Москви і Києва, а сам процес відбувався під пильним контролем військового командування ЧА та спецслужб. Окрім прибулих у перші ж дні окупації комуністів, ЦК ВКП(б) у жовтні 1939 р. скерував у регіон 1.500 працівників ідеологічного фронту та зобов'язав ЦК КП(б)У скерувати ще понад 2.000 комуністів і комсомольців. Своїх емісарів відряджали у регіон й інші владні структури. Таким чином, лише в роботі виборчих комісій були задіяні понад 7.350 приїжджих²⁰⁹. Їхнім завданням було забезпечити активну участь місцевого населення у плебісциті та обрати «правильних» кандидатів, які б беззастережно проголосували за провладні рішення.

Велику роль в організації Народних Зборів відводили частинам Червоної армії, які закріплювалися за кожним виборчим округом для проведення агітації, охорони виборчих діляниць та утримання громадського спокою. Зокрема, 6–а армія виділила 1.572 агітатори і 226 політпрацівників для роботи з населенням, а у переддень виборів ще 3 тис. комуністів і 700 комсомольців, 50–а стрілецька дивізія (розквартирована у Станіславі) – 206 агітаторів, 12–а армія – 1.520 комуністів і 652 комсомольця тощо²¹⁰. Загалом, політвідділом Українського фронту з числа офіцерів та бійців виділено 7.200 агітаторів, 148 голів округних і 848 дільничних виборчих комісій²¹¹. Участь військових у організації виборів регламентувалася директивою начальника Політуправління РСЧА Л. Мехліса від 3 жовтня 1939 р., в якій викладено основні завдання політорганів під час виборчої кампанії. Настанови членам

²⁰⁹ Кондратюк К. Політичні, соціально-економічні та духовні аспекти «радянзації» західних областей України у 1939–1941 роках. *1939 рік в історичній долі України і українців...* С.21.

²¹⁰ Цит. за: *Литвин М. Луцький О. Науменко К.* 1939. Західні землі України. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1999. С.126–127.

²¹¹ Цит. за: *Гриневич В.* Неприборкане різноголосся: Друга світова війна і суспільно-політичні настрої в Україні, 1939 – червень 1941 рр. Київ-Дніпропетровськ: Видавництво «Ліра», 2012. С.223.

комітету, керівникам тимчасових управлінь та військовому командуванню стосовно організаційних питань та масово-політичної роботи з населенням під час підготовки та проведення НЗ давав особисто перший секретар ЦК КП(б)У М.С. Хрущов, який впродовж усієї кампанії особисто перебував у Львові ²¹². Його ж уповноважили написати текст декларації для затвердження делегатами Народних Зборів.

З метою уніфікації процесу для уповноважених воеводств з питань організації партійної роботи під час виборів опрацьовано спеціальну інструкцію ²¹³, що регламентувала їхню діяльність та містила перелік обов'язкових заходів. Зокрема, відповідальним особам пропонувалося негайно приступити до складання списків виборців, організації виборчих округів та облаштування дільниць, проведення зборів з висування кандидатів у депутати, запровадження інституту довірених осіб. До цієї роботи рекомендувалося залучати «передових робітників, передових селян, учителів, лікарів і взагалі технічно грамотних людей, які надавали допомогу Червоній Армії при її вступі в Західну Україну і проявили себе в справі встановлення нового революційного порядку» ²¹⁴. Документ визначав дату виборів (22 жовтня) та скликання Народних Зборів (26 жовтня), постановляв оприлюднити цю інформацію в пресі 7 жовтня разом з текстом «Положення про вибори депутатів до Українських Народних Зборів Західної України» та відповідними указами про їхнє затвердження військовою радою Українського фронту.

Відповідно до наданих інструкцій всю територію Західної України було поділено на 1.495 округ (кожна округа містила приблизно 5 тисяч виборців), які формували на основі старих польських кордонів між

²¹² Мемуари Никиты Сергеевича Хрущева. *Вопросы истории*. Москва, 1990. №7. С.99; *Сергійчук В.* Добровільне возз'єднання як форма радянзації (до 70-річчя Українських Народних Зборів у Львові) URL: <https://www.religion.in.ua/2218-dobrovilne-vozyuednannya-uak-forma-radyanizaciyi.html> (дата звернення – 26.05. 2018 р.)

²¹³ Памятка уполномоченным бывших воеводств по вопросам организации партийной работы по подготовке к выборам в Украинское Народное Собрание и план мероприятий проведения выборов. 1939 г., 5 окт. *ДАЛО*. Ф.3. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 1–5.

²¹⁴ Там само. Арк. 1.

воєводствами, повітами та гмінами, створено 5.858 виборчих дільниць. У складі окружних виборчих комісій працювало 9.383 особи, з яких 8.888 – мешканці Західної України (1.779 робітників, 5.719 селян, 1.517 представників інтелігенції; українців – 7.522, поляків – 555, євреїв – 809). Інститут довірених осіб кандидатів у депутати налічував 17.126 осіб, серед них – 16.878 представників місцевого населення. До дільничних виборчих комісій залучено 39.600 осіб, з них – 33.800 місцевих мешканців (майже 30 тис. Селян, 6 тис. робітників, близько 3.200 представників інтелігенції; 32.200 українців, 3.300 поляків, 2.700 євреїв)²¹⁵ Перебування серед організаторів виборчого процесу великої кількості місцевих мешканців не означало ініціативи знизу, адже їм переважно відводили роль статистів.

Аби переконати західних українців у перевагах радянського способу життя, влада розгорнула безпрецедентну за своїми масштабами агітаційно-пропагандистську кампанію. У Західну Україну прибули понад 10 тис. агітаторів, скерованих обкомами та райкомами східноукраїнських земель, а загалом у передвиборчих заходах взяли участь 51.725 агітаторів, зокрема 40 тис. з місцевого населення²¹⁶. Для ведення агітації у регіон відряджено видатних східноукраїнських вчених, письменників, композиторів, артистів (Микола Бажан, Андрій Малишко, Олександр Довженко, Василь Лебедев–Кумач, Натан Рибак, Оксана Петрусенко та інші), які знайомили західних українців з радянським мистецтвом та читали політпросвітні лекції. Перед армією і населенням виступали трупи акторів київських театрів, Державний ансамбль пісні й танцю УРСР під керівництвом Н. Городовенка, хоріві капели Кам'янець-Подільської філармонії та Вінницької філармонії ім. М. Леонтовича та інші²¹⁷. У репертуарі колективів – п'єси О. Корнійчука «Правда», «Богдан Хмельницький», народно-пісенна творчість, а також «Кантата про Сталіна» композитора О. Олександрова, пісня П. Козицького «Про батька народного, про Сталіна рідного» тощо.

²¹⁵ Цит. за: *Литвин М. Луцький О. Науменко К.* 1939. Західні землі України... С.125.

²¹⁶ Там само.

²¹⁷ *Вісті Рад депутатів трудящих УРСР.* 1939. 23 вересня.

У агітації були активно задіяні мешканці суміжних із західними областями УРСР, які за вказівками й під контролем парткомітетів приїжджали з лекціями, концертами, влаштовували спільні зустрічі. Так, у селищі Скала (тепер Скала–Подільська Борщівського району) на Тернопільщині відбулася бесіда про колгоспний лад, яку провів працівник Оринінського райземвідділу Хмельницької області. А працівники прикордонної артілі ім. Хрущова (Хмельниччина) виступили перед селянами Гусятина (Гусятинський район Тернопільської області) і розповіли «про своє заможне і культурне життя в радянській країні»²¹⁸.

Помітна роль в агітаційній кампанії належала пресі. У період підготовки до виборів вона вміщувала багато матеріалів про СРСР як найдемократичнішу державу у світі, вихваляла досягнення радянської економіки та добробут населення, порівнювала життя радянських громадян і мешканців довоєнної Польщі. Так, у газеті «Червона Україна» друкувалися великі, на чверть усього номера, статті «Нездоланна сила радянського народу» (№ 12), «Суспільний лад Союзу РСР» (№ 14), «Соціалістичне землеробство Радянської України» (№ 17) та інші. До Західної України і Західної Білорусії впродовж жовтня–листопада 1939 р. завезено понад 3 млн. примірників центральних газет, плакатів, агітаційних матеріалів, 500 тис. портретів керівників ВКП(б) та уряду СРСР²¹⁹. На центральних вулицях і площах міст встановлювалися гучномовці, з яких лунали виступи членів Уряду та бадьора радянська музика. 14 жовтня з Києва у Західну Україну вирушив агітпоїзд, сформований політвідділом Південно–Західної залізниці СРСР, який складався з 10 вагонів: вагон–музей Т. Г. Шевченка, вагон–клуб, вагон–редакція, вагон–електростанція. Також у ньому були радіовузол, патефони, радіоли, звукова кінопересувна установка з запасом картин («Ленін

---

²¹⁸ *Нестеренко В.* Початок «радянзації» Західної України 1939 р. (за матеріалами періодичної преси радянського Поділля). *1939 рік в історичній долі України і українців. Матеріали Міжнародної наукової конференції 23–24 вересня 1999 р.* Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. С.153.

²¹⁹ Гриневиц В. Неприборкане різноголосся... С.219.

в Жовтні», «Чапаєв» та ін.)²²⁰. Кіномистецтву в рамках пропагандистської кампанії надавали особливої уваги – до кінця 1939 р. тут діяло 22 пересувних кіноустановки. Таким чином, передвиборча агітація переслідувала громадянина скрізь – на масових заходах, на робочому місці, вдома, на вулиці та на сторінках газет²²¹.

Напередодні виборів у містах і селах Західної України відбувалися багатолюдні мітинги, паради, урочисті збори, на яких звеличували радянський спосіб життя, агітували за возз'єднання з Радянською Україною та висували кандидатів. Наприклад, 5 жовтня у Львові в кінотеатрі «Атлантік»^{*} відбувся мітинг, під час якого перед присутніми виступили перший секретар ЦК КП(б)У М. Хрущов, командувач Українського фронту М. Тимошенко, письменники М. Бажан, Ю. Корнійчук та інші²²². 10 жовтня у Львові організовано ще 9 мітингів, 16 жовтня – 40, а наступного дня ще понад 20 масових передвиборних зібрань²²³. Подібні заходи відбувалися надзвичайно помпезно та за присутності величезної кількості людей. Зокрема, радянська преса писала, що у Луцьку 21 жовтня послухати агітаторів зібралися майже 40 тис. людей²²⁴. У містечку Катербург (тепер с. Катеринівка Кременецького району) на Тернопільщині на мітинг прийшли понад 2 тис. містян²²⁵.

²²⁰ Там само.

²²¹ Реабілітовані історією: у двадцяти семи томах. Волинська область. / Головна редколегія: (голова – П.Т. Тронько, заступники голови – О.П. Реєнт, С.А. Кокін та ін.); редколегія тому (голова – О.І. Курилюк, відповідальний секретар – М.М. Кучерепа та ін.). Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2010. Кн. 1.С. 23.

* Кінотеатр «Атлантік» діяв у Львові впродовж 1931–1939 рр. по вул. Лесі Українки, 1. Сьогодні у будівлі розміщений Національний академічний український драматичний театр ім. Марії Заньковецької.

²²² *Нестеренко В.* Початок «радянізації» Західної України 1939 р. (за матеріалами періодичної преси радянського Поділля)... С.153.

²²³ Цит. за: *Литвин М. Луцький О. Науменко К.* 1939. Західні землі України... С.125.

²²⁴ *Бугайчук А.* Як голосували за советів. *Волинь Post.* 2013. 28 грудня. URL: <http://www.volynpost.com/articles/301-iak-golosuvaly-za-sovietiv> (дата звернення – 13.09.2017 р.)

²²⁵ *Кравчук Л.В.* Суспільно-політичні та соціально-економічні трансформації на Тернопільщині (вересень 1939 – червень 1941 рр.). Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук (спеціальність: 07.00.01 – історія України). Львів, 2020. С.124.

Масштаб агітаційної кампанії вражав та приголомшував галичан. Відомий львівський історик Ярослав Дашкевич, очевидець тих подій, згадував: «Можна сказати, що Львів ні перед тим, ні опісля не знав такої галасливої, всеосяжної пропагандистської кампанії, як восени 1939 року. Щодня з ранку до вечора на підприємствах, в установах, школах, на вулицях, у будинкоуправліннях, навіть у медичних закладах спеціальні агітаційні бригади організовували мітинги, читали лекції, доповіді, проводили агітаційні бесіди. Агітатори називали колишній польський уряд і польське правління неодмінно «буржуазним», а польську державу – «панською». Натомість вихвалялося майбутнє заможне, квітуче життя в СРСР»²²⁶.

Участь населення у передвиборчих заходах здебільшого була дійсно добровільною і масовою. Передвиборчі мітинги та зібрання відвідували сотні і тисячі західних українців, адже інтерес до радянських новозмін виявився надзвичайно високим. Проте присутність військових та поспіх, з яким організовували дійство, що на довгі роки мало вирішити долю 7 мільйонів західних українців, наводили на думку про штучність процесу і радянської демократії загалом. Відомий український письменник Олександр Довженко, який особисто брав участь у проведенні Народних Зборів, агітуючи за радянську владу, та зняв документальний фільм про ці події, у пізніші роки, переосмисливши пережите, написав у своєму щоденнику: «Народ український фактично був тут ні при чому...»²²⁷.

Відповідно до радянського виборчого законодавства вибори до Народних Зборів мали відбутися на основі загального рівного прямого виборчого права за таємного голосування. Участь у виборах могли взяти всі особи, які досягли 18 років, незалежно від національності, соціального

²²⁶ Стадник Г. Від окупації до окупації: Львів у 1939–1941 роках. URL: <https://www.dw.com/uk/%D0%B2%D1%96%D0%B4-%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BF%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97-%D0%B4%D0%BE-%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BF%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%974583512> (дата звернення – 26.12.2020 р.)

²²⁷ Довженко О. Щоденникові записи (1939–1956 рр.) / Дневниковые записи, 1939–1956 / худож.-оформлювач О. М. Іванова. Харків: «Фоліо», 2013. 879 с.

походження, майнового стану, освіти та віросповідання. Однак «Положенням про вибори депутатів до Українських Народних Зборів Західної України» (ст. 20)²²⁸ влада відчутно обмежила активне та пасивне право громадян. Усупереч Сталінській Конституції (ст. 141), яка гарантувала право виставляти кандидатів у депутати Комуністичній партії та широким колам громадськості, «Положення...» надавало таку можливість лише тимчасовим управлінням, селянським комітетам, зборам робітників на підприємствах та інтелігенції, усуваючи, таким чином, від виборчих перегонів представників опозиційних політичних сил.

Процедуру висування та реєстрації кандидатів скоротили до мінімуму: вона зайняла тільки чотири дні, а до бюлетенів вписували прізвище лише однієї кандидатури. Альтернативних кандидатів не вписували без будь-яких пояснень. Народний артист України Олександр Гринько, який у молодості брав участь у виборчій кампанії до Народних Зборів від рідного села Грибове (тепер с. Грибова Тернопільської області), згадував, що у день голосування не знайшов свого прізвища у надрукованих бюлетенях, хоча офіційно був зареєстрований кандидатом. Натомість у бюлетені красувалося прізвище його опонента лікаря Божка, людини москвофільської орієнтації, за якого активно агітували представники влади. І лише принциповість довіреної особи О. Гринька Павла Шевчука, який наполегливо пояснював виборцям, що вони мають право викреслити небажаного кандидата та вписати прізвище Гринька, забезпечила останньому переконливу перемогу (2.500 голосів проти 40)²²⁹.

«Положення про вибори...», зрештою як і Основний Закон, не припускали самовисування, тому ініціативу купців м. Рівного і селян Новоселиці Дятківської волості, які запропонували свої кандидатури, було проігноровано²³⁰.

²²⁸ Положення про вибори до Українських Народних Зборів Західної України. URL: <https://zbruc.eu/node/27737> (дата звернення – 16 березня 2017 р.)

²²⁹ Козловський Б. Перші совіти були краді. Бо скорше пішли... *Високий замок*. 2009. 28 жовтня.

²³⁰ Сергійчук В. Добровільне возз'єднання як форма радянзації (до 70-річчя Українських Народних Зборів у Львові) URL: <https://www.religion.in.ua/2218-dobrovilne-vozyednannya-yaak-forma-radyanizaciyi.html> (дата звернення – 26.05. 2018 р.)

Активно працювали спецслужби, які пильнували, щоб до кола висуванців не потрапили «ворожі елементи», тобто особи «непролетарського походження», представники західноукраїнських партій (окрім КПЗУ), колишні діячі «Сільробу», «Просвіти» та інших громадських організацій, що діяли у міжвоєнний період, служителі культу тощо. Зокрема, священника, якого висунули кандидатом у депутати по Луцькому виборчому округові, зняли з виборчих перегонів без жодних пояснень²³¹. Водночас «Положенням...» дозволялося вносити до списків виборців та кандидатів у депутати тих, хто прибув до Західної України – емісарів нової влади, тобто людей, котрі були на той час громадянами зовсім іншої держави. Штучність і театралізованість виборчого дійства підсилювалася висуванням символічних кандидатів – Й. Сталіна, В. Молотова, К. Ворошилова, М. Хрущова, що мало продемонструвати прихильність населення Західної України до влади Рад та їхню згоду інтегруватися до радянської політичної системи.

Звична для громадян інших регіонів СРСР практика церемонійних фікцій викликала щирий подив мешканців західноукраїнських областей, які до того не мали справи з «азійським» варіантом народоправства і демократії. Для західних українців, зорієнтованих на європейські демократичні стандарти, це був абсолютно новий і багато в чому неприйнятний досвід. Попри посилення у другій половині 1930-х років у політичному житті Польщі та Румунії антидемократичних тенденцій, західні українці звикли використовувати парламентську трибуну для захисту своїх соціальних та національних інтересів і сприймали вибори як дійовий механізм впливу на владу. Тому висунення кандидатів єдиною Комуністичною партією на безальтернативній основі населення сприймало як наругу над демократією або як кепський жарт, а самі вибори називали «виборами без вибору», «виборчою комедією». Зокрема, про бутафорський характер виборів до Народних Зборів Західної України говорили присутні на мітингу селяни с. Велика Березовиця на Тернопільщині (тепер – південне передмістя

---

²³¹ Там само.

м. Тернопіль)²³², через що потрапили під репресії НКВС. «Вони (західні українці – О.С.) все ще жили недавнім минулим, коли за Польщі ми мали повне право голосувати за кого ми хотіли і мали право виставляти своїх кандидатів»²³³, – згадував один із учасників тих подій Михайло Подворняк.

Зміст передвиборчої агітації сприймався західними українцями доволі критично й рідко в кого викликав суцільне захоплення, на яке розраховували представники влади. Зокрема, галичан годі було здивувати тезою про «найдемократичніше в світі виборче законодавство» на основі загального прямого рівного виборчого права за таємного голосування, адже таким правом вони користувалися з 1921 року відповідно до т. зв. Березневої Конституції Польщі. А спостерігаючи за виснаженими та неохайно вбраними червоноармійцями, а також їхніми офіцерами, які масово скуповували товари першої необхідності, західні українці ставили під сумнів слова пропагандистів про матеріальний добробут у Країні Рад. Зрештою, впродовж 1930–х років західноукраїнські часописи неодноразово писали про Голодомор на Великій Україні, депортації селян, переслідування інакшомислячих, розстріли української інтелігенції тощо, що сформувало у свідомості людей не надто позитивний імідж Радянської держави.

Далеко не однозначне ставлення місцеві мешканці виявили також до предмету скликання Народних зборів. Діапазон настроїв західних українців у стосунку до зміни територіально–правового статусу західноукраїнських земель коливався від палкої підтримки до повного несприйняття. При цьому людей, які не хотіли голосувати або голосували не зі своєї волі, було значно більше, ніж ідейних апологетів режиму, що ставить під сумнів легітимність рішень, ухвалених Народними Зборами. Ключову роль у підтримці західними українцями ідеї возз'єднання з Великою Україною відіграло бажання юридично закріпити розподіл Польщі й падіння непопулярного польського

---

²³² Радянські органи державної безпеки у 1939 – червні 1941 р.: документи ГДА СБ України / упорядн. В. Даниленко, С. Кокін. Київ: ВД «Києво-Могилянська академія», 2009. С.234.

²³³ Подворняк М. Вітер з Волині. Вінніпег, 1981. С.36.

режиму. Як згадував письменник Ю. Пашківський*, «це була не так втіха від приходу «визволителів», що мали досить нужденний вигляд, як радість від того, що втекли ворожі ненависні пригноблювачі»²³⁴. Подібні настрої мешканців Західної України зафіксувала у своїх спогадах Н. Яхненко, яка писала: «ігнорування польською державою бажань і потреби однієї п'ятої свого населення (я вже не згадую про інші національності), як також упертий напрямок їхньої політики по тій лінії, що українці – це тільки аморфна маса, що дасться спольонізувати, довело наші маси з одного боку до скрайньої матеріальної нужди, а з другого – до роздратування, що межувало з гістерією»²³⁵. Тож, західні українці готові були ризикувати своїм становищем, лише б не опинитися знову під польською займанщиною – «хоч гірше, аби інше»²³⁶.

Ідея об'єднання українського народу в єдиній державі, що була мрією десятків поколінь, приваблювала передовсім інтелігенцію. Галицька інтелігенція не схильна була довіряти інформації про репресії на Великій Україні, яка вряди-годи просочувалася крізь «залізну завісу», вважаючи її «переборщеною», і плекала надії на те, що більшовики до цього часу еволюціонували у кращий бік. Зокрема, поет М. Купчинський згадував, що люди, які не спішили або не встигли емігрувати перед наступом більшовиків, потішали себе думкою, що «прийдуть українці зі Східної України, усе ж таки свої люди. Живуть якось, то й нам прийдеться. Будемо разом, а це вже велика річ»²³⁷. Інші наївно сподівалися, що лояльність до режиму забезпечить їм участь в управлінні краєм, і вони зможуть впливати на організацію суспільного життя. Ще інші не надавали акту голосування жодного значення,

²³⁴ Цит. за: *Пометун О. І.* Історія України: підруч. для 11 кл. загальноосвіт. навч. закл.: рівень стандарту, академічний рівень. Харків: «Синіа», 2012. С.10.

²³⁵ *Яхненко Н.* Від Бюра до Бригідок. Трохи спогадів з 1939–1941 років. Львів-Бералія-Мюнхен, 1986. С. 18.

²³⁶ Там само.

²³⁷ *Культурне життя в Україні: Західні землі. Документи і матеріали / вип. ред. Ю. Сливка.* Київ, 1995. Т. 1 (1939–1953). С. 126.

* *Пашківський Юрій* (літературний псевдонім – Юрій Борець) – австралійський письменник українського походження родом з Перемищини, автор книг «УПА у вирі боротьби» (1971), «Рейд без зброї» (1982), «З найкращими» (1986) та ін.

адже вважали, що окупація не протримається довго і в недалекому майбутньому дві воєнні потуги – Радянський Союз та Німеччина – зударяться між собою, витворивши корисні для українців воєнно–політичні обставини. Однак, загалом ослаблена внутрішніми суперечностями українська політична еліта виявилася неготовою до раптових поворотів війни²³⁸. Політичну невизначеність та неготовність загалу західних українців до організованого протесту окупаційній владі влучно окреслив в одному зі своїх публічних виступів відомий композитор Станіслав Людкевич: «Нас визволили і нема на то ради»²³⁹.

Попри відсутність єдиної думки в суспільстві та невтішні прогнози стосовно перебування під більшовицькою окупацією, більшість громадян все ж прийшли на виборчі дільниці й публічно продемонстрували згоду з рішеннями Кремля. За обраних партією кандидатів голосували не лише українці, а й представники інших національностей (євреї, чехи, поляки, вірмени), бо, як згадував у своїх спогадах мешканець м. Ровно Ф. Галас: «Хто відважувався щось викреслювати, коли була така «мила» асистенція з двох солдат з багнетами на гвинтівках»²⁴⁰. Присутність військових на виборчих дільницях ставить під сумнів добровільність дій виборців, адже «суспільно-політична атмосфера, в якій відбувалися вибори, щораз більший терор аж ніяк не створювали необхідних передумов для вільного волевиявлення, надто ж за відсутності справді таємної процедури голосування»²⁴¹. І все ж, «публічне приниження, яким була участь у «виборах», робило з них (виборців – О. С.) не жертву, а спільника окупантів»²⁴².

²³⁸ Луцький О. Львів під радянською окупацією 1939–1941 рр. *Український визвольний рух: наук. зб.* Львів, 2006. Вип. 7. С. 92.

²³⁹ Хом'як О. «Нас визволили, і нема на то ради» (Як західні українці «легально» радянськими стали. *Високий замок*. 2015. 26 жовтня.

²⁴⁰ Самсонюк Т. М. Поляки Рівненщини в умовах становлення радянського тоталітарного режиму (1939 – 1941 рр.) Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук (спеціальність – 07.00.01 – історія України). Острог, 2015. С.64–65.

²⁴¹ Луцький О. Львів під радянською окупацією 1939–1941 рр... С.97.

²⁴² Gajos B. Za pierwszego sowieta, czyli polska konspiracja na Kresach 1939–1941. URL: <http://historia.org.pl/2010/05/04/za-pierwszego-sowieta-czyli-polska-konspiracja-na-kresach-1939-1941/> (дата звернення – 2.04.2018 р.)

Згідно з офіційними даними, у голосуванні взяли участь 92,83% виборців, з яких 90,93% віддали голоси за провладних кандидатів. Викреслили прізвища кандидатів 325 тис. 918 голосуючих, а 75 тис. 925 бюлетенів були визнані недійсними²⁴³. Наявність понад 9% опозиційно налаштованих громадян влада пояснювала участю у виборах «класово-ворожих елементів», яким згідно з «демократичною Сталінською Конституцією» також було надано право голосу. Однак, багато дослідників ці результати вважають недостовірними, оскільки вони не відповідають реальним настроям виборців. На їхню думку, противників режиму або людей, які не бажали голосувати з різних мотивів, було значно більше. Так, за даними перепису 1931 р. тільки у трьох східногалицьких воєводствах (Львівському, Тернопільському та Станіславському) проживало 1 млн. 547 тис. осіб польського населення. Як правило, вони відмовлялися від голосування через втрату державності, тоді як офіційно влада оголосила лише про 342.278 осіб, які не прийшли на виборчі дільниці. Поляки становили також відчутну більшість населення у Станіславі, Львові та інших містах Західної України, однак, за даними виборчих комісій, у цих містах проголосувало понад 90% виборців. Так, у Львові, згідно з офіційними даними, з 268 тис. 382 виборців брали участь у голосуванні 256 тис. 802 особи, або 95,68%, з яких за кандидатів проголосувало 240 тис. 068 осіб, або 93,48%²⁴⁴.

Архівні джерела фіксують численні одиничні та групові випадки бойкоту виборів серед населення українських сіл. Люди ховалися по хатах, сподіваючись уникнути «волевиявлення», або відверто протестували проти дій влади, що було наслідком активної агітації з боку підпільної ОУН. Зокрема, у Жовківському повіті на Львівщині у с. Завадів із внесених до

²⁴³ Возз'єднання українського народу в єдиній українській радянській державі (1939–1949). Збірник документів і матеріалів / за ред. П. Гудзенка, Ф. Шевченка; упоряд. В. Павлюк та інші. Київ: Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1949. С. 39.

²⁴⁴ Повідомлення комітету з організації виборів до Народних зборів Західної України про результати голосування 22 жовтня 1939 р. в Західній Україні 28 жовтня 1939 р. *Молода гвардія*. 1939. № 7. С. 3.

списку 2 тис. 554 виборців проголосувало лише 375 (15%), а у селах Кам'яна Гора і Замочок – з 1 тис. 668 виборців своїм правом голосу скористалися 392 (24%) особи. Виразну опозиційність до влади виявили мешканці с. В'язова, де за провладного кандидата проголосували лише 16% громадян. У с. Замочок прізвище анонсованого владою кандидата викреслив кожний другий виборець²⁴⁵. Подібна ситуація спостерігалася й у інших воєводствах. Зокрема у селах Красне і Добротів Надвірнянського повіту на Станіславщині люди відмовлялися голосувати, вигукуючи антирадянські гасла: «Ми за комунію голосувати не будемо! Хай живе вільна і самостійна Україна», «Геть Червону армію! Геть Радянську владу з комунізмом»²⁴⁶ тощо. У деяких населених пунктах навіть дійшло до збройних сутичок між військовими підрозділами Червоної армії та оунівським підпіллям²⁴⁷.

Багато людей не голосували, виявляючи традиційну інертність, адже явище абсентеїзму у міжвоєнній Польщі було доволі поширеним: явка на вибори тут зазвичай не перевищувала 50%. Так, під час виборів до польського Сейму 1935 р. у виборчій кампанії взяли участь лише 42% виборців²⁴⁸. До цього слід додати низьку електоральну активність жіноцтва, спричинену патріархальною системою суспільного устрою регіону²⁴⁹. З наведених вище фактів випливає, що акумулювати до виборів 92% населення з правом голосу та здобути понад 91% прихильних голосів без застосування примусу та фальсифікацій влада ніяк не могла. Однак, загалом представники режиму зуміли обернути ситуацію на свою користь.

На результати голосування, безперечно, вплинули масові репресії, які влада розгорнула в перші ж дні окупації, зменшивши у рази кількість опозиційно налаштованого електорату. Впродовж 1939–1941 рр. органами

²⁴⁵ Цит. за: *Литвин М. Луцький О. Науменко К.* 1939. Західні землі України... С.129.

²⁴⁶ *Сергійчук В.* Добровільне возз'єднання як форма радянзації....

²⁴⁷ *Муравський О. І.* Народні Збори Західної України. Енциклопедія історії України / гол. редкол.: В.А. Смолій. Київ: В-во «Наукова думка», 2010. Т. 7. С. 195.

²⁴⁸ *Дудикевич Б.* Як проходили вибори в Західній Україні за часів Австро-Угорщини та панської Польщі. Львів, 1950. С.42.

²⁴⁹ *Łysko M.* Udział kobiet w życiu publicznym II Rzeczypospolitej Polskie. *Miscellanea historico-iuridica.* Białystok, 2015. Т. XIV. Z. 1. S.381–400.

НКВС заарештовано 23.163 українці, депортовано до віддалених регіонів СРСР понад 230 тис. осіб, визнаних небезпечними для нового режиму згідно класово–політичних характеристик, що не могло не позначитися на результатах виборів. На результати виборів вплинули еміграційні та переселенські процеси, а також воєнні втрати населення. Зокрема, до електоральних втрат регіону слід зарахувати понад 20 тис. галичан, переважно інтелігентів, які напередодні вступу Червоної армії поспіхом емігрували в зону німецької окупації, а також українців–воjakів польської армії, які опинилися у німецькій (60 тис.) і радянській (20 тис.) неволі, а близько 1.500 осіб загинули²⁵⁰.

Хоча результати явки та голосування під час виборів до Народних Зборів були наслідком активної стимуляції виборчого процесу з боку влади, проте вони дещо відрізнялися від незмінних показників 99,6–99,9%, якими традиційно завершувався виборчий процес у Радянському Союзі після 1936 р. Це дає підстави окремим дослідникам висловлювати думку про відносну демократичність виборчого процесу²⁵¹. Так, із 1 тис. 495 учасників, делегованих до Народних Зборів, було обрано лише 1 тис. 484 особи. 11 висуванців (8 на Волині та 3 на Львівщині) не отримали потрібних понад половину голосів виборців), але влада на цьому уваги не акцентувала. У «Повідомленні комітету з організації виборів до Народних Зборів Західної України про результати голосування 22 жовтня 1939 р. в Західній Україні»²⁵² від 28 жовтня 1939 р. вказано, що у цих виборчих округах призначено перевибори, але вони так і не відбулися за браком часу.

---

²⁵⁰ Руккас А. Участь українців-воjakів польської армії у вересневій кампанії 1939 року. *1939 рік в історичній долі України і українців. Матеріали Міжнародної наукової конференції 23–24 вересня 1999 р.* Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. С.145.

²⁵¹ Макарчук В.С. Державно-територіальний статус західноукраїнських хемель у період Другої світової війни (1939–1945 рр.). *Історико-правове дослідження.* Київ: Атіка, 2007. 454 с.

²⁵² Повідомлення комітету з організації виборів до Народних зборів Західної України про результати голосування 22 жовтня 1939 р. в Західній Україні від 28 жовтня 1939 р. *Молода гвардія.* 1939. № 7.С. 3.

Якісні характеристики учасників Народних Зборів не відповідали соціально-політичній стратифікації населення Західної України. Серед висуванців було 98 членів ВКП(б) (тобто громадян СРСР), 81 представник інших партій, переважно Комуністичної партії Західної України (КПЗУ) та Комуністичної партії Польщі (КПП), 1.265 безпартійних. За соціальним складом делегати поділялися на робітників (415), селян (766) та представників трудової інтелігенції (270), що цілком відповідало більшовицькій пролетарській теорії поділу суспільства на класи. З політично-пропагандистських міркувань до складу делегатів Народних Зборів потрапили впливові у західноукраїнському суспільстві особи – історик та громадський діяч Богдан Дудикевич, літературознавець Кирило Студинський, лікар Мар'ян Панчишин, композитор Філарет Колесса, письменниця і педагог Іванна Блажкевич, син Івана Франка – Петро Франко та інші. Декотрі з них (наприклад, К. Студинський) були справді прихильниками радянської влади, доки не відчули на собі її реалії. Однак, серед обранців виявилось багато випадкових осіб. Один із очевидців тих подій згадував: «Хто були кандидати на депутатів? Це була дуже різномісна публіка. В моїй виборчій окрузі кандидатом був якийсь невідомий «трудолюбивий». Казали, кам'яничний сторож. Жаден комуніст, жаден «класово усвідомлений», а якийсь Богу духа винен бідолаха. Були між кандидатами й наші відомі громадяни, загальношановані й поважні люди. Але політичних діячів між ними не було, тільки «культурники» – лікарі, мистці тощо. Переважна більшість депутатів була з селян і робітників. Причому між ними теж траплялися порядні й свідомі люди, але була теж наволоч, навіть кримінальні типи...»²⁵³. Попри виразний контроль з боку парткомітетів та спецслужб, виявилось, що серед депутатів у Народні Збори «пролізло» 36 осіб «антирадянського елемента», які під час засідань поводитися «неправильно». Коли славили Й. Сталіна, вони не аплодували, вони сиділи, коли виконувався «Інтернаціонал», а в кулуарах вели антирадянські бесіди.

---

²⁵³ Західня Україна під большевиками / уряд. М. Рудницька. Нью-Йорк, 1958. С. 57.

Але ніхто з них відкрито не виявляв свою негативну позицію щодо радянської влади²⁵⁴.

Укладене за пролетарським принципом представництво Народних Зборів характеризувалося низьким освітнім рівнем делегатів, адже вони походили переважно з найменш привілейованих прошарків населення. Більшість висуванців мали початкову освіту – 72,6%, а 1,6% взагалі були неписьменними, що давало змогу владі легко маніпулювати ними. Особи з вищою освітою становили лише 5,2%, із середньою – 20,6%²⁵⁵. Було обрано багато жінок (251), які вперше приміряли на себе роль депутаток*. За національним складом представництво було переважно українським (1.389 осіб), проте до його складу увійшли також євреї (61), поляки (44) і росіяни (8). Впадає в очі непропорційно низький відсоток поляків та євреїв, які становили відповідно 27% та 10,6% населення краю. Це було наслідком небажання поляків брати участь у виборах, ініційованих владою, яку вони вважали винною у ліквідації польської державності, та недовіри до місцевого єврейства, значна частина якого були членами опальної КПЗУ або ж опинилися в Галичині, рятуючись від переслідувань нацистів.

26–28 жовтня 1939 року делегати Народних Зборів Західної України ухвалили низку доленосних рішень, що визначили суспільно-політичний та економічний розвиток регіону на довгі роки. Затверджені в поспіху, без будь-якого громадського обговорення, ці рішення не мали нічого спільного з волевиявленням західних українців, адже вони були сформульовані в Кремлі задовго до організації та проведення плебісциту. Зокрема, рішення про приєднання Західної України до складу СРСР Політбюро ЦК ВКП(б) затвердило 1 жовтня 1939 р. Тоді ж ухвалено постанови про поширення

²⁵⁴ Шурхало Д. Не возз'єднання, а приєднання – як Сталін легітимізував анексії 1939 року /інтерв'ю з істориком О. Бажаном). *Радіо Свобода*. 2019. 26 жовтня.

²⁵⁵ Луцький О. І. Радянізація Львова: вересень 1939 – червень 1941 рр. URL: <http://map.lviv.ua/statti/luckij2.html> (дата звернення – 13.06.2018 р.)

* Жіноче виборче право у Польщі було закріплене 1921 р. відповідно до Березневої Конституції. Впродовж 1919–1939 рр. у польському парламенті працювало 50 жінок, з них лише дві українки М. Рудницька та О. Кісилевська.

радянської влади на територію західноукраїнських земель та створення тимчасових обласних управлінь, націоналізацію банків та великої промисловості, передачу поміщицьких земель селянським комітетам, створення мережі комуністичних організацій у регіоні тощо. А Народні Збори лише оприлюднили ці рішення, легітимізувавши волю господаря Кремля. Наступні події також розгорталися у тісній координації з московським центром та дотриманням централізованого порядку. 1 листопада 1939 р. на позачерговій п'ятій сесії Верховної Ради СРСР ухвалено Закон про включення Західної України до складу СРСР та її возз'єднання з Радянською Україною, а 15 листопада аналогічний Закон схвалила Верховна Рада Української РСР. Згадані декларації і закони створили правову основу запровадження радянської системи управління у західному регіоні та відкрили шлях для встановлення тоталітарного режиму.

***

За подібним сценарієм Москва «узаконювала» анексію й інших територій на західному пограниччі СРСР. Так, майже одночасно із Західною Україною Й. Сталін «приєднав» до СРСР Новогрудське, Віленське, Білостоцьке та Поліське воєводства, які стали частиною Білоруської РСР. Незважаючи на численні протести місцевих українців, у складі БРСР опинилася Берестейщина – український етнічний регіон, де за переписом 1897 року понад 70% населення говорили українською мовою та вважали себе українцями. Із проханням приєднати Берестейщину до УРСР до Й. Сталіна звернувся сам М. Хрущов, проте не був почутий. Розмежування кордону між УРСР та БРСР встановили за адміністративною межею між колишніми Волинським і Поліським воєводствами. Важко сказати, якими саме аргументами керувався Й. Сталін, стверджуючи це рішення. Швидше за усе бралися до уваги економічні розрахунки і аж ніяк не інтереси українського населення Берестейщини, яке внаслідок цього рішення до сьогодні має проблеми з самоідентифікацією.

Для юридичного оформлення «приєднаних» територій Москва організувала Народні Збори Західної Білорусії (Народни сход Заходняй Беларусі), які запланували провести на кілька днів пізніше, ніж у Західній Україні – 29–30 жовтня 1939 р., щоб урахувати «досвід сусідів»²⁵⁶. 22 жовтня у Білостоку відбулися вибори до НЗ, під час яких мешканці Західної Білорусії уперше долучилися до радянської демократії, а з ними і берестейські українці. Тож, участь у виборах до Народних Зборів Західної Білорусії можна вважати і українським електоральним досвідом.

З самого початку Народні Збори ЗБ були «московським проектом, а вибори до нього не мали нічого спільного зі справжньою демократією»²⁵⁷. Як і в Західній Україні ініціатива проведення Народних Зборів виходила зі створених більшовиками тимчасових управлінь, а самі вибори проходили під жорстким контролем влади та військових. Комітет з організації виборів очолили прибульці з радянських областей БССР: голова Тимчасового комітету Білостоцької області Гайсин та один з його членів Макеев, голова Тимчасового комітету м. Білостока Спасов, а також голова Верховної Ради БССР Н. Грекова, голова Президії ВР БССР Н. Наталевич, секретар Президії ВР БССР Папков. Для створення ілюзії демократичності процесу до Комітету ввели працівника барановицького чавунного депо Єрмаковича, селянина з Новогродської області Шестака та ще кількох місцевих мешканців.

З перших днів вступу на територію Західної Білорусії Червоної армії регіон був охоплений «більшовицьким вогнем агітації». Для проведення агітаційної праці у регіон з інших областей БССР було скеровано понад 40 тис. партпрацівників. Водночас сюди прибуло 12 агітмашин з плакатами, гаслами, літературою, оснащених кіноустановками. У регіон надіслали 20 тис. примірників «Положення про вибори до Народних Зборів Західної

²⁵⁶ Стенограмма совещания председателей временных управлений Западной Белоруссии. 1939 г. 4 октября. *Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі*. Ф. 4п. Воп. 21. Спр. 1748. Арк. 2.

²⁵⁷ Кур'яновіч А. Па чырвоных законах. Як выбіралі Народны сход Заходняй Беларусі. *Час Новы*. 2019. 28 кастрычніка. URL: <https://novychas.by/poviaz/pa-czyrvonyh-zakonah-jak-vybirali-narodny-shod-z> (дата звернення 18 травня 2020р.)

Білорусії», понад 40 тис прим. Конституції БССР і СРСР, 40 тис. портретів керівників партії і уряду тощо. На території Білостоцької області було розповсюджено понад 250 тис. листівок, а у інших областях – по 185 тис. Агітацію у регіоні влада також проводила під гаслами визволення братів–білорусів від «пансько–польської неволі». Розчленування Польщі – «потворного дітища Версаля» – агітатори трактували як акт історичної справедливості й намагалися переконати населення, що їхні надії на краще майбутнє можуть бути пов'язані лише з радянською владою.

Цікаво, що накинутий Кремлем плебісцит оплачувався з місцевих бюджетів приєднаних воєводств і обійшовся платникам податків у 796 тис. 400 руб. Зокрема, Білостоцька область повинна була перерахувати Комітету з організації виборів 240 тис. 500 руб., Віленська – 160 тис. 650 руб., Новогрудська – 192 тис. 950 руб., Поліська – 202 тис. 300 руб.²⁵⁸

Побоюючись висування кандидатами до НЗ Західної Білорусії представників опозиційних політичних партій, член військової ради, секретар ЦК КП(б)Б П. Пономаренко на нараді голів тимчасових управлінь Західної Білорусії 4 жовтня 1939 р. наказував усунути їх від участі у виборчих перегонах: «Бундівців прямо не дозволяти, їх керівників заарештовувати, і провід ППС також. Політики вони не змінять, але можуть нам напаскудити»²⁵⁹. Рівно ж голова Тимчасового комітету Білостоцької області Гайсин наказував «знищувати всіх, хто стане у нас на шляху»²⁶⁰.

Внаслідок жорсткого відбору делегатами Народних зборів стали 926 осіб, серед яких 563 селян, 197 робітників, 166 представників інтелігенції та інших верств населення. Багатонаціональний склад регіону зумовив строкату національну палітру висуванців: 621 білорус, 127 поляків, 72 єврея, 43 росіянина, 53 українців і 10 представників інших національностей. На зборах були присутні представники Уряду БССР, а також народні поети Янка Купала

²⁵⁸ Там само.

²⁵⁹ Стенограмма совещания председателей временных управлений Западной Белоруссии.... Арк. 2.

²⁶⁰ Кур'яновіч А. Па чырвоных законах. Як выбіралі Народны сход Заходняй Беларусі. Час Новы. 2019. 28 кастрычніка...

і Якуб Колас. Однак, більшість делегатів були звичайними, часто неписьменними людьми, яким проти їхньої волі накидали невластиві для них функції. Мешканець села Людвикова Ганцевичівського району Пінської області церковний органіст Мечислав Круковський згадував: «Кандидати були зверху призначені і були це більшовики, а один був тюремщик (бандит)»²⁶¹. Рівно ж Володимир Махцевич з Ганцевич, бухгалтер стверджував, що в їхньому окрузі «кандидатом був неписьменний темний селянин, засуджений польською владою за напад на польських солдатів»²⁶².

Незважаючи на певні перешкоди, владі вдалося здійснити задумане. Вибори відбулися за доволі високої явки населення: У Поліській області взяли у часті у голосуванні – 99,02% виборців, у Білостоцькій – 93,9% і т.д. Проте вибори показали також доволі високий відсоток опозиційності у білоруському суспільстві. Так, на Білосточчині викреслили прізвища кандидатів у депутати до Народних Зборів 15% громадян, у Віленській – 13,26%, Новогрудській – 7,9%, Поліській – 1,43%.

Плани Кремля на оволодіння землями Західної Білорусії не могли бути реалізованими без застосування широкомасштабних репресій. З вересня 1939 р. до лютого 1941 р. тут було заарештовано з політичних мотивів 822 українці²⁶³. Окрім поляків та українського населення Берестейщини, опозиційні до влади настрої висловлювали литовці, які компактно проживали на території Західної Білорусії, і одними з перших підпадали під репресії нової влади.

***

Захоплення радянським режимом Північнобуковинського регіону організаційно дещо відрізнялося від «приєднання» інших західноукраїнських

²⁶¹ *Трафімчык А.* 1939 год и Беларусь: забытая вайна. Мінск, выдавец А.М. Янушкевіч, 2014. 162с.

²⁶² Там само.

²⁶³ Сергійчук В. Розвиток українського визвольного руху на Берестейщині в роки другої світової війни як вияв національного відродження. *Україна, культурна спадщина, національна свідомість, державність. Збірник наукових праць.* Інститут українознавства ім.І.Крип'якевича НАН України. Львів, 2008. Вип. 17. С.384.

земель, проте його суть залишалася такою ж. Посилаючись на незаконність окупації румунською владою Бессарабії, яка до 1918 р. входила до складу Російської імперії, та намагаючись сповна скористатися радянсько-німецькими домовленостями, Й. Сталін висунув Румунії територіальні претензії. Їхня суть базувалася на тому, що населення вказаних територій «у своїй переважній більшості пов'язане з Радянською Україною як спільністю історичної долі, так і спільністю мови і національного складу»²⁶⁴, а отже, має знайти в рамках УРСР. У зв'язку з цим Москва 26 червня 1940 р. надіслала керівництву Румунії ноту про порядок передачі Північної Буковини та Бессарабії СРСР і запропонувала румунським військам очистити ці території упродовж 4-х днів. Загнане у глухий кут румунське керівництво, становище якого ускладнювалося також через територіальні претензії з боку Угорщини та Болгарії, змушене було погодитися на вимоги Кремля. 28 червня на центральну площу Чернівців в'їхали радянські танки. Разом з військами рухалися спеціальні загони НКВС, які одразу ж брали ситуацію під свій контроль. Чимало енкавеесівців було закинуто до краю ще до вступу радянських військ²⁶⁵.

Під час вторгнення радянських військ на територію Буковини влада намагалася врахувати помилки, яких припустилася під час окупації Західної України. Зокрема, командування Південного фронту настійливо рекомендувало звернути увагу на дисципліну в лавах Ча та зовнішній вигляд червоноармійців, неохайність яких прикро вразила західноукраїнське населення та стала додатковою причиною формування антирадянських настроїв у його середовищі: «При просуванні дотримуватися суворого порядку, встановити зразкову бойову злагожденість та чіткість – зі строю при проходженні населених пунктів не виходити, привалів поблизу населених пунктів не влаштовувати, командирам усіх рангів увесь час пересування бути

---

²⁶⁴ Цит.за: *Докаш О.* Реалізація стратегічних політичних інтересів сталінського тоталітарного режиму... С.18.

²⁶⁵ Буковина: історичний нарис / відп.ред. В.М. Ботушанський. Чернівці: «Зелена Буковина», 1998. С.254.

на своїх місцях. 11. Кожному полку мати у складі оркестр і населені пункти проходити з музикою та піснями. 12. Особливу увагу звернути на зовнішній вигляд бійців та їх підтягнутість – усім бути поголеними, начищеними, в охайних, чистих літніх одностроях і шоломах, кепсько обмундированих залишити у тилах дивізій і в Буковину та Бессарабію не вводити, весь особовий склад і частини попередньо оглянути командирам корпусів та військовим радам армій»²⁶⁶.

Намагаючись замаскувати агресію під акт самовизначення, радянська влада у липні організувала й відрядила до Москви «повноважну делегацію буковинців» у складі восьми осіб (Панчук, Михальчук, Козачук, Павлюк, Олійник, Антонюк та ін.), яка на VII сесії Верховної Ради СРСР виступила із «проханням включити територію Північної Буковини до складу УРСР». Рішенням Верховної Ради СРСР від 2 серпня 1940 р. це клопотання задовольнили, й «українці і молдавани, які замешкували територію Бессарабії і Північної Буковини, отримали можливість увійти до «дружньої сім'ї радянських народів і зажити новим життям, – життям народу, звільненого від влади бояр–поміщиків і капіталістів»²⁶⁷. Якихось більших акцій спротиву у цей період не спостерігалось, адже буковинських українців, як і галичан, радянська окупація застала зненацька.

Отже, анексія Радянським Союзом західноукраїнських земель у перші місяці Другої світової війни стала результатом заздальгідь вироблених зовнішньо-політичних стратегічних цілей сталінського керівництва й не мала нічого спільного з волевиявленням населення. Вибори до Народних Зборів Західної України, як і Західної Білорусії, а також «клопотання» населення Північної Буковини про приєднання до УРСР були невід'ємним інструментом цієї політики, що мала приховати її окупаційний та репресивний характер. Уже той факт, що «вільні вибори» відбувалися за присутності підрозділів

²⁶⁶Цит. за: *Мартинюк А.* «Наша зелена Буковина одягнула святковий одяг». До 70-річчя возз'єднання Північної Буковини та українських земель Бессарабії в єдиній Українській державі. *Голос України*. 2010. 7 липня.

²⁶⁷Седьмая сессия Верховного Совета СССР [1-го созыва], (1 августа–7 августа 1940 г.) : стенографический отчет. Москва: Изд. Верховного Совета СССР, 1938–1991, 1940. С.25.

РСЧА, виразно засвідчує, що СРСР діяв як держава-агресор, нехтуючи нормами міжнародного права. Псевдо-демократичні плебісцити не відображали реального ставлення населення до політичних змін у регіоні через керівництво процесом з Москви, застосування адміністративного тиску на виборців та діяльність спецслужб, які з перших днів окупації розгорнули в краї широкомасштабні політичні репресії. За таких обставин електоральна поведінка населення була прогнозованою, хоча це не знімає з громадян відповідальності за результати «волевиявлення», які на довгі роки зупинили процес розвитку цивілізованих стосунків між владою і населенням у краї.

4.2 Організація і проведення виборів до Верховних Рад СРСР, УРСР та місцевих органів влади (1940–1941 рр.)

Легітимізувавши свою присутність у західноукраїнському регіоні за допомогою псевдодемократичних процедур, радянський режим розпочав його активну радянізацію, яка передбачала докорінний злам традиційно усталених соціально-економічних та суспільно-політичних відносин. Особливу роль у цьому процесі відводили виборам представницької гілки влади, що були покликані завершити перебудову державного апарату, зламавши стару політичну систему та створивши у регіоні мережу представницьких інституцій, тотожних радянським. Влада була зацікавлена в успішному проведенні виборів, адже вони мали черговий раз підтвердити «добровільність» входження західноукраїнських територій до складу СРСР та легітимізувати радянську присутність у регіоні. Виходячи з практичних потреб, республіканське керівництво просило призначити дату виборів на 18 лютого, проте в Москві вважали за потрібне провести повноцінну виборчу кампанію з акцентом на пропагандистській складовій. Виборам надавали величезного пропагандистського значення, адже вони мали залучити західних українців до радянських політичних практик та спонукати їх до побудови нового життя під гаслами «соціалістичних перетворень». Тож, перші вибори до ВР СРСР та УРСР від західноукраїнських областей Указом Президії Верховної Ради УРСР було призначено на 24 березня 1940 року. Вони відбувалися у формі довиборів (основний склад депутатського корпусу ВР СРСР та УРСР першого скликання був сформований у 1937 та 1938 рр.) і проходили в один день. Рішення з цього приводу політбюро ЦК ВКП(б) ухвалило 7 січня 1940 р., а 19 січня його затвердили на засіданні ЦК КП(б)У²⁶⁸. Лише після цього відповідні укази були видані Президіями ВР СРСР та УРСР²⁶⁹. Склад окружних комісій по виборах затвердили у такому ж

²⁶⁸ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 6. Спр. 578. Арк. 15.

²⁶⁹ Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про день виборів депутатів у Верховну Раду СРСР від західних областей Української РСР і Білоруської РСР» від 20 січня 1940 р.; Указ Президії Верховної Ради УРСР «Про день виборів депутатів до Верховної Ради УРСР від

порядку 1 лютого 1940 року, а 3 лютого від апарату ЦК ВКП(б) до Києва надійшла директива про формування списків кандидатур до ВР СРСР від західноукраїнських областей, які 20 лютого були ним затверджені²⁷⁰. ЦК КП(б)У виступило зі зверненням до виборців західноукраїнських областей, текст якого закликав голосувати за «непорушний блок комуністів та безпартійних», глорифікував радянську державу, її вождя і керівників. У зверненні наголошувалося на «звільненні західних українців від ярма польських поміщиків і капіталістів» та майбутньому щасливому житті «в сім'ї братніх радянських народів».

Виборча кампанія стартувала 24 січня і тривала майже два місяці. Організацією виборчого процесу займалися партійці та створені ними всупереч конституційним нормам виконкоми різних рівнів. Докладні вказівки стосовно організаційної та агітаційно-пропагандистської роботи під час виборів містилися у телеграмі Й. Сталіна «Про організаційну і агітаційно-пропагандистську роботу під час виборів Верховної Ради СРСР і БССР» та інструкціях ЦК ВКП(б)У²⁷¹, що регламентували виборчий процес, визначали його ідейно-політичне спрямування та підказували, як уникнути небажаних ексцесів під час проведення виборів, зважаючи на специфіку регіону. Зокрема, організаторам виборів нагадували про «політичну пильність», адже «ворожі елементи» намагатимуться перешкодити проведенню виборів та «протягнути» у депутати своїх представників. Поточні питання, пов'язані з організацією виборчого процесу, розглядалися на засіданнях обкомів, райкомів та міськкомів партії, керівники яких несли персональну відповідальність за перебіг виборчої кампанії та її результати. Влада намагалася повністю контролювати процес: «Треба розставити сили,

---

Волинської, Дрогобицької, Львівської, Ровенської, Станіславської і Тернопольської областей УРСР» від 21 січня 1940 р.

²⁷⁰ *Филитов С.* «Освобождение». Большевистский десант.

URL: <http://www.rulit.me/books/osvobozhdenie-bolshevistskij-desant-read-303314-5.html> (дата звернення – 3 серпня 2019 р.)

²⁷¹ Беларусь у перыяд Другой сусветнай і Вялікай Айчыннай вайны (1939—1945) : дакументы і матэрыялы : дапам. для студэнтаў гіст. фак. / склад. А. І. Котаў. 2-е выд., перапрац. і дап. Мінск : БДУ, 2008. С21-26.

підготувати товаришів до виступу, допомогти кандидатам виступити перед виборцями – стихійності у цій справі не повинно бути, тому що її можуть використати вороги»,²⁷² – зазначалося на одній із обласних партійних нарад. Відповідальних за організацію процесу націлювали на залучення до виборів максимальної кількості населення та отримання 100% голосів на користь провладних кандидатів. Зокрема, перший секретар Станіславського обкому КП(б)У на нараді з питань підготовки до виборів у лютому 1940 р. наказував: «Ми з вами будь-що в день виборів повинні мати 100% явку виборців на виборчі ділянки. І це завдання повинен поставити перед собою кожний комуніст. Меншого відсотку явки виборців не може бути. Тільки 100% виборців повинно проголосувати за кандидатів блоку комуністів і безпартійних»²⁷³.

У відповідності зі Сталінською Конституцією і «Положенням про вибори...» вживалися відповідні організаційно-технічні заходи. Територію західноукраїнського регіону згідно Постанов Верховної Ради СРСР і УРСР розбито на 27 виборчих округів по виборах до Ради Союзу, 6 виборчих округів по виборах до Ради Національностей Верховної Ради СРСР і 80 виборчих округів по виборах до Верховної Ради УРСР, створено 6.707 виборчих діляниць²⁷⁴. Рішенням виконкомів відведені та оснащені приміщення для виборчих діляниць, які розміщувалися у громадських будівлях. Окружні та діляничні виборчі комісії укомплектовано з середовища партпрацівників, надісланих ЦК КП(б)У для допомоги у проведенні виборів, військових та місцевих активістів. Зокрема, до складу окружної виборчої комісії по виборах до Ради Національностей по Волинському виборчому округові увійшли місцевий громадський діяч Василь Федорович Когут

²⁷² Стенограма совещания секретарей ГПК, РПК и зав. отделами пропаганды и агитации от 11. 03. 1940 г. «О ходе подготовки к выборам и агитация за кандидатов». ДАЛО. Ф.5001. Оп. 1. Спр. 58. Арк. 26.

²⁷³ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 7452. Арк. 75.

²⁷⁴ Указ Президії Верховної Ради УРСР про виборчі округи по виборах у Верховну Раду УРСР від Волинської, Дрогобицької, Львівської, Ровенської, Станіславської і Тернопольської областей УРСР. ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 16. Спр. 6. Арк. 47–51.

(голова), та приїжджі партфункціонери Марія Миколаївна Яковюк (заступник голови), Яків Миколайович Федчун (секретар), члени комісії Двойра Мусіївна Гершкович і Семен Максимович Тарасюк та інші²⁷⁵. Головою комісії по Львівському виборчому округові був обраний відомий історик Іван Крип'якевич, а до членів комісії – композитор Василь Барвінський²⁷⁶.

З огляду на відсутність у західних областях колгоспів висунення кандидатів у депутати в сільській місцевості здійснювалося на загальних зборах селян у сільських Радах, що було внормовано відповідною постановою Президії ВР УРСР²⁷⁷. Завчасно була виготовлена і відправлена на місця виборча документація (бланки для списків виборців, бюлетені, протоколи голосування), печатки для окружних і дільничних виборчих комісій тощо. Аби не допустити непередбачених написів на бюлетенях, а також випадки, коли виборці опускали в урни порожні конверти, влада вирішила відмовитися від їхнього використання.

Агітаційна робота розпочалася одразу ж після оголошення виборчої кампанії у пресі і проводилася не менш масштабно, ніж під час проведення Народних Зборів Західної України. Представники режиму прагнули закріпити у свідомості населення здобутки «золотого вересня» та створити психологічні умови для тривалого панування режиму. Особливу увагу звертали на села, де були сильні просвітницькі осередки або проводили агітацію діячі ОУН, а також населені пункти з великою кількістю польського населення. Туди намагалися надсилати найбільш авторитетних та політично грамотних агітаторів. Широко задіяно радіо, пресу, кінопересувки, художні

---

²⁷⁵ Указ Президії Верховної Ради УРСР про затвердження окружних по виборах у Раду Національностей виборчих комісій від Волинської, Дрогобицької, Львівської, Ровенської, Станіславської і Тернопільської областей УРСР. *ЦДАВО України*. Ф. 1. Оп. 16. Спр. 6. Арк. 53.

²⁷⁶ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 6. Спр. 578. Арк. 29-34.

²⁷⁷ Указ Президії Верховної Ради УРСР про порядок застосування ст.49 «Положення про вибори у Верховну Раду УРСР» при виставленні кандидатів в депутати Верховної Ради УРСР в сільських місцевостях Волинської, Дрогобицької, Львівської, Ровенської, Станіславської і Тернопільської областей. *ЦДАВО України*. Ф. 1. Оп. 16. Спр. 6. Арк. 60.

та самодіяльні колективи, сформовано величезний штат лекторів та агітаторів. Зокрема, лише у Станіславській області постійно працювали 216 агітколективів, які об'єднували понад 23.350 агітаторів²⁷⁸, було організовано 19.430 гуртків з вивчення Конституції УРСР, якими охоплено 683.603 виборців (77%)²⁷⁹. У Станіславі і Коломиї створено Будинки партійної пропаганди. До місцевої філії союздруку щодня надходили 22 тис. екземплярів газет і журналів, перші шпальти яких були зайняті виборчою тематикою²⁸⁰. У Дрогобицькій області агітаторами працювали 19.889 партійних і непартійних активістів, було організовано 17.780 гуртків з вивчення Конституції, у яких займалися 637.665 виборців²⁸¹ тощо. На Тернопільщині у кожному населеному пункті працювало від 5 до 30 агітаторів, з якими регулярно проводили інструктаж відповідальні партійні працівники. На засіданнях райкомів було прийнято рішення проводити заняття з вивчення Конституції по два рази на тиждень, замість запланованого одного, активніше проводити агітацію з молоддю, практикувати проведення самодіяльних вечорів, присвячених виборам²⁸².

З метою агітації влада організовувала у регіоні сотні масових зібрань та мітингів. Зокрема, у Львові 3 березня відбувся 100–тисячний загальноміський передвиборчий мітинг–зустріч з кандидатами в депутати до Верховних Рад СРСР та УРСР, на якому з промовами виступили польські письменники Ю. Борейша та В. Василевська, академік К. Студинський, голова Львівського облвиконкому М. Козирєв та інші відомі політичні й громадські діячі²⁸³. У Тернополі на мітингу 22 лютого 1940 р. були присутніми 25 тис. осіб²⁸⁴, а загалом на Тернопільщині за час передвиборчої кампанії проведено 923

²⁷⁸ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 7453. Арк. 6.

²⁷⁹ *Комуніст*. 1940. 20 січня.

²⁸⁰ Там само.

²⁸¹ Резолюція Дрогобицького обласного партійного активу від 31 березня 1940 р. «Про підсумки виборів до Верховних Рад СРСР і УРСР та завдання партійної організації області». *ДАЛО*. Ф.50001. Оп. 1. Спр. 55. Арк. 30.

²⁸² ЦДАГО України. Ф.1, Оп. 20, Спр. 7415. Арк. 2-11.

²⁸³ *Вісті ВУЦВК*. 1940. 3 березня.

²⁸⁴ З докладної записки Тернопільського обкому КП(б)У. 26.03. 1940 р. *ДАТО*. Ф.П–1. Оп. 1. Спр. 19. Арк. 9.

передвиборчих мітинга, якими охоплено 688.829 осіб²⁸⁵. Силами львівських фізкультурників з нагоди виборів до ВР СРСР та УРСР організовано кілька етапів лижного агіт-пробігу імені газети «Радянська Україна». Його учасники, зупиняючись у населених пунктах, читали доповіді та проводили бесіди з населенням, роздавали виборчу літературу. Захід контролювали обкомівські та облвиконкомівські працівники, які опікувалися його ідейно-політичним наповненням, підбирали агітаторів, вирішували організаційні питання²⁸⁶. На час передвиборчої агітації припадало свято 8 Березня, яке влада також намагалася використати з метою агітації, розповідаючи про права жінок в СРСР.

У передвиборчу кампанію широко включилася радянська преса. Газети рясніли матеріалами про «свято демократії, яке, нарешті, завітало і на західноукраїнські землі» та про щасливих громадян, які, «зогріті сонцем Сталінської Конституції... зустрічають день вибрів великим політичним і виробничим піднесенням»²⁸⁷. Зокрема, у газеті «Вісті ВУЦВК» за 3 березня 1940 р. читаємо: «З винятковим піднесенням... зустріли трудящі західних областей України виборчу кампанію по виборах депутатів у Верховну Раду Союзу РСР і у Верховну Раду Української РСР. Тисячі мітингів і зборів відбулися уже в містах і селах. Десятки тисяч робітників, селян і інтелігентів, які виступають на мітингах, з величезною радістю і від усієї душі дякують партії, урядові, Робітничо-Селянській Червоній Армії і великому стратегові революції товаришеві Сталіну за подану братську допомогу, – визволення від панського гніту, за вільне, щасливе життя»²⁸⁸.

Однак газетна дійсність мало відповідала західноукраїнським реаліям. З моменту проведення Народних Зборів напруга у стосунках між владою і населенням значно зросла. Багато місцевих мешканців, які початково

---

²⁸⁵ Там само.

²⁸⁶ ДАЛО. Ф.Р-221. Оп. 1. Спр. 74. Арк. 123.

²⁸⁷ Орленко П.В. Перемишль напередодні виборів у місцеві Ради депутатів трудящих. *Червоний Перемишль*. 1940. 12 грудня. URL: <https://zbruc.eu/node/44798> (дата звернення – 16 липня 2017р.)

²⁸⁸ Бесіда з головою Президії Верховної Ради УРСР тов. М.С. Гречухою. *Вісті ВУЦВК*. 1940. 3 березня.

виявляли симпатії до нової влади, після пережитих адміністративних утисків, нерозбірливого процесу націоналізації та репресій, стали її ворогами. Ситуація ускладнювалася непростим економічним становищем у регіоні, а саме: зростаючим безробіттям, падінням життєвого рівня населення, перебоями у роботі комунальних господарств, браком продуктів харчування та промислових товарів тощо. Відомий український письменник М. Рильський, побувавши у ново приєднаних регіонах, зауважив: «В Західній Україні і в Західній Білорусії народ вже далеко не у захваті від приєднання. Роботи нема, хліба нема... Темпи шалені, а зарплатня жебрацька. Жити нема де, їсти нема чого²⁸⁹. На цьому фоні галаслива передвиборча кампанія ставала додатковим джерелом появи антирадянських настроїв. Тим більше, що представники влади не всюди зуміли організувати її належним чином, допустивши чимало помилок і недотягнень. Зокрема, виконкоми мало уваги приділяли укладанню списків виборців, внаслідок чого багато громадян не були внесені до реєстру. Так, на Ровенській міській дільниці № 5 з 1.920 виборців фіксацію своїх прізвищ у списках перевірили лише 400, з них 37 було пропущено²⁹⁰.

Агітація проводилася масово, але її якість не всюди мала належний рівень. Секретарі міськкомів і райкомів партії не контролювали роботу агітаторів, рідко бували у селах. Через халатне ставлення окремих посадовців до своїх обов'язків зустрічі виборців з кандидатами у депутати у багатьох населених пунктах не проводилися. У результаті громадяни не були обізнані з біографіями висуванців і навіть не знали їхніх прізвищ. Наприклад, у Дрогобицькій області, окрім обласного центру, не відбулося жодної зустрічі з кандидатами у депутати. Тут траплялися випадки, коли навіть довірені особи

---

²⁸⁹ Радянські органи державної безпеки у 1939 – червні 1941 р.: документи ГДА СБ України / Упоряд. В. Даниленко, С. Кокін. Вид.дім «Києво-Могилянська академія», 2009. С.1095–1099.

²⁹⁰ Самсонюк Т. М. Поляки Рівненщини в умовах становлення радянського тоталітарного режиму (1939 – 1941 рр.) ... С.65.

не знали своїх кандидатів²⁹¹. Багато агітаторів, особливо з числа місцевого населення, не могли відповісти на запитання виборців, інші припускалися політичних помилок. Наприклад, один із агітаторів на запитання, чи можуть селяни-одноосібники мати приватну власність, відповів заперечно, а були й такі, що «говорили просто дурниці»²⁹². Часом зусилля агітаторів зводило нанівець та змушувало ретируватися «провокативне» запитання сільського дядька у добротному кожусі та міцних юхтових чоботях: «А чому у вас усі так бідно одягнені – де ж той рай?»²⁹³. Окремі агітатори, переважно з середовища військових, виступали російською мовою, що ускладнювало сприйняття змісту промови населенням, про що йшлося на нараді секретарів МПК, РПК та завідувачів відділами пропаганди і агітації у Львівському обкомі КП(б)У 11 березня 1940 р.²⁹⁴

Процес пролетаризації західноукраїнського суспільства явно затягувався, натомість під впливом розмов із місцевим населенням більшовицькі агітатори не раз самі змінювали своє ставлення до радянської дійсності. Зокрема, під час однієї з бесід на виборчій дільниці м. Львова, коли студентка держуніверситету О. Теслюченко розповідала виборцям про піклування радянського уряду про народ, присутня при цьому інша студентка-агітатор, член ВЛКСМ О. Кордуба висміяла її і заявила: «Мені смішно, тому що ми розказуємо про турботу уряду та хороше життя людей, але ж місцеві до радянської влади жили краще»²⁹⁵.

Траплялися випадки порушень виборчого законодавства. Зокрема, у м. Бориславі Дрогобицької області на виборчій дільниці № 1 громадяни склали 58 скарг, на які влада не реагувала. А саму виборчу дільницю, наче на

²⁹¹ Стенограма совещания секретарей ГПК, РПК и заведующих отделами пропаганды и агитации от 11.03.1940 г. «О ходе подготовки к выборам и агитация за кандидатов». ДАЛО. Ф.5001. Оп. 1. Спр. 58. Арк. 10.

²⁹² Там само.

²⁹³ Західня Україна під більшовиками /Упоряд. М. Рудницька. Нью-Йорк, 1958. С.30.

²⁹⁴ Стенограма совещания секретарей ГПК, РПК и заведующих отделами пропаганды и агитации от 11. 03. 1940 г. «О ходе подготовки к выборам и агитация за кандидатов»...Арк. 2.

²⁹⁵ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 15. Арк. 10-11.

глум, розмістили у лазні²⁹⁶. Перекручення та домисли стосовно виборчої дійсності у пресі набули таких масштабів, що на це змушені були звернути увагу самі представники влади. Так, секретар Миколаївського райкому партії (Львівської обл.) на одній із нарад у обкомі зауважив, що обласна газета «Більшовицька правда» не зовсім вірно висвітлює передвиборчу роботу в районах, зокрема, там наведено багато фактів по Миколаївському району, які не відповідали дійсності²⁹⁷.

Наведені факти не залишалися поза увагою місцевих мешканців, які сприймали радянські нововведення все більш критично та намагалися дистанціюватися від нової влади. Масована передвиборча пропаганда не знаходила відгуку в середовищі західноукраїнського суспільства. Західні українці не вірили обіцянкам про щасливе життя в рамках СРСР, спостерігаючи за всесиллям каральних органів, безгосподарністю та безбожністю нової влади. Розповіді агітаторів про демократизм радянської виборчої системи у поєднанні з безальтернативним голосуванням та примусовими формами участі у передвиборчих заходах усе частіше викликали не подив, а спротив людей. У звітних матеріалах чиновників поруч із бравурними висновками про загальну підтримку місцевим населенням передвиборчих заходів, зазвучали тривожні нотки: «спостерігаються явно відкриті виступи проти радянської влади, а зокрема, проти виборів»²⁹⁸. Йшлося про те, що в окремих селах люди не поспішали перевіряти себе у списках виборців, не хотіли брати на себе обов'язки членів виборчих комісій, неохоче відвідували передвиборчі збори або взагалі їх ігнорували. Так, у Крукеницькому районі Дрогобицької області гуртки з вивчення Конституції відвідували лише 50–60% виборців, а у с. Грабівець Стрийського району люди взагалі не з'являлися на заняття, посилаючись на зайнятість у господарствах²⁹⁹. Особливо пасивно поводити

²⁹⁶ Протокол №8 засідання Бюро Дрогобицького обкому КП(б)У від 2 березня 1940 р. ДАЛО. Ф.5001. Оп. 1. Спр. 17. Арк. 1.

²⁹⁷ Стенограма совещания секретарей ГПК, РПК и заведующих отделами пропаганды и агитации ... Арк. 14.

²⁹⁸ Там само. Арк. 12.

²⁹⁹ Там само. Арк. 3.

себе жінки, рівно ж представниць слабкої статі було мало серед агітаторів та організаторів виборчого процесу³⁰⁰. Спецслужбами зафіксовано чимало антирадянських висловлювань та протестів, пов'язаних із критикою радянського виборчого законодавства, форм та методів його реалізації. Так, у м. Поморяни Зборівського району (тепер Золочівського) Тернопільської області Іван Возняк у виступі на передвиборчих зборах сказав: «Я нічого не можу зрозуміти, нам казали, що можна виставляти своїх кандидатів, а насправді виходить навпаки. Роблять так, як захоче начальство»³⁰¹. У с. Сукіль Болехівського району Станіславської області колишній солтис Данилюк під час зустрічі з кандидатом у депутати до ВР СРСР заявив, що радянська влада сильно утискає їх, а в с. Пелкан селянин Дмитро Рог застерігав односельців: «не ходіть туди, де говорять про вибори, вам краще буде»³⁰². Громадяни висловлювали обурення з приводу висунання у владу приїжджих емісарів, вбачаючи у цьому дискримінацію за національною ознакою: «За Польщі нас до влади не допускали, так і тепер не допускають, бо кандидатами у депутати висувають не місцевих мешканців, а людей, які приїхали з Росії»³⁰³. Було зроблено чимало спроб висунути альтернативні провладним висунанням кандидатури. У м. Гусаків Крукеницького району Дрогобицької області (тепер с. Гусаків Мостиського району Львівської області) група виборців на чолі з місцевим лікарем відмовилися підтримати кандидатуру Музики, висунуту міськкомом партії, заявивши, що цього чоловіка вони не знають і голосувати за нього не будуть. Натомість висунули кандидатом у депутати добре знаного їм містянина Дуду. Однак, представники влади, застосувавши адміністративні важелі, наполягли на своєму кандидатові³⁰⁴.

---

³⁰⁰ Там само. Арк. 16.

³⁰¹ Об итогах избирательной кампании по выборам в Верховный Совет СССР и Верховный Совет УССР по Тернопольской области. ДАГО. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 19. Арк. 10.

³⁰² ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 7452. Арк. 10.

³⁰³ Об итогах избирательной кампании по выборам в Верховный Совет СССР и Верховный Совет УССР по Тернопольской области ... Арк. 12.

³⁰⁴ Стенограмма совещания секретарей ГПК, РПК и заведующих отделами пропаганды и агитации ... Арк. 10.

Чимало антивиборчих акцій проведено членами підпільної ОУН, а також невідомими особами, що вказує на стихійність протестів. Зокрема, листівки підпілля антивиборчого змісту виявлено у Лановецькому районі Тернопільської області³⁰⁵, а у кількох селах цього ж району невідомі зірвали портрети кандидатів у депутати та поглумилися над ними³⁰⁶. На Волині зафіксовано кілька випадків підпалення виборчих діляниць, нищення бюлетенів і наочної агітації³⁰⁷. У Лавочнянському (тепер – Сколівському) районі Дрогобицької (тепер – Львівської) області на будівлях виявлено гасла, написані від руки, із закликом не голосувати за блок комуністів і безпартійних³⁰⁸.

Особливе незадоволення радянською владою виявляли поляки, які звинувачували більшовиків у загарбанні власних територій та плекали надії на їхнє повернення. Вони найчастіше опонували представникам влади під час передвиборчих мітингів та зібрань, грубо відповідали агітаторам, ставили незручні питання³⁰⁹. Зокрема, на Дрогобиччині поляки питали агітаторів: «Чому висувають лише українців, а хто буде захищати інтереси поляків?»³¹⁰ Інші взагалі відмовлялися спілкуватися з представниками режиму, натякаючи, що радянська влада у Галичині довго не протримається: «Для чого ви проводите цю роботу, адже за якийсь час вас звідси виженуть»³¹¹. Найбільш критично люди оцінювали радянську дійсність у розмові тет-а-тет, або вузькому колі знайомих. «У них в СРСР, окрім терору, нічого немає, займаються самознищенням, про будь-яку свободу слова в них не може бути ніякої мови, – говорив своїм сусідам Тадеуш Лехович. – Про свободу тільки в книжках і

³⁰⁵ Бондар Л. Формування радянських державно–політичних структур у Західній Україні(1939–1941 рр.). *Волинь і волиняни у Другій світовій війні: збірник наукових праць*. Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2012. С.196.

³⁰⁶ ДАТО. Ф.П–1. Оп. 1. Спр. 19. Арк. 13.

³⁰⁷ Бондар Л. Формування радянських державно–політичних структур у Західній Україні(1939–1941 рр.) ... С.196.

³⁰⁸ Стенограма обласної наради партійного активу м. Дрогобич від 31 березня 1940 р. ДАЛО. Ф.5001. Оп. 1. Спр. 55. Арк. 2.

³⁰⁹ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 7452. Арк. 49.

³¹⁰ Стенограма совещания секретарей ГПК, РПК и заведующих отделами пропаганды и агитации ... Арк. 13.

³¹¹ Там само.

газетах написано, а насправді за найменший прояв свободи в них людей саджають до в'язниці»³¹². Чимало осіб вказували на низький освітній рівень висуванців до найвищих органів влади. Зокрема, колишній комендант «Стрільців» поляк Іван Пателюх зі с. Заруддя Зборівського району Тернопільської області зауважив: «Кандидатами у депутати Верховних Рад СРСР і УРСР висувають найнеосвіченіших людей, які будуть нездатні керувати державою»³¹³. А учитель середньої школи Ян Шмідт (ендек) у розмові з колегами наголосив на застосуванні представниками влади примусових методів та репресій під час проведення виборів: «Проти волі народу більшовики примушують голосувати за своїх же кандидатів..., на загальні вибори пройнуть у примусовому порядку і всіх, хто не буде голосувати, арештують»³¹⁴.

Ігнорувати вибори закликало польське духовенство, тим більше що день голосування припадав на католицький Великдень. Зокрема, 3 березня у Львові ксьондз у римо-католицькому костелі по вул. Личаківській під час проповіді повчав парафіян: «Люди не забувайте, що ви є поляки. Не давайте убирати в себе ідеї комунізму. Віруйте у Бога і у повернення Польщі. Подумайте добряче, коли будуть вибори, за кого ви будете голосувати, не піддавайтеся наказам»³¹⁵. Чимало римо-католицьких священників поплавилися свободою, а то й життям за свої переконання. Зокрема, ксьондз с. Зентара 8 квітня 1941 р. був розстріляний у м. Ровно як учасник польської націоналістичної організації. Хоча були й такі, що намагалися співпрацювати з владою. Так, у одному з сіл на Дрогобиччині в день виборів місцевий ксьондз наказував селянам спочатку виконати свій громадянський обов'язок – проголосувати, а потім іти до костелу³¹⁶.

³¹² ДАРО. Ф. Р-2771. Оп. 2. Спр. 64. Арк. 49–49зв.

³¹³ Об итогах избирательной кампании по выборам в Верховный Совет СССР и Верховный Совет УССР по Тернопольской области ... Арк. 11.

³¹⁴ Радянські органи державної безпеки у 1939 – червні 1941 р.: документи ГДА СБ України / Упоряд. В. Даниленко, С. Кокін Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. С.1124.

³¹⁵ Там само. С.1122.

³¹⁶ Стенограма обласної наради партійного активу м. Дрогобича від 31 березня 1940 р. ... Арк. 23.

Усвідомлюючи складність ситуації, влада не надто покладалася на пропаганду, а одразу вдалася до широких репресивних заходів. Репресії передовсім спрямовувалися проти українського суспільства та підпільної ОУН. У грудні 1939 р. проведено першу велику чекістсько-військову операцію, спрямовану на знищення оунівського підпілля. Завдяки цьому вдалося ліквідувати низку бойових груп та окремі ланки конспіративної мережі. Подібні операції працівники НКВС здійснили у березні, вересні та грудні 1940 р., організувавши кілька гучних судових процесів над «українськими буржуазними націоналістами». Водночас проведено масові арешти серед цивільного населення³¹⁷. Працівники спецслужб ретельно відслідковували настрої громадян за допомогою численної армії інформаторів НКВС *, фіксуючи кожне критичне висловлювання на адресу виборів чи радянської влади загалом, що трагічно позначалося на подальшій долі опонента³¹⁸. Загалом впродовж 1939–1941 рр. органами НКВС заарештовано 23.163 українці, депортовано до віддалених районів СРСР понад 230 тис. осіб³¹⁹.

Масштабні репресії режиму спрямовувалися також проти польського підпілля, яке володіло в Західній Україні розгалуженою мережею організацій³²⁰. За даними першого спецвідділу НКВС СРСР, з вересня 1939 р. до травня 1941 р. у західних областях України заарештовано понад 22 тис. поляків, звинувачених у підпільній діяльності. Зокрема, на Ровенщині було викрито і заарештовано групу польських селян, які намагалися підняти

---

³¹⁷ Токарський В.В. Політичні репресії в Західних областях України у 1939–1941 рр. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук (спеціальність: 07.00.01 – Історія України). Луцьк, 2011. С.12.

* Станом на 1 січня 1940 року агентурна мережа НКВС у західноукраїнських областях нараховувала 2.976 осіб, зокрема у Львівській обл. – 1004, Волинській – 427, Ровенській – 422, Тернопільській – 424, Станіславській – 622, Дрогобицькій – 73.

³¹⁸ Цифровые сведения о наличии агентурно-осведомительной сети по областным управлениям НКВД УССР по состоянию на 20 января 1940 г. URL: <https://allin777.livejournal.com/tag/1930-1940> (дата звернення: 26.12.2019)

³¹⁹ Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953. Київ: «Либідь». 1994. С.132.

³²⁰ Польське підпілля (1939–1941) Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття. Невідомі документи з архівів спеціальних служб. (Упор. З. Гайовнічек, П. Кулаковський та інші). Варшава-Київ, 1998. Т. 1. (Львів-Коломия-Стрий-Золочів). 539 с.

повстання у день виборів і зірвати голосування³²¹, а також організаторів акції з розповсюдження антивиборчих листівок у м. Дубно³²². На Тернопільщині ліквідовано змову, організовану мешканцем колонії Парцеляції Монастириського району Станіславом Дедуцем, який разом з односельцями планував зірвати вибори³²³. Знаючи про антирадянські настрої більшості польського населення та побоюючись протестів з їхнього боку у день виборів, влада на засіданні Політбюро ЦК ВКП(б) на початку грудня 1939 р. ухвалила рішення про виселення осадників і членів їхніх сімей, до яких згодом долучили ще т. зв. «лісників». Акція відбулася 10 лютого 1940 р., у перебігу якої виселено 17.203 сім'ї, або 89.079 осіб³²⁴. Після виселення осадників українське населення почало почуватися вільніше та активніше співпрацювати з радянською владою. Принаймні так стверджував Начполітвідділу однієї з військових частин, розташованих у Станіславській області: «Осадники залякували селян, тримали їх у покорі, а зараз настала розрядка і ця розрядка виявилася на користь радянській владі, на користь заходів, які ми проводимо»³²⁵. Хоча цілком імовірно, що солідаризуватися з новою владою людей змушував терор, широко застосовуваний і до української частини населення.

Репресивні заходи, які влада проводила з метою залякати місцеве населення та зробити його слухняним виконавцем розпоряджень режиму, витворювали у регіоні атмосферу страху та паралізували суспільство. Тож, не дивно, що день виборів 24 березня минув без більших несподіванок для організаторів. Стероризоване населення у супроводі агітаторів масово прийшло на виборчі дільниці й проголосувало за ставлеників партії. Повну

³²¹ ГДА СБУ. Ф. 42. Спр. 46. Арк. 8.

³²² Державний архів Рівненської області (далі – ДАРО). Ф.Р-2771. Оп. 2. Спр. 1004. Арк. 17.

³²³ Об итогах избирательной кампании по выборам в Верховный Совет СССР и Верховный Совет УССР по Тернопольской области. ДАТО. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 19. Арк. 10.

³²⁴ Лісевич І.Т. Депортації поляків з території Української РСР. *Енциклопедія історії України*: Т. 2: Г-Д / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. НАН України. Інститут історії України. Київ: «Наукова думка», 2004. 688 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Deportacii_polyakiv (дата перегляду – 27.07.2017 р.)

³²⁵ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 6. Спр. 7452. Арк. 53.

перемогу більшовиків на виборах засвідчували офіційні результати голосування. Згідно зі статистикою, явка на виборах у західних областях УРСР у березні 1940 р. становила 98,98% виборців, з яких 98,05% проголосували за провладних кандидатів. До ВР СРСР від західних областей 24 березня 1940 р. обрано 37 депутатів (31 – до Ради Союзу і 6 – до Ради Національностей *), а до ВР УРСР – 80. Зважаючи на той факт, що більшість західноукраїнських областей значно поступалися за кількістю населення іншим областям УРСР, то це було доволі значне представництво. Відсоток бюлетенів, у яких було викреслено прізвища кандидатів, виявився прогнозовано невисоким, адже присутність на кожній виборчій ділянці працівників спецслужб сковувала волевиявлення громадян та змушувала діяти в рамках, окреслених організаторами процесу. Це дало змогу представникам режиму оголосити про безперешкодне проведення виборів та повну підтримку місцевим населенням «блоку комуністів і безпартійних».

Депутатське представництво у ВР СРСР і УРСР від західноукраїнських областей формували за негласними партійними квотами, які відображали політику режиму у сфері «народовладдя». Висуванцями до Верховних Рад СРСР і УРСР стали передовсім найвідоміші державні діячі (М.С. Гречуха, Л.Р. Корнієць), голови обкомів та облвиконкомів західноукраїнських областей (В.А. Бегма, М.В. Слонь, М.В. Козирев, Л.С. Грищук, І.С. Грушецький, М.В. Груленко), письменниця В.Л. Василевська, а також кілька цілком випадкових осіб «пролетарського походження», участь яких у найвищому законодавчому органі держави мала засвідчувати її робітничо-селянський характер. Під цим оглядом до депкорпусу потрапили: М.А. Васюта (голова колгоспу імені Сталіна села

---

* Згідно з Конституцією до Ради Національностей ВР СРСР кожна з союзних республік делегувала по 25 осіб. Попри те, що 1938 року до Ради Національностей ВР СРСР від УРСР уже було делеговано 25 депутатів, від західних областей вирішено делегувати ще 6 осіб, які також були обрані. Таким чином, представництво Української РСР у Раді Національностей ВР СРСР станом на березень 1940 р. становило 37 депутатів.

Уховецьк Ковельського району Волинської області), М.О. Дідик (селянка села Тишківці Городенківського району, член Тишківської сільської ради), У.В. Єфимчук-Дячук (селянка села Стадники Гощанського району; голова планової комісії Гощанського райвиконкому), В.Г. Садовий (робітник-токарь, голова робітничого комітету Львівського паровозовагоноремонтного заводу), М.А. Сафонов (селянин села Доротичі Сарненського району Рівенської області), В.Г. Годованець (робітник, голова заводського комітету державного тартаку села Микуличин Яремчанського району) та інші. Місцеву інтелігенцію у Верховних Радах СРСР і УРСР представляли М.І. Панчишин (лікар, завідувач Львівського обласного відділу охорони здоров'я), К.Й. Студинський (проректор, професор Львівського державного університету імені Івана Франка, академік АН УРСР), М.С. Возняк (професор Львівського державного університету імені Івана Франка), П.І. Франко), Ю.Д. Крих (музикант, директор Тарнопільської музичної школи).

Представництво від західноукраїнських областей у Верховних Радах СРСР та УРСР першої каденції значно відрізнялося від складу учасників Народних Зборів. Воно було значно строкатішим за національними і соціальними характеристиками. Проте вже тоді намітилися певні тенденції у формуванні якісного складу депкорпусу, які зберігалися й під час наступних виборчих кампаній. Найхарактернішою ознакою депутатського представництва від західноукраїнських областей у ВР СРСР та УРСР, першого скликання була наявність великої кількості не місцевих осіб, тобто уродженців Східної України і навіть Росії. Зокрема, з 28 народних обранців від західноукраїнських областей до ВР УРСР, яких вдалося ідентифікувати – 14 були уродженцями східної України, Росії і навіть Мордовії. Серед депутатів переважали номенклатурні працівники, кількість яких перевищувала 46%, а у окремих категоріях – 99%. Наприклад, з 6-ти висуванців до Ради Національностей ВР СРСР першого скликання від західноукраїнських областей 5 були секретарями обкомів, надіслані на роботу в західноукраїнські області з інших регіонів УРСР, і лише один

робітник, який і «презентував» інтереси місцевого населення³²⁶. Висуваючи людей перевірених, республіканське керівництво страхувало себе від несподіванок, яких на союзному рівні їм би не пробачили. Натомість у східноукраїнських областях, населення яких уже добре засвоїло правила радянських електоральних ігрищ, окрім номенклатурників, влада активніше висувала робітників, селян і навіть студентів³²⁷.

За національністю більшість висуванців до ВР УРСР першого скликання від західного регіону були українцями. Зокрема, від Дрогобицької та Тернопільської областей було висунуто самих українців, а у Львівській та Волинській лише по 2-3 представника інших національностей, переважно росіян та євреїв³²⁸. Тоді як у інших регіонах УРСР представники національних меншостей, а насамперед росіяни, становили третину і навіть більше половини народних обранців. Зокрема, серед 19 висуванців до ВР УРСР від Одеської області, обраних 26 червня 1939 року, було 10 росіян (52%), а з 18 депутатів від Вінниччини – 7 (39%), з 32 висуванців від Харківської області – 12 росіян і 1 білорус (загалом 41%)³²⁹. Від столиці Української РСР Києва депутатами до ВР УРСР першої каденції обрано 1 грузина, 1 єврея, 4 росіян і 3 українців³³⁰, тобто тут кількість представників не української нації взагалі переважала³³¹, що було наслідком русифікаційної політики режиму на українських землях, що здійснювалася під гаслами «дружби всіх народів СРСР».

Попри офіційні результати голосування, які засвідчили одностайний вибір населення західних областей УРСР на користь радянської влади, низка фактів та обставин вказують на значну кількість виборців у регіоні, які голосували проти, та змушують сумніватися у щирості волевиявлення громадян. Тим більше, що у звітах радянських керівників західноукраїнських

³²⁶ ЦДАГО України. Ф.1, Оп. 20, Спр. 7461, Арк. .16-18.

³²⁷ Там само . Арк.16-18.

³²⁸ Там само. Арк. 98-104.

³²⁹ Там само. Арк. 98-104.

³³⁰ Там само.. Арк. .59-60.

³³¹ Там само. Арк. .59-60.

областей неодноразово зазначалося, що у окремих селах явка на виборах не перевищувала 30%³³². А тогочасна зарубіжна преса писала, що реальна явка населення на виборах у березні 1940 року становила 15-20%³³³.

Можна припустити, що частина населення все ще продовжувала плекати ілюзії стосовно радянської влади й з власних переконань голосувала за ставлеників партії, про що свідчать написи на бюлетенях на кшталт «Голосую за рідну радянську владу!» або «Хай живе батько всіх народів товариш Сталін!», яких зафіксовано чимало. Ці люди сприймали новий режим як альтернативу зненавидженим польським чи румунським порядкам та вбачали у ній для себе певні перспективи. Зрештою, не виключено, що їх авторами стали представники влади чи червоноармійці. Однак більшість виборців були налаштовані критично, що змушує сумніватися в офіційних результатах виборів та наводить на думку про численні фальсифікації при підрахунках голосів. Зокрема, у Рава-Руському районі Львівської області в урни було вкинуто багато недійсних бюлетенів, зафіксовано випадки їхнього зумисного псування завдяки написам на кшталт «Забирайтеся геть до Москви!», «Слава Україні!» і тому подібним.³³⁴ Багато людей голосували проти кандидатів сталінського блоку комуністів і безпартійних в м. Добромилі на Дрогобиччині³³⁵. Характеризуючи політичні настрої західних українців під час виборчої кампанії до Верховних Рад СРСР і УРСР у березні 1940 р., очевидиця подій Н. Яхненко заявила: «Якби вибори відбулися у насправду демократичному порядку, як це водиться у західних державах, то «вдячне» населення дуже радісно виголосувало б комуністів із влади уже на підставі хоч би самих економічних реформ...»³³⁶.

³³² ЦДАГО України. Ф.1, Оп. 20. Спр. 7453. Арк. 5.

³³³ Там само.

³³⁴ Яхненко Н. Від Бюра до Бригідок. Трохи спогадів з 1939–1941 років. Львів-Бералія-Мюнхен, 1986. С.103.

³³⁵ Стенограма обласної наради партійного активу м.Дрогобича від 31 березня 1940 р. ... Арк. 18.

³³⁶ Яхненко Н. Від Бюра до Бригідок. Трохи спогадів з 1939–1941 років ... С.102.

Про те, що результати голосування не відповідали політичним настроям місцевого населення, свідчить і той факт, що політичний вибір західних українців значною мірою визначали прибульці з інших регіонів СРСР, зокрема червоноармійці. Значна частина виборчих дільниць у західноукраїнських областях припадала на військові частини, розквартировані в регіоні після його окупації. Так, з 35 виборчих дільниць у м. Коломия на Станіславщині – 12 (третья частина) були створені у військових з'єднаннях³³⁷.

Явка на вибори у офіційних документах режиму також визначена за допомогою «підтягування» статистичних даних до потрібного рівня, адже багато людей знайшли спосіб уникнути «волевиявлення» або відмовлялися голосувати. Зокрема, масово бойкотували вибори поляки, яких, попри депортацію, залишилося у регіоні чимало. Так, бойкот сталінським виборам вчинила польська громада м. Ковеля на Волині. У результаті влада не отримала бажаної кількості голосів. Голова виборчої комісії, колишній член КПЗУ, який не наважився сфальсифікувати результати явки, був звинувачений у недбалому виконанні своїх обов'язків і засуджений на 8 років позбавлення волі³³⁸.

Діючи за заздалегідь ухваленим сценарієм, сталінське керівництво поспішило затвердити повноваження обраних депутатів на першому засіданні VI сесії Верховної Ради СРСР, що відбулася в Москві 29 березня 1940 р. Вітаючи представників делегацій щойно «приєднаних» до СРСР областей, Голова мандатної комісії Ради Союзу депутат А.С. Щербаков, заявив: «Народи Західної України і Західної Білорусії одноставним голосуванням за кандидатів блоку комуністів і безпартійних ще і ще раз висловили свою необмежену довіру партії Леніна-Сталіна, Радянському Урядові, свою гарячу любов до того, хто веде нашу країну до остаточної

---

³³⁷ Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО). Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 17.

³³⁸ Яхненко Н. Від Бюра до Бригідок. Трохи спогадів з 1939–1941 років ...С.102.

перемоги – до комунізму, нашому вождю і вчителеві товаришу Сталіну»³³⁹. Черговий фарс під назвою «радянська демократія» було фесрично завершено.

***

У новоствореній Чернівецькій області, яка була «приєднана» до УРСР дещо пізніше, ніж решта західних областей, перші дії нової влади, представлені так само військовими та надісланим партійним елементом, спрямовувалися на ліквідацію румунських адміністративних і громадсько-культурних установ та насадження радянських. Вже 2 липня 1940 р., тобто до офіційного визначення статусу регіону, тут утворено обласне та повітові тимчасові виконавчі комітети, які й перебрали на себе функції місцевого управління. З часом тимчасові управління і комітети трансформовано у виконкоми Рад різних рівнів, які очолили приїжджі партійці. На керівну роботу в Радах було висунуто також 869 осіб з місцевого активу, які переважно зайняли посади заступників та секретарів обл- та райвиконкомів.

Вибори до ВР СРСР та УРСР першої каденції тут відбулися 12 січня 1941 р. Курувати процес прибув особисто секретар ЦК КП(б)У М. Бурмистенко та 160 «відповідальних товаришів» зі східних областей УРСР. Виборча кампанія розгорталася за уже добре апробованим сценарієм, зокрема з урахуванням досвіду, набутого в Галичині. Досягненню потрібних результатів сприяла добре відлагоджена радянська пропагандистська машина та силові органи.

Область, у якій нараховувалося 804.245 осіб населення (з них виборців – 451.161 осіб) поділено на 13 виборчих округів, з яких по виборах до Ради Союзу ВР СРСР – 4, а до ВР УРСР – 9³⁴⁰. Чернівчанам також було надано право делегувати свого представника до Ради Національностей ВР СРСР, що всупереч виборчому законодавству збільшило представництво ВР УРСР у Раді Національностей ВР СРСР першого скликання до 32 осіб. У області

³³⁹ Шестая сессия Верховного Совета СССР [1-го созыва], (29 марта – 4 апреля 1940 г.): стенографический отчет. Москва, 1940. С.9.

³⁴⁰ Довідка про проведену роботу з підготовки до виборів депутатів у Верховну Раду СРСР і УРСР по Чернівецькій області. Державний архів Чернівецької області (далі – ДАЧО). Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 26. Арк. 30.

створена 541 виборча дільниця. До складу виборчих комісій увійшли 4.668 представників різних національностей, що, як стверджували представники режиму, відображало багатонаціональний склад населення області. Зокрема, у члени окружних виборчих комісій обрано 123 українця, 8 росіян, 7 євреїв, 2 румунів та 3 молдаван³⁴¹. Членами ОВК стали 26 комуністів та 14 членів ВЛКСМ, що цілком забезпечувало контроль на 13-ма окружними виборчими комісіями.

Агітаційно-пропагандистська кампанія у області традиційно була націлена на глорифікацію радянського способу життя, який протиставляли підневільному становищу буковинців під румунською окупацією. У області розповсюджено величезну кількість агітаційно-пропагандистської літератури: Конституції СРСР – 78.950 примірників, Конституції УРСР – 49.640, «Положення про вибори до Верховної Ради СРСР» – 99.000, «Положення про вибори до Верховної Ради УРСР» – 63.600, іншої виборчої літератури – 92.000, плакатів 77.500 одиниць.³⁴² У Герцаївському районі з переважаючим молдавським населенням місцева газета друкувала ці матеріали молдавською мовою. Видано також понад 25 тис. екземплярів брошур на виборчу тематику молдавською мовою³⁴³. Організовано 4 агітбригади з людей, які володіли молдавською мовою, на чолі з представником обкому КП(б)У.

На хвилі політичного піднесення та очікувань населення, яке прагнуло почути більше про запровадження нового режиму, влада провела 470 мітингів, на яких були присутніми загалом 396 тис. осіб, з промовами виступили понад 1.650 осіб³⁴⁴. Зокрема, на загальноміській мітинг у м. Чернівцях зійшлося 40 тис. містян.³⁴⁵ Промовці вихваляли радянську демократичну систему та життя в Радянському Союзі загалом, агітували

---

³⁴¹ Довідка про проведену роботу з підготовки до виборів депутатів у Верховну Раду СРСР і УРСР по Чернівецькій області. Державний архів Чернівецької області (далі – ДАЧО). Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 26. Арк. 30.

³⁴² Там само. Арк. 23.

³⁴³ Там само. Арк. 22–23.

³⁴⁴ Там само. Арк. 8.

³⁴⁵ Там само. Арк. 11.

голосувати за сталінський блок комуністів і безпартійних. На таких заходах часто виступала місцева інтелігенція. Зокрема, на згаданий мітинг запросили письменницю О. Кобилянську, якій на той час виповнилося 78 років. У промові старенької письменниці, як зрештою й у інших промовців, виразно звучали готові ідеологічні кліше: «Я закликаю весь народ – жінок і чоловіків вільної Буковини – дружньо підготуватися і провести вибори: Хай живе і квітне вільний, об'єднаний у великій сім'ї народів СРСР наш рідний край – Радянська Буковина! Хай живе творець людського щастя Йосиф Віссаріонович Сталін!»³⁴⁶

Впродовж 24–25 листопада в Чернівецькій області відбулося 697 зборів з висування кандидатів у депутати до ВР СРСР і УРСР, якими охоплено 435 тис. місцевих мешканців. Зокрема, на зустрічі виборців Чернівецького сільського округу № 625 і № 396 з кандидатом у депутати до ВР СРСР і УРСР Г.К. Жуковим були присутніми понад 1000 осіб. Висуванцями до Верховної Ради Союзу від трудящих Буковини стали І. Грушецький, Г. Жуков, Л. Ласло та Я. Чайкун, а Верховної Ради Української РСР – І. Галанін, Г. Жуков, Д. Гешко, І. Зеленюк, І. Козачук, О. Коліков, О. Мартинов, М. Павлюк і Т. Панчук. Серед 13 кандидатів налічувалося лише 6 буковинців.

Офіційна звітність випромінювала оптимізм з приводу перебігу виборчої кампанії у Чернівецькій області, однак багато чиновників вказували на існування певної кількості розчарованих або відверто вороже налаштованих до радянської влади місцевих мешканців. Буковинці, як і галичани чи волиняни, передовсім протестували проти втручання партійців у виборчий процес, небезпідставно вважаючи це порушенням демократичних принципів³⁴⁷. Зокрема, мешканець Хотинського району Караламаш у розмові з односельцями сказав: «Це неправильні вибори, обирати треба не того, кого нам пропонують, а того, кого ми хочемо. Хіба такі керівники можуть нам

³⁴⁶ Там само. Арк. 30.

³⁴⁷ Мусієнко І. Політичні репресії на Північній Буковині та Хотинщині у 1940–1941 рр. З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. Київ, 2000. № 2-4.С. 473.

допомогти, від них нема чого чекати»³⁴⁸. Усвідомлюючи маніпулятивний характер процедури висування кандидатів у депутати, багато людей закликали висувати альтернативні кандидатури³⁴⁹ або намагалися вирішувати проблему шляхом самовисування. Так, голова сільради Михалюк зі с. Конятин Путильського району, спираючись на підтримку односельців, висунув себе кандидатом у депутати Верховної Ради УРСР. Реакція з боку представників режиму не забарилася: активіста зняли з посади, звинувативши у ворожих діях проти радянської влади³⁵⁰.

Вагомим чинником протестів серед буковинців стало погіршення економічної ситуації в області, адже, як виявилось, багатьом людям за румунської влади жилося краще, ніж під більшовиками. Зокрема, у Шевченківському районі Чернівців на виборчій дільниці № 10 виступив колишній поліцейський Григорій Керсян і молдавською мовою, якої не знали члени президії, звернувся до присутніх зі словами: «За румунів жили добре, а зараз в десять разів гірше, раніше все було, а тепер ні черевиків, ні дров, ні гасу, а тому голосувати не треба ні за кого, хай дадуть усе, що нам потрібно, потім будемо голосувати»³⁵¹.

Багато людей остерігалися брати участь у виборах з огляду на можливу зміну міжнародно–політичної ситуації та повернення старих порядків. Зокрема, у с. Малінцях Глибоцького району заможна частина селян закликала не співпрацювати з радянською владою: «Не треба бути активним, бо Радянська влада скоро лопне, то буде біда тим активістам, як прийде інша влада»³⁵². Рівно ж, у с. Вовчинець заможний селянин Йосип Галік з метою залякати бідноту, яка найактивніше підтримувала радянські порядки, казав: «Ходіть до сільради, плескайте в долоні – доплескаєтеся, скоро прийде

³⁴⁸ Стенограма наради Чернівецького обкому КП(б)У з секретарями районних партійних комітетів. 24.12. 1940 р. ДАЧО. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 15. Арк. 8.

³⁴⁹ Там само. Арк. 37.

³⁵⁰ Довідка про проведену роботу з підготовки до виборів депутатів у Верховну Раду СРСР і УРСР по Чернівецькій області ... Арк. 36.

³⁵¹ Там само. Арк. 39.

³⁵² Там само. Арк. 38.

румунська або німецька влада, тоді біднякам будуть животи різати»³⁵³. Про розгубленість та непевність політичних уподобань буковинців свідчили численні чутки, розповсюджені у регіоні невідомими особами. Зокрема, подейкували, що на виборах можна буде обирати, куди приєднається Північна Буковина – до СРСР чи до Румунії, інші закликали голосувати за Гітлера тощо.

На території області також було зафіксовано кілька спроб протидіяти виборам з боку підпільної ОУН. У с. Мілієво Вижницького району на стовпі було виявлено листівку антивиборчого змісту за підписом керівників націоналістичного підпілля Буковини. А у с. Берегомет цього ж району під час урочистого засідання з висунення кандидатів у депутати до ВР СРСР і УРСР, приміщення сільської Ради, у якому зібралося понад 520 осіб, заповнилося димом, через що засідання довелося призупинити. Протестні виступи влада зупиняла репресивними діями: за попередніми підрахунками упродовж 1940–1941 рр. на території Північної Буковини та Хотинщини було незаконно репресовано з політичних мотивів близько 11 тис. осіб, з яких понад 1.400 розстріляно, загинуло у тюрмах, таборах та на спецпоселенні³⁵⁴.

Однак, загалом буковинці не готові були організовано виступити проти радянської влади, тож, вислід виборів виявився прогнозованим. За офіційними даними, із 921.112 виборців Ізмаїльської і Чернівецької областей у виборах до Верховної Ради Союзу РСР взяло участь: до Ради Союзу – 917.041 виборець (99,56% від кількості всіх виборців) і в Раду Національностей – 916.907 виборців (99,54%). За п'ятьох депутатів до Ради Союзу проголосували 906.119 виборців (98,81% від кількості тих, хто взяв

---

³⁵³ Там само.

³⁵⁴ Політичні репресії на Буковині у 40–50-х роках ХХ століття. URL: <http://gl-rayrada.gov.ua/index.php/112-politichni-represiji-na-bukovini-u-40-50-kh-rokakh-xxst> (дата звернення – 28 січня 2021 р.)

участь у голосуванні), а за двох депутатів до Ради Національностей – 906.754 (98,89%)³⁵⁵.

У голосуванні за кандидатів до Верховної Ради Української РСР, за повідомленнями окружних виборчих комісій, взяло участь 916.892 громадян (99,54%), з яких за кандидатів блоку комуністів і безпартійних проголосували 905.673 осіб (98,78%). Бюлетенів, визнаних недійсними на підставі ст. 80 «Положення про вибори у Верховну Раду УРСР», виявилось 72. Бюлетенів, у яких закреслено прізвища кандидатів, нарахували 11.147. Усі 16 кандидатів до Верховної Ради УРСР були обраними, з них: 9 членів і кандидатів КП(б)У, 7 безпартійних, 14 чоловіків і 2 жінки³⁵⁶.

***

Відповідно до Указу Президії Верховної Ради УРСР 15 грудня 1940 р. влада провела у західному регіоні вибори до місцевих Рад, які виявилися для неї значно складнішим завданням, ніж попередні виборчі кампанії у регіоні. Незважаючи на те, що представники режиму зробили максимум для того, щоб закріпитися у регіоні, їхні позиції залишалися хисткими. Випадки протестів під час виборчих кампаній як на стадії їх підготовки, так і в день голосування почастишали. Все більше людей, розчарувавшись у радянській політичній системі, готувалися поповнити лави протестного електорату. Кандидати у депутати зазнавали жорсткої критики на передвиборчих зборах, внаслідок чого значну частину з них було відхилено. Так, у с. Головецько Лавочнянського району Дрогобицької області (тепер Славського району Львівської області) виборці відмовилися підтримати кандидатуру Кудиша, заявивши: «Що ви нам нав'яжете людину, яку ми не знаємо. Ми самі оберемо, кого захочемо»³⁵⁷. Рівно ж у Бірчанському, Добромильському, Судово–Вишнянському, Меденицькому, Рудківському та інших районах області люди відкинули кандидатури провладних висуванців з різних причин

³⁵⁵ Мартинюк А. «Наша зелена Буковина одягнула святковий одяг». До 70-річчя возз'єднання Північної Буковини та українських земель Бессарабії в єдиній Українській державі. *Голос України*. 2010. 7, 8 липня.

³⁵⁶ Там само.

³⁵⁷ Справка. *ДАЛО*. Ф.5001. Оп. 1. Спр. 96. Арк. 36.

(закликав голосувати за поляків під час виборів до Сейму, був донощиком у поміщика, погано працює у колгоспі, веде антирадянські розмови тощо)³⁵⁸.

Аби змінити ситуацію на свою користь, представники режиму вдавалися до різного роду маніпуляцій. Продовжував діяти Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про терміни виборчої кампанії по виборах депутатів до Верховної Ради СРСР по окремих виборчих округах» від 11 листопада 1940 р., що уневажнював статтю Конституції, у якій йшлося про обов'язкове використання конвертів для бюлетенів³⁵⁹, що робило дії виборців «прозорими». Відповідно до цього ж Указу підрахунок голосів можна було проводити без рахункових листів, що відкривало шлях до численних маніпуляцій результатами голосування. Згідно офіційних даних з 5.148.554 виборців взяли участь у голосуванні 5.110.665 осіб (99,26%). Незважаючи на виразні намагання представників режиму спрямувати виборчий процес у потрібне русло, багато людей викреслили прізвища кандидатів, внаслідок чого необраними в депутати виявилися кандидати по 68 виборчих округах до сільських Рад і по одному виборчому округові по виборах до міської Ради депутатів трудящих. Тож, відповідно до «Положення про вибори...» у цих округах провели перевибори, які відбулися через місяць після попередніх виборів і на які влада змушена була погодитися через напружену ситуацію в регіоні.

У результаті проведених виборів обрано 6 обласних, 199 районних, 78 міських, 4 районні у місті Львові як у найбільшому адміністративному центрі регіону і 5.022 сільських і селищних Рад депутатів трудящих та їхніх виконавчих комітетів³⁶⁰. До складу місцевих державних органів влади увійшло понад 79 тис. осіб, значна кількість яких були вихідцями з місцевого населення. Однак подібне представництво не забезпечувало реального

---

³⁵⁸ Там само.

³⁵⁹ Указ Президиума Верховного Совета СССР О сроке избирательной кампании по выборах депутатов в Верховный Совет СССР по отдельным избирательным округам. 1940 г., 11 ноября. *ЦДАВО України*. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 70. Арк. 8.

³⁶⁰ *Терлецький В.М.* Ради депутатів трудящих Української РСР в період завершення будівництва соціалізму (1938–1958 рр.). Київ: «Наукова думка», 1966. С.92.

народовладдя, адже найвищі муніципальні пости в регіоні обійняли комуністи, яким належала першість в ухваленні рішень. Зокрема, до обласних Рад було обрано 458 депутатів, з яких – 60% членів і кандидатів у члени ВКП(б). Серед депутатів Львівської обласної Ради ця цифра становила 54%, Дрогобицької – 52%, Ровенської – 72%, Тернопільської – 79%³⁶¹. Кількість жінок-депутаток у обласних Радах була низькою і навіть не наближалася до визначених квотою 30% (у Львівській облраді – 18%, Дрогобицькій – 19%, Ровенській – 14%, Тернопільській – 19%)³⁶². Але навіть ці цифри були наслідком цілеспрямованої політики властей, адже традиційне становище жінки у західноукраїнському суспільстві здебільшого унеможливило її громадську активність.

Етнічний склад обласних та міських Рад не відображав розшарування населення регіону за національними ознаками. Так, до Львівської міської Ради обрані 519 осіб, з них: 274 українців, 144 поляків, 73 росіян і 28 людей інших національностей. До міської Ради не потрапив жоден єврей, хоча львівська єврейська громада налічувала в той час 120.000 євреїв³⁶³. У окремих містах представницькі органи склалися в більшості з неукраїнського елемента. Так, серед 26 кандидатів до Самбірської міської Ради на Дрогобиччині налічувалося лише 7 українців, решта – поляки і євреї³⁶⁴.

Вибори до місцевих Рад у Чернівецькій області до війни провести не встигли. Зрештою великої потреби у цьому не було, адже призначені комуністами органи місцевої влади діяли у області з липня 1940 р.

Таким чином, вибори до представницької гілки влади в західних областях УРСР у 1940–1941 рр. відбувалися за ретельно опрацьованим у ЦК

³⁶¹ Кількісний та якісний склад депутатів до обласних Рад депутатів трудящих. *ЦДАВО України*. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 4. Арк. 11–16.

³⁶² Там само.

³⁶³ Bulzacki K. „Zawsze mój Lwów”. Nie tylko dla młodych Polaków. URL: <http://www.lwow.home.pl/bulzacki/zawsze.html#18> (дата звернення – 16.05.20120 р.)

³⁶⁴ Список рекомендуючих кандидатів в депутати в міську Раду депутатів трудящих. м. Самбір. ДАЛО. Ф.5001. Оп.1. Спр.96. Арк.24-24

ВКП(б) сценарієм, випробуваним впродовж 1937–1938 рр. Організатором та вирішальним чинником процесу виступала Комуністична партія, відводячи місцевому населенню номінальну роль. Незважаючи на повну підконтрольність виборів парткомітетам, вибори виявилися непростим випробуванням для влади. Вагомою перешкодою на шляху залучення місцевих мешканців до радянських політичних практик стало пізнання ними справжніх реалій більшовицької дійсності, усвідомлення недемократичності виборчого процесу, діяльність підпільної ОУН, а також спротив з боку поляків. Досягнути заздалегідь визначеного результату виборів владі вдалося за допомогою широко закроєної пропаганди та контролю з боку силових органів. Незважаючи на застосування численних квот під час формування депутатського складу, представництво від західних областей у ВР СРСР і УРСР мало певну специфіку, зумовлену історико-політичними особливостями розвитку регіону, що позначалося на політичному, соціальному, національному та освітньому статусі депутатів. Наведені статистичні дані є наслідком ретельно продуманої виборчої політики радянської держави, і не відображають соціального розшарування та політичної активності населення. Офіційні результати виборів не можна вважати достовірними, оскільки низка фактів вказує на підтасування голосів виборців та інші маніпуляції з метою вплинути на вислід виборів. Численні випадки протесту під час виборів з боку місцевого населення свідчили про неготовність західноукраїнського соціуму інтегруватися до радянського політичного простору, що знайшло свій вияв у наступні роки в формі діяльності потужного національно-визвольного руху ОУН і УПА, внутрішній опозиції режиму, еміграційних процесах тощо.

РОЗДІЛ 5. Вибори представницької гілки влади у західних областях УРСР повоєнного періоду.

5.1 Виборчі кампанії 1946–1947 рр.

Перші повоєнні виборчі кампанії, безперечно, посідали особливе місце в системі показової радянської демократії. «Одностайна підтримка населенням блоку комуністів і безпартійних» мала стати доказом могутності режиму та надихаюче вплинути на виснажений війною соціум. Однак, проведення виборчих кампаній до Верховної Ради СРСР, Верховних Рад союзних республік та місцевих органів влади у 1946–1947 рр. виявилось для сталінського керівництва непротим завданням, адже вірогідність їхнього зриву через складні суспільно-політичні та економічні обставини, а також криміногенну ситуацію в державі, які провокували настрої абсентеїзму, виявилася доволі високою. Виснажені голодом та іншими повоєнними нестатками і негараздами радянські громадяни майже не виявляли зацікавлення виборами, котрі, як вони вже встигли переконатися, жодним чином не впливали на поліпшення якості життя в країні.

Чи не найбільше опозиційно налаштованих до радянської демократії громадян було серед мешканців УРСР. Побувавши в Європі у складі військ ЧА або в ролі остарбайтерів, українці мали можливість ознайомитися з європейськими типами політичної та економічної культури, що не могло не вплинути на сприйняття ними радянської дійсності. Долучившись до національно-визвольних змагань під проводом ОУН і УПА, зазнавши вже у останні роки війни масових репресій та депортацій, українці сприймали радянську владу значно критичніше, ніж населення інших регіонів Радянського Союзу. Хвилю антирадянських настроїв на території республіки викликало огульне трактування населення як колаборантів через перебування на окупованій території та штучний голод, спричинений грабіжницькою економічною політикою радянської влади, яка, коштом власного населення підтримувала матеріально країни-сателіти. Матеріали спецслужб у цей період фіксують численні антирадянські виступи та висловлювання громадян,

що свідчить про низький рівень їхньої лояльності та легітимності правлячого режиму. Значна частина політичних прецедентів стосувалися саме виборчих кампаній, адже в умовах повоєнних нестатків та репресій, які охопили всю територію УРСР, вони виступали додатковим подразнюючим чинником. Зокрема, в Українській РСР з 10 жовтня 1945 р. до 10 лютого 1946 р. органами НКДБ за перешкоджання виборам було заарештовано 717 осіб, з них у східних, центральних та південних областях – 242, у західних – 475³⁶⁵.

Найкритичніша ситуація з виборами склалася у західних областях УРСР, населення яких після пережитих репресій у 1939–1941 рр. активно противилося повторній радянській, зокрема й збройно. Тож, коли на більшості території Української РСР громадяни добровільно, хоча й без ентузіазму, включилися у виборчий процес, – західні українці його масово бойкотували. Конфлікт між владою і населенням сягнув апогею під час виборів до Верховної Ради СРСР, призначених на 10 лютого 1946 р., коли, спираючись на підтримку українських повстанців, західні українці вчинили справжній бойкот сталінській примусовій демократії, створивши справжній прецедент в історії СРСР, хоча й не визнаний владою офіційно.

Враховуючи особливу ситуацію в західних областях УРСР, центральна влада зробила ставку на силовий сценарій проведення виборів. До регіону скерували війська, що взяли під контроль кожний населений пункт (операція «Велика блокада»). Водночас видано низку наказів, постанов та розпоряджень, покликаних мінімізувати можливість зриву виборів. Зокрема, Постанова Пленуму ЦК КП(б)У від 14 грудня 1945 р. зобов'язувала партійні та радянські організації західних областей УРСР посилити пильність та рішуче викривати усілякі спроби ворожих елементів перешкодити успішному проведенню виборів³⁶⁶. У Постанові також ішлося про надання партійним організаціям регіону допомоги з боку ЦК КП(б)У та

---

³⁶⁵ ГДА СБУ. Ф.16. Оп. 1. Спр. 564. Арк. 80.

³⁶⁶ Пленум ЦК КП(б)У «Про політичну і агітаційно-масову роботу серед населення у зв'язку з підготовкою до виборів у Верховну Раду СРСР» 14 грудня 1945 р. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 690. Арк. 20, 25.

парторганізацій інших областей у розгортанні масово-політичної та агітаційно-пропагандистської роботи, оскільки «населення західних областей, Закарпатської України, Чернівецької та Ізмаїльської областей долучилося до радянського способу життя недавно і потребує ширшого роз'яснення Сталінської Конституції та принципів радянського демократизму»³⁶⁷. У зв'язку з цим у регіон скеровано сотні партпрацівників зі складу ЦК КП(б)У, а також обкомів і райкомів східних областей УРСР. Зокрема, у Ровенську область прибуло 84 партійця, у Волинську – 50³⁶⁸

Низка рішень спрямовувалася на корегування процедури організаційно-технічних заходів у регіоні. Так, у інструктивному листі ЦК КП(б)У головам обкомів західних областей УРСР (січень 1946 р.) рекомендувалося з метою безпеки зберігати виборчу документацію (списки виборців, бланки протоколів голосування, бюлетені) у спеціально відведених приміщеннях виконкомів Райрад майже до дня виборів, а не надсилати її на виборчі дільниці одразу після виготовлення. Таким чином, більшість виборчих дільниць отримали документи лише 8 лютого³⁶⁹. Час голосування для мешканців західних областей було значно скорочено, аби провести його у світлу частину доби. Людям радили голосувати з 9.00 до 14.00, а не з 6.00 до 24.00 год. як це було передбачено законодавством, оскільки «у результаті терористичних дій банд українсько-німецьких націоналістів частина населення в окремих районах західних областей знаходиться в такому стані, що ані зранку, ані тим більше вночі не залишить свого дому і сім'ю і не піде на виборчу дільницю»³⁷⁰. Рівно ж завершувати голосування і розпочинати підрахунок голосів члени виборчих комісій, згідно з Указом Президії ВР УРСР, могли не чекаючи 24.00 год., а одразу після того, як проголосують усі

³⁶⁷ Там само.

³⁶⁸ Стенограма совещания секретарей обкомов КП(б)У, начальников облуправлений НКВД, НКГБ, командующих военных округов от 14 февраля 1946 г. *ЦДАГО України*. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 2884. Арк. 2, 6.

³⁶⁹ Секретарям Львовского, Дрогобычского, Тернопольского, Станиславского, Волынского, Ровенского и Черновицкого обкомов КП(б)У. 1946 г. январь. *ЦДАГО України*. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 2570. Арк. 44.

³⁷⁰ Там само. Арк. 42–43.

виборці. Це робилося з метою вивезення виборчої документації з віддалених від районів населених пунктів до темряви, щоб уникнути нападу боївок ОУН і УПА. Західним областям додатково асигновано 306.000 руб. на видатки, пов'язані з друком і транспортуванням виборчої документації, що було пов'язано з нищенням матеріально-технічної бази виборів українськими повстанцями. Зокрема, Львівському облвиконкомові було додатково виділено – 50.000 руб., Тернопільському – 42.000 руб. Волинському – 49.000 руб., Закарпатському – 50. 000 руб., Дрогобицькому – 15.000 руб.³⁷¹

Якщо вірити офіційній звітності, влада провела безпрецедентну за своїми масштабами передвиборчу роботу. При облвиконкомах західних областей були утворені оперативні групи з підготовки виборів до ВР СРСР, які опрацьовували план передвиборчих заходів, надавали інструктивну допомогу райпартактиву та членам виборчих комісій. За всіма районами закріпили перевіряючих з числа обкомівських та облвиконкомівських працівників, які контролювали ситуацію з підготовки виборів на місцях. Регулярно відбувалися окружні, обласні та районні наради партійних і радянських керівників за участю представників ЦК КП(б)У, працівників НКВС та НКДБ, командирів військових з'єднань з питань проведення виборів, на яких обговорювали стан організаційно-технічних заходів та агітаційно-масової роботи у областях та районах тощо. Зокрема, Волинським обкомом КП(б)У та виконкомом облради депутатів трудящих станом на 15 грудня 1945 р. проведено обласні наради: секретарів РК КП(б)У, голів та секретарів міськ (рай) Рад депутатів трудящих, секретарів РК КП(б)У по кадрах, завідуючих агітпроп відділами РК КП(б)У, секретарів виконкомів міськ (рай) Рад депутатів трудящих, редакторів районних газет, начальників райвідділів зв'язку, політосвітніх працівників, голів сільрад та інші³⁷². Аналогічні наради провели в районах райкоми КП(б)У і виконкоми районних

³⁷¹ Довідка про підсумки виборів до Верховної Ради Союзу РСР від Української РСР. 10 лютого 1946 р. ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 75. Арк. 13.

³⁷² Інформація про стан підготовки до виборів у Верховну Раду СРСР за станом на 15 грудня 1945 р. ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 83. Арк. 3.

Рад депутатів трудящих. Тобто задіяними у виборчий процес виявилися майже всі члени адміністрації, а також значна частина працівників культурно-освітніх, господарських та муніципальних установ і організацій.

Влада також намагалася зробити учасниками виборчого процесу широкі маси громадян. У зв'язку з цим розгорнуто масштабну агітаційно-пропагандистську роботу. Робота проводилася централізовано, системно та масштабно, адже у більшовиків були значно далекосяжніші плани, ніж просто провести своїх кандидатів у владу. Мова йшла про кардинальні зміни у свідомості західних українців: прищеплення радянських цінностей і практик, насадження комуністичного світогляду, вироблення нової моралі на основі «кодексу будівника комунізму». Силами обласних лекційних бюро і районних лекторських груп у західних областях УРСР прочитано для населення 30.358 лекцій і доповідей з питань Конституції, виборчого закону, на міжнародно-політичні теми тощо (загалом по УРСР – 81.388 лекцій)³⁷³. У клубах, будинках культури і хатах-читальнях організовано 7.090 гуртків з вивчення Конституції СРСР та Положення про вибори до Верховної Ради СРСР (по УРСР – 96.437), на агітпункти виборчих дільниць надіслано 590 пересувних бібліотек (по Українській РСР – 5.158) тощо³⁷⁴.

Оцінити масштаби передвиборчої роботи у західних областях, спираючись на офіційну звітність радянсько-партійного активу, доволі проблематично, адже вона, зазвичай, не відображала реального стану речей, особливо коли йшлося про її результати. Кожен із таких звітів починався повідомленням про те, що підготовка виборів у західних областях «проходить на високому ідейно-політичному рівні», а «громадяни з величезним піднесенням готуються зустріти день виборів до ВР СРСР». Підкріплені статистичними даними про кількість виборчих комісій та обладнаних виборчих дільниць, гуртків з вивчення Конституції, виготовленої

---

³⁷³ Довідка про участь культурно-освітніх установ МРС в підготовці до виборів у Верховну Раду СРСР. 1946 р. 1 лютого. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 2570. Арк. 5–11.

³⁷⁴ Там само.

виборчої документації тощо, звіти очільників областей випромінювали оптимізм стосовно перебігу виборчої кампанії у регіоні. Лише наприкінці кількома реченнями чиновники зазначали, що окремі «вороже налаштовані до радянської влади елементи» намагаються перешкодити вільному волевиявленню населення, у зв'язку з чим влада вживає відповідних заходів.

Творити уявну електоральну дійсність допомагала радянська преса. Газети кожного дня писали про щасливих громадян, які, відгукуючись на заклики уряду і партії, працюють агітаторами, займаються у гуртках з вивчення Конституції УРСР, спішать перевірити себе у списках виборців, беруть участь у соціалістичному змаганні, щоб гідно зустріти день виборів до ВР СРСР і под. У статтях наводилися уривки з виступів громадян на передвиборчих зборах, у яких вони схвалювали політику партії і уряду, захоплювалися демократизмом виборчої системи СРСР, підтримували кандидатів у депутати тощо.

Однак, реальна картина виборів у західних областях УРСР мала значно прозаїчніший вигляд. У містах, де були розташовані великі військові гарнізони, а вплив ОУН слабшим, владі за допомогою військових та адміністративних чинників вдалося залучити мешканців до виборчого процесу, створивши видимість підтримки ними її заходів. Проте у багатьох селах не лише не проводилося жодної передвиборчої роботи, – там навіть радянської влади не існувало, адже з моменту вигнання нацистів і до дня виборів у цих населених пунктах ніхто з керівних працівників області чи району не з'являвся. Зокрема, доповідаючи на нараді секретарів обкомів КП(б)У, начальників облуправлінь НКВС та НКДБ, командувачів військових округів про підсумки виборів до ВР СРСР 14 лютого 1946 р. у Львові, голова Ровенського обкому КП(б)У зазначив, що лише під кінець виборчої кампанії у області вдалося організувати сільради та укомплектувати їх працівниками, і то не у всіх селах³⁷⁵. Подібна ситуація склалася на Дрогобиччині, де

---

³⁷⁵ Стенограмма совещания секретарей обкомов КП(б)У, начальников облуправлений НКВД, НКГБ, командующих военных округов от 14 февраля 1946 г. ... Арк. 2.

напередодні виборів у 18 селах довелося займатися встановленням радянської влади (обирати голів сільрад та роз'яснювати їм їхні обов'язки)³⁷⁶. У Путильському районі Чернівецької області з 13 сільрад 10 функціонували у неповному складі, зокрема, не мали обраних голів³⁷⁷. Побоюючись нападу повстанців, партійне начальство воліло відсиджуватися у своїх кабінетах, і під різними приводами уникало поїздок у села, які не раз закінчувалися для них фатально. Зокрема, 5 січня 1946 р. біля с. Слобідка Товстенського району (тепер Чортківського району) Тернопільської області виїзна група радянського партактиву разом з районним начальством НКВС були повністю знищені бійцями УПА³⁷⁸.

Передвиборча робота не проводилася навіть там, де сільські Ради, виборчі комісії чи агітаційні колективи існували, адже вони не отримували жодних вказівок від районного керівництва, яке, нашттовхнувшись на опір населення, пустило справу на самоплив. Наприклад, до сільради села Підлипці Золочівського району на Львівщині за час підготовки виборів до Верховної Ради СРСР ніхто з працівників райкому партії не приїжджав. А у с. Ясенівці, того ж району, партійне керівництво не провело жодної бесіди зі створеною серед місцевого активу (20 осіб) агітаційною групою, внаслідок чого вона також не працювала³⁷⁹. Не проводилося жодної передвиборчої роботи у селі Болохів Долинського району Станіславської області, де від 2 серпня 1944 р. і до грудня 1945 р. відбулося лише двоє зборів: перші провели політпрацівники РСЧА, які призначили голову сільради, а другі голова

³⁷⁶ Стенограма зборів обласного партійного активу Дрогобицької парторганізації від 16 лютого 1946 р. *ДАЛО*. Ф. 5001. Оп. 7. Спр. 20. Арк. 3–20 (3032–3051).

³⁷⁷ Постанова Політбюро ЦК КП(б)У «Про серйозні недоліки у виконанні рішення ЦК КП(б)У від 10 січня 1945 р. «Про посилення боротьби з українсько-німецькими націоналістами у західних областях УРСР» в Путильському районі Чернівецької області і Локачівському районі Волинської області». 1945 р. 12 лютого. Опубл.: *Сергійчук В.* Десять буремних літ. Київ: «Дніпро», 1998. С. 221.

³⁷⁸ *ЦДАГО України*. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 2944. Арк. 52–54.

³⁷⁹ Постановление Политбюро ЦК КП(Б)У «О ходе подготовки к выборам в Верховный Совет СССР по Львовской области». 22 января 1946 г. *ЦДАГО України*, Ф. 1. Оп. 16. Спр. 31. Арк. 22–28. Опубл.: *Літопис УПА*. Нова серія. Київ-Торонто, 2001. Т. 3. С. 199–200.

сільради зібрав з приводу ремонту приміщення школи³⁸⁰. Тут багато людей дізнавалися про вибори не від представників влади, а з уст повстанців, що виглядало не лише символічно, а й доволі двозначно.

Зв'язані потребою неухильно виконувати партійні настанови місцеві чиновники змушені були вдаватися до примусу, неконституційних дій, або ж фальсифікувати результати своєї роботи. Порухення радянського виборчого законодавства у західних областях УРСР починалися вже на етапі підготовки виборів, адже політичні цілі радянського керівництва неможливо було зреалізувати в рамках існуючих конституційних норм. Найбільше неправових колізій стосувалися техніки проведення виборів. У процесі перебігу виборчих кампаній владою неодноразово порушувалися законні терміни реалізації виборчих процедур, або ж припускалося їхнє здійснення у непрозорий спосіб. Так, утворення окружних та дільничних виборчих комісій – одного з ключових етапів виборчого процесу – у західноукраїнських областях відбувалося з порушенням термінів та конституційних принципів. А комплексна оцінка якості дотримання виборчими комісіями законних процедур (укладання списків виборців, зберігання виборчої документації, реалізація процесу голосування, підрахунок голосів тощо) не витримує жодної критики. Зокрема, зафіксовано численні проблеми з присутністю членів виборчих комісій на засіданнях у передвиборчий період та день голосування (відсутність кворуму). У результаті значна частина дільничних виборчих комісій всупереч наявності прямої норми Закону проводили засідання не в повноважному статусі. Замість офіційно обраного голови виборчої комісії, який не з'явився на засідання або відмовлявся виконувати свої функції, головували уповноважені по виборах або хтось з районної адміністрації, працівники НКВС (МВС), командири чи політвиховники гарнізонів. Вони ж дуже часто підписували протоколи ОВК та ДВК, не маючи на те відповідних повноважень.

---

³⁸⁰ Постановление Политбюро ЦК КП(Б)У «О ходе подготовки к выборам в Верховный Совет Советского Союза в Станиславовской области» ... С.203.

Так, не дочекавшись співдії населення у справі створення виборчих комісій, представники влади у багатьох селах самі призначали кандидатури до їх складу з працівників сільської адміністрації або випадкових громадян, часом навіть не ставлячи останніх до відома. Подібні прецеденти зафіксовано у багатьох інших населених пунктах Волинської, Ровенської, Тернопільської, Станіславської та інших областей. Зокрема, у селах Хоросниця та Соколя Судово-Вишнянського (тепер Яворівського) району на Львівщині районне начальство самовільно призначило виборчу комісію у складі 9 та 11 осіб, на яких вказав голова сільради³⁸¹. А у селах Кореличі, Утіховичі, Тучне, Глібовичі, Сіжки*, Кимир, Коросне, Лагодів, Липівці, Борщів, Подусів, Подусільна, Вишнівчик та інших Перемишлянського району місцеве начальство заносило до складу виборчих комісій людей, яких першими зустріли на вулиці³⁸². У Волинській області станом на 14 грудня 1945 р. взагалі не було сформовано виборчих комісій у 11 районах³⁸³, а у Рожищенському, Луцькому, Горохівському та інших районах області люди масово відмовлялися брати участь у їхній роботі³⁸⁴. На Дрогобиччині за два тижні до проведення виборів не було створено виборчих дільниць та виборчих комісій у 76 населених пунктах³⁸⁵ тощо.

Не знаючи людей, представники режиму часто призначали до складу сільських виборчих комісій випадкових та некомпетентних осіб, адже співпрацювати з радянською владою погоджувалися передовсім маргінали. Зокрема, у Тернополі виявлено факт призначення членами виборчих комісій

³⁸¹ ГДА СБУ. Ф.13. Оп. 1. Спр. 376. Т.39. Арк. 54

*Так у тексті.

³⁸² Літопис УПА / За ред. Є. Штендери. Торонто, 1982. Т. 9. Кн. друга: 1946–1948 рр. С.290.

³⁸³ Інформація про стан підготовки до виборів у Верховну Раду СРСР за станом на 15 грудня 1945 р. ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 83. Арк. 1–2.

³⁸⁴ Інформація про стан підготовки до виборів у Верховну Раду СРСР по Волинській області за станом на 26-е грудня 1945 р. ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 83. Арк. 6.

³⁸⁵ Стенограмма зборів обласного партійного активу Дрогобицької парторганізації від 16 лютого 1946 р. ДАЛО. Ф. 5001. Оп. 7. Спр. 20. Арк. 3–20 (3032–3051).

неписьменних громадян Чупрак та Сокольського³⁸⁶. У Чернівецькій області головою виборчої комісії у м. Стороженець обрали Костригу – судженого за хуліганство та ще й пияка³⁸⁷. Згадана особа до того ж виконувала обов'язки завідувача загального відділу райвиконкому, що зайвий раз вказує на неякісний склад радянських управлінців у регіоні загалом.

Ситуацією намагалися скористатися українські повстанці, активно імплантуючи до складу виборчих дільниць своїх людей. Так, у Львові та районах області виявлено 87 випадків проникнення до складу дільничних виборчих комісій та агітаційних груп «антирадянських елементів»³⁸⁸. У Рудківському районі Дрогобицької області в одному з сіл головою виборчої комісії було призначено станичного ОУН³⁸⁹. А головою Халонницької виборчої комісії Озютицького району Волинської області був обраний колишній курінний УПА Микола Терентійович Дацюк, якому вдалося легалізуватися³⁹⁰. Членом Губицької дільничної виборчої комісії того ж району затвердили колишнього коменданта сільської поліції, активного учасника націоналістичного підпілля Арсенія Ємельяновича Ковальчука³⁹¹. Представникам влади довелося спішно виправляти ситуацію. Зокрема, секретар Дрогобицького обкому КП(б)У зобов'язував парторганізації на місцях уважніше ставитися до формування складу виборчих комісій: «Обком КП(б)У вимагає від секретарів МК та РК КП(б)У через уповноважених РК КП(б)У, через органи НКДБ та НКВС – ще раз перевірити виборчі комісії і агітаторів, очистити виборчі комісії і агітаторів від ОУНівців і взагалі від антирадянського елемента. Треба знати хто сидить у виборчих апаратах, треба знати і бути впевненому хто агітує за радянську владу, за більшовицьку партію, за кандидатів блоку комуністів і безпартійних. Від цього залежить

³⁸⁶ Звіт Тернопільського міськкому КП(б)У про підготовку і проведення виборів до ВР СРСР. ДАТО. Ф.П-1. Оп. 1. Спр. 668. Арк. 41 зв.

³⁸⁷ Стенограма Пленуму Чернівецького обкому КП(б)У від 22 грудня 1945 р. ДАЧО. Ф. 1. Оп. 9. Спр. 38. Арк. 44–45.

³⁸⁸ ГДА СБУ. Ф.16. Оп. 1. Спр. 562. Арк. 33зв..

³⁸⁹ ДАЛО. Ф. 5001. Оп. 7. Спр. 58. Арк. 205 (3690).

³⁹⁰ ГДА СБУ. Ф.16. Оп. 1. Спр. 562. Арк. 34.

³⁹¹ Там само.

успіх у виборчій кампанії»³⁹². Проблема невідповідного підбору членів виборчих комісій мала загальнореспубліканські масштаби. Загалом по УРСР в період підготовки до виборів до ВР СРСР другого скликання зі складу дільничних комісій та агітаційних колективів через політико-моральні причини було виведено 1.559 осіб, зокрема в Одеській області – 770, Кам'янець-Подільській – 300, Дрогобицькій – 243, Київській – 117.³⁹³

Передвиборчі збори та мітинги, які, за задумом влади, мали відігравати чи не найважливішу роль в системі виборчих кампаній (з огляду на пропагандистську складову), у західноукраїнських областях проходили неорганізовано та з мінімальною кількістю учасників. Частими були випадки, коли районне начальство, приїхавши у село для проведення мітингу, заставало у приміщенні клубу лише сільську адміністрацію або сторожа. Зігнані ж на збори за допомогою військових селяни були налаштовані вороже та не бажали спілкуватися з агітаторами. Зокрема, один із очільників Львівського обкому КП(б)У повідомляв, що у Яворівському районі населення «дуже неохоче йшло на передвиборчі збори, частина взагалі не з'являлася, а присутні на зборах сиділи і мовчали. Аналогічно люди поводити себе у всіх селах району»³⁹⁴. Про те, що «населення негативно ставиться до всіх заходів радянської влади»³⁹⁵, неодноразово повідомляли очільники силових відомств. Зокрема, на Премішлянщині та Помор'янщині представникам влади вдавалося зібрати на мітинги не більше 15–30 громадян³⁹⁶. У Стрийському районі Дрогобицької області повністю ігнорувало більшовицькі збори та сходини населення таких сіл як Стрілки,

³⁹² Вказівки секретаря Дрогобицького обкому КП(б)У Олексенко секретарям міських та районних комітетів КП(б)У Дрогобицької області стосовно принципу формування виборчих комісій січень 1946 р. ДАЛО. Ф. 5001. Оп. 7. Спр. 58. Арк. 205 (3690).

³⁹³ ГДА СБУ. Ф.16. Оп. 1. Спр. 564. Арк. 110.

³⁹⁴ Інформація. 1946 р. 8 січня. ДАЛО. Ф.3. Оп. 1. Спр. 466. Арк. 12.

³⁹⁵ Доповідна записка. ДАЛО. Ф.3. Оп. 1. Спр. 481. Арк. 108.

³⁹⁶ Додатковий звіт з т. зв. «виборів» до Верховної Ради СРСР, що відбулись 10 лютого 1946 р. ГДА СБУ. Ф.13. Спр. 376. Т.38. Арк. А р. 287.

Конюхів, Лопатники, Бережниця, Угольна та інших³⁹⁷. На Тернопільщині представники влади, які хотіли провести мітинг, годинами очікували на прихід селян і, врешті–решт, «з нічим від'їздили до району»³⁹⁸. Чимало мітингів через брак учасників було зірвано на Станіславщині³⁹⁹. У с. Ковбань Горохівського району Волинської області на приміщенні сільської ради, де відбувалися передвиборчі збори, невідомі зірвали вивіску і написали кольоровим олівцем – «Смерть Сталіну»⁴⁰⁰. Передвиборчі зібрання бойкотували також робітники та інтелігенція у містах. Зокрема, на калійному комбінаті в м. Долина (Станіславщина), де 6 лютого 1946 року мав відбутися мітинг за участю всіх робітників (300 осіб), послухати партійних агітаторів прийшло лише 8 бажаючих⁴⁰¹. «Народ саботує большевицьку владу на цілій лінії, а коли у дечому повинується, то тільки під сильним терором», – писали у свої звітах провідники ОУН(б)⁴⁰². Арк. 346 зв.

Виняток становила хіба Закарпатська область, «прилучена» до УРСР лише влітку 1945р., населення якої не встигло позбутися оптимістичних очікувань від зміни влади. Тож, оратори на провладних зборах і мітингах тут збирали тисячі слухачів. Зокрема, в Ужгороді на збори з висунення кандидата у депутати до Ради Союзу Верховної Ради СРСР І. Ваша зібралося 2.901 особа, а на сваявському хімічному заводі на мітингу були присутніми 800 робітників тощо⁴⁰³. Втім, і тут не бракувало людей, критично налаштованих до радянських порядків. Так, мешканець Рахівського району

³⁹⁷ Звіт з проти виборчої акції до т. зв. виборів до Верховної Ради СРСР. «Тустань». ГДА СБУ. Ф.13. Спр. 376. Т.39. Арк. 54.

³⁹⁸ Велико-Глубочівський р-н. ВИБОРИ у Верховну Раду СРСР 10 лютого 1946 р. і більшовицька підготовка до них. ГДА СБУ. Ф.13. Спр. 376. Т.38. Арк. 53.

³⁹⁹ Звіт з виборів у Верховну Раду СРСР. Долинщина. ГДА СБУ. Ф.13. Спр. 376. Т.38. Арк. 137 зв.–138; П. Віктор Як проходили “вибори” до Верховної Ради СРСР в західних областях т.зв. Української РСР. ГДА СБУ. Ф.13. Спр.376. Т.38. Арк.44–45.

⁴⁰⁰ Реабілітовані історією. Рівненська область / Ред. кол. В.А.Королюк, С.І.Павлюк, А.А. Жив'юк та ін.; упор. А.Жив'юк. Рівне: ВАТ «Рівненська друкарня», 2009. Кн.2. С.84.

⁴⁰¹ П. Віктор Як проходили “вибори” до Верховної Ради СРСР в західних областях т.зв. Української РСР. ГДА СБУ. Ф.13. Спр.376. Т.38. Арк.44.

⁴⁰² Суспільно-політичний огляд терену. Р-н Букачівці. 31 грудня 1945 р. ГДА СБУ. Ф.13. Спр. 376. Т. 71. Арк. 346 зв.

⁴⁰³ ДАЗО. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 104. Арк. 14.

Богдан Кудрич заявив партійцям з району, що люди не виступатимуть на передвиборчих зборах, бо вже два місяці не отримують зарплатню та продукти⁴⁰⁴. Активну протидію передвиборчим заходам більшовиків у області чинили місцеві священники Ференцик та Уйгель. А у с. Розтока Воловецького району виявлено листівку із закликом голосувати за Бенеша або взагалі викреслювати прізвища кандидатів⁴⁰⁵.

Надзвичайно повільно в регіоні рухалася справа з укладанням реєстру виборців. Значна кількість осіб намагалися уникати реєстрації через антирадянські настрої. Зокрема, це були люди, які з різних причин переховувалися від радянської влади: ті, хто співпрацював з нацистами у період окупації, учасники оунівського підпілля, дезертири Червоної армії та інші. У сільській місцевості робота з укладання списків виборців затягувалася через активну протидію повстанців, які закликали селян не реєструватися, нищили уже виготовлені списки. Лише у Рогатинському районі Станіславської області наприкінці 1945 р. відділи УПА спалили списки виборців у 7 сільрадах⁴⁰⁶. На Тернопільщині в ніч на 16 січня 1946 р. повстанці розгромили сільраду у с. Івасів Долішній, де знищили всі документи, а списки виборців забрали з собою⁴⁰⁷. 6 січня 1946 р. у с. Слободзня* Глибоцького району Чернівецької області на виборчій ділянці, розташованій у приміщенні школи, списки виборців були знищені вибухом⁴⁰⁸. Через це у окремих селах з метою безпеки списки виборців не вивішували для загального ознайомлення, як передбачалося законом, а зберігали у сейфах під охороною військових гарнізонів.

---

⁴⁰⁴ Інформаційна записка. 1946 р., 10 січня. ДАЗО. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 104. Арк. 33–34.

⁴⁰⁵ Там само.

⁴⁰⁶ О бандитских действиях украинских националистов в ноябре–декабре с. г. и мероприятиях войск округа по ликвидации банд. 1945. 28 декабря. *ЦДАГО України*. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 2958. Арк. 7–8.

⁴⁰⁷ О ходе борьбы с бандитизмом в Западных областях УССР. 1946 г., 2 января.

ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 2944. Арк. 127.

*Так у тексті.

⁴⁰⁸ Там само. Арк. 31.

Масовим було явище, коли голови сільрад за наказом провідників ОУН зумисне зтягували роботу з укладання списків виборців або реєстрували громадян під вигаданими прізвищами. Зокрема, таке явище мало місце на Станіславщині. У селі Гринівка Богородчанського району голова сільради не вніс до реєстру виборців понад 100 мешканців, натомість вписав 30 осіб, які не проживали ні у селі, ні загалом у Богородчанському районі. У с. Небилівка Перегінського району (с.Небилів Рожнятівського району) внесено до списків виборців 40 вигаданих прізвищ, а загалом по району вписано 150 «мертвих душ». По Стецівській виборчій дільниці у списках пропущено 200 виборців, а загалом по Снятинському району не внесено до списків виборців 498 осіб, перекручено прізвищ виборців – 143 випадки. У с. Олешів Тлумацького району не внесеними до списків виборців виявилися 200 осіб⁴⁰⁹. Через загальний саботаж справи укладання списків виборців уповноважені по виборах часто змушені були самі виконувати цю роботу, використовуючи реєстри мешканців населених пунктів, або ж викликали голів сільрад у район і примушували укладати списки по пам'яті. Але, як не без іронії зауважив один із підпільників ОУН, «ці списки були такими ж точними, як і сама радянська влада»⁴¹⁰.

Формування списків виборців затримувалося також з вини реєстраторів, які через халатність чи неухважність не вносили до переліку мешканців окремих будинків і навіть вулиць, перекручували або писали з помилками прізвища людей. Зокрема, у Львові на території Залізничного району станом на 20 січня 1946 р. виявилися пропущеними 3.855 прізвищ громадян, у результаті чого довелось передруковувати списки на 8–12 виборчих дільницях⁴¹¹. У Тернополі станом на 26 січня 1946 р. не внесено до

⁴⁰⁹ О подготовке к выборам в Верховный Совет СССР по Станиславской области на 17 января 1946 года. *ДАИФО*. Ф.П-1. Оп. 1. Спр. 449. Арк. 36.

⁴¹⁰ Суспільно-політичний огляд терену. Р-н Букачівці. 31 грудня 1945 р. *ГДА СБУ*. Ф.13. Спр. 376. Т. 71. Арк. 348.

⁴¹¹ Информация о политическом настроении населения гор. Львова в связи с подготовкой к выборам в Верховный Совет СССР 1946 г., январь. *ДАЛО*. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 480. Арк. 4–12 (2627–2635).

реєстру 2.123 виборця, а 2.127 записів зроблені з помилками⁴¹². Тут же реєстратором Чаплинською помилково внесено до списків виборців прізвище військовополоненого німця⁴¹³, що представники влади одразу ж потрактували як елемент саботажу. Факти масового невнесення громадян до реєстру виборців були зафіксовані у Мельнице-Подільському, Пробіжнянському, Заложцевському та інших районах Тернопільщини⁴¹⁴. Траплялися випадки, коли окремих громадян заносили до реєстру двічі або реєстрували неповнолітніх осіб.

Процес висунення кандидатів у депутати, що був виразно ритуалізований, також не знаходив підтримки в середовищі західноукраїнського суспільства, адже поява у населених пунктах сталінських висуванців у супроводі озброєних енкаведистів зайвий раз налаштовувала проти радянської влади. Так, Л.Р. Корнієць, заступник голови Ради Міністрів УРСР і кандидат до Верховної Ради СРСР, приїхав на зустріч з виборцями у м. Камінь-Каширський Волинської області з вісьмома автомашинами енкаведистської охорони⁴¹⁵. У результаті у багатьох селах району збори з висунення кандидатів у депутати селяни проігнорували. Однак, це не завадило представникам режиму скласти фіктивні протоколи засідань та зареєструвати потрібних кандидатів. Зрештою, вони навіть не приховували, що від волі людей нічого не залежить. На мітингу в с. Братківці Стрийського району Дрогобицької області агітаторка з району Флорова зухвало заявила: «Чи ви будете голосувати, чи ні, вибори відбудуться, й назначені партією кандидати таки будуть вибрані»⁴¹⁶. Так само цинічно поводити себе й «народні обранці». У с. Бориничі на Львівщині кандидат у депутати до ВР СРСР Кравчук, виступаючи перед населенням на

---

⁴¹² Постанова бюро Тернопільського обкому КП(б)У про виконання рішення грудневого Пленуму ЦК КП(б)У «Про політичну та агітаційно-масову роботу у зв'язку з підготовкою до виборів у ВР СРСР» від 3 лютого 1946 р. ДАТО. Ф.П-1. Оп. 1. Спр. 458. Арк. 62.

⁴¹³ Звіт Тернопільського міськкому КП(б)У про підготовку і проведення виборів до ВР СРСР. ДАТО. Ф.П-1. Оп. 1. Спр. 668. Арк. 41 зв.

⁴¹⁴ Там само.

⁴¹⁵ Літопис УПА /за ред. Є.Штендери. Торонто, 1982. Т. 9. Кн.друга: 1946–948 рр.С. 291.

⁴¹⁶ Радянська Волинь. 1946 р. 14 січня.

передвиборчих зборах, сказав: «Ми знаємо, що вам бандерівці забороняють голосувати, але все одно, чи ви проголосуєте, чи ні, я і так буду обраний»⁴¹⁷.

Переконавшись, що за допомогою агітації не вдасться залучити західних українців до виборчого процесу, влада застосувала силу. Розташування військових гарнізонів у кожному населеному пункті, починаючи від 10 січня 1946 р., дещо покращило ситуацію. Зокрема, начальник політичного управління Прикарпатського військового округу генерал-майор Л. Брежнев, доповідаючи про перебіг виборів на території Станіславської, Тернопільської та Чернівецької областей секретарю ЦК КП(б)У М. Хрущову, зазначав, що у багатьох селах з приходом військових розпочалась робота з роз'яснення «Положення про вибори до Верховної Ради СРСР» та утворення виборчих дільниць, адже, нарешті, партійний та радянський актив змогли працювати, не побоюючись нападів бандитів⁴¹⁸.

Військові гарнізони сковували дії повстанців та полегшували комунікацію влади з населенням, однак, забезпечити повноцінний перебіг виборчої кампанії не могли. Основною причиною, через яку виборчий процес у західних областях пробуксовував, стала рішуча постава населення, яке через антирадянські переконання не бажало брати участі у виборах та всіляко ігнорувало режимні розпорядження. Солідаризуючись з діями підпільників ОУН, люди водночас підкреслювали самостійність власних міркувань та вчинків. Так, селяни с. Рахиня Калуського району Станіславської (тепер Івано-Франківської) області, відповідаючи партійцям з району на запитання, хто їм забороняє голосувати, відповіли: «Ніхто. Ми самі знаємо, що маємо робити, нащо нам пояснювати і говорити багато про теперішнє життя, коли

---

⁴¹⁷ Додатковий звіт з т. зв. «виборів» до Верховної Ради ССРСР, що відбулись 10 лютого 1946 р. *ГДА СБУ. Ф.13*. Спр. 376. Т.38. Арк. 286.

⁴¹⁸ О ходе выполнения мероприятий по ликвидации банд украинских националистов. 1946 г. 27 янв. *ЦДАГО України. Ф. 1*. Оп. 23. Спр. 2958. Арк. 23; Опубл.: Літопис УПА (Нова серія). Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ 1943–1959. Книга друга: 1946–1947. Київ-Торонто, 2002. С.62.

ми бачимо на свої очі, як воно виглядає. Існують лише розстріли, вивози на Сибір і грабунки людей»⁴¹⁹.

Наближення дня виборів до ВР СРСР вкотре змусило центральну владу звернути увагу на ситуацію у західних областях. У Постанові Політбюро ЦК КП(Б)У від 22 січня 1946 р. констатувався незадовільний стан роботи з підготовки виборів до ВР СРСР у регіоні⁴²⁰. Очільникам областей, а також місцевим керівникам НКВС та НКДБ за неналежне виконання роботи з організації виборів винесено сувору догану. Врешті, Постановою Політбюро ЦК КП(Б)У від 6 лютого 1946 р. «Про підвищення пильності і посилення боротьби з українсько-німецькими націоналістами в західних областях УРСР у зв'язку з виборами у Верховну Раду СРСР» відповідальність за успішне проведення виборів у західноукраїнських областях представники режиму поклали на перших секретарів обкомів, яких закликали особисто очолити передвиборчі заходи та процес голосування у ввірених областях з метою отримання потрібних результатів⁴²¹.

У східних, центральних та південних областях УРСР день виборів до ВР СРСР 10 лютого 1946 р. минув за усталеним сценарієм, адже мешканці цього регіону уже призвичаїлися до радянських політичних практик. Усвідомлюючи, що виборчий процес жорстко контролюється партійними органами та спецслужбами, люди остерігалися входити з владою у конфлікт, тому з самого ранку поспішали на виборчі ділянки. Явка на вибори тут наближалася до 99,9%, за блок комуністів і безпартійних незмінно голосували 99,6–99,9% громадян, а протестні голоси становили менше 1%. Наскільки щирими були громадяни у виявленні своїх політичних уподобань,

---

⁴¹⁹ Звіт з виборів у Верховну Раду СРСР. Долинщина. ГДА СБУ. Ф.13. Спр. 376. Т.38. Арк. 138.

⁴²⁰ Постановление Политбюро ЦК КП(Б)У «О ходе подготовки к выборам в Верховный Совет СССР по Львовской области». 22 января 1946 г. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 16. Спр. 31. Арк. 22–28. Опубл.: Літопис УПА. Нова серія. Київ-Торонто, 2001. Т. 3.С. 197–200.

⁴²¹ ЦДАГО України. Ф. 1, Оп. 16, Спр. 31. Арк. 70–73. Опубл: Сергійчук В. Десять буремних літ. Київ: «Дніпро», 1998.С. 427–428.

сьогодні сказати важко, адже атмосфера терору змушувала людей «тримати язик за зубами».

Якщо вірити радянській і партійній звітності, то голосування у західному регіоні УРСР також проходило організовано і навіть урочисто. Доповідаючи секретарю ЦК КП(Б)У Д. Коротченку, міністр МВС УРСР Т. Строкач писав, «вибори до Верховної Ради Союзу РСР на території західних областей України проходять з великим політичним піднесенням за активної участі переважної більшості виборців»⁴²². Газети повідомляли про натовпи святково вбраних виборців, які приходили на виборчі ділянки задовго до їхнього відкриття, прагнучи віддати свій голос за ставлеників партії. У промовах під час імпровізованих мітингів люди дякували членам уряду і партії за визволення від польського гніту та можливість вільно жити «у сім'ї братніх радянських народів». Зокрема, у звіті секретаря Сокальського РК КП(б)У (Львівська область) Федоряченка зазначалося, що у с. Ільковичі один із найстарших господарів Кондратюк, опускаючи бюлетень в урну, промовив: «Я голосую за нашу рідну справу, за щастя і долю галицького народу, за радянську владу, за партію Леніна-Сталіна, за товариша Сталіна і це з великою радістю зроблять всі наші виборці села»⁴²³.

Насправді ж, у день виборів 10 лютого 1946 р. західні українці не лише не спішили виконати свій «почесний обов'язок», а бойкотом намагалися зірвати процес голосування. Незважаючи на потужну пропагандистську кампанію, адміністративний тиск та репресивні акції, влада так і не зуміла зробити західних українців активними учасниками процесу. Тож, у більшості населених пунктів на момент відкриття виборчих ділянок нікого, окрім членів виборчої комісії, уповноважених з районів та гарнізонників не було. У багатьох селах не з'явилися на виборчі ділянки голова та члени виборчої комісії, які, виконуючи вказівки провідників ОУН і

---

⁴²² Повідомлення про перебіг виборів до Верховної Ради Союзу РСР на території західних областей України станом на 20.00 год. 10 лютого 1946 р. *ЦДАГО України*. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 2552. Арк. 18.

⁴²³ *ДАЛО*. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 479. Арк. 16–21 (2620–2625)].

УПА, заховалися, втекли у ліс або виїхали до міста. Інші – демонстративно відмовлялися виконувати свої функції, ставлячи під удар процес голосування.

Антирадянські настрої західних українців, підкріплені антивиборчою пропагандою ОУН та бойовими діями УПА, вилилися у масовий бойкот виборів. Особливо активно бойкотували цю акцію селяни. Щоб не йти до виборчих приміщень, люди ховалися на горищах, у льохах і стодолах, вдавали хворих, починали якусь невідкладну роботу тощо. Сміливіші відверто заявляли уповноваженим з районів про своє небажання голосувати за представників влади, яка довела їх до повного зубожіння, чинить насильства та репресії⁴²⁴. Усвідомлюючи неправомірність дій влади, яка застосовувала силу до своїх громадян під час виборів, від голосування відмовлялися навіть учителі-східняки, надіслані у західноукраїнські області з метою насадження тут ідеології режиму, а також червоноармійці, значна частина яких симпатизували місцевому населенню і навіть учасникам самостійницького руху.⁴²⁵ Так, у кілької селах на Волині було зауважено, що червоноармійці ходили без зброї селом, кажучи: «Бандерівці нас не зачіпають. Вони наші брати і проти нас не воюють. Вони б'ють тільки енкаведистів»⁴²⁶.

Усвідомивши, що виборчий процес опинився під загрозою, влада застосувала силу. Не дочекавшись добровільної явки населення на виборчі дільниці, уповноважені з районів та енкаведисти за допомогою військових зганяли людей до виборчих приміщень під багнетами та кулеметами. Людям погрожували арештами, вивезенням на Сибір, нищили майно, спалювали хати та присадибні будівлі. Селян, які чинили спротив, виганяли з хат роздягнутими і босими, годинами тримали на морозі, били до каліцтва, навіть убивали або скатована жертва помирала за кілька днів у лікарні. Тих, хто намагався втекти з села і пересидіти день виборів у лісі, завертали назад завбачливо розташовані довкруг сіл застави, озброєні кулеметами і

---

⁴²⁴ ГДА СБУ. Ф.13. Спр. 376. Т.39. Арк. 8–10зв.

⁴²⁵ Там само. Арк. 7–12.

⁴²⁶ ГДА СБУ. Ф.13. Спр. 376. Т.22. Арк. 157–159.

гарматами. Жоден із радянських документів не зафіксував подібних фактів із відомих причин. Натомість звіти провідників ОУН фіксують тисячі таких злочинів. Зокрема, у с. Братківці Стрийського району Дрогобицької області у день виборів 9 лютого 1946 р. людей вигнали з церкви, перервавши Богослужіння, і під дулами автоматів конвоювали до приміщення сільради⁴²⁷. У с. Добрівляни на Станіславщині селян на вибори гнали танком⁴²⁸, у інших селах натовп виборців підганяли до виборчих дільниць, кидаючи позаду нього гранати⁴²⁹.

Спротив населення викликав у окремих чиновників та силовиків приступи зоологічної люті, що виникала з усвідомлення своєї безпорадності та неспроможності вплинути на ситуацію. Масові випадки побиття людей зафіксовано на Дрогобиччині. У с. Довге Стрийського району гарнізонники та енкаведисти побили 54 особи, Дідушичах Великих – біля 100 осіб, Бережниці – 15 осіб, Лопатниках – 14 осіб, Братківцях – 12 осіб⁴³⁰. На Львівщині, як стверджували провідники ОУН, «доходило до трагічних випадків і нечуваних звірств»⁴³¹. З огляду на те, що найзатятіший опір чинили саме жінки, вони першими ставали жертвами побиття. Зокрема, у Твіржі за відмову голосувати енкаведисти побили вагітну жінку десятника Чижа, яка народила мертву дитину⁴³². У с. Ілем'я Рожнятівського району Станіславської області дорогою до виборчої дільниці Явдосі Гаврилюк пробили багнетом груди, Марії Тріш відірвали вухо, а Марії Луцик висмикнули жмут волосся на голові⁴³³.

Намагаючись зупинити беззаконня, окремі громадяни посилалися на відповідні статті Конституції УРСР, однак це лише провокувало насилля з

⁴²⁷ Віктор П. Як проходили «вибори» до Верховної Ради ССРСР в західних областях т. зв. Української РСР. 1947 р. *ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 38. Арк. 52.*

⁴²⁸ *ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 38. Арк. 136.*

⁴²⁹ Там само. Арк. 50зв.

⁴³⁰ Віктор П. Як проходили «вибори» до верховної ради ССРСР в західних областях т. зв. Української ССР... Арк. 41–52.

⁴³¹ Там само.

⁴³² *ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 39. Арк. 7–12.*

⁴³³ Не день голосування, а день тортування. *ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 38. Арк. 276.*

боку представників влади. Так, демобілізований червоноармієць Антон Скибич, відмовляючись голосувати, сказав: «Ваша конституція каже..., що ваші вибори є вільні. А чого ж ви нам силою кажете, щоб ми йшли голосувати та ще й б'єте?»⁴³⁴ За це його жорстоко побили. У с. Спас Старо-Самбірського району (Дрогобиччина) подібні запитання мешканців гарнізонники зупиняли окриком: «Малчать і марш галасавать, а не то буду стрелять!!!»⁴³⁵. Проте деколи рішучий опір селян стримував енкаведистів від застосування сили. Наприклад, у с. Грозьова Стрілківського району Дрогобицької області побитий за відмову голосувати господар, розлютившись, заїхав кривдникові в обличчя кулаком, після чого уже ніхто з енкаведистів у цьому селі не наважувався бити людей⁴³⁶.

Впродовж дня терор наростав. Побитих та переляканих людей групами заганяли до виборчих приміщень, де розгортався черговий етап протистояння. Про дотримання законності під час голосування не йшлося, адже партійці видали негласні вказівки вжити будь-яких засобів для «успішного завершення виборчого процесу»⁴³⁷. Людей змушували голосувати, націливши на них дула пістолетів та автоматів. Виборцям, які не хотіли брати до рук бюлетенів, впихали їх силоміць. Часто процес голосування виглядав так: один із енкаведистів тримав руку виборця з бюлетенем над урною, а інший бив по ній палицею, – таким чином, бюлетень опинявся в урні. Кожний такий акт примусу представники влади супроводжували словами: «От, маладець, прагаласавал!» або «Ну, іді, сволочь, прагаласавал»⁴³⁸.

До виборчих кабін майже ніхто не заходив, адже люди намагалися якнайшвидше залишити виборчу дільницю. Та й рух виборців на виборчих дільницях було зумисне організовано так, щоб людям було незручно туди заходити. У багатьох населених пунктах кабін взагалі не існувало або вони

⁴³⁴ День виборів в с. Тростянець. *ГДА СБУ. Ф.13. Спр. 376. Т.38. Арк. . 275.*

⁴³⁵ «Замолчать і марш галасавать!» *ГДА СБУ. Ф.13. Спр. 376. Т.38. Арк. 272.*

⁴³⁶ Лицарський вчинок. *ГДА СБУ. Ф.13. Спр. 376. Т.38. Арк. 278–279.*

⁴³⁷ *Віктор П. Як проходили «вибори» до Верховної Ради СРСР ... Арк. 45 зв.– 46.*

⁴³⁸ Там само. Арк. 48зв.

були закриті марлею, і можна було бачити все, що там відбувається (с. Сморже Славського району, Дрогобиччина)⁴³⁹. Часто людей не пускали до виборчих кабін охоронці зі зброєю, скеровуючи їх одразу до урн. Тих, хто затримувався у кабінах довше відведеного часу, зупиняли і вимагали показати бюлетень перед його опусканням в урну, а виявивши закреслені прізвища чи антирадянські написи, заарештовували⁴⁴⁰. А мешканця с. Дідушків Стрийського району Дрогобицької області Василя Мельника заарештували лише за те, що він намагався увійти до кабіни⁴⁴¹. Зафіксовано випадки, коли урну під час голосування відкривали й переглядали щойно опущені бюлетені під тим претекстом, що хтось із виборців помилково впустив туди свій паспорт⁴⁴². Насправді йшлося про те, щоб продемонструвати громадянам, що їхні дії ретельно відстежуються й у будь-який момент можуть бути викриті. Зірвання пломби з печаткою на урні з бюлетенями, яку згідно з «Положенням про вибори...» слід було зняти лише після закінчення голосування, представники радянської адміністрації пояснювали все тією ж «політичною доцільністю». У м. Сколе гарнізонники з автоматами відбирали від людей бюлетені і самі кидали їх до урн⁴⁴³. У с. Борохові Теремнівського (тепер Ківерцівського) району Волинської області член виборчої комісії директорка школи (комсомолка), щоб перешкодити виборцям викреслювати прізвища кандидатів у бюлетенях, поламала олівці у виборчих кабінах, а потім взагалі їх вилучила⁴⁴⁴.

Незважаючи на терор, більшість населення все ж уникала етапування на виборчі дільниці, й вони далі зяли пусткою. Тож, влада змушена була відправити посильних з урнами, які ходили від хати до хати й збирали голоси людей. Однак і ця ініціатива влади не знайшла розуміння з боку населення. Селяни зачинялися у хатах або виштовхували «колядників», як одразу ж

---

⁴³⁹ ГДА СБУ. Ф.13. Спр. 376. Т.39. Арк. 8–10зв.

⁴⁴⁰ Віктор П. Як проходили «вибори» до Верховної Ради СРСР ... Арк. 50–50зв.

⁴⁴¹ Там само. Арк. 50зв.

⁴⁴² Там само.

⁴⁴³ Там само.

⁴⁴⁴ ГДА СБУ. Ф.13. Спр. 376. Т.22. Арк. 158.

зневажливо охрестили посильних, за двері. Мешканець с. Тростянець Долинського району Станіславської області Петро Кобльовський подер бюлетень на очах у енкаведистів⁴⁴⁵, а Ксенія Свистун із с. Белеїв вкинула його у піч⁴⁴⁶. Однак, найчастіше такі вияви протесту закінчувалися побиттям або й смертю протестувальників. Наприклад, у с. Яворів (Станіславщина) Параскевія Чулуб перешкоджала посильному вкинути за неї бюлетень до урни, за що він вистрілив у жінку з гвинтівки та добив ногами⁴⁴⁷.

Часто протестна поведінка людей «детонувала ланцюгову реакцію саботування процесу голосування в окремих населених пунктах»⁴⁴⁸. Наприклад, у с. Нягрин Долинського району Станіславської області група жінок у день виборів зібралася біля сільради й вимагали пояснень від представників режиму з приводу незаконних методів волевиявлення. Не задовільнившись відповіддю, жінки палицями прогнали виборчу комісію та представників району з виборчої ділянки, зупинивши процес голосування. До протестувальниць приєдналися інші селяни, які продовжили висувати претензії до влади: вимагали звільнити заарештованих, повернути односельців з Сибіру. Розігнати натовп енкаведистам вдалося лише за допомогою зброї⁴⁴⁹.

Зрозуміло, що про жодні народні гуляння, які влада влаштовувала біля виборчих ділянок, тут не могло бути й мови. Рівно ж, мало знаходилося охочих користати з товарів першої необхідності, які напередодні виборів завезли до сільських магазинів, адже подібна форма агітації викликала у мешканців Західної України іронічні спогади про «виборчу ковбасу» під час виборів до польського сейму. У більшості випадків згадані товари розподіляли між собою сільська адміністрація та гарнізонники, про що

⁴⁴⁵ ГДА СБУ. Ф.13. Спр. 376. Т.38. Арк. 158.

⁴⁴⁶ Там само.

⁴⁴⁷ Віктор П. Як проходили «вибори» до Верховної Ради СРСР ... Арк. 49зв.

⁴⁴⁸ Стародубець Г. Особливості електоральної поведінки повстанського запілля в умовах радянської виборчої кампанії 1946 р. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. Тернопіль, 2016. С. 70–75.

⁴⁴⁹ Звіт з виборів у Верховну Раду СРСР. 1946 р. ГДА СБУ. Ф.13. Спр. 376. Т.38. Арк. 145.

повідомляв окружний провідник ОУН Дрогобиччини Володимир Фрайт («Владан») у звіті від 19 липня 1947 р.: «Не допомогло большевикам з'єднати собі населення і зібрати собі 100% голосів навіть те, що ще перед виборами привезли до кооператив деякі товари ширвжитку: сірники, цукор, трохи мануфактури, горілка, ковбаса, цукерки. До виборів цих речей не продавали. По виборах сам гарнізон розподілював це «добро» між собою, та евентуально між сільську адміністрацію»⁴⁵⁰. Наминаючи після виборів смаколики в буфеті у с. Новошин Калуського району Станіславської області, більшовики виливали свою злість на впертих місцевих словами: «От кляті бандери і жрать не хочять і голосувати не хочуть»⁴⁵¹.

Незважаючи на терор та примус, влада не отримала бажаного виборця біля виборчих урн, тож при підрахунках голосів змушена була вдаватися до зловживань та фальсифікацій. Нестачу бюлетенів уповноважені з районів поповнювали самі, вкидаючи їх до урн по кільканадцять штук нараз. У результаті при підрахунках число бюлетенів часто перевищувало загальну кількість виборців, уповноважених до голосування. Наприклад, у с. Мостиці Калуського району Станіславської області в урні виявили 100 надлишкових бюлетенів⁴⁵², у с. Тростянець Долинського району – 28⁴⁵³, у с. Демінка Лісна Жидачівського району Дрогобицької області – 63⁴⁵⁴, у с. Семирівка Краковецького (тепер Яворівського) району на Львівщині – 16⁴⁵⁵. Згідно з офіційними даними у с. Мар'янівка Горохівського району Волинської області станом на 9.30 ранку проголосувало 137 виборців, тоді як їх загальна кількість у цьому селі становила 129 осіб, по Ковбанській виборчій дільниці, де було зареєстровано 378 виборців, проголосувала 391 особа⁴⁵⁶.

⁴⁵⁰ ГДА СБУ. Ф.13. Спр. 376. Т.39. Арк. 133–146.

⁴⁵¹ ГДА СБУ. Ф.13. Спр. 376. Т.38. Арк. 143.

⁴⁵² Там само. Арк. 156–165зв.

⁴⁵³ День виборів в С. Тростянець. ГДА СБУ. Ф.13. Спр. 376. Т.38. Арк. 275.

⁴⁵⁴ ГДА СБУ. Ф.13. Спр. 376. Т.38. Арк. 66–69.

⁴⁵⁵ Там само. Арк. 324.

⁴⁵⁶ Війна проти народу: сталінізм на Волині 1944–1953 рр. Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Волинська область / Гол. редколегія: (голова – П.Т. Тронько, заступники голови – О.П. Реєнт, С.А. Кокін та ін.); редколегія тому (голова –

На багатьох виборчих дільницях під час підрахунку голосів, як дійсні, враховували бюлетені з перекресленими прізвищами кандидатів та антирадянськими написами, стираючи написане гумкою або підмінюючи його новим, для чого у кожного уповноваженого з району було кількадесят бюлетенів «про запас»⁴⁵⁷. Таким чином, у протоколи вписували не отримані результати, а потрібну владі цифру, і під страхом арешту примушували членів комісії засвідчити підсумковий документ своїми підписами. Коли ж вони відмовлялися, фальшивий протокол затверджували енкаведисти, які охороняли виборчу дільницю, – і сфальсифікований таким чином документ відправляли в район. Членів виборчої комісії, які противилися беззаконню, заарештовували, били, або просто ігнорували.

Отже, попри шалений адміністративний тиск та численні факти насилля над виборцями, мешканці західного регіону підтримали бойкот виборів, організований підпіллям ОУН, внаслідок чого більшовицька виборча акція зазнала повного фіаско. «Советська окупаційна влада хотіла зробити вибори актом маніфестації за режимом, хотіла залегалізувати свою окупацію і свою терористичну, тоталістичну диктатуру. Український народ, мимо нечуваного терору, переіменив цей день в акт єдиногодушної маніфестації проти ворожої й о м у м о с к о в с ь к о - большевицької окупації й проти советської тоталістичної диктатури»⁴⁵⁸, – підсумовували результати виборів у своїх пропагандистських виданнях українські повстанці.

Те, що вибори у західноукраїнських областях закінчилися провалом, визнавали і самі представники влади. Зокрема, підводячи підсумки голосування на виборчій дільниці у с. Блюдники Галицького району Станіславської області, уповноважений з району оперпрацівник НКВС

О.І. Курилюк, відповідальний секретар – М.М. Кучерепа та ін.). Кн. 1. Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2010. С. 85

⁴⁵⁷ ГДА СБУ. Ф.13. Спр. 376. Т.22. Арк. 157–159.

⁴⁵⁸ ГДА СБУ. Ф.13. Спр. 376. Т.38. Арк. 62.

Коростельов сказав: «Ми маємо лише 12 голосів патріотичних»⁴⁵⁹. Ішлося про бійців гарнізону та представника району – тільки вони проголосували добровільно. Інші посадовці у своїх звітах також підкреслювали, що отримати контрольовані результати голосування владі вдалося лише із застосуванням військової сили. Так, перший секретар Дрогобицького обкому КП(б)У С.А. Олексенко констатував: «Я повинен сказати, що працівники армії, починаючи від командуючого, членів Військової Ради і кінчаючи рядовим, надали величезну услугу обласній партійній організації у підготовці і проведенні виборів у Верховну Раду СРСР і ліквідації решток українсько-німецьких націоналістів. Без допомоги армії ми справу провалили б»⁴⁶⁰.

Усвідомлюючи, що швидкої зміни у настроях населення не відбудеться, представники режиму наступні вибори також планували провести під прикриттям військ ЧА. Зокрема, голова Ходорівського районного відділення НКВС на нараді обласного партійного активу Дрогобицької парторганізації 16 лютого 1946 р. висловив таке передбачення: «Кажуть, що військові частини скоро підуть. Якщо це так, то нас чекає повний крах на наступних виборах до Верховної Ради УРСР»⁴⁶¹.

Таким чином, вибори до ВР СРСР у західноукраїнських областях у лютому 1946 р. не лише не перетворилися на «свято демократії», як планували представники режиму, але обернулися жорстким протистоянням між владою і населенням. Як наслідок, вони мало нагадували мирну процедуру волевиявлення, а радше були масштабними військово-політичними операціями, для реалізації яких влада мобілізувала величезний апарат чиновників, партпрацівників та значні військові сили. Застосувавши у день голосування адміністративний примус та терор супроти мешканців західноукраїнських земель, влада отримала формальне визнання легітимного статусу у регіоні, проте симпатії західноукраїнської людності залишалися на

---

⁴⁵⁹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 39. Арк. 147–153.

⁴⁶⁰ Стенограма зборів обласного партійного активу Дрогобицької парторганізації від 16 лютого 1946 р. ДАЛО. Ф. 5001. Оп. 7. Спр. 20. Арк. 14 (3044).

⁴⁶¹ Там само. Арк. 6 (3035).

боці учасників українського національно-визвольного руху, які боролися за створення незалежної Української Держави.

Попри офіційні результати виборів, які засвідчували однаковість голосування населення Західної України на виборах до ВР СРСР 10 лютого 1946 р. та «переконливу перемогу блоку комуністів і безпартійних», ці вибори не мали ні демократичного, ні легітимного характеру і по-суті були зірвані. У містах, з огляду на більшу залежність населення від чиновників і партійного начальства, наявність численніших гарнізонів та слабші впливи ОУН, владі відносно вдалося налагодити процес голосування. Хоча й тут не обійшлося без примусу та фальсифікацій, адже далеко не всі містяни прагнули виконати свій «почесний громадянський обов'язок». А от нескелективізоване село висмикувалося владі з рук. Представники режиму не мали достатніх важелів впливу на селянина-одноосібника, соціальне та матеріальне становище якого з приходом радянської влади лише погіршувалося. Водночас давався ознаки електоральний досвід, отриманий західними українцями у дорадянський період, з висоти якого люди сподівалися відмовою від голосування анулювати виборчий процес і усунути зненавиджену владу. Тож, у багатьох селах ніхто, окрім представників адміністрації та гарнізонників не брав участі у голосуванні, а під примусом голосувала заледве третина виборців.

Фальсифікації під час підрахунку голосів стали можливими через те, що радянська виборча система не забезпечувала дієвих гарантій прозорості голосування та інших виборчих процедур. На багатьох виборчих дільницях створювалися перешкоди чи обмеження значній кількості виборців у здійсненні волевиявлення. Зокрема, широко застосовувалися засоби морально-психологічного та фізичного тиску на виборців. Частина проблем в галузі реалізації виборчого права громадянами була пов'язана із недостатньою урегульованістю радянського виборчого законодавства, яке не містило деталізованих процедур висунування кандидатів у депутати, їх обговорення на передвиборчих зборах та ін., тому тут останнє слово

залишалося за партійцями. Жодних розслідувань правоохоронних органів, покликаних довести або спростувати факти порушення законодавства під час здійснення виборчих процедур у західноукраїнських областях під час виборів до Верховної Ради СРСР у лютому 1946 р., ініційовано не було. Народні суди, що виносили свої рішення за вказівками парткомітетів, зазвичай залишали безкарними порушників конституційних норм, що додатково формувало у свідомості населення сприйняття радянської влади як окупаційної та антидемократичної.

***

Під час виборів до Верховної Ради Української РСР, які відбулися 10 лютого 1947 р. (рівно через рік після виборів до ВР СРСР), суспільно-політична та економічна ситуація в державі продовжувала залишатися складною. Якщо у західному регіоні на перешкоді проведення виборів стояли українські повстанці та радикально налаштовані маси громадян, то у східних – збройні банди грабіжників, епідемія тифу, голод. Особливо складною залишалася економічна ситуація, адже зорієнтованість промисловості республіки на проблемах оборонного комплексу та неефективність колгоспної системи, породжували постійний дефіцит товарів першої необхідності та продуктів харчування. Неврожайне літо 1946 року та небажання влади зменшити у зв'язку з цим норми хлібозаготівель для селянських одноосібних та колгоспних господарств призвели до голоду у східних областях УРСР, жертвами якого стали понад 2 млн. осіб, переважно селян. Маса голодних колгоспників у пошуках прохарчування опинилися у західних областях УРСР, що додатково дискредитувало радянську владу в очах західних українців та посилювало протестні настрої. Економічні негаразди провокували крадіжки, розбійні напади та інші кримінальні злочини серед морально нестійкого елемента, що робило повоєнне суспільство не лише незатишним, а й небезпечним. Однак, легітимізована війною радянська система влади не мала потреби змінюватися, адже, за

словами Й. Сталіна, війна показала, що «радянський суспільний лад є найкращою формою організації суспільства, ніж будь-який інший нерадянський суспільний лад»⁴⁶². Попри виразний запит суспільства на лібералізацію стосунків влади і населення, сталінське керівництво продовжувало вирішувати проблеми традиційним способом – посилюючи адміністративний та фіскальний тиск, застосовуючи жорсткіші репресії. Зокрема, невиконання держпоставок, як і в довоєнний час, розцінювали як «державний злочин», а винних притягали до кримінальної відповідальності. Лише за зрив плану хлібозаготівель за перший квартал 1947 р. було притягнуто до кримінальної відповідальності 1,5 тис голів колгоспів, тисячі селян за збирання покинутих у полі колосків були засуджені до тюремного ув'язнення строком від одного до п'яти років.

З огляду на незадовільну криміногенну ситуацію в державі міністр внутрішніх справ МВС Союзу РСР С.Н. Круглов директивами № 270 від 19 листопада і № 280 від 29 листопада 1946 р. зобов'язав органи МВС республік, країв та областей «провести рішучу боротьбу з бандитизмом, кримінальною злочинністю, квартирними крадіжками, хуліганством; посилити охорону громадських та державних цінностей (магазинів, складів, баз); очистити міста від жебрацького та бродячого елементу й безпритульних дітей, посилити нагляд за вуличним освітленням, виконанням паспортного режиму, ліквідувати притони»⁴⁶³. Тоді ж зі столиці та інших міст примусово вивезено сотні інвалідів Великої вітчизняної війни, які через відсутність відповідного забезпечення з боку держави змушені були жебракувати⁴⁶⁴.

Не відмовляючись від репресій як засобу контролю над ситуацією, Й. Сталін у цей же час зважився на крок, який мав забезпечити йому

---

⁴⁶² *Пихоя Р.Г.* Советский Союз: история власти» 1945–1991. Издание второе, исправленное и дополненное. Новосибирск: Сибирский хронограф, 2000. С.11.

⁴⁶³ Розпорядження Міністра внутрішніх справ УРСР від 17 грудня 1946 р. *ЦДАГО України*. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 2550. Арк. 10.

⁴⁶⁴ *Даниленко В.* Повсякденне життя українських селян у повоєнний період (1945– 1953 рр.). *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Збірник статей /* відп. ред. В.М. Даниленко. Київ: Інститут історії України НАН України, 2005. Вип. 9.С. 5.

політичні дивіденди не лише всередині країни, а й на міжнародній арені. Йдучи назустріч побажанням професійних спілок робітників і службовців та інших авторитетних організацій, виражаючи думку широких громадських кіл, Президія Верховної Ради СРСР Постановою від 26 травня 1947 р. «Про скасування смертної кари» демонстративно відмовилася від «вищої міри покарання». Однак, цей захід мав радше косметичний характер, адже в державі продовжувала діяти секретна директива, яка давала змогу спеціальним судам застосовувати це покарання за контрреволюційні злочини. Не припиняли виконувати вироки смерті у ГУЛАГу. Зрештою, як стверджує О. Лисенко, радянський керівник міг дозволити собі такий жест, адже «в тогочасному суспільстві він асоціювався з перемогою у війні й цей флер приховував вади режиму, помилки влади, соціальну стратифікацію та несправедливість, відсутність демократичних свобод, у край низький рівень життя розорених війною людей»⁴⁶⁵. Та вже 12 січня 1950 р. дію згаданої Постанови скасували Указом Президії ВР СРСР «Про застосування смертної кари до зрадників Батьківщини, шпигунів, підричників-диверсантів» (звичайно ж «на прохання трудящих»).

Політичні інсинуації партії та Уряду мало цікавили пересічних громадян, які більше переймалися побутовими проблемами, проте сталінське керівництво традиційно вважало за потрібне залучати громадян до масових політичних акцій. Зокрема, чергову виборчу кампанію до ВР УРСР планували знову провести на «високому ідейно-політичному рівні». Її розпочали 25 листопада 1947 р. у звичному режимі. Під контролем комуністів були проведені усі законодавчо визначені організаційно-технічні та агітаційно-пропагандистські заходи: 26 листопада згідно з Указом Президії ВР УРСР територію Української РСР поділено на 415 виборчих округів, до окружних виборчих комісій кооптовано 4.445 осіб, організовано 25.900 виборчих дільниць. До 25 грудня 1946 р. виготовлено необхідну

---

⁴⁶⁵ Лисенко О.С. Важкий шлях до миру: українське суспільство та влада у середині 1940 – на початку 1950- х рр. *Український історичний журнал*. 2015. № 5.С. 28.

виборчу документацію та надіслано у виборчі округи, у виборчих дільницях встановлено чергування членів виборчих комісій, депутатів та активу Рад. До 9 січня завершено комплектування списків виборців і вивішено для ознайомлення громадянами, завершено реєстрацію кандидатів у депутати окружними виборчими комісіями⁴⁶⁶. 11–13 січня на базі друкарень обласних центрів окружні виборчі комісії розпочали друк виборчих бюлетенів (для чого використано 2.057 стоп * паперу).

Вибори до Верховної Ради УРСР традиційно супроводжувалася величезною кількістю директив центральної влади, значна частина яких стосувалася ситуації у західному регіоні. Зокрема, Постановою Політбюро ЦК КП(б)У «Про організаційну та агітаційно-пропагандистську роботу партійних організацій у зв'язку з виборами до Верховної Ради УРСР» від 28 листопада 1946 р. увагу місцевої влади фокусували на поборюванні учасників ОУН і УПА, які, незважаючи на зниження активності, все ще становили небезпеку для влади: «ЦК КП(б)У звертає увагу партійних організацій західних областей України на особливості підготовки і проведення виборів у цих областях, де організаційна й агітаційно-пропагандистська робота повинна поєднуватися з мобілізацією широких мас трудящих на викриття і ліквідацію жалюгідних залишків банд українсько-німецьких націоналістів. ЦК КП(б)У зобов'язує всі партійні і радянські організації посилити пильність, рішуче викривати та всіляко припиняти спроби ворожих елементів перешкодити успішному проведенню виборів»⁴⁶⁷. З огляду на численні факти порушення виборчого законодавства під час попередніх виборів у західних областях місцевих чиновників офіційно попереджали про неприпустимість таких дій. Зокрема, на нараді секретарів райкомів партії, начальників РВ МВС та РВ МДБ, присвяченій підготовці виборів до Верховної Ради УРСР, яка відбулася у Львові у грудні 1946 року,

---

⁴⁶⁶ Информация о подготовке к выборам в Верховный Совет УССР. ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 113. Арк. 104–110.

* Стопа паперу – рідко вживана міра стосу паперу, що дорівнює 480 арк.

⁴⁶⁷ ЦДАВО України. Ф. 1, Оп. 6, Спр. 963. Арк. 70.

голова Львівського облвиконкому М.В. Козирев наголошував на тому, щоб у списках виборців не було «мертвих душ», як минулого разу, та згадував про невідповідність відсотків виборців, які взяли участь у голосуванні, їхній загальній кількості під час визначення результатів виборів⁴⁶⁸.

Формування виборчих комісій тримали під контролем не лише у ЦК КП(б)У, а й у ЦК ВКП(б) та Президії ВР СРСР, звідки до Києва надходили листи з вимогою вказати точний якісний склад виборчих комісій за партійністю, віком, освітою, гендерними ознаками, професійною зайнятістю тощо. З одного боку, комуністи намагалися забезпечити у виборчих комісіях широке представництво всіх верств населення з метою підкреслити демократичність радянської виборчої системи. З іншого, – залучали до їхнього складу якомога більше відданих системі людей. Зокрема, відповідно до встановлених негласних квот у складі окружних виборчих комісій членів та кандидатів у члени КП(б)У мало бути більше половини. У міру того, як влада опановувала ситуацію, кількість партійців у складі виборчих комісій меншала, проте все ж залишалася значною. (див. Дод. №14-16) Так, під час виборів до Ради Союзу ВР СРСР 1946 р. до складу окружних виборчих комісій кооптовано 62% членів та кандидатів у члени ВКП(б), у 1947 р. під час виборів до ВР УРСР – 54,1%, а під час виборів до ВР УРСР 1951 р. – 52,6%⁴⁶⁹. У складі дільничних виборчих комісій налічувалося значно менше комуністів, що пояснюється нижчим рівнем відповідальності їхніх членів. Зокрема, до складу дільничних виборчих комісій по виборах до ВР УРСР 1947 р. увійшли 56.694 (28,2%) партійців та 28.192 (14%) членів ВЛКСМ⁴⁷⁰.

З огляду на масові акції протесту під час виборів до ВР СРСР у лютому 1946 р. у західних областях представники режиму вирішили кардинально змінити тактику їхнього проведення у регіоні. Щоб не

---

⁴⁶⁸ ДАЛО. Ф. Р-3. Оп. 1. Спр. 409. Арк. 49.

⁴⁶⁹ О ходе подготовки к выборам в Верховный Совет Украинской ССР по состоянию на 29 января 1951 г. ЦДАВО України. Ф1. Оп. 17. Спр. 29. Арк. 6.

⁴⁷⁰ Результати виборів до Верховної Ради УРСР та місцевих Рад депутатів трудящих по Українській РСР. Цифровий довідник. Київ, 1948. ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 16. Спр. Арк. 12–13.

допустити чергового загострення суспільно-політичної ситуації, влада значно зменшила тиск на населення. Попри офіційні розпорядження, які закликали відповідальних осіб суворо дотримуватися виборчого законодавства, людей на цей раз не змушували до масової участі у виборчому процесі, залишаючи процедурні питання до вирішення чиновникам. Нова виборча тактика виявилася дуже вдалою, адже значно зменшила напругу протистояння між владою і населенням під час виборів, а водночас ніяк не вплинула на результати, адже партійці, наділені негласними повноваженнями, звично фіксували потрібні показники.

Відносну стабілізацію ситуації у регіоні республіканське керівництво пов'язувало також зі своїми успіхами у справі ліквідації учасників національно-визвольного руху під час т. зв. «зимової блокади». Доповідаючи у ЦК КП(б) У особисто Й.В. Сталіну про ситуацію у регіоні під час виборів до ВР УРСР, М.С. Хрущов зазначав, що «у цю виборчу кампанію бандпроявів у західних областях було значно менше, ніж у 1946 році під час виборів до ВР СРСР»⁴⁷¹. Насправді, зниженню повстанської активності під час виборів до ВР СРСР у лютому 1947 р. передовсім сприяла зміна тактики учасників націоналістичного підпілля у ставленні до виборів, які вирішили не чинити активного спротиву владі з огляду на низьку результативність таких дій.

Попри масштабні приготування та не менш активну, ніж у 1946 р. під час виборів до ВР СРСР, передвиборчу агітаційну кампанію, у ставленні населення західних областей до виборів нічого не змінилося. Дії влади стосовно налагодження передвиборчої роботи в регіоні переважно не мали успіхів, адже більшість західних українців продовжували ігнорувати виборчий процес. Призначені у наказному порядку голови та члени виборчих комісій, десятихатники чи агітатори формально ставилися до своїх обов'язків, а якщо була така можливість, то взагалі їх уникали. «Загально

---

⁴⁷¹ О ходе выборов в Верховный Совет Украинской ССР. 1947 г., 9 февраля. *ЦДАГО України*. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 2571. Арк. 2.

члени виборчої комісії і агітатори не були активні в передвиборчій роботі. Доручень партії і уряду не виконували, не вели жодної пропагандивної роботи, не допомагали большевикам в проведенні мітингів чи іншої роботи»⁴⁷², – зазначали провідники ОУН у своїх звітах.

Зібрати населення на збори та мітинги представникам режиму вдавалося хіба після недільних Богослужінь, коли селяни виходили з церкви та й то ненадовго, бо за першої-ліпшої нагоди люди розходилися, посилаючись на проблеми у господарстві. Впродовж грудня 1946 – січня 1947 рр. лише у Славському районі Дрогобицької області (тепер Сколівський р-н Львівської обл.) передвиборчі мітинги були зірвані у селах: Тухолька, Орява, Орявчик, Хащовання, Волосянка, Головецько, Тухля, Хітар, Кальне, Климець та інших)⁴⁷³. Відмовлялося слухати більшовицьких агітаторів населення низки сіл у Краковецькому (тепер Яворівському) районі Львівської області – Бунів, Любині, Мор'янці, Серни (насправді – Сарни), Передвір'я та інших⁴⁷⁴. На Волині, окрім звичайних громадян, від участі у передвиборчих заходах масово відмовлялися члени протестантських громад, керівники яких закликали голосувати лише за Бога. Через це у с. Юнівка Затурцівського (тепер Локачинського) району Волинської області на початку 1947 р. було заарештовано майже всю релігійну громаду єговістів⁴⁷⁵.

Своєрідним методом протесту стало публічне або приховане перекручення слів агітаторів учасниками проурядових мітингів та зібрань або висміювання представників влади та кандидатів у депутати. Так, у с. Плешевичах на Львівщині під час мітингу один господар на слова агітатора, який розхвалював біографію кандидата у депутати М.К. Фігаса, заявив: «Не тіште нас виборами і кандидатами, вже вистарчить що тамтого

⁴⁷² Звіт з т. зв. «виборів» до «Верховної Ради УССР» дня 9.ІІ.1947 р. (Суд. Вишня і Мостиський райони). *ГДА СБУ. Ф.13. Спр. 376. Т.39. Арк. 122–123.*

⁴⁷³ Звіт про т. зв. вибори до т. зв. Верховної Ради УССР, що відбулися 9 лютого 1947 р. (Дрогобицьчина) *ГДА СБУ. Ф.13. Спр. 376. Т.39. Арк. 134 зв.*

⁴⁷⁴ Там само.

⁴⁷⁵ Реабілітовані історією. Волинська область / Гол. редколегія: (голова – П.Т. Тронько, заступники голови – О.П. Реєнт, С.А. Кокін та ін.) ... С.84.

року говорилисте нам, що коли ми переголосуємо, то за нами той обраний кандидат буде обстоювати, а тепер добре за нами обстоює, що останній кусок хліба забирає. Так і той буде обстоювати за нами, може іще гірше»⁴⁷⁶. У с. Гальковичі (насправді – Ганьковичі) Крукеницького (тепер Мостиського) району Дрогобицької (тепер Львівської) області селянка, спостерігаючи, як агітаторка з району розвішувала портрети кандидатів у депутати, не втрималася, щоб не поіронізувати, звертаючись до свого сусіда: «Миколо, знімай шапку та хрестися, не бачиш, що богомазів розвішує»⁴⁷⁷.

Позицію населення негласно підтримували окремі уродженці СУЗ, які прибули у регіон на роботу, учителі, а також червоноармійці, які часто у приватних розмовах підбурювали людей до протестів: «За що голосувать? На Сході голод. І скоро у вас буде те саме. Якщо ніхто не піде голосувати, то й влада нічого не вдіє»⁴⁷⁸. Вояки ЧА відмовлялися зривати розклеєні повстанцями листівки, посилаючись на те, що це не входить до їхніх обов'язків. Натомість разом з населенням уважно їх перечитували та обговорювали. Один із червоноармійців, прочитавши антивиборчу листівку УПА, сказав до селян: «Це добре, що ваші пишуть, але зле, що цього нема по всій Україні, а якби було, то більшовики нічого б не вдіяли і нам би жилося легше»⁴⁷⁹. У с. Містки Пустомитівського району на Львівщині молодь села здирала більшовицьку передвиборчу агітацію на очах у стійкового гарнізону, який ніяк не реагував⁴⁸⁰.

Офіційна преса, яка у різних варіантах писала, що «у Радянській країні вся виборча система побудована в інтересах найповнішого здійснення

⁴⁷⁶ Звіт. Як переводили большевики вибори до Верховної Ради УССР дня 9.ІІ.1947 р. (доповнення до звіту з лютого 1947 р.) Меденицький район. *ГДА СБУ. Ф.13. Спр. 376. Т.39. Арк. 103.*

⁴⁷⁷ Звіт. Як переходили «вибори» до Верховної Ради УССР дня 9.ІІ.1947 р. (доповнення до звіту з лютого 1947 р.) Крукеницький район. *ГДА СБУ. Ф.13. Спр. 376. Т.39. Арк. 106.*

⁴⁷⁸ Звіт про т. зв. вибори до т. зв. Верховної Ради УССР, що відбулися 9 лютого 1947 р. (Дрогобицьчина). *ГДА СБУ. Ф.13. Спр. 376. Т.39. Арк. 137.*

⁴⁷⁹ Звіт. Як переходили «вибори» до Верховної Ради УССР дня 9.ІІ.1947 р. (доповнення до звіту з лютого 1947 р.) Крукеницький район. *ГДА СБУ. Ф.13. Спр. 376. Т.39. Арк. 106.*

⁴⁸⁰ *ГДА СБУ. Ф.13. Спр. 376. Т.39. Арк. 90.*

політичних прав кожним громадянином»⁴⁸¹, лише посилювала антирадянські настрої серед населення, адже на тлі застосування примусу та репресій слова про «найсправедливішу демократію» та «повну свободу волевиявлення громадян» звучали особливо цинічно. Щоб виконати план передвиборчої роботи, затверджений обкомами і райкомами, агітатори надалі змушені були вдаватися до примусу або неконституційних дій. Коли зібрати людей на збори не вдавалося, партійці виголошували передвиборчі промови перед людьми у магазинних чергах, зустрівши кількох селян на вулиці або зібравши їх під різними приводами у сільраді (паспортизація, виконання хлібопоставок, оподаткування тощо). А у с. Заріччя Мостиського району Львівської області районний начальник НКВС Андруша виголосив передвиборчу промову перед людьми, які поверталися з похорону⁴⁸², що вказувало не лише на безпорадність влади, а й її повну аморальність.

Проте найчастіше відповідальні особи справно рапортували про перебіг виборчої кампанії у регіоні, нехтуючи реальним станом речей. Завищення показників передвиборчої роботи у звітах чиновників стало негласною нормою. Так, один із районних провідників ОУН, до рук якого потрапила більшовицька документація, перевіrivши факти, зазначив, що уповноважений по виборах у с. Солець Добромильського району Дрогобицької області (тепер м. Стебник Дрогобицького району Львівської області) Литвиненко подав неправдиві дані стосовно кількості присутніх на мітингах та зборах селян. Зокрема, у протоколі № 1 він зазначив, що на збори селян з висунення кандидатів до складу дільничної виборчої комісії з'явилося 760 осіб, а фактично їх було лише 40, у протоколі № 2 ним задокументовано 24 учасники зборів, а насправді було 6, у протоколі № 3 –

---

⁴⁸¹ *Радянське слово*. 1946 р. №233 (1 грудня).

⁴⁸² Звіт з «в і б о р і в» у Верховну Раду УРСР дня 9.ІІ.1947 р. *ГДА СБУ. Ф.13. Спр. 376. Т.38. Арк. 286.*

378 учасників, було – 30, у протоколі № 4 – 75 учасників, було – 6, у протоколі № 5 – 876 осіб, було – 25, у протоколі № 6 – 14, було – 6⁴⁸³.

Партійне начальство, зв'язане потребою гідно відрапортувати у ЦК КП(б)У про завершення чергового етапу виборчого процесу у регіоні, не лише не викривало незаконні дії своїх підлеглих, а й толерувало їх негласними вказівками. Так, 25 грудня 1946 р. у с. Дмитровичі Мостиського району Дрогобицької області в рамках підготовки виборів до ВР УРСР уповноважений з району, так і не зумівши організувати передвиборчі збори, зачитав список виборчої комісії у сільській крамниці, де на той час перебувало кілька селян. На запитання людей, чи він діє у законний спосіб, начальник послався на розпорядження секретаря обкому Кисельова⁴⁸⁴. Рівно ж, у с. Передмістя Судово-Вишнянського району Дрогобицької області (тепер Мостиський р-н Львівської обл.) голова міськради Голіков скликав кількох селян і у їхній присутності оголосив членів виборчої комісії. На протести селян стосовно неконституційності його дій, адже зборів у селі не було і цих людей ніхто не обирав, чиновник роздратовано відповів: «Від рана зганяю людей на мітинг, і ніхто не хоче прийти, тому я мушу сам подати членів виборчої комісії»⁴⁸⁵. У Яворівському районі на Львівщині без зборів призначили виборчі комісії у селах Новосілки, Чолгині, Віжомля, Мужилівичі, Ляшки та інших⁴⁸⁶. У с. Новосілках Поморянського району Львівської області, де селяни також ігнорували передвиборчі збори, уповноважений по виборах наказав виготовити плакат із прізвищами намічених ним членів виборчої комісії і вивісити на дверях сільради для загального ознайомлення⁴⁸⁷.

⁴⁸³ Звіт про т. зв. вибори до т. зв. Верховної Ради УССР, що відбулися 9 лютого 1947 р. (Дрогобиччина). *ГДА СБУ. Ф.13. Спр. 376. Т.39. Арк. 136 зв.*

⁴⁸⁴ *ГДА СБУ. Ф.13. Спр. 376. Т.39. Арк. 122.*

⁴⁸⁵ Звіт з т. зв. «виборів» до «Верховної Ради УССР» дня 9.ІІ.1947 р. (Суд. Вишня і Мостиський райони). *ГДА СБУ. Ф.13. Спр. 376. Т.39. Арк. 110–111.*

⁴⁸⁶ *ГДА СБУ. Ф.13. Спр. 376. Т.39. Арк. 122.*

⁴⁸⁷ Звіт. Як переводили большевики вибори до Верховної Ради УССР дня 9.ІІ.1947 р. (доповнення до звіту з лютого 1947 р.) Меденицький район. *ГДА СБУ. Ф.13. Спр. 376. Т.39. Арк. 102.*

Беручи до уваги політичні настрої західних українців, більшість організаторів процесу взагалі не бачили сенсу у тому, щоб налагоджувати діалог з населенням і закликали покладатися лише на військову силу. Зокрема, у м. Шкло Яворівського району Львівської області на зауваження перевіряючого з ЦК КП(б)У Богаченка про неналежну роботу агітаційних пунктів один із працівників міському відповів: «Та що ви переживаєте. Все одно проголосують. Це ж не вперше. Дайте мені 2–3 солдати – і проголосують»⁴⁸⁸. Чимало чиновників продовжували погрожувати людям вивезенням у Сибір, арештами та розстрілами, спаленням господарств. Зокрема, 7 лютого 1947 р. під час мітингу в с. Клубівцях Тисменецького району Станіславської області дільничний міліціонер Вальцов сказав: «Ми тих всіх, що не голосують, вивеземо на Сибір, а з кожної родини по одному чоловікові розстріляємо, а господарство спалимо»⁴⁸⁹. У селах Меденицького району на Дрогобиччині районний суддя залякував селян, які відмовлялися голосувати, незаконними судовими розправами, заявляючи: зробіть з ними що захоче⁴⁹⁰.

Зважаючи на негласні вказівки, які забороняли збурювати громадськість, у день голосування 9 лютого 1947 р. уповноважені по виборах масово фальсифікували явку населення на вибори та результати голосування. Характеризуючи нову виборчу тактику більшовиків, провідники ОУН зазначали: «Цього року більшовики менше звертали увагу на 100% участь населення у виборах, вони зрозуміли, що терор і так багато не допоможе, тому примінили другий метод – голосували самі місто населення. Проте не обійшлося й без актів терору, насильства як минулого року»⁴⁹¹. (див. Дод. №7, 8)

⁴⁸⁸ Стенограма совещания ответственных работников обкома КП(б)У с участием бригады ЦК КП(б)У. 14 марта 1950 г. *ДАЛО*. Ф.3. Оп. 3. Спр. 441. Арк. 55.

⁴⁸⁹ *ГДА СБУ*. Ф.13. Спр. 376. Т.80. Арк. 173.

⁴⁹⁰ Звіт. Як переводили большевики вибори до Верховної Ради УСССР дня 9.ІІ.1947 р. (доповнення до звіту з лютого 1947 р.) Меденицький район. *ГДА СБУ*. Ф.13. Спр. 376. Т. 39. Арк. 103.

⁴⁹¹ Звіт про т. зв. вибори до т. зв. Верховної Ради УСССР, що відбулися 9 лютого 1947 р. (Дрогобиччина). *ГДА СБУ*. Ф.13. Спр. 376. Т.39. Арк. 137.

Щоб урочисто розпочати акт голосування, представники режиму за допомогою гарнізонників заарештовували селян групами і тримали до моменту відкриття виборчих ділянок. Зімітувавши таким чином масовість волевиявлення, вони рапортували у область, що селяни задовго до відкриття виборчих ділянок шикувалися в чергу, щоб першими віддати свій голос за ставлеників партії. Найчастіше маніпулювали членами родин червоноармійців, біднотою та людьми похилого віку. Так, у с. Тернавка Славського району Дрогобицької області (тепер Львівської області) енкаведисти силоміць привезли на виборчу ділянку 92-річну Анну Сікач і змусили першою проголосувати, не зважаючи на те, що жінка голосувати не хотіла. Незважаючи на це, районні газети написали, що вона «першою добровільно віддала свій голос за любого товариша Сталіна»⁴⁹².

Організовані владою у день голосування на кожній виборчій ділянці кампанії демонстрації вірнопідданства режиму (коли виборці перед тим, як опустити бюлетень в урну, виголошували панегірики на адресу уряду і партії або ж прямо вказували, за кого вони голосують) не лише не розглядалися як розголошення виборцями таємниці голосування, а й вважалися офіційно санкціонованою частиною виборчих процедур. Подібні виступи готували заздалегідь, застосовуючи до виборців адміністративні важелі впливу або погрози.

Електоральна активність громадян залишалася на низькому рівні. У Краковецькому районі на Львівщині під час виборів до ВР УРСР 9 лютого 1947 р. цілком збойкотували вибори мешканці таких сіл як Липина, Семирівка, Чернилява, Вілька Роснівська, Прередвір'я, Морянці, Серни (тепер Сарни), Любині, Бунів, Іваники, Наконечне II (Наконечне Друге)⁴⁹³. У Судово-Вишнянському та Мостиському районах Дрогобицької області повністю відмовилися від голосування населення сіл Тулиголови, Мокряни, Кульматичі, Вуйковичі, Дмитровичі, Мистичі, Санники, Соколя, Гостинцеве

---

⁴⁹² Там само. Арк. 137 зв.

⁴⁹³ ГДА СБУ. Ф.13. Спр. 376. Т.39. Арк. 116.

та інших⁴⁹⁴. Чимало осіб, які все ж прийшли на виборчі дільниці, голосували проти висунутих партією кандидатів. На Закарпатті лише в Хустському районі проти ставлеників влади проголосували 818 осіб, У Рахівському – 939, у Перечинському – 517 тощо⁴⁹⁵. Тут же зафіксовано чимало випадків, коли громадяни нищили бюлетені, вирізуючи прізвища кандидатів ножицями, вкидали до урн чисті листки паперу, або робили написи від руки «Голосую за Бенеша!», «Хай живе Чехословаччина і Англія!» тощо⁴⁹⁶.

Незважаючи на масові випадки відмови людей від голосування та участі у виборах загалом, офіційна звітність продовжувала випромінювати оптимізм. За офіційними даними станом на 10 год. ранку по Українській РСР проголосували 55,44% виборців, зокрема в західних областях – 47,98%. Найбільше «відставала» Закарпатська область, де на виборчі дільниці на вказану годину з'явилися лише 39,08% громадян, зате у Чернівецькій області проголосували 65,9%⁴⁹⁷. Станом на 18.00 відсоток голосуючих значно зріс і становив по Українській РСР – 98,69%, а по західних областях – 98,33%⁴⁹⁸. У Чернівецькій та Дрогобицькій областях голосування станом на вказану годину завершилося. Яким чином більшовикам у другій половині дня, коли електоральна активність громадян зазвичай знижувалася, вдалося акумулювати на свою користь більше половини недостаючих голосів виборців, залишається загадкою. Загалом по Українській РСР згідно з офіційними даними, взяли участь у голосуванні 99,96% виборців, проголосували за кандидатів від блоку комуністів і безпартійних 99,47%⁴⁹⁹. Громадян, які закреслили прізвища кандидатів у депутати, нараховувалося 111.832 осіб (0,52%). Попри те, що явка на вибори у західних областях була

⁴⁹⁴ Звіт з т. зв. «виборів» до «Верховної Ради УССР» дня 9 лютого 1947 р. Судова Вишня і Мостиська райони. *ГДА СБУ. Ф.13*. Спр. 376. Т.39. Арк. 130.

⁴⁹⁵ Міщанин В. Радянізація Закарпаття 1944–1950 рр. Ужгород: «РІК-У», 2018. С.202.

⁴⁹⁶ Там само.

⁴⁹⁷ О ходе выборов в Верховный Совет Украинской ССР 1947 г., 9 февраля (по состоянию на 10.00 час.). *ЦДАГО України*. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 2571. Арк. 1–2.

⁴⁹⁸ О ходе выборов в Верховный Совет Украинской ССР 1947 г., 9 февраля (по состоянию на 18.00 час.). *ЦДАГО України*. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 2571. Арк. 1–2.

⁴⁹⁹ Там само.

дещо нижчою, ніж загалом по республіці і становила 99,91%, голосуючих за кандидатів блоку комуністів і безпартійних тут виявилось більше – 99,54%⁵⁰⁰. Зрозуміло, що наведені цифри були наслідком маніпуляцій і не відображали реального ставлення населення західних областей до сталінських виборів. Сфальсифіковані результати виборів стали «своєрідною індульгенцією для сталінського режиму, формальним підтвердженням його легітимності в охоплених полум'ям повстанського руху західних областях України»⁵⁰¹.

Досвід організації та проведення радянських виборчих кампаній у західних областях цікаво порівняти з виборами у країнах т. зв. соціалістичного табору. У повоєнний період керівництво СРСР прагнуло використати воєнні успіхи Радянської армії для прискорення «світової пролетарської революції» та експорту за межі своєї держави сталінської моделі соціалізму. У фокусі інтересів Кремля передовсім опинилися країни Центральної та Південно-Східної Європи, у яких за присутності радянських військ владу було передано місцевим комуністам. Отримуючи владу з рук Й. Сталіна, лідери більшості країн Центральної і Східної Європи змушені були коритися диктату державної партії СРСР – ВКП(б), брати за зразок радянську модель будівництва комунізму. Важливим етапом на шляху розбудови тоталітарної системи у Польщі, Чехословаччині, Югославії, Болгарії стали вибори до представницьких органів влади, які мали легітимізувати владу промосковських сил. Зважаючи на наявність потужної опозиції, легкої перемоги у цих країнах комуністи не очікували, тому так само, як і в Радянському Союзі, потрібний результат їм забезпечували партійний диктат, війська та поліція.

Зокрема, надзвичайно складна суспільно-політична ситуація склалася у повоєнній Польщі. Тут польські комуністи на чолі з В. Гомулкою та

---

⁵⁰⁰ Телеграма тов. Сталину І.В. 1947 г. 11 лютого. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 2571. Арк. 6–7.

⁵⁰¹ *Стародубець Г.* Особливості електоральної поведінки повстанського заплілля в умовах радянської виборчої кампанії 1946 р. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія.* Тернопіль, 2016. Вип.1. Ч.1. С.74.

Б. Берутом протистояли лідерів Польської селянської партії (ПСП) С. Міколайчику, який виступав за дієвий суверенітет Польщі та справді демократичний розвиток країни. Позиція ПСП мала серйозну підтримку серед громадськості, через що комуністи, хоча й займали в державі ключові адміністративні пости, довго не наважувалися на проведення виборів. Перші повоєнні вибори до Сейму у Польщі відбулися щойно у січні 1947 р. і мали б засвідчити перемогу прихильників ПСП, що відповідало реальній системі політичних орієнтацій поляків. Однак, внаслідок того, що бюрократичний апарат залишався під контролем комуністів, результати виборів було грубо сфальсифіковано.

Виборча кампанія до Сейму розпочалася у листопаді 1946 року і мала надзвичайно брутальний характер. Зокрема, у 10 виборчих округах комуністи під різними претекстами перешкодили реєстрації кандидатів від ПСП. У цілій країні було заарештовано 162 кандидати в депутати та 1.962 активісти, а 118 прихильників партії С. Міколайчика вбито⁵⁰². За підтримки радянських радників та апарату служби безпеки комуністи розгорнули потужну пропагандистську кампанію, спрямовану на ослаблення та розбиття опозиційного табору. Використовуючи адмінресурс, польські комуністи влаштували справжнє цькування ПСП у пресі. Натомість група С. Міколайчика була позбавлена доступу до засобів масової інформації. Протягом всієї виборчої кампанії її лідер виступив з лише двома 15-хвилинними промовами, які зазнали грубої цензури.

Польські історіографічні джерела засвідчують, що в день виборів – 19 січня агітатори від проурядового блоку вели людей до урн цілими селами, робітничими колективами та вулицями, порушуючи добровільний принцип волевиявлення людей. Про таємне голосування не було мови: голосуючий під пильним наглядом працівники УБ мав прилюдно вкласти картку з номером проурядового блоку у конверт і передати його голові комітету, який вкидав

---

⁵⁰² *Kijek Ł.* Wybory do Sejmu Ustawodawczego z 19 stycznia 1947 roku. URL: <http://teatrnn.pl/leksykon/artykuly/wybory-do-sejmu-ustawodawczego-z-19-stycznia-1947-roku/> (дата звернення 25 лютого 2021 р.)

конверт у виборчу скриньку. На виборців чинили значний психологічний тиск, розміщуючи поблизу виборчих дільниць озброєні військові гарнізони та відділи ОРМО (запобіжні загони громадянської міліції, пол. – Oddziały Prewencji Milicji Obywatelskie). Між виборцями шугали учасники підрозділів Корпусу внутрішньої безпеки (KBW), які силоміць відбирали в людей бюлетені з кандидатами від ПСП та замінювали їх на користь висуванців проурядового блоку. У результаті урядовий блок здобув 80,1% голосів, а ПСЛ – 10,3%. Хоча підтасування результатів було очевидним, це не викликало більших заворушень у польському суспільстві, яке, улягаючи перед державним терором, все більше виявляло настрої зневіри, апатії та фаталізму. Вказувати на аналогію з ситуацією в західноукраїнських областях видається зайвим.

Отже, вибори до Законодавчого сейму 19 січня 1947 р. започаткували у Польщі традицію виборчого фарсу, який позбавив польське суспільство будь-якого ефективного впливу на владу⁵⁰³. Вони відіграли важливу роль стосовно зміцнення системи тоталітарної влади в Польщі та відмови від десятиліттями усталених парламентарних традицій. Під час цієї виборчої кампанії комуністи мали на меті не лише усунути свого політичного суперника, а й зламати опір всього суспільства, позбавити його будь-якої надії на зміни. Це була, перш за все, психологічна акція, покликана за допомогою страху переконати мільйони людей голосувати проти їхньої волі та переконань, остаточно компрометуючи здатність суспільства протистояти новій системі. Важко визначити, яким був реальний результат виборів 1947 року, оскільки комуністи застосовували різні методи фальсифікації результатів голосування. Проте сучасні історики вважають, що партія Станіслава Міколайчика набрала 60–70% голосів.

Отже, бойкотом виборів до ВР УРСР у лютому 1947 року мешканці західних областей УРСР вкотре засвідчили небажання визнавати легітимність

---

⁵⁰³ Wrona J. *Wstęp*, [w:] *Kampania wyborcza i wybory do Sejmu Ustawodawczego 19 września 1947*, wybór, wstęp i opracowanie J. Wrona, Warszawa 1999.

радянської влади у регіоні. Однак, в умовах сталінського режиму це не стало політичним прецедентом, як, зрештою, і під час виборів до ВР СРСР у лютому 1946 р., адже офіційні результати засвідчили повну перемогу блоку комуністів і безпартійних. Сфальшувавши черговий раз результати виборів, представники режиму намагалися привчити західних українців до радянських політичних практик та виграти час, потрібний для радянізації регіону. З цією ж метою сталінська «демократія» працювала у країнах т. зв. «народної демократії», легітимізуючи при владі фасадні уряди, підпорядковані Кремлю.

***

У грудні 1947 року представники режиму, нарешті, наважилися на проведення виборів до місцевих органів влади, які довгий час відкладали, незважаючи на те, що останні вибори до місцевих Рад в УРСР відбулися в грудні 1939 р. (у західних областях – у грудні 1940 р.). Організація виборів до місцевих органів влади була значно складнішим та трудомісткішим завданням для представників режиму, ніж вибори до Верховних Рад СРСР і УРСР. Проблема полягала не лише у значно ширшій структурованості виборчих округів, потребі задіяти величезну кількість людей для їхнього обслуговування, більшому обсязі виборчої документації, а й характері стосунків між кандидатами у депутати та виборцями, а відповідно – населенням і владою. Якщо з висуванцями до ВР СРСР і УРСР більшість громадян не були знайомі, а високий суспільно-політичний статус цих осіб здебільшого стримував критичні виступи на їхню адресу, то кандидати у депутати до обласних, районних, а особливо сільських та селищних Рад були добре знаними членами місцевих громад, і не раз ставали об'єктом критики на передвиборчих зборах. Таким чином, вибори до місцевих органів влади викликали значно більший резонанс у суспільстві, що потребувало відповідної реакції з боку представників режиму.

Для практичного керівництва роботою з підготовки виборів до місцевих Рад у жовтні 1947 р. рішенням ПБ ЦК КП(б)У утворено комісію Політбюро ЦК КП(б)У під головуванням М. Гречухи у складі Л. Мельникова,

К. Литвина, А. Єпішева, М. Бажана, В. Нижника, А. Колибанова, М. Мітрохіна та Т. Агашкової. Водночас у апараті Президії ВР УРСР створено оперативну групу під керівництвом П. Лукіна, члени якої закріплювалися за певними областями з метою збору інформації та консультування членів облвиконкомів з питань проведення виборів та розв'язання суперечливих моментів, яких виникало на місцях чимало. Щодня підсумована членами оперативної групи інформація про перебіг виборчої кампанії у республіці надавалася вищому керівництву партії та уряду, що забезпечувало швидке реагування на виявлені недоліки та своєчасне доведення до облвиконкомів вказівок ЦК КП(б)У. У другій половині жовтня 1947 р. за рішенням ЦК КП(б)У на допомогу обкомам в організації передвиборчих заходів було відряджено 27 чоловік – працівників апарату Президії Верховної Ради УРСР та низки центральних республіканських організацій, а наприкінці грудня – 235 слухачів республіканської партійної школи при ЦК КП(б)У та сотні активістів, які «надали місцевим органам влади вагому допомогу у розгортанні ідейно-масової роботи на виборчих дільницях та безпосередньо у проведенні голосування»⁵⁰⁴. Активну діяльність під час виборів розгорнуло утворене 1947 р. Всесоюзне товариство з розповсюдження наукових та політичних знань, пізніше перейменоване у товариство «Знання». Зокрема, під час виборчої кампанії до місцевих органів влади у грудні 1947 р. до читання лекцій з тематики ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У в Українській РСР залучили 475 найкращих лекторів і доповідачів⁵⁰⁵.

Провідним лейтмотивом агітації під час виборчих кампаній залишалися гасла про демократичність радянської політичної системи, турботу партії і уряду про потреби трудящих та всезагальну підтримку владних ініціатив народом. Однак, жорсткий адміністративний тиск на населення, численні побутові проблеми (відсутність житла, одягу, продуктів

⁵⁰⁴ Отчет о подготовке и проведении выборов в областные, окружные, районные, городские, районные в городах, сельские и поселковые Советы депутатов трудящихся по Украинской ССР. 21 декабря 1947 г. ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 136. Арк. 21.

⁵⁰⁵ Информация о ходе подготовки к выборам в местные Советы депутатов трудящихся Украинской РСР за 6 ноября 1947 г. ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 17. Спр. 16. Арк. 53, 72.

харчування та засобів гігієни тощо), які роками не вирішувалися, знижували інтерес громадян до радянських політичних акцій та ускладнювали місцевій владі роботу з їхньої організації. Усвідомивши, що на хвилі популізму вирішити проблему не вдасться, влада напередодні виборів влаштувала кілька продуманих піар-кампаній. Зокрема, у грудні 1947 р. (буквально за тиждень до виборів) скасовано карткову систему та впорядковано державне ціноутворення на продовольчі та промислові товари. І хоча нові фіксовані ціни виявилися значно вищими від довоєнних комерційних, а скасуванням карткової системи влада фактично знімала з себе відповідальність за гарантоване постачання населення товарами і продуктами харчування, правду приховали за завісою потужної пропагандистської кампанії про «успіхи радянської економіки та колгоспного ладу, які забезпечили швидку та ефективну відбудову країни»⁵⁰⁶. Належного ідеологічного супроводу надали також грошовій реформі, що мала виразний конфіскаційний характер, адже наявні грошові накопичення населенню обмінювали у співвідношенні 1:10. Влада безсоромно грабувала своїх громадян також за допомогою щорічних примусових державних позик. Проте багато людей добровільно жертвували гроші державі, адже участь у подібних акціях представники режиму широко трактувала як вияв патріотизму, високої громадянської свідомості та любові до радянської Батьківщини.

Аби зацікавити населення виборчим процесом, сталінське керівництво намагалось оптимізувати роботу представницької гілки влади та підвищити інтерес населення до роботи Рад. У республіці проведено звітну кампанію депутатів та членів виконкомів місцевих Рад перед виборцями під гаслами «зміцнити радянську законність і державну дисципліну в роботі радянських та господарських органів»⁵⁰⁷, розширити зв'язок Рад з масами, залучити новий широкий актив трудящих до роботи Рад. Проте проводили

⁵⁰⁶ *Пихоя Р.Г.* Советский Союз: история власти» 1945–1991. Издание второе, исправленное и дополненное. Новосибирск: Сибирский хронограф, 2000. С.17–18.

⁵⁰⁷ Довідка про перебіг підготовки до виборів обласних, окружних, районних, міських, сільських і селищних Рад депутатів трудящих. *ЦДАВО України*. Ф. 1. Оп. 17. Спр. 17. Арк. 51.

оптимізацію дуже обережно, адже зростаюча політична та громадянська активність людей була як бажаним, так і небезпечним явищем для представників режиму, оскільки могла спровокувати відбір кандидатів у владу поза партійним контролем.

У західних областях влада продовжувала дотримуватися нової виборчої тактики, випробуваної у лютому 1947 року під час виборів до ВР УРСР, яка забезпечила їй відносний спокій населення, а водночас – потрібні результати. Зважаючи на нові обставини, чиновники у загальнореспубліканських звітах уже не виділяли ситуацію з виборами у західному регіоні як таку, що потребує особливої уваги, а розглядали її нарівні з іншими областями УРСР, підкреслюючи корисні для режиму зміни в настроях західних українців. Зокрема, у інформації першого секретаря Львівського обкому КП(б) І. Грушецького від 18 серпня 1947 р. про настрої в середовищі місцевої інтелігенції зазначалося: «Основна маса місцевої інтелігенції міцно стоїть на позиціях активної участі в громадсько-політичному житті області і міста, впевнено і усвідомлено переходить на позиції радянського світогляду»⁵⁰⁸.

Підготовка виборів до місцевих органів влади в організаційно-технічному аспекті повторювала основні етапи організації виборів до ВР СРСР і УРСР. Відрізнялися лише терміни реалізації виборчих процедур, які були дещо стислішими. Утворення виборчих округів, формування складу виборчих комісій, укладання списків виборців, виготовлення виборчої документації тощо, зважаючи на попередній досвід, уже були доведені владою до автоматизму. Попри це, у роботі виконкомів траплялися численні недотягнення, пов'язані з недбальством чи некомпетентністю відповідальних осіб. Так, під час виборів до місцевих Рад другого скликання згідно з новим «Положенням про вибори в обласні, міські, сільські та селищні Ради

---

⁵⁰⁸ Інформація Львівського обкому КП(б)У ЦК КП(б)У про інтелігенцію Львівщини та контингент вступаючих у львівські вузи. Культурне життя в Україні: Західні землі. Документи і матеріали / За ред. Ю. Сливки. Т. 1. 1939–1953. Київ, «Наукова думка», 1995. С.438.

депутатів трудящих», затвердженим Указом Президії Верховної Ради УРСР 9 жовтня 1947 р., змінено норми утворення виборчих округів по виборах в обласні та міські Ради депутатів трудящих, що значно збільшило їхню кількість. Однак, далеко не всі виконкоми вчасно зреагували на ці зміни, внаслідок чого в кількох областях формування округів відбулося з відхиленням від виборчих норм, передбачених «Положенням про вибори...». Подібні факти зафіксовані у Ровенській, Сталінській, Тернопільській, Дрогобицькій, Вінницькій та інших областях⁵⁰⁹, де було значно занижено кількість округів. Владі довелося спішно виправляти ситуацію у результаті чого у кількох районах Сталінської, Тернопільської та Кам'янець-Подільської областей утворення виборчих округів та публікація інформації про це у пресі були здійснені зі запізненням.

Чимало порушень зафіксовано під час утворення виборчих комісій. Так, у Червоноармійському районі Ровенської області склад районної виборчої комісії затверджений не рішенням облвиконкому, як цього вимагає «Положення...», а рішенням виконкому райради, опублікованим у районній газеті⁵¹⁰. Намагаючись сформувати кишеньковий склад комісій з метою убезпечити себе від будь-яких несподіванок під час підрахунку голосів, чиновники призначали до їхнього складу передовсім перевірених людей. Зокрема, зі загальної кількості членів обласних виборчих комісій (305 чол.), створених у листопаді 1947 року, майже половина – 152 (49,8%) були членами і кандидатами у члени КП(б)У, 22 (7,2%) – членами ВЛКСМ. У західних областях роботу виборчих комісій додатково контролювали за рахунок активістів, відряджених з інших регіонів республіки. Так, у західних, Ізмаїльській та Закарпатській областях обласні виборчі комісії майже наполовину склалися з приїжджих (47,7%), яким традиційно відводили

⁵⁰⁹ Отчет о проведении выборов в областные, окружные, районные, городские, районные в городах, сельские и поселковые Советы депутатов трудящихся Украинской ССР. 21 декабря 1947 г. *ЦДАВО України*. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 136. Арк. 24–26.

⁵¹⁰ Справка о ходе подготовки к выборам в областные, окружные, районные, городские, сельские и поселковые Советы депутатов трудящихся. 1947 г. *ЦДАВО України*. Ф. 1. Оп. 17. Спр. 17. Арк. 60.

керівні ролі⁵¹¹. У складі обласної виборчої комісії у Тернопільській області не виявилось жодного місцевого мешканця⁵¹², а до складу окружних виборчих комісій увійшло лише 32% місцевих⁵¹³.

Владі фактично до дня виборів не вдалося належним чином налагодити зв'язок центру з округами. У зв'язку з цим секретар Президії ВР УРСР В. Нижник 4 листопада 1947 р. розкритикував звіт Уповноваженого Міністерства зв'язку УРСР по виборах, надісланий до Президії ВР УРСР, за порушення термінів виконання робіт, необґрунтовані фінансові вимоги, відверті інсинуації з метою приховування своєї бездіяльності⁵¹⁴. Однак, справа так і не зрушила з місця. Під час урядової перевірки 16 грудня 1947 р. упродовж усього дня не було зв'язку з Херсоном, Миколаєвом, Луцьком, Ровно, Запоріжжям, однієї години – з Сумами. Під час розмови з Тернополем був незадовільний звук, а зв'язок з Ужгородом постійно переривався. Щоби встановити зв'язок зі Львовом, Станіславом та Дрогобичем, зв'язківці витратили більше 4 годин. Наступного дня і 18 грудня зв'язок функціонував іще гірше⁵¹⁵.

На проведення виборів влада виділила 23.272.000 руб. (зокрема для західних областей – 5.786.000 руб.)⁵¹⁶, у зв'язку з чим дещо покращилася матеріальна база виборчих дільниць⁵¹⁷. Майже всі вони розташовувалися у пристосованих приміщеннях і мали відповідне устаткування. Випадки

⁵¹¹ Отчет о проведении выборов в областные, окружные, районные, городские, районные в городах, сельские и поселковые Советы депутатов трудящихся Украинской ССР. 21 декабря 1947 г. *ЦДАВО України*. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 136. Арк. 21.

⁵¹² Справка о качественном составе городской избирательной комиссии по выборам в городской совет депутатов трудящихся. г. Тернополь. *ДАТО*. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 1888. Арк. 4.

⁵¹³ Там само.

⁵¹⁴ Докладная записка о мероприятиях по обеспечению средствами связи избирательной кампании по выборам в местные Советы депутатов трудящихся Украинской ССР, представленная Уполномоченным Министерства связи УССР. *ЦДАВО України*. Ф. 1. Оп. 17. Спр. 17. Арк. 1–4.

⁵¹⁵ Доповідна записка. *ЦДАВО України*. Ф. 1. Оп. 17. Спр. 17. Арк. 8–9.

⁵¹⁶ Розподіл коштів на проведення виборів до місцевих Рад депутатів трудящих Української РСР. *ЦДАВО України*. Ф. 1. Оп. 17. Спр. 17. Арк. 39.

⁵¹⁷ Отчет о проведении выборов в областные, окружные, районные, городские, районные в городах, сельские и поселковые Советы депутатов трудящихся Украинской ССР. 21 декабря 1947 г. *ЦДАВО України*. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 136. Арк.

розташування виборчих діляниць у приватних помешканнях зафіксовані лише у Дубенському та Корецькому районах Ровенської області⁵¹⁸. Проте у віддалених від райцентрів районах все ще траплялися виборчі діляниці, на яких бракувало найнеобхіднішого, адже частина майна використовувалася не за призначенням, інша – розкрадалася. Так, у Херсонській області зникла безслідно партія паперу (620 кг), призначена для виборчих комісій, і станом на лютий 1948 року владі так і не вдалося з'ясувати, куди вона поділася⁵¹⁹. Оснащення багатьох виборчих діляниць затримувалося через об'єктивні причини, адже 12–15% з них розміщувалися у школах та інших навчальних закладах, де тривало навчання, тому виборчі кабінети та меблі планували там розмістити за 2–3 дня до виборів⁵²⁰.

Особливо складним етапом підготовки виборів до місцевих органів влади в західних областях виявилася організація і проведення передвиборчих зборів з висування кандидатів у депутати. Партійцям не завжди вдавалося зібрати кворум, адже такі заходи місцеві сприймали як надокучливу формальність. Так, мешканка с. Матейки Цуманського району Волинської області М. Демчук обрана кандидатом на районні передвиборчі збори у листопаді 1947 р., казала: «Ми ідемо не зі своєї волі, а нас насильно везуть на ці збори, над нами всі мешканці села сміються»⁵²¹. З метою знизити протестні настрої населення влада намагалася максимально політизувати вказану процедуру, масово висуваючи до складу обласних, окружних і районних Рад кандидатуру Й. Сталіна та його найближчих соратників. Лише у Львівській області кандидатура Й. Сталіна до складу обласної та районних Рад була виставлена на передвиборчих зборах 964 рази, Молотова – 888,

---

⁵¹⁸ Доповідна записка про підготовку та проведення виборів до місцевих Рад депутатів трудящих від 17 грудня 1950 р. *ЦДАВО України*. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 249. Арк. 53–54.

⁵¹⁹ Отчет о проведении выборов в областные, окружные, районные, городские, районные в городах, сельские и поселковые Советы депутатов трудящихся Украинской ССР. 21 декабря 1947 г. ... Арк. 15.

⁵²⁰ Про готовність діляничних виборчих комісій до проведення виборів. *ЦДАВО України*. Ф. 1. Оп. 17. Спр. 17. Арк. 25.

⁵²¹ *ГДА СБУ*. Ф.16. Оп. 1. Спр. 562. Арк. 35.

Кагановича – 835, Хрущова – 829⁵²². Незважаючи на це, чимало провладних кандидатур зазнали нищівної критики з боку виборців і були відхилені як негідні представляти інтереси громад. Причиною відхилення найчастіше ставали непрофесійність, кар’єризм, бездіяльність, низький моральний рівень висуванця. Зокрема, по Українській РСР серед кандидатів до райрад та міськрад було відхилено 15 осіб, а до сільських Рад – 172 особи, тож владі довелося шукати альтернативу 187 кандидатам⁵²³. Лише у Тернопільській області мали місце 42 випадки відхилення кандидатів до сільських Рад (у Підгаєцькому районі – 11, Білобожницькому – 8, Підволочиському – 6, Копиченському – 5 і т.д.). У Волинській області громадяни відхилили 15 зареєстрованих кандидатів до сільських Рад, 2 – до міських та 3 – до районних Рад⁵²⁴.

Активно протестували проти висунутих партійцями кандидатів у владу мешканці інших областей УРСР. Так, 14 листопада 1947 р. на зборах колгоспників колгоспу ім. Сталіна Верхньохортицького району Запорізької області селяни відкинули кандидатуру районного прокурора Польського, а натомість запропонували місцевого голову колгоспу⁵²⁵. А збори робітників та службовців Даріївської МТС на Херсонщині висунули свою кандидатуру з середовища кращих трактористів, замість кандидатури, запропонованої райкомом КП(б)У⁵²⁶. Непоодинокими були випадки відхилення кандидатів через релігійні переконання. Зокрема, громадянка Лях у Броварському районі Київської області була знята з реєстрації кандидатів у депутати райради через те, що вийшла заміж і вінчалася в церкві⁵²⁷.

---

⁵²² Отчет о подготовке и проведении выборов в областные, окружные, районные, городские, районные в городах, сельские и поселковые Советы депутатов трудящихся по Украинской ССР. 21 декабря 1947 г. ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 136. Арк. 43.

⁵²³ Там само. Арк. 43, 52.

⁵²⁴ Там само. Арк. 54.

⁵²⁵ Информация о ходе подготовки к выборам в местные Советы депутатов трудящихся Украинской РСР за 6 ноября 1947 г. ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 17. Спр. 16. Арк. 80.

⁵²⁶ ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 17. Спр. 16. Арк. 122.

⁵²⁷ Там само.

Чимало людей самі відмовлялися балотуватися до органів влади. Одні не бачили перспектив у депутатській діяльності за існуючої управлінської системи, інші – через страх опинитися під прицілом спецслужб, які ретельно перевіряли біографії висуванців. Адже випадків, коли кандидатуру знімали з виборчих перегонів через «хиби», виявлені у біографії кандидата (непролетарське походження, співпраця з нацистами під час Другої світової війни, проживання родичів за кордоном, зв'язки з повстанцями тощо), траплялося чимало. Зокрема, в листопаді 1947 р. у с. Білки Іршавського округу на Закарпатті було знято з реєстрації представника заможної частини селян, якого оголосили кулаком⁵²⁸. У с. Вибранівка Копиченського району Тернопільської області кандидатуру Є.С. Кортило відхилили через антирадянські висловлювання, а кандидата у депутати Радехівської Райради Львівської області Н.С. Лаврик – за зв'язок з «бандою»⁵²⁹.

Загалом по республіці відмовилися від обрання до сільських Рад 136 осіб, з них більше половини – у західних областях. Зокрема, у Львівській області зафіксовано 44 таких випадки, Ровенській – 30, Закарпатській – 18, Львівській – 16⁵³⁰, що було пов'язано з діяльністю підпілля ОУН. Так, 19 листопада 1947 р. у Станіславській області по Коломийському сільському виборчому округу № 50 «залякана бандерівцями» колгоспниця Ганна Василівна Сисок у останній момент відмовилася балотуватися до райради, чим затримала процедуру реєстрації кандидатів у депутати на кілька днів⁵³¹. Інколи з цих же причин висуванець відмовлявся балотуватися уже після реєстрації, як це сталося в Нижньо-Устрицькому районі Дрогобицької області⁵³².

---

⁵²⁸ Там само. Арк. 71

⁵²⁹ Отчет о подготовке и проведении выборов в областные, окружные, районные, городские, районные в городах, сельские и поселковые Советы депутатов трудящихся по Украинской ССР. 21 декабря 1947 г. ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 136. Арк. 52.

⁵³⁰ Там само. Арк. 55.

⁵³¹ Информация о ходе подготовки к выборам в местные Советы депутатов трудящихся Украинской РСР за 19 ноября 1947 г. ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 17. Спр. 16. Арк. 95.

⁵³² ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 17. Спр. 16. Арк. 113.

У грудні 1947 р. «добровільно» голосуючих було значно більше, ніж під час попередніх виборів. Люди пояснювали свою позицію тим, що більшовики все одно проведуть вибори за власним сценарієм, і не хотіли наражатися на репресії. Інші приходили на виборчі дільниці з наміром викреслити висуванця або зіпсути бюлетень⁵³³. Повстанська звітність у цей період все ще фіксує випадки масового бойкоту виборів. Зокрема, у с. Колоколин Рогатинського району Станіславської (тепер Івано-Франківської області) прийшли на виборчу дільницю і проголосували лише 25 мешканців, переважно члени сільського активу, яких притримали представники влади у виборчому приміщенні ще звечора. Решта – відмовилися, незважаючи на те, що енкаведисти обійшли з урною кожену хату⁵³⁴. Подібна ситуація зафіксована у селах Григорів, Підмихайлівці, Вільхова, Бахманка, Воскресінці, Васючин, Радванів та інших цього ж району⁵³⁵. У с. Нагірне (до 1945 р. – Пакість) Мостиського району Дрогобицької області (тепер Львівська область) станом на 10 год. не було віддано жодного голосу, хоча уповноважений по виборах повідомив у район, що проголосували 170 виборців⁵³⁶. Однак, у міру того, як система себе утверджувала, протестні голоси слабшали. Особливо апатичні настрої демонструвало стероризоване репресіями західноукраїнське суспільство. Якщо під час виборів до місцевих Рад у західних областях УРСР 1940 р. не отримали необхідної кількості голосів кандидати по 68 виборчих округах до сільських Рад і по одному виборчому округові по виборах до міської Ради депутатів трудящих, то під час виборів до місцевих Рад другого скликання (1947 р.) тут не було забалотовано жодного кандидата (у той же час по Українській РСР забалотовано 11 депутатів до сільських Рад). Під час аналогічних виборів третього скликання (17 грудня 1950 р.) таких

---

⁵³³ ГДА СБУ. Ф.13. Спр. 376. т. 73. Арк. . 73.

⁵³⁴ Звіт про перебіг виборів до місцевих Рад у грудні 1947 р. у Рогатинському районі (Станіславщина). ГДА СБУ. Ф.13. Сапр.376. Т.39. Арк. 160.

⁵³⁵ Там само. Арк. 160–178.

⁵³⁶ Протокол про хід виборів до обласних, районних та сільських Рад в дні 21. XII. 1947 р. Крукеницький район. ГДА СБУ. Ф.13. Спр. 276. Т.39. Арк. 183.

прецедентів у республіці нараховувалося тільки 5, з яких лише один – у західному регіоні (Ровенська область)⁵³⁷.

Отже, підготовка та проведення виборчих кампаній до ВР СРСР, УРСР та місцевих органів влади у 1946–1947 рр. з огляду на повоєнні труднощі виявилось для влади непростим завданням на всій території Української РСР. Проте особливо складна ситуація склалася у західних областях, де населення виявляло вороже ставлення не лише до проявів «радянської демократії», а й сталінського режиму загалом. Вибори тут відбувалися на фоні жорсткого протистояння влади й населення, що унеможливило їх нормальний перебіг. Документи фіксують численні випадки небажання західних українців співпрацювати з владою у справі організації та проведення виборів з ідеологічних міркувань, що виявлялося у формі ігнорування передвиборчих заходів, відмови від голосування, відвертого шкідництва та саботажу. За таких обставин порушення представниками режиму законодавчих принципів механізму проведення виборів стало неминучим, що додатково провокувало протестні виступи населення.

Незважаючи на майже повний бойкот виборів населенням регіону під час усіх вказаних виборчих кампаній, офіційні результати засвідчили «блискучу перемогу блоку комуністів і безпартійних», що насправді стало наслідком масових фальсифікацій під час підрахунках голосів, таємно санкціонованих правлячою верхівкою. У будь-якому демократичному суспільстві такі вибори вважалися б недійсними. Однак представники режиму не лише заявили про їхню повну легітимність, а й оголосили про майже 100-відсоткову підтримку влади населенням, сфальсифікувавши результати голосування. Використовуючи ідеологічний, фізичний, військовий, адміністративний та морально-психологічний тиск на населення, влада придушила громадянську активність західноукраїнського суспільства, яка була достатньо високою у порівнянні з громадянською свідомістю

---

⁵³⁷ ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 90. Арк. 3.

українців східних, центральних та південних територій, знищивши в його середовищі зародки громадянського суспільства. Ступінь фальсифікації виборів в УРСР як і Радянському Союзі загалом сьогодні оцінити практично неможливо з огляду на відсутність матеріалів будь-яких громадських опитувань у радянські часи. Однак, про наявність широких протестних настроїв у регіоні можна судити на основі матеріалів спецслужб, націоналістичного підпілля та спогадів очевидців подій, які зафіксували сотні антирадянських дій та висловлювань з боку місцевого населення, спрямованих на зрив виборів. Водночас партійно-радянська і повстанська звітність на кінець 1947 р. свідчать про певне збільшення лояльності населення у стосунку до урядових виборчих кампаній, проте ставлення західних українців до демократії радянського зразка залишалось критичним, що знайшло свій вияв під час виборчих кампаній 1950–1953 рр.

5.2 Особливості організації та проведення виборчих кампаній 1950–1953 рр.

На початок 1950-х років суспільно-політична та економічна ситуація в УРСР увійшла у відносно нормальне русло. Швидкими темпами відновлювалася зруйнована війною інфраструктура та відбудовувався індустриальний сектор України. Виробництво промислової продукції впродовж 1946–1950 рр. збільшилося в 4,4 рази, що на 15% перевищувало рівень 1940 року. Розвивалася, хоча й значно повільнішими темпами, легка промисловість, яка станом на 1950 р. давала 80% довоєнного обсягу продукції. Надзвичайно позитивно на настроях людей, а відповідно й іміджу радянської влади позначалися щорічні, починаючи з кінця 1940-х років, зниження цін на товари та продукти харчування. Поєднуючи найбільші економічні та політичні досягнення партії та уряду з галасливими пропагандистськими кампаніями, владі на початок 1950-х років вдалося закріпити у свідомості переважної більшості населення відчуття єдності керівництва держави з народом, що сприяло стабілізації суспільно-політичної ситуації та утвердженню режиму. З огляду на це люди значно охочіше брали участь у передвиборчих заходах, а у день виборів масово долучалися до народних гулянь, хоча й не надто асоціювали їх з політичними акціями. Для більшості громадян, спраглих мирного життя, це був привід розважитися, поспілкуватися з друзями та знайомими, скуштувати смаколиків у буфетах при виборчих дільницях.

У західних областях УРСР ситуація з організацією та проведенням виборів все ще залишалася неоднозначною. Проте, на відміну від перших повоєнних виборчих кампаній, які викликали гостру реакцію громадян включно з масовими випадками протесту, вибори до ВР СРСР і УРСР та місцевих органів влади у 1950–1953 роках проходили у значно спокійнішій обстановці та уже сприймалися більшістю населення як тривіальна процедура. Попри активний спротив з боку учасників національно-визвольного руху та місцевого населення, владі на початок 1950-х років

вдалося втілити у життя значну частину з того, що передбачала програма радянської. Регіон уподібнився до решти території УРСР за адміністративним поділом, управлінськими структурами, мережею громадських та культурних організацій, способами господарювання та інше. Здійснювані владою соціально-економічні та культурні перетворення (індустріалізація, ліквідація неписьменності, розширення мережі освітніх та лікарських закладів, запровадження соціальних програм), що сприяли суспільно-культурній та промисловій модернізації регіону, схвально сприймалися західноукраїнським суспільством, збільшуючи кількість прихильників радянської влади у регіоні⁵³⁸.

Однак, про повну радянізацію західноукраїнських земель говорити було рано, адже способи та методи впровадження радянських трансформацій, що спиралися на потужну карально-репресивну систему, не сприяли налагодженню продуктивних стосунків влади з населенням. Попри успіхи у промисловій модернізації краю та розгорнуту політику коренізації в галузі управління, місцева влада не відчувала опертя в масах та регулярно зазнавала атак з боку окремих уцілілих боївків ОУН. Демонструючи назовні лояльність до влади, цивільне населення продовжувало перебувати у жорсткій внутрішній опозиції до сталінського режиму, що знаходило вияв у різних формах пасивного спротиву та актах саботажу на підприємствах. Аналізуючи ситуацію у західних областях напередодні проведення виборів до Верховної Ради СРСР, які мали відбутися 17 березня 1950 р., працівники ЦК КП(б)У стверджували, що місцеве населення надалі потребує особливої уваги й опіки з боку партії і уряду, адже «трудящі західних областей ще не пройшли тієї школи виховання, яку пройшли трудящі східних областей України»⁵³⁹. Як

---

⁵³⁸ *Бажан О.* Радянська західних областей України в другій половині 1940 – початку 1950-х років: наслідки в національно-культурній сфері. *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: Збірник статей.* Київ, 2007. Вип. 12. С.342.

⁵³⁹ Вказівки ЦК КП(б)У працівникам партапарату, скерованим у західні області України з метою надання допомоги місцевим партійним та радянським органам у підготовці та проведенні виборів до Верховної Ради СРСР. 1950 р. *ЦДАГО України.* Ф. 1. Оп. 46. Спр. 5267. Арк. 21.

наслідок, західний регіон продовжував перебувати в епіцентрі репресивних дій та посиленого ідейно-політичного тиску з боку влади.

Намагаючись убезпечити виборчий процес у західних областях від будь-яких несподіванок, влада покладалася не лише на військову силу та роботу спецслужб, а й дбала про кадрове забезпечення виборчих кампаній, скеровуючи у регіон сотні партійних активістів з інших областей УРСР для роботи у виборчих комісіях та агітаційної праці. Зокрема, для допомоги у проведенні виборів до ВР СРСР у лютому 1950 р. – ЦК КП(б)У відрядив у розпорядження обкомів та райкомів західноукраїнських областей 466 партійців⁵⁴⁰. Виконуючи постанову Політбюро ЦК КП(б)У від 11 лютого 1950 р. «Про надання допомоги партійним і радянським організаціям західних областей УРСР у підготовці та проведенні виборів до ВР СРСР», своїх представників надсилали також обкоми інших регіонів республіки. Зокрема, Київським обкомом КП(б)У відібрали та скерували до Львівської області 50 осіб, серед них: секретарів РК КП(б)У – 31, пропагандистів – 14, працівників культпросвітних організацій – 5⁵⁴¹. У Станіславську область Харківський та Сумський обкоми відрядили 67 партійних працівників та активістів⁵⁴². У результаті обласні та окружні виборчі комісії майже повністю склалися з надісланих радянських емісарів. Зокрема, у Тернополі під час виборів до ВР УРСР 1951 р. до дільничних виборчих комісій було обрано лише 15,15% місцевих, а комуністи, кандидати у члени ВКП(б) та КП(б)У, а також комсомольці становили понад 60%⁵⁴³.

Починаючи виборчу кампанію до ВР СРСР (січень-березень 1950 р.) у західних областях, її організатори наголошували, що в умовах протистояння з «класово ворожими елементами» саме «добре поставлена масово-політична

⁵⁴⁰ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 46. Спр. 5267. Арк. 21.

⁵⁴¹ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 46. Спр. 5267. Арк. 151.

⁵⁴² ДАІФО. Ф. П–1. Оп. 1. Спр. 1134. Арк. 4–8, 18–22.

⁵⁴³ Справка о качественном составе участковых избирательных комиссий по выборам в Верховный Совет Украинской ССР по г. Тернополь. 1951 г. ДАТО. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 1886. Арк. 38.

і агітаційна робота буде вирішувати успіх виборів»⁵⁴⁴. За офіційною звітністю, лише у Станіславській області за період підготовки до виборів до ВР СРСР, що мали відбутися у березні 1950 р., проведено 1.740 мітингів і зборів, якими охоплено 700 тис. громадян, під час яких виступаючі «палко дякували партії і уряду, товаришу Сталіну за повсякденну турботу про поліпшення матеріального добробут працюючих»⁵⁴⁵. У Львівській області агітаційно–масову роботу проводили 23 тис. агітаторів⁵⁴⁶, у Тернопільській – 19.789⁵⁴⁷ тощо⁵⁴⁸.

З огляду на потребу подальшої боротьби з «ворожими впливами українських буржуазних націоналістів» у регіоні влада постійно дбала про збільшення армії пропагандистів. Створені під час виборчих кампаній агітаційні колективи після виборів не розпускали, а використовували для подальшого ведення агітаційно-пропагандистської праці. Їхній склад підсилювали ідеологічними працівниками з обкомів та райкомів, проводили з ними навчання, у результаті чого кількість та ідейно-політичний рівень агітаторів зростали. Зокрема, у Тернопільській області під час виборів до ВР УРСР 1951 р. вже працювало 20.322 агітатори, об'єднаних у 1.430 агітколективів, до складу яких входили 2.713 комуністів та 5.567 комсомольців, 2.227 людей з вищою та незакінченою вищою освітою, 6.082 учителів і медпрацівників⁵⁴⁹.

⁵⁴⁴ Стенограма областного совещания секретарей райкомов и горкомов КП(б)У и председателей избирательных комиссий по выборам депутатов в Верховный Совет Союза ССР. 1950 г. 3 марта *ДАЛО*. Ф.5001. Оп. 12. Спр. 84. Арк. 2.

⁵⁴⁵ Докладная записка о проведенной работе по подготовке и проведению выборов в Верховный Совет Союза ССР по Станиславской области. *ДАИФО*. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 1154. Арк. 33.

⁵⁴⁶ *ДАЛО*. Ф.3. Оп. 3. Спр. 503. Арк. 2930.

⁵⁴⁷ Про форми масово-політичної роботи серед трудящих міст і сіл, стан наочної агітації і про зміни в складі агітаторів після виборів у Верховну Раду СРСР в Тернопільській області 1950 р. 3 червня. *ДАРО*. Ф. П-1. Оп. 1, Спр. 1833. Арк. 39.

⁵⁴⁸ Матеріали про підготовку та проведення виборів до ВР СРСР за січень-березень 1950 р. *ЦДАГО України*. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 225' Арк. 59.

⁵⁴⁹ Про форми масово-політичної роботи серед трудящих міст і сіл, стан наочної агітації і про зміни в складі агітаторів після виборів у Верховну Раду СРСР в Тернопільській області 1950 р. 3 червня. *ДАРО*. Ф. П-1. Оп. 1, Спр. 1833. Арк. 40.

У рамках підвищення ідейно-політичного рівня передвиборчої роботи представники режиму значно ретельніше поставилися до підбору агітаторів. Зокрема, під час виборчих кампаній 1950–1951-х років під прискіпливою увагою спецслужб опинилися учителі. Зважаючи на той факт, що у 1946–1947 роках частина учителів відмовлялася від голосування на знак протесту проти владних зловживань, наприкінці листопада 1949 р. було здійснено ґрунтовну перевірку учительських кадрів під кількома оглядами: співпраця з нацистами, зв'язок з ОУН і УПА, родинні зв'язки з репресованими, проживання родичів за кордоном тощо⁵⁵⁰. Тепер їх значно обережніше вводили до складу виборчих комісій чи агітаційних груп, а призначених пильно контролювали.

Ще однією «особливістю» організації радянських виборчих кампаній стало широке використання адмінресурсу. Агітація за кандидатів, оскільки всі вони висувалися від блоку комуністів і безпартійних, проходила передовсім партійними структурами, однак виконками різних рівнів також брали у цьому активну участь, хоча виборче законодавство УРСР не передбачало агітації за кандидатів з боку держави. Зокрема, обвиконками неодноразово оплачували друк листівок з біографіями кандидатів у депутати. Агітаційну роботу покладали також на членів виборчих комісій, що суперечило Конституції, однак потреба розширення агітаційної кампанії під час виборів у державі була такою великою, що це незаконне рішення усталилося у радянській виборчій практиці. Поступово воно стало обов'язковою складовою роботи виборчих комісій усіх рівнів, а за його невиконання критикували і виносили догани. Таким чином, радянська партократична система не лише не зупиняла порушення законодавства, а фактично узаконювала примус та свавілля чиновників під час виборів.

Агітаційну роботу під час виборчих кампаній 1950–1951 рр.у західноукраїнських областях влада тісно пов'язувала з масовим вступом

---

⁵⁵⁰ Інформативний звіт. За час звітного часу по 30 квітня 1950 року. ГДА СБУ. Ф.13. Спр. 376. Т.58. Арк. 288.

селян-одноосібників до колгоспів. Адже саме у цей час сталінське керівництво вирішило завершити суцільну колективізацію західноукраїнського регіону, перетворивши селянина на слухняний гвинтик радянської планової економіки⁵⁵¹. Під цим оглядом у промовах агітаторів незмінно експлуатувалися тези про перевагу соціалістичної системи господарювання над капіталістичною, а особливо – колгоспного ладу над одноосібними відсталими господарствами, а до тексту промов речників на мітингах чи у день голосування обов'язково додавали слова подяки «батькові Сталіну за щасливе колгоспне життя».

Невід'ємною частиною передвиборчих заходів вважалася організація зборів, на яких селян змушували подавати заяви про вступ до колгоспу. Так, у одному з сіл Олександрійського району Ровенської області з 15 до 20 листопада 1950 р. подано 13 таких заяв⁵⁵², які влада видавала за народну ініціативу. За перший місяць виборчої кампанії у Львівській області було утворено 150 нових колективних господарств: повністю сколективізовано Бродівський, Кам'яно-Бузький та Винницький райони області⁵⁵³, у с. Гологори Краснянського району сколективізовано 23 господарства⁵⁵⁴. Тернопільщина станом на 1 лютого 1950р. була сколективізована на 89,6%⁵⁵⁵. На Закарпатті станом на квітень 1950 р. діяло 564 колгоспи, у яких об'єдналися 94,2% селянських дворів, усупільнено 94,4% орної землі⁵⁵⁶. Загалом до липня 1950 р. у західних областях було сколективізовано 92,7% селянських господарств⁵⁵⁷.

⁵⁵¹ Сеньків М. *Форми і методи відчуження селянства від власності у західному регіоні України (друга половина 40-х – початок 50-х рр. ХХ ст.) Дрогобицький краєзнавчий збірник*. Вип. VII. Дрогобич, 2003. С. 465.

⁵⁵² Інформація. 1950 р. 20 лютого. *ЦДАГО України*. Ф. 1. Оп. 46. Спр. 5251. Арк. 27–27зв.

⁵⁵³ *ЦДАВО України*. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 225. Арк. 244.

⁵⁵⁴ Інформація о проведенні виборів в Верховный Совет депутатов трудящихся Украинской ССР 25 февраля 1951 года по Красненскому району. 1951. 26 февраля. *ДАЛО*. Ф.3. Оп. 4. Спр. 214. Арк. 64.

⁵⁵⁵ Докладная записка о ходе подготовки к выборам в Верховный Совет СССР по Тернопольской области. 1950 г., 8 февр. *ДАТО*. Ф.П–1. Оп. 1 Спр. 1887. Арк. 42.

⁵⁵⁶ Міщанин В. *Радянська Закарпаття 1944–1950 рр.* Ужгород: «РІК–У», 2018. С.377.

⁵⁵⁷ Терлецький В. *Ради депутатів трудящих Української РСР в період завершення будівництва соціалізму (1938–1958 рр.)* Київ, «Наукова думка», 1966. С.196.

Незважаючи на те, що у вказівках ЦК КП(б)У виборчі кампанії в УРСР незмінно трактувалися як акції величезної політичної ваги, увага до їхньої організації та проведення, починаючи з 1950-х років, певною мірою ослабла. Вироблені та відшліфовані під час попередніх виборів основні етапи виборчих процедур гарантовано забезпечували владі формування кишенькового депутатського корпусу на всіх рівнях. А можливість зриву виборчих кампаній суттєво скоротилася через відносну стабілізацію економічного та політичного життя в державі та за рахунок посилення контролю за суспільними настроями з боку органів держбезпеки. Однак, організація та проведення виборів надалі залишалися для відповідальних осіб великою проблемою, хоча й під іншим оглядом. Зауважені тенденції негативно позначалися на якості реалізації виборчих процедур, адже замовний характер виборів, їхнє проведення у ручному режимі та визначення наперед результатів волевиявлення людей породжували на місцях формальне ставлення чиновників до організації та проведення електоральних кампаній, що призводило до численних організаційно-технічних прорахунків, а то й зриву виборів. Це не пройшло непомітним повз увагу учасників націоналістичного підпілля, які, фіксуючи перебіг виборів до ВР СРСР у березні 1950 р., писали: «Цим разом навіть партійні круги виразно легковажили підготовку до т. зв. «виборів», знаючи що і так все буде по наказу виконано на 99%»⁵⁵⁸.

У результаті під час виборів до Верховних Рад СРСР і УРСР у 1950–1951-х роках окремі організаційно-технічні недотягнення, які мали місце у роботі виконкомів впродовж перших повоєнних виборчих кампаній, не лише не були ліквідовані, а й набули системного характеру. Зокрема, на місцях виникало чимало проблем з формуванням складу виборчих комісій, роботою агітпунктів, оформленням виборчої документації тощо. Ці та інші заходи здійснювалися представниками влади недбало або з порушенням виборчого законодавства. Так, чимало голів окружних виборчих комісій під час виборів

---

⁵⁵⁸ ГДА СБУ. Ф.13. Спр. 376. Т.3. Арк. 553.

до ВР СРСР не уважно поставилися до оформлення протоколів реєстрації кандидатів у депутати. Голова Тернопільської окружної виборчої комісії по виборах у Раду Національностей ВР СРСР Богородченко у протоколі реєстрації кандидата у депутати третього скликання М.Я. Ткачука неправильно вказала його посаду та припустилася численних виправлень у тексті⁵⁵⁹. Працівники Станіславського облвиконкому в доповідній записці до Президії ВР УРСР переплутали назви округів, зазначивши, що Ганна Гоголь балотується по Надвірнянському виборчому округові, а Кирило Москаленко – по Станіславському, тоді як треба було навпаки. У Дрогобицькому облвиконкомі неправильно вказали ім'я та по-батькові кандидата у депутати Пизнака, вказавши, що він Іван Федорович, а треба було – Федір Іванович, через що виникла потреба переробляти низку постанов та їх протоколів⁵⁶⁰. У протоколах реєстрації кандидатів у депутати Вінницької, Дрогобицької, Кіровоградської, Львівської, Ровенської і Харківської окружних виборчих комісій по виборах до Ради Національностей ВР СРСР виявлено підтасовку даних: протоколи вказували на присутність на засіданнях всього складу виборчих комісій, тоді як насправді були присутніми і підписали протоколи лише по 8–9 їх членів. Через недостатньо кваліфікований інструктаж членів окружних виборчих комісій з боку обкомів КП(б)У та облвиконкомів стосовно друку бюлетенів у низці областей вони були надруковані не за формою, з граматичними та технічними помилками.

Попри збільшення армії агітаторів та підвищення уваги представників режиму до ідейно-політичного рівня їхніх виступів, у багатьох населених пунктах агітаційно-пропагандистська робота перебувала у занедбаному стані. Зокрема, у селі Братківці Стрийського району на Дрогобиччині (тепер Львівщина) станом на 3 березня 1950 р. не було проведено жодних загальних зборів виборців, не виголошено ані однієї політичної доповіді, не призначено

---

⁵⁵⁹ Материали о подготовке и проведении выборов в Верховный Совет СССР по Украинской ССР. Февраль-март 1950 г. ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 225. Арк. 107.

⁵⁶⁰ Там само. Арк. 103–104.

агітаторів. Агітпункт у селі не був обладнаний і там ніхто не чергував⁵⁶¹. У м. Моршин (Дрогобиччина) влада працювала в основному з курортниками, послуговуючись російською мовою, а місцеве населення не було охоплене передвиборчою агітацією⁵⁶². Через небажання людей слухати партійних агітаторів, окремі відповідальні особи відверто саботували процес. Наприклад, у м. Ровно на виборчій ділянці при цегляному заводі станом на березень 1950 р. було брудно, холодно, гуртки не працювали. Директор заводу Гаркавенко (він же голова дільничної виборчої комісії) на запитання, чому не працює агітпункт, відповів: «Ще є час. До виборів усе приготуємо»⁵⁶³.

Втручання партійців у виборчий процес набуло характеру несанкціонованих норм. Призначаючи склад виборчих комісій та затверджуючи їх на засіданнях парткомітетів, комуністи не приховували, що збори трудящих у цьому процесі є лише надокучливою формальністю. Так, у Тернополі 20 січня 1950 року партійці скликали збори та провели інструктаж членів дільничної виборчої комісії на виборчій ділянці № 2 ще до її затвердження на зборах трудового колективу. На зауваження одного з учасників засідання про те, що комісія ще ніким не висувалася і не затверджувалася, а, отже, є неправочинною, присутній на цьому засіданні секретар міськкому КП(б)У тов. Коломацький заявив: «Всі ви затвержені горкомом партії і починайте працювати, а решта – це лише справа форми»⁵⁶⁴. А секретар Дрогобицького обкому КП(б)У Шелех на обласній нараді секретарів райкомів і міськкомів партії та голів виборчих ділянок з питань підготовки виборів до Верховної Ради СРСР 3 березня 1950 року публічно схиляв підлеглих до порушення виборчого законодавства, своєвільно трактуючи статтю Конституції про свободу волевиявлення. Критикуючи

⁵⁶¹ ДАЛО. Ф.5001. Оп. 12. Спр. 84. Арк. 1–6.

⁵⁶² Стенограма совещания ответственных работников обкома ЦК КП(б)У с участием бригады ЦК КП(б)У. 1950 г. 14 марта. ДАЛО. Ф.3. Оп. 3. Спр. 441. Арк. 48.

⁵⁶³ Там само. Арк. 60.

⁵⁶⁴ Матеріали про підготовку і проведення виборів до Верховної Ради СРСР за січ-берез. 1950 р. ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 235. Арк. 74.

слова одного з агітаторів, який цілком адекватно намагався донести до громадян положення Конституції стосовно свободи волевиявлення: «Візьмете бюлетені, захочете – викресліть, не захочете – проголосуйте. У нас повна демократія», – він сказав: «Питається, кому така агітація потрібна. Треба роз'яснити, що в бюлетені є один кандидат, якого ми добре знаємо, треба і голосувати за нього. Агітатор навіть може підказати, що раз він згодний з нами, знає добре кандидата, нічого заходити і в кабінку, прийдеш, мовляв, і проголосуєш – за. Треба, щоб в цьому була ясність»⁵⁶⁵.

Намагання окремих чиновників чи простих громадян чітко дотримуватися виборчого законодавства не знаходило розуміння з боку контролюючих органів. Так, голову Миколаївського райвиконкому Дрогобицької області М.А. Іванціва звинуватили у антипартійній поведінці за те, що на виборчій дільниці у с. Розвадів (тепер Миколаївського району Львівської області) вимагав зняти гасло «Голосуйте за кандидатів блоку комуністів і безпартійних!», посилаючись на відповідну статтю «Положення про вибори...», яка забороняє агітацію у приміщенні, де проходять вибори⁵⁶⁶. Це коштувало йому адміністративної тяганини, яка тривала кілька тижнів, і лише заступництво з боку високопосадовця зупинило розправу над «порушником громадського спокою». Аналізуючи фото-хроніку тих часів можна стверджувати, що порушення вказаного положення про вибори відбувалося масово, адже майже на кожній виборчій дільниці вивішували подібні гасла, виставляли бюсти і портрети Й. Сталіна – «першого кандидата», виголошували хвалебні промови на адресу кандидатів – «вірних синів партії і народу», називаючи їх по прізвищу тощо.

Діючи форсованими методами, представники влади так і не зуміли налагодити продуктивний діалог з населенням, симпатії якого залишалися на боці повстанців ОУН і УПА. Під цим оглядом у регіоні продовжувала

---

⁵⁶⁵ ДАЛО. Ф.5001, Оп. 12, Спр. 84. Арк. 1–6.

⁵⁶⁶ Спецсообщение об антипартійном поведениі председателя Николаевского исполнительного комитета райсовета депутатов трудящихся Иванцева Михаила Онуфриевича. ДАЛО. Ф.5001. Оп. 12. Спр. 84. Арк. 13–14.

існувати проблема т. зв. «важких» сіл, уражених «бандитизмом ОУН», у яких передвиборча робота не проводилася, адже посадовці їх оминали, побоюючись нападу боївок ОУН та не бажаючи наражатися на справедливую критику з боку селян, які вимагали наповнити магазини товарами, зменшити фіскальний тиск на одноосібні господарства, припинити репресії тощо. Найчастіше передвиборчу роботу в таких селах проводили приїжджі партійці, уповноважені ЦК КП(б)У для допомоги західним областям у проведенні виборів, до яких населення ставилося терпиміше⁵⁶⁷. На ці проблеми звернув увагу представник Київського обкому КП(б)У Скиба, доповідаючи на нараді відповідальних працівників Львівського обласного комітету КП(б)У з підведення підсумків виборів до ВР СРСР (березень 1950 р.): «Якщо взяти окремі села, де працювали наші товариші, то видно, що там абсолютно ніяка робота не проводилася, партійно-радянський актив туди не заглядає. Можна у приклад привести село Новосілки (Поморянського (тепер Золочівського) району Львівської області – О.С.). Клубу там немає, кіно, як правило, не демонструють. Село Чемериз*. Воно розтягнуте у довжину на 8 км, має 21 хутір, і партійно-радянські працівники дуже рідко туди заглядають, а якщо і бувають, то в основному працюють не з населенням, а з активом»⁵⁶⁸.

Місцеве населення продовжувало демонструвати індиферентне ставлення до виборів, сповідуючи політику абсентеїзму. Люди розуміли всю нещирість та абсурдність радянської виборчої системи, зневажливо ставилися до своєї формальної ролі у радянських ритуалах. Зокрема, студентка Львівського медичного інституту Л. Малкуш у розмові з товаришами сказала: «Все це брехні... Все одно ми не вибираємо, а лише голосуємо за тих, кого раніше призначили. Кажуть, що голосування таємне,

---

⁵⁶⁷ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 46. Спр. 5267. Арк. 151–152, 154, 157–158, 160–162.

*Так у тексті.

⁵⁶⁸ Стенограмма совещания ответственных работников обкома ЦК КП(б)У с участием бригады ЦК КП(б)У. 1950 г. 14 марта. ДАЛО. Ф.3. Оп. 3. Спр. 441. Арк. 48.

але слідкують, щоб хто часом не перекреслив бюлетень»⁵⁶⁹. А мешканка Тернополя Зоя Мар'янівна Перчикова у день голосування 12 березня 1950 р. висловила незадоволення примусовим характером голосування: «Ось бігають, як скажені, й примушують голосувати. Хто не хоче йти, так змусять, а спробуй висловитися проти, так одразу знайдуть місце»⁵⁷⁰.

Значна частина західних українців і на цей раз знехтувала своїм «почесним обов'язком», хоча багато людей воліли добровільно віддати свій голос, щоб уникнути конфліктних ситуацій з владою. Враховуючи нові обставини, радянські чиновники остаточно відмовилися від практики примусового голосування, і за уже випробуваним методом самі заповнювали урни потрібною кількістю бюлетенів.

У результаті в багатьох містах і селах громадяни, не дійшовши до виборчої дільниці, дізнавалися від сусідів чи знайомих, що за них уже проголосовано. У окремих населених пунктах людей ніхто не скликав на виборчі дільниці, як-от на присілку Межибрідське, біля с. Зелене Надвірнянського району Станіславської області, де «начальник групи, яка під час «виборів» 25.II.51 р. повинна була ходити по присілку з урнами, спав через цілу ніч в одній хаті. Вставши рано, він усі бюлетені кинув до урни, а господареві сказав повідомити людей, що вони вже всі «проголосували»⁵⁷¹. Також у с. Степанівка, яке належало до виборчої дільниці с. Завадівка ніхто не змушував населення голосувати, бо «більшовики самі вкинули потрібну кількість бюлетенів»⁵⁷².

Непоодинокими були випадки, коли на виборчій дільниці один член сім'ї голосував за цілу родину та ще кількох сусідів, або коли члени виборчої комісії, не заставши господарів у хаті, змушували голосувати їхніх неповнолітніх дітей чи психічно хворих членів сім'ї, зараховуючи їхні голоси як повноправні. Загальну картину виборів до ВР СРСР у березні 1950 р.

⁵⁶⁹ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 15. Арк. 10–11.

⁵⁷⁰ Записка по «ВЧ» из Тернополя 12 марта 1950 г. ГДА СБУ. Ф.2. Оп. 1. Спр. 1443. Арк. 146

⁵⁷¹ Бюро інформації УГВР. 1951. Квітень. ГДА СБУ. Ф.13. Спр. 376. Т.5. Арк. 186–187.

⁵⁷² ГДА СБУ. Ф.13. Спр. 376. Т.38. Арк. 180.

змалював провідник ОУН Брідщини «Рос», у звіті якого занотовано: «Всіх, які повинні голосувати в с. Черниці Підкамінського району (Львівська область – О.С.) налічувалось 956, проголосувало 350 осіб і в годині 10 вже по виборах урна відвезена в район. Так проходили вибори всюди»⁵⁷³.

І знову в жодному з радянських документів не зустрічаємо інформації про порушення законодавства під час проведення виборів. Натомість секретарі обкомів наголошували на поважних успіхах у соціалістичному розвитку краю та піднесенні рівня свідомості населення, яке «твердо стало на шлях комуністичного будівництва». Підставою для таких тверджень, зокрема, слугувала позитивна динаміка політичної активності місцевого населення, зафіксована в офіційній радянській звітності. Наприклад, партійці Станіславської області, порівнюючи вислід голосування на виборах 1950 р. із результатами голосування 1946 р., зазначали, що в 1946 році станом на 10.00 год. ранку в області проголосувало 155. 537 осіб (28,5%), а у 1950 році – 428.513 (68,6%); у 1946 році станом на 15.00 год. Проголосувало 68% виборців, а 12 березня 1950 р. у цей час голосування вже було закінчено по всіх виборчих дільницях⁵⁷⁴. Чиновники підкреслювали різницю не лише у підвищенні активності громадян, а й у якісному характері висловленої думки. Так, у 1946 році за кандидатів блоку комуністів і безпартійних проголосувало 98,62%, проти – 7.651 особа, а 1950 р. – відповідно 99,87% і 1.112 осіб⁵⁷⁵.

Підводячи підсумки виборчих кампаній, представники влади зазначали, що окремі спроби «українських буржуазних націоналістів» перешкодити успішному проведенню виборів не мали успіху, внаслідок чого вибори завершилися повною перемогою радянської влади і демократії: «Успішному проведенню виборів до Верховної Ради СРСР намагалися перешкодити залишки банд українсько-німецьких націоналістів, але

---

⁵⁷³ ГДА СБУ. Ф.13. Спр. 376. Т.58. Арк. 290–291.

⁵⁷⁴ ДАІФО. Ф. 1–П. Оп. 1. Спр. 1154. Арк. 38.

⁵⁷⁵ ДАІФО. Ф. 1–П. Оп. 1. Спр. 1154. Арк. 39.

населення західних областей України одноголосно проголосувало за радянську владу, за більшовицьку партію, за великого Сталіна»⁵⁷⁶.

Отже, розглядаючи виборчі кампанії 1950–1951 рр. як чинник радянізації західноукраїнського регіону, поєднуючи їх з політичними та господарськими загальнодержавними планами і завданнями, представники режиму розраховували на масову участь місцевого населення у виборчому процесі. Проте, незважаючи на застосування військової сили, адміністративного тиску та масових репресій, значна частина західноукраїнської людності продовжувала сповідувати політику абсентеїзму. Офіційні результати виборів, які свідчили про повну підтримку провладних кандидатів місцевим населенням, не відповідали дійсності. Вони були досягнуті шляхом численних порушень виборчого законодавства, зокрема, відвертих фальсифікацій. Бажання незначної кількості людей колаборувати з радянською владою не можна вважати щирим, адже вони погоджувалися «добровільно» голосувати з метою оминути репресії або в обмін на лояльність до них режиму. Соціальна мімікрія, як адаптивна форма життєдіяльності людей, на довгі роки стала основною формою співжиття західних українців з новою владою.

***

Зауважені тенденції стосовно зниження уваги посадових осіб до організації та проведення виборчих кампаній особливо яскраво виявилися під час виборів до місцевих органів влади третього та четвертого скликання у грудні 1950 р. і лютому 1953 р. Працівники виконкомів та парткомітетів усе частіше пускали справу на самоплив, нехтували «Положенням про вибори...» при проведенні організаційно-технічних заходів, припускалися помилок та недбальства. Поступово відповідальність за проведення виборів перекочувала від голів виконкомів до чиновників нижчого рангу, що також

---

⁵⁷⁶ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 6. Спр. 910. Арк. 20, 69–77; Опубл.: Літопис УПА. Нова серія. Київ-Торонто, 2001. Т. 3. С. 223–230.

негативно позначилося на якості проведення цих заходів: «У багатьох районах і містах голови виконкомів районних і міських Рад стоять осторонь від підготовки до виборів у місцеві Ради, а організаційно-технічною підготовкою до виборів займаються виключно секретарі виконкомів»⁵⁷⁷, – зазначалося на одному з засідань у Львівському облвиконкомі.

Внаслідок неуважного або поблажливого ставлення з боку облвиконкомів до роботи виконкомів районних, міських і сільських Рад, підготовкою виборів на місцях часто займалися люди некомпетентні, слабко обізнані з законом про вибори, або й взагалі такі, що скомпрометували себе на посаді. У результаті організаційно-технічні помилки та порушення термінів виконання виборчих процедур стали масовими. Так, під час виборів до місцевих Рад четвертого скликання у багатьох областях протоколи стосовно затвердження складу окружних і дільничних виборчих комісій всупереч виборчому законодавству склалися задовго до проведення зборів з висунення членів у зазначені виборчі комісії⁵⁷⁸. У Волинській області протоколи зборів з висунення кандидатів до окружних виборчих комісій здебільшого були виконані не за формою та з численними фактичними і граматичними помилками: не зазначено дат та кількості присутніх, не вказано номерів округів, перекручено назви організацій, які висували своїх представників тощо⁵⁷⁹. А виконкоми Рожищенської і Ковельської районних Рад Волинської області порушили терміни утворення сільських виборчих комісій. У селах П'ятигори, Глинськ, Підцурково, Здовбиця, Лідава (Лідаво) і Урвена (Урвенна) Здолбунівського району Ровенської області станом на 8 січня 1953 р. у сільрадах не виявлено протоколів стосовно висунення кандидатів до складу окружних комісій⁵⁸⁰.

---

⁵⁷⁷ Доповідна записка про хід підготовки до виборів у місцеві Ради депутатів трудящих по Львівській області. *ЦДАВО України*. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 386. Арк. 18.

⁵⁷⁸ Там само. Арк. 18.

⁵⁷⁹ Доповідна записка про хід підготовки до виборів у місцеві Ради депутатів трудящих в Волинській області. 12 січня 1953 р. *ЦДАВО України*. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 386. Арк. 24.

⁵⁸⁰ Доповідна записка про хід підготовки до виборів у місцеві Ради депутатів трудящих в Ровенській області. 12 січня 1953 р. *ЦДАВО України*. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 386. Арк. 31.

Станом на початок 1950-х років у західних областях ще не було ліквідовано практику заочного висунення кандидатів у члени виборчих комісій. Так, колгоспниця К.Ф. Ясенецька, затверджена секретарем окружної виборчої комісії по виборах до місцевих органів влади четвертого скликання Туличевської сільради Турійського району Волинської області, на момент перевірки (січень 1953 р.) нічого не знала про своє призначення⁵⁸¹. Голова окружної виборчої комісії по виборах до Мельницької сільської Ради (Шацький район Волинської області) не знала функцій виборчої комісії, а відповідно і своїх обов'язків⁵⁸².

У с. Кременець Рожищенського району, а також Радовичі, Туличів та Вербичне Турійського району Волинської області зафіксовано утворення виборчих округів з порушенням протоколу й термінів⁵⁸³. Зокрема, Радовичівська сільрада Турійського району одним протоколом від 31 грудня 1952 р. затвердила кількість та межі виборчих округів, склад окружних виборчих комісій та агітколлективів, що суперечило виборчому законодавству⁵⁸⁴. У Здолбунівському районі Ровенської області виконком райради видав сільрадам хибні вказівки стосовно присвоєння нумерації виборчим округам по виборах у сільради. Через це у багатьох сільрадах нумерацію округів змінювали уже після опублікування рішення про це у місцевій пресі⁵⁸⁵. У Львівській області у багатьох сільрадах склад окружних виборчих комісій, списки і межі виборчих округів по виборах до сільських Рад на сесіях не обговорювалися і не затверджувалися⁵⁸⁶. Траплялися випадки, коли у рішення виконкомів записували лише кількість виборчих округів і не вказували меж. Зокрема, у рішенні 24 сесії Мельницької сільради

---

⁵⁸¹ Доповідна записка про хід підготовки до виборів у місцеві Ради депутатів трудящих в Волинській області. .... Арк. 24–25.

⁵⁸² Там само. Арк. 25.

⁵⁸³ Там само. Арк. 23.

⁵⁸⁴ Там само.

⁵⁸⁵ Доповідна записка про хід підготовки до виборів у місцеві Ради депутатів трудящих в Ровенській області .... Арк.

⁵⁸⁶ Доповідна записка про хід підготовки до виборів у місцеві Ради депутатів трудящих по Львівській області. 12 січня 1953 р. ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 386. Арк. 16.

Голобського (тепер Ковельського) району Волинської області, яка відбулася 27 грудня 1952 р., зазначено лише про утворення 21 виборчого округу, а межі не вказано.

Перевіркою також встановлено, що у Городоцькому районі Львівської області несвоєчасно опубліковано список виборчих дільниць, а у Великолюбінській сільраді Городоцького району не внесено до списку виборців молодь, яка має голосувати вперше⁵⁸⁷. Натомість у Артищівській сільраді внесено до списку виборців психічно хвору людину. При цьому секретар сільради Баран не вбачала у цьому жодної проблеми, заявивши, що ця особа вже голосувала минулого року. У селах Синів, Терентієв, Чудниця і Красносілля Гощанського району Ровенської області станом на 7 січня, тобто за півтора місяця до виборів, укладання списків виборців навіть не розпочиналося, а територіальні виборчі комісії не працювали⁵⁸⁸.

Чимало недоліків стосувалося технічного оснащення виборчих дільниць. Так, у Чернівецькій області члени облвиконкому зволікали з вирішенням проблеми з їх освітлення та телефонізації. Незважаючи на те, що обласна електростанція працювала з перебоями, виборчі дільниці не були забезпечені гасовими лампами, що могло поставити під зрив процес голосування⁵⁸⁹.

Попри те, що у звітах чиновників ішлося про величезну агітаційно-пропагандистську роботу, розгорнуту в областях у рамках підготовки до виборів у місцеві Ради, у багатьох населених пунктах не проводилося жодної агітації тепер уже не з вини населення, а через безвідповідальність чиновників. Так, під час виборів у місцеві Ради третього скликання (грудень 1950 р.) через відсутність контролю з боку парткомітетів та виконкомів у багатьох районах Львівської області агітмасова робота розпочиналася зі запізненням, формально закріплені за виборчими дільницями агітатори ніякої

⁵⁸⁷ Там само. Арк. 17.

⁵⁸⁸ Доповідна записка про хід підготовки до виборів у місцеві Ради депутатів трудящих в Ровенській області ... Арк. 31.

⁵⁸⁹ Доповідна записка про хід підготовки до виборів у місцеві Ради депутатів трудящих в Чернівецькій області. ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 386. Арк. 101.

роботи не проводили, у багатьох населених пунктах бракувало наочної агітації⁵⁹⁰.

Не покращилася ситуація з проведенням агітації і під час виборів до місцевих Рад наступної каденції. Станом на 9 січня 1953 р. з 5 сільрад Краковецького (тепер Яворівського) району Львівської області у трьох сільрадах агітпункти не працювали. Не діяли 2 агітпункти у м. Городок. Більшість населених пунктів не були забезпечені агітаційною літературою («Положенням про вибори...», Конституцією СРСР і УРСР, матеріалами ХІХ з'їзду КПРС тощо). У м. Ровно станом на 4 січня 1953 р. більшість агітпунктів також не працювали і приміщення для них не були підготовлені⁵⁹¹. Чимало агітпунктів у районах Ровенської області не опалювалися, не були забезпечені агітаційною літературою тощо⁵⁹². Майже у всіх селах Рогатинського району Станіславської області не було організовано гуртків з вивчення Конституції, а призначені агітатори не проводили жодної роботи. Лекції тут читали хіба партійці з району, але лише для сільського активу⁵⁹³.

Як наслідок, виборці були слабо поінформовані про перебіг виборчої кампанії, а чимало осіб взагалі не знали, що мають відбутися вибори. Це стосувалося не лише віддалених від райцентрів сіл, а й обласних центрів. Так, через відсутність агітмасової роботи та наочної агітації у м. Львові і багатьох селах області станом на 12 січня 1953 р. значна частина виборців навіть не чули про вибори до місцевих Рад⁵⁹⁴. У Дрогобицькому і Старосамбірському районах Дрогобицької (тепер Львівської) області ні виборці, ні районний актив не знали, де розміщується районна виборча комісія. А у Миколаївському районі станом на 12 лютого 1953 р. не лише виборці, а й

⁵⁹⁰ ДАЛО. Ф.3. Оп. 3. Спр. 129. Арк. 40–41, 52–53, 60–62, 107–109.

⁵⁹¹ Доповідна записка про хід підготовки до виборів у місцеві Ради депутатів трудящих в Ровенській області .... Арк. 30.

⁵⁹² Там само. Арк. 31.

⁵⁹³ ГДА СБУ. Ф.13. Спр. 376. Т.39. Арк. 159–178.

⁵⁹⁴ Доповідна записка про хід підготовки до виборів у місцеві Ради депутатів трудящих по Львівській області ... Арк. 16.

самі агітатори і всі працівники райкому партії не знали, за кого вони будуть голосувати на виборах у районну і міську Раду⁵⁹⁵. Показовим є і той факт, що секретар районного комітету КПУ Самбур висловив незадоволення приїздом урядової комісії з перевірки стану підготовки до виборів, заявивши, що справи у районі йдуть добре⁵⁹⁶.

Прикметно, що зниження уваги чиновників до підготовки та проведення виборів до місцевих Рад спостерігалася на всій території УРСР, про що неодноразово повідомлялося в пресі. Зокрема, у статті «Проти формалізму в агітаційній роботі» за 11 січня 1953 р., вміщеній у одеській обласній газеті «Чорноморська комуна», зазначалося, що агітпункти у районах області не проводять жодної роботи, вони не обладнані, у приміщеннях холодно. А у с. Познанки Любашівського району агітатори формально закріплені за десятидворками, а насправді ні один агітатор не провів жодної бесіди. Виною всьому – недбальство чиновників, стверджував автор статті, адже Любашівський райком партії недостатньо контролював роботу агітколективів, а у звітності завищував показники своєї роботи. Районне начальство потурало бездіяльності своїх підлеглих, замовчуючи негативні явища. Зокрема, агітколектив у с. Познанки, який не провів жодної бесіди з населенням, голова райвиконкому вважав зразковим і ставив його у приклад іншим⁵⁹⁷.

Не лише у західних областях, а й на всій території УРСР помітно знизилося зацікавлення населення передвиборчими агітаційно-пропагандистськими заходами. Причина цього явища крилася не лише у недбальстві чиновників, а також у подвійних стандартах нової влади, адже з кожним роком розрив між голошеними партією ідеями та реальністю зростав. «У той час, коли всі засоби агітації говорять про поліпшення матеріально-побутових умов трудящих, хороше життя у майбутньому, в магазинах тисячі

⁵⁹⁵ ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 386.. Арк. 149.

⁵⁹⁶ Там само. Арк. 149–150.

⁵⁹⁷ Советская жизнь. 1945–1953 / сост. Е.Ю. Зубкова, Л.П. Кошелева, Г.А. Кузнецова, А.И. Минюк, Л.А. Роговая. Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2003. С.36.

людей стоять у чергах за хлібом, цукром, крупою тощо, а якщо привезуть в магазин, то начальство на шахті, в місті чи селі розбере через чорний хід, а робітникам не залишиться»⁵⁹⁸, – писав агітатор Микола Павлович Смирнов з Харкова депутатові К. Ворошилову у листі від 20 липня 1950 р.

У результаті навіть віддані системі люди починали сумніватися у правильності політичної лінії держави. В особливо скрутному становищі опинилися агітатори, до обов'язків яких входило тлумачити громадянам державну політику, але які самі доволі часто не знаходили відповідей на низку запитань. Так, працівник ідеологічного фронту А.П. Анненков, звертаючись листом до самого Й. Сталіна, зізнавався, що окремі запитання громадян заганяють його в кут. Зокрема, він не міг пояснити виборцям, чому робітники і службовці під час відряджень отримують 26 руб. добових і змушені відмовляти собі у всьому, а депутати Верховної Ради, перебуваючи під час сесій на повному державному утриманні, отримують 150 руб. на добу? Чому лауреати Сталінських премій, артисти, відповідальні працівники забезпечуються продуктами і товарами через абонементи та ліміти за дешевими цінами, а робітники і службовці, зарплатня яких значно нижча, змушені отоварюватися в комерційних магазинах і на ринках. Чому зарплату низькооплачуваним працівникам під час підвищення цін підняли в два рази (з 90 до 180 руб. на місяць), а на ринку доводиться переплачувати у 3,5 рази. Де людям брати гроші, яких бракує?⁵⁹⁹ «Саме тому, – стверджував А.П. Анненков, – на різні заходи з читання лекцій, бесід на політичні теми народ не йде, бо бачить більше поганого, ніж хорошого і не вірить в нашу агітацію, а ще й сміються, бо кажуть, що цим нас не нагодуєш»⁶⁰⁰.

Частина людей намагалася противитися беззаконню, використовуючи конституційні методи. До Президії ВР УРСР, а також до редакцій центральних газет сипалися листи, у яких громадяни намагалися викривати порушення виборчого законодавства членами виборчих комісій та

---

⁵⁹⁸ Там само. С.62.

⁵⁹⁹ Там само. С.33–35.

⁶⁰⁰ Там само.

представниками влади, висловлювали свою незгоду з окремими кандидатурами, делегованими у депутати. Однак з огляду на страх перед спецслужбами, більшість таких звернень мала анонімний характер. Зокрема, у листі до редколегії газети «Известия» анонім напередодні виборів до місцевих Рад 1953 рр. писав, що «у м. Львові влада припускається жахливих порушень Конституційної законності: у деяких випадках маси не залучаються до участі у передвиборчій кампанії, не дають можливості «сміливо викривати вади і недоліки, розвінчувати фальшивих людей, патякалів і роззяв, допомагати викорінювати, випалювати вогнем усе застаріле та омертвіле, що заважає нашому просуванню вперед»⁶⁰¹.

Предметом критики громадян став також штучний характер проведення передвиборчих зборів. Громадяни протестували проти обрання президії зборів, доповідачів, а також висунення кандидатів у депутати «за задалегідь ухваленим списком». Не обійшли увагою і те, що роль речників усе частіше довіряли маргіналам, адже охочих на цю роль бракувало. Зокрема, по Ленінському виборчому округові № 56 у Львові під час висунення кандидатом у депутати облради секретаря Львівського міського партії Ф.Т. Ковалю виступантом було призначено працівника артілі «Утильпереробка» Павлика – людину з «підмоченою репутацією»⁶⁰².

Партійне керівництво визнавало свої прорахунки у перебігу виборчих кампаній. Зокрема, голова Ровенського обкому КП(б)У під час виборів до місцевих Рад четвертого скликання доповідав у січні 1953 р.: «Виконкоми обласного і районних Рад депутатів трудящих недостатньо керували організацією всієї роботи на місцях по підготовці до виборів, у результаті чого територіальні комісії по виборах до місцевих Рад ще не розвернули своєї діяльності, масово-політична робота серед населення проводиться слабо, приміщення для виборчих дільниць не виділені, агітпункти не обладнані, у їхніх приміщеннях холодно, брудно, незатишно, літератури

---

⁶⁰¹ По выборам в местные Советы. Редколлегия газеты «Известия» г. Москва. ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 389. Арк. 14.

⁶⁰² Там само. Арк. 15.

недостатньо, наглядна агітація відсутня»⁶⁰³. Однак, це мало впливало на ситуацію, яка розвивалася в напрямку посилення настроїв абсентеїзму в радянському суспільстві та зниження престижу інституту виборів загалом.

Отже, розглядаючи виборчі кампанії до ВР СРСР, УРСР та місцевих органів влади 1950–1953 рр. як черговий етап радянзації західноукраїнського регіону, поєднуючи їх з політичними і господарськими загальнодержавними планами та завданнями, влада досягла певних результатів. У порівнянні з першими повоєнними виборами, коли західні українці масово бойкотували виборчий процес та демонстративно відмовляли владі у легітимності, виборчі кампанії 1950–1951 рр. проходили у значно спокійнішій обстановці. Накази та розпорядження влади вже не викликали різкого несприйняття в суспільстві, яке змінилося з агресивної на приховано саркастичну, а радикальні антирадянські настрої населення поступово трансформувалися у аполітичні або апатичні. Виснажені матеріальними нестачами та репресіями західні українці все частіше виявляли терпиме ставлення до влади, сповідуючи інстинкт самозбереження. На шлях конформізму людей штовхала втома від безплідного протистояння з представниками режиму, майже повна ліквідація учасників національно-визвольного руху, втрата ілюзій стосовно розв'язання ситуації на західноукраїнських землях за допомогою міжнародно-політичних чинників. За таких обставин виборчі кампанії до представницької гілки влади у більшості населення уже не викликали спротиву, а сприймалися як тривіальна процедура. Зросла кількість людей, які погоджувалися «добровільно» голосувати в обмін на лояльність влади або певні пільги (отримання роботи, житла, можливості навчатися у вузах чи навчати дітей тощо). І хоча конформістські настрої були наслідком передовсім масових репресій та майже повної ліквідації національно-визвольного руху, ідеологічний апарат твердив про повну підтримку владних ініціатив у регіоні.

---

⁶⁰³ Доповідна записка про хід підготовки до виборів у місцеві Ради депутатів трудящих в Ровенській області ... Арк. 29–30.

Схема проведення виборів, запроваджена сталінським керівництвом у 1937–1938 роках, працювала без збоїв, забезпечуючи провладній верхівці потрібний результат, що давало чиновникам підстави трактувати підготовку та проведення виборчих кампаній як другорядну проблему. Однак, зниження уваги до проведення виборів з боку чиновників оберталось численними недотягненнями в роботі виконкомів з їх організації, що додатково дискредитувало виборчу систему в очах громадян. Вкрай незначна роль інституту виборів у державі призвела до поширення у наступні роки явища соціальної апатії та недовіри до існуючої системи влади, адже «механізм, покликаний формувати в суворо визначеному руслі свідомість людей та громадську думку взагалі, не завжди давав бажаний результат»⁶⁰⁴. Участь у виборах перетворилася на необтяжливу процедуру, яку громадяни УРСР не наважувалися ігнорувати, але й не надто толерували, про що свідчать не лише звіти повстанців, яких за вказаний період збереглося небагато, а й матеріали МВС і КДБ.

---

⁶⁰⁴ *Задорожна Л.В.* Суспільні настрої населення центральних областей УРСР у перші повоєнні роки. *Молодий вчений*. Херсон, 2015. № 2 (17). Лютий. С. 21.

РОЗДІЛ 6. Діяльність місцевих органів влади та їхня роль у радянзації західних областей УРСР.

6.1 Становлення та функціонування представницької гілки влади у західних областях Української РСР під час першого етапу радянзації (1939–1941 рр.)

Легітимізувавши свою присутність у західноукраїнському регіоні за допомогою псевдodemократичних процедур, радянський режим розпочав його активну радянізацію, яка передбачала докорінний злам традиційно усталених соціально-економічних та суспільно-політичних відносин у краї. Відтворення радянської політичної моделі в регіоні розпочалося із руйнування старих польських державних інституцій та формування радянських органів влади. Головними елементами цієї системи стали партійні структури та карні органи, а радянська гілка, залучаючи широкий актив до Рад, призначалася для створення ілюзії народовладдя. Усі питання, пов'язані з життєдіяльністю регіону, спочатку розглядали члени бюро обкомів КП(б)У і лише після цього з відповідними резолюціями виносили на розгляд Рад, які легітимізували волю партії. Збоїв у цій системі не могло бути, адже робота сесій місцевих Рад курувалася відповідальними партпрацівниками, які визначали дату і тематику засідань, редагували тексти промовців. Дискусії під час сесійних засідань не мали демократичного характеру. Принаймні жодних незапланованих виступів стенограми сесійних засідань не фіксують. Контроль за діяльністю виконкомів комуністи здійснювали також шляхом кадрових призначень. Склад виконкомів облрад та райрад затверджували на засіданнях бюро обкомів КП(б)У, призначаючи лише «перевірених» людей. Підібрані за таким принципом райкоми призначали голів та секретарів сільрад, а також їхніх виконавчих комітетів. Типовою для новостворених місцевих органів влади була ситуація, коли керівники виконавчих комітетів (обласного, міського та районного рівнів Рад депутатів трудящих) входили до складу відповідних парткомітетів, а

заступники голів парткомів займали чільні посади у виконавчих органах влади. Тобто мало місце «своєрідне взаємопроникнення партійних і радянських структур»⁶⁰⁵, притаманне радянській управлінській системі загалом. У результаті виконками Рад діяли у симбіозі з партійними та вищими управлінськими структурами влади й становили єдину бюрократичну гілку, що витворювало численні неправові колізії в системі управління та суттєво перешкоджало реалізації повноважень Рад як органів місцевого самоврядування.

На початковому етапі владу на місцях здійснювали обласні тимчасові управління (ОТУ), створені військовою радою Українського фронту на базі чотирьох колишніх воєводств (Львівського, Станіславського, Тернопільського й Луцького) у жовтні 1939 р., які покликали до життя міські й повітові тимчасові управління, а також селянські комітети (селькоми). До складу найвищої управлінської ієрархії увійшли передовсім члени командування Робітничо-селянської червоної армії (РСЧА) та партійні працівники зі східних областей УРСР, спеціально відряджені ЦК КП(б)У для впровадження політики режиму. Так, обласне тимчасове управління у Львові – очолив М. Мацько, член організаційно-інструкторського відділу ЦК КП(б)У, у Луцьку – В. Бегма, колишній секретар Київського обкому КП(б)У по кадрах, Станіславі – член ЦК КП(б)У М. Груленко, Тернополі – Л. Грищук, перший секретар Київського сільського райкому КП(б)У. Деякі відповідальні посади влада змушена була делегувати місцевим активістам, керуючись головно класовим принципом, коли на перше місце ставилося не ерудицію і компетентність кандидата, а його пролетарське походження і відповідна громадська активність. Тому відділ палива і транспорту львівського тимчасового управління очолив малоосвічений колишній візник місцевої пивоварні, а продовольчий відділ – слюсар залізничних майстерень. Істотно впливати на вирішення будь-яких принципових питань, що стосувалися

---

⁶⁰⁵ Луцький О. Львів під радянською окупацією 1939–1941 рр. *Український визвольний рух: науковий збірник*. Львів, 2006. Вип. 7.С. 100.

життєдіяльності міста, вони, звичайно, не могли і цілком це усвідомлювали. Проте багато з них використали шанс, який їм випав за нових обставин та з волі партійного начальства. Так, начальник відділу палива і транспорту тимчасового управління м. Львова О. Кармазин, який згодом був призначений заступником голови міськвиконкому, визнавав: «Пам'ятаю перші дні ... Законів я не знав. Досвіду керівної роботи в мене не було. Як вирішувати питання, спочатку підказувало робітниче чуття»⁶⁰⁶. Нижчий щабель нової адміністрації формували на сільських сходах під головуванням представників повітових управлінь або політруків Ча. Обрані таким чином сількоми найчастіше складалися з бідняків, які не користувалися авторитетом серед односельців⁶⁰⁷.

Старт запровадженню радянської системи управління тоталітарного зразка в західних областях поклала декларація «Про встановлення державної влади», ухвалена делегатами Народних Зборів Західної України 27 жовтня 1939 р. Її затвердження спочатку на рівні Верховної Ради СРСР і лише після цього – на республіканському недвозначно засвідчує привнесеність іззовні зазначених перетворень. З метою уніфікації територіально-адміністративного поділу регіону та його наповнення новими управлінськими структурами ухвалено указ «Про утворення Волинської, Дрогобицької, Львівської, Ровенської, Станіславської і Тернопільської областей у складі Української РСР», який Президія Верховної Ради УРСР затвердила 17 січня 1940 р. Тоді ж обласні й повітові тимчасові управління, а також волосні та сільські комітети Указом Президії Верховної Ради УРСР були реорганізовані в обласні, міські, районні, сільські і селищні виконавчі комітети Рад, хоча Ради, які вони мали обслуговувати, обрані не були, адже вибори до місцевих органів влади у західних областях відбулися лише в грудні 1940 р.

---

⁶⁰⁶ Луцький О. Львів під радянською окупацією 1939–1941 рр. ...С. 94.

⁶⁰⁷ Кучерена М. Вісин. В. Радянський режим на Волині (1939–1941рр.). 1939 рік в історичній долі України і українців. Матеріали Міжнародної наукової конференції 23–24 вересня 1999 р. / За ред. К.К. Кондратюка. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001.С. 161.

Запровадження нового адміністративно-територіального поділу призвело до стрімкого збільшення кількості адміністративного персоналу, адже на місці чотирьох польських воєводств створено шість областей, які поділено на райони, кількість яких значно перевищувала число колишніх повітів. Наприклад, на території колишніх 14 повітів Львівського воєводства утворено 37 сільських районів та ще 4 міські районні адміністрації у Львові⁶⁰⁸. На Волині замість шістьох колишніх повітів створено 30 районів⁶⁰⁹, у Тернопільській області – 38 районів⁶¹⁰ і т. д. З урахуванням нового адміністративно-територіального поділу до січня 1940 р. в західних областях УРСР у наказному порядку створено 6 облвиконкомів, 202 райвиконкоми, 14 міських, 89 селищних і 4.944 сільських виконавчих комітетів Рад⁶¹¹, які функціонували до грудня 1940 р.

Виконкоми формувалися в ручному режимі у складі голови, заступника голови, секретаря та 7–8 членів. Їх очолили партійці зі східноукраїнських областей, а місцеві опинилися на другорядних посадах. Серед десяти членів Львівського облвиконкому був лише один місцевий – лікар М. Панчишин, якому довірили посаду голови обласного відділу охорони здоров'я⁶¹². На посадах заступників голів райвиконкомів у області опинилися 9 осіб з місцевого населення і 67 – на посадах завідувачів відділів. У Рівенській області вихідцям з місцевого населення було відведено лише 22 посади заступників голів райвиконкомів і 93 посади завідувачів відділів, а серед членів облвиконкому не було жодного місцевого⁶¹³. Подібною виявилася ситуація на Волині, де станом на квітень 1940 р. заступниками голів

⁶⁰⁸ *Вісті*. 1940. 8 січня.

⁶⁰⁹ *Кучерена М., Вісин. В.* Радянський режим на Волині (1939–1941рр.)...С. 161.

⁶¹⁰ *Кравчук Л. В.* Суспільно-політичні та соціально-економічні трансформації на Тернопільщині (вересень 1939 – червень 1941 рр.). Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук (спеціальність: 07.00.01 – історія України). Львів, 2020.С. 12.

⁶¹¹ Возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною / Редкол. Ю.Ю. Сливка та інші. Київ: «Наукова думка», 1989.С. 317

⁶¹² *Вільна Україна*. 1939. 20 груд.

⁶¹³ *Кульчицький С., Кондратюк С.* Встановлення радянських органів влади в Західній Україні у 1939–1941 . URL: <http://radnuk.info/home/24876>—————1939–1941—————с.html (дата звернення – 16.01.2010 р.)

райвиконкомів стали лише троє місцевих мешканців⁶¹⁴. Кількість місцевих переважала у сільрадах, проте коло повноважень голів сільрад було настільки обмеженим, що їх лише номінально можна вважати представниками органів державної влади.

Остаточну трансформацію управлінських структур у регіоні було завершено після виборів до місцевих органів влади, які відбулися 15 грудня 1940 р. Тоді було обрано 6 обласних, 199 районних, 78 міських, 4 районні в м. Львові, як найбільшому адміністративному центрі регіону, та 5.022 сільських і селищних Рад депутатів трудящих⁶¹⁵. Лише з цього часу можна вести мову про легітимність радянської гілки влади у західноукраїнських областях, хоча, з огляду на діяльність спецслужб та підконтрольність виборів парткомітетам, вона залишається сумнівною.

До «легітимно обраної» гілки влади знову потрапили переважно прибульці з інших регіонів УРСР, адже кожний чиновник у своїй діяльності волів опиратися на «перевічених» людей, а не мати справу з аборигенами, які доволі часто трактували проблеми з погляду звичного їм світогляду та не бажали поступатися власними принципами. Однак, кадрової проблеми це не вирішило. Незважаючи на вказівку М. Хрущова ретельно добирати людей для роботи в західноукраїнських областях УРСР, сюди потрапили не «кристалічно-чесні і непохитні більшовики», а «більші й менші пройдисвіти (від яких постаралися позбавитися на Батьківщині)»⁶¹⁶. Не маючи навичок управління, не знаючи місцевих умов, погано володіючи українською мовою, приїжджі урядовці не завжди справлялися з ситуацією, що не раз ставило їх у двозначне становище, змушувало порушувати т. зв. «соціалістичну законність» та вдаватися до необґрунтованого застосування сили. Ситуацію з кадрами в західних областях влучно охарактеризував митрополит Андрей Шептицький у листі до Папської резиденції у Римі від 26 грудня 1939 р.:

---

⁶¹⁴ Там само.

⁶¹⁵ Терлецький В. М. Ради депутатів трудящих Української РСР... С. 92.

⁶¹⁶ Постанова бюро Ровенського обкому КП(б)У від 21 травня 1940 р. ДАРО. Ф. 400. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 66

«Наїхала до нас з Києва й Москви ціла гурма урядовців, канцеляристів та уповноважених, які самі не знають, що мають робити, й мішаються до всього. Кожен урядовець секвеструє, що тільки може, і всім і всюди грозить карою смерті. Виглядає, що більшовицькі урядники мають владу вбивати людей без того, щоб їх кликано до відповідальності»⁶¹⁷.

Незадовільні фахові та моральні якості прибулих чиновників створювали плинність кадрів у регіоні, адже чимало відповідальних працівників були звільнені з займаних посад. Проте, з огляду на нестачу управлінських кадрів, найбільшим покаранням для них було переведення на іншу роботу. Так, секретаря Дрогобицького облвиконкому Чижова за те, що «не справився з роботою, не організував роботу серед апарату, припустився грубих помилок, чим дискредитував себе серед працівників», рішенням обкому від 27 березня 1940 р. було звільнено з посади і запропоновано... «використати на іншій роботі»⁶¹⁸. Через не фаховість та зловживання службовим становищем на Тернопільщині були звільнені з посад голови Заліщицького й Бережанського райвиконкомів⁶¹⁹. Наскільки гостро стояла кадрова проблема в західноукраїнських областях свідчить той факт, що найбільше питань, які розглядалися на засіданнях обл- та райвиконкомів, стосувалися саме кадрових призначень. Так, серед 151 питання, розглянутого на бюро Дрогобицького обкому КП(б)У 1940 р., третину (50) було присвячено проблемам кадрів⁶²⁰.

Згідно з законодавчими нормами, діяльність місцевих Рад націлювалася на керівництво культурно-політичним та господарським життям на своїй території (Конституція УРСР, ст. 74). Тож, новостворені місцеві Ради взялися до вирішення проблем життєдіяльності міст і сіл,

⁶¹⁷ Реабілітовані історією. Львівська область. Кн. друга: м. Борислав, Бродівський район / Гол. ред. колегії Ю. Підлісний, упор. В. Савчак. Львів-Київ: В-во «Астролябія», 2014. С. 11.

⁶¹⁸ ДАЛО. Ф.5001. Оп. 1. Спр. 16. Арк. 39.

⁶¹⁹ Стенограма першої обласної партійної конференції 23–25 квітня 1940 р. ДАТО. Ф. П.-1. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 62–63.

⁶²⁰ Стенограма I-ї Дрогобицької обласної конференції КП(б)У. 7–28.04.1940 р. ДАЛО. Ф. 5001. Оп. 1. Спр. 3 Арк. 56.

налагодження роботи закладів торгівлі, охорони здоров'я, освіти, комунальних служб, допомоги біженцям та переселенцям тощо. У регіоні розгорнулася робота з відновлення будівель, знищених під час бойових дій, ремонту шляхів, мостів та іншої інфраструктури. Багато уваги приділялося відбудові і розвитку залізничного транспорту, нафтогазової та лісової промисловості, що сприяло ліквідації безробіття й навіть створило дефіцит кваліфікованих кадрів. Значні державні асигнування, виділені на відновлення діяльності заводів і фабрик, дали змогу вже на початку 1940 р. досягти рівня індустріального розвитку регіону початку 1939 р., а незабаром і перевершити його⁶²¹. Величезні кошти виділялися також на розширення мережі шкіл, культурно–освітніх закладів, подолання неписьменності. Зокрема, у Львові 1940 р. на розвиток народної освіти було асигновано коштів у 9 разів більше, ніж за часів Польщі⁶²².

Загалом, соціально-економічна політика радянської влади в багатьох випадках збігалася з потребами розвитку регіону, тому початково сприймалася населенням прихильно⁶²³. Однак, методи, якими здійснювалися соціалістичні перетворення, та подвійні стандарти нової влади (диктат центру, репресії, відсутність свободи слова, економічна експлуатація населення, всесилля партійних і силових структур тощо) підважували радянський спосіб життя в очах місцевого населення та породжували негативне ставлення до представників режиму.

Уже перші постанови та розпорядження нової влади викликали неоднозначну реакцію населення. Відповідно до рішення Народних Зборів місцева влада приступила до націоналізації великої промисловості, банків, поміщицької і монастирської землі, безсоромно прибираючи до рук багатства краю та грабуючи людей. Найбільше постраждали поляки, яким майже

---

⁶²¹ Луцький О. Львів під радянською окупацією 1939–1941 рр. ...С. 110.

⁶²² Луцький О. «Радянізація» Львова: вересень 1939 – червень 1941 рр. URL: <https://map.lviv.ua/statti/luckij2.html> (дата звернення – 2.05.2020 р.)

⁶²³ Мищак І. Соціально-економічні та культурні перетворення на західноукраїнських землях після включення їх до складу УРСР: новітня історіографія. *Історико-географічні дослідження в Україні*. Київ, 2009. №11. С.277.

винятково належали велика промисловість та земля. Станом на квітень 1940 р. було експропрійовано понад 2.200 великих і середніх промислових підприємств, 414 банків, 1.500 дрібних кредитних установ⁶²⁴, які перейшли у власність держави. Процес націоналізації здійснювався чиновниками надзвичайно нерозбірливо через відсутність чітких вказівок, критеріїв і підходів до їхньої роботи. До того ж, члени націоналізаційних комісій, створених при обл- та райвиконкомах, використовуючи безкарність та кругову поруку, що процвітала в управлінських структурах, часто перевищували свої повноваження, нехтували власними постановами та нормами закону з метою наживи. Зокрема, у Стрию, Ходорові і Самборі на Дрогобиччині в процесі націоналізації великих промислових підприємств реквізували помешкання та приватні речі їхніх власників, через що на складах опинилися меблі, посуд і навіть жіноча білизна⁶²⁵. Після втручання відповідних органів речі наказано повернути власникам, проте багато майна зникло безслідно, адже його опис зумисно проводився недбало.

Разом з фабриками і заводами влада реквізувала дрібні майстерні, цехи, пекарні, кондитерські, крамниці тощо, власників яких також пограбовано. Зокрема, у Кіцманському районі Чернівецької області працівники райвиконкому проводили незаконні обшуки у помешканнях власників крамниць, вилучаючи та привласнюючи їхні особисті речі⁶²⁶, а у Глибоцькому районі – скуповували незаконно реквізоване майно через кооперацію, а частину не облікованого майна без будь-яких документів передали на баланс райпарткому⁶²⁷.

Не менше зловживань було вчинено представниками влади під час націоналізації житлового фонду, адже приїжджі посадовці потребували

---

⁶²⁴ Возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною / За заг. ред. Ю.Ю. Сливки. Київ: Наукова думка, 1989.С. 310.

⁶²⁵ Стенограма І-ї Дрогобицької обласної конференції КП(б)У ... Арк. 31.

⁶²⁶ Справка о нарушениях Революционной законности в Черновицкой области за 1940 год. ДАЧО. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 27. Арк. 8.

⁶²⁷ Справка о проверке поступивших заявлений на имя Обкома КП (б)У от т.т. Гаражи – председателя Глыбокского райисполкома, Брюховича – директора мельницы, бывшего штатпропа Глыбокского РК КП(б)У. ДАЧО. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 86. Арк. 24–27.

помешкань для себе та своїх родин, які не завжди вдавалося отримати законним шляхом. З ордером, а часом і без нього, «визволителі» самовільно займали омебльовані квартири, виганяючи їх власників у підвальні приміщення будинків чи просто на вулицю, не пропонуючи нічого взамін. У кращих випадках останні були змушені ділити свою квартиру із сім'єю «радянського вельможі»⁶²⁸. Беззаконня творилося під прикриттям офіційних рішень та постанов місцевих органів влади. Зокрема, захоплення житлових площ у м. Ровно чиновники здійснювали відповідно до постанови бюро Ровенського обкому КП(б)У від 31 серпня 1940 р., якою міськком партії і міськраду зобов'язали провести роз'яснювальну роботу серед приватних домовласників про передачу зайвої житлової площі під квартири чиновникам, звільнивши таким чином до 20 вересня 1940 р. не менше 150 квартир⁶²⁹. У Львові спеціальні комісії при міськкомі та райвиконкомках, які виконували постанову облвиконкому від 25 грудня 1939 р. про націоналізацію 6 тис. будинків поміщиків, капіталістів і великих домовласників, вилучали на користь держави нерухомість людей, які зовсім не підпадали під дію згаданої постанови⁶³⁰. До 27 листопада 1939 р. лише до диспозиції апарату НКВС та Червоної армії у Львові було передано 1.004 помешкання⁶³¹. Самоуправство властей викликало хвилю обурення серед містян, через що лише протягом першої половини січня 1940 р. до райвиконкомів міста Львова надійшло 274 заяви про незаконну націоналізацію і опис майна⁶³². Резонансність справи змусила владу зупинити на деякий час процес націоналізації, щоб привести його у відповідність до законодавчих норм. Про це згадує у своєму щоденнику письменник П. Панч, який на той час проживав у Львові: «З

---

⁶²⁸ Пагіря О. Життя в умовах радянської окупації Західної України у 1939–1941 роках. URL: <http://www.territoryterror.org.ua/uk/publications/details/?newsid=253> (дата звернення 7.08.2020 р.)

⁶²⁹ Самсонюк Т. М. Поляки Рівненщини в умовах становлення радянського тоталітарного режиму (1939 – 1941 рр.) Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. Острог, 2015. С.68–69.

⁶³⁰ Луцький О. Львів під радянською окупацією 1939–1941 рр. ... С.110

⁶³¹ Пагіря О. Життя в умовах радянської окупації Західної України у 1939–1941 роках...

⁶³² Луцький О. Львів під радянською окупацією 1939–1941 рр. ... С.110.

першого ж дня «націоналізатори» накрутили так, що довелося спішно припинити на деякий час націоналізацію і на спеціальному засіданні облвиконкому було вказано на припущені помилки, коли націоналізації піддавали будинки на три, чотири кімнати, націоналізували не тільки кам'яниці, а й майно. У кооперативному будинку «Власна хата» по вул. Генінга, 2 пенсіонерку, яка володіла двома кімнатами й кухнею, виселили до кухні, забрали речі. У Кульчицького (ревізор кооперативу), забрали меблі і одяг, а самого поселили до кухні»⁶³³. Подібна ситуація склалася й у інших областях. Лише на одному із засідань президії Тернопільської міськради (19 березня 1940 р.) було розглянуто більше двадцяти заяв мешканців міста зі скаргами на несправедливу націоналізацію їхнього майна⁶³⁴. Непоодинокими були випадки, коли посадовці за відповідне винагородження повертали власникам майно, що підлягало націоналізації. Однак, винні у зловживаннях чиновники покарані не були, адже новоутворені суди та прокуратура, перебуваючи під тиском парткомітетів, часто продукували потрібні владі вердикти. Найчастіше справа взагалі не доходила до суду, а закінчувалася адміністративними рішеннями або доганами по партійній лінії. Так, інструктор по кадрах Чернівецького обкому КП(б)У Трофанчук з приводу зловживань районних керівників області під час націоналізації заявив, що у стосунку до цих осіб треба обмежитися організаційними висновками, а судити не варто⁶³⁵.

Численні непорозуміння з правами власності на об'єкти нерухомості виникали також через втручання у роботу місцевих органів влади працівників парткомів, які часто нав'язували головам виконкомів свої рішення або скасовували постанови останніх. Так, відповідно до постанови

---

⁶³³ Культурне життя в Україні. Західні землі: документи і матеріали / Упоряд., комент. Т. Галайчак; упоряд., вступ. ст. О. Луцький; упоряд. Б. Микитів, Л. Батрак-Плодиста, Л. Федоришин. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Київ: «Наукова думка», 1995. Т. 1. 1939–1953. С. 77–78.

⁶³⁴ Постанова президії Тернопільської міської ради від 19 березня 1940 року «Розгляд заяв про невірну націоналізацію майна». ДАТО. Ф. Р-9. Оп. 1. Спр. 105. Арк. 86–87.

⁶³⁵ Справка о проверке поступивших заявлений на имя Обкома КП (б)У от т.т.Гаражи – председателя Глыбокского райисполкома ... Арк. 27.

бюро Чернівецького обкому КП(б)У втрачало чинність рішення міськради про відведення приміщення санаторію «Гора» під лікарню для залізничників і передано його у розпорядження командування ЧА для розміщення військових гарнізонів⁶³⁶, чим зневажено радянське народовладдя в очах місцевого населення.

Не менш одіозним кроком радянської влади стала реформа банківської системи, яка передбачала ліквідацію приватних банків і перехід їх акціонерних капіталів до Державного банку СРСР У зв'язку з цим влада відповідно до інструкції Держбанку СРСР заборонила будь-які активні фінансові операції, такі як облік векселів, видача позик, прийом вкладів тощо. Починаючи з 1 жовтня 1939 р., каси державного банку проводили операції лише зі стягнення позик і повернення вкладів. Проте видача вкладів дозволялася лише в межах 300 руб. Було також видано заборону на видання коштів за вкладами і поточними рахунками польських громадських, благодійних, релігійних, військових та інших організацій, установ і підприємств, що діяли до 1 жовтня 1939 р. А вимога повного і негайного (впродовж 24 годин) погашення заборгованостей клієнтів банків і кас за виданими кредитами і векселями (окрім заборгованості по операціях із землею) за 1939 р. шокувала представників дрібного і середнього бізнесу та призвела до їхнього банкрутства. Рівно ж погіршило фінансове становище мешканців західноукраїнських територій рішення влади про перехід на радянську валюту відповідно до постанови Політбюро ЦК ВКП(б) від 8 грудня 1939 р. Документ передбачав початок обміну валюти з 21 грудня 1939 р.: злоті обмінювалися на рублі за курсом 1:1, але не більше 300 злотих⁶³⁷. Запровадження курсу рубля нарівні з польським злотим, який до початку війни був учетверо нижчим, відкрив шлях представникам режиму до легального пограбування захоплених територій.

---

⁶³⁶Постанова бюро Чернівецького обкому КП(б)У «Про розміщення військових частин гарнізона» від грудня 1940 р. *ДАЧО*. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 1.

⁶³⁷ *Самсонюк Т. М.* Поляки Рівненщини в умовах становлення радянського тоталітарного режиму (1939 – 1941 рр.) ... С.68–69.

Знищивши стару адміністративну систему та пограбувавши регіон під виглядом націоналізації, представники режиму не зуміли скористатися одержаними активами. Дуже швидко в роботі партійних та державних структур західноукраїнського регіону стали виявлятися недоліки, притаманні управлінській гілці СРСР загалом (надмірна централізація, засилля вказівок «згори», заідеологізованість, бюрократія), що призводило до дисбалансу в роботі не лише місцевих Рад, а й багатьох галузей промисловості і торгівлі. Націоналізовані та підпорядковані принципів командно-директивної економіки великі та малі підприємства з першого ж дня «лихоманило» через незбалансоване планування, нераціональне використання виробничих потужностей, штурмівщину, гонитву за показниками коштом якості продукції тощо. Не сприяли ефективності роботи державних підприємств масові звільнення фахівців (переважно поляків) та перетворення решти працівників у різновид найманої робочої сили з фіксованою зарплатнею та повним відчуженням від засобів виробництва, що позбавляло людей стимулів до високопродуктивної праці. Ситуацію ускладнювали нераціональні постанови місцевих властей, що бралися регулювати організацію роботи місцевих підприємств. Так, президія Тернопільського облвиконкому рішенням від 20 грудня 1939 р. запровадила єдині вихідні дні у державних і кооперативних установах м. Тернопіль і Тернопільської області, що мали припадати на 6, 12, 18, 24 і 30 числа кожного місяця, незалежно від дня тижня⁶³⁸. Відповідно неділя, коли люди звикли відвідувати церкву, ставала робочим днем, що не могло не вплинути на ставлення місцевих робітників до праці. У результаті майже половина підприємств державної промисловості і артілей промислової кооперації систематично не виконували плани, що негативно позначалося на місцевому бюджетному господарстві.

---

⁶³⁸ Кравчук Л.В. Суспільно-політичні та соціально-економічні трансформації на Тернопільщині (вересень 1939 – червень 1941 рр.) ...С. 165.

Розпустивши Ревізійний союз українських кооперативів та об'єднавши дрібних товаровиробників у неефективні промислові артілі (укоопспілки), влада зруйнувала десятиліттями налагоджуваний господарський механізм, що призвело до ліквідації середнього класу та негайно позначилося на фінансово-економічному становищі регіону та людей. Уже взимку 1939–1940 р. у містах почав відчуватися брак продуктів харчування, що породив таке явище як спекуляція. У результаті стрімко злетіли вгору базарні ціни. Зокрема в січні-лютому ціни на вершкове масло, молоко, яйця, порівняно з довоєнним часом, збільшились у середньому в 20 разів, а на хліб за час від 15 грудня 1939 р. до 15 лютого 1940 р. – у 4–5 разів, на м'ясо (яловичину і свинину) – у 5–7 разів⁶³⁹.

Причина різкого погіршення забезпечення населення необхідними товарами полягала не лише в розбалансуванні економіки краю, а й халатному ставленні до своїх обов'язків місцевих чиновників. Доповідаючи урядові про стан справ у Тернопільській області станом на 29 вересня 1940 р., нарком внутрішніх справ УРСР І. Серов констатував, що незадовільне забезпечення необхідними товарами мешканців м. Тернополь пов'язане з тим, що міськторг не вибирає своєчасно виділені йому фонди. Так, ще у червні Тернопільторг отримав наряди на 40 т. цукру та 160 т. гасу, проте станом на 15 вересня ці фонди залишалися на складах у постачальників. Рівно ж, текстильних товарів, виділених місту на суму 502 тис. руб., у торгову мережу потрапило лише на 20 тис. руб., одягу з 640,6 тис. руб. Вибрано 13 тис., мила туалетного з 70 тис. руб. Вибрано 20 тис., парфумерних виробів із запланованих 131 тис. руб. освоєно лише 70 тис.⁶⁴⁰ І. Серов також вказував на факти порушення фінансової дисципліни серед працівників Тернопільторгу, випадки корупції, крадіжок та розтрат на суму майже 30 тис. руб., безвідповідального ставлення до зберігання продуктів на складах, що

---

⁶³⁹ Луцький О. Львів під радянською окупацією 1939–1941 рр. ... С.105–106.

⁶⁴⁰ Голові Раднаркому України тов. Корнійцю Л. Р. 1940 р. 29 вересня. ГДА СБУ. Ф.16. Оп. 33. Спр. 27. Арк. 106–107.

призводило до їхнього псуття тощо⁶⁴¹. У Городоцькому районі Львівської області внаслідок незадовільної роботи райспоживспілки та райзмішторгу постачання населення хлібом та необхідними товарами також відбувалося з перебоями, що призводило до величезних черг у магазинах⁶⁴². «У другій половині січня 1940 р. у Львові почався голод, – згадував професор Я. Дашкевич. – У першу окупаційну зиму в меню багатьох родин переважала «смажена» на воді цибуля і картопляні плячки, печені на блясі. На блясі також пекли коржі з борошна, замішаного на воді та солі»⁶⁴³.

Прикметно, що фінансові та економічні негаразди регіону ніяк не позначилися на становищі місцевої номенклатури, яка, «нехтуючи декларованими принципами комуністичної моралі, узаконила приховану від народу систему пільг і привілеїв стосовно матеріально-побутового забезпечення себе і своїх сімей»⁶⁴⁴. Для представників нової влади було організовано магазини закритого типу, де продавалися дефіцитні товари, їдальні зі значно калорійнішим меню, ніж у звичайних закладах харчування, привілейовані заклади медичного обслуговування та відпочинку тощо. Зокрема, вирішенням побутових проблем високопоставлених чиновників у Львові займався особисто голова Львівського облвиконкому М. Козирєв, який на початку 1940 р. телеграфував до Наркомторгу УРСР: «Згідно нашої домовленості прошу дати вказівку про відвантаження для відп[овідальних] працівників обкому партії і облвиконкому 10.000 пачок високоякісних цигарок, 1.000 клгр. вершкового масла, 200 клгр. ковбаси, 50 ящиків різних консервів, 1.500 клгр. копченої риби, 500 клгр. ікри, 500 клгр. сиру (голландського)»⁶⁴⁵. Чимало працівників місцевих органів влади зловживали службовим становищем, коли йшлося про отримання пільг, або поводитися нетактовно, демонструючи свою зверхність щодо підлеглих, а особливо

---

⁶⁴¹ Там само.

⁶⁴² Там само. Арк. 110.

⁶⁴³ *Стадник Г.* Від окупації до окупації: Львів у 1939–1941 роках. URL: <https://p.dw.com/p/JENc> (дата звернення – 21.08.2009 р.)

⁶⁴⁴ Луцький О. Львів під радянською окупацією 1939–1941 рр. ...С. 107.

⁶⁴⁵ *Луцький О.* Львів під радянською окупацією 1939–1941 рр. ... С.107.

представників місцевого населення. Зокрема, інструктор Хотинського райвно Зорін (Чернівецька область) вимагав подати йому на обід у місцевій їдальні рибу в той час, коли в меню була лише курятина. А коли буфетниця пояснила йому, що не може виконати його замовлення, незадоволений чиновник наказав завідувачу звільнити її⁶⁴⁶. Зрозуміло, що подібні факти не проходили повз увагу місцевих мешканців і формували у свідомості населення ставлення до влади як до привілейованої касты.

Важливою частиною функціонування місцевих органів влади була організація бюджетного господарства. Наповнення місцевих бюджетів здійснювалося передовсім за рахунок посилення фіскального тиску на населення, адже більшість націоналізованих фабрик і заводів, підпорядкованих союзним міністерствам і відомствам, не давали прибутку у місцеві бюджети. Найбільшого визиску зазнавали селянські господарства не усуспільненого сектора, які давали понад 90% сільськогосподарської продукції. Ще одним зручним способом поповнення місцевих бюджетів стала кампанія реалізації державних позик, з якою західні українці зіштовхнулися вперше. Кампанія мала добровільно-примусовий характер, тож позичати гроші державі на довгостроковий термін змушені були всі працюючі.

Процес розподілу місцевих коштів відбувався під контролем парткомітетів та передовсім враховував інтереси номенклатури. Зокрема, проєкт місцевого бюджету Тернопільської області на 1940 р., затверджений облвиконкомом 5 січня 1940 р., передбачав видатки в сумі 208,3 млн руб., з яких на сільське господарство – 7,02 млн руб., транспорт і зв'язок – 0,55 млн руб., шляхове господарство – 9,94 млн руб., комунальне господарство – 11,6 млн руб., соціально-культурні заходи – 13,36 млн руб. (освіта – 9,39 млн руб., охорону здоров'я – 3,4 млн руб., соціальне забезпечення – 5,53 млн руб., фізкультуру і спорт – 0,17 млн руб.). У той же час видатки на

---

⁶⁴⁶ Довідка про факти порушення рев-законності по районах Чернівецької обл. станом на 14.X.1940 р. ДАЧО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 27. Арк. 2.

утримання місцевих органів управління становили 41,4 млн руб.: з них на обслуговування управлінських структур йшло 20,7 млн руб., матеріально-технічне забезпечення – 2,4 млн руб.; на інші видатки, в тому числі на капітальний ремонт приміщень виконкомів і Рад – 4,2 млн руб.⁶⁴⁷ Тобто найвитратнішу статтю місцевого бюджету становило утримання і обслуговування армії місцевих чиновників.

Найбільшого спротиву впровадження радянських новозмін зазнавало на селі, що було пов'язано як з приватновласницькою психологією місцевих селян, так і шаблонними методами діяльності нової влади, яка намагалася реалізувати тут сценарій колективізації селянських господарств, здійснюваний більшовиками в 1930-х роках на Великій Україні. Однак, прошарок незаможного селянства, на підтримку якого представники влади могли б розраховувати, в західноукраїнському суспільстві був незначним, тож точки опертя для нової влади на селі не існувало.

Для реалізації земельної реформи при селянських комітетах, а згодом при сільських Радах утворено земельні комісії, які діяли під керівництвом райвиконкомів і районних партійних організацій та займалися конфіскацією і розподілом поміщицьких, державних, осадницьких та монастирських земель. Відповідно до Постанови ЦК КП(б)У і РНК Української РСР від 24 березня 1941 р. «Про встановлення граничних норм землекористування на один селянський двір по Волинській, Дрогобицькій, Львівській, Ровенській, Станіславській і Тернопільській областях УРСР» майже 0,5 млн безземельних і малоземельних селян одержали в користування понад 1 млн га поміщицької землі. Проте ця постанова не ліквідувала явище «земельного голоду» на селі, адже далеко не всі малоземельні та безземельні селяни отримали визначені Постановою розміри земельних наділів, оскільки значна частина конфіскованої землі (1,5 млн га) перейшла у власність держави⁶⁴⁸.

⁶⁴⁷ *Кравчук Л.В.* Суспільно-політичні та соціально-економічні трансформації на Тернопільщині (вересень 1939 – червень 1941 рр.) ...С. 167

⁶⁴⁸ *Баран В. , Токарський В.* Україна: західні землі: 1939–1941 рр. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009.С. 59.

Так, станом на 24 березня 1940 р. у Волинській області конфісковано поміщицької та церковної землі 297.157,72 га, з яких селянам передано лише 137.068,88 га (46%); у Ровенській області націоналізовано 540.561 га, а передано у користування колгоспам та селянам лише 105.197 га (20%). Зосередження у державному резерві землі свідчило про те, що радянська влада не була зацікавлена у розвитку індивідуального селянського виробництва, а, навпаки, вела підготовку до його ліквідації⁶⁴⁹. До того ж, далеко не всі селяни погоджувалися обробляти поміщицьку землю чи брати в користування панську худобу, боячись повернення старих порядків⁶⁵⁰. Зокрема, такі випадки зафіксовано у с.Перковці та інших селах Кельменецького району Чернівецької області⁶⁵¹.

Процес колективізації селянських господарств, започаткований владою на початку 1940 року, позбавив селянство отриманих земельних наділів, що одразу ж викликало невдоволення й протидію людей, які звикли до одноосібного господарювання⁶⁵². З метою пришвидшити колективізацію місцеві органи влади почали повсюдно підміняти принцип добровільності грубим адмініструванням та фінансовим тиском, однак зробити це було непросто через відсутність відповідних кадрів. Серед західних українців майже не було досвідчених управлінців, адже всі адміністративні пости у міжвоєнний період тут обіймали поляки. Після їхньої депортації влада позбулася не лише антирадянськи налаштованого елемента, а й фахового управлінського резерву. З місцевих українців співпрацювати з новою владою погоджувалася найчастіше сільська біднота. Таким чином, у сільрадах та їхніх виконкомах, які майже винятково склалися з місцевих мешканців,

---

⁶⁴⁹ *Махаринець М. Є.* Еволюція правового регулювання земельних відносин на Волині в 193 –1960-х роках. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії (спеціальність 081 – право). Київ, 2021.С. 99.

⁶⁵⁰ *Півоварчук В. М.* Соціально-економічні процеси у західних областях України (вересень 1939– червень 1941 років): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Рівненський держ. гуманітарний ун-т. Рівне, 2000.С. 11.

⁶⁵¹ Довідка про факти порушення рев-законності по районах Чернівецької обл. станом на 14.X.1940 р. *ДАЧО. Ф.* П-1. Оп. 1. Спр. 27. Арк. 4.

⁶⁵² *Головко М. Л.* Суспільно-політичні організації та рухи України в період Другої світової війни. 1939–1945 рр.: Монографія. Київ: «Олан», 2004.С. 222–223.

опинилися люди неграмотні, забиті нуждою, які не мали навичок адміністрування та не користувалися авторитетом. Зокрема, заступником голови Дубнівського райвиконкому (Ровенська область) став селянин-бідняк М. Козійчук, а колишній батрак І. Ткачук був призначений заступником голови Володимирецького райвиконкому⁶⁵³. Не маючи освіти, ці люди часто ухвалювали абсурдні рішення, або такі, що не відповідали законодавчим нормам, чим дискредитували нову владу, замість того, аби виступати її опорою. Так, відповідно до рішення Осовецької сільської Ради Олеського району Львівської області селяни не мали права продавати сільськогосподарські продукти приватно, а лише через кооперацію⁶⁵⁴. На Тернопільщині Зборівська сільська Рада Зборівського району самочинно встановила торговий збір на свою користь із продажу селянами худоби на ринку: з коней і великої рогатої худоби – по 1 руб., зі свиней – по 0,5 руб., з підсвинків – по 0,3 руб., а Скородинська сільрада Білобожницького району – спеціальний податок «Для оплати оренди приміщення під школу» із розрахунку 1 руб. з 1 моргу землі⁶⁵⁵, що також не мало законних підстав і було опротестовано прокуратурою. У с. Яблуниця Путильського району Чернівецької області сільрада винесла постанову про стягнення з заможних селян по 4 руб. для оплати роботи комісії, яка здійснювала перерозподіл земельних наділів⁶⁵⁶. Тобто, люди зі своєї кишені мали оплачувати роботу чиновників, які відбирали у них землю. Члени Рудківської сільради (Дрогобиччина) вирішили, що міліціонеру Мудрику зарплату мають платити громадяни села⁶⁵⁷. «Ми маємо також постанову, – зауважив голова Дрогобицького обкому КП(б)У на нараді, яка розглядала ситуацію з функціонуванням сільської адміністрації у регіоні, – де сільрада зобов'язує

⁶⁵³ Радянська Ровенщина. Документи і матеріали. Львів. 1962. С. 66.

⁶⁵⁴ Терлецький В.М. Ради депутатів трудящих Української РСР в період завершення будівництва соціалізму (1938–1958 рр.)... С.104.

⁶⁵⁵ Кравчук Л.В. Суспільно-політичні та соціально-економічні трансформації на Тернопільщині (вересень 1939 – червень 1941 рр.)...С. 163.

⁶⁵⁶ Справка о нарушениях революционной законности в Черновицкой области за 1940 г. ДАЧО. Ф.П-1. Оп. 1. Спр. 27. Арк. 6.

⁶⁵⁷ Стенограма голів сільрад Львівської області. ДАЛО. Ф.Р-221. Оп. 1. Спр. 177. Арк. 57.

Івана одружитися з Одаркою і видати їм три морга поля»⁶⁵⁸. Чимало проблем у новообраних голів сільрад викликало оформлення документації, адже раніше їм не доводилося мати справу з діловодством. Так, на Львівщині один голова сільради надіслав у район прохання про послугу для священника наступного змісту: «Любезний товаришу комісар... дозвольте цьому селянину привезти три літри вина для ксьондза»⁶⁵⁹.

Представники режиму цілком усвідомлювали проблему: «В області 700 голів сільрад, які вперше прийшли на керівну роботу і не знають не лише, як працювати, а навіть структури радянських органів влади... Треба організувати навчання для цих людей, навчити їх писати протоколи згідно форми, пояснити, що таке радянська влада, які рішення може ухвалювати сільрада тощо»⁶⁶⁰, – вказувалося на одній із нарад у Дрогобицькому обкомі партії. У зв'язку з цим у регіоні було розгорнуто широку мережу курсів для радянських працівників. Зокрема, лише на Тернопільщині влітку 1940 р. в Чорткові, Бучачі, Збаражі і Тереховлі функціонували курси для голів та секретарів сільрад, на яких навчалася 441 особа. На проведення занять влада витратила понад 150 тис. руб: 110,2 тис. руб. – на стипендію курсантів, 19,3 тис. руб. – на оплату праці викладачів і керівників курсів, 4,5 тис. руб. – на придбання навчальної літератури та навчального приладдя, понад 20 тис. руб. – на орендну плату за приміщення⁶⁶¹.

Попри те, що біля керівництва сільрад опинився легко маніпульований елемент, впровадження земельної реформи довгий час пробуксовувало, адже одномоментно зруйнувати стосунки, які уклалися між людьми на селі десятиліттями, виявилось неможливим. Селяни противилися колективізації, правдами і неправдами намагалися зберегти

⁶⁵⁸ Стенограма наради секретарів міськкомів, райкомів КП(б)У, та відділів кадрів радянських, господарських організацій Дрогобицької області про підбір, висування та облік кадрів. 1940. 17 травня. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 7397. Арк. 30.

⁶⁵⁹ Стенограма голів сільрад Львівської області. ДАЛО. Ф.Р-221. Оп. 1. Спр. 177. Арк. 57.

⁶⁶⁰ Стенограма наради секретарів міськкомів, райкомів КП(б)У, та відділів кадрів радянських, господарських організацій Дрогобицької області ... Арк. 29–30.

⁶⁶¹ Кравчук Л.В. Суспільно-політичні та соціально-економічні трансформації на Тернопільщині (вересень 1939 – червень 1941 рр.) ...С. 156.

свою землю, через що процес «розкуркулення» мав вибіркового характер. Так, актив Метенівської сільради Зборівського району Тернопільської області «розкуркулював» середняків, які мали по 10-15 моргів поля, а заможних селян, яким належало по 40-50 моргів, до списків для «розкуркулення» не включали, бо останні перебували в родинних або приятельських стосунках з керівництвом сільської ради⁶⁶². У с. Будище Сторожинецького району Чернівецької області конфісковану у заможних господарів землю внаслідок певної протекції надавали передовсім не безземельним, а малоземельним селянам⁶⁶³.

Серед українського селянства не знайшла всезагальної підтримки кампанія депортації польського елемента, оголошеного владою «ворогами народу», що мало послугувати легітимною підставою до їхнього виселення. Незважаючи на утиски, яких українські селяни зазнавали з боку польських поміщиків, лісників та осадників, вони часто виявляли співчуття до їхнього теперішнього становища. Хоча сільські Ради під керівництвом новоприбулих функціонерів масово фабрикували групові звернення селян, у яких ті, ніби-то, прохали визволити їх від «панського ярма... від такої сволочі, яка знову оживає і буде боронитися під різними масками»⁶⁶⁴, водночас зафіксовано чимало випадків, коли селяни просили представників влади не виселяти їхніх односельців-поляків або переховували їх від депортації. Наприклад, мешканці с. Городок (тепер Рівненський район Рівненської області) Ровенської області тривалий час переховували від переслідування органів НКВС місцевого барона Ф. Штейнгеля⁶⁶⁵. А у Львівській області члени однієї з сільрад видали довідки виселеним осадникам семи господарств, щоб їх повернули на попереднє місце проживання. Облвиконком негайно вирішив

---

⁶⁶² Там само. С. 163.

⁶⁶³ Довідка про факти порушення рев-законності по районах Чернівецької обл. станом на 14.X 1940 р. ДАЧО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 27. Арк. 2.

⁶⁶⁴ Самсонюк Т. М. Поляки Рівненщини в умовах становлення радянського тоталітарного режиму (1939 – 1941 рр.) ...С. 57–58.

⁶⁶⁵ Самсонюк Т. М. Поляки Рівненщини в умовах становлення радянського тоталітарного режиму (1939 – 1941 рр.) ...С. 63

розформувати цю сільраду та обрати «справедливих людей, радянських, які будуть захищати інтереси народу, інтереси батьківщини»⁶⁶⁶.

Особливо чужими та неприйнятними для західних українців були зміни у ідеологічній та духовній площинах. Суспільно-політична ситуація, з якою зіштовхнулися радянські емісари у західноукраїнському регіоні, різко відрізнялася від обстановки у інших областях УРСР та СРСР загалом. Проте прибулі посадовці не звертали на це уваги, ламаючи місцеві звичаї і традиції, уражаючи національні та релігійні почуття людей. Зокрема, напружена ситуація в регіоні склалася у зв'язку з намаганнями нової влади насаджувати атеїстичну пропаганду. Загалом високий ступінь релігійності населення був настільки несподіваним і незрозумілим явищем для партфункціонерів зі східноукраїнських земель, що вони не знали, як діяти у деяких ситуаціях. Традиційне привітання галичан «Слава Ісусу Христу» викликало у приїжджих стан розгубленості та змушувало почуватися якщо не у ворожому, то в чужому середовищі, що, своєю чергою, формувало відповідне ставлення влади до проблем релігії. Хоча влада намагалася не форсувати цих питань, проте окремим посадовцям не терпілося обернути аборигенів у свою віру. У регіон завезено велику партію антирелігійної літератури, для населення організовано численні лекції на відповідну тематику. Особливої уваги надавалося антирелігійному вихованню дітей та молоді. З переходом в освітніх закладах на радянські програми адміністрація почала вимагати від учителів обов'язкового включення до робочих планів атеїстичних заходів та наведення мало не на кожному уроці антирелігійних прикладів⁶⁶⁷. Були навіть спроби закрити культові споруди, які у документах комунальних господарств позначалися як «бросові» («закинуті»). Так, на Ровенщині 6 грудня 1940 р. голова Дубенського міськвиконкому Давиденко вирішив передати у розпорядження виконкомові греко-католицьку церкву.

⁶⁶⁶ Стенограма наради голів сільрад Львівської області від 5 березня 1940 р. ДАЛО. Ф.Р-221. Оп. 1. Спр. 177. Арк. 55–56.

⁶⁶⁷ Кобринович І.М. Організація та діяльність репресивно-каральної системи більшовизму на Волині у 1939–1941 рр. *Вісник Національного ун-ту «Львівська політехніка»*. Львів, 2008. № 612.С. 150.

Заволодівши ключами від храму, він самовільно відчинив його, наказав витягнути з підземелля труни із забальзамованими рештками померлих та виставив їх на огляд. Він же організував збори єврейських релігійних громад щодо передачі міськвиконкомові кількох синагог, у одній із яких було влаштовано клуб, у іншій – готель⁶⁶⁸. У м. Мізоч Здолбунівського району представники місцевої влади зруйнували усипальницю родини Дуніних-Карвіцьких у підвалі римо-католицького костелу, винесли на смітник саркофаги з тілами, викинули і порубали унікальний орган. Анновільський домініканський жіночий монастир було націоналізовано й передано в користування сільській раді та школі⁶⁶⁹. Влада ліквідувала також церковні навчальні і наукові установи, а їхнє майно – конфіскувала. Зокрема, лише у Львові припинили діяльність греко-католицька Богословська академія, духовна семінарія, Богословське наукове товариство, закрито теологічний факультет Львівського університету та римо-католицьку духовну семінарію⁶⁷⁰. Пограбовані та зневажені очільники конфесій і релігій правдами і неправдами шукали шляхів на еміграцію, адже ставали предметом стійкого зацікавлення спецслужб.

Такі дії влади викликали рішучий протест з боку вірян. Зокрема, у Жидачівському районі Дрогобицької області люди організували страйк через заборону Богослужінь та порушення владою їхніх релігійних почувань. Заспокоїти людей вдалося лише місцевому священикові. Це змусило очільників обкому констатувати, що «якийсь ксьондз має більший вплив на народ, ніж ми»⁶⁷¹. У багатьох школах місцеві учителі, всупереч заборонам влади, перед початком занять продовжували промовляти з дітьми молитви, а заради компромісу поруч з іконами ставили портрети Й. Сталіна та інших очільників СРСР. Врешті-решт, представники режиму змушені були визнати,

⁶⁶⁸ ДАРО. Ф.400. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 60.

⁶⁶⁹ Самсонюк Т. М. Поляки Рівненщини в умовах становлення радянського тоталітарного режиму (1939 – 1941 рр.) ... С.62.

⁶⁷⁰ Луцький О. Львів під радянською окупацією 1939–1941 рр. ...С. 114.

⁶⁷¹ Стенограма I-ї Дрогобицької обласної конференції КП(б)У. 27–28.04.1940 р. ДАЛО. Ф. 5001. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 48.

що висока релігійність була частиною ментальності західних українців, і що швидко справитися з цією проблемою не вдасться.

Тоталітарна система управління, що характеризувалася тотальним відчуженням народу від власності й політичної влади, всеосяжним контролем компартійної верхівки над цілістю життя країни, виявилася малопривабливою для мешканців західноукраїнських територій, які звикли до громадського урядування. Зловживання владою, кругова порука чиновників, безкарність, некультурність новоявленої «еліти» справляли на населення гнітюче враження. Мешканець с. Висоцьк Ярославського повіту Львівської області І. Маковецький, згадуючи про початковий період урядування радянської влади, писав: «Коли восени 1939 р. прийшли до Висоцька більшовики, тоді все населення села зовсім вилікувалося з проросійського ставлення. Такої гуртової бридоти наші люди ще ніколи у своєму житті не зустрічали»⁶⁷². Найбільше обурювалися поляки, яких, незважаючи на депортації, залишилося у регіоні чимало. Спостерігаючи за діями радянських урядовців, мешканка м. Дубно Ровенської області с. Курцвайль записала у своєму щоденнику: «...Що відбулося! Що відбулося! За 18 днів так знищити державу, так насильно роздавити... На сьогодні все втрачено. Щасливий лише той, хто не живе. Іноді мені здається, що я втрачаю глузд»⁶⁷³. Зацікавлення й заангажованість населення у пропаговані радянські цінності згасали з кожним днем. Очікуючи розвитку міжнародно-політичних подій, люди відмовлялися співпрацювати з новою владою та готові були втратити все, лиш би позбутися окупантів. Зокрема, мешканець м. Ровно, колишній капрал польської армії Д. Муляр сказав: «Гітлера треба сюди, щоб він скинув бомбу і розбомбив би все місто разом з радянською

---

⁶⁷² Україна і Росія в історичній ретроспективі: нариси: в 3-х т. / Ред. рада: В.М. Литвин (голова); відп. ред. В.А. Смолій. Київ: «Наукова думка», 2004. Т. 2. С. 178.

⁶⁷³ Цит за: Самсонюк Т. М. Поляки Рівненщини в умовах становлення радянського тоталітарного режиму (1939 – 1941 рр.) Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. Острог, 2015. С 82.

владою...»⁶⁷⁴. Масла у вогонь підливали чутки про кількість заарештованих та вивезених до Сибіру, що передавалися від хати до хати в режимі «сарафанного радіо». Ситуація загрожувала вийти з-під контролю, про що свідчать слова мешканця с. Дарабани Хотинського району Чернівецької області Тимофія Перепелюк з середняків, який, реагуючи на утиски селян-одноосібників, сказав: «У м. Хотині повісився один візник через те, що на нього наклали великий податок. Він дурень, потрібно було заколоть дві-три гадини (в особі комуністів), а потім вішатися, то хотя б було не дурно. Тут ще не один завішається, тут і чорт не витримає»⁶⁷⁵.

У цій ситуації представники режиму змушені були вживати додаткових заходів для здержування протестних настроїв та власної безпеки. Постановою Політбюро ЦК ВКП(б) «Питання західних областей України» від 4 квітня 1940 р. керівникам районних та міських рад, а також виконавчих органів влади було дозволено носіння зброї. За два тижні Генштаб РСЧА організував у регіоні роздачу 1.800 револьверів з набоями до них⁶⁷⁶. «Демократично обрана влада» готувалася стріляти у власних громадян заради збереження свого владного становища. Попри шалений ідейно-політичний тиск та діяльність спецслужб, які прицільно вилучали з життя потенційно небезпечних для влади осіб, напруга у регіоні продовжувала наростати. Соціальний вибух попередив лише початок радянсько-німецької війни та панічна втеча членів радянської адміністрації на Схід.

Отже, внаслідок встановлення радянської влади у західноукраїнському регіоні було зруйновано демократичні засади організації суспільства та насаджено жорсткий тоталітарно-партократичний режим, який діяв на всій

⁶⁷⁴ Цит за: Самсонюк Т. М. Поляки Рівненщини в умовах становлення радянського тоталітарного режиму (1939 – 1941 рр.) ... С.74.

⁶⁷⁵ Політінформація. 14 квітня 1941 р. Хотинський РК КП(б)У. ДАЧО. Ф.П-1, Оп. 1. Спр. 72. Арк. 5.

⁶⁷⁶ Лубянка. Сталин и НКВД-НКГБ-ГУКР «Смерш». 1939 – март 1946. Архив Сталина. Документы высших органов партийной и государственной власти. /Под общ. ред. акад. А.Н. Яковлева; сост. В.Н. Хаустов, В.П. Наумов, Н.С. Плотникова. (Россия. XX век. Документы). Москва: МФД: «Материк», 2006. С.151–152

території СРСР. Принцип поділу влади був заміщений принципом «єдності влади трудящих мас», уособленням якого виступали Ради, міцно вмонтовані у владну вертикаль, що нівелювало принцип народовладдя. Вирішального значення у здійсненні радянзації західноукраїнських областей УРСР система Рад не мала, адже в ухваленні найважливіших рішень, які стосувалися політичного, економічного та культурного життя регіону, пріоритет належав союзним і республіканським партійним органам влади. Проте, виступаючи ретрансляторами партійних постанов і розпоряджень, вони все ж відіграли певну роль в організації життя місцевого соціуму на «соціалістичних засадах».

Отже, внаслідок насадження директивно-командної економічної системи та формалізації діяльності Рад, суспільно-економічні перетворення у регіоні мали неоднозначний, а часом суперечливий характер. Зокрема, процес націоналізації великої промисловості та поміщицьких і церковних земель через відсутність конкретних вказівок місцевих органів влади або нехтування ними з боку відповідальних осіб обернувся пограбуванням регіону та його мешканців. Не дали очікуваних результатів широкомасштабні зрушення у господарському секторі через «хронічні хвороби» радянської економіки (безгосподарність, незбалансоване планування, корупція тощо). Цілковитої ліквідації безробіття влада досягла не лише за рахунок модернізації економіки регіону, а й арештів та депортації армії польських чиновників, підприємців, військовослужбовців, визнаних ворогами радянської влади. А користь від запровадження української мови у школах і вузах нівелювалася змістом радянської системи освіти, побудованої на глорифікації радянського способу життя та антирелігійній пропаганді. Формальне становище Рад сприяло встановленню в суспільстві подвійної моралі, адже громадяни вимушено ставали мовчазними учасниками процесу імітації народовладдя. Засилля радянських емісарів у владних структурах регіону вказувало на окупаційний характер радянського режиму, витворювало стіну відчуження між владою та місцевим населенням, яке явно або приховано її саботувало.

6.2. Роль Рад у політичних, економічних та культурних трансформаціях краю повоєнного періоду.

Після вигнання нацистів із західноукраїнських земель процеси, започатковані тут впродовж 1939–1941 рр., отримали свій подальший розвиток. Повернення радянських військ передбачало негайне відновлення у регіоні державних органів влади. Це було викликане не лише потребою якнайшвидшої відбудови зруйнованої війною економіки та інфраструктури, налагодження побуту громадян, а й поновлення ідеологічного впливу на населення, яке, переживши хвилю національного відродження під час Другої світової війни, не виявляло належної лояльності до сталінського режиму. Ліквідувавши спроби поляків опанувати адміністративно т. зв. «креси всходне» під час переходу фронтів (акція «Буря»), влада докладала максимуму зусиль, щоб не допустити подібних політичних прецедентів з боку місцевих українців. Очільників Кремля надзвичайно тривожила діяльність українських повстанців, включно з утворенням повстанських республік, що контролювали цілі райони на Волині, Рівненщині та Прикарпатті й претендували на роль офіційної влади (нехай і військово-політичного характеру). Тож, перед радянськими емісарами, яких влада масово скеровувала у західні області, ставилося завдання перехопити ініціативу та якнайшвидше повернути контроль над територією.

Керівний склад обкомів, облвиконкомів, а також апарату НКВС і НКДБ для західних областей УРСР формували в тилу задовго до їх звільнення від німецьких окупантів і просували на місця разом із підрозділами Червоної армії. Кожна з обласних груп нараховувала 60-100 осіб, які склалися з евакуйованих у тил управлінців різного фаху та рівнів. Вони опановували найвищі керівні посади в апараті обласних, міських і районних державних органів влади та партійних комітетів й одразу приступали до виконання своїх обов'язків. Вже у квітні 1944 р. відновили свою роботу Волинський, Ровенський, Чернівецький та Тернопільський облвиконкоми, а влітку – Дрогобицький, Львівський та Станіславський. Очільниками областей

призначено колишніх секретарів та завідувачів відділів обкомів та райкомів КП(б)У східних областей УРСР, частина яких працювала на керівних посадах у регіоні впродовж 1939–1941 рр. Посаду голови Львівського облвиконкому обійняв М.В. Козирєв, Ровенського – П.Г. Васильківський, Волинського – П.Н. Решетняк, Станіславського – П.К. Щербак, Тернопільського – Я. Артюшенко, Дрогобицького – Д.Д. Леженко, Чернівецького – О.Л. Коліков. Це були люди, віддані системі, налаштовані неухильно впроваджувати «лінію партії» в життя. Будучи вихідцями з найнижчих верств населення, вони у 1920–1930-х роках зробили стрімку кар'єру по партійній чи комсомольській лінії, дослужившись до управлінців середньої та вищої гілок влади. Багато з них керували обласними і районними партійними осередками під час колективізації, а, отже, були причетними до винищення співвітчизників під час Голодомору 1932–1933 рр. За роки війни ЦК КП(б)У скерував у регіон майже 48 тис. подібних кадрів, а загалом здійснювати «соціалістичні перетворення» у західних областях УРСР зі Східної України та Росії у повоєнний період прибуло понад 100 тис. управлінців та фахівців різного гатунку⁶⁷⁷.

У результаті майже всі партійні та управлінські структури обласного, міського та районного рівнів у західних областях виявилися обсадженими приїжджим елементом. На початку 1946 р. з 16.129 існуючих номенклатурних посад регіону місцеві висуванці займали тільки 2.097 (13%). Внаслідок політики коренізації відсоток місцевих серед управлінців постійно зростав, проте й надалі залишався незначним. Зокрема, у Ровенській області станом на вересень 1946 р. в апараті управлінських структур обласного рівня

---

⁶⁷⁷ Чернега П. Відновлення радянської влади на західноукраїнських землях у період визволення їх Червоною армією (1944–1945 рр.) *Воєнна історія Галичини та Закарпаття: матеріали Всеукраїнської наукової військово-історичної конференції, 15 квітня 2010 р.: науковий збірник* / М-во оборони України, Нац. військ.-іст. музей України, Акад. сухопутних військ ім. П. Сагайдачного, Львівський іст. музей. Київ, 2010. С. 570; *Расевич В.* Історія міфу Галичини *ZAXID. NET*. Львів, 2008. 14 квітня.

уже працювало 16,8% представників місцевого населення⁶⁷⁸, а головами міських та районних Рад – 13,8%. У Волинській області їх кількість становила – 10,8%, Львівській – 12,1%, Ровенській – 12,6%, Станіславській – 7,6%⁶⁷⁹. У складі Стрийського райвиконкому Дрогобицької області в жовтні 1945 р. перебував лише 1 місцевий українець, у Мединицькому – 2, а у Калуському (Станіславщина) – жодного⁶⁸⁰. (Див. Дод. №22).

Офіційно засилля радянських емісарів в управлінських структурах західного регіону пояснювали відсутністю фахівців серед місцевих, хоча самі представники влади неодноразово визнавали, що більшість західних українців, висунутих на керівні пости, цілком справлялися зі своїми обов'язками. Насправді ж, влада не довіряла місцевому населенню, яке не приховувало своєї ворожості до більшовицького режиму та активно підтримувало учасників національно-визвольного руху на чолі з ОУН і УПА. До того ж, призначення місцевих могло затримати процес радянізації регіону, оскільки навіть та частина західних українців, які підтримували режим, не завжди погоджувалися з партійними рішеннями.

Внаслідок специфічної кадрової політики влади у західному регіоні сформувалося високоідейне, але не надто фахове та морально невибагливе управлінське середовище, притаманне радянським органам влади загалом, адже призначення на посади за партійною ознакою, нехтуючи освітою та фаховими навичками висуванця, було загальносоюзною тенденцією, що сформувалася у 1930-х роках внаслідок повної узурпації влади комуністами. Кількість партійців у складі номенклатури західних областей була значно вищою, ніж в управлінських структурах УРСР загалом. Так, серед голів облвиконкомів Української РСР налічувалося лише 11.013 партійців або 65%

---

⁶⁷⁸ Реабілітовані історією. Рівненська область / Редкол. тому: співголова В.А. Королюк, С.І. Павлюк, відп. секр. А.А. Жив'юк та інші.). Рівне: ВАТ «Рівненська друкарня», 2009. Кн. 2.С. 11.

⁶⁷⁹ Цит за: Лисенко О. Вступ. ОУН та УПА в 1944р.: новий етап боротьби ОУН і УПА в 1944 році: Документи. У 2-х ч. Ч. 1. / Відп. ред.С. Кульчицький, упор.: О. Веселова, С. Кокін, О. Лисенко, В. Сергійчук. Київ: Інститут історії України НАН України, 2009.С. 9.

⁶⁸⁰ П. Віктор. Як проходили «ВИБОРИ» до Верховної Ради ССРСР в західних областях т. зв. Української ССР .... Арк. 41–41зв.

від загального складу, серед їх заступників – 33%, серед секретарів – 20%⁶⁸¹, тоді як голови облвиконкомів та райвиконкомів західних областей були партійними на 100%, а керівництво облвиконкомів, включно зі заступниками голів, їх секретарями та завідувачами відділів складалося з комуністів на 91,5%⁶⁸². Натомість у складі виконкомів сільських та селищних Рад партійці становили лише 0,5%, адже ця управлінська ланка майже повністю складалося з представників місцевого населення, які неохоче вступали до лав КП(б)У. Виняток становили Волинська та Ровенська області, де на посади голів та членів виконкомів райрад та сільрад масово призначали колишніх учасників партизанських загонів. У результаті голови районних Рад у цих областях були партійними на 80,6% , селищних – 75,3%, сільрад – 49,5%⁶⁸³.

Основна маса працівників виконкомів в УРСР мала незакінчену середню і початкову освіту, а половина голів виконкомів усіх рівнів були обрані на цю посаду вперше або працювали не більше року. (Див. Дод. №). Зокрема, голів виконавчих комітетів з терміном роботи на посаді від трьох і більше років нараховувалося лише 3.014 (17%)⁶⁸⁴. Не завжди якісний управлінський елемент становили демобілізовані вояки ЧА, яких у повоєнний період масово залучали у владу, враховуючи їхні «заслуги перед Батьківщиною». Так, головами та секретарями виконкомів сільських та селищних Рад західних областей у 1944–45 рр. працювали 800 учасників війни або 9% працівників вказаних категорій⁶⁸⁵.

На формування управлінського середовища західних областей виразний вплив чинила специфічна кадрова політика очільників обкомів

⁶⁸¹ Терлецький В.М. Ради депутатів трудящих Української РСР в період завершення будівництва соціалізму (1938–1958 рр.)... С. 179.

⁶⁸² Балух В.А. Восстановление и укрепление местных Советов на освобожденной территории Западных областей УССР в годы Великой отечественной войны. Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук (специальность: 07.00.02. – История СССР). Черновцы, 1983. С. 42.

⁶⁸³ Інформація про місцеві Ради депутатів трудящих на основі даних статистичних звітів на 1 січня 1947 р. ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 30. Спр. 589. Арк. 15.

⁶⁸⁴ Там само.

⁶⁸⁵ Балух В. А. Восстановление и укрепление местных Советов на освобожденной территории Западных областей УССР в годы Великой отечественной войны... С.39.

східних українських земель, які за рознарядками ЦК КП(б)У відряджали у регіон не надто компетентних осіб, намагаючись у такий спосіб позбутися кадрового баласту у підконтрольних їм відомствах та організаціях. Тож, чимало прибулих керівників, не виявивши належних навичок управління, були звільнені з посад через фахову непридатність, що спричиняло значну плінність кадрів. Впродовж 1945 р. з цих мотивів усунуто з посад 1.194 особи номенклатури ЦК КП(б)У, що становило 30% загальної кількості звільнених. Так, у Волинській області з посади голів та секретарів виконкомів Рад вибула 241 особа, з них 89 (36,9%) – убиті, 90 (37,3%) – не справилися з роботою, 51(21,2%) – переведені на іншу роботу, 11 (4,6%) – відправлені на курси перекваліфікації⁶⁸⁶. Загалом невідповідність займаним посадам виявили 152 (63%) управлінців області різних рівнів. У Ровенській області впродовж 1945–1946 рр. змінилося 29 голів райвиконкомів, причому у деяких районах двічі (Межиріцький і Тучинський) і навіть тричі (Клеванський)⁶⁸⁷.

Плінність кадрів у західних областях мала й інші причини, адже чимало відряджених працівників прагнули потрапити на роботу в західний регіон із меркантильних міркувань. Особливо це стосувалося урядовців, які працювали тут впродовж 1939–1941 рр. Після війни вони поверталися на насиджені місця, розраховуючи знову вигідно влаштуватися. Однак суспільно-політична ситуація під час першого етапу радянзації регіону різко відрізнялася від тієї, яку вони застали після війни. Відчувши загрозу своєму життю через діяльність повстанського руху, чимало номенклатурників намагалися виїхати з регіону, а частина самовільно залишала місця праці.

Побоювання чиновників мали під собою реальні підстави, адже вбивства партійно-радянського активу у західних областях впродовж 1944–1950 рр. були звичним явищем. Зокрема, лише у Львівській області впродовж

---

⁶⁸⁶ Там само.С. 39–40.

⁶⁸⁷ Реабілітовані історією. Рівненська область... С.11.

1945 р. вбито депутата обласної Ради Львівської області першого скликання В. Дідуха, а також 218 голів сільрад та їх заступників⁶⁸⁸. А за час підготовки виборів до ВР СРСР з листопада 1945 р. і до 10 лютого 1946 р. від рук боївок ОУН загинуло 144 партійних, радянських та господарських керівників, з них 8 працівників партійних органів та 75 – радянських (зокрема: 2 заступники голів райвиконкомів, 2 заступники голів райрад, 2 голови і 3 члени виборчих комісій, 22 голів, 4 заступники і 10 секретарів сільрад)⁶⁸⁹.

З часом ситуація з кадрами мало змінювалася. На початку 1950-х років у радянському апараті західних областей продовжували домінувати партійці та немісцеві фахівці. Зокрема, впродовж 1952–1953 рр. радянських працівників (голів та заступників голів облвиконкомів, секретарів, завідувачів відділів облвиконкомів, голів райвиконкомів) нараховувалося 472 особи, з них лише 168 були місцевими⁶⁹⁰. Особливо гостро дискримінація місцевих кадрів відчувалася в кінці 1940-х – на початку 1950-х років, коли внаслідок розвитку освіти значно збільшилась кількість кваліфікованих місцевих кадрів, які здатні були займати керівні посади. Ця дискримінація негативно вплинула на взаємини партійно-державних структур та жителів західних областей України, сприяла продовженню збройного протистояння у регіоні. Нетипово склалася ситуація хіба у Львівській області, де голова облвиконкому та його заступник обидва були місцевими, а другий ще й безпартійним. Йдеться про колишнього члена КПЗУ Петра Козланюка та Семена Стефаніка – сина відомого письменника Василя Стефаніка. У випадку П. Козланюка його призначення цілком вписувалося у кадрову політику більшовиків, які намагалися використати людей з прорадянською орієнтацією для того, щоб продемонструвати підтримку влади місцевим

⁶⁸⁸ Коваль М.В. Ради депутатів трудящих Української РСР в роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945 рр.) *Український історичний журнал*. Київ, 1973. № 12. С. 13.

⁶⁸⁹ Справка о количестве работников, погибших в период подготовки к выборам в Верховный Совет СССР в Западных областях (с 1 ноября 1945 года до 10 февраля 1946 года). *ЦДАГО України*. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 2572. Арк. 1–16.

⁶⁹⁰ Довідка групи Ради Міністрів УРСР по західних областях про соціально-економічне становище в регіоні. Січень 1953 р. *ЦДАВО України*. Ф.2. Оп. 8. Спр. 7598. Арк. 155–162.

населенням. А от Семен Стефаник опинився у владі винятково завдяки авторитету свого батька. За інших обставин він неодмінно би був репресований владою як колишній працівник банку «Дністер» та людина з націоналістичного середовища. Однак, представники влади вважали за доцільне «залишити його на виду», адже, як зауважив заступник начальника УМВС Львівської області полковник Богданов, «та обставина, що його прізвище відоме не тільки тут, а й всюди, де живуть українці, свідчить про те, що ... призначення його на нижчу посаду може бути використане націоналістами за кордоном у їхніх агітаційних цілях»⁶⁹¹. Тож, С. Стефаник ще довго змушений був виконувати невластиві йому функції, хоча прагнув займатися наукою і неодноразово просив скерувати його на викладацьку роботу в університет.

Якщо обласна та районна гілки влади переважно склалися з приїжджого елемента, то відновлення складу сільських та селищних Рад і їх виконкомів у західних областях відбувалося в основному за рахунок місцевого населення, адже надісланих емісарів не вистачало, щоб повністю обсадити ними ще й найнижчу управлінську гілку. Це, з одного боку, полегшувало партфункціонерам роботу, які не прагнули безпосередньо спілкуватися з місцевим населенням, менталітету якого часто не розуміли і не сприймали. З іншого боку, наявність при владі людей, які звикли до реального самоврядування, ставила представників режиму перед новими викликами.

Вагому перешкоду на шляху формування радянських органів влади на селі становила діяльність українських націоналістів, вплив яких у селянському середовищі був найсильнішим. Виконуючи вказівки керівників ОУН і УПА, селяни активно саботували роботу місцевих органів влади, тому до кінця 1946 р. найнижча виконавча гілка в регіоні, особливо у гірській місцевості або віддалених від райцентрів населених пунктах, існувала лише формально, на папері. У багатьох селах посадовці не могли сформувати

---

⁶⁹¹ ГДА СБУ. Ф.Р-17. Оп. 12. Спр. 26. Арк. 30–54.

складу сільрад через відмову селян співпрацювати з новою владою, а заочно наділені такими повноваженнями особи у різний спосіб саботували свої обов'язки. Тож, твердження радянського дослідника В. Балуха про те, що героїчними зусиллями «радянських емісарів» станом на 1 січня 1945 р. керівний склад виконкомів Рад західних областей УРСР був повністю укомплектований і нараховував понад 25 тис. осіб⁶⁹², не можна вважати коректним. Тим більше, що навіть тогочасна радянська звітність свідчить про інше. Станом на травень 1945 р. у всьому Богородчанському районі Станіславської області не існувало сільрад⁶⁹³, а з 13 сільрад Яблунівського району вдалося відновити роботу лише 5⁶⁹⁴. Така сама ситуація склалася й у інших західних областях. На Волині станом на початок 1945 року керівний склад сільрад не працював у 19 селах, на Ровенщині – у 9, Тернопільщині – у 7⁶⁹⁵. Представник Львівського обкому КП(б)У Фурсов 8 січня 1946 р. доповідав голові обкому І. Грушецькому про складну ситуацію з обранням сільської адміністрації у Яворівському районі. Чиновник зазначав, що у с. Ляшки немає секретаря сільради, голови земельної комісії, працівника сільпо, тобто «село фактично тривалий час знаходиться без влади. Тільки 4 січня 1946 р. під величезним тиском вдалося обрати голову сільради, але й він швидше за усе працювати не буде»⁶⁹⁶. Рівно ж у Поморянському районі Львівської області на початку 1946 р. у 13 сільрадах не було жодного працівника⁶⁹⁷, а в Крукеницькому – члени сільрад не проводили жодної роботи⁶⁹⁸. У Ровенському районі Ровенської області станом на листопад 1947 р. у селах Новосілки, Милостів, Плоске, Зарицьк також не було сільрад,

⁶⁹² Балух В.А. Восстановление и укрепление местных Советов... С.42.

⁶⁹³ ГДА СБУ. Ф.13. Спр. 376. Т.74. Арк. 300.

⁶⁹⁴ Балух В. А. Восстановление и укрепление местных Советов... С.40–41.

⁶⁹⁵ Там само.

⁶⁹⁶ Інформація представника Львівського обкому КП(б)У з підготовки виборів у ВР СРСР по Яворівському району Фурсова. 8 січня 1946 р. ДАЛО. Ф.3. Оп. 1. Спр. 466. Арк. 12 зв.

⁶⁹⁷ Результати перевірки заяв про грубе порушення революційної законності у Поморянському і Городоцькому районах Львівської області. ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 3624. Арк. 38.

⁶⁹⁸ Лист М. Хрущову від майора М. Бітюкова. 5 січня 1946 р. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 16. Спр. 31. Арк. 19.

а у селах Омеляна, Ладковичі, Макотери і В.Шпаків сільради не функціонували⁶⁹⁹.

Аби саботувати діяльність сільрад, селяни на зборах зумисне висували на посади у сільській адміністрації маргінальний елемент, про що йшлося на нараді обласного партійного активу Дрогобицької області: «Іноді обирають голів просто на посміховище. Тов. Кравчук розповідав, якого голову обрали в селі Требовичі Ново-Стрілещанського району. Секретар райкому тов. Філімонов дав йому слово, – всі сміються. Вилазить: шапка десь на дворі, а потім людина, – він ростом у півтора чоловіка. Як його десь побачать, так всі і сміються. Напевно, на глум порадили районним керівникам його обрати. В Меденицькому районі в селі Криниця обрали такого голову, що ні богу свічка, ні чорту кочерга. Він жінці на криво не скаже, кому ж у селі він щось скаже. Хіба таких голів можна обирати? Невже не можна підібрати толкових голів, секретарів»⁷⁰⁰.

Проблема неефективності функціонування сільрад пояснювалася також тим, що більшість працівників у західних областях були вперше задіяні у роботі державного апарату, тому не мали жодних адміністративних знань та навичок. Зокрема, вперше виконували свої обов'язки приблизно 80% голів та секретарів сільських і селищних Рад регіону⁷⁰¹. Надзвичайно низьким був їхній освітній статус: у Львівській області у 1945 р. з 718 голів сільських і селищних Рад лише 1 (0,1%) мав вищу освіту, 7 (1%) середню і неповну середню, а 710 (98,9%) – початкову. А секретарі сільрад усі мали початкову освіту. Через некомпетентність багато членів сільського активу змушені були залишати свої посади. Зокрема, з 4.547 голів та секретарів сільських Рад у Волинській, Дрогобицькій і Ровенській областях за перше півріччя 1945 р. змінилися 1.062 (23,4%)⁷⁰². А з 810 сільрад Ровенської області у 1946 р.

⁶⁹⁹ *Информато р.* 1947 р. №4. *ГДА СБУ. Ф.13.* Спр. 376. Т.22. Арк. 258–259.

⁷⁰⁰ Стенограма зборів обласного партійного активу Дрогобицької парторганізації від 16 лютого 1946 р. *ДАЛО. Ф. 5001.* Оп. 7. Спр. 20. Арк. 17–18.

⁷⁰¹ *Балух В.А.* Восстановление и укрепление местных Советов...С. 58.

⁷⁰² Там само.С. 68.

залишили роботу 198 голів і 235 секретарів⁷⁰³. У Тернопільській області з 939 голів сільських та селищних Рад станом на 1 січня 1948 р. змінилося 440, з них більше половини (228 осіб) не справилися з роботою, а 50 – допустили зловживання та розтрати)⁷⁰⁴.

Не менше проблем у представників режиму виникало з відновленням депутатського складу місцевих Рад, який за час війни різко скоротився. Зокрема, від відповідної кількості депутатів обласних Рад УРСР першого скликання станом на початок 1945 року залишилося лише 50%, міських – 33%, районних – 29%, сільських та селищних – 40%⁷⁰⁵. У західноукраїнських областях ці втрати були ще більшими: з 76 депутатів Львівської обласної Ради, обраних 1940 року, станом на 1 січня 1945 року документи фіксують лише 32 чоловіка (42%), з 73 депутатів Дрогобицької обласної Ради – 23 чол. (31%), з 29 депутатів Ровенської обласної Ради – 13 чол. (44%)⁷⁰⁶ і т. д. Тобто в середньому обласні Ради західноукраїнських областей на початок 1945 року були укомплектовані на 35-40%. Районні Ради тут були представлені лише кількома обранцями, а у багатьох сільрадах не залишилося жодного депутата. Зокрема, на Львівщині у Перемишлянській райраді з 51 депутата, обраних 1940 року, залишилося лише 3 представника, у Бібрській – з 40 депутатів – 8 і под.⁷⁰⁷. Відповідаючи на запит Президії Верховної Ради УРСР, яка у лютому 1945 року вимагала надати відомості про наявний склад депутатів першого скликання, місцеве керівництво зазначало, що встановити місцезнаходження більшості колишніх депутатів неможливо через втрату архівних даних та плінність населення. Зокрема, секретар виконкому Ровенської обласної Ради Дмитришин 10 квітня 1945р. повідомляв, що по 6

⁷⁰³ Реабілітовані історією. Рівненська область... С.11.

⁷⁰⁴ Статистический отчет о составе и сменяемости председателей сельских и поселковых советов депутатов трудящихся. Тернопольская обл. УРСР. По состоянию на 1 января 1948 г. ДАТО. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 944. Арк. 17.

⁷⁰⁵ Історія державної служби в Україні: у 5-ти томах / відп. ред. Т.В. Мотренко В.А.Смолій; редкол.:С.В.Кульчицький (кер. авт. кол.) та ін. / Голов. Упр. Держ. Служби України; Ін-т історії НАН України . Київ, : Ніка-Центр, 2009. Т.2. С.343-344.

⁷⁰⁶ Кількісний та якісний склад депутатів до обласних Рад депутатів трудящих. ЦДАВО України. Ф.1. Оп.20. Спр.4. Арк.11-16.

⁷⁰⁷ ДАЛО. Ф.221. Оп.2. Спр.1766. Арк.61, 65.

районах області неможливо встановити точні дані про склад районних Рад, бо архіви не збереглися і немає людей, які могли б надати інформацію⁷⁰⁸.

Зменшення числа депутатів у західноукраїнських областях, окрім загальносоюзних факторів, мало низку додаткових обставин. Зокрема, багато «народних обранців» на рівні сільрад та райрад загинули від рук бандерівців, інші емігрували на Захід або з різних причин переходили від радянської влади, перебуваючи на нелегальному становищі. Відтік депутатів відбувся також у зв'язку з уточненням західного кордону після закінчення Другої світової війни. Секретар Виконкому Дрогобицької облради депутатів трудящих Д. Роман повідомляв Президію ВР Української РСР довідкою від 9 лютого 1945 р., що зменшення кількості депутатів по області пов'язане з відходом частини території Дрогобицької обл. до Польщі⁷⁰⁹. А на приєднаній до УРСР у повоєнний період території Сокальщини (в обмін на нафтові родовища в районі Добромиля) депутати до радянських представницьких органів влади взагалі не обиралися.

Виходячи з цього, ЦК КП(б)У постановою від 1 квітня 1944 р. «Про керівні органи місцевих рад депутатів трудящих» постановив відновлювати Ради та їх виконкоми за рахунок місцевого партійного і радянського активу. Тобто склад місцевих Рад почали «вручну» поповнювати потрібними людьми, нехтуючи принципами демократії. З огляду на це, по Українській РСР у складі обласних рад станом на 1 січня 1947 р. 37,7% осіб не мали депутатських мандатів. У складі районних Рад депутатами були лише 23,8% осіб, сільських – 32,3%)⁷¹⁰.

Кадрові проблеми негативно позначалися на роботі радянських органів влади, функціональна ефективність яких була й без того невисокою. Законодавчо Ради виступали як представницький, а водночас виконавчо-розпорядчий орган місцевої влади. Однак, «Сталінська Конституція» чітко не

⁷⁰⁸ ЦДАВО України. Ф.1, оп.20, спр.4, арк.112.

⁷⁰⁹ ЦДАВО України. Ф.1, оп.20, спр.4, арк..52.

⁷¹⁰ Інформація про місцеві Ради депутатів Трудящих на основі даних статистичних звітів на 1 січня 1947 р. // ЦДАВО України . Ф.1.оп.30, спр.589, арк.7.

вказувала на відмінність у діяльності Рад та їхніх виконавчих комітетів, наділяючи обидві структури керівними функціями стосовно господарського та культурного життя на місцях. І хоча виконкоми мали здійснювати вказане керівництво на основі рішень та постанов, ухвалених сесіями Рад, однак визначення термінів проведення сесій та кола обговорюваних питань належало виконкомам. Таким чином, підпорядковані Радам виконкоми керували роботою сесій, перед якими законодавчо мали б звітувати⁷¹¹. Цей юридичний казус знаходив своє пояснення в радянській адміністративно-командній системі управління, що базувалася на чіткому підпорядкуванні нижчих керівних структур вищим, забезпечуючи неухильне виконання вказівок центру. Концентруючи у своїх руках кадрові, матеріально-фінансові та адміністративно-організаційні функції, виконкоми стали інтегральною частиною т. зв. владної вертикалі, тоді як Ради виступали лише її не довершеним додатком.

Ради реалізовували свої повноваження у форматі сесій, які тривали зазвичай один день і проводилися 1–3 рази на місяць, залежно від їхнього рівня (обласні, районні, сільські, селищні тощо). Однак жодних вагомих питань, які б стосувалися розвитку економічного та суспільно-політичного життя на місцях, депутати без санкції партійних комітетів виносити на обговорення, а тим більше затверджувати не могли. Підпорядкування Рад та їхніх виконкомів парткомітетам за час війни посилювалося, що призводило до адміністрування, порушення принципів демократії у діяльності Рад, звужувало коло людей, які б могли реалізовувати засади народовладдя. Очікувана суспільством лібералізація діяльності державних органів влади після ліквідації Державного комітету оборони (ДКО) так і не настала. Правляча верхівка лише посилювала партійний диктат, що, врешті-решт, призвело до повної концентрації виконавчої і законодавчої влади в партійних

---

⁷¹¹ Дудников А.А. Деятельность местных Советов депутатов трудящихся по осуществлению представительских функций (1945–1953 гг.) URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/deyatelnost-mestnyh-sovetov-deputatov-trudyaschihsya-po-osuschestvleniyu-predstavitel'skih-funktsiy-1945-1953> (дата звернення: 16 березня 2019 р.)

руках. Комуністи брали на себе вирішення питань, які входили до компетенції Рад, чим підміняли діяльність органів влади на місцях. Про це свідчать як протоколи сесійних засідань, так і обов'язкова присутність у сесійній залі обкомівських чи райкомівських працівників або членів ЦК КП(б)У (залежно від рівня сесійного засідання Рад). Нормою стало ухвалення спільних рішень парткомами та виконкомами Рад. У результаті місцеві Ради позбавлялися можливості виробляти самостійні рішення не лише з політичних чи економічних проблем, а й найдрібніших питань. Наприклад, Ровенський обком КП(б)У за 1945 р. і 8 місяців 1946 р. ухвалив 265 спільних з облвиконкомом рішень, зокрема, «про роботу лазень і пралень, про збереження декоративних насаджень та інші»⁷¹².

Формально влада неодноразово робила спроби активізувати діяльність Рад, наголошуючи на їхній винятковій ролі в управлінні державою,⁷¹³ проте більшість з них мали косметичний характер або ігнорувалися представниками владної вертикалі без будь-яких наслідків для самих посадовців. Пріоритетне слово у керівництві повоєнною відбудовою та життям країни загалом залишалось за комуністами, адже партії Ради були потрібні лише як зовнішня форма здійснення своєї диктатури, і цей статус-кво ніхто не збирався змінювати.

В умовах неповноцінної діяльності Рад зроста організаціїно-розпорядча функція їхніх виконкомів. Голови виконкомів, керуючись вказівками парткомітетів, усе частіше ухвалювали одноосібні рішення замість колегіальних, або діяли шляхом опитування. Тобто, на засідання виконкому виносили рішення, які «не потребували спеціального обговорення» і за мовчазною згодою присутніх затверджували. Так, за перше півріччя 1945 р. Львівським облвиконкомом ухвалено рішення з 624 питань шляхом опитування, Тернопільським – 131, Чернівецьким – 133. У деяких

---

⁷¹² Справка о практике руководства парторганизаций работой местных Советов депутатов трудящихся Ровенской области. 1946 р. 12 сентябр я. *ЦДАГО України*. Ф. 1. Оп. 46. Спр. 1604. Арк. 31.

⁷¹³ *ЦДАГО України*. Ф. 1. Оп. 13. Спр. 767. Арк. 39.

селах Клеванського району Ровенської області майже всі питання вирішувалися головами виконкомів одноосібно⁷¹⁴.

Документи парткомів та радянських органів влади цього періоду фіксують повну або часткову бездіяльність Рад: порушення конституційних термінів скликання сесій районними, сільськими, селищними та міськими Радами (районного підпорядкування), нерегулярне відвідування депутатами засідань сесій та їхню низьку активність у обговоренні питань, незадовільну роботу депутатських комісій та груп. Так, під час 5-ї сесії Львівської облради другого скликання були відсутніми майже половина депутатів – 37 осіб з 80-ти⁷¹⁵, а з 184 депутатів сільських Рад Яворівського району Львівської області більше половини (98) не брали жодної участі у житті громади⁷¹⁶. Така ситуація спостерігалася не лише у західноукраїнських областях, а й на всій території УРСР, адже проблема низької результативності роботи Рад мала загальносоюзні масштаби. Наприклад, за 2 півріччя 1946 р. з 16.916 місцевих Рад УРСР регулярно проводили сесії лише 1.875 Рад (11%)⁷¹⁷. Впродовж 1946 р. зовсім не скликалися сесії облвиконкомом Ровенської облради, не відбувалися сесії міськрад у Луцьку і Ровно. На рівні райрад не було проведено жодної сесії у Станіславській області – в 25 районах, Полтавській – у 22, Херсонській – 21, Волинській – 20. У Ровенській області не відбувалися сесії у 810 сільрадах, Волинській – 693, Станіславській – 561, Тернопільській – 483, Київській – 407⁷¹⁸. За перше півріччя 1953 року у Сокальському, Кам'яно-Бузькому, Магерівському, Городоцькому та інших районах Львівської області на засіданнях сесій районних Рад третього скликання постійно не дораховувалися по 15–20 депутатів, а у Підкамінській

---

⁷¹⁴ Балух В. А. Восстановление и укрепление местных Советов... С. 106.

⁷¹⁵ Список відсутніх товаришів на V сесії облради депутатів трудящих. ДАЛО. Ф. 221. Оп. 2. Спр. 1391. Арк. 4.

⁷¹⁶ ДАЛО. Ф.Р-2121. Оп. 2. Спр. 1764. Арк. 204.

⁷¹⁷ Інформація про місцеві Ради депутатів Трудящих на основі даних статистичних звітів на 1 січня 1947 р. ЦДАГО України. Ф1. Оп. 30. Спр. 589. Арк. 8.

та Івано-Франківській селищних Радах при кворумі 25–26 депутатів сесії відвідували лише 16–17 осіб⁷¹⁹.

Попри те, що пріоритетним завданням місцевих органів державної влади було визначено вирішення питань, пов'язаних з нормалізацією життя на місцях (відбудова житлового фонду, постачання населення продовольством та промисловими товарами, медичного обслуговування, роботи комунальних закладів, засобів зв'язку і транспорту тощо), робота Рад та їх виконкомів у західних областях націлювалася передовсім на перервану війною промисловою модернізацію краю. Про це свідчить специфіка питань, які виносили на розгляд сесій та виконкомів Рад. Левову частку становили проблеми роботи місцевих підприємств та функціонування самих органів влади внаслідок незадовільної кадрової політики та незбалансованої діяльності окремих відділів виконкомів. Так, упродовж 1945 р. Шевченківський райвиконком м. Чернівці розглянув 64 (40,2%) питань про роботу місцевої промисловості, 59 (37,9%) – про роботу відділів райвиконкому та кадрові питання, 6 (3,8%) – про сільське господарство, 30 (18,9%) – інші питання (зокрема вирішення побутових проблем населення та соціального забезпечення, культурного обслуговування, розвиток системи охорони здоров'я тощо)⁷²⁰. Три чверті обговорюваних питань на засіданнях Кременецької міськради Тернопільської області в цей же період також були пов'язані з відбудовою промисловості та роботою місцевих органів влади⁷²¹.

Швидкий розвиток промисловості у переважно аграрному регіоні мав збільшити його економічний потенціал в рамках УРСР та зміцнити тут становище радянської влади. Однак, майже всі промислові об'єкти регіону перебували у підпорядкуванні республіканських та союзних міністерств і відомств, тому не давали прибутків у місцеві бюджети. Кошти на розвиток регіону повертали у вигляді дотацій, що збільшувало залежність місцевих

---

⁷¹⁸ Там само.

⁷¹⁹ ДАЛО. Ф. 221. Оп. 2. Спр. 4104. Арк. 150–153.

⁷²⁰ Балух В. А. Восстановление и укрепление местных Советов... С. 104.

⁷²¹ ДАТО. Ф.1686. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 1–7.

органів влади від центру. Зокрема, місцеві Ради Львівської області у 1945 р. при бюджеті 241.113 тис. руб. отримали дотацію у розмірі 67.032 тис. руб., а Тернопільський облвиконком, затвердивши бюджет у сумі 169.764 тис. руб., отримав додатково 44.631 тис. руб.⁷²² Зобов'язавши великі промислові підприємства виділяти певну суму на розвиток місцевих громад, Уряд черговий раз підкреслив їхню фінансову несамостійність, адже тепер благоустрій населених пунктів залежав не так від ефективності роботи Рад та виконкомів, як від щедрості т. зв. «червоних» директорів, яка часто залежала від особистих стосунків між чиновниками. Роль Рад у розв'язанні питань різних галузей економіки та соціокультурної сфери держави звузилася ще більше⁷²³.

Підприємства, що підпорядковувалися місцевим органам влади й мали б наповнювати місцеві бюджети, володіли мінімальними оборотними коштами. Але й вони часто не виконували своїх фінансових зобов'язань через безгосподарність, відсутність трудової дисципліни, простої, приписування, розкрадання майна тощо, які були притаманні радянській системі господарювання. Готуючись до виступу на 2-й сесії обласної Ради другого скликання, голова Львівського облвиконкому зазначав, що у Львівській області за 1947 р. при загальному перевиконанні прибуткової частини бюджету на 105,4%, план податку з обігу виконано лише на 88%, через що обласний бюджет недорахувався 24.110 тис. руб. Зокрема, Львівська база «Текстильзбут» внаслідок недовиконання плану завезення товарів на суму 13.574 тис. руб., недодала до бюджету 11.337 тис. руб., а підприємства обллегпрому через невиконання виробничих планів з випуску кравецьких та трикотажних виробів, взуття та галантерейних товарів заборгували бюджету області податку з обігу на суму 12.100 тис. руб.⁷²⁴ Через незадовільну роботу податкової служби постійно виникали недоїмки

---

⁷²² Балух В. А. Восстановление и укрепление местных Советов... С.143.

⁷²³ Історія державної служби в Україні: у 5-ти томах... Т. 2.С. 344.

⁷²⁴ Довідка до виступу на II сесії обласної Ради трудящих. ДАЛО. Ф. 221. Оп. 2. Спр. 338. Арк. 41.

по податках з населення. Так, за 1948 рік загальна сума недоїмок лише у Тернопільській області сягала 18 млн. руб.⁷²⁵.

Через незбалансованість роботи фінансових організацій, що перебували у віданні виконкомів Рад, нефаховість або байдужість окремих чиновників, неправильно або недостатньо використовувалися державні асигнування. Зокрема, у Волинській області видаткові кошти на комунальне та житлове господарство за перше півріччя 1946 р. були використані лише на 22,7%, на освіту – 37,3%, дитячі будинки – 30,2%, бібліотеки – 29,7% тощо⁷²⁶. План бюджету по видатках у районах Львівської області станом на 1947 р. виконано лише на 84,1%: Перемишлянський райвиконком видаткову частину коштів реалізував на 80,7% (на утримання сільського господарства – 80%, ремонт шляхів – 75%, вечірні школи сільської молоді – 42%, хати-читальні – 83%), Ново-Милятинський – на 73% (ремонт шляхів – 67%, дитячі садки – 30%, вечірні школи сільської молоді 73%, бібліотеки – 75%, хати-читальні – 66%)⁷²⁷.

У складних повоєнних обставинах в країні з новою силою розквітла корупція, наслідком чого стала поява злочинних схем у владі, серед керівників підприємств вищої та середньої ланки, націлених на приховування службових злочинів та отримання нетрудових прибутків. І хоча на першому місці за кількістю випадків порушення соціалістичної законності у західних областях УРСР перебували силові відомства (НКВС, НКДБ, військовослужбовці, члени «винищувальних» підрозділів), проте працівники радянської адміністрації також були до цього причетні⁷²⁸. Голови Рад та виконкомів чинили протизаконня, як правило, у тісній зв'язці з іншими високопосадовцями по партійній та радянській лінії.

---

⁷²⁵ ДАТО. Ф.1833. Оп. 2. Спр. 135. Арк. 31.

⁷²⁶Справка о практике руководства парторганизаций работой местных Советов депутатов трудящихся Ровенской области ... Арк. 28.

⁷²⁷ Там само. Арк. 42.

⁷²⁸ Довідка про надзорну роботу органів прокуратури в Західних областях УРСР по боротьбі з порушеннями радянської законності. 6 лютого 1946 р. ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 3637. Арк. 68.

Так, чимало випадків порушення існуючого законодавчого поля зафіксовано високопосадовцями Дрогобицької області, про що йдеться у листі громадянина Берези до редакції газети «Правда», надісланому наприкінці 1945 р. Автор кореспонденції писав про наявність злочинної змови між посадовцями, які використовують службове становищем з метою незаконного збагачення: «Заступники голови Дрогобицького облвиконкому Гришац, Коваленко, Сисоев та весь апарат виконкому облради їздив у Німеччину, де, замість вивезення обладнання для підприємств, займались закупівлею необхідних їм дефіцитних товарів, тобто їздили за барахлом... Зокрема, заступник голови облвиконкому Лешенко привіз з Німеччини легковика і продав за 50.000 руб... Ці ділки облаштували собі квартири покинутими меблями, а зав. облфінвідділу ніяких коштів з них не стягує, бо й сам незаконно привласнив собі квартиру зі шкіряними меблями. В обкомі та органах НКВС все знають, однак мовчать, бо у самих рильце в пушку. В Дрогобичі процвітають сімейственість, кругова порука, критику затискають. Бо не хочуть виносити сміття за поріг»⁷²⁹.

Чимало фінансових злочинів вчинили високопосадовці у Львівській області. Так, лише в галузі торгівлі за 1947 р. виявлено 129 випадків великих розтрат на суму 1.168 тис. руб., зокрема по облторгу (директор Тишкевич) 45 випадків на суму 450 тис. руб., залізничному харчоторгу (директор Макаров) – 23 випадки на суму 250 тис. руб., Червоноармійському харчоторгу (директор Тимофєєв) – 24 випадки на суму 220 тис. руб.⁷³⁰ А перший секретар Городоцького райкому Шпитяк, починаючи з 1 січня 1946 р., виписав собі за державний кошт 7 костюмів і видав по 4–5 костюмів другому секретареві райкому Гробовому, третьому секретарю Лісовому, голові районної Ради Кравець⁷³¹.

⁷²⁹ Лист Берези (н/об) до редакції газети «Правда» про порушення соцзаконності високопосадовцями району і області. 1945 р. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 3636. Арк. 159.

⁷³⁰ Довідка до виступу на II сесії обласної Ради трудящих. ДАЛО. Ф.221. Оп. 2. Спр. 338. Арк. 52.

⁷³¹ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 3624. Арк. 67.

У Ровенській області члени обкому та облвиконкому привласнили собі більшу частину матеріальної допомоги, надісланої благодійними організаціями зі США воїнам Радянської армії та їхнім сім'ям. Голова Комісії держзабезпечення депутат ВР СРСР У.Д. Єфімчук і завідувач обласного відділу соціального забезпечення Гук ставили питання перед обкомом КП(б)У та облвиконкомом про потребу повернення речей і передачі їх за призначенням, але ніхто не відреагував⁷³².

Не зважаючи на те, що економічні негаразди у регіоні виникали передовсім через незбалансовану політику центру та некомпетентність окремих відповідальних осіб, представники влади на місцях не налаштовані були їх критикувати, натомість недовиконання бюджетів пояснювали складною суспільно-політичною ситуацією та потребою вести боротьбу з «бандами українських буржуазних націоналістів», які «намагаються зірвати усі заходи партії та уряду шляхом диверсій і терористичних актів серед населення, вбиваючи кращих наших людей з числа радянського активу»⁷³³. Окремі чиновники схильні були звинувачувати у саботажі заходів радянської влади місцеве населення, яке не виявляло належної лояльності до режиму. Голова Львівського облвиконкому М. Козирєв у виступі на X-й сесії обласної Ради другого скликання вимагав від підлеглих діяти рішучіше, посилити трудову дисципліну та жорсткіше дотримуватися політики оподаткування місцевих громадян, які мали би бути вдячними радянській владі за «визволення від польсько-панського панування», адже «вони отримали всі блага громадянства радянського без особливої участі у боротьбі за своє звільнення»⁷³⁴.

На відміну від управлінців обласного та районного рівнів, які урядували під охороною НКВС (МВС) часто не полишаючи своїх кабінетів, сільський голова, втілюючи політику влади на селі як її представник, щодня наражав себе і свою родину на небезпеку. Опинившись між двох вогнів –

---

⁷³² ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 3636. Арк. 195–196.

⁷³³ Лист М. Хрущову від майора М. Бітюкова... С.18.

⁷³⁴ ДАЛО. Ф. 221. Оп. 2. Спр. 332. Арк. 57.

владою більшовиків і повстанцями, – більшість голів сільрад співпрацювала з тими й іншими, намагаючись збалансувати інтереси обох сторін на свій страх і ризик. Представники влади довгий час змушені були миритися з подібною ситуацією, будучи не в змозі щось змінити. Змальовуючи обставини, у яких доводилося працювати головам сільрад у західних областях, замнаркома торгівлі УРСР з кадрів Хименко доповідав у ЦК КП(б)У: «Зараз у селах західних областей радянська влада представлена призначеним райвиконкомом одним головою сільради, до речі буде сказано, що у більшості сіл його ніхто не обирав. Комісії при сільраді (культурна, земельна та інші не працюють, сесії сільрад не скликаються). Деякі голови сільрад стали на шлях потурання бандитам свого села, знаючи про їх місцезнаходження, не заявляють про них органам НКВС, більше того, постачають їх продовольством, одягом... Повинен зауважити, що більшість з цих голів сільрад акуратно і в строк виконують усі завдання вищих органів влади»⁷³⁵. Доповідаючи на V Пленумі Чернівецького обкому КП(б)У про ситуацію у області напередодні виборів до ВР СРСР його перший секретар І. Зеленюк також стверджував, що село Бережниця Вашківського району виконало хлібопоставки і для бандерівців, і для радянської влади і що подібні випадки мають місце у багатьох районах⁷³⁶. Осіб, які наважувалися протистояти повстанцям, чекала вірна смерть, адже вони могли розраховувати лише на себе. Наприклад, голова Лопушанської сільради Лановецького району Тернопільської області Григорій Ромашин впродовж кількох місяців 1946 року, забарикадувавшись у своїй хаті, щоночі відбивав атаки боївки ОУН. Керівники району між собою називали його «смертником» і казали: «Все одно бандити його вб'ють»⁷³⁷.

На голів сільрад було покладено виконання чи не найскладнішого завдання, яке стосувалося радянської регіону, – колективізацію одноосібних

⁷³⁵ Лист Замнаркома торгівлі УРСР по кадрах Хименко. 6 березня 1946 р. *ЦДАГО України*. Ф1. Оп. 30. Спр. 340. Арк. 85.

⁷³⁶ Стенограма V Пленуму Чернівецького обкому КП(б) України від 22 грудня 1945 р. *ДАЧО*. Ф. 1. Оп. 9. Спр. 38. Арк. 24.

⁷³⁷ Лист Замнаркома торгівлі УРСР по кадрах Хименка... Арк. 85.

селянських господарств. Попри те, що офіційно влада наголошувала на добровільному принципі організації колгоспів, очільників влади націлювали на інше: «Слід запам'ятати кожному голові виконкому районної та кожному голові виконкому сільської Ради, що сільське господарство за умов Радянської Влади мусить розвиватися лише в напрямку колгоспного господарства» та «самим головним завданням на даному етапі виконкомів районних та сільських Рад депутатів трудящих – це колективізація, організація бідняцьких та середняцьких господарств в колгоспи»⁷³⁸. З метою прискорення процесу суцільної колективізації радянська влада використовувала суперечності між різними категоріями селян, зокрема перерозподіл земель на користь бідняцьких господарств, що неминуче породжувало напругу в стосунках між заможними та незаможними прошарками західноукраїнського села. Водночас посилювався фіскальний тиск на селян, які відмовлялися від колективізації: норми поставок сільгосппродукції для одноосібних господарств були збільшені на 50% та на 1–3 місяці скорочені нормативні терміни їхньої здачі, скасовано усі пільги.

Голови сільрад особисто відповідали за виконання розпоряджень режиму в підпорядкованих їм населених пунктах. Осіб, які не справлялися з поставленими завданнями, викликали на засідання райвиконкомів та вимагали негайно виправити ситуацію, погрожуючи адміністративними стягненнями і кримінальною відповідальністю. Матеріали райвиконкомів містять чимало таких постанов. Так, рішенням Шумського райвиконкому Тернопільської області від 25 березня 1948 року голові сільської Ради с. Сураж Антонюкові вказано на його незадовільну роботу та зобов'язано впродовж 10 днів «докорінно поліпшити виконання планів с/г продуктів і мобілізації коштів», інакше до нього будуть застосовані суворі стягнення⁷³⁹.

---

⁷³⁸ Доповідь про роботу районних та сільських Рад депутатів трудящих (30.01.1948 р. на нараді голів райвиконкомів Тернопільської області). ДАТО. Ф. 1833. Оп. 2. Спр. 135. Арк. 5, 11.

⁷³⁹ Рішення № 56 Шумського виконкому райради депутатів трудящих від 25 березня 1948 р. ДАТО. Ф. 1833. Оп. 1. Спр. 1190. Арк. 2.

Непоодинокими були випадки, коли представники влади на селі ставали жертвами партпрацівників та силовиків. Зокрема, у березні 1946 р. голову Сопошинської сільради (Львівщина) Струка, його заступника М. Гинджало та секретаря сільради В. Гинджало кілька разів заарештовували через негаразди з організацією колгоспу у селі⁷⁴⁰. А голову сільради с. Дроздовичі Брудного у лютому 1946 р. заарештували на 6 діб за розпорядженням секретаря Гордоцького райкому КП(б)У Львівської області Шпитяка за невиконання молокопоставок по селу⁷⁴¹. Секретар Колківського РК КП(б)У Волинської області В. Улянов у серпні 1945 р., займаючись масовим обшуками та вилученням хліба у с. Підцаревичі, побив голову сільради Сидорука⁷⁴². Начальник штабу Вишковського винищувального батальйона Чернівецької області В.П. Андреев без суду і слідства вбив голову сільради у с. Вишків через підозру у співпраці з повстанцями, а дільничний уповноважений міліції Чернівецької області Д.А. Шкурюк з цих же мотивів вбив голову сільради у с. Рівне⁷⁴³.

Чимало злочинів чинили і самі голови сільрад, адже до керівництва у багатьох селах прийшов не надто моральний елемент. Районне начальство закривало очі на їхні неконституційні і навіть злочинні дії, якщо вони були спрямовані на виконання владних розпоряджень. Для прикладу, голова Біло-Джарівської сільради Порицького району Волинської області Іван Пашко систематично бив громадян, влаштовував незаконні обшуки і вилучення майна, яке привласнював. Шляхом погроз примушував вступати з ним у інтимні зв'язки жінок військовослужбовців та неповнолітніх дівчат⁷⁴⁴. У Глибоцькому районі Чернівецької області голова сільради с. Волчиська Д.Г. Лишук разом зі своїм заступником С.А. Іонеску та бійцями

---

⁷⁴⁰ Довідка про допущені викривлення та порушення радянської законності під час організації колгоспів та створення винищувальних батальйонів у Львівській області. 1946. Арк. 39–43.

⁷⁴¹ ЦДАВО України. Ф.1 Оп. 23 Спр. 3624. Арк. 34–35.

⁷⁴² Там само. Арк. 73.

⁷⁴³ Там само. Арк. 72.

⁷⁴⁴ Там само. Арк. 74.

винищувального батальйону викликав у сільраду громадянина Г.О. Самушка (65-ти років) і побив його за невчасно зданий цукровою буряк⁷⁴⁵. Чимало голів сільрад були задіяні у фінансових махінаціях. Голова земельної комісії с. Жирівка Сокольницького району Львівської області І. Фендю за хабарі здійснював фіктивне роздрібнення земельних ділянок заможних господарств з метою зменшення хлібопоставок з кожної. Він діяв спільно з секретарем Сокольницького райкому КП(б)У Невоєнним, уповноваженим райкому КП(б)У Урусовим та районним уповноваженим Міністерства заготівлі Малиновським, які отримували від нього грошові винагороди⁷⁴⁶.

Отже, друга радянська західноукраїнського регіону здійснювалася комуністами значно жорсткішими методами через масовий спротив населення, яке не бажало підпорядковуватися радянським органам влади. Весь управлінський алгоритм і технології кадрового комплектування, організації роботи на місцях, ухвалення та виконання рішень визначалися союзним та республіканськими центрами, не залишаючи місцевим керівникам простору для прийняття власних рішень. Засилля приїжджих керівників в управлінських структурах регіону забезпечувало представникам режиму неухильне виконання політики партії на місцях, проте не сприяло налагодженню продуктивних стосунків з місцевим населенням, що негативно позначалося на всіх сферах життєдіяльності суспільства. Особливо гостро дискримінація місцевих кадрів відчувалася в кінці 1940-х – на початку 1950-х років, коли внаслідок розвитку освіти значно збільшилась кількість кваліфікованих місцевих кадрів, які здатні були займати керівні посади.

Управлінська сфера місцевих органів влади внаслідок підпорядкування парткомітетам була надзвичайно вузькою та другорядною, не мала самостійної фінансової і матеріальної бази, а тому не могла належним чином впливати на суспільно-економічний розвиток регіону.

---

⁷⁴⁵ Там само. Арк. 72–73.

⁷⁴⁶ Специальное сообщение об аресте секретаря земельной комиссии С. Жировка Сокольницького района Львовской области – И. Фендю. *ГДА СБУ*. Ф.16. Оп. 1. Спр. 579. Арк. 7–8.

Першочергове вирішення загальнодержавних та економічних проблем обмежувало ресурси місцевих органів влади, позбавляло їх бази для розвитку підпорядкованих громад і територій. Однак, працюючи в єдиній упряжці з партійними та вищими виконавчими органами влади, радянські працівники несли відповідальність за реалізацію політики партії у регіоні, а в водночас ставали причетними до зловживань та корупційних дій номенклатури. Особливо складним було становище голів сільрад, які часто виступали заручниками непростої ситуації у регіоні, що була пов'язана з діяльністю учасників національно-визвольного руху та домінуванням антирадянських настроїв серед місцевого населення.

РОЗДІЛ 7. Реакція суспільства.

7.1 Політичні настрої населення.

Настрої населення у період проведення виборчих кампаній стали предметом інформаційно-аналітичної діяльності органів держбезпеки, які ретельно фіксували провладні та антирадянські репліки громадян, використовуючи з цією метою завербованих агентів з цивільного населення. Однак, ці матеріали не містять достовірних статистичних даних, адже політична заангажованість працівників спецслужб перешкоджала їхньому об'єктивному аналізу. Звіти очільників НКДБ зазвичай починалися словами про те, що основна маса населення українських областей висловлює зацікавлення заходами влади з підготовки виборів до ВР СРСР та УРСР і готова проголосувати за кандидатів блоку комуністів і безпартійних та що лише «антирадянські елементи» й незначна відстала частина населення продовжують розповсюджувати наклепницькі та провокаційні чутки у зв'язку з виборами⁷⁴⁷. Назовні усе виглядало саме так, проте аналіз сукупності різноманітних джерел наводить на думку, що противників радянської демократії в УРСР було значно більше, а панегірики на адресу вождя і Комуністичної партії, виголошені на передвиборчих зборах чи у день виборів, не можна вважати щирими. Вони стали наслідком вправної організаційно-політичної роботи партійних осередків, які заздалегідь опрацьовували сценарії передвиборчих зборів, призначали виступантів та редагували їхні промови⁷⁴⁸. Висловлювання громадян біля виборчих урн перед опусканням бюлетенів були схожими, як дві краплі води, що зайвий раз підтверджувало керованість процесу. За таких обставин вибори перетворювалися у ритуал демонстрації вірнопідданства правлячій верхівці,

---

⁷⁴⁷ Специальное сообщение об активных антисоветских проявлениях, реакциях и мероприятиях НКГБ в связи с предстоящими выборами в Верховный Совет СССР на территории западных областей Украины. 1946. 23 січня. *ГДА СБУ*. Ф.16. Оп. 1. Спр. 562. Арк. 34 зв.

⁷⁴⁸ *Кимерлинг А.* «Кто портит бюллетени, тот в союзе недовольных». Протестное поведение избирателя поздней сталинской эпохи. URL: <http://magazines.russ.ru/oz/2013/1/30k.html> (дата звернення – 26.04.2019 р.)

порушувати який, попри виразну незгоду з діями режиму, наважувалися лише одиниці. Як писав відомий ідеолог ОУН Ярослав Старух, «велика частина населення Советського Союзу пригнічена від довгих років пануючим диктаторським режимом стероризована до крайності не іставляла активного масового опору, але виконувала з німою резигнацією накинену їй роллю “виборців”»⁷⁴⁹.

Сучасні зарубіжні та вітчизняні дослідники неодноразово вказували на химерність міфологеми про «політичну монолітність радянського суспільства», проте виокремити у відсотковому відношенні кількість опозиційно налаштованих до влади громадян ніхто не наважувався. Доволі глибоко відтворила настрої радянського електорату російська дослідниця Анна Кімерлінг, яка, досліджуючи виборчі кампанії в СРСР сталінської доби, диференціювала декілька типів виборців у залежності від їхнього ставлення до виборчого процесу:

1) «активісти». Вони повністю підтримували владу і активно включалися в кампанію;

2) «лукаві», або «активісти з особистим інтересом». Вони брали участь в кампанії, розраховуючи залагодити у такий спосіб свої повсякденні проблеми;

3) «ухильники». Частина їх у будь-який спосіб намагалася уникнути участі у виборах, а частина висловлювала своє негативне ставлення у відкритій чи прихованій формах;

4) «конформісти». Вони приходили на вибори і голосували як треба, не виявляючи будь-якої активності⁷⁵⁰.

⁷⁴⁹ Стояр *Вибори в ССРСР 1947 р. ГДА СБУ. Ф.13. Спр. 376. Т. 38. Арк. 56.*

⁷⁵⁰ *Кімерлінг А. Выборы в Верховный Совет СССР 1946 года в Молотовской области как пример мобилизационной политической кампании. Вестник Пермского университета. Серия: История. Пермь, 2016. Вып.4 (35). С.109 URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/vybory-v-verhovnyy-sovet-sssr-1946-goda-v-molotovskoy-oblasti-kak-primer-mobilizatsionnoy-politicheskoy-kampanii>. (дата зверення – 23.08.2019 р.)*

Наведена А. Кімерлінг схема розшарування політичних настроїв громадян СРСР у стосунку до радянських виборчих кампаній заперечує офіційні результати виборів, відповідно до яких кількість незадоволених політикою режиму зазвичай не перевищувала 1–2%. На думку дослідниці, у Радянському Союзі переважав саме протестний електорат, хоча через загрозу репресій більшість громадян не виявляли свого справжнього ставлення до виборів. Однак, на це спромоглися мешканці новоприєднаних Радянським Союзом територій, де стосунки влади й населення внаслідок нетривалого панування радянського режиму ще не встигли набути ознак соціальної мімікрії. Маючи досвід проживання у відносно демократичних країнах, люди плекали надію позбутися окупаційної влади шляхом її делегітимізації під час виборів. Отже, застосування регіонального підходу до висвітлення проблеми дозволяє виявити ширшу варіативність електоральних настроїв у СРСР. Зокрема, шкала градації, запропонована А. Кімерлінг, буде неповною, якщо її застосувати до оцінювання ситуації з виборами у західних областях УРСР повоєнного періоду.

Ставлення населення західноукраїнських областей до радянських виборчих кампаній зумовлювалося дорадянським досвідом участі у парламентських структурах Австрії, міжвоєнної Польщі, Румунії та Чехословаччини, загальним негативним сприйняттям радянського режиму, а також було віддзеркаленням непростой суспільно-політичної ситуації у регіоні, де влада, не зумівши приборкати самостійницьких прагнень населення, жорстко розправлялася з учасниками національно-визвольного руху. Причини нелояльних щодо влади виявів західноукраїнського населення крилися у форсованому впровадженні радянських стандартів життя, що супроводжувалося брутальною зневагою до місцевих традицій, примусом та агресією. Як наслідок, люди не лише демонстрували негативне ставлення до владних розпоряджень та ідеологічної політики партії, а й чинили їм спротив, зокрема і збройними методами.

З огляду на це, до названих А. Кімерлінг груп виборців, які, безперечно, існували і в західноукраїнському суспільстві, хоча й у інших співвідношеннях, слід додати:

5) «протестний елемент» – виборці, які публічно відмовлялися брати участь у голосуванні, незважаючи на терор та примус з боку влади. Ця група була найбільшою за кількістю;

6) «бунтівники» – виборці, які не лише відмовлялися голосувати, але й закликали до цього інших, детонуючи ланцюгову реакцію протестів. Вони вдавалися до застосовування сили у відповідь на державний терор: били представників влади, вчиняли компрометуючі владу дії;

7) «жертви» – голосували під терором влади або відмовлялися голосувати через страх бути знищеними повстанцями;

8) «учасники націоналістичного підпілля» – проводили численні антивиборчі акції, а також зі зброєю в руках намагалися перешкодити проведенню виборів.

До того ж, кожна із окреслених А. Кімерлінг груп виборців у західноукраїнському регіоні мала свої особливості. Зокрема, так звані «активісти», тобто виборці, які голосували свідомо, в середовищі західноукраїнського суспільства були представлені передовсім членами адміністрації та представниками силових відомств, головами колгоспів, червоноармійцями, активістами-комсомольцями. Якщо урахувати, що місцевих серед цих категорій населення було мало, то стає зрозумілим, що ця група виборців жодним чином не відображала ставлення західних українців до виборів. А значна частина сільської адміністрації, яка переважно складалася з місцевих, долучалася до активних чи пасивних форм протестів, виявляючи солідарність з настроями населення. Зокрема, матеріали спецслужб засвідчують, що часто відмовлялися голосувати голови сілрад та їхні секретарі, члени виборчих комісій, учителі, священники. Рівно ж, «лукавих» та «конформістів» серед західноукраїнських виборців

нараховувалися одиниці, адже колаборувати з новою владою у цей період, з огляду на діяльність оунівського підпілля, було небезпечним для життя.

Найчисельнішу групу серед західноукраїнських виборців становили радикально налаштовані громадяни, які перебували під впливом ОУН і УПА та чинили активний спротив «виборам без вибору». На відміну від мешканців інших регіонів УРСР, які зазвичай виражали своє справжнє ставлення до радянських виборчих кампаній лише у кулуарних розмовах чи роблячи потай написи на бюлетенях, західні українці не боялися висловлювати антирадянські настрої публічно. Спираючись на підтримку націоналістичного підпілля, вони відмовлялися брати участь у передвиборчих заходах, відверто звинувачували представників влади у злочинах проти власного народу. Багатий матеріал з цього приводу міститься у звітах очільників НКВС (МВС), НКДБ (МДБ) та провідників ОУН, які мали завдання ретельно фіксувати виборчу дійсність. Зокрема, під час передвиборчого мітингу в с. Томашівці Войнилівського району Станіславської області 8 лютого 1946 р. люди заявили районному начальству: «Не підемо голосувати. Ви вбиваєте наших чоловіків! Ви нас грабуєте і виголоджуєте! Припиніть боротьбу проти ОУН і УПА! Ви окупанти! Геть з України!»⁷⁵¹ Рівно ж, у с. Броничари (насправді – Брониця) на Львівщині у день виборів до ВР СРСР 10 лютого 1946 р. селяни кричали: «Не підемо до виборів! Везіть нас у Сибір!»⁷⁵².

Особливу активність під час протестів виявляли жінки, що пояснювалося не лише тим, що післявоєнне суспільство було передовсім жіночим⁷⁵³, а й особливою роллю жінки як матері та дружини, покликаної оберігати сім'ю. Жінки не могли пробачити представникам влади грабіжницької політики хлібопоставок, що прирекла їхні родини на голод.

---

⁷⁵¹ Віктор П. Як проходили «вибори» до Верховної Ради ССРСР в західних областях так званої Української РСР. *ГДА СБУ*. Ф.13. Спр. 376. Т. 38. Арк. 41–52.

⁷⁵² Перебіг виборів до Верховної Ради Союзу РСР. 1946 р., 14 лютого. *ГДА СБУ*. Ф. 13. Спр. 372. Т. 51. Арк. 64.

⁷⁵³ Зубкова Е.Ю. Послевоенное советское общество: политика и повседневность, 1945–1953. Москва, 2000. С. 25–26.

Вони першими виступали на мітингах, зчиняючи антиурядові заколоти, нищили бюлетені тощо. Зокрема, у с. Довгомостиська Судово-Вишнянського району Львівської області жінка вигнала агітаторів з хати зі словами: «Безбожники, комуністи, що ви в мене хочете, чого ви напали на мене, я голосувати не буду, бо не маю за що. Я з голоду гину, не маю куска хліба, не маю бараболі, ні чим палити. Чому ви мене не питаєте, чого я потребую, а голосу в мене жадаєте. Забирайтеся від мене, рабутьники»⁷⁵⁴. Анна Рошук із с. Новостав Луцького району Волинської області, обрана заочно членом виборчої комісії у листопаді 1947 р. (перед виборами до місцевих Рад), з обуренням казала: «Не діждуть вони (большевики) того, щоб я їм служила. Хіба в них є правда? Позаочно мене вибирати. Та це ж безправ'я! Краще в тюрму піду, а служити їм не буду!»⁷⁵⁵ А мешканка с. Меденичі на Дрогобиччині Марія Зварич, коли її змушували голосувати, сказала: «Йдіть повісьтеся за Сталіна, а я за вашого кандидата не піду голосувати»⁷⁵⁶. Інколи дії жінок ставали причиною зриву виборів, як це було у с. Перегінсько на Станіславщині, де жінки, обурені застосуванням до них сили, розігнали виборчу комісію, поламали столи у приміщенні сільради та, забравши виборчу документацію, розійшлися по домівках⁷⁵⁷. Агресія жінок не спадала навіть перед загрозою арештів чи депортацій. Багато з них відповідали кривдникам: «Не страште мене Сибіром, там мені гірше не буде, а голосувати не буду. Виноситься з хати»⁷⁵⁸.

Протестна позиція західних українців була вмотивована політичними, економічними, соціально-побутовими, а також морально-психологічними аспектами. Зокрема, на політичні настрої населення виразно впливали

⁷⁵⁴ Звіт з «виборів» у Верховну Раду УРСР дня 9.ІІ.1947 р. *ГДА СБУ. Ф.13*. Спр. 376. Т. 39. Арк. 129

⁷⁵⁵ *Інформатор*. 1947. №4. *ГДА СБУ. Ф.13*. Спр. 376. Т. 22. Арк. 258–259.

⁷⁵⁶ Звіт про т. зв. вибори до т. зв. Верховної Ради УРСР, що відбулися 9-го лютого 1947 р. Р-н Шумськ. *ГДА СБУ. Ф.13*. Спр. 376. Т.39. Арк. 142.

⁷⁵⁷ Звіт з переведених большевиками виборів до ВР СРСР, район Войнилів. Лютий 1946 р. – 16. 07. 1946 р. *ГДА СБУ. Ф.13*. Спр. 376. Т. 38. Арк. 251.

⁷⁵⁸ Звіт з «виборів» у Верховну Раду УРСР дня 9.ІІ.1947 р. *ГДА СБУ. Ф.13*. Спр. 376. Т. 39. Арк. 129.

економічна ситуація в державі та побутові проблеми людей. Перебої з постачанням хліба, нестача продуктів та речей першої необхідності викликали негативне ставлення до влади та її очільників. Зокрема, в одному зі звітів ОУН зафіксовано випадок, коли жінка, стоячи перед наліпленим на стіні будинку портретом Сталіна і показуючи йому свої подерті черевики, промовляла: «Ти, злодюго, хочеш, щоб я за тебе голосувала, за ті подерті черевики...ой, не діждеш цього»⁷⁵⁹. Бурхливу емоційну реакцію викликала у людей байдужість представників влади до вирішення їхніх щоденних проблем: «Чому ви нас не питаєте, чи маємо що їсти, тільки говорите за кого маємо голосувати. На кого ми будемо голосувати? Хіба на того що забрав від нас хліб?»⁷⁶⁰ – запитували представників влади селяни с. Ходаки Шумського району Тернопільської області А у с. Дитятичі на Львівщині селяни відверто заявили, що не будуть підтримувати представників влади, яка доводить своїх громадян до повного зубожіння: «Ми не знаємо жодного кандидата і не маємо за кого голосувати. Ви ограбили в нас весь хліб і нам скоро прийдеться йти на жеври, так, як ходять ваші зі сходу»⁷⁶¹. Рівно ж у с. Дроздовичі на Добромильщині на заклик агітатора виконати перед виборами свій обов'язок перед державою люди зреагували словами: «Контингент здай, молоко здай, гроші позич, картоплю, зерно продай примусово задармо, і за ті всі «блага» мушиш піти ще голосувати на тих, що тебе грабують і щоб могли ще краще грабувати»⁷⁶².

Впродовж 1946–1947 рр. протести населення значною мірою мотивувалися надіями населення на зміни міжнародно-політичної обстановки у зв'язку з загостренням відносин між США та СРСР. Люди наголошували на відсутності свободи в СРСР та прагнули змін навіть ціною

⁷⁵⁹ Вибори у Верховну Раду СРСР 10 лютого 1946 р. і більшовицька підготовка до них. Велико-Глубічівський р-н. *ГДА СБУ. Ф.13*. Спр. 376. Т.38. Арк. 53.

⁷⁶⁰ Звіт про т. зв. вибори до Верховної Ради УРСР, що відбулися 9.ІІ.1947 р., р-н Шумськ. *ГДА СБУ. Ф.13*. Спр. 376. Т. 39. Арк. 131

⁷⁶¹ Звіт з «виборів» у Верховну Раду УРСР дня 9.ІІ.1947 р. *ГДА СБУ. Ф.13*. Спр. 376. Т. 39. Арк. 126.

⁷⁶² Звіт про т. зв. вибори до Верховної Ради УРСР, що відбулися 9.ІІ.1947 р., р-н Шумськ. ... Арк. 133–146.

нової війни. «Доки ця зараза, чума, голота буде нас мучити і брехати. Боже, Боже, дай вже раз ту війну, щоб ця голота пропала раз на все, щоб не їла нас і наших печінок»⁷⁶³. Значна частина західних українців повторювала у розмовах різноманітні кліше, нав'язані пропагандою ОУН. Мовляв, «західнякам голосувати нема чого, все одно нас скоро звільнять англійці і американці»⁷⁶⁴.

Значна частина населення наївно плекала надії, що після негативного результату голосування большевики будуть усунені з Західної України. Наприклад, працівниця Вашківського радгоспу Чернівецької області К.А. Татарина заявила: «Радянській владі на Буковині залишилося існувати недовго, тому що при виборах народ тайним голосуванням не віддасть свої голоси за радянських людей та їх представників, а вибере своїх людей»⁷⁶⁵. Люди, пов'язані з ОУН і УПА, зумисно розповсюджували такі та подібні чутки (шептана пропаганда), які працювали на зрив виборчого процесу та дискредитацію влади. Зокрема, учень 7 класу середньої школи № 44 м. Львова Н.Т. Клеван говорив: «Москалі під виглядом складання списків виборців, складали списки всіх українців для вивозу у Сибір. На Левандівці теж складали списки ніби виборців, а тепер, хто потрапив у ці списки, війська НКВС машинами вивозять на ст. Львів для відправки у Сибір»⁷⁶⁶.

Важливими акторами, які впливали на протестну позицію західноукраїнського суспільства у повоєнний період, стали учасники національно-визвольного руху. Прочитавши листівки підпілля, люди говорили один одному: «Жодний українець не сміє голосувати за

⁷⁶³ Суспільно-політичний огляд терену. Р-н Букачівці. 31 грудня 1945 р. *ГДА СБУ. Ф.13. Спр. 376. Т. 71. Арк. 347-347зв.*

⁷⁶⁴ Специальное сообщение об активных антисоветских проявлениях, реакциях и мероприятиях НКГБ в связи с предстоящими выборами в Верховный Совет СССР на территории западных областей Украины. *ГДА СБУ. Ф.16. Оп. 1. Спр. 562. Арк. 34 зв.*

⁷⁶⁵ Специальное сообщение о реакциях населения Украины и антисоветских проявлениях в связи с предстоящими выборами в Верховный Совет СССР. 1946 г. 9 января. *ГДА СБУ. Ф.16. Оп. 1. Спр. 560. Арк. 10.*

⁷⁶⁶ Специальное сообщение об активных антисоветских проявлениях, реакциях и мероприятиях НКГБ в связи с предстоящими выборами в Верховный Совет СССР на территории западных областей Украины. *ГДА СБУ. Ф.16. Оп. 1. Спр. 562. Арк. 35 зв.*

большевиків», – або: «Сусіде, ми не повинні голосувати за большевицьку зграю»⁷⁶⁷ Свою рішучість селяни підтверджували словами: «Я не піду голосувати, хоч би мене мали розстріляти», або: «Я не буду (голосувати), хоч би ви мене на місці вбили»⁷⁶⁸. Не володіючи політичною риторикою, місцеві мешканці знаходили спосіб відстоювати свої переконання. На звинувачення представника влади у підтримці бандерівського руху, старенький мешканець с. Мокряни Мостиського району Львівської області відповів: «Ми горді з цього, що ми «бандьори», а ви всі москалі – жуліки»⁷⁶⁹.

У людей, які не витримали знущань та вимушено проголосували, виникало почуття вини, адже вони звикли усвідомлювати ціну свого голосу. Добре розуміючи, що їхні вчинки не впливають на результати голосування, вони все ж плакали і примовляли: «Продалисьмо Україну»⁷⁷⁰. А селянин Михайло Кулинич, коли сусіди його звинуватили у тому, що він добровільно проголосував, виправдовувався перед людьми, що ходив до церкви, а не до сільради, говорячи: «Чому ж я мав би бути виродком»⁷⁷¹. Подібно жінка десятника зі с. Підгірки Калуського району Станіславської області, звертаючись до свого чоловіка, якого більшовики єдиного в селі погрозами примусили голосувати, сказала: «Ти, зраднику, ти хочеш, щоб на мене й всіх дітей люди пальцями показували?»⁷⁷² Отже, населення твердо дотримувалося бойкоту виборів, а відхилення від цієї позиції сприймалося як зрада або аномальна поведінка.

Протести мали виразну соціальну диференціацію. Якщо селяни в основному наголошували на грабїжницькій економічній політиці радянської влади, вимагали припинити незаконні репресії, то інтелігенти вказували на хиби радянської виборчої системи, її невідповідність конституційним нормам,

⁷⁶⁷ Звіт з «виборів» у Верховну Раду УССР дня 9.ІІ.1947 р. *ГДА СБУ. Ф.13. Спр. 376. Т.39. Арк. 125.*

⁷⁶⁸ Там само.

⁷⁶⁹ Там само.

⁷⁷⁰ *ГДА СБУ. Ф.13. Спр. 376. Т.38. Арк. 277.*

⁷⁷¹ Звіт про т. зв. вибори до т. зв. Верховної Ради УССР, що відбулися 9-го лютого 1947 р. *ГДА СБУ. Ф.13. Спр. 376. Т.39. Арк. 144.*

⁷⁷² Літопис УПА /за ред. Є. Штендери. Торонто, 1982. Т. 9. Кн. друга: 1946–1948 рр. С. 292.

порушення виборчого законодавства організаторами виборчого процесу. Зокрема, бухгалтер Львівського Державного університету С.М. Український висловив незадоволення радянським виборчим законом, який не забезпечував свободи вибору: «У нас передвиборча кампанія перетворюється у справжню комедію, ніде, окрім СРСР, влада не втручається у проведення виборів. У інших країнах кожна партія висуває свого кандидата, критикує інших, а у нас спробуй критикувати. Це не демократія»⁷⁷³. А аспірант Львівського політехнічного інституту Шаповалов наголосив на підконтрольності радянських виборів партійним органам, що несумісне із демократією. Порівнявши механізм реалізації виборчих прав в СРСР із ситуацією з виборами в інших державах, він сказав: «У нашій країні багато говорять про демократію, а в інших країнах – про неї мовчать, але виявляється там вибирають до Уряду представників всіх партій, а у нас вибирають навіть президію для ведення якихось зборів, і то головуючий надає слово товаришу, який виступає із заздалегідь складеним списком членів президії – ось вам і вся демократія»⁷⁷⁴.

Маючи досвід участі у парламентських структурах західноєвропейських держав, західні українці порівнювали радянську виборчу систему зі зразками європейських виборчих практик, що допомагало їм чітко бачити хиби радянської виборчої дійсності. Зокрема, студент 5 курсу Львівського політехнічного інституту співставив радянські вибори із виборами до Польського Сейму й висловився на користь останніх: «Вибори у ВР СРСР відбуваються таким чином, що вибирають заздалегідь визначену кандидатуру, до того ж у виборчий бюлетень потрапляє лише один оцей кандидат. Ось під час виборів до Польського сейму, кандидатів було значно більше, ніж потрібно обрати, а тому надавалася можливість викреслити

---

⁷⁷³ Специальное сообщение об активных антисоветских проявлениях, реакциях и мероприятиях НКГБ в связи с предстоящими выборами в Верховный Совет СССР на территории западных областей Украины ... Арк. 34зв.

⁷⁷⁴ Специальное сообщение о реакциях населения Украины и антисоветских проявлениях в связи с предстоящими выборами в Верховный Совет СССР 1946. 9 января ... Арк. 9.

небажаного кандидата. За польської влади голосував тільки той, хто хотів, а хто не хотів, той навіть не йшов на вибори»⁷⁷⁵. Слова працівника відділу робітничого постачання станції Чоп Закарпатської області Василя Шапочкіна також свідчать про те, що мешканці західного регіону України звикли до інших стандартів проведення виборів й сприймали радянську виборчу систему як ошуканство: «Де тут таємне голосування, про яке пишуть, кабінки для голосування не мають дверей, а лише завішані полотном, це обман людей»⁷⁷⁶.

Протестні настрої західноукраїнського населення підтримували учителі, серед них і ті, які прибули на роботу зі східних областей СРСР. Відмовляючись голосувати, вони пояснювали свою позицію неприйняттям дій влади, яка застосовувала силу до своїх громадян. Зокрема, одна з учительок-східнячок, коли її назвали бандерівкою за симпатії до місцевого населення, сказала: «Ви самі наробили тих «бандерів», тому що сталінська Конституція не наказує так відноситися до народу, як ви поступаєте»⁷⁷⁷. Непоодинокими були випадки, коли учителі нехтували обов'язками членів виборчих комісій або уникали голосування, переховуючись у день виборів разом з батьками учнів. Масовість цього явища відзначив секретар Дрогобицького обкому КП(б)У з пропаганди Богданов, який, підводячи підсумки роботи парторганізації з проведення виборів, сказав: «у партійного керівництва склалося враження, що багато хто з місцевих вчителів утягнутий в оунівську організацію, активно працює на їх користь... Багато вчителів виявилися чи націоналістами чи їх пособниками»⁷⁷⁸.

До протестів активно долучалися червоноармійці та інваліди Червоної армії, які після війни були полишені владою напризволяще. Вони цілком відкрито висловлювали свої думки: «За ту зломану ногу не буду голосувати». Інші закидали представникам влади передовсім економічні негаразди: «За що

⁷⁷⁵ Там само. Арк. 10–11.

⁷⁷⁶ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 741. Арк. 53

⁷⁷⁷ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т.38. Арк. 293 зв.

⁷⁷⁸ Стенограма зборів обласного партійного активу Дрогобицької парторганізації. 1946 р., 16 лютого. ДАЛО. Ф. 5001. Оп. 7. Спр. 20. Арк. 12.

маю голосувати? За зграю батярів, чи за це, що за 29 цтн. збіжжя, яке здав на контингент, держава мені заплатила стільки, що купив 100 штук папіросів і полотна на пішву. За таких дідів голосувати не буду»⁷⁷⁹.

Масово намагалися ухилитися від голосування служителі культу, пояснюючи свою позицію релігійними переконаннями або ж суспільними настроями. «Якщо проголосує 80% населення, то й я проголосую, жию з людьми та й роблю те, що люди роблять», – відповів представникам влади о. Степан Наконечний із с. Віжомля Яворівського району Львівської області Священники, як представники західноукраїнської інтелігенції та її найбільш освічена верства, також цілком усвідомлювали антидемократичність сталінських виборів: «Вибори – це тільки шантаж, який Радянський уряд застосовує у стосунку до свого населення. Т. як насправді голосує одна тільки партія, а права населення ігноруються»⁷⁸⁰, – охарактеризував радянську виборчу систему священник із с. Тростянець Ківерецького району Волинської області. Лише окремі душпастирі виявляли бажання співпрацювати з владою. Так, парох с. Кальна Болехівського району Дрогобицької області О. Лабенський проводив активну передвиборчу агітацію, а у день виборів до ВР СРСР 9 лютого 1946 р. проголосував першим, вкинувши в урну два голоси – за себе і за дружину, що обурило селян, які говорили: «Ми можемо витерпіти побої, вивози, арешти, а чому не може священник?»⁷⁸¹.

Дещо відмінними політичними настроями були опановані мешканці Закарпаття, які стали громадянами УРСР щойно 1945 року й не встигли до кінця спізнати сутність радянських новозмін. Тут, як і в Галичині, впродовж 1939–1941 рр., багато людей плекали надії на корисні для себе зміни у зв'язку зі встановленням радянського режиму. Тому більшість людей

⁷⁷⁹ Звіт з «виборів» у Верховну Раду УССР дня 9.ІІ.1947 р. *ГДА СБУ. Ф.13. Спр. 376. Т.39. Арк. 109–130.*

⁷⁸⁰ Специальное сообщение об активных антисоветских проявлениях, реакциях и мероприятиях НКГБ в связи с предстоящими выборами в Верховный Совет СССР... *Арк. 36.*

⁷⁸¹ *ГДА СБУ. Ф.13. Спр. 376. Т.38. Арк. 264.*

добровільно віддавали свій голос за ставлеників компартії. Однак, працівниками НКВС були також зафіксовані численні випадки невдоволення людей діями нової влади. Мешканець с. Комарівці (Ужгородський район) І. Дзанько, натякаючи на економічні негаразди, заявив: «Краще жити без радянської влади, бо з нею з голоду помреш»⁷⁸². Найбільше протестів спрямовувалося проти запровадження колгоспів. Так, у с. Великі Лучки Мукачівського району під час зборів з організації колгоспу люди вигукували антирадянські гасла та заявляли: «Нам не треба колгоспу!»⁷⁸³. Подібні протести включно з розповсюдженням листівок та вбивствами окремих представників влади впродовж 1946–1948 рр. відбулися у с. Великий Бичків Рахівського району, селах Ірлява та Велика Доброня Ужгородського району, с. Вари Березівського району, Угля та Діброва Тячівського району та інших населених пунктах Закарпатської області⁷⁸⁴. У зв'язку з цим багато закарпатців закликали краян не голосувати за блок комуністів і безпартійних, а вдаватися до альтернативи. Так, один з мешканців с. Порошково написав на бюлетені: «Комуністів нам не треба, бо вони нас з'їли. Нам треба чехів»⁷⁸⁵. А у с. Розтока на Рахівщині виявлено листівку, яка закликала голосувати за Бенеша⁷⁸⁶.

Анонімним способом висловлювання антирадянських настроїв були написи на бюлетенях на кшталт: «Геть комууну!!!», «Голосую за Бандеру!!!», «Хочемо самостійної України!!!», «Смерть Сталіну!!!» та інші. Інколи до урн потрапляли записки антирадянського спрямування, дуже лаконічні, проте з надзвичайно виразним змістом. Наприклад, о. Роман Литвин із с. Ілем'я Долинського району Станіславської обл. написав на бюлетені: «Я голосував під примусом і голос віддав на Господа Бога»⁷⁸⁷. Це явище було дуже

⁷⁸² ДАЗО. Ф.П-1. Оп. 1. Спр. 104. Арк. 25.

⁷⁸³ Міщанин В. Радянська Закарпаття 1944–1950 рр. ... С.374–475.

⁷⁸⁴ Там само. С. 377–379

⁷⁸⁵ ДАЗО. Ф.П-1. Оп. 1. Спр. 278. Арк. 148.

⁷⁸⁶ Міщанин В. Радянська Закарпаття... С.373.

⁷⁸⁷ Звіт з виборів у Верховну Раду СРСР (Долинщина). Лютий. 1946 р. ГДА СБУ. Ф.13. Спр. 376. Т.38. Арк. 142.

поширеним, хоча автор надзвичайно ризикував, опускаючи в урну бюлетень зі своїм автографом, адже на невеликій виборчій дільниці його було дуже легко ідентифікувати за почерком. Інколи до урн потрапляли чисті листки паперу або листівки ОУН, які громадяни кидали замість бюлетенів, висловлюючи протест проти керованої «сталінської демократії».

Населення своєрідно інтерпретувало виборчу дійсність, змальовуючи її з погляду свого досвіду та національних традицій. Більшовиків з урнами, які ходили від хати до хати, селяни негайно прозвали колядниками⁷⁸⁸. Хату в с. Тростянець Долинського району Станіславської області, у якій били і катували виборців, змушуючи їх голосувати, названо «чистилицем»⁷⁸⁹. А самих енкаведистів асоційовано з нечистою силою: «Схопили ті урни, як чорти душі, і потаскали»⁷⁹⁰. Політичні настрої населення знайшли відображення також у народній творчості. Населення складало пісні, коломийки, прислів'я та примовки, висміюючи злочинну систему влади, незаконні дії радянських урядовців тощо. Зокрема, ситуацію, коли енкаведисти звільняли людей від голосування в обмін на надані їм харчі або спиртні напої, селяни змалювали так: «Водкі попіл, куріцу схватіл, от голосованія увольніл»⁷⁹¹. А непросте становище селян, яким за добровільну участь у голосуванні загрожували розправою учасники націоналістичного підпілля, інтерпретувалося у прислів'я: «Голос у скриньку – голову на ялинку».

Негативне ставлення селян до виборчого процесу та радянської влади загалом відображено у народних піснях-коломийках з виразним антисемітським підтекстом, адже багато виборців ототожнювали владу і євреїв, євреїв і комуністів:

⁷⁸⁸ Звіт з виборів у Верховну Раду СРСР (Долинщина). Лютий. 1946 р. *ГДА СБУ. Ф.13. Спр. 376. Т.38. Арк. 141.*

⁷⁸⁹ День «виборів» в селі Тростянець. *ГДА СБУ. Ф.13. Спр. 376. Т.38. Арк. 275.*

⁷⁹⁰ Вибори у Верховну Раду СРСР 10 лютого 1946 р. і більшовицька підготовка до них. Велико-Глубічівський р-н. *ГДА СБУ. Ф.13. Спр. 376. Т.38. Арк. 53–54.*

⁷⁹¹ Звіт про т.зв «вибори» до Верховної Ради СРСР (Журавенщина-Жидачівщина). Лютий. 1946 р. *ГДА СБУ. Ф.13. Спр. 376. Т.38. Арк. 153.*

*Конституція совєцька – пусті сталінські слова,
Що дали ярмо трудящим, а жидам усі права.
Живодери – Моїсеї і прокляті Лазари
У державне управління скрізь вони повлазили*⁷⁹².

Окремі штрихи щодо настроїв населення західноукраїнських областей додають агітатори та партійні активісти, надіслані з інших регіонів Радянського Союзу в Західну Україну для допомоги у проведенні виборів. Про це дізнаємося з листів, які вони писали рідним та знайомим, не знаючи, що їхня кореспонденція люструється органами держбезпеки. Найчастіше, вони обурювалися позицією місцевого населення, висловлюючи нерозуміння ситуації. Наприклад, один із агітаторів Курятніков писав своїй дружині у м. Калінін: «Вчора їздив агітувати населення, готуємо до виборів, ця робота тут доволі складна, тутешніх людей треба кувати і кувати, щоб вони стали радянськими людьми. Часто доводиться застосовувати до них автомати. Загалом тут війна не закінчена, а у зв'язку з виборами ще більше розгорається...»⁷⁹³ Агітатор з с. Хожняковка Доховського району Харківської області А.Л. Федорченко підкреслив повну байдужість населення західноукраїнських областей до передвиборчих заходів, а також несприйняття та повне нерозуміння їхньої позиції. «Зараз підготовка до виборів, кожен день доводиться агітувати місцеве населення, а вони, як бики. Прийдеш до них, говориш, а вони своє – «Дайте нам спокій, для чого нам ваші вибори, побійтеся Бога, та відчепіться від нас, ми цього не знали і знати не хочемо, у нас є церква і под. Ось так вони зустрічають вибори»⁷⁹⁴. Проте серед мешканців Східної України були й такі, що схвалювали протести західноукраїнської людності, солідаризуючись з ними у їхньому протистоянні з владою з приводу виборів. Зокрема, директор школи с. Нові Петрівці Києво-Святошинського району Київської області. І.А. Мазур казав:

⁷⁹² ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 88 (1951). Спр. 198. Арк. 8.

⁷⁹³ Специальное сообщение о реагировании некоторой части населения г. Дрогобыча на подготовку выборам в Верховный Совет Союза ССР. 1946. 4 січня. ГДА СБУ. Ф.16. Оп. 1. Спр. 562. Арк. 77зв.

⁷⁹⁴ Там само.

«У Західній Україні сильний рух бандерівців проти радянської влади. Западники не хочуть терпіти такої брехні, яку терпимо ми. Адже у нас всюди суцільна брехня»⁷⁹⁵.

Ставлення західних українців до радянських виборів не змінилося й під час виборчих кампаній 1950–1951 рр., хоча кількість «добровільно» голосуючих значно зростає. Сповідуючи подвійну свідомість, західні українці імітували назовні лояльність до влади в обмін на отримання роботи, або матеріальні блага. Тому на передвиборчих зборах все частіше можна було почути так звані «замовні» виступи. Наприклад, мешканець с. Княгинка* Дрогобицького району Дрогобицької області Стесів під час виборів до ВР СРСР 12 березня 1950 р. виголосив промову, яка явно не відповідала його переконанням: «Проголосуємо всі дружно за Радянську владу, яка нас всіх урятувала. Добре, що в нашому селі побити усіх бандитів, тепер ми зможемо зміцнити наш колгосп»⁷⁹⁶. Так само слухач колгоспних курсів у м. Дрогобичі, пафосно заявив: «Вибори в Радянському Союзі – найдемократичніші, не те, що за панської Польщі. Тоді ми віддавали свої голоси за буржуїв, тільки в Радянському Союзі ми можемо голосувати за кращих людей – робітників, колгоспників, інтелігенцію»⁷⁹⁷. Люди погоджувалися виголошувати подібні панегірики виключно під тиском влади, адже за такі слова їх могли ліквідувати підпільники ОУН.

Отже, з огляду на ритуальні стосунки, які встановилися в УРСР між владою і населенням, а з часом перетворилися на невід'ємну частину політичної культури радянських людей, чітко означити політичні настрої суспільства неможливо. Як відомо, жодних публічних соціальних опитувань у Радянському Союзі не проводилося, а офіційні результати виборів не відповідали дійсності. Однак, останні дослідження вітчизняних та

---

⁷⁹⁵ Специальное сообщение о реагировании населения Украины, антисоветских проявлениях и мероприятиях НКГБ УССР в связи с предстоящими выборами в Верховный Совет Союза ССР. ... Арк. 73.

*Такого населеного пункту немає на сучасній карті Львівщини.

⁷⁹⁶ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 741. Арк. 37.

⁷⁹⁷ Там само. Арк. 38.

зарубіжних науковців вказують на існування широких опозиційних настроїв не лише у лібералізованому після XX-го з'їзду Компартії радянському суспільстві, але й за часів сталінщини. Попри терор та репресії, люди знаходили спосіб долати задушливу атмосферу нав'язаного силоміць ідеологічного одноманіття та політичної одностайності, висловлюючи своє справжнє ставлення до радянської дійсності у вузькому колі однодумців або застосовуючи приховані форми протесту. Виразно заперечують наявність в СРСР непорушного ідейного моноліту події у західноукраїнському регіоні, мешканці якого у повоєнний період не лише не приховували негативного ставлення до радянського режиму, а й активно йому протистояли. А їхня вимушена інтеграція до радянської політичної системи супроводжувалася появою різних форм форм подвійної свідомості, що дозволяло західним українцям довгий час зберігати національну та регіональну ідентичність. Однак, тривале перебування українських територій у межах чужого соціокультурного та цивілізаційного простору все ж призвели до спотворення базових цінностей української ментальності, спровокували глибоку суспільну екзистенційну кризу та проблему самоідентифікації українців.

7.2 Антивиборчі акції ОУН і УПА

Найбільш масштабно та організовано спротив урядовим виборчим кампаніям чинили учасники національно-визвольного руху, для яких життєво важливим було продемонструвати світові недемократичність радянського режиму, показати вороже ставлення населення до радянської влади шляхом повного бойкоту виборів. Наголошуючи на загарбницькому характері приєднання Й. Сталіним західноукраїнських земель, вони розраховували привернути увагу світової спільноти до проблеми поневолених народів СРСР та отримати підтримку держав демократичного блоку у боротьбі з російським тоталітаризмом.

Спротив учасників ОУН та УПА під час виборчих кампаній повоєнного періоду набував різноманітних форм та мав різну інтенсивність, що залежало як від сили українського визвольного руху, так і суспільно-політичної ситуації у регіоні. Найбільшого розмаху антивиборчі акції ОУН-б набули під час виборів до ВР СРСР у лютому 1946 р., коли підпілля ще володіло значними силами. Тоді керівництво ОУН і УПА спланувало масштабну антивиборчу кампанію, яка охопила весь регіон та сусідні області УРСР. Аби перешкодити проведенню виборів, повстанці застосували широкий спектр контрзаходів (від пропагандистських до збройно-терористичних). Зокрема, в одній з інструкцій ОУН від 15 січня 1946 р. зазначалося, що протिवиборчий наступ підпілля передбачає: а) влаштування мітингів, зборів з населенням тереновими провідниками, пропагандистами та політвиховниками; б) поширення між громадян протिवиборчих листівок та летючок; в) розліплення або розмальовування протिवиборчих лозунгів; г) акції частин УПА та боївок на виборчі осередки та пункти⁷⁹⁸.

Пріоритетними вважалися пропагандистські заходи, які проводилися передовсім за допомогою друкованого слова. Агітаційно-пропагандистська робота підпілля, спрямована на зрив виборів, здійснювалася на основі чітко

---

⁷⁹⁸ Тереновим провідникам, надрайонним референтам пропаганди, командирам відділів УПА і політвиховникам. 1946. 15 січня. *ГДА СБУ. Ф.13*. Спр. 376. Т.38. Арк. 14.

опрацьованих наказів та інструкцій Проводу ОУН і УПА. Вона мала централізований, системний, цілеспрямований характер, що забезпечувало їй масовість та високу результативність в середовищі місцевого населення. Видання антивиборчої літератури здійснювалося під контролем членів Головного осередку пропаганди і агітації (ГОСП) та провідників ОУН, які затверджували зміст пропагандистських видань, їх обсяги, територію, форми та методи розповсюдження. Зокрема, кожна територіальна округа ОУН згідно з вказівками ГОСП, зобов'язувалася видрукувати своїми силами та розповсюдити в терені не менше 3.000 листівок та 30.000 закликів антивиборчого змісту⁷⁹⁹. І хоча не всім підпільним клітинам вдавалося виконати розпорядження у повному обсязі, розмах пропагандистської кампанії ОУН вражає.

Антивиборчі матеріали ОУН викривали тоталітарну сутність радянського режиму, недемократичність виборчого законодавства, спростовували положення радянської Конституції та висміювали кандидатів у депутати як ставлеників Кремля⁸⁰⁰. Найчисельнішими були листівки, які призначалися для селян, робітників, інтелігенції, молоді, працівників адміністрації, червоноармійців та інших категорій суспільства⁸⁰¹. Для кожної із соціальних груп підпільні публіцисти знаходили низку переконливих аргументів, що мали підштовхувати людей до спротиву урядовим виборам. Наприклад, до червоноармійців підпілля зверталось з таким закликом: «Ви билися з фашистськими наїзниками за мир і демократію! Сталінська кліка готує нову війну і топче всі демократичні свободи! Не голосуйте за ката

---

⁷⁹⁹ Інструкція ч.: 11. в справі бойкоту т. зв. виборів до Верховної Ради ССРСР 24 грудня 1945 р. *ГДА СБУ*. Ф.13. Спр. 376. Т. 38. Арк. 13; *ДАЛО*. Ф. П-5001, Оп. 7, Спр. 220. Арк. 6, 148.

⁸⁰⁰ *ДАЛО*. Ф. П-5001. Оп. 7. Спр. 220. Арк. 157.

⁸⁰¹ Материалы оуновского подполья, направленные против выборов в Верховные Советы ССРСР, УССР и в местные советы, 1946 г. *ГДА СБУ*. Ф. 13, Спр. 376. Т. 38. Арк. 1–2, 26–30, 32–35, 105–106.

Сталіна і його ставлеників. Геть сталінські реакційні вибори! Смерть сталінським імперіялістам! Хай живе воля народам і людині!»⁸⁰²

Більш ґрунтовну критику виборчої системи СРСР, а зокрема радянського виборчого права, ролі представницьких інституцій тощо містили праці ідеологів Організації, які друкували у газетах і журналах підпілля, видавали у формі брошур. До найкращих праць на вказану тематику належать брошура Ярослава Старуха («Стояр») «Вибори в СРСР», статті Катерини Зарицької («У. Кужіль») «Найдемократичніші вибори», анонімного автора «Дещо про техніку більшовицьких виборів» та інші. До критики радянської виборчої системи неодноразово зверталися у своїх працях провідні ідеологи ОУН(б) Петро Федун («Полтава»), Осип Дяків («Горновий») та інші, які розглядали її у контексті ідейно-політичних та стратегічних засад національно-визвольного руху. Зокрема, антивиборчу риторику ідеологи ОУН традиційно ув'язували з боротьбою українського народу з московськими окупантами, нагадуючи західним державам про ті загрози, які несе світові радянський тоталітаризм: «“Вибори” в західних областях т. зв. УССР – це грізне мemento для світу про те, що демократії, волелюбним народам, культурі з боку Советського Союзу загрожує смертельна небезпека. Ці «вибори» – пригадка світові того, що в ім'я поступу, в ім'я справедливості, в ім'я демократії, в ім'я визволення десятків мільйонів людей народів Сходу Європи й Азії большевицька тюрма народів мусить бути якнайскорше знищена»⁸⁰³. Найлаконічніше зміст антивиборчої пропаганди ОУН відтворювали гасла та заклики на кшталт: «Сталінські вибори – це глум над демократією!», «Сталінська «конституція» – найреакційніша конституція в світі», «Верховна Рада СРСР – слухняне знаряддя в руках імперіяліста Сталіна – нашого гнобителя і експлуататора!»,

---

⁸⁰² Там само.С. 157.

⁸⁰³ Віктор П. Як проходили «вибори» до Верховної Ради СССР ... Арк. 52.

«Не будемо голосувати за сталінських поневолювачів і грабіжників! Смерть Сталіну і його кліці!»⁸⁰⁴.

«Летючкову» і т. зв. «лозунгову» акції члени підпілля проводили у кілька етапів, аби щоразу поновлювати нищену більшовиками агітацію. Листівки розкидали і розклеювали, на видних місцях (школах, кооперативах, сільрадах, парканах, стовпах, поручнях, дороговказах). Кличі та гасла писали вапном або фарбою. До цієї роботи залучали симпатиків Організації і навіть дітей, які зривали радянські агітаційні плакати, а на їхнє місце вішали націоналістичні листівки⁸⁰⁵. Досить поширеною практикою було розклеювання листівок і гасел на дверях адміністративних приміщень та на будинках, у яких проживали енкаведисти. При розповсюдженні листівок використовували й інші конспіративні прийоми, зокрема вклеювали їх до шкільних підручників, радянських пропагандистських видань, запихали до кишень червоноармійців тощо. А у с. Критишин на Пінщині (тепер Іванівський район Берестейської області Білорусі) повстанці наклеїли листівку під заголовком вивішеної біля сільради районної газети «Сталінський шлях», що дало змогу прочитати її майже всьому населенню села⁸⁰⁶.

З огляду на блокаду населених пунктів військовими гарнізонами, яка особливо посилювалася у переддень виборів, антивиборчу літературу у села доставляли заздалегідь, а у день виборів розповсюджували за допомогою перевірених людей. З цього приводу провідники ОУН видали спеціальні інструкції: «Там, де з огляду на зиму буде утруднений доступ і зв'язок з селом, треба підібрати довірених людей, які живуть легально, дати їм листівки і заклики і доручити їх розкинути у відповідний час»⁸⁰⁷. Зокрема,

⁸⁰⁴ Там само. Арк. 22–25.

⁸⁰⁵ УГВР в світлі постанов Великого Збору та інших документів з діяльності 1944-1951 рр. [Б. м.]: Видання Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів. Бібліотека Українського Підпільника, 1956. Ч. 3. С. 218.

⁸⁰⁶ Волинь і Полісся в 1946 році. *Інформатор*. 1946. ГДА СБУ. Ф.13. Спр. 376. Т.22. Арк. 159.

⁸⁰⁷ Звернення ГОСП «Друже...». ГДА СБУ. Ф.13. Спр. 376. Т.10. Арк. 424.

масовану пропаганду летючками проведено 8 лютого 1946 р. на Львівщині та Дрогобиччині, де вони з'являлися майже у кожному населеному пункті⁸⁰⁸. На Тернопільщині 4 та у ніч із 5 на 6 лютого 1946 р. масово розклеєно противиборчі листівки в обласному центрі та селах: Чорнокінецька Воля Пробіжнянського (тепер Чортківського) району, Стрілківці Борщівського району, Баранів Коропецького (тепер Монастириського) району та інших⁸⁰⁹.

Зміст антивиборчої літератури підпілля якнайкраще відповідав політичним уподобанням західних українців, що забезпечувало успіх агітаційної кампанії ОУН(б). Люди жваво обговорювали зміст прочитаного, потай передавали підпільні видання «від хати до хати, з рук до рук», а у разі небезпеки знищували. Лише незначна кількість видань потрапляла до рук радянських спецслужб. Тому звітні матеріали НКВС та НКДБ хибно відображають розмах пропагандистської кампанії ОУН(б), спрямованої на зрив виборів, адже вона була значно масштабнішою, ніж на це вказують дані радянських спецслужб. Зокрема, у доповідній записці начальника Станіславського управління НКДБ полковника Михайлова вказано, що від початку передвиборчої кампанії і до 20 січня 1946 р. у Станіславській області виявлено 537 націоналістичних листівок антивиборчого змісту, тоді як у матеріалах ОУН ідеться про 14.700 листівок і гасел, розповсюджених приблизно за цей же період лише на Долинщині⁸¹⁰. Гадаємо, що у звітах провідників ОУН наведено об'єктивніші дані стосовно видавничо-пропагандистської діяльності підпілля, адже кількість і потужність підпільних друкарень могли цілком забезпечити вказаний і навіть більший обсяг друкованої продукції⁸¹¹. До того ж у цей період агітаційні матеріали підпілля масово передруковувалися на друкарських машинках дівчатами-зв'язковими або переписувалися від руки симпатиками ОУН майже у кожній українській хаті.

⁸⁰⁸ ДАЛО. Ф. П-5001, Оп. 7, Спр. 218. Арк. 92.

⁸⁰⁹ УГВР в світлі постанов Великого Збору та інших документів з діяльності 1944-1951 рр. ... С. 218.

⁸¹⁰ ГДА СБУ. Ф.13. Спр. 376. Т.38. Арк. 259.

⁸¹¹ Стасюк О. Підпільні друкарні ОУН (1941–1953 рр.). Львів, 2011. 295 с.

Не менш ефективно під час виборчих кампаній повстанці використовували мітинги та бесіди з населенням, які селяни відвідували значно охочіше, ніж провладні. У розмові з людьми повстанці роз'яснювали антидемократичну сутність сталінського режиму та завдання визвольного руху щодо зриву виборів. У лютому 1946 р. на Яворівщині (Львівська область) силами надрайонного проводу ОУН(б) «переведено 129 мітингів та 126 нарад, на яких було присутніх около 12 тисяч слухачів»⁸¹². Щоб охопити агітацією якомога більшу кількість населення, керівники підпілля залучали до пропагандистської роботи працівників інших референтур, політвиховників УПА, а також рядових членів і стрільців. Останнім з огляду на низьку політичну грамотність доручали виголошувати або зачитувати готові матеріали⁸¹³. Шляхом «шептаної» пропаганди розповсюджувано чутки про новий збройний конфлікт між Радянським Союзом та США, який загрожуватиме знищенням московській імперії та уможливить постання незалежної Української держави, а також пильну увагу до виборів в Україні демократичних країн Заходу тощо.

Частиною антивиборчих заходів ОУН(б) стала так звана «акція усвідомлення членів виборчих комісій», що мала на меті заборонити населенню брати участь у їх роботі. Зокрема, у грудні 1945 року своїми планами з цього приводу ділився провідник ОУН Букачівського району: «Наближається день большевицьких виборів, є можливість, що в день цей большевики застосують силу, щоб перевести вибори. Щоб їм ще поганійше було, думкою нашою є встругати їм фігля з головами с/Рад, секретарями та головами виборчих комісій, щоб вони на цей день десь пропали, дати конкретне доручення»⁸¹⁴. Ці заходи здебільшого населення сприйняло з розумінням, внаслідок чого покликані до таких обов'язків масово від них відмовлялися. Непоодинокими були випадки, коли члени організації

⁸¹² ГДА СБУ. Ф. 13, Оп. 1, Спр. 376. Т. 39. Арк. 12.

⁸¹³ Інструкція ГОСП в справі бойкоту т. зв. виборів до Верховної ради СРСР. 1945. 22 листопада. ГДА СБУ. Ф. 13, Спр. 376. Т. 88. Арк. 88.

⁸¹⁴ Суспільно-політичний огляд терену. Р-н Букачівці. 31 грудня 1945 р. ГДА СБУ. Ф.13. Спр. 376. Т. 71. Арк. 351.

впроваджували своїх кандидатів до складу виборчих комісій та проводили з їхньою допомогою відповідну агітацію, нищили списки виборців, розвішували націоналістичні листівки тощо. До тих, хто все ж виявляв бажання співпрацювати з радянською владою, повстанці застосовували погрози і навіть ліквідаційні акції. Наприклад, напередодні виборів до місцевих органів влади, які відбулися у грудні 1947 р., у західноукраїнських областях учасники підпілля вбили 13 голів і секретарів сільських рад, 12 кандидатів у депутати і членів виборчих комісій, 10 радянських працівників⁸¹⁵, 8 бійців винищувальних батальйонів, 17 місцевих мешканців, запідозрених у співпраці з радянськими спецслужбами⁸¹⁶. А за першу декаду 1948 р. лише на Ровенщині повстанці здійснили 92 терористичні акції проти представників новообраного партійно-радянського адміністративного апарату та колгоспних активістів⁸¹⁷.

З метою демонстрації сили визвольного руху, залякування представників радянської адміністрації та піднесення бойового духу населення повстанці напередодні виборів проводили акції з мінування та знищення господарських об'єктів (фабрик, МТС, телефонних і телеграфних ліній, залізничних комунікацій, мостів та ін.). Окреслюючи суть подібних акцій, один із провідників писав: «Акція мінування мала на цілі піднести революційні настрої серед мас і тим самим підготувати їх до всенародного бойкоту більшовицьких виборів. Акція мала показати, що mimo надходячої зими, революційний рух не послабив своєї активності – противно, напередодні виборів це мав бути щойно початок запланованих акцій... Крім цього ця акція мала викликати панічні настрої серед самих большевиків, послабити їх рухливість в терені і тим самим послабити їх передвиборчу

---

⁸¹⁵ Цит за: Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Історичні нариси / Відп. ред. С.В. Кульчицький) / Інститут історії України НАН України. Київ: «Наукова думка», 2005. С.412.

⁸¹⁶ ГДА СБУ. Ф.16. Оп. 1. Спр. 632. Арк. 212.

⁸¹⁷ Цит за: Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Історичні нариси ... С.416.

кампанію»⁸¹⁸. Зокрема, 3 січня 1946 р. у селі Лани на Тернопільщині спалено 70 телеграфних стовпів⁸¹⁹

Проте найбільший резонанс у суспільстві викликали терористичні акції повстанців, спрямовані на зрив виборів (убивства уповноважених та представників сільського активу, руйнування виборчих приміщень, знищення списків виборців, викрадення виборчих урн тощо). Згідно з радянськими статистичними даними, за час підготовки до виборів у ВР СРСР, від 10 жовтня 1945 р. до 10 лютого 1946 р., повстанці здійснили 308 акцій, спрямованих на зрив виборчої кампанії, під час яких убито голів та членів виборчих комісій – 24, агітаторів – 8, забрано в ліс членів виборчих комісій та агітаторів—25, спалено виборчих дільниць – 6, здійснено нападів на виборчі дільниці – 48⁸²⁰. Зокрема, 4 січня 1946 р. у с. Берездівці Ходорівського району на Львівщині вбито місцеву мешканку, члена дільничної виборчої комісії Катерину Ковань; на Волині, в селі Ворона Ковельського району, 7 січня повішено голів сільради та дільничної виборчої комісії; вночі з 12 на 13 січня в селах Арламівська Воля, Свердза (імовірно – Свидниця), Загороди, Тулиголовці (насправді – Толуковичі), Дмитровичі, Кульчатичі (насправді – Кульматичі) Судово-Вишнянського (тепер Яворівського) району на Дрогобиччині розгромлено виборчі дільниці, знищено списки виборців та агітаційні плакати⁸²¹. 5 лютого неподалік від Мукачева на Закарпатті група озброєних повстанців, перебраних у форму бійців Червоної армії, відібрала списки виборців у члена дільничної виборчої комісії Михайла Токаря, який ніс їх до окружного народного комітету⁸²². Біля с. Слобідка Товстенського району (тепер Чортківського району) Тернопільської області 5 січня 1946 р. повстанці знищили групу радянського

⁸¹⁸ Політичний звіт за час від 20.XII.1945 – 20.II.1946 р. Яворівський надрайон. *ГДА СБУ*. Ф.13. Спр. 376. Т.39. Арк. 10–11.

⁸¹⁹ *ЦДАГО України*. Ф. 1, Оп. 23, Спр. 2944. Арк. 8.

⁸²⁰ *ГДА СБУ*. Ф. 16, Оп. 1, Спр. 564. Арк. 82–84

⁸²¹ *ЦДАГО України*. Ф. 1, Оп. 23, Спр. 2944. Арк. 8, 29, 31, 35–36, 40, 58, 60, 83, 109, 114, 127, 130, 137, 150.

⁸²² О ходе борьбы с бандитизмом в Западных областях УССР. 1946 г., 1 февраля. *ЦДАГО України*. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 2945. Арк. 25.

партактиву, яка проводила у селах передвиборчу агітацію, а серед них майже все районне начальство НКВС⁸²³.

Кульмінаційної точки антивиборчі акції повстанців під час виборів до ВР СРСР у лютому 1946 р. сягнули в ніч з 9–10 лютого. За даними НКВС, 9–10 лютого 1946 р. у західноукраїнських областях було обстріляно 26 гарнізонів військ НКВС і Червоної армії, заміновано 5 виборчих дільниць та дві ділянки залізниці, зафіксовано 28 випадків розклеювання націоналістичних листівок, 15 випадків руйнування ліній зв'язку⁸²⁴. Однак, звіти провідників ОУН і УПА засвідчують значно вищі цифри повстанської активності. Наприклад, у звіті провідника ОУН Яворівського надрайону (Львівська округа ОУН) зазначено, що на території надрайону (Крукенеччина, Яворівщина, Мостищина та Судово-Вишенщина) в ніч з 9 на 10 лютого «здемольовано 20 сільрад і виборчих льокалів, знищено дві молочарні, три гуральні, виміновано 9 мостів, одну електривню, стято 212 телефонічних стовпів, в 31 місцях перетято телефонічне сполучення, обстріляно 23 большевицькі станиці, знищено 2 станиці істребітелів, при чому розроблено 15 стрибків. Зроблено 5 засідок та відбулося 5 боєвих стріч. Крім цього виконано два атентати»⁸²⁵. У Сколівському районі були обстріляні виборчі дільниці у селах Плав'є, Риків, Гребенів, Головецько⁸²⁶, а у с. Страшевичах група повстанців під час нападу на село відібрала у члена виборчої комісії урну з бюлетенями⁸²⁷. На Станіславівщині в ніч з 9 на 10 лютого обстріляно виборчі дільниці та здійснено напади на військові гарнізони у селах Новиця Перегінського району, Верхнє та Дубровиці Войнилівського району⁸²⁸.

⁸²³ ЦДАГО України. Ф. 1, Оп. 23, Спр. 2944. Арк. 52–54.

⁸²⁴ Цит за: Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Історичні нариси ...С.400.

⁸²⁵ Політичний звіт за час від 20.XII.1945 – 20.II.1946 р. Яворівський надрайон. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 39. Арк. 12.

⁸²⁶ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 39. Арк. 8–19зв; Спр. 372. Т. 51. Арк. 33.

⁸²⁷ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 39. Арк. 4–15.

⁸²⁸ ГДА СБУ. Ф.16. Оп. 1. Спр. 563. Арк. 11–12.

За кожної можливості повстанці намагалися поширити антивиборчі акції вглиб території УРСР, використовуючи для цього рейдуючі групи УПА. У доповідній записці очільника НКВС УРСР начальнику Головного управління НКВС СРСР по боротьбі з бандитизмом О. Леонт'єву зазначено, що наприкінці 1945 р. активізувалась діяльність відділів УПА у Житомирській та Кам'янець-Подільській областях⁸²⁹. Так, 6 грудня 1945 р. повстанці зайшли у с. Іляшівка Городницького району Житомирської області, де відбувалися збори колгоспників, та провели з ними націоналістичну агітацію⁸³⁰. 5 лютого 1946 р. відділ повстанців чисельністю 50 бійців, переодягнених у форму червоноармійців, знищив виборчу документацію у с. Слобідка Рихтецька Кам'янець-Подільської області та розкидав антивиборчі листівки. Подібні дії повстанці вчинили у с. Рихта та Кудринці, після чого перейшли на територію Мельниця-Подільського району.⁸³¹ Очільники НКДБ стверджували, що з 11 випадків розповсюдження листівок у східноукраїнських областях у 5 випадках листівки були завезені з Західної України⁸³².

Увесь арсенал противиборчих заходів учасники національно-визвольного руху застосовували лише під час виборів до ВР СРСР у лютому 1946 р. Під час наступних виборчих кампаній вони уже не виявляли такої активності, обравши тактику заощадження сил. Зміна тактики підпілля була пов'язана як із великими втратами чисельного складу повстанців внаслідок т.зв. «Зимової блокади», так і усвідомленням марності протидії владі, яка не рахувалася з волевиявленням людей. Тож, наступного, 1947 р., під час виборів до ВР УРСР та місцевих органів влади підпільники обмежилися головню летючковими та роз'яснювально-пропагандистськими акціями. Проте з огляду на антирадянські настрої населення цього виявилось достатньо для продовження бойкоту виборів. У звітних документах ОУН–б

---

⁸²⁹ ГДА СБУ. Ф.2. Оп. 94. Спр. 210. Арк. 1.

⁸³⁰ Там само. Арк. 10.

⁸³¹ ГДА СБУ. Ф.2. Оп. 89. Спр. 323. Арк. 14

⁸³² ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 741. Арк. 27.

за лютий 1947 р. з цього приводу читаємо: «Цьогорічна противиборча кампанія з нашої сторони не була такою ефективною як у минулому році. Не роблено прилюдних, масових мітингів та не переведено жодних боєвих акцій... Все ж таки вислід виборів вказує, що постава населення до сталінських «виборів» не змінилась – народ знову осягнув перемогу. Можна сказати, що цьогорічний бойкот виборів – це овоч минулорічної противиборчої кампанії, значить, вложена праця не пішла на марно – народ виконує накази організації, яка тішиться повним довір'ям та авторитетом»⁸³³.

Вбивства новообраних депутатів різних рівнів та членів виконкомів Рад були невід'ємною частиною боротьби підпілля з радянською владою. Вбивства депутатів найвищої представницької гілки траплялися рідко, адже для їхньої безпеки застосовували посилену охорону, а в разі інциденту винні каралися за принципом колективної відповідальності. Наприклад, 5 жовтня 1948 р. у с. Новий Яр Яворівського району Львівської області членами підпілля вбито депутата ВР УРСР другого скликання Марію Романівну Мацько⁸³⁴. У відповідь радянська влада виселила зі с. Новий Яр 16 сімей (81 особу)⁸³⁵. Водночас вжито додаткових заходів з охорони депутатів до ВР СРСР, УРСР та інших членів представницьких органів. Найчастіше потерпали від акцій повстанців члени найнижчої представницької гілки, яких представники режиму не в змозі були захистити, адже й самі на рівні села почувалися непевно. Так, 6 серпня 1947 р. заможною частиною румунського населення вбито голову сільради с. Нижня Апша Тячівського району Закарпатської області⁸³⁶. 14 листопада 1948 р. у с. Бобятин Сокальського району Львівської області підпільники вбили голову сільради Марцинюка⁸³⁷.

Внаслідок активного наступу режиму на учасників національно-визвольного руху сили повстанців поступово вичерпувалися. Якщо у 1948 р. загальна кількість повстанців становила понад 5 тис. осіб, то станом на 17

⁸³³ ГДА СБУ. Ф.13. Спр. 376. Т. 38. Арк. 109.

⁸³⁴ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 668. Арк. 232–233.

⁸³⁵ Там само. Арк. 235.

⁸³⁶ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 633. Арк. 173

⁸³⁷ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 669. Арк. 165

березня 1955 р. органи МВС фіксують лише 11 боївок у складі 32 осіб та 17 підпільників-одинаків. Однак, документальні джерела фіксують інформацію про окремі збройно-терористичні акції підпілля, спрямовані на зрив виборів, до середини 1950-х років⁸³⁸. Це були поодинокі терористичні акти, здійснені уцілілими клітинами підпілля часом без санкції провідників через втрату організаційних зв'язків. Вони, поза сумнівом, впливали на морально-політичні настрої українського населення, але переломити ситуацію не могли. Зокрема, 9 березня 1950 р. у с. Псари Рогатинського району Станіславської області у своєму помешканні пострілом через вікно була вбита член дільничної виборчої комісії А. Г. Кулинич⁸³⁹. 10 березня 1950 р. у м. Нові Стрелища Дрогобицької області невідомі кинули пляшку з запалювальною сумішшю у вікно приміщення виборчої дільниці⁸⁴⁰. 12 березня 1950 р. у день виборів до ВР СРСР на дорозі між Кам'янкою-Бузькою та Радеховом на Львівщині повстанці розкидали до 100 листівок антивиборчого змісту та заклали неподалік міну, яка вибухнула з наближенням військових⁸⁴¹.

Згідно з радянською статистикою, у 1954 р. членами підпілля було здійснено лише 19 акцій (з них 7 терористичних замахів), зафіксовано 29 випадків розповсюдження націоналістичної літератури; впродовж 1955–56 рр. – 35 акцій, у тому числі 10 вбивств і 15 замахів. Жертвами ОУН і УПА з середовища компартійно-радянського активу стали 2 депутати Верховної Ради СРСР, один голова облвиконкому, 40 голів міськ- і райвиконкомів, 1.454 голів сільських і селищних рад, 1.235 інших радянських працівників⁸⁴².

---

⁸³⁸ ДАІФО. Ф. П-1, Оп. 1, Спр. 1134. Арк. 4–8, 18–22

⁸³⁹ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 737. Арк. 65.

⁸⁴⁰ Там само.

⁸⁴¹ ГДА СБУ. Ф.16. Оп. 1. Спр. 741. Арк. 34.

⁸⁴² Цит за: Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Історичні нариси ...С.439.

Натомість у боях з відділами ЧА та НКВС (МВС) загинули 155.108 вояків УПА та членів ОУН⁸⁴³.

Отже, антивиборчі акції повстанців мали різноманітний характер: від розповсюдження літератури, «шептаной» пропаганди, мітингів та гутірок з населенням до терористичних актів, які були спрямовані проти безпосередніх учасників виборчого процесу (депутатів, організаторів виборів, агітаторів) та місцевого населення, яке виявляло готовність співпрацювати з владою. Вони здійснювалися з різною інтенсивністю. Найбільшу активність повстанці виявили напередодні виборів до ВР СРСР у лютому 1946 р., коли застосовували всі можливі методи протидії заходам влади, тоді як у наступні роки вони переважно обмежувалися пропагандистськими акціями. Акції повстанців здебільшого досягали мети – більшість західних українців з ідейних міркувань або через страх бути знищеними відмовлялися співпрацювати з владою у справі виборів. Це не вплинуло на офіційні результати голосування, проте мало величезне значення для закріплення у свідомості західних українців ворожого ставлення до радянського режиму, яке ще довго живило протестні настрої у їхньому середовищі.

---

⁸⁴³ Цит за: Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Історичні нариси. (Відп. ред. С. В. Кульчицький) / Інститут історії України НАН України – К.: Наукова думка, 2005. С.439.

7.3 Заходи режиму з ліквідації українського національно-визвольного руху.

Однією з основних проблем утвердження тоталітарного режиму в західних областях УРСР у повоєнний період вважалася боротьба з українським визвольним рухом, який набув величезних масштабів та загрожував поширитися на решту території республіки. Представники влади усвідомлювали, що «діяльність ОУН і УПА перешкоджатиме радянській західних областей, негативно впливатиме на настрої всього українського народу, справлятиме невігідне враження на світову громадськість»⁸⁴⁴, тому ліквідація відділів УПА та підпільних клітин ОУН належала до пріоритетних завдань сталінського керівництва. Однак, швидко покінчити з повстанським рухом владі не вдалося. Боротьба з поперемінним успіхом тривала до середини 1950-х років, змушуючи обидві сторони застосовувати весь можливий арсенал заходів для побороювання супротивника.

Протистояння влади і націоналістичного підпілля особливо загострилося під час виборчих кампаній 1946–1947 рр., які для обох сторін конфлікту багато в чому були знаковими. Представники режиму розглядали вибори як один із чинників радянської регіону та його найшвидшої інтеграції до складу УРСР, тому свої зусилля спрямовували на забезпечення масовості процесу та отримання результатів, які б свідчили про легітимний статус радянської влади на західноукраїнських землях. Натомість для учасників національно-визвольного руху було принциповим домогтися бойкоту виборів та продемонструвати світові вороже ставлення населення до радянської влади. Кожна зі сторін намагалася реалізувати саме свій сценарій розвитку подій, що надавало конфліктові особливої гостроти та безкомпромісності.

Радянське керівництво було добре поінформоване про наміри повстанців зірвати виборчий процес, тому невід'ємною частиною підготовки виборчих кампаній повоєнного в західних областях періоду стали заходи,

---

⁸⁴⁴ Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Історичні нариси ...С. 395.

спрямовані на придушення самостійницького руху. Зокрема, для безперешкодного проведення виборів до ВР СРСР у лютому 1946 року сюди спрямували значні військові сили: понад 3.500 гарнізонів регулярних військ ЧА, що нараховували півмільйона бійців⁸⁴⁵. У результаті територія і населені пункти Дрогобицької, Львівської, Станіславської, Тернопільської, Волинської, Рівненської, Чернівецької, Закарпатської, а також Житомирської і Кам'янець-Подільської областей були блоковані військами Прикарпатського і Львівського військових округів, а операція отримала назву «Велика зимова блокада». Окрім стаціонарних гарнізонів, існували рухливі відділи (пересувалися на бронетранспортерах і бронемашинах), чисельністю від 20 до 100 осіб, для оперативного реагування на появу груп повстанців та їх знешкодження⁸⁴⁶. Лише у Тернопільській та Станіславській областях було створено майже 100 таких груп⁸⁴⁷.

Водночас кожен область патрулювали по кілька десятків, а в окремих областях – більше сотні гарнізонів військ НКВС, загальною кількістю до 15 тис. бійців і офіцерів, які розташовувалися переважно у сільській місцевості. У села також було скеровано 50% складу міських та районних відділів НКДБ західних областей. З метою підвищення ефективності боротьби з повстанськими відділами ЦК КП(б)У вживав заходів для зміцнення кадрового потенціалу місцевих управлінь НКВС та НКДБ. У січні 1946 р. у регіон відрядили 140 досвідчених оперпрацівників НКДБ з інших регіонів республіки, яких закріпили за окремими, найбільш «ураженими бандитизмом» районами та населеними пунктами.

Станом на 1 квітня 1946 р. у західних областях УРСР також діяло 3.593 винищувальних батальйони, створених у кожному населеному пункті з місцевого населення, загальною чисельністю 63 тис. осіб. Загалом проти українського визвольного руху, який станом на початок 1946 року

---

⁸⁴⁵ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 2966. Арк. 514.

⁸⁴⁶ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 2958. Арк. 21–30.

⁸⁴⁷ Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Історичні нариси ...С. 385.

нараховував заледве 40 тисяч учасників⁸⁴⁸, було виставлено майже 600-тисячну вишколену та добре озброєну армію.

Для координації дій військових з'єднань у Львові сформовано оперативну групу з офіцерів військових округів та управління НКВС, якою опрацьовано план ліквідації боївків ОУН і УПА та забезпечення безперешкодного проведення виборчих кампаній. Серед основних заходів передбачалися: утримання блокади населених пунктів з метою не допустити до них повстанців та унеможливити їх контакт із місцевим населенням; винищення підпільників шляхом застосування засад з «приманками» та провокативних дій, спрямованих на дискредитацію керівників ОУН і УПА, налагодження широкої агентурної мережі серед цивільного населення, посилення охорони ліній зв'язку, мостів, залізничних і шосейних доріг, приміщень виборчих дільниць та сільських рад, промислових, транспортних і побутових підприємств; виявлення осіб, які проводять агітацію, спрямовану на зрив виборів⁸⁴⁹ та інше.

Військові, які безпосередньо стикалися з відділами повстанців у бою, знали силу і можливості визвольного руху, реально усвідомлювали небезпеку зриву виборів. З їхнього боку було зроблено спробу запровадити на території західноукраїнських областей воєнний стан. 15 січня 1946 року військова рада Прикарпатського ВО підготувала проект такої постанови і, узгодивши його з Наркоматом оборони СРСР, скерувала до Раднаркому України. Останнє слово в ухваленні цього рішення залишилося за секретарем ЦК КП(б)У М. Хрущовим, однак він не наважився на такий крок⁸⁵⁰, хоча й визнавав, що ситуація вимагає надзвичайних заходів. Зокрема, 4 січня 1946 року у Львові на нараді секретарів обкомів партії М. Хрущов, підкреслюючи непросту ситуацію, що склалася у західноукраїнських областях у зв'язку з проведенням виборів, заявив: «Якщо у східних областях питання підготовки

⁸⁴⁸ Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА. Київ: «Наукова думка», 2005. 53 с.

⁸⁴⁹ *ЦДАГО України*. Ф. 1. Оп. 16. Спр. 31. Арк. 70–73.

⁸⁵⁰ *Кентій А.* Боротьба без компромісів. *Літопис УПА. Нова серія*. Т. 5. С. 13 – 14.

до виборів є організаційно-технічним питанням, то для західних областей воно є організаційно-політичним»⁸⁵¹. Гору взяли політичні аргументи, адже запровадження воєнного стану у мирний час погано узгоджувалося з іміджем найдемократичнішої країни у світі.

Попри відсутність у західноукраїнських областях воєнного стану де-юре, він існував де-факто, з огляду на особливі повноваження, отримані військовим командуванням, спецслужбами та місцевою адміністрацією у боротьбі з національно-визвольним рухом, обмеження конституційних прав громадян тощо. Офіційно в регіоні було оголошено надзвичайний стан, відповідно до якого мешканцям заборонялося пересуватися по території без спеціального дозволу, ночувати не в себе вдома та приймати на ночівлю сторонніх осіб; запроваджено комендантську годину та масові перевірки документів. У разі порушення заборон відбувався негайний арешт або й розстріл без суду і слідства.

Масштабність спланованих заходів, а також кількість мобілізованих людських резервів і техніки свідчили про те, що радянське керівництво було рішуче налаштоване остаточно покінчити з національно-визвольним рухом⁸⁵². За час підготовки виборів до ВР СРСР (з 1 грудня 1945 р. до 10 лютого 1946 р.) у західноукраїнських областях було проведено 15 тис. 562 операції зі знешкодження повстанських відділів, внаслідок яких ліквідовано 130 збройних формувань УПА і 362 осередки ОУН різних рівнів, знищено понад 4,2 тис. повстанців (з них 1.140 членів ОУН), захоплено в полон 9,4 тис. причетних та запідозрених у співпраці з підпіллям осіб⁸⁵³. Особливо масштабні операції проводилися у Станіславській та Дрогобицькій областях, які справедливо вважалися форпостом українського визвольного руху з огляду на чисельність наявних тут відділів УПА та осередків ОУН. Зокрема, у Станіславській області під час зимово-весняних операцій 1946 р.

---

⁸⁵¹ ЦДАГО України. Ф. 1, Оп. 215, Спр. 393. Арк. 9

⁸⁵² Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Рівненська область. Рівне, 2006. Кн. 1.С. 174–176.

⁸⁵³ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 103 (1954). Спр. 1. Арк. 80.

розгромлено 68 формувань УПА, ліквідовано 145 структурних підрозділів ОУН, знищено 1.836 і заарештовано 3.030 повстанців та їх симпатиків⁸⁵⁴.

Упродовж квітня-серпня 1946 р. сталінським керівництвом було організовано не менш активну весняно-літню кампанію проти ОУН і УПА, у зв'язку з чим М. Хрущов надіслав секретарю ЦК ВКП(б) Й. Сталіну урядову телефонограму з проханням залишити на цей термін війська Львівського та Прикарпатського військових округів у місцях їхньої попередньої дислокації⁸⁵⁵. Владі йшлося про те, щоб закріпити «успіхи у боротьбі з залишками бандформувань», досягнуті під час т. зв. «Зимової блокади» та забезпечити безперешкодне проведення наступних виборчих кампаній. На цей раз органами МВС та МДБ, внутрішніми і прикордонними військами проведено 42.175 оперативно-чекістських операцій і засідок, вбито 3.277 повстанців, заарештовано й захоплено 3 тис. 364 особи, вилучено 7.225 одиниць зброї⁸⁵⁶.

«Зимова блокада» та подальший неослабний натиск режиму на відділи ОУН і УПА спричинили відчутні втрати в середовищі українських повстанців. За різними даними внаслідок сутичок з переважаючими силами противника чисельний склад ОУН і УПА у першій половині 1946 р. скоротився на 40-60%. Проте плани радянської сторони остаточно покінчити з національно-визвольним рухом до початку виборчих кампаній (відповідно до вказівок М.С. Хрущова) були зірвані. Значній частині повстанців завдяки блискучій військовій майстерності командирів відділів та підтримці з боку місцевого населення вдалося уціліти й продовжити боротьбу. Улягаючи перед потужним натиском ворожих військ, керівництво УПА у липні 1946 р. ухвалило рішення про розформування великих повстанських відділів та перехід до підпільно-конспіративної діяльності. Оперування невеликими групами у складі 5-10 осіб дало змогу повстанцям виконувати завдання,

---

⁸⁵⁴ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 4974. Арк. 46.

⁸⁵⁵ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 32. Спр. 2564. Арк. 39–40

⁸⁵⁶ Кентій А. В. Нарис боротьби ОУН–УПА в Україні (1946 – 1956 рр.). Київ: Інститут історії України НАН України, 1999. С. 18 – 19.

залишаючись недосяжними для великих радянських військових з'єднань. Це значно знижувало показники режиму у боротьбі з національно-визвольним рухом. Зокрема, зі 753 військово-чекістських операцій, організованих владою у липні 1946 р. проти ОУН і УПА, 2.813 (75%) виявилися безрезультатними, як і 4.238 засідок (93%)⁸⁵⁷, організованих енкаведистами в місцях можливого перебування чи пересування повстанців.

Надзвичайно життєздатними виявилися підпільні структури ОУН, адже знищені осередки блискавично відновлювалися за рахунок юнацької мережі та добровольців з місцевого населення. Про дивовижну здатність повстанських структур до регенерації доповідав на одній з обласних нарад начальник Дрогобицького обласного управління НКВС, колишній партизанський командир О. Сабуров, який відверто зізнавався: «В окремих селах ми п'ять разів ліквідували підпілля, а воно знову піднімається»⁸⁵⁸. Так само голова Чернівецького обкому КП(б)У І. Зеленюк на одному з засідань у грудні 1945 р. повідомляв, що у с. Банилів Вижницького району Чернівецької області відділами НКВС було ліквідовано боївку «Зайця», а наступного дня ця боївка знову нараховувала 7 осіб.⁸⁵⁹

З огляду на зміну повстанської тактики влада змушена була переформатовувати свої дії у боротьбі з національно-визвольним рухом. Офіційно з січня 1947 р. справу ліквідації відділів ОУН–УПА передали управлінням МВС та МДБ. Під цим оглядом міністр внутрішніх справ СРСРС. Круглов попередив обласних очільників вказаних відомств про особисту відповідальність за «правильне використання і результативність бойової діяльності військ МВС, які перебувають в їхньому оперативному

---

⁸⁵⁷ Інформація о ходе борьбы с украинско–немецкими националистами в западных областях УССР по состоянию на 1 августа 1946 года. *Літопис УПА. Нова серія*. Київ–Торонто, 2002. Т. 5. Кн.2.С. 169.

⁸⁵⁸ Історія українського селянства: Нариси в 2–х т. / Ред. В. Литвин. Київ: «Наукова думка», 2006. Т. 2.С. 398.

⁸⁵⁹ Стенограма пленуму Чернівецького обкому КП(б)У від 22 грудня 1945 р. *ДАЧО*. Ф. 1. Оп. 9. Спр. 38. Арк. 25.

підпорядкуванні»⁸⁶⁰. Водночас вирішено посилити місцевий склад управлінь МВС і МДБ, для чого наказом очільника МВС УРСР Т. Строкачем від 17 грудня 1946 р.у регіон відряджено кілька десятків керівних та оперативних працівників зі складу МВС УРСР⁸⁶¹. Зокрема, відповідальним за ситуацію у Ровенській, Волинській, Тернопільській і Чернівецькій областях призначено заступника міністра внутрішніх справ УРСР, комісара міліції 3-го ранга І.Л. Лобуренка, а у Львівській, Дрогобицькій, Станіславській і Закарпатській – начальника управління по ББ МВС УРСР полковника Н. Сараєва⁸⁶². Однак, підрозділи, які, відповідно до вказівки М. Хрущова, мали утримувати блокаду населених пунктів до квітня 1946 р., не лише не були у вказаний термін виведені, а й отримали додаткове підкріплення. У жовтні 1947 року, напередодні виборів до місцевих Рад, за рішенням ЦК КП(б)У було створено й відправлено в Західну Україну сім оперативних груп з керівних працівників МВС і МДБ УРСР, а також додатково введено чотири дивізії МДБ. Зокрема, лише у Дрогобицьку область у січні 1947 р. на прохання начальника обласного управління МВС генерал-майора А. Сабурова прибуло 4 тис. 170 вояків⁸⁶³.

Щоб втримати ситуацію у західноукраїнських областях під контролем, влада й надалі змушена була використовувати величезні військові сили та нарощувати масштаби «антитерористичних операцій». Якщо у 1946 р. карально-репресивними органами було знищено 4.122 повстанця, заарештовано 8.768 повстанців та «бандпособників», то впродовж 1947 р.

---

⁸⁶⁰ Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953: суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: у 2 кн. Київ: «Либідь», 1994. Кн. 2. С.656.

⁸⁶¹ Там само. Арк. 11.

⁸⁶² Наказ міністра внутрішніх справ УРСР від 16 грудня 1946 р. «Про додаткові заходи із забезпечення виконання органами МВС УРСР директив міністра внутрішніх справ СРСР №270 і №280 – 1946 р. і МВС УРСР №195 – 1946 р.». ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 2550. Арк. 12–13.

⁸⁶³ Расчет потребности в войсках Советской Армии для оперативного обеспечения мероприятий по выборам в Верховный Совет УССР на территории Дрогобычской области. – 17 января 1947 г. ДАЛО. Ф. 5001. Оп. 8. Спр. 53. Арк. 10–12.

вбито – 4.601 та заарештовано – 12.225⁸⁶⁴. Лише в період підготовки виборів до ВР УРСР впродовж січня-березня 1947 р. військові здійснили 12.268 операцій, у результаті яких вбито 966 учасників ОУН і УПА, заарештовано та взято в полон 1.478 осіб⁸⁶⁵. Однак, визначена міністром МВС Т. Строкачем чергова «остаточна» дата ліквідації «бандформувань» – до кінця січня 1947 р.⁸⁶⁶, – знову виявилася нереальною.

Не покладаючись лише на військову силу, представники режиму почали широко застосовувати методи психологічного впливу на учасників національно-визвольного руху. Численними були звернення Президії Верховної Ради УРСР та очільників силових відомств до учасників ОУН і УПА з пропозицією вийти з повинною і скласти зброю в обмін на повну амністію. Зокрема, в одному з таких звернень (від 1 лютого 1946 р.) народний комісар внутрішніх справ УРСР Т. Строкач обіцяв, що до учасників ОУН і УПА, які добровільно здадуться властям, не буде застосовано жодних репресій. Однак, цією пропозицією здебільшого скористалися особи, які переховувалися від мобілізації та дезертири ЧА⁸⁶⁷.

Разом із проведенням військово-чекістських операцій, репресивно-каральні органи здійснювали широку агентурну роботу, яка полягала у створенні мережі агентів-інформаторів в середовищі цивільного населення для здобуття інформації про дислокацію та діяльність повстанських груп. Зокрема, у Ровенській області станом на 20 березня 1945 р. агентурно-інформаційна мережа Управління НКВС нараховувала 2.429 осіб (56 резидентів, 160 агентів-внутрішників, 80 агентів-маршрутників, 2.133 інформатори), управління НКДБ – 3.718 осіб (57 резидентів, 697 агентів-внутрішників, 2.964 інформатори)⁸⁶⁸. У Волинській області станом на жовтень 1945 р. управління НКВС мало у своєму розпорядженні 50

---

⁸⁶⁴ Статистический обзор оперативно-следственной работы органов МГБ УССР за время с 1 января 1947 г. по 1 января 1948 г. *ГДА СБУ*. Ф.2. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 3–4.

⁸⁶⁵ *ЦДАГО України*. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 4964. Арк. 75.

⁸⁶⁶ *ЦДАГО України*. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 5250. Арк. 2–6.

⁸⁶⁷ *ГДА СБУ*. Ф.2. Оп. 89. Спр. 313. Арк. 10–13.

⁸⁶⁸ *ДАРО*. Ф. П–88. Оп. 1. Спр. 23. Арк. 52.

резидентів, 267 агентів та 2.424 інформаторів⁸⁶⁹, а впродовж 1947–1950 рр. тут діяло 5.273 інформаторів і резидентів НКДБ⁸⁷⁰. У Дрогобицькій області лише з 26 січня до 5 лютого 1946 р. завербовано 637 осіб⁸⁷¹. Цій роботі спецслужб недаремно надавали особливого значення, адже саме провокативно-агентурна мережа стала тією зброєю, на яку повстанці не знайшли адекватної відповіді. За допомогою агентів-внутрішників радянським спецслужбам вдалося зруйнувати організаційні зв'язки, скомпрометувати провідників підпілля в очах соратників по боротьбі та місцевого населення, посіяти зневіру і хаос в середовищі національно-визвольного руху та ослабити його зсередини. Впродовж січня-березня 1947 р. за допомогою агентурної мережі лише у Волинській області ліквідовано 79 провідників ОУН і УПА, серед яких референт СБ Проводу ОУН Михайло Арсенич («Березовський»)⁸⁷². Саме за допомогою агентів радянським спецслужбам вдалося ліквідувати Романа Шухевича та полонити Василя Кука (останніх командувачів УПА), виявити місцезнаходження провідника ОУН на ПЗУЗ Василя Галаси тощо.

Не менш ефективним способом боротьби режиму з націоналістичним підпіллям було створення легедованих груп (ЛГ) або боївок ОУН, які тероризували місцеве населення під виглядом повстанців, надаючи владі вагомні аргументи для дискредитації учасників національно-визвольного руху. Під час проведення виборчих кампаній ЛГ здійснили низку провокацій з метою змусити людей брати участь у передвиборчих заходах та голосувати. Так, 14 січня 1946 р. у с. Брониця на Дрогобищині бійці спецгрупи НКДБ, збираючи контингент на потреби УПА під виглядом повстанців з сотні «Скиби», радили людям не відмовлятися від голосування, щоб уберегти свої

---

⁸⁶⁹ ГДА СБУ. Ф.2. Спр. 295. Арк. 54.

⁸⁷⁰ ГДА СБУ. Ф.2. Спр. 372. Т. 62. Арк. 218

⁸⁷¹ *Льницький В.* Форми та методи боротьби радянських репресивних органів проти підпілля у Дрогобицькій окрузі ОУН (1945 – 1952). *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. Дрогобич, 2014. Вип. 17–18. С. 367.

⁸⁷² Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Історичні нариси. (Відп. ред. С. В. Кульчицький) / Інститут історії України НАН України. Київ, «Наукова думка», 2005. С.407.

родини від вивезення у Сибір⁸⁷³. Дезорієнтувавши таким чином селян, енкаведисти домоглися їхньої активнішої участі у передвиборчих заходах. У цей день понад 400 мешканців Брониці прийшли до сільради перевірити себе у списках виборців, люди самотужки відремонтували приміщення виборчої дільниці (побілили стіни, вставили вікна та ін.)⁸⁷⁴.

Як метод боротьби з повстанцями військові та відділи НКВС широко застосовували прочісування лісів та розшукові операції в межах населених пунктів⁸⁷⁵. Ці операції давали можливість виявляти місця постою повстанців, їхні криївки, склади та підпільні друкарні, затримувати осіб, які займалися розповсюдженням націоналістичної літератури. Певні результати у боротьбі з повстанським рухом влада досягнула шляхом патрулювання населених пунктів. Так, 9 січня 1946 р. під час патрулювання м. Болехова Станіславської області групою НКВС виявлено розклеєні на будинках листівки ОУН антивиборчого змісту. По гарячих слідах затримано трьох дівчат, які мали при собі ідентичні листівки і клей⁸⁷⁶. Чимало зусиль оперативників було скеровано на ліквідацію видавничих осередків УПА та ОУН з метою попередити друк та розповсюдження антирадянських матеріалів. Так, за неповними даними впродовж 1945 року органами НКВС в західних областях викрито понад 10 підпільних друкарень ОУН, у 1946 – 14, 1947 – 10, 1948 – 13, 1949 – 10, 1950 – 25, 1951 – 5, 1952 – 3, 1953 – 3⁸⁷⁷.

⁸⁷³ Об агентурно-оперативной комбинации по селу Бронница Дрогобычского района. 1946. 28 січня. *ЦДАГО України*. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 3880. Арк. 28–30.

⁸⁷⁴ Там само. Арк. 36.

⁸⁷⁵ Романюк М. Боротьба органів радянської влади проти підпілля ОУН та відділів УПА Золочівської округи (1944–1946). *Збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету*. Рівне, 2012. Вип. 23. С. 271–272.

⁸⁷⁶ Информация о проведенных мероприятиях Станиславским обкомом КП(б)У по усилению борьбы с украинско-немецкими националистами и подготовки к выборам в Верховный Совет СССР 1946 г. 15 янв. *ЦДАГО України*. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 2960. Арк. 30. Опубл.: Літопис УПА (Нова серія). Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ 1943–1959. Книга друга: 1946–1947. Київ-Торонто, 2002. С.57.

⁸⁷⁷ Стасюк О. Підпільні друкарні ОУН (1941–1953 рр.). Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів, 2011. С.149–206.

З метою позбавлення повстанців матеріальної бази, якою їм традиційно слугувало селянство, влада проводила масштабні виселення цивільних мешканців, запідозрених у співпраці з ОУН і УПА. Депортації передовсім підлягали члени родин учасників національно-визвольного руху. У «Інструкції про порядок висилки членів сімей оунівців й активних повстанців у віддалені райони СРСР від 5 квітня 1944 р., вказувалося, що депортації підлягали всі повнолітні члени сімей підпільників, а неповнолітні мали перебувати разом із рідними. Майно депортованих конфісковувалося. Документальними підставами для виселення могли бути довідки сільрад, свідчення арештованих підпільників, оперативні матеріали НКВС–НКДБ. Незважаючи на інколи доволі умовне обґрунтування причини виселення, секретар Дрогобицького обкому КП(б)У С. Олексенко рекомендував підлеглим спростити оформлення документів на висилку, а також наголошував на потребі брати заручників, називаючи виселення сімей «бандпособників» реальним способом боротьби з підпіллям ОУН і УПА⁸⁷⁸.

Особливо масштабні депортації української людності влада проводила напередодні виборчих кампаній, що робилося з єдиною метою – зламати опір населення. Наприклад, впродовж 1948–1949 рр. зі Станіславської області з метою її очищення від «ворожого елемента» вивезено на поселення 1.689 сімей оунівців, а в період підготовки виборів до ВР УРСР за січень, лютий і п'ять днів березня 1950 року депортовано 1.350 сімей і ще 600 підготовлено до виселення⁸⁷⁹. А загалом впродовж 1944–1953 рр. із Західної України у віддалені райони СРСР виселено 65.906 сімей (203.662 особи) учасників ОУН і УПА та так званих «бандпособників»⁸⁸⁰. Наймасштабнішою депортацією у повоєнний час стала операція «Захід», здійснена у жовтні 1947 р. – напередодні виборів до місцевих Рад, у рамках якої із семи

---

⁸⁷⁸ Про стан боротьби з бандами українсько-німецьких націоналістів по Дрогобицькій області». 15 травня 1945 р. *ДАЛО*. Ф. П–5001. Оп. 6. Спр. 50. Арк. 38.

⁸⁷⁹ *ДАІФО*. Ф.1-П. Оп. 1. Спр. 1212. Арк. 37.

⁸⁸⁰ *ЦДАГО України*. Ф. 1. Оп. 17. Спр. 79. Арк. 56.

західноукраїнських областей депортовано 26 тис. 332 сім'ї (77 тис. 291 особу)⁸⁸¹.

З метою залякування населення радянська адміністрація проводила відкриті страти і судові процеси над членами ОУН та симпатиками. До виконання йшли вироки виїзної сесії Військової колегії Верховного суду СРСР про смертну кару через повішання* або тривалі терміни ув'язнення. Зокрема, 6 лютого 1946 р. виїзною сесією Ровенського облсуду в с. Спасів було засуджено до двох років позбавлення волі учня Глинської СШ М. Криницького за нищення портретів кандидатів у депутати до ВР СРСР Г. Олійник та Ф. Додя⁸⁸². А 8 лютого 1946 р. у с. Кунин Здолбунівського району Ровенської області вироком виїздного трибуналу ВВ НКВС покарано 20-річним терміном каторжних робіт члена ОУН В. Цвинюка («Коршуна») за агітацію проти виборів та розповсюдження антивиборчої літератури⁸⁸³. Буденною картиною у населених пунктах стали виставлені на привселюдний огляд трупи повстанців, що полягли в перестрілках з відділами НКВС (МВС) та НКДБ (МДБ), що робилося як з метою встановити родичів загиблих для їх подальшого арешту чи депортації, так і для залякування населення.

Терор, який влада застосовувала у передвиборчий період та день голосування, продовжувався й у наступні місяці. Особливо лютували енкаведисти в селах, де люди відмовлялися голосувати, проводячи там арешти і обшуки, влаштовуючи перевірку документів, а при тому безсоромно грабуючи населення⁸⁸⁴. Обшуки, вбивства, грабунки та руйнування селянських господарств стали обов'язковим елементом операцій з рошуку повстанців та виселення «бандпособників». Так, у матеріалах бюро

---

⁸⁸¹ Пагіря О. Операція «Запад» на Західній Україні у жовтні 1947 р. URL: <http://territoryterror.org.ua/uk/publications/details/?newsid=299> (дата звернення – 12.03.2018 р.)

*На страті повстанців через повішання наполягав особисто М.С. Хрущов на нараді у Львівському обкомі КП(б)У

⁸⁸² Жив'юк А.А. Репресивна операція «велика блокада» напередодні виборів 1946 року в Західній Україні (на матеріалах Мізоцького району Рівненської області). *Військово-науковий вісник*. 2018. Вип. 30.С. 20.

⁸⁸³ Там само. С.21.

⁸⁸⁴ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т.38. Арк. 253.

Дрогобицького обкому партії за лютий 1946 р. зазначалося, що «при виїзді на операції проти банд націоналістів бійці винищувального батальйону, а також окремі бійці і офіцери органів НКВД та НКГБ, часто за присутності партійних і радянських керівників районів, начальників райвідділів НКВД і НКГБ, не розібравшись, підпалюють будинки, конфіскують майно, убивають без суду окремих громадян, які зовсім не належать до бандитів»⁸⁸⁵. У деяких районах зловживання набирали таких масштабів, що навіть місцева адміністрація висловлювала свій протест. Зокрема, про порушення революційної законності підрозділами військ НКВС на Тернопільщині йдеться у скарзі голови Підгаєцького райвиконкому Рибальченка на ім'я Голови РНК УРСР М. Хрущова від 8 березня 1946 р.: «У м. Підгайці Тернопільської області дислокуються військові підрозділи військ НКВС, які прибули для боротьби з українсько-німецькими націоналістами. Бійці і командири цих підрозділів замість боротьби з підпіллям тероризують місцеве населення, займаються грабежами, мародерством, порушенням соціалістичної законності, руйнують державні споруди, систематичні п'янства і хуліганство... Скільки ми не намагалися усунути всі ці факти на місці, нам вже не під силу, а дальше терпіти ні населенню, ні нам нема можливості, в силу чого звертаємося до Вас, тов. Хрущов, з тим, щоб навести порядок в наших військових підрозділах, які дислокуються в нашому районі»⁸⁸⁶.

Чимало злочинів супроти цивільного населення було вчинено бійцями гарнізонів..., дислокованих у західних областях. Військове командування визнавало факти порушень і навіть намагалася з ними боротися, проте ці дії були малоефективними. Так, начальник політичного управління Прикарпатського воєнного округу, генерал-майор Л. Брежнев з цього приводу доповідав у ЦК КП(б)У: «У деяких гарнізонах армії, де в. о. начальника політвідділу полковник Сухарев, виявлені 3 випадки

⁸⁸⁵ Літопис нескореної України: Документи, матеріали, спогади. ... Кн. 2.С. 35.

⁸⁸⁶ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 3837. Арк. 24 – 26.

мародерства та грабунку. Червоноармійці Павлюк і Шладарідзе зі складу гарнізону в селі Пороги від 623 ГАП дивізії, де начальником політвідділу полковник Аршинський, пограбували громадянку Гутник. Під час грабунку вони видавали себе за бандитів, а Павлюк припускався антирадянських висловлювань. Червоноармійці Суворов і Федоров із 16 танкового полку цієї ж дивізії у гарнізоні села Хомяківка 16 січня пограбували громадянина Матученкова. Речі повернуті їхньому власникові. Старшина Жемчугов і рядовий Зінченко в селі Обельниця з гарнізону 591 АП зен[ітної] арт[елерійської] дивізії, де начальником політвідділу полковник Макаров, 16 січня у нетверезому стані пограбували одну квартиру»⁸⁸⁷. Випадки покарань злочинців з середовища військових та спецслужб були радше винятком. Найчастіше ж влада закривала очі на подібні випадки, трактуючи західних українців як антирадянський елемент, стосовно якого не обов'язково дотримуватися принципів соціалістичної законності.

Виборчі кампанії 1950-х років усе ще відбувалися під прикриттям військових, адже влада продовжувала побоюватися нападу боївок ОУН, хоча знесилене підпілля майже не виявляло активності під час виборів ⁸⁸⁸. Майже у всіх населених пунктах були розташовані відділи МВС та МДБ, підрозділи Радянської армії, прикордонних військ, шкіл міліції та МДБ. Станом на 30 січня 1950 р. у Західну Україну було відряджено 496 оперативних працівників МДБ та міліції зі східноукраїнських областей, а також від центрального апарату УМДБ УРСР, а 3 лютого — ще 100 працівників МДБ⁸⁸⁹. Згідно з доповідною запискою заступника міністра держбезпеки М. Попереки, під час виборів до ВР СРСР у березні 1950 р. виборчі дільниці у західних областях УРСР прикривали 60 тис. 494 бійців військ МДБ, МВС та прикордонних військ⁸⁹⁰. Однак, цього було недостатньо, щоб убезпечити від нападу повстанців всі 5.657 сільських виборчих дільниць. Тому села

⁸⁸⁷ ЦДАГО. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 2958. Арк. 21–30.

⁸⁸⁸ ГДА СБУ. Ф.13. Спр. 376. Т.38. Арк. 105–106.

⁸⁸⁹ ГДА СБУ. Ф.2. Оп. 101. Спр. 1443. Арк. 88.

⁸⁹⁰ ГДА СБУ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 741. Арк. 26.

патрулювали також групи охорони громадського порядку (ГОГП), утворені з колишніх «яструбків» та місцевих активістів. Незважаючи на це, міністр МДБ УРСР генерал-лейтенант М. Ковальчук у лютому 1950 р., напередодні виборів до ВР СРСР, оцінив ситуацію з охороною виборчих дільниць як незадовільну, оскільки лише 40% дільниць охоронялися військовими та міліцією, а 60% – ГОГП, учасники яких не завжди відзначалися бойовими якостями та «правильними» політичними поглядами»⁸⁹¹. З огляду на це міністр вирішив увести в західноукраїнські області додаткові частини у складі 4.470 осіб для забезпечення «особливо уражених бандитизмом» районів. Зокрема, у Волинську область було скеровано 1.400 військових, у Тернопільську – 1.375, Станіславську – 670, Дрогобицьку – 525, Ровенську – 300, Львівську – 200⁸⁹². Отже, так звана «Велика блокада», яка нанесла непоправних втрат українським повстанцям взимку 1945–1946 рр., була застосована владою і цього разу.

Напередодні виборів органи МВС та МДБ збільшували кількість облав та засідок, посилювали агентурну роботу з населенням, опрацьовували провокативні комбінації з метою виявлення осіб, які мали намір завадити нормальному перебігу виборчого процесу. Влада продовжувала вживати посилені заходи для охорони виборчих дільниць та агітаційних пунктів, телефонічних ліній зв'язку тощо. Міським та районним відділам МДБ надіслані вказівки організувати перевірку приміщень виборчих дільниць на предмет виявлення мін та інших вибухових пристроїв⁸⁹³. Зокрема, у Львові на початку січня 1951 р. перевірено та опломбовано усі підвальні приміщення, над якими розташовувалися агітпункти і виборчі дільниці, що

---

⁸⁹¹ Довідка про забезпечення охороною сільських виборчих дільниць у західних областях Української РСР. *ГДА СБУ*. Ф. 2. Т.1443. Арк. 15–21.

⁸⁹² Расчет дополнительной потребности в войсках для несения охраны сельских избирательных участков в пораженных оуновским бандитизмом районах западных областей Украинской РСР. *ГДА СБУ*. Ф. 2. Т.1443. Арк. 22.

⁸⁹³ Записка по «ВЧ» из Львова. 1950. 3 березня. *ГДА СБУ*. Ф. 2. Спр. 1443. Арк. 63.

мали обслуговувати вибори до ВР УРСР⁸⁹⁴. Під посилену охорону підпадали друкарні та друкарська техніка адміністративних та інших установ, які повстанці через довірених осіб могли використовувати для друку антивиборчих матеріалів або з метою викрадення друкарської техніки. Під час виборчих кампаній 1950–1953 рр. силовики продовжували ретельно охороняти «народних обранців». Зокрема, для безпеки кандидатів у депутати до ВР СРСР та УРСР виділяли по 5 працівників держбезпеки⁸⁹⁵.

Влітку 1950 р. розпочався процес ліквідації хуторів, які часто були місцем дислокації повстанських груп. Зокрема, лише у Волинській області впродовж 1951–1952 рр. знищено 3,3 тис. селянських господарств⁸⁹⁶.

Успіх проведення виборчих кампаній у західноукраїнських областях влада змушена була узалежнювати від ефективності боротьби з національно-визвольним рухом до середини 50-х рр., пояснюючи невдачі у боротьбі з повстанцями тим фактом, що в лавах визвольного руху залишилися винятково націоналісти-фанатики, які вирішили боротися з радянською владою до кінця⁸⁹⁷. За час підготовки виборів до ВР СРСР у січні, лютому та за 10 днів березня 1950 р. вбито 354 та заарештовано 2 тис. 573 членів ОУН, виявлено 52 тисячі листівок антивиборчого змісту⁸⁹⁸. А загалом за час від 1944 до 1 січня 1956 рр. органами МВС–МДБ у західних областях УРСР в рамках боротьби з національно-визвольним рухом було заарештовано 103.828 осіб, серед них засуджено – 87.671, розстріляно – 2.755, виселено – 953, застосовано інші міри покарання – 188⁸⁹⁹.

Отже, проведення виборчих кампаній до Верховних Рад СРСР і УРСР, а також місцевих органів влади в західних областях республіки у повоєнний

⁸⁹⁴ Звіт з міста Львова від 15.10.1950 р. – 15.03.1951 р. *ГДА СБУ. Ф.13. Спр. 376. Т.74. Арк. 83.*

⁸⁹⁵ *ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 101. Спр. 1443. Арк. 62.*

⁸⁹⁶ Нариси історії Волинської обласної партійної організації. Львів, 1981. С. 102

⁸⁹⁷ Об организационной и агитационно-пропагандистской работе партийных организаций в связи с выборами в Верховный Совет УССР. 28 ноября 1946 г. *ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 6. Спр. 963. Арк. 70.*

⁸⁹⁸ *ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 741. Арк. 31.*

⁸⁹⁹ *ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 74. Арк. 160, 171.*

період влада тісно ув'язувала з ліквідацією українського національно-визвольного руху. Не здолавши повстанців, представники режиму не могли розраховувати на успішне проведення виборів, тож під час виборчих кампаній натиск на самостійницький рух посилювався. Прикметною особливістю виборчої кампанії 1946 року в західному регіоні стало її проведення в умовах «Великої блокади» силами багатотисячних формувань з арсеналу силових структур держави, яка завдала повстанцям відчутних втрат. Окрім збройно-терористичних методів, радянська репресивно-каральна система з метою ліквідації учасників ОУН і УПА застосовувала агентурні, пропагандистські, провокативні, психологічні, а навіть заборонені міжнародними конвенціями засоби впливу, які, однак, впродовж тривалого часу приносили їй лише умовні результати у боротьбі з національно-визвольним рухом. Зважаючи на масову підтримку антивиборчих акцій ОУН і УПА цивільним населенням, військові та репресивні акції режиму в момент проведення виборчих кампаній спрямовувалися не лише проти учасників національно-визвольного руху, а й усього західноукраїнського суспільства, що виводило дії представників режиму за рамки існуючого в УРСР правового поля та негативно позначалося на іміджі радянської влади.

7.4. Форми та методи спротиву. Інтеграція та способи пристосування.

Не поділяючи цінностей радянської системи, західні українці у повоєнний період активно противилися радянзації регіону, застосовуючи найрізноманітніші форми протесту. Однак, якщо збройні методи боротьби були пріоритетом учасників ОУН і УПА, то цивільне населення у протистоянні з владою вдавалося здебільшого до ненасильницьких методів. Найбільш численними були масові та групові протести, адже підтримка односельців чи членів трудових колективів надавала людям сміливості у протистоянні з представниками режиму. Вони відбувалися у формі мітингів, антиурядових зібрань, стихійних бунтів, сидячих страйків, нищення майна адміністративних установ, саботажу заходів влади тощо.

Випадки спротиву частішали під час перебігу виборчих кампаній до представницької гілки влади, адже у цей час партійці та адміністрація чинили посилений тиск на населення з метою примусити людей брати участь у голосуванні. Найчастіше виникали стихійні протести, спровоковані намаганням влади зібрати людей на проурядові мітинги з метою агітації за кандидатів «блоку комуністів і безпартійних». Зокрема, у с. Вовчищовичі на Львівщині селяни у день виборів до ВР УРСР 19 лютого 1947 р. обступили сільраду та разом кричали: «За бандитів, грабіжників голосувати не будемо»⁹⁰⁰. А мешканці с. Драгомишль Яворівського району Львівської області, не бажаючи слухати начальника РВНО Ф.П. Радченка, який скликав мітинг з метою агітувати за вибори, зчинили крик і тупали ногами, чим змусили агітаторів піти геть⁹⁰¹. Часто люди виходили з приміщення сільради, не дослухавши агітаторів до кінця, чим зривали захід. А маніфестаційний похід з портретами советських діячів та виборчими гаслами, організований райпарткомом у райцентрі Мостиська (Львівщина) 17 січня 1947 р., розбігся

⁹⁰⁰Звіт з т. зв. «виборів» у Верховну Раду УРСР дня 9.ІІ.1947 р. *ГДА СБУ*. Ф.13. Спр. 376. Т.3 9. Арк. 111.

⁹⁰¹*Пігідо-Правобережний Ф.* «Велика Вітчизняна війна». Спогади та роздуми очевидця. Київ, 2002.С. 228.

одразу по виході з міста, хоча, за задумом організаторів, колона мала обійти кілька прилеглих до райцентру населених пунктів⁹⁰². Поширеними були мовчазні протести, коли зібрані на передвиборчі збори чи мітинги громадяни жодним чином не реагували на слова виступаючих, а по закінченні так само мовчки розходилися по домівках. Зокрема, так сталося у с. Блюдники на Станіславщині 12 січня 1947 р., коли зловлені енкаведистами після Богослужіння 25 селян вислухали промову агітатора Скидана з опущеними головами і, не надавши жодного запитання, розійшлися⁹⁰³. Перебуваючи під впливом батьків, до протестів долучалися діти та підлітки шкільного віку. Вони зривали більшовицьку агітацію, а натомість розклеювали листівки ОУН. Шкільна молодь зі сміхом домальовувала на портретах народних висуванців роги та вуса, виколювала їм очі, заляпувала багном⁹⁰⁴.

Варіативно багатий матеріал з цього приводу містять звіти провідників ОУН(б), які зафіксували тисячі форм і методів протесту людей під час виборчих кампаній. У одному з таких звітів змальовано надзвичайно харизматичну картину селянського спротиву під час виборів до ВР СРСР у лютому 1946 р.: «Звичайно, як большевики повідомляють або нечайно заїдуть, щоби заскочити людей, то все, що тільки зачисляється до мужеского пола, старалося не бути під руками. Зараз вибирались на друге село за різними, часом подиву гідними справами, в ліс, а навіть ті, які здобулись на відвагу, лізли в солому або на стрих. Старші та більше спритні клалися до ліжка, підв'язувалися хусткою та з передсмертною міною ожидали небажаних гостей. Жінки, натомість, в тому часі занималися дуже малими дітьми. Обложившись добре «дітиськами», котрі вже так вправлені, що як тільки большевик зблизиться до матері, піднімають такий шалений крик та вереск, що потрапить випровадити з рівноваги навіть так вправлених та

---

⁹⁰² Звіт з т. зв. «виборів» у Верховну Раду УССР дня 9.ІІ.1947 р. *ГДА СБУ*. Ф.13. Спр. 376. Т. 39. Арк. 125.

⁹⁰³ *ГДА СБУ*, ф. 13, Оп. 1, Спр. 76. Т. 39. Арк. 149.

⁹⁰⁴ Звіт про т. зв. вибори до т.з в. Верховної Ради УССР, що відбулися 9-го лютого 1947 р. Дрогобиччина. *ГДА СБУ*. Ф.13. Спр. 376. Т. 39. Арк. 133–146.

звичних до того енкаведистів, які з грубою лайкою втікали з хати, не виконавши завдань»⁹⁰⁵.

Своєрідним методом протесту були розмови людей на невігідні для більшовицьких агітаторів теми. Так, пригадуючи досвід участі у виборчих кампаніях за часів Австрії чи Польщі, західні українці розповідали про дійсно демократичну процедуру висунення кандидатів та можливість обирати між кількома з них. У с. Військо Добромильського району під час мітингу селяни казали: «У Польщі ми мали право висувати своїх кандидатів у депутати. Висували їх і вибирали, а тепер ви самі назначуєте, ну й самі вибираєте»⁹⁰⁶. З метою уникнути політичної відповідальності, люди вдавали недорікуватих та нетямущих, і запитували виступантів: «Чому до українського парламенту обирають росіян?», «Яка різниця між виборчими системами СРСР та капіталістичних країн?», «Для чого проводити передвиборчу агітацію, коли в країні лише одна партія і немає конкурентної політичної боротьби?», «Для чого потрібен блок комуністів і безпартійних, коли все вирішує Комуністична партія?», чим ставили у незручне становище більшовицьких пропагандистів, які або не знали відповіді на запитання, або не наважувалися сказати правду.

Оскільки влада тісно пов'язувала передвиборчу агітацію з соціальними та економічними перетвореннями регіону, то відмова людей вступати у колгоспи, підписуватися на державну позику чи брати на себе підвищені соціалістичні зобов'язання з перевиконання плану на виробництві також можна розглядати як спротив виборчим кампаніям. Особливо масовий характер носила відмова селян від колективізації. Багато селян небезпідставно сприймали вибори як голосування за вступ до колгоспу, тому й не хотіли голосувати. Наприклад, у с. Омельно Колківського району Ровенської області агітатор під час передвиборчого мітингу 28 січня 1946 р.

---

⁹⁰⁵ Звіт про т. зв. «вибори» до ВР СРСР. Калушина. 1946. Лютий. *ГДА СБУ*. Ф.13. Спр. 376. Т. 38. Арк. 149.

⁹⁰⁶ *ГДА СБУ*. Ф.13. Спр. 376. Т.39. Арк. 133–146.

довго пояснював людям, що голосують вони за Параску Васюту, а не за колгоспи, проте селяни ігнорували його пояснення⁹⁰⁷.

У день виборів 10 лютого 1946 р. люди вчинили масовий бойкот сталінській демократії без вибору. Щоби не йти на виборчі ділянки, селяни ховалися на горищах, у льохах і стодолах, залазили у копиці з сіном чи соломою, втікали у хащі, симулювали хворобу, розпочинали якусь невідкладну роботу тощо. Дехто намагався пересидіти день виборів у полі чи поблизькому ліску, але звідти селян завертали завбачливо розставлені засади енкаведистів, озброєні автоматами і кулеметами. Багато хто вдавався до хитрощів і відмовлявся йти до виборчих ділянок, говорячи, що вже проголосував. Але цей спосіб дорого обходився селянам, оскільки більшовики виявляли обман і жорстоко били ухильників. Вигадливість людей, які за будь-яку ціну намагалися уникнути голосування, не мала меж. Зокрема, Іван Марійчин зі с. Сівка Войнилівська Калуського р-ну Станіславської області влаштував у власній хаті цілу виставу. Коли більшовики прийшли до нього з вимогою йти на виборчу ділянку, він зі сльозами на очах почав прощатися з рідними, голосячи: «Прощайте, дітоньки, я вже йду на смерть». Діти, підігруючи батькові, голосно плакали і цілували його, ніби востаннє⁹⁰⁸. Не витримавши голосінь, більшовики зі словами: «Вот, дурак!», – залишили хату талановитого аматора. У іншій хаті жінка, вдаючи хвору, почала «блювати» у присутності енкаведистів, для чого заздалегідь набрала у рот води, що також змусило їх забратися геть⁹⁰⁹.

Особливу активність та сміливість виявляли жінки, які зчиняли лемент на мітингах, обзиваючи енкаведистів і партійців лайливими словами, і, траплялося, бралися до бійки. Так, у с. Наконечне ІІ (Львівська область) місцева мешканка Ева Максим у день виборів хотіла порубати урну сокирою, а її односельчанка Анна Гулик вигнала членів виборчої комісії зі своєї хати з

⁹⁰⁷ Волинь і Полісся в 1946 році. *Інформатор*. 1946 р. ГДА СБУ. Ф.13. Спр. 376. Т.22. Арк. 158.

⁹⁰⁸ Звіт з передвиборчої кампанії та протоколи про хід виборів у ВР УССР. Калущина. 1946 р. Лютий. ГДА СБУ. Ф.13. Спр. 376. Т.38. Арк. 158.

⁹⁰⁹ Там само.

криком: «Я за комуністів і комсомольців не буду голосувати»⁹¹⁰. Дружина священника Наталка Гриник зі с. Чернилява на Львівщині на очах енкаведистів, які прийшли до її хати та змушували голосувати, подерла і викинула бюлетень в піч⁹¹¹.

На Жидачівщині селяни винайшли інший оригінальний спосіб протесту: вони починали голосно кашляти у приміщенні виборчої дільниці, внаслідок чого «стіни сільради щоразу здригалися хоровими спазматичними кашлями, що виводили з рівноваги агітатора, змушеного щоразу переривати свою бесіду»⁹¹². Інші вдавали глухих і не відповідали на запитання представників влади, або по кілька разів перепитували про почуте, що також створювало нервову обстановку. Деякі – відмовлялися голосувати, посилаючись на свою неграмотність⁹¹³. І хоча такі форми протесту доволі часто завершувалися побиттям протестувальників, люди не відступали від бойкоту виборів.

Окремі громадяни, опиняючись віч-на-віч із більшовиками, виявляли надзвичайну сміливість. Так, Анна Федорук з присілка Саси, що біля м. Стара Сіль на Дрогобиччині, прилюдно критикувала радянську добровільно-примусову систему голосування і не відмовилася від своїх слів навіть тоді, коли гарнізонник зі словами «застрелю, как собаку сволочь бандеровскую» вистрілив їй понад голову з автомата⁹¹⁴. А у с. Сукіль на Сколівщині батько побитої більшовиками дівчини за відмову голосувати кинувся на зловмисників із сокирою, що змусило їх рятуватися втечею⁹¹⁵.

Інколи траплялися курйозні випадки, як от у селі Мостиці на Калущині, де 86-літня бабуся Явдоха Люнда поливала енкаведистів водою та била їх кочергою⁹¹⁶. Чоловіки, відчуваючи відповідальність за родину та

⁹¹⁰ ГДА СБУ. Ф.13. Спр. 376. Т.39. Арк. 109–130.

⁹¹¹ Там само.

⁹¹² Звіт про т.зв. «вибори» до ВР СРСР. Калущина. 1946. Лютий. ГДА СБУ. Ф.13. Спр. 376. Т.38. Арк. 149.

⁹¹³ Там само.

⁹¹⁴ Звіт про хід виборів до Верховної Ради СРСР на день 10.11.46 р. ГДА СБУ. Ф. 13, Оп. 1. Спр. 376. Т. 39. Арк. 15.

⁹¹⁵ Там само.

⁹¹⁶ ГДА СБУ. Ф.13. Спр. 376. Т.38. Арк. 174–180.

усвідомлюючи вповні можливі наслідки спротиву владі, поводитися стриманіше, але й вони не проминали нагоди висловити зневагу до керованої сталінської демократії. Зокрема, один із парубків в'їхав до виборчого приміщення на коні⁹¹⁷, інший намагався справити природні потреби безпосередньо перед членами виборчої комісії⁹¹⁸.

У протистоянні з владою селяни часто кликали собі на допомогу гумор, кепкуючи зі слів агітаторів про «щасливе життя в СРСР», «найдемократичнішу у світі Сталінську Конституцію», «кращих синів народу – депутатів» та інше. Зокрема, на Дрогобиччині слова агітатора про те, що громадяни перед виборами мають виконати свій обов'язок перед державою у вигляді хлібопоставок, а тоді голосувати з чистою совістю, люди прокоментували: «І з чистою коморою»⁹¹⁹. Предметом насмішок часто ставали особи народних обранців до місцевих Рад, адже населення добре знало їхнє минуле, фахові та моральні якості. Наприклад, на передвиборчому мітингу у с. Губичі Добромильського району (Дрогобиччина), коли кандидат у депутати розказував свою автобіографію, наголошуючи на селянському походженні, один із присутніх вигукнув: «Ага, я вас знаю. Та ми разом ходили до лісу красти дрова»⁹²⁰. На передвиборчих зборах 5 січня 1947 р. у Галичі Станіславської області ніхто з присутніх офіційно не наважився висловитися проти кандидатки до ВР УРСР М.О. Турелик, але нишком почали брати її на кпини⁹²¹.

У містах протести були менш інтенсивними, що пояснюється наявністю чисельних військових гарнізонів, великою кількістю службовців, залежних від партійної адміністрації, слабшою згуртованістю міської громади, недостатнім впливом ОУН. Найчастіше містяни погоджувалися брати участь у «виборчій комедії» через страх втратити роботу, адже іншого

---

⁹¹⁷ ГДА СБУ. Ф.13. Спр. 376. Т.39. Арк. 7–12.

⁹¹⁸ ГДА СБУ Ф.13. Спр. 376. Т.38. Арк. 174–180.

⁹¹⁹ Звіт про т. зв. вибори до т. зв. Верховної ради УССР, що відбулися 9-го лютого 1947 р. Дрогобиччина. ГДА СБУ. Ф.13. Спр. 376. Т.39. Арк. 134.

⁹²⁰ Там само. Арк. 136.

⁹²¹ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 39. Арк. 150.

способу забезпечити свою сім'ю, окрім зарплатні, у них не було. Інші не хотіли полишати улюбленої професії, яка для них була змістом життя. Зокрема, виступаючи на передвиборчих зборах колективу Львівського університету ім. Івана Франка з висунення кандидатів у депутати трудящих до ВР СРСР 3 січня 1946 р., професор математики Мирон Зарицький сказав: «В сьогоднішню торжественну хвилю, коли наш університетський колектив стоїть як перший в нашій виборчій окрузі в здійсненні його почесного права виставляти кандидатів в депутати до Верховної Ради СРСР, дозвольте мені висловити гаряче бажання не тільки нашого колективу, але і всього населення Львівської області, щоб нашим депутатом став наш любий батько товариш Сталін. Заслабка людська мова, щоб могла словами виявити повністю ту гігантську велич життя і творчості нашого геніального вождя і нашу любов до нього»⁹²². Зрозуміло, що текст промови написали для професора в обкомі й, застосовуючи адміністративні важелі, примусили прочитати, адже важко повірити, що батько засудженої на той час діячки ОУН Катерини Зарицької, яка перебувала у таборах ГУЛАГу, міг добровільно виголошувати панегірики на адресу Й. Сталіна. Щоб підкреслити вимушений характер таких виступів, більшість промовців, які належали до колишніх національно зорієнтованих середовищ, читали тексти з листка. Однак були й такі, що, зрозумівши правила гри, вислужувалися перед владою в обмін на кар'єрне зростання чи матеріальні блага.

Під час виборчих кампаній 1950–1951 рр. люди все частіше улягали перед вимогами влади брати участь у виборчих кампаніях, що було викликане потребою інтегруватися у радянську дійсність задля виживання. Проте ставлення людей до демократії радянського зразка та влади загалом залишалось незмінним. Зокрема, на вимушений характер інтеграції вказують слова, які часто у цей час можна було почути з уст людей: «То все одно. Йти до виборів, чи ні, то вони зроблять, що самі схочуть. Спротив нічого не

---

⁹²² Інформація про загальні збори колективу Університету ім. І. Франка по висуненню кандидатів у депутати Верховної Ради СРСР. *ДАЛО*. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 481. Арк. 9.

поможе, хіба большевики будуть нас ще більше переслідувати. Ми розуміємо, що голосуємо на ворога...»⁹²³. Ситуацію з перебігом виборчих кампаній українські повстанці тепер передавали словами: «В більшості сіл району (Яворівського Львівської області – О.С.) населення взяло участь в згаданих виборах»⁹²⁴ або «В загальному населення хоч би з призвичаєння йшло голосувати»⁹²⁵ тощо. Люди також не гребували користати з буфетів, які розташовували біля виборчих діляниць, намагаючись роздобути дефіцитні продукти, зокрема, цукор, про що повстанці у своїх звітах писали: «Тому, що така нагода в українських селах трапляється лише в день такого «всенародного торжества», як «вибори», багато селян йшло голосувати по кілька разів, аби лише застатися у кілька кілограмів цукру»⁹²⁶. А виконавши «почесний обов'язок», часто бурмотіли собі під ніс: «Дожили ми часів, ворогам не бажаємо таких визволителів»⁹²⁷ або «Хіба це влада? Це справжні грабіжники і бандити, які ведуть до того, щоб знову була війна або повстання»⁹²⁸. Рівно ж, молодь, ідеологічна обробка якої проводилася особливо інтенсивно, під час державних свят чи зборів у школі на вимогу учителів вигукувала «Хай живе товариш Сталін!», але вдома, чуючи подібні гасла по радію, притишеним голосом вимовляли: «Слава Україні!» і «Хай живе Бандера!»⁹²⁹.

Отже, виразні антирадянські переконання та негласна співпраця з учасниками національно-визвольного руху підштовхували населення західноукраїнських областей до спротиву урядовим виборчим кампаніям. Форми та методи спротиву цивільного населення владі під час проведення

⁹²³ ГДА СБУ. Ф.13. Спр. 376. Т.78. Арк. 181.

⁹²⁴ Там само. Арк. 133.

⁹²⁵ ГДА СБУ. Ф.13. Спр. 376. Т.74. Арк. 83.

⁹²⁶ Бюро інформації УГВ р. 1951 р. Квітень. ГДА СБУ. Ф.13. Спр. 376. Т.5. Арк. 187.

⁹²⁷ Суспільно-політичний огляд терену. Р-н Букачівці. 31 грудня 1945 р. ГДА СБУ. Ф.13. Спр. 376. Т. 71. Арк. 347 зв.

⁹²⁸ Цит за: Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.). У 2-х книгах, 3-х частинах. Кн. 1. Ч. 1–2 / відп. ред. В.М. Даниленко. Київ: Інститут історії України НАН України, 2010.С. 8. (Серія «З історії повсякденного життя в Україні». Т. II).

⁹²⁹ Звіт з м. Львова від 15.10.1950 р. до 15 03.1051 р. ГДА СБУ. Ф.13. Спр. 376. Т.74. Арк. 71.

виборчих кампаній у регіоні мали як організований, так і стихійний характер, поділялися на масові, групові та одиничні, відкриті та приховані, агресивні та демонстраційні тощо. Не бракувало також нетрадиційних форм політичного протесту. Частота та інтенсивність виступів були соціально диференційовані: незадоволення діями влади активніше виявляли селяни, тоді як у містах населення воліло застосовувати приховані форми протесту. Рівно ж жіночі антиурядові виступи (як одиничні, так і масові) переважали чоловічі кількісно та за емоційною напругою. З часом форми протестних акцій та мотивації людей, які брали у них участь, змінювалися. Якщо протестні акції у 1946–1947 рр. мотивувалися антирадянськими переконаннями та спрямовувалися на демонтаж існуючої системи влади, то у 1950–1953 рр. це радше були поодинокі акти відчаю людей, які втратили надію на будь-які зміни. Будучи силоміць інтегрованими до радянської політичної системи, західні українці не припиняли застосовувати різні форми повсякденного спротиву аж до розвалу Радянського Союзу, суть якого відображає фраза «Підпорядковуюсь, але не корюсь»⁹³⁰. Як наслідок, представникам режиму так і не вдалося вповні накинати західним українцям радянську ментальність та перетворити на когорту радянських людей, що виразно показали події кінця 1980-х – початку 1990-х рр.

---

⁹³⁰Єремєєва К.А. Куліков В.О. Радянський політичний анекдот як форма повсякденного спротиву. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Історія*. 2011. №982. вип. 44. С.229.

ВИСНОВКИ

Комплексне дослідження зазначеної теми дає змогу сформулювати низку висновків, узагальнень і теоретичних положень.

На основі аналізу наукових поглядів і підходів вітчизняних та зарубіжних учених зроблено висновок про різновимірність, багатоаспектність та неоднозначність досліджуваної проблеми, що пояснюється як її міждисциплінарним характером, так і різним тлумаченням ключових категорійно-понятійних понять. Це пов'язане зі специфічною природою та різним досвідом організації виборчого процесу в окремі історичні періоди, а також необхідністю врахування сукупності чинників історичного, політично-правового, філософського та морально-психологічного порядку. Отже, йдеться про широке трактування складного й суперечливого явища. Попри актуальність теми кваліфікаційної роботи та величезну за обсягом історіографічну базу, яка представляє наукові концепти розвитку українського парламентаризму в історичній ретроспективі, кількість комплексних досліджень, які стосуються вивчення виборчих кампаній радянської доби, є недостатньою. Радянська історіографія проблеми через політичну заангажованість є мало затребуваною. Більшість сучасних дослідників розглядають перебіг виборчих кампаній в СРСР як політичне, соціальне чи державно-управлінське явище, оминаючи суто історичні підходи, що заважає відтворити цілісність процесу. Лише починається вивчення електоральних настроїв радянських громадян та електоральної поведінки населення. Майже недослідженим залишається регіональний аспект проблеми, який дозволяє виявити несподівані закономірності у перебігу виборчого процесу та нові підходи до оцінювання радянської виборчої системи загалом. Все це дає підстави вважати вказану проблематику привабливим і потенційно евристичним об'єктом дослідження.

Радянській політичній системі були притаманні аморфні форми народовладдя з домінуючою декларативною й формально-демократичною компонентою, що є іманентною рисою диктаторських тоталітарних і авторитарних режимів. За винятком перших пореволюційних років, у

Радянському Союзу не проводилися вільні демократичні вибори на конкурентній основі, які б засвідчували наявність у державі демократичної системи влади. Більшовицька верхівка усунула народ від участі у формуванні владних структур, а процедура, яку називали виборами, стала перевіркою виборців на лояльність до партійної влади, зручною формою показової демократії. Удосконалюючи з кожним роком процес організації та проведення виборчих кампаній, форми та методи передвиборчих заходів, підвищуючи планку відповідальності організаторів процесу, представники режиму не виходили за рамки існуючої системи. У результаті вибори все більше набирали вигляду театралізованого дійства із заздалегідь продуманим сценарієм та запланованим пропагандистським ефектом. Таким чином, виборчі кампанії в усіх республіках Союзу РСР відтворювали певну загальну модель політичного життя за сталінізму, символічну взаємодію між владою та виборцями.

Виборчі кампанії на території всього Радянського Союзу проходили під контролем компартії та спецслужб, адже механізм їхнього проведення передбачав багато моментів, які здійснювалися в ручному режимі. Контролю підлягали усі ланки виборчого процесу: від формування виборчих комісій та округів, складання списків виборців, ведення передвиборчої агітації, фінансових приготувань тощо до моменту голосування та підрахунку голосів. Офіційні результати явки та голосування, які на кожних виборах традиційно становили 99,9%, ніколи не відображали реальних суспільно-політичних та електоральних настроїв населення, адже в радянському суспільстві за існуючої карально-репресивної системи висловлювати свої думки вголос чи навіть приховано наважувався далеко не кожен. Склад Верховних та місцевих Рад, який формували за відповідними квотами, був логічним наслідком цієї системи виборів, а тому не відповідав політичній і соціальній структурі суспільства. Перебування у складі депутатів великої кількості робітників і селян мало підтверджувати ідеологему про СРСР як «робітничо-селянську державу», а постійний відсоток жіноцтва (30%) відображав політику партії стосовно гендерних проблем. Сформовані у такий спосіб органи влади у своїй діяльності

повністю підпорядковувалися більшовицькому керівництву. Узурпація владних функцій Рад компартійними структурами відбувалася під час кожного оновлення їхнього складу. Тому вибори до органів радянської влади завжди вважалися справою величезної політичної ваги. Однак, з огляду на заполітизованість та запрограмованість виборів, інтерес до їх проведення знижувався не лише серед населення, а й самих чиновників.

Політичні кампанії сталінської доби, до яких відносимо і вибори представницьких органів влади, відзначалися масштабністю, потужною пропагандистською складовою та величезною мобілізаційною здатністю. З їхньою допомогою влада успішно вирішувала низку проблем та завдань загальнодержавного значення, підкреслювала свій легітимний статус та нагадувала громадянам про відсутність у них будь-якої альтернативи. На момент проведення перших повоєнних виборів багато політичних практик в СРСР стабілізувалися та почали діяти в циклічному режимі, не викликаючи помітного спротиву населення. Тож, проведення виборів у західноукраїнських областях стало справжнім випробуванням для представників влади, які звикли мати справу з лояльним населенням та не усвідомлювали до кінця причин, що змушували західних українців протестувати.

Радянська псевдodemократична виборча система майже без змін поширювалася на «приєднані» у початковий період Другої світової війни західноукраїнські землі впродовж 1939–1941 рр. З огляду на потребу Кремля утвердитися на нових західних кордонах встановлення радянської влади у цьому регіоні розглядалося як стратегічна мета та відбувалося форсованими темпами. У цьому контексті виборчі кампанії були покликані здійснити прискорену радянізацію регіону та засвідчити всезагальну підтримку радянської влади місцевим населенням, легалізувавши її дії перед світом. Однак, феномен радянізації західних областей УРСР, безперечно, слід розглядати у значно ширшому контексті, ніж лише у площині проведення виборів чи насадження Рад як органів державного управління. Йшлося про системні, примусові, здебільшого репресивні способи насадження соціалізму у трактуванні правлячої

більшовицької верхівки, що брутально ламали традиційні форми господарювання, структуру соціальних зв'язків, світоглядні й ціннісні орієнтири, моделі соціальної поведінки й усталені суспільно-політичні практики.

Дорадянський електоральний досвід західних українців базувався на європейських демократичних стандартах, які передбачали політичний плюралізм та відносно вільне волевиявлення, тому насильницьке запровадження актів радянської демократії у західних областях неоднозначно сприймалося місцевим населенням. Якщо зацікавленість організацією Народних Зборів Західної України (1939 р.), незважаючи на причини, які її живили, була всезагальною, то проведення виборів до ВР СРСР, УРСР та органів місцевого самоврядування в 1940–1941 рр. уже потребували певної стимуляції з боку влади. Західні українці, порівнюючи радянську виборчу систему з виборчим правом міжвоєнної Польщі та Румунії, дуже швидко усвідомили її бутафорський характер та намагалися уникати співпраці з новою владою. Це стало вагомим перешкодою на шляху залучення місцевого населення до офіційних політичних церемоніалів та радянзації регіону загалом.

Події 1939–1941 рр. виразно показали, що радянська система влади політично і ментально антагоністична західноукраїнському суспільству, а надумані політичні процеси над суспільно активною частиною населення та масові розстріли політичних в'язнів у тюрмах в червні 1941 р. остаточно позбавили західних українців ілюзій стосовно більшовицької системи влади. Прихід «других совітів» був для місцевого населення не лише небажаним, а й смертельно небезпечним, адже значна частина населення, опинившись на окупованій території, з тих чи інших причин співпрацювала з нацистською владою або, виступивши на боці ОУН і УПА, продемонструвала свою прихильність до державно-самостійницької ідеології. Як наслідок, проведення урядових виборчих кампаній у регіоні в повоєнний період різко відрізнялося від ситуації з виборами у 1940–1941 рр. Відмінними виявилися не лише суспільно-політична та економічна ситуація, поведінка владної еліти, змушеної застосовувати значно жорсткіші методи радянзації регіону, що вплинуло на

конструювання виборчих технологій, а й реакція населення, яке від пасивних методів протесту перейшло до збройного опору окупантам. Це дає підстави для виокремлення виборчих кампаній 1939–1941 та 1946–1953 рр. у два окремі періоди, попри те, що другий із них логічно продовжував перший.

Вибори до Верховних Рад СРСР і УРСР, а також місцевих органів влади в західних областях УРСР у 1946–1947 рр. відбувалися на тлі жорсткого воєнно-політичного конфлікту, який набув загально-регіональних масштабів і загрожував поширитися на решту території Української РСР. Бойкот виборів західноукраїнським населенням не вписувався у широко розрекламовану ідеологему про стабільність політичної системи СРСР та політичну монолітність радянського суспільства, тож, сталінське керівництво докладало максимум зусиль, щоб втримати процес під контролем. Дії влади, спрямовані на проведення виборів, а також форми та методи спротиву з боку місцевого населення з року в рік варіювалися, витворюючи специфічну ситуацію з проведенням виборів, притаманну лише західному регіонові УРСР.

У 1950-х роках участь населення у виборах стала значно масовішою, оскільки комплексні заходи режиму, спрямовані на прискорену радянізацію західноукраїнських областей (індустріалізація, колективізація, русифікація), уже дали певні результати. Інтегровані у радянське суспільство західні українці змушені були підкорятися його законам. За цих обставин способом виживання ставала аполітична поведінка або показна ритуальна політична активність. Відсоток тих, хто щиро повірив у світле майбутнє українського народу під «сонцем Сталінської Конституції», був невисоким. За оцінками фахівців, у разі тривалої окупації близько 10% населення можуть стати колаборантами, з-поміж яких – 3% активними, однак 70% суспільства займе вичікувальну позицію. Комуністичній владі так і не вдалося сформувати в УРСР гомогенне суспільство з єдиною радянською ідентичністю. Переважно селянська за своїм соціальним складом Україна, переживши Голодомор, Великий терор та повоєнні репресії, залишалася потенційно «слабкою ланкою» сталінської імперії впродовж всіх років її існування.

Виборчі кампанії повоєнного періоду в західноукраїнських областях УРСР відбувалися з порушенням базових стандартів справжніх демократичних виборів (використання адмінресурсу, партійний диктат, домінування агітації Компартії у всіх сегментах медіа та інше) та радянської законності загалом, адже закріплення в державних нормативно-правових актах демократичних принципів не є гарантією побудови державної системи, механізми якої спрямовані на забезпечення прав і свобод людини. З огляду на складну суспільно-політичну ситуацію застосування неправових регуляторів виборчого процесу набули характеру негласних норм, адже політичні цілі радянського керівництва неможливо було зреалізувати в рамках існуючих конституційних порядків. Це стало наслідком неправомірних дій органів державної влади та окремих посадових осіб, які фактично сформували в державі специфічне поле обмеженої законності, в якому не діють або зумисне не застосовуються чинні нормативно-правові акти. У результаті механізм проведення виборів, який на всій території СРСР мав не надто конституційний характер, ще більше розходився з буквою закону. Масові, системні порушення представниками більшовицького режиму виборчого законодавства, прописаних у ньому засад і процедур, доповнювалися службовими порушеннями та діями, що виходили далеко за межі існуючого правового поля, силових та армійських структур. Зневажання законів самою владою створювало підстави для правового нігілізму місцевих мешканців, які й без того вважали радянську політичну й соціально-економічну систему окупаційною, імперською, антиукраїнською. Це на довгі десятиліття стало чинником формування моделей поведінки та ментальних кластерів населення Західної України, латентної акумуляції протестного потенціалу в західноукраїнському соціумі.

Насадження владних структур у західних областях УРСР упродовж 1939–1941 рр., а також у повоєнний період мало імпортований характер й лише дотично залежало від виборів представницької гілки влади. Воно відбувалося завдяки примусовому накладанню матриці командно-адміністративної системи СРСР, яка володіла «родовими властивостями», притаманними бюрократичному

апарату, що склався в УРСР упродовж 20–40-х років, на західноукраїнське суспільство. Її структурний стрижень становили Ради всіх рівнів, що перебували під цілковитим контролем партійних органів. Несамостійність та неефективність функціонування представницьких органів влади в СРСР через їхню підконтрольність парткомітетам та вищим виконавчим структурам у західноукраїнських областях посилювалася внаслідок низької фахової та моральної культури партфункціонерів, надісланих у регіон чинити радянські зміни, насильницьких методів радянзації та відверте небажання населення співпрацювати з чужою їм окупаційною владою. Як наслідок, ні виборчі кампанії, ні діяльність місцевих органів влади у західноукраїнських областях у вказаний період не лише не сприяли закріпленню тут радянської влади, а й спричинили її дискредитацію. Адже, на відміну від інших регіонів республіки, у її західних областях радянські органи влади стали не просто бюрократичною надбудовою, а апаратом насильства чужого, кремлівського окупанта. Ця дистанція, практично непомітна деінде, у Західній Україні залишалася практично до падіння СРСР, хоча й перебувала в латентному стані, виявляючи себе у пасивній опозиційності режиму значної частини громадян краю.

Соціально-політичні заворушення у краї, серед них і збройного характеру, боляче вдарили по іміджу Країни Рад, тому боротьба з ОУН і УПА у повоєнний період стала пріоритетним завданням режиму, а виборчі кампанії використовувалися владою як привід для чергової атаки на учасників національно-визвольного руху. Конфлікт сягнув апогею на межі 1945–1946 рр., під час виборів до Верховної Ради СРСР, коли з обох сторін було застосовано увесь можливий арсенал контрзаходів. Попри інтенсивні військово-оперативні та репресивні дії, владі не вдалося швидко досягнути бажаного результату у боротьбі з ОУН і УПА, у результаті чого виборчі кампанії 1946–1947, а також 1950–1953 рр. проходили в обстановці протиборства з українським визвольним рухом. У цьому контексті вибори можна розглядати не лише як чинник радянзації регіону, а й як інструмент репресій, адже під прикриттям виборчих кампаній відбувалося зачищення території від антирадянського елементу.

Аналіз політичних настроїв населення західноукраїнських областей під час проведення урядових виборчих кампаній повоєнного періоду свідчить про існування широких опозиційних кіл до радянської політичної системи та влади загалом, що зумовлювалося загальним ворожим сприйняттям радянського режиму, а також віддзеркалювало непросту суспільно-політичну ситуацію у регіоні, де влада, не зумівши приборкати самостійницьких прагнень населення, жорстоко розправлялася з учасниками національно-визвольного руху. На відміну від мешканців Великої України, які уже давно не бачили протестного виходу із ситуації, західні українці вчинили масовий бойкот сталінським виборам без вибору, створивши небезпечний прецедент, який, у разі поширення, міг загрожувати монолітності СРСР. Після ліквідації національно-визвольного руху та утвердження радянської системи влади ставлення населення до представників режиму можна схарактеризувати як внутрішню опозицію, у якій значна частина західноукраїнського населення перебувала аж до розвалу СРСР. Стан подвійної свідомості на довгі роки став для радянських громадян визначальною характеристикою їхньої ментальності, яка, з одного боку, деформувала національну свідомість людей, з іншого, – була чи не єдиним способом її збереження в умовах тоталітарного суспільства.

Наслідки тривалого функціонування на українських землях виборчої системи радянського зразка позначилися на електоральній свідомості громадян і вилилися у негативні моделі поведінки: громадяни недооцінюють значення виборчої системи, як механізму впливу на владу, нехтують політичними програмами кандидатів, орієнтуючись передовсім на морально-етичні риси висуванця, не бажають вникати у механізм, за допомогою якого їхні голоси конвертуються у представницькі мандати тощо. Отже, існує нагальна потреба впровадження основ демократичних цінностей політичної поведінки на рівні соціально-політичної парадигми українського суспільства. Адже формування демократії та ефективне функціонування її провідних інститутів у державі неможливе без належного рівня політичної культури населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

ДЖЕРЕЛА

I. Неопубліковані джерела

1.1 Неопубліковані джерела архівних фондів

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України)*Ф.1. Верховна Рада України.**Оп.16 Протокольна частина. Управління справами (1938-1948)*

1. Спр.4. Укази Президії Верховної Ради Української РСР. (3 травня – 30 грудня 1939 р.) 128 арк.
2. Спр.6. Укази Президії Верховної Ради Української РСР. (3 січня – 23 листопада 1940 р.) 123 арк.
3. Спр.9. Укази Президії Верховної Ради СРСР. (11 листопада 1940 р. – 9 грудня 1946 р.) 221 арк.
4. Спр.10. Укази та постанови Президії Верховної Ради Української РСР I скликання. (вересня 1941 р. – 25 грудня 1943 р.) 131 арк.
5. Спр.37. Укази Президії Верховної Ради Української РСР. Т.1. (2 – 3.....0 січня 1946 р.) 444 арк.
6. Спр.38. Укази Президії Верховної Ради Української РСР. Т.2. (19 – 28 лютого 1946 р.) 444 арк.
7. Спр.58. Постанови Президії Верховної Ради УРСР та протоколи засідання Комісії про помилування засуджених. Т.3. 2 вересня – 31 грудня 1947 р. 439 арк.
8. Спр. 81. Різна переписка с Президією Верховної Ради Союзу РСР за 1947–1948 рр. 112 арк.
9. Спр. 288. Різне листування з Центральними установами. (1954 р.) 46 арк.
Оп.17. Секретаріат Голови Президії ВР УРСР.
10. Спр. 17. Інформації про хід підготовки до виборів до місцевих Рад депутатів трудящих Української РСР. (1 листопада – 15 грудня 1947 р.) 149 арк.
11. Спр. 29. Документи до доповідної записки на ім'я Голови Президії Верховної Ради Української РСР М.С.Гречухи про хід підготовки до виборів до Верховної Ради Української РСР за станом на 29 січня 1951 р. (Інформації, довідки, статистичні матеріали). (6 січня – 20 лютого 1951 р.) 126 арк.
Оп.18. Загальна частина Управління справами.
12. Спр. 44. Інформація та статистичні звіти з питань організаційно–масової роботи місцевих Рад народних депутатів за 1946 рік. 211 арк.
Оп.20. Інформаційно-статистичний відділ Секретаріату Президії Верховної Ради УРСР (1939–1959). Відділ з питань роботи Рад та органів місцевого самоврядування (з 04.07.1959 р.)
13. Спр. 59. Листування з виконкомом обласних Рад депутатів трудящих по виборах до Верховної Ради Української РСР другого скликання. Зразки форм виборчої документації, розподіл асигнувань виборчої документації та інше матеріально–технічне забезпечення. (30 листопада 1946 р. – 20 січня 1947 р.) 247 арк.
14. Спр. 60. Документи про підготовку і проведення виборів до Верховної Ради Української РСР другого скликання, які відбулися 9 лютого 1947 року. (листопад 1946 р. – 9 лютого 1947 р.) 224 арк.
15. Спр.61. Інформації облвиконкомів про хід підготовки виборів до Верховної Ради УРСР, які відбулися 9 лютого 1947 року. (10 грудня 1946 р. – 8 лютого 1947 р.) 183 арк.
16. Спр. 62. Зведення та інформації інструкторів Центральної виборчої комісії по виборах до Верховної Ради Української РСР, про хід підготовки виборів до Верховної Ради Української РСР. (24 грудня 1946 р. – 5 лютого 1947 р.). 255 арк.

17. Спр.70. Документи про вибори депутатів Верховної Ради СРСР від Української РСР другого скликання замість вибулих по округах №№ 425, 465, 466 (листи, пропозиції Верховної Ради СРСР, протоколи голосування). (7 грудня 1946 р. – 22 грудня 1947 р.) 35 арк.
18. Спр. 71. Зведений статистичний звіт про склад депутатів, виконавчих комітетів і постійних комісій місцевих Рад депутатів трудящих першого скликання на 1 січня 1947 р. Документи про вибори депутатів до Верховної Ради СРСР другого скликання, які відбулися 10 лютого 1947 р. (1946–1948 рр.) 168 арк.
19. Спр. 72. Директиви Президії Верховної Ради СРСР та листування про проведення виборів до Верховної Ради СРСР другого скликання. Листування Президії Верховної Ради УРСР з облвиконкомами. (20 жовтня 1945 р. – 10 лютого 1946 р.) 121 арк.
20. Спр. 74. Інформації і доповідні записки відділу про хід підготовки виборів до Верховної Ради СРСР другого скликання. (1946 р.) 120 арк.
21. Спр. 75. Довідка про підсумки виборів до Верховної Ради СРСР Другого скликання та документи до неї. (20 квітня 1946 р.) 135 арк.
22. Спр. 83. Інформації облвиконкомів про хід підготовки виборів до Верховної Ради СРСР від Української РСР 10 лютого 1946 р. (3 грудня 1945 р. – 31 січня 1946 р.) 228 арк.
23. Спр. 113. Директиви та листування Президії Верховної Ради СРСР та Української РСР про вибори депутатів Верховної Ради Української РСР другого скликання. (19 липня 1946 р. – 25 січня 1947 р.) 111 арк.
24. Спр.118. Результати виборів до Верховної Ради Української РСР другого скликання. (1946 р.) 62 арк.
25. Спр. 119. Зведені відомості про склад депутатів Верховної Ради Української РСР другого скликання. (1946 р.) 60 арк.
26. Спр. 126. Протоколи засідань Комісії Політбюро ЦК Компартії України по виборах до місцевих Рад депутатів трудящих. (14 жовтня – 22 листопада 1947 р.) 70 арк.
27. Спр. 136. Довідка про підготовку і проведення виборів до місцевих Рад депутатів трудящих другого скликання та документи до неї. (1947 р.) 181 арк.
28. Спр. 137. Результати виборів та цифровий довідник про вибори депутатів Верховної Ради УРСР та місцевих Рад депутатів трудящих республіки (1947 р.) 47 арк.
29. Спр.169. Зведений статистичний звіт про склад виконавчих комітетів і постійних комісій місцевих Рад депутатів трудящих Української РСР другого скликання, обраних на перших сесіях місцевих Рад. (1948 р.)147 арк.
30. Спр.210. Довідки про кількість населення по виборчих округах до Верховної Ради Української РСР першого та другого скликань. (1938–1950 р.) 130 арк.
31. Спр. 214. Зведені дані про склад депутатів місцевих Рад третього скликання, зведений статистичний звіт про склад виконкомів, постійних комісій, обраних на перших сесіях. Проект положення про постійні комісії та доповідна записка про перші сесії місцевих Рад депутатів трудящих УРСР. (1950 р.) 214 арк.
32. Спр. 217. Директивні листи Президії Верховної Ради СРСР та Центральної виборчої комісії про проведення виборів депутатів Верховної Ради Української РСР. Листування з Президією Верховної Ради СРСР та облвиконкомами про вибори. (25 листопада 1949 р. – 12 березня 1950 р.) 191 арк.
33. Спр. 221. Кошторис витрат і розподіл коштів на проведення виборів до Верховної Ради СРСР. (1950 р.) 79 арк.
34. Спр. 224. Статистичні відомості про явку виборців на голосування. Результати виборів до Ради Союзу та Ради Національностей Верховної Ради СРСР від Української РСР. (12 березня 1950 р.) 65 арк.
35. Спр. 225. Документи про підготовку та проведення виборів до Верховної Ради СРСР по Українській РСР. Січень–березень 1950 р. 411 арк.
36. Спр. 233. Документи окружних виборчих комісій по виборах до Ради Національностей по виборах до Верховної Ради СРСР від Української РСР (результати виборів, список

- депутатів, протоколи реєстрації кандидатів у депутати (16 лютого – 13 березня 1950 р.) 263 арк.
37. Спр. 235. Протоколи реєстрації та протоколи голосування окружних виборчих комісій по виборах до Ради Союзу Верховної Ради СРСР від Дрогобицької, Житомирської, Закарпатської, Запорізької та Ізмаїльської областей. (16 лютого – 13 березня 1950 р.) 182 арк.
38. Спр. 249. Доповідна записка про підготовку та проведення виборів до місцевих Рад депутатів трудящих. (17 грудня 1950 р.) 131 арк.
39. Спр. 252. Підсумки виборів до місцевих Рад депутатів трудящих УРСР третього скликання. (17 грудня 1950 р.) 25 арк.
40. Спр. 359. Інформації і доповідні записки відділу про зміни в складі депутатів місцевих Рад, про факти обирання головами і секретарями місцевих Рад не депутатів, про вибори депутатів замість вибулих та ін.. (1953 р.) 148 арк.
41. Спр. 360. Інформації і доповідні записки відділу про наслідки перевірки виконання Указів і постанов Президії Верховної Ради УРСР; про проведення семінарів з працівниками місцевих Рад, про огляд протоколів засідань виконкомів місцевих Рад депутатів трудящих та ін.. (1953 р.) 186 арк.
42. Спр. 378. Зведений статистичний звіт про склад депутатів місцевих Рад, обраних 22 лютого 1953 р. 118 арк.
43. Спр. 386. Доповідні записки про наслідки перевірки готовності до виборів місцевих Рад четвертого скликання в областях Української РСР. (12 січня – 20 лютого 1953 р.) 170 арк.
44. Спр. 387. Довідка та зведення про відводи зареєстрованих кандидатів у депутати місцевих Рад четвертого скликання. (22–24 лютого 1953 р.) 41 арк.
45. Спр. 388. Зведення про явку виборців на голосування та про наслідки виборів до місцевих Рад депутатів трудящих четвертого скликання. (22 лютого 1953 р.) 63 арк.
46. Спр. 389. Листи громадян про порушення виборчого закону, що надійшли під час виборчої кампанії по виборах до місцевих Рад депутатів трудящих УРСР. (13 лютого – 15 травня 1953 р.) 32 арк.
Оп.30.
47. Спр. 589. Результати виборів до Верховної Ради СРСР від Української РСР. 12 березня 1950 р.
Оп.31.
48. Спр. 2. Список депутатів Верховної Ради Української РСР першого скликання, обраних 26 червня 1938 року. (26 червня 1938 р.). 82 арк.
49. Спр. 7. Списки депутатів Верховної Ради Української РСР другого скликання, обраних 9 лютого 1947 року. (9 лютого 1947 р. – 1951 р.) 104 арк.
50. Спр. 30. Списки депутатів Верховної Ради УРСР третього скликання. (1951–1955 рр.) 69 арк.

Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України).

Ф. 1. Центральний комітет Компартії України.

Оп. 1. Матеріали з'їздів, конференцій і пленумів ЦК Компартії України (1917–1971 рр.)

51. Спр. 690. Постанови Пленуму ЦК КП(б)У. (14 грудня 1945 р.). 26 арк.
Оп.6. Протоколи засідань Політбюро ЦК і матеріали до них (1919 – 1955 рр.) Частина І.
52. Спр.578. Протокол №18 засідання Політбюро ЦК КП(б)У (11 січня – 17 травня 1940 р.) 263 арк.
53. Спр. 963. Протокол №110 засідання Політбюро ЦК КП(б)У (19 листоп. – 3 грудня 1946 г.) 165 арк.
Оп. 9. Особливий сектор. Протоколи Оргбюро ЦК КП(б)У (1938–1952 рр.)
54. Спр. 769. Протоколи № 39–42 засідань Оргбюро ЦК КП(б)У (24 лютого – 16 березня 1950 р.) 130 арк.

Оп.20. Документи відділів ЦК КП(б)У

55. Спр. 7377. Запити і копії відповідей, скерованих Особливим сектором ЦК КП(б)У до партійних і радянських організацій з господарських, організаційних, кадрових та інших питань. (15 січня – 19 грудня 1940 р.) 242 арк.
  56. Спр. 7397. Стенограма наради секретарів парткомів, райкомів КП(б)У Дрогобицької області з питання добору і виховання кадрів. (29 лютого 1940 р.) 51 арк.
  57. Спр. 7415. Протоколи №№3–19 засідань бюро Копиченського райкому КП(б)У Тернопільської області. (25 січня – 15 квітня 1940 р.) 108 арк.
  58. Спр. 7452. Стенограма наради секретарів райкомів КП(б)У, голів райвиконкомів, голів, заступників та секретарів окружних виборчих комісій Станіславської області з питань підготовки виборів до Верховних Рад СРСР та УРСР, виконання плану першого кварталу 1940 року з сільськогосподарських закупівель. (5 березня 1940 р.) 112 арк.
  59. Спр. 7453. Стенограма наради секретарів міськкомів, райкомів КП(б)У, голів райвиконкомів, директорів МТС, радгоспів і агрономів Станіславської області про підсумки виборів до Верховних Рад СРСР і УРСР, завданнях весняно–посівної кампанії, звіти та вибори у партійних органах. (4 квітня 1940 р.) 89 арк.
  60. Спр. 7461. Списки депутатів, довідки про результати голосування по виборах до Верховної Ради СРСР і Верховної Ради УРСР. (2 березня 1941 р.) 104 арк.
- Оп.23. Особливий сектор ЦК Компартії України (таємна частина) Ч.І. (1941–1946 рр.)*
61. Спр. 1424. Спеціальне повідомлення про політичні настрої населення Української РСР у зв'язку з виборами до Верховної Ради СРСР. (29 листопада – 22 грудня 1945 р.) 22 арк.
  62. Спр. 2547. Стенограма виступу тов.Коротченка на нараді в Чернівецькому обкомі КП(б)У з питань підготовки виборів до Верховної Ради СРСР, ліквідації ОУНівського підпілля і бандитизму. (1946 р.) 9 арк.
  63. Спр. 2550. Директива, наказ, довідка Міністерства внутрішніх справ Української РСР про забезпечення виборів до Верховної Ради УРСР. (3 – 18 грудня 1946 р.) 18 арк.
  64. Спр. 2552. Повідомлення Народного Комісара Внутрішніх справ УРСР т.Строкача про перебіг виборів до Верховної Ради СРСР на території західних областей України. (10 – 18 лютого 1946 р.) 37 арк.
  65. Спр. 2564. Довідки, телефонограми, плани заходів з підготовки виборів до Верховної Ради СРСР по Українській РСР. (11 січня – грудень 1946 р.) 140 арк.
  66. Спр. 2567. Інформації про підготовку виборів до Верховної Ради СРСР у західних областях УРСР. (5 лютого 1946 р.) 8 арк.
  67. Спр. 2570. Довідки про перебіг виборів до Верховної Ради СРСР у областях УРСР, участь культурно–просвітницьких установ у підготовці виборів до Верховної Ради СРСР. (10 лютого – 29 травня 1946 р.) 46 арк.
  68. Спр. 2571. Довідки, відомості про перебіг і результати виборів до Верховної Ради СРСР в Українській РСР. (10 лютого 1946 р.) 60 арк.
  69. Спр. 2749. Звіти, інформації і політінформації про проведену масово-політичну і пропагандистську роботу парторганізаціями Станіславської області в період підготовки і проведення виборів до Верховної Ради СРСР. (10 січня – 6 квітня 1946 р.) 191 арк.
  70. Спр. 2754. Політінформації, інформації про проведену масово–політичну і пропагандистську роботу парторганізаціями Волинської області в період підготовки і проведення виборів до Верховної Ради СРСР. (7 січня – 17 травня 1946 р.) 71 арк.
  71. Спр. 2755. Довідки та інші матеріали про масово–політичну і культурно–просвітницьку роботу в період підготовки виборів до Верховної Ради СРСР. (5 січня – 10 грудня 1946 р.) 73 арк.
  72. Спр. 2760. Інформації, довідки про проведену масово–політичну і пропагандистську роботу парторганізаціями Рівенської області в період підготовки і проведення виборів до Верховної Ради СРСР. (17 січня – 23 грудня 1946 р.) 43 арк.
  73. Спр. 2761. Звіти, доповідні записки, політінформації, довідки про проведену масово–політичну і пропагандистську роботу парторганізаціями Львівської області під час

- підготовки і проведення виборів до Верховної Ради СРСР. (7 січня – 5 квітня 1946 р.) 239 арк.
74. Спр. 2844. Лист і довідки з приводу листа гр. Заброцького про ніби-то ворожі настрої населення Тернопільської області у стосунку до радянської влади. (10 липня – 1 вересня 1946 р.) 7 арк.
  75. Спр. 2944. Інформаційні бюлетені про перебіг боротьби з бандитизмом в західних областях УРСР. (1 – 31 січня 1946 р.) 170 арк.
  76. Спр. 2945. Інформаційні бюлетені про перебіг боротьби з бандитизмом в західних областях УРСР. (2 – 28 лютого 1946 р.) 118 арк.
  77. Спр. 2946. Інформаційні бюлетені про перебіг боротьби з бандитизмом в західних областях УРСР. (2 – 31 березня 1946 р.) 144 арк.
  78. Спр. 2955. Щоденні зведення про перебіг боротьби з бандитизмом в районах Волинської області УРСР. (1 січня – 22 березня 1946 р.) 126 арк.
  79. Спр. 2956. Щоденні зведення про перебіг боротьби з бандитизмом в районах Волинської області УРСР. (2 квітня – 26 червня 1946 р.) 74 арк.
  80. Спр. 2958. Інформації, довідки, переписка про перебіг боротьби з українсько-німецькими націоналістами в Закарпатській області УРСР (4 січня – 18 листопада 1946 р.) 128 арк.
  81. Спр. 2960. Інформації, довідки, переписка про перебіг боротьби з українсько-німецькими націоналістами в Станіславській області. (2 січня – 28 травня 1946 р.) 206 арк.
  82. Спр. 2962. Доповідні записки, переписка про перебіг боротьби з українсько-німецькими націоналістами в Ровенській області УРСР. (8 січня – 9 грудня 1946 р.) 94 арк.
  83. Спр. 3624. Проекти постанов ЦК КП(б)У, довідки, переписка та заяви громадян про стан і порушення законності у Львівській, Полтавській і Кіровоградській областях УРСР. (січень – червень 1946 р.) 93 арк.
  84. Спр. 3701. Повідомлення, доповідні записки про виконану роботу Міністерством Внутрішніх справ по забезпеченню виборів до Верховної Ради СРСР в західних областях України. (14 січня – 6 березня 1946 р.) 31 арк.
  85. Спр. 3707. Доповідні записки, довідки про роботу партійної організації МВС УРСР з підготовки і проведення виборів до Верховної Ради УРСР. (31 грудня 1946 р.) 16 арк.
  86. Спр. 4267. Звіти, довідки про роботу Ровенського обкому КП(б)У за 1946 рік та першу половину 1947 року, надіслані до Оргінструкторського відділу ЦК КП(б)У. (8 – 16 березня 1947 р.) 101 арк.
  87. Спр. 4958. Документи антирадянської пропаганди. (2 лютого – 31 жовтня 1947 р.) 54 арк.
  88. Спр. 4966. Доповідна записка Міністерства Внутрішніх справ УРСР секретарю ЦК КП(б)У, тов. Хрущеву М.С. про проведення заходів органів МВД стосовно посилення боротьби з українськими націоналістами під час підготовки виборів до Верховної Ради УРСР. (2 лютого 1947 р.) 8 арк.
  89. Спр. 4973. Доповідні записки, інформації секретаря обкому КП(б)У секретарям ЦК КП(б)У тт. Кагановичу Л.М., Хрущеву М.С. про перебіг боротьби з залишками банд і підпілля українсько-німецьких націоналістів у Ровенській області (Наявні резолюції тов. Кагановича Л.М.) (2 січня – 12 грудня 1947 р.) 99 арк.
  90. Спр. 5040. Боротьба з озброєними бандами українських націоналістів, виявлення та ліквідація оунівського підпілля. (2 січня – 30 квітня 1947 р.) 233 арк.
  91. Спр. 5047. Зведення про перебіг боротьби з оунівським бандитизмом у областях. (27 листопада – 30 грудня 1947 р.) 48 арк.
  92. Спр. 5458. Проведення виборів до Верховної Ради СРСР, Верховної Ради УРСР, до обласних, міських і районних Рад депутатів трудящих. (2 – 28 січня 1947 р.) 145 арк.
  93. Спр. 5681. Боротьба з озброєними бандами українських націоналістів, виявлення і ліквідація оунівського підпілля. (3 січня – 16 березня 1947 р.) 318 арк.
  94. Спр. 5722. Проведення виборів до Верховної Ради СРСР, Верховної Ради УРСР, до обласних, міських і районних Рад депутатів трудящих. (11 лютого – 27 грудня 1947 р.) 40 арк.

95. Спр. 5944. Доповнення та зміни до Конституції УРСР, закони, ухвалені сесією Верховної Ради УРСР. (вересень 1947 р.) 19 арк.
96. Спр. 6257. Копії вихідних листів на ім'я т. Й.В.Сталіна за підписом т. Хрущова М.С. (4 січня – 29 квітня 1949 р.) 329 арк.
Оп.24. Особливий сектор ЦК Компартії України (таємна частина) Ч.І. (1950–1953 рр.)
97. Спр.15. Інформація про політичні настрої окремих груп населення. (27 квітня – 15 листопада 1950 р.) 18 арк.
98. Спр.85. Результати виборів до Верховної Ради СРСР по Українській РСР. (12 березня 1950 р.)
99. Спр.90. Результати виборів до місцевих Рад депутатів трудящих Української РСР (17 грудня 1950 р.)
100. Спр. 861. Результати виборів до Верховної Ради Української РСР (25 лютого 1951 р.)
Оп.30. Особливий сектор ЦК Компартії України (загальна частина) Т.1 (1940–1952 рр.)
101. Спр.333. Довідки і телеграми на ім'я тов. Д.С. Коротченка з проханням дати згоду балотуватися в депутати Верховної Ради СРСР. (3 – 10 січня 1946 р.) 26 арк.
102. Спр.334. Зауваження тов. Коротченка про порядок відкликання депутатів місцевих і республіканських Рад депутатів трудящих. (27 травня 1946 р.) 6 арк.
103. Спр. 336. Довідки та перелік телеграм, одержаних тов. М.С.Хрущовим з проханням дати згоду балотуватися в депутати до Верховної Ради СРСР. (7 – 14 січня 1946 р.) 92 арк.
104. Спр. 339. Перелік документів, що надійшли на ім'я секретаря ЦК КП(б)У тов. Хрущева М.С. (2 січня – 23 грудня 1946 р.) 26 арк.
105. Спр. 340. Постанова, довідки і телеграми з питань виборів до Верховної Ради СРСР, скликання сесії Верховної Ради УРСР, виїзду депутатів на сесії Верховної Ради СРСР та союзних республік. (3 січня – 20 грудня 1946 р.) 95 арк.
106. Спр. 342. Інформація про перебіг виборів до Верховної Ради СРСР по Волинський області. (10 лютого 1946 р.) 18 арк.
107. Спр. 345. Інформація про перебіг виборів до Верховної Ради СРСР по Дрогобицькій області. (10 – 25 лютого 1946 р.) 10 арк.
108. Спр. 347. Інформація про перебіг виборів та політичних настроях населення у зв'язку з виборами до Верховної Ради СРСР у Закарпатській області. (10 – 25 лютого 1946 р.) 18 арк.
109. Спр. 584. Телеграми робітників, службовців і колгоспників до ЦК КП(б)У стосовно висунування тов. Коротченка Д.С. кандидатом в депутати Верховної Ради УРСР. (2 січня – 28 лютого 1947 р.) 157 арк.
110. Спр. 586. Довідки, листи обкомів КП(б)У, Міністерства та інших організацій УРСР в ЦК КП(б)У про підготовку засобів зв'язку для обслуговування виборів до Верховної Ради УРСР. (16 січня – 7 серпня 1947 р.) 132 арк.
111. Спр. 587. Список депутатів Верховної Ради УРСР. (1947 р.) 101 арк.
112. Спр. 588. Переписка депутата Верховної Ради УРСР тов. Єпішева А.А. (15 січня – 24 травня 1947 р.) 138 арк. .
113. Спр. 589. Інформація тов. Гречухи секретарю ЦК КП(б)У тов. Кагановичу Л.М. про місцеві Ради депутатів трудящих, укладена на основі статистичних даних виконкомів обласних Рад депутатів трудящих станом на 1 січня 1947 р. Наявна резолюція тов. Кагановича Л.М. (22 травня 1947 р.) 213 арк.
Оп. 46. Відділ організаційно-партійної роботи Ч.І. (1940–1947 гг.)
114. Спр. 2288. Постанови ЦК КП(б)У, доповідні записки, інформації, довідки, повідомлення про стан організаційно-партійної роботи, про роботу промисловості та сільського господарства, про боротьбу з бандами ОУНівського підпілля та адміністративно-господарська характеристика Волинської області. (1 січня – 25 липня 1947 р.) 52 арк.

115. Спр.2341. Доповідні записки, довідки і первинні документи про стан організаційно–партійної, масово–політичної роботи та про стан справ у Ровенській області. (10 лютого – 19 липня 1947 р.) 120 арк.
116. Спр. 2994. Доповідні записки, інформації, довідки уповноваженого ЦК КП(б)У обкомам КП(б)У про підготовку виборів до Верховної Ради УРСР у Ровенській області. (12 січня – 5 лютого 1947 р.) 55 арк.
117. Спр. 3014. Проект постанови ЦК КП(б)У про підсумки агітаційно–масової роботи, проведеної під час підготовки та проведення виборів до Верховної Ради УРСР та подальше розгортання політичної роботи партійних організацій серед населення; довідки відділу ЦК КП(б)У про підсумки виборів до Верховної Ради Української РСР. (лютий 1947 р.) 60 арк.
118. Спр. 3015. Плани заходів, довідки, повідомлення Оргінструкторського відділу ЦК КП(б)У про підготовку і проведення виборів до Верховної Ради Української РСР. (6 січня – лютий 1947 р.) 322 арк.
119. Спр. 3016. Інформації, довідки, повідомлення відділу ЦК КП(б)У, обкомів ЦК КП(б)У про підготовку, перебіг та підсумки виборів до Верховної Ради Української РСР. (8 січня – 6 липня 1947 р.) 69 арк.
120. Спр. 3041. Довідки, інформації обкомів КП(б)У в ЦК КП(б)У про проведення виборів до Верховної Ради УРСР, обласні, міські та місцеві Ради депутатів трудящих. (24 січня – 12 лютого 1947 р.) 204 арк.
121. Спр. 3042. Довідки, інформації та ін. матеріали обкомів КП(б)У в ЦК КП(б)У про проведення виборів до Верховної Ради УРСР, обласні, міські та місцеві Ради депутатів трудящих. (14 лютого – 4 вересня 1947 р.) 182 арк.
122. Спр. 3199. Інформації та переписка обкомів КП(б)У з ЦК КП(б)У про характер заяв і скарг, що надійшли до місцевих партійних, радянських органів і редакцій газет. (2 жовтня – 24 грудня 1947 р.) 99 арк.
123. Спр. 3367. Довідки, інформації та ін. матеріали обкомів КП(б)У в ЦК КП(б)У про проведення виборів до обласних, міських і районних Рад депутатів трудящих. (1 жовтня – 29 грудня 1947 р.) 204 арк.
124. Спр. 3368. Матеріали про характерні написи на бюлетенях по виборах до місцевих Рад депутатів трудящих. (27 вересня – 23 грудня 1947 р.) 85 арк.
125. Спр. 5250. Інформація керівника і членів бригади з Херсонської області, які виїжджали у Ровенську область для надання допомоги у підготовці та проведенні виборів до Верховної Ради СРСР. (лютий – березень 1950 р.) 68 арк.
126. Спр. 5251. Інформація керівника та членів бригади з Полтавської області, які виїжджали у Ровенську область для надання допомоги у підготовці та проведенні виборів до Верховної Ради СРСР. (лютий – грудень 1950 р.) 129 арк.
127. Спр. 5252. Інформація керівника і членів бригади, які виїжджали з Сумської області в Станіславську область для надання допомоги у підготовці й проведенні виборів до Верховної Ради СРСР. (лютий – березень 1950 р.) 46 арк.
128. Спр. 5265. Дані про кандидатів у депутати Верховної Ради СРСР III–го скликання по УРСР. (1950 р.) 22 арк.
129. Спр. 5267. Документи про виконання рішень ЦК КП(б) України з надання допомоги західним областям України під час виборів до Верховної Ради СРСР 1950 р. І списки відряджених в західні області.(1950 р.) 258 арк.
130. Спр. 5270. Матеріали по виборах до Верховної Ради СРСР. (1950 р.) 252 арк.
131. Спр. 5273. Матеріали по виборах до місцевих Рад депутатів трудящих по областях: Волинській, Дніпропетровській, Львівській, Вінницькій. (1950 р.) 86 арк.
132. Спр.5280. Інформації, отримані з областей у день виборів до місцевих Рад депутатів трудящих 17 грудня 1950 р. (грудень 1950 р.) 456 арк.

133. Спр.5287. Довідки відділу та обкомів КП(б)У про якісний склад кандидатів у депутати обласних і міських (обласних центрів) Рад депутатів трудящих 1950 року. (жовтень 1950 р.) 150 арк.
134. Спр. 5288. Матеріали про підготовку і проведення виборів до місцевих Рад депутатів трудящих 1950 р. (грудень 1950 р.) 270 арк.
135. 5325. Списки комуністів, скерованих зі східних областей у західні на постійну роботу пропагандистами і лекторами. (1950 р.) 301 арк.
Оп. 46. Документи відділу організаційно-партійної роботи ЦК Компартії України. Ч.ІІІ. (1951–1967 рр.)
136. Спр. 5835. Про забезпечення кадрами західних областей. (січень-березень 1951 р.) 41 арк.
Оп.70. Відділ пропаганди і агітації ЦК КП(б)У(1940–1967 рр.)
137. Спр. 1048. Доповідні записки, довідки, інформації обкомів КП(б)У в ЦК КП(б)У про масово-політичну роботу з підготовки виборів до місцевих Рад депутатів трудящих. (3 січня – 18 грудня 1947 р.) 351 арк.
138. Спр. 1049. Довідки, інформації обкомів КП(б)У в ЦК КП(б)У про масово-політичну роботу з підготовки виборів до Верховної Ради УРСР та місцевих Рад депутатів трудящих. (3 січня – 24 грудня 1947 р.) 258 арк.
139. Спр. 1050. Інформації обкомів КП(б) України в ЦК КП(б)У про масово-політичну роботу з підготовки виборів до Верховної Ради УРСР та місцевих Рад депутатів трудящих. (29 січня – 31 грудня 1947 р.) 89 арк.
140. Спр. 1288. Інформації обкомів КП(б)У в ЦК КП(б)У «Про агітаційно-масову роботу під час підготовки і проведення виборів до місцевих Рад депутатів трудящих. (9 січня – 10 лютого 1948 р.). 35 арк.
141. Спр. 1746. Проекти постанов ЦК КП(б)У, довідки та заходи відділу про стан і напрями поліпшення масово-політичної роботи на селі в західних і Закарпатській областях України. (25 квітня – 27 липня 1949 р.) 101 арк.
142. Спр. 1939. Постанови, інформації, довідки обкомів, райкомів КП(б)У про проведення масово-політичної роботи у зв'язку з підготовкою виборів до Верховної Ради СРСР. (1 – 5 лютого 1950 р.) 78 арк.
143. Спр. 2001. Інформації обкомів КП(б)У про проведення агітаційно-масової роботи у зв'язку з підготовкою виборів до Верховної Ради СРСР. (22 лютого 1950 р.) 282 арк.
144. Спр.2002. Інформації обкомів КП(б)У про проведення агітаційно-масової роботи у зв'язку з підготовкою виборів до Верховної Ради СРСР, проведенням підписки на 5 Державний заєм відновлення та розвитку народного господарства і под. (7 березня – 8 квітня 1950 р.) 263 арк.

Галузевий державний архів Служби Безпеки України (ГДА СБУ)

Ф.2. Народний комісаріат внутрішніх справ УРСР. Управління по боротьбі з бандитизмом.

145. Спр. 65. Статистичний огляд оперативно-слідчої роботи органів МДБ УРСР. (1 січня 1947 р. – 1 січня 1948 р.)
146. Спр. 66. Зведені статистичні звіти про заарештованих і засуджених за антирадянську діяльність на селі по МДБ УРСР за 1947 р.
147. Спр. 75. Статистичний огляд оперативно-слідчої роботи органів МДБ УРСР. (1 січня 1950 р. – 1 січня 1951 р.)
148. Спр.78.Статистичний звіт за формою №1 за 1951 рік (уточнені дані). (1951 р.)
149. Спр. 199. Доповідні записки про результати боротьби з бандитизмом 066 УМВС Ворошиловградської області за 1945 рік. (лютий–червень 1945 р.)
150. Спр. 210. Доклад про підсумки агентурно-оперативної роботи по боротьбі з бандитизмом на території східних областей УРСР. (Зв. 4–1 квартал 1945 року)

151. Спр. 211. Цифрові дані про результати роботи по боротьбі з бандитизмом за 1945 рік. (лютий 1945 р. – 6 грудня 1945 р.)
152. Спр. 213. Директиви та розпорядження НКВС УРСР. (1945 р.)
153. Спр. 285. Підсумкові довідки про результати боротьби з бандитизмом за 1945 рік. 95 арк.
154. Спр. 311. Щоденні довідки по боротьбі з бандитизмом для ЦК КП(б)У. (1 січня 1946 р. – 25 листопада 1946 р.)
155. Спр. 313. Копії нарад з 1 січня по 31 березня 1946 р.
156. Спр. 1443. Переписка по виборах до місцевих Рад. (1950 рік) 287 арк.
157. Спр. 1444. Результати по виборах до Верховної Ради СРСР. 30 січня-березень 1950 року. (309 арк.)
158. Спр. 1445. Переписка по виборах до місцевих Рад. (листопад 1950 р.) 273 арк.
159. Спр. 1717. Переписка по виборах до Верховної Ради Української РСР. (1951 р.) 257 л.
- Ф.13. Комітет державної безпеки при Раді міністрів Української РСР*
- Спр.372. Збірник документів про структуру і характер антирадянської діяльності «Організації Українських Націоналістів – ОУН» і «Української Повстанської Армії – УПА»; про методи і засоби агентурно-оперативної роботи органів державної безпеки України з ліквідації організованого підпілля ОУН та озброєних банд УПА на території республіки під час 1943–1954 рр.
160. т. 11.
161. Т. 51.
162. Т.62. Документи, що характеризують процес створення агентурного апарата в західних областях України і значення агентурної розробки в оперативній діяльності органів держбезпеки з ліквідації озброєного бандоунівського підпілля впродовж 1944–1954 рр. 295 арк.
163. Т. 69.
- Спр.376. Документи і матеріали ОУН.
164. Т.5. Цілі та завдання УГВР. Платформа і Устав УГВР. Звернення УГВР до українського народу. Видання УГВР «Самостійність» та «Бюро інформації». 430 арк.
165. Т.7. Збірник документів про структуру і характер антирадянської діяльності «Організації українських націоналістів – ОУН» та «Української повстанської армії – УПА»; про методи и способи агентурно–оперативної роботи органів державної безпеки України з ліквідації організованого підпілля ОУН та озброєних банд УПА на території республіки впродовж 1943–1954рр. 373 арк.
166. Т.10. Про завдання і зміст політико-пропагандистської діяльності ОУН. Документи КОП (Крайовий осередок пропаганди) – вказівки, інструкції, гасла. Навчальні матеріали на допомогу пропагандистам. Журнали «Пропагандист» і «Революціонер–пропагандист». 459 арк
167. Т. 16. З питань виховання та навчання активу і рядових членів організації. Завдання і проблеми верховного політкерівництва. Культ виховання в ОУН. Програми вказівки, навчальні матеріали по ідеології українського націоналізму. Посібник з вивчення матеріалів I і II ступеня. Методика і організація навчання молоді. 452 арк.
168. Т.22. Офіційні видання 1942–51 рр. Журнали «Ідея і Чин», «Осередок пропаганди і інформації при Проводі ОУН» та ін. Періодичні видання ОУН інформативного характеру – «Вісті Української Інформаційної Служби», «Вісті УІС», радіоінформація та ін. 360 арк.
169. Т.23. Офіційні видання 1942–51 рр. Журнали «Ідея і Чин», «Осередок пропаганди и інформації при проводі ОУН» та ін. Періодичні видання ОУН інформативного характеру – «Вісті Української Інформаційної Служби», «Вісті УІС», радіоінформація та ін. 287 арк.
170. Т.24. Різноманітні періодичні видання «Проводу» ОУН, крайових, обласних і окружних ланок ОУН за 1941–51 рр. 226 арк.

171. Т.28. Документи і матеріали ОУН інструктивного характеру за 1942–52 рр. Накази, розпорядження з організаційних, господарських та ін. питань, форми звітності, матеріали суспільно-політичної референтури, зв'язку та ін. 225 арк.
172. Т.29. Документи і матеріали ОУН інструктивного характеру за 1942–52 рр. Накази, розпорядження з організаційних, господарських та ін. питань, форми звітності, матеріали суспільно-політичної референтури, зв'язку та ін. 458 арк.
173. Т. 38. Документи і матеріали ОУН про ставлення до Конституції Радянського Союзу та виборів до Верховних Рад СРСР і УРСР та місцевих Рад. Протоколи і звіти про результати виборчих кампаній у Станіславській, Львівській і Дрогобицькій областях. Листівки, гасла, спрямовані проти Конституції та закликами бойкоту виборів та інші матеріали. 326 арк.
174. Т. 39. Документи і матеріали ОУН про ставлення до Конституції Радянського Союзу та виборів до Верховних Рад СРСР і УРСР та місцевих Рад. Протоколи і звіти про результати виборчих кампаній у Станіславській, Львівській і Дрогобицькій областях. Листівки, гасла, спрямовані проти Конституції та закликами бойкоту виборів та інші матеріали. 295 арк.
175. Т. 40. Документи і матеріали ОУН про ставлення до колгоспів і колгоспників. Звернення і листівки ОУН із закликами до колгоспників та селян. Листівки проти колгоспів. 398 арк.
176. Т. 41. Листівки та інші матеріали ОУН, що розповсюджували від імені проводів ОУН та Українських революціонерів у 1941–52 рр. матеріали ХХ-ліття ОУН (1929–1949 рр.) – статті, звернення, листівки. 362 арк.
177. Т. 49. Документи і матеріали ОУН про організацію служби безпеки (СБ) ОУН, її завдання та практичну діяльність. Організаційний суд і судочинство в ОУН. Картотека СБ. Протоколи допитів СБ громадян і учасників ОУН–УПА, запідозрених у зв'язках з органами влади на місцях. Звіти про роботу СБ та ін. матеріали. 381 арк.
178. Т.58. Документи і матеріали ОУН про організацію служби безпеки (СБ) ОУН, її завдання та практичну діяльність. Організаційний суд і судочинство в ОУН. Картотека СБ. Протоколи допитів СБ громадян і учасників ОУН–УПА, запідозрених у зв'язках з органами влади на місцях. Звіти про роботу СБ та ін. матеріали. 291 арк.
179. Т. 64. Цілі та завдання УПА. Накази Генерального штабу, інструкції, матеріали по групах УПА – «Північ», «Захід», «Південь», навчально–виховна робота, звернення, листівки УПА, описи боїв та рейдів УПА; устави, установки, періодичні та ін. Видання УПА. 214 арк.
180. Т. 68. Цілі та завдання УПА. Накази Генерального штабу, інструкції, матеріали по групах УПА – «Північ», «Захід», «Південь», навчально–виховна робота, звернення, листівки УПА, описи боїв та рейдів УПА; устави, установки, періодичні та ін. Видання УПА. 423 арк.
181. Т. 71. Документи і матеріали ОУН звітно–інформаційного характеру за 1948–52 рр.: а) політичні та суспільно-політичні звіти; б) звіти про пропагандистську роботу; в) воєнні та ін. звіти; г) «квестіонари»; д) різноманітні звіти, повідомлення, інформації, хроніка та ін. 367 арк.
182. Т. 72. Документи і матеріали ОУН звітно–інформаційного характеру за 1943–52 рр.: а) політичні та суспільно-політичні звіти; б) звіти про пропагандистську роботу; в) воєнні та ін. звіти; г) «квестіонари»; д) різноманітні звіти, повідомлення, інформації, хроніка та ін. 346 арк.
183. Т. 74. Документи і матеріали ОУН звітно–інформаційного характеру за 1943–52 рр.: а) політичні та суспільно-політичні звіти; б) звіти про пропагандистську роботу; в) воєнні та ін. звіти; г) «квестіонари»; д) різноманітні звіти, повідомлення, інформації, хроніка та ін. 375 арк.
184. Т. 76. Документи і матеріали ОУН звітно–інформаційного характеру за 1943–52 рр.: а) політичні та суспільно-політичні звіти; б) звіти про пропагандистську роботу; в) воєнні

- та ін. звіти; г) «квестіонари»; д) різноманітні звіти, повідомлення, інформації, хроніка та ін. 459 арк.
185. Т. 88. Інструкції та вказівки ОУН. 1144 арк.
186. Спр. 398. Додаток до збірника документів про структуру і характер антирадянської діяльності ОУН-УПА впродовж 1943–1954 рр.
187. Т.22. Документи і матеріали, що характеризують диверсійно-терористичну діяльність т.н. Служби Безпеки ОУН впродовж 1944-1954 рр.
Ф.16.
Оп.1.
188. Спр. 560. Інформаційні документи НКДБ УРСР до НКДБ СРСР, ЦК КП(б)У, РНК УРСР зі звітами за січень 1946 р. про результати боротьби з підпіллям ОУН і УПА та ліквідацію їх керівних кадрів на місцях, агентурно-оперативну діяльність в середовищі церковників та сектантів, хід переселення між Польщею та Україною, роботу відділів та пунктів політконтролю поштових відправлень, реагування населення на події в суспільно-політичному житті, зведення про підготовку та проведення собору греко-католицької церкви (9-26 березня 1946 р.) 322 арк.
189. Спр. 561. Інформаційні документи НКДБ УРСР до НКДБ СРСР, ЦК КП(б)У, РНК УРСР зі звітами за лютий 1946 р. про результати боротьби з підпіллям ОУН і УПА та ліквідацію їх керівних кадрів на місцях, агентурно-оперативну діяльність в середовищі інвалідів війни та «неорганізованого населення», хід переселення між Польщею та Україною, переселення євреїв з Чернівецької області до Румунії, результати політконтролю поштових відправлень, реагування населення на події в суспільно-політичному житті, стан сільського господарства та надзвичайні події в промисловості (21 березня – 05 квітня 1946р.) 314 арк.
190. Спр. 562. Інформаційні документи НКДБ УРСР до НКДБ СРСР, ЦК КП(б)У, РНК УРСР зі звітами за лютий 1946 р. про результати боротьби з підпіллям ОУН і УПА та ліквідацію їх керівних кадрів на місцях, агентурно-оперативну діяльність в середовищі інвалідів війни та «неорганізованого населення», хід переселення між Польщею та Україною, переселення євреїв з Чернівецької області до Румунії, результати політконтролю поштових відправлень, реагування населення на події в суспільно-політичному житті, стан сільського господарства та надзвичайні події в промисловості. (21 березня — 05 квітня 1946 р.) 314 арк.
191. Спр. 563. Інформаційні документи НКДБ УРСР до НКДБ СРСР, ЦК КП(б)У, РНК УРСР зі звітами за березень 1946 р. про результати боротьби 2 Управління МДБ УРСР з підпіллям ОУН і УПА та ліквідацію їх керівних кадрів на місцях; повідомлення про настрої переселенців з Польщі та репатріантів, надзвичайні події в промисловості і сільському господарстві, арешти агентів колишніх спецслужб нацистської Німеччини, агентурно-оперативну розробку сіоністського підпілля. (3-13 квітня 1946 р.) 288 арк.
192. Спр. 564. Інформаційні документи МДБ УРСР до МДБ СРСР, ЦК КП(б)У, РНК УРСР зі звітом про агентурно-оперативну роботу в середовищі церковників і сектантів за березень 1946 р., з повідомленнями про результати боротьби з підпіллям ОУН і УПА у Західній Україні, ліквідацію їх керівних кадрів на місцях, настрої переселенців з Польщі та репатріантів, надзвичайні події в промисловості і сільському господарстві, арешти агентів колишніх спецслужб нацистської Німеччини. (13 — 25 квітня 1946 р.) 309 арк.
193. Спр. 566. Інформаційні документи МДБ УРСР до МДБ СРСР, ЦК КП(б)У, РМ УРСР про результати агентурно-оперативної роботи проти греко-католицької опозиції та в середовищі церковників і сектантів, роботу пунктів політконтролю поштових відправлень за квітень-травень 1946 р.; роботу з підпіллям ОУН та УПА та ліквідацію їх керівних кадрів на місцях; про хід переселення до Польщі та настрої переселенців з Польщі; арешти агентів американських та англійських спецслужб нацистської Німеччини, про

- виявлення антирадянських елементів серед інвалідів війни, надзвичайні події в промисловості і сільському господарстві. (14 травня — 4 червня 1946 р.) 360 арк.
194. Спр. 579. Спецповідомлення та доповідні записки органів МДБ УРСР до ЦК КП(б)У, МДБ СРСР про репатріацію польських громадян до Польщі, агентурно-оперативну роботу серед німецьких спеціалістів, результати боротьби та ліквідації командира УПА та української антирадянської націоналістичної організації, про арешт агентів іноземних розвідок та інше. (5 — 18 лютого 1947 р.) 276 арк.
195. Спр. 618. Спецповідомлення та доповідні записки органів МДБ УРСР партійно-державному керівництву УРСР, СРСР та керівництву МДБ СРСР про виявлення та арешти агентів американських, англійських та колишніх німецьких розвідорганів, надзвичайні події, терористичні акти над представниками влади, про боротьбу з оунівським підпіллям і бандитизмом, роботу по лінії духовенства, церковників та сектантів та інше. 276 арк.
196. Спр. 629. Інформаційні документи МДБ УРСР на адресу ЦК КП(б)У, РМ УРСР, МДБ СРСР про роботу з українським націоналістичним підпіллям та бандитизмом; роботу з розшуку та арештів державних злочинців, які співробітничали з нацистським окупаційним режимом, оперативну роботу з сектантським підпіллям, серед сіоністів, репатріантів; контррозвідувальну та слідчу роботу по лініях колишньої німецької, англійської та американської розвідок; про продзабезпечення населення у зв'язку з відміною карткової системи; про надзвичайні ситуації у промисловості та сільському господарстві. (9 -13 березня 1948 р.) 217 арк.
197. Спр. 632. Інформаційні документи МДБ УРСР на адресу ЦК КП(б)У, РМ УРСР, МВС УРСР та МДБ СРСР щодо ліквідації українського націоналістичного підпілля, боротьби з бандитизмом та терористичними проявами; розшуку та арештів осіб, які співробітничали з нацистським окупаційним режимом; оперативної роботи серед церковників, сектантів, репатріантів та сіоністів; контррозвідувальної роботи по лініях американської, англійської, угорської та румунської розвідок; про надзвичайні ситуації на промислових об'єктах; протидію населення колгоспній системі; факти хуліганства та службові злочини посадових осіб; результати суду над учасниками Визвольного комітету Карпатської Русі; наміри населення західних областей УРСР виїхати до Польщі та переселенців з Чехословаччини повернутися до батьківщини. (7 — 6 квітня 1948 р.) 303 арк.
198. Спр.633. Інформаційні документи МДБ УРСР на адресу ЦК КП(б)У, РМ УРСР, МЗС УРСР, МВС УРСР та МДБ СРСР щодо ліквідації українського націоналістичного підпілля, боротьби з бандитизмом та терористичними проявами; розшуку та арештів осіб, які співробітничали з нацистським окупаційним режимом; оперативної роботи серед репатріантів, сіоністів; оперативної роботи з польським консульством у Києві; контррозвідувальної роботи по лініях американської розвідки та розвідок країн Європи і Близького Сходу; слідчої роботу в органах МДБ УРСР (у т. ч. матеріали щодо реалізації слідчої справи по обвинуваченню нащадка монаршої династії Габсбургів – Габсбурга Лотрінгена Вільгельма («Василь Вишиваний» та щодо арешту члена Проводу ОУН, зв'язкової Р. Шухевича, К. Зарицької «Монети»); про стан продовольчого забезпечення у зв'язку із відміною карткової системи та реагування на це населення; матеріально-побутове становище робітників заводу «Азовсталь». (16 — 23 квітня 1948 р.) 305 арк.
199. Спр. 669. Спецповідомлення та доповідні записки органів МДБ УРСР про арешти учасників антирадянських організацій, агентів німецьких, румунських, англійських та американських розвідорганів, колишніх меншовиків, троцькістів, куркулів, оперативну обробку трофейних та слідчих документів на агентів розвідорганів, терористичні акти над представниками влади, антирадянські прояви в зв'язку з виборами суддів та засідателів, надзвичайні події, ліквідацію оунівських та націоналістичних організацій, антирадянську

- діяльність студентських організацій, єврейських клерикалів та інше. (17 січня -1 лютого 1949 р.) 259 арк.
200. Спр.737. Щоденні спеціальні повідомлення МДБ УРСР до партійних та радянських органів про результати боротьби з оунівським підпіллям західних областей УРСР за березень 1950 р. (2 березня -1 квітня 1950 р.) 200 арк.
201. Спр.741. Щоденні спеціальні повідомлення МДБ УРСР до партійних та радянських органів про результати боротьби з оунівським підпіллям західних областей УРСР за липень 1950 р. (4 липня — 01 серпня 1950 р.) 174 арк.
Оп.33.
202. Спр. 27. Інформаційні документи УНКВС по Харківській області до НКВС УРСР, та НКВС УРСР на адресу ЦК КП(б)У, РНК УРСР та НКВС СРСР про перебої в постачанні печеним хлібом, підвищення цін на продтовари, виступи незадоволених робітників заводів, стан торгівлі продтоварами у західних та сільських районах, реагування населення на продовольчі труднощі, надзвичайні події. (21 січня — 22 листопада 1940 р.) 112 арк.

Державний архів Волинської області (ДАВО).

- Ф.П-1. Волинський обласний комітет Комуністичної партії (більшовиків) України (КП(б)У), з жовтня 1952 року – Комуністичної партії України (обком КПУ), (8 грудня 1939 – 1941, 1944–1991 рр.), м.Луцьк Волинської області*
Оп.1.
203. Спр. 1а. Стенограма І-ї обласної партійної конференції (24 квітня 1940 р.) 171 арк.
Оп. 2.
204. Спр.9. Звіт і довідки про підбір, розстановку, вивчення та підготовку керівних кадрів партійно-комсомольських та радянських органів Волинської області станом на 20 червня 1944 р. 43 арк.
205. Спр. 44. Звіти, інформації, довідки про стан пропагандистської, агітаційної, лекторської роботи в області за 1946 р. 188 арк.
206. Спр.62. Інформації, довідки про підготовку та проведення виборів до Верховної Ради СРСР за 1946 р. 220 арк.
207. Спр.193. Зведення органів суду та прокуратури в обком Компартії України про порушення соціалістичної законності за 1950 р. 73 арк.
Ф.Р-4. Виконавчий комітет Луцької міської Ради депутатів трудящих., м.Луцьк Волинської області
Оп.1.
208. Спр.48 а. Протоколи засідань і постанов облвиконкому по розгляду скарг громадян щодо неправильної націоналізації будинків у районах і містах Волинської області. (7 грудня 1940 р. - 16 лютого 1941 р.) 32 арк.
209. Спр.50. Переписка з облвиконкомом мешканців м.Луцька про розгляд скарг на націоналізацію будинків. 15 червня-30 грудня 1940 р. 37 арк.
Ф.Р-5. Окружна виборча комісія по виборах до Луцької міської Ради депутатів трудящих.
Оп.1.
210. Спр. 114. Склад виборчої дільничної комісії з виборів до місцевих Рад депутатів трудящих виборчої дільниці №24 м.Луцька Волинської області (30 жовтня 1940 р.) 9 арк.
Ф. Р-6. Виконавчий комітет Волинської обласної Ради народних депутатів
Оп.1.
211. Спр. 1. Постанови облвиконкому за 1940 р. Т.1. (4 січня – 24 червня 1940 р.) 152 арк.
212. Спр.2. Постанови облвиконкому за 1940 р. Т.2. (17 червня – 24 грудня 1940 р.) 172 арк.

213. Спр. 7-а. Постанови засідань комісії при облвиконкомі про неправильну націоналізацію будинків (25 січня – 11 лютого 1940 р.) 30 арк.
214. Спр.24. Статистичні дані про кількісний склад, соціальне становище членів виборчих комісій з виборів до Українських Народних Зборів (1939 р.) 26 арк.
Оп.2.
215. Спр. 2. Матеріали 1-ї сесії Волинської обласної Ради депутатів трудящих (8 січня 1941 р.) 20 арк.
Оп.4.
216. Спр.4. Протоколи №1-4 засідань Виконкому Волинської Ради депутатів трудящих та постанови до них (3 січня – 23 лютого 1946 р.) 180 арк.
217. Спр. 43. матеріали 5-ї сесії Волинської облради депутатів трудящих (29 жовтня 1946 р.) 105 арк.
218. Спр.46. Статистичний звіт про місцеві Ради депутатів трудящих за 1946 р. (1946 р.) 107 арк.
Оп.5.
219. Спр. 53. Матеріали 6-ої сесії Волинської обласної Ради депутатів трудящих (17 червня 1947 р.) 105 арк.
Оп.6.
220. Спр. 120. Річний звіт про укомплектування кадрами та плинність кадрів у місцевих Радах депутатів трудящих за 1948 р. 46 арк.
Оп.8.
221. Спр. 76. Стенограма 9-ої сесії Волинської облради депутатів трудящих (18–19 квітня 1950 р.) 94 арк.

Державний архів Закарпатської області (ДАЗО)

Ф. П-1. Закарпатський обком Компартії України

Оп.1.

222. Спр.69. Стенограми протоколів №1, 2 обласних партійних активів «про підсумки виборів до Верховної Ради СРСР і завданнях парторганізацій у зв'язку з виступом тов. Сталіна 9 лютого 1946 р. «Підсумки лютнево-березневого Пленуму ЦК КП(б)У та завданнях більшовиків Закарпаття». (21 лютого – 9 березня 1946 р.) 147 арк.
223. Спр.83. Звіт про роботу обкому КП(б)України за 1946 р. 126 арк.
224. Спр.98. Інформації обкому партії і ЦК ВКП(б), ЦК КП(б) України про перебіг підготовки виборів до Верховної Ради СРСР. (грудень 1945 р. – 10 лютого 1946 р.) 61 арк.
225. Спр.104. Інформації, звіти, довідки відділу та інструкторів, переписка з партійними і Радянськими органами, військовими частинами про підготовку та проведення виборів до Верховної Ради СРСР і політичних настроях у області. (22 грудня 1945 р. – 18 березня 1946 р.) 153 арк.
226. Спр.108. Інформації, довідки міськкомів, окружкомів КП(б)У про підготовку та проведення виборів до Верховної Ради СРСР (3 січня – 5 квітня 1946 р.) 157 арк.
227. Спр.117. Протоколи загальних зборів робітників і службовців з висунення кандидатів у депутати Верховної Ради СРСР, списки уповноважених з виборів, біографічні листівки депутатів (19 грудня 1945 р. – 10 січня 1946 р.) 42 арк.
228. Спр.129. Статистичні звіти про склад керівних кадрів. (1946 р.) 216 арк.
229. Спр.131. Довідки про склад та змінність керівних обласних, міських, районних працівників за 1946 р. (13 березня – 10 грудня 1946 р.) 70 арк.
230. Спр.238. Стенограма зборів обласного партійного активу «Про підсумки виборів до Верховної Ради УРСР і завдання обласної парторганізації. (18 лютого 1947 р.) 146 арк.
231. Спр. 278. Інформації, довідки обкому партії ЦК КП(б)У про перебіг підготовки і проведення виборів до Верховної Ради Української РСР (28 листопада 1946 р. – 3 березня 1947 р.) 222 арк.

232. Спр. 287. Зведення про перебіг голосування по виборах до Верховної Ради УРСР по округам (9 лютого 1947 р.) 73 арк.
233. Спр. 288. Інформації, довідки, звіти, плани роботи Мукачівського, Ужгородського міськкомів партії КП(б)У з підготовки та проведення виборів до Верховної Ради УРСР (4 грудня 1946 р. – 18 лютого 1947 р.) 117 арк.
234. Спр. 289. Інформації, довідки, звіти, плани роботи Береговського, Великоберезнянського, Воловецького, Воловського, Иршавського, Мукачівського, Перечинського окружкомів партії обкому КП(б)У з підготовки і проведення виборів до Верховної Ради УРСР (30 грудня 1946 р. – 9 березня 1947 р.) 213 арк.
235. Спр.291. Біографії кандидатів у депутати Закарпатської обласної Ради депутатів трудящих (1947) 63 арк.
236. Спр.292. Довідки відділу, інструкторів та інші матеріали про підготовку та проведення виборів до місцевих Рад депутатів трудящих (1 січня – 28 грудня 1947 р.) 154 арк.
237. Спр. 293. Зведення про перебіг голосування по виборах до місцевих Рад депутатів трудящих (21 грудня 1947 р.) 60 арк.
238. Спр.305. Довідки інструкторів відділу, горкомів та окружкомів КП(б)У, органів МДБ и МВС про бандформування, поітичні настрої населення, порушення соціалістичної законності, компрометуючі матеріали на окремих комуністів (21 січня – 15 грудня 1947 р.) 119 арк.
239. Спр. 382. Інформації, довідки, звіти міськкомів, окружкомів КП(б)У про агітаційно-пропагандистську роботу під час проведення виборів до Верховної Ради СРСР та місцевих Рад депутатів трудящих (3 січня – 24 грудня 1947 р.)185 арк.

Державний архів Івано-Франківської області (ДАІФО)

Ф. П – 1. Станіславський обласний комітет Комуністичної партії більшовиків України КП(б)У, м.Станіслав

Оп. 1.

240. Спр. 393. Стенограма наради секретарів партії, голів райвиконкомів, начальників райвідділів НКВС, НКДБ, командирів військових частин про хід підготовки до виборів у Верховну Раду СРСР від 12 січня 1946 р. 112 арк.
241. Спр 394. Стенограма наради секретарів партії, голів райвиконкомів, начальників райвідділів НКВС, НКДБ, командирів військових частин про хід підготовки до виборів у Верховну Раду СРСР від 12 січня 1946 р. 94 арк.
242. Спр.395. Стенограма наради обласного партійного активу про обговорення підсумків виборів до Верховної Ради СРСР від 16 лютого 1946 року. 117 арк.
243. Спр. 396а. Листівки по виборах до Верховної Ради СРСР. (10 лютого 1946 року) 18 арк.
244. Спр. 398. Стенограма наради спеціалістів сільського господарства, селян про підсумки 1945 сільськогосподарського року та завдання на 1946 рік, про підготовку і проведення виборів до Верховної Ради СРСР (23–24 січня 1946 р.) 128 арк.
245. Спр. 404. Звіти, довідки, інформації в ЦК ВКП(б), ЦК КП(б)У, Раду Міністрів УРСР, Президію Верховної Ради УРСР про хід підготовки і проведення виборів до Верховної Ради СРСР, Верховної Ради УРСР. (7 січня – 31 грудня 1946 р.) 199 арк.
246. Спр. 410. Листування з міськкомами, райкомами партії про кадри, підготовку до виборів у Верховну Раду СРСР, дотримання соціалістичної законності, ведення простого, таємного діловодства, розгляд та правильне оформлення персональних справ комуністів. (22 січня – 29 грудня 1946 р.) 308 арк.
247. Спр. 420. Звіт, довідки, доповідні записки, інформації, політінформації міськкомів, райкомів партії про підготовку і проведення виборів до Верховної Ради СРСР за 1946 рік. 124 арк.

248. Спр.421. Звіт, доповідні записки, політінформації, інформації райкомів партії, обкому ЛКСМ про підготовку і проведення виборів до Верховної Ради СРСР, Верховної Ради УРСР за 1946 рік. 167 арк.
249. Спр.438. Листування з міськкомом, райкомом партії про розстановку закріплення кадрів, дозвіл на виїзд за межі області. (27 лютого – 31 грудня 1946 р.) 229 арк.
250. Спр. 439. Листування з міськкомом, райкомом партії, редакціями газет, обласними організаціями про підготовку до виборів у Верховну Раду СРСР, роботу серед жінок, про створення архіву, культурно-масову роботу, поліпшення якості випуску районних газет. (6 січня – 31 грудня 1946 р.) 166 арк.
251. Спр. 448. Зведені дані, довідки, доповідні записки, політінформації, інформації міськкомів, райкомів партії про обговорення підсумків роботи XI Пленуму ЦК КП(б)У про розвиток сільського, житлово-комунального господарства, будівництво, стан культурно-освітньої роботи, XIII пленум ЦК КП(б)У про підготовку, добір керівних партійних, радянських кадрів, звіти і вибори в районних, первинних партійних, комсомольських організаціях, результати голосування за кандидатів в депутати до Верховної Ради СРСР за 1946 рік. 194 арк.
252. Спр.449. Зведені дані, довідки, інформації інформгрупи обкому партії, про підготовку та проведення виборів до Верховної Ради СРСР і Верховної Ради УРСР за 1946 рік. 191 арк.
253. Спр.464. Довідки відділу про роботу відділу кадрів обкому, Коломийського міськкому, райкомів партії про добір, розстановку, виховання кадрів, підготовку до виборів у Верховну Раду СРСР. Протокол наради про надання практичної допомоги Жаб'ївському району за 1946 рік. 110 арк.
254. Спр.480. Довідки уповноважених відділу про стан підготовки до проведення виборів до Верховної Ради СРСР, Верховної Ради УРСР за 1946 рік. 400 арк.
255. Спр. 500. Довідки відділу про стан агітаційно-масової роботи у зв'язку з підготовкою до виборів до Верховної Ради УРСР. 77 арк.
256. Спр. 564. Стенограма наради завідуючих відділами пропаганди та агітації райкомів партії про підготовку до проведення виборів до Верховної Ради Української РСР виборів до Верховної Ради УРСР в організаціях Станіславського відділення дороги, Коломийського залізничного вузла, виконання плану роботи, підсумки роботи транспорту, зв'язку в 1946 році. 155 арк.
257. Спр. 573. Звіти, довідки, доповідні записки, відомості в ЦК КП(б)У про роботу з кадрами. Довідки про кількість працівників, направлених по відрядженнях ЦК КП(б)У для використання на партійній роботі в 1944–1947 роках. Звіт про роботу відділу кадрів обкому партії за 1947 рік. 257 арк.
258. Спр. 574. Звіти, інформації в ЦК КП(б)У про підготовку та проведення виборів до Верховної Ради УРСР, місцевих Рад депутатів трудящих за 1947 рік. 159 арк.
259. Спр. 583. Звіти, довідки доповідні записки, політінформації міськкомів, райкомів партії, обласних організацій про підготовку і проведення виборів до Верховної Ради УРСР за 1947 р. 154 арк.
260. Спр.592. Звіт, довідки, інформації в ЦК КП(б)У про хід звітів і виборів керівних партійних органів, проведену масово-політичну роботу до 30-річчя Жовтня, виборів до Верховної Ради Української РСР, місцевих Рад депутатів трудящих, заклик ленінградців про дострокове виконання четвертої п'ятирічки, досвід агітколективів області, роботу вузів, шкіл за 1947 рік. 135 арк.
261. Спр.626. Зведені дані, довідки обкому партії, облвиконкому про хід і проведення виборів до Верховної Ради УРСР за 1947 рік. 163 арк.
262. Спр.627. Зведені дані, довідки обкому партії, облвиконкому про хід і проведення виборів до місцевих Рад депутатів трудящих за 1947 рік. 243 арк.

263. Спр. 628. Довідка, доповідна записка, політінформації, інформації міськкомів, райкомів партії про підготовку і проведення виборів до місцевих Рад депутатів трудящих за 1947 рік. 166 арк.
264. Спр.675. Довідки, інформації відділу, уповноважених обкому партії про хід підготовки і проведення виборів до Верховної Ради УРСР, місцеві Ради депутатів трудящих за 1947 рік. 118 арк.
265. Спр. 690. Довідки, доповідна записка відділу про пропагандистську і культурно-масову роботу в зв'язку з підготовкою до виборів до Верховної Ради УРСР, недоліки в масово-політичній роботі в Більшівцівському, Перегінському, Рожнятівському районах, культурне обслуговування населення за 1947 рік. 114 арк.
266. Спр. 1134. Стенограма зборів обласного партійного активу про підсумки виборів до Верховної Ради СРСР і чергові завдання обласної партійної організації від 23 березня 1950 року. 136 арк.
267. Спр. 1139. Стенограма наради секретарів райкомів партії східних областей України, яких прислали в Станіславську область для надання допомоги в проведенні виборів до Верховної Ради СРСР від 13 березня 1950 року. 97 арк.
268. Спр. 1154. Звіти, довідки, Доповідні записки, інформації в ЦК ВКП(б), ЦК КП(б)У про підготовку і проведення виборів до Верховної Ради СРСР, місцевих Рад депутатів трудящих, кадри, роботу вечірнього університету марксизму–ленінізму, стану виховної роботи в медичному інституті, серед особового складу органів міліції, покращення роботи залізничного транспорту, проведення зборів колгоспників секретарями та членами бюро обкому партії, роботу груп охорони громадського порядку в колгоспах, поліпшення торгівлі, громадського харчування, звіти про роботу обкому партії, особливого сектору, адмінвідділу, політсектору обласного управління сільського господарства про виконання постанови ЦК КП(б)У від 23 вересня 1950 р. про роботу політсектору і політвідділів МТС Станіславської області та інші питання. (13 січня – 15 грудня 1950 р.) 185 арк.
269. Спр. 1207. Довідки обкому партії, облвиконкому про підготовку виборів до Верховної Ради СРСР за 1950 рік. 263 арк.
270. Спр. 1208. Інформації міськкомів, райкомів партії про хід підготовки і проведення виборів до Верховної Ради СРСР за 1950 рік. 161 арк.
271. Спр. 1209. Інформації райкомів партії, обкому комсомолу про хід підготовки і проведення виборів до Верховної Ради СРСР за 1950 рік. 233 арк.
272. Спр.1210. Звіти, доповідні записки, інформації, повідомлення райкомів партії про підготовку виборів до Верховної Ради СРСР, перебіг колективізації, підготовку до весняної сівби, вивіз і заготівлю лісу, добровільне переселення населення у східні області Української СРСР. (1 лютого – 8 червня 1950 р.) 209 арк.
273. Спр.1211. Інформації міськкомів, райкомів партії про обговорення на районних партійних зборах, активах підсумків виборів до Верховної Ради СРСР і хід реалізації критичних зауважень і пропозицій, висловлених на них комуністами за 1950 рік. 165 арк.
274. Спр.1212. Довідки обкому, міськкомів, райкомів партії, облвиконкому про підготовку і проведення виборів до місцевих Рад депутатів трудящих за 1950 рік. 199 арк.
275. Спр. 1213. Інформації Станіславського міськкому, райкомів партії про хід підготовки і проведення виборів до місцевих Рад депутатів трудящих за 1950 рік. 67 арк.
276. Спр. 1353. Звіт, доповідна записка, довідки, інформації ЦК ВКП (б), ЦК КП(б)У про добір, розстановку, виховання кадрів, проведення звітно-виборних партійних конференцій, районних партійних зборів, зборів в первинних партійних, профспілкових, комсомольських організаціях, ДТСААФ, виборах до Верховної Ради УРСР за 1951 рік. 189 арк.
277. Спр. 1391. Звіт, довідки, інформації міськкомів, райкомів партії про стан підготовки і проведення виборів до Верховної Ради УРСР за 1951 рік. 205 арк.

Ф. 3 Львівський обласний комітет Комуністичної партії (більшовиків) України (КП(б)У), з жовтня 1952 р. Комуністичної партії України (КПУ). 1939–1941, 1944–1962, 1965–1991 рр.

Оп.1.

278. Спр. 3. Пам'ятка уповноваженим колишніх воєводств з питань організації партійної роботи по підготовці виборів до Українських Народних Зборів і план заходів проведення виборів. (5 жовтня – 15 жовтня 1939 р.) 5 арк.
279. Спр. 466. Довідки, матеріали, повідомлення працівників обкому КП(б)У секретаріату обкому про підготовку до проведення виборів до Верховної Ради СРСР, вітальні телеграми у зв'язку з обранням депутатом Верховної Ради СРСР першого секретаря обкому партії тов. Грушецького І.С. (3 січня – 17 грудня 1946 р.) 154 арк.
280. Спр. 481. Інформації, довідки райкомів, міськкомів партії в обком КП(б)У про розгортання організаційної, політико-виховної роботи в колективах трудящих з підготовки виборів до Верховної Ради СРСР і Верховної Ради УРСР. (3 січня – 24 грудня 1946 р.) 134 арк.
281. Спр. 482. Інформації, довідки райкомів, міськкомів партії в обком КП(б)У про готовність виборчих дільниць до виборів до Верховної Ради СРСР та про перебіг голосування за кандидатів у депутати Верховної Ради СРСР. (12 січня – 10 лютого 1946 р.) 156 арк.
- Оп. 3.*
282. Спр. 96. Інформації обкому партії в ЦК КП(б)У про виконання постанов ЦК ВКП(б), ЦК КП(б)У про реалізацію пропозицій комуністів, створення сільських парторганізацій, підбір, розміщення та виховання кадрів з місцевого населення, стан обліку членських партвнесків, практику накладання партстягнень, розгляд персональних справ, про загальне обов'язкове навчання в школах УРСР, поліпшення партійної просвіти, масово-політичної, ідеологічної роботи серед міського та сільського населення, працівників мистецтва, про зміцнення технічної бази друкарень та ін. (23 лютого – 5 листопада 1949 р.) 252 арк.
283. Спр.129. Інформації обкому партії в ЦК КП(б)У про агітаційну і політмасову роботу, підготовку і проведення ленінських днів, 70-ліття від дня народження Й.В.Сталіна, 10-ліття возз'єднання українського народу в єдиній українській Радянській державі, виборів до Верховної Ради УРСР, роботу творчих колективів, стан радіофікації області та ін. (6 січня – 24 грудня 1949 р.) 108 арк.
284. Спр. 146. Інформації, довідки райкомів партії в обком партії про вивчення матеріалів ХУ1 з'їзду КП(б)У, пропагандистську, агітаційно-масову роботу, роботу в сфері партійної просвіти, навчання в партшколах місцевого безпартійного активу, перепідготовку агітаторів, вибори до Верховної Ради УРСР, народних судів. (8 січня – 20 грудня 1949 р.) 239 арк.
285. Спр. 441. Стенограми нарад секретарів райкомів партії, голів райвиконкомів, начальників РО МДБ, дільничних міліції про посилення охорони громадського порядку та соціалістичної власності, боротьбу зі залишками банд українських буржуазних націоналістів. (25 січня – 25 липня 1950 р.) 339 арк.
286. Спр. 520. Інформації міськкомів, райкомів партії про організаційну та агітаційно-пропагандистську роботу під час підготовки і проведення виборів до місцевих Рад депутатів трудящих. (25 лютого – 17 грудня 1950 р.) 146 арк.
- Оп.4.*
287. Спр.214. Інформації міськкому, райкомів партії в обком КП(б)У про перебіг підготовки та проведення виборів до Верховної Ради УРСР. (13 січня – 28 лютого 1951 р.) 118 арк.

Ф.22. Сокальський районний комітет Комуністичної партії (більшовиків) України Львівської області.

Оп.1.

288. Спр. 1. Протоколи бюро райкому КП(б)У. (6 січня – 30 грудня 1940 р.) 333 арк.
Ф.Р–221. Виконком Львівської обласної Ради депутатів трудящих.
Оп.1.
289. Спр.177.Стенограма наради голів сільрад Львівської області. (5 березня 1940 р.) 157 арк.
290. Спр.254. Списки депутатів обласної Ради за 1940 рік. (1940 р.) 305 арк.
291. Спр. 263. Списки депутатів Львівської облради з біографіями висуванців. (1940 р.) 57 арк.
292. Спр. 244.Зведений звіт про вибори до місцевих Рад депутатів трудящих 2–го скликання. (1947 р.) 171 арк.
293. Спр. 332. Довідка про стан реалізації пропозицій виборців, внесених під час звітування виконкому Золочівської міської Ради депутатів трудящих. (1 квітня 1948 р.) 70 арк.
294. Спр. 504. Наслідки голосування по виборах до місцевих Рад депутатів трудящих. (17 грудня 1950 р.) 202 арк.)
295. Спр.1391. Матеріали реєстрації учасників V–ї і VI–ї сесій Обласної Ради II скликання. (27 травня і 25 вересня 1949 р.)
296. Спр. 1986. Відомості про сільські ради. (1948 р.) 332 арк.
297. Спр.2118. Довідки про роботу місцевих Рад області за 1949–1950 рр. 260 арк.
298. Спр. 2223. Зведений статистичний звіт про кількість депутатів виконавчих комітетів і постійних комісій місцевих Рад депутатів трудящих (третього скликання) станом на 1 січня 1952 року. 101 арк.
299. Спр. 2546. Статистичний звіт про склад виконкомів і депутатів 2–го скликання. (1947 р.) 329 арк.
300. Спр.2558.Склад депутатів та змінність голів с/Рад депутатів трудящих. (1948 р.) 68 арк.
301. Спр. 4104. Статзвіти за I півріччя 1953 р. (січень 1953 р. – червень 1953 р.) 160 арк.
302. Спр. 5537. Плакати-біографії кандидатів у депутати обласної Ради депутатів трудящих. (14 березня 1965 р.) 300 арк.
303. Спр. 5538. Матеріали про якісний склад кандидатів у депутати місцевих Рад депутатів трудящих. (1965 р.) 44 арк.
304. Спр.5704. Матеріали (характеристики, автобіографії, особові листки з обліку кадрів та ін.) на кандидатів у депутати обласної Ради депутатів трудящих. (1966 р.) 542 арк.
Ф.П–5001. Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії (більшовиків) України (КП(б)У), з жовтня 1952 р. -- Комуністичної партії України (КПУ). 1939–1941, 1944–1959 рр.
Оп.1.
305. Спр.3. Стенограма першої Дрогобицької обласної конференції КП(б)У. (27–28 квітня 1940 р.) 160 арк.
306. Спр. 16. Протоколи засідання бюро Дрогобицького обкому КП(б) У №8–10. (2 березня 1940 р. – 27 березня 1947 р.) 43 арк.)
307. Спр.17. Матеріали засідання бюро до протоколів №8–10. (2 — 27 березня 1940 р.) 229 арк.
308. Спр. 31. Протокол засідання Бюро Дрогобицького Обласного Комітету КП(б)У. (27 березня 1940 р.) 9 арк.
309. Спр. 55. Стенограма наради партійного активу про підсумки виборів до Верховної Ради СРСР і УРСР. (1 березня 1940 р.) 32 арк.
310. Спр. 58. Стенограма наради секретарів МПК, РПК і зав. відділу пропаганди і агітації від 11 березня 1940 р. 27 арк.
311. Спр. 96. Списки кандидатів у депутати обласної Ради депутатів трудящих. (жовтень 1940 р.) 51 арк.

312. Спр. 97. Повідомлення про підсумки виборів до обласної Ради депутатів трудящих. (1940 р.) 7 арк.
Оп.12.
313. Спр.84. Стенограма обласної наради секретарів райкомів і міськкомів КП(б)У та голів комісій з виборів депутатів до Верховної Ради Союзу РСР про підготовку до виборів. (3 березня 1950 р.) 44 арк.
Оп.13.
314. Спр.106.Інформації та переписка ОК КП(б)У с ЦК КП(б)У про підготовку та проведення виборів до Верховної Ради УРСР. (10 лютого – 15 травня 1951 р.) 25 арк.
Ф.П–5005. Дрогобицький районний комітет Комуністичної партії (більшовиків) України (КП(б)У), з жовтня 1952 р. Комуністичної партії України (КПУ), 1939–1941, 1944–1991 рр.

Державний архів Тернопільської області (ДАТО)

Ф. 1. Тернопільський обласний комітет Компартії України

Оп.1.

315. Спр. 19. Доповідна записка обкому КП(б)У про підсумки виборчої кампанії з виборів до Верховної Ради СРСР і УРСР. (26 березня 1940 г.) 6 арк.
316. Спр. 338. Довідки, інформації, повідомлення працівників обкому партії про кількість населення, утворення дільничних виборчих комісій, проведення передвиборчих зборів, біографії кандидатів у депутати до Верховної Ради СРСР. (9 листопада 1945 р. – 8 січня 1946 р.) 56 арк.
317. Спр. 389. Довідки, інформації відділу агітації і пропаганди обкому, райкомів партії в обком КП(б)У про виконання постанови РНК УРСР і ЦК КП(б)У від 21 грудня 1944 р. З питань про стан пропагандистської і масово–політичної роботи серед населення західних областей України, проведення масово–політичної роботи в період підготовки виборів до Верховної Ради СРСР. (5 січня – 25 грудня 1945 р.) 158 арк.
318. Спр. 891. Довідки, повідомлення обкому партії в ЦК КП(б)У про результати голосування з виборів до Верховної Ради Української РСР. (9 лютого 1947 р.) 131 арк.
319. Спр. 944. Статистичні звіти обкому КП(б)У про склад і плинність партійних, радянських і господарських керівних кадрів за 1947 рік. (22 листопада 1947 р. – 7 січня 1948 р.) 127 арк.
320. Спр. 946. Статистичні звіти райкомів партії в обком КП(б)У про склад і плинність голів сільських і селищних Рад депутатів трудящих за перше півріччя 1947 р. (19 червня – 9 липня 1947 р.) 47 арк.
321. Спр. 1259. Довідки, доповідні записки, повідомлення відділу пропаганди і агітації обкому КП(б)У про роботу редакцій обласної і районних газет, технічне оснащення друкарень. Директивні листи обкому КП(б)У райкомам партії про партійне керівництво пресою, забезпечення редакцій кадрами. (6 січня – 9 вересня 1948 р.) 86 арк.
322. Спр. 1438. Довідка жінвідділу обкому КП(б)У в ЦК КП(б)У про стан висування жінок на керівну роботу, про роботу серед жінок, доповідна записка про депутата Верховної Ради СРСР тов. Гук М. Д. (10 березня – 7 червня 1949 р.) 15 арк.
323. Спр. 1834. Інформації обкому партії в ЦК КП(б)У про підготовку та проведення виборів до Верховної Ради СРСР і місцеві Ради депутатів трудящих, виступи виборців під час виборів. (18 січня – 18 грудня 1950 р.) 114 арк.
324. Спр. 1886. Довідки, повідомлення обкому, міськкому, райкомів КП(б)У про якісний склад виборчих комісій, проведення зборів з висування кандидатів, явки виборців на вибори. (28 березня 1949 р. – 17 грудня 1950 р.) 90 арк.
325. Спр. 1887. Довідки, доповідні записки, інформації працівників відділу обкому КП(б)У про підготовку та проведення виборів до Верховної Ради СРСР і місцевих Рад депутатів трудящих. (15 липня 1949 р. – 9 грудня 1950 р.) 98 арк.

326. Спр. 1888. Списки кандидатів у депутати по виборах до місцевих Рад депутатів трудящих, їх якісний склад (м.Тернопіль, Білобожницький – Гусятинський райони). (31 жовтня – 2 листопада 1950 р.) 132 арк.
327. Спр. 2171. інформації міськкому, райкомів партії в обком КП(б)У про підготовку та проведення виборів до Верховної Ради СРСР и народних судів. (9 лютого 1950 г. – 9 грудня 1951 г.) 128 арк.
328. *Ф.Р–1833. Виконком Тернопільської обласної Ради депутатів трудящих.*
Оп.1.
329. Спр. 1190. Рішення Шумської Ради депутатів трудящих «Про роботу сільРад». (11 березня – 10 квітня 1948 р.) 3 арк.
Оп.2
330. Спр. 135. Доповідь про роботу районних і сільських Рад депутатів трудящих 30 січня 1948 р. 55 арк.
Оп.4.
331. Спр.55. Стенограма обласної наради голів сільрад та представників обласних організацій від 8 і 9 грудня 1945 року.
Оп.5.
332. Спр.75. Інструкція про організаційну і агітаційно-пропагандистську роботу партійних організацій у зв'язку з виборами до місцевих Рад депутатів трудящих за 1947 рік. (15 жовтня 1947 р.) 12 арк.
Оп.7.
333. Спр. 40. Статистичні звіти про роботу районних і селищних Рад депутатів трудящих. (1951 р.)
Ф.Р–3432. Колекція документів і матеріалів про визвольні змагання ОУН–УПА.
Оп.1.
334. *Ф.Р–3472. Колекція документів і матеріалів. Служба Безпеки ОУН–УПА на Тернопільщині (Озерянський архів).*

Державний архів Рівненської області (ДАРО)

Ф.Р–30. Колекція матеріалів ОУН–УПА, що діяли на території Рівненської області

Ф.Р–417.

Оп.1.

335. Спр.17. Список виборців м.Здолбунів до Народних Зборів Західної України у 1939 р. 37 арк.
Ф.Р–635.
Оп.3.
336. Спр. 24. Відомість про кількість осадників та їх маєтність на території Здолбунівського району у 1939–1940 рр. 4 арк.

Державний архів Чернівецької області (ДАЧО)

Ф.П–1. Чернівецький обласний комітет Комуністичної партії України

Оп.1.

337. Спр.4. Постанова Бюро обкому КП(б)У «Про розміщення військових частин гарнізону». (11 грудня 1940 р.) 1 арк.
338. Спр.11. Стенограми нарад в обкомі КП(б)України з питань організаційної і масово-політичної роботи в області. (10 вересня – 21 листопада 1940 р.) 108 арк.
339. Спр.15. Стенограми нарад в обкомі КП(б)України про підготовку виборів до Верховної Ради СРСР і УРСР. (8 – 24 грудня 1940 р.) 90 арк.
340. Спр.26. Довідки обкому про агітаційно-масову роботу в період підготовки виборів до Верховної Ради СРСР і УРСР. (15 листопада – 30 грудня 1940 р.) 44 арк.

341. Спр.27. Довідки оргінструкторського відділу обкому, облпрокуратури і Управління НКВС про випадки порушення соціалістичної законності в області. (14 жовтня – 24 грудня 1940 р.) 23 арк.
342. Спр.62. Стенограми нарад партійних і радянських працівників про підсумки виборів до Верховних Рад СРСР і УРСР, підготовку і проведення весняної сівби та ін. (16 січня – 3 березня 1941 р.) 104 арк.
343. Спр. 70. Спецповідомлення Управління НКВС у Чернівецькій області про роботу під час підготовки і проведення виборів до Верховної Ради СРСР і УРСР. (9–24 січня 1941 р.) 16 арк.
344. Спр.72. Інформації райкомів та Управління НКВС у Чернівецькій області про політичні настрої населення. (16 січня – 19 квітня 1941 р.) 13 арк.
345. Спр.86. Листи і заяви трудящих. (1940–1941 рр.) 256 арк.
- Оп.9.
346. Спр.38. Стенограми V пленуму обкому КП(б) України. (22 грудня 1945 р.) 142 арк.
347. Спр.50. Протоколи №63–65 засідань бюро обкому КП(б)України. (14 січня – 21 лютого 1946 р.) 112 арк.
348. Спр.67. Стенограма пленуму обкому КП(б)України. (21–22 березня 1947 р.) 93 арк.

Нацьянальны архіў Рэспублікі Беларусь (НАРБ).

349. Ф. 4п. Воп. 21. Спр. 1748.
350. ф.17. Воп.22, Спр. 346, арк. 50. протоколи бюро Пинского ОК КП(б)Б, січень–червень 1940 года.

II. Опубліковані джерела

2.1. Збірники документів і матеріалів

351. Акція «Вісла»: Документи / Упор. Є. Місило. Львів: «Наукове товариство ім. Т.Шевченка у Львові», Нью-Йорк, 1997. 564с.
352. Боротьба трудящих Буковини за соціальне і національне визволення і возз'єднання з Українською РСР (1917–1941): Документи і матеріали. До 40-річчя Комуністичної Партії України. Чернівці: «Облвидав», 1958. 450с.
353. Возз'єднання українського народу в єдиній Українській Радянській державі. 1939–1949 рр. Збірник документів і матеріалів. Київ, 1949. 212с.
354. Волинь і Холмщина. 1938–1947. Польсько-українське протистояння та його відлуння: Дослідження, документи, спогади. / Ред. кол.: Я. Ісаєвич -- голова, М. Литвин, В. Расевич, Б. Пікулик (секретар); Упорядн.: Я. Ісаєвич, О. Вовк, І. Пусько, В. Расевич, В. В'ятрович. НАН України. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2003. 813с.
355. Волинь Радянська. 1939–1965 рр.: Збірник документів і матеріалів. Львів, 1971. Част. III. 347с.
356. Депортації: Західні землі України кінця 30-х–початку 50-х рр.: Документи, матеріали, спогади. У 3-х томах. Львів: Жовківська книжкова друкарня видавництва ОО Василян «Місіонер», 1996. Т.1.(1939–1945 рр.). 761 с.
357. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944–1953 рр. Нові документи і матеріали / Упор. В. Сергійчук. Київ, 1998. 944 с.
358. Діяльність Служби безпеки ОУН на Дрогобиччині: документи і матеріали (1944 – 1951) / Упор. В. Ільницький, М. Галів. – Дрогобич: ПП «Швидкодрук», 2009. Кн. 1. 264 с.
359. Дяків–Горновий О. Ідея і чин. Повна збірка творів. Нью-Йорк–Торонто–Мюнхен, 1968. 188 с.
360. З історії колективізації сільського господарства західних областей Української РСР: Збірник документів і матеріалів / Упор. Х. І. Горожанкіна, С. В. Ігнатюнок, О. А. Кірсанова, В. І. Котельникова, З. П. Кочергіна, В. І. Масловський та ін. Київ, «Наукова думка», 1976. 511с.

361. История Коммунистической партии Советского Союза. В 6-ти томах. Т. 5. Кн. 2. Коммунистическая партия накануне и в годы Великой Отечественной войны, в период упрочнения и развития социалистического общества, 1938–1959 гг. / Редкол.: А. Д. Педосов и др. – Москва: Издательство политической литературы, 1980. 691 с.
362. Історія міст і сіл Української РСР: в 26-ти томах. Волинська область / Гол. редкол.: П.Т. Тронько – голова, М.П.Бажан, М.К.Білогуров, І.К. Білодід та ін.; редкол. тому: В.Ю. Маланчук — голова, М.Я.Гнидюк, Б.К.Дудикевич, М.К.Івасюта та ін. Київ: Гол ред. укр. рад. енцикл. АН УРСР, 1970. 746с.
363. Історія міст і сіл Української РСР: в 26-ти томах. Івано-Франківська область м/ Гол. редкол.: П.Т. Тронько – голова, М.П.Бажан, М.К.Білогуров, І.К. Білодід та ін.; редкол. тому: В.Ю. Маланчук — голова, М.Я.Гнидюк, Б.К.Дудикевич, М.К.Івасюта та ін. Київ, Гол ред. укр. рад. енцикл. АН УРСР, 1971. 639с.
364. Історія міст і сіл Української РСР: в 26-ти томах. Львівська область / Гол. редкол.: П.Т. Тронько – голова, М.П.Бажан, М.К.Білогуров, І.К. Білодід та ін.; редкол. тому: В.Ю. Маланчук — голова, М.Я.Гнидюк, Б.К.Дудикевич, М.К.Івасюта та ін. Київ, Гол ред. укр. рад енцикл. АН УРСР, 1968. 908с.
365. Історія міст і сіл Української РСР: в 26-ти томах. Ровенська область / Гол. редкол.: П.Т. Тронько – голова, М.П.Бажан, М.К.Білогуров, І.К. Білодід та ін.; редкол. тому: О.Є. Касьяненко — голова, М.М. Авдальян, П.М. Балковий, П.Є. Богданов та ін. Київ, Гол ред. укр. рад. енцикл. АН УРСР, 1973. 656с.
366. Історія міст і сіл Української РСР: в 26-ти томах. Тернопільська область / Гол. редкол.: П.Т. Тронько – голова, М.П.Бажан, М.К.Білогуров, І.К. Білодід та ін.; редкол. тому: О.Є. Касьяненко — голова, М.М. Авдальян, П.М. Балковий, П.Є. Богданов та ін. Київ, Гол ред. укр. рад. енцикл. АН УРСР, 1973. 640с.
367. Історія міст і сіл Української РСР: в 26-ти томах. Чернівецька область / Гол. редкол.: П.Т. Тронько – голова, М.П.Бажан, М.К.Білогуров, І.К. Білодід та ін.; редкол. тому: О.Л. Стешенко — голова, Є.М. Гольцев, А.І.Горкун, О.М. Дудник та ін. Київ, Гол ред. укр. рад. енцикл. АН УРСР, 1969. 640с.
368. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. У 2-х томах. / Гол. редкол. В. І. Юрчук. Т. 2: 1941–1976. Київ, «Вид-во політичної літератури України», 1977. 1022с.
369. КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. [9-е изд.; доп. и испр.]. Москва: «Издательство политической литературы», 1985. Т. 7 (1938 – 1945). 574 с.
370. Коммунистическая партия Советского Союза о работе Рад: Сборник документов. Москва: «Госполитиздат», 1959. 687с.
371. Комуністична партія України: з'їзди і конференції / Кер. авт. кол. В. Ф. Солдатенко. Київ, Україна, 1991. 478 с.
372. Конституції і конституційні акти України: історія і сучасність / Упоряд. І. О. Кресіна; відп. ред. Ю.С. Шемшученко. АН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ: [б. в.], 2001. 397 с.
373. Конституция (Основной Закон) Союза Советских Социалистических Республик, принята на внеочередной сессии Верховного Совета СССР девятого созыва 07.10.1977 г. Москва: «Политиздат», 1978. 62 с.
374. Конституция (Основной закон) Союза Советских Социалистических Республик. Принятая на Чрезвычайном VIII съезде Рад Союза ССР 5 декабря 1936 г. URL: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnst1936.htm> (дата звернення – 2 жовтня 2017р.)
375. Конституція (основний закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки. 1937 р. URL: <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1937.html>
376. Конституція Польської Республіки (з передмовою Володимира Шаповала). Київ, «Москаленко О.М.», 2018. 84с.

377. Косик В. Україна у Другій світовій війні у документах: Збірник німецьких архівних матеріалів. Львів, 1997. Т.1. 383с.
378. КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. Москва, 1971. Т. 7.С. 237–248.
379. КПСС о работе Рад. Сборник документов. Москва: «Госполитиздат», 1959. 687с.
380. Крамола. Инакомыслие в СССР при Хрущеве и Брежневe, 1953–1982 гг. Рассекреченные документы Верховного суда и Прокуратуры СССР / Сост.: В. А. Козлов, О. В. Эдельман, Э. Ю. Завадская; Под ред. В. А. Козлова, С. В. Мироненко. Министерство культуры и массовых коммуникаций РФ; Федеральное архивное агентство; Государственный архив РФ. Москва: «Материк», 2005. 432 с.
381. Культурне будівництво в Українській РСР: важливіші рішення комуністичної партії і радянського уряду 1917 – 1959 рр. Збірник документів в двох томах. Т. 1 (1917 – червень 1941). Київ: Державне вид-во політичної літератури, 1959. 883 с.
382. Культурне життя в Україні: Західні землі. Документи і матеріали / За ред. Ю. Сливки. Т. 1. 1939–1953. Київ, «Наукова думка», 1995. 748 с.
383. Ленин В.И. О привлечении масс к управлению государством. Сборник. Москва: «Госполитиздат», 1962 . XV, 292 с .
384. Ленин В.И. О работе Рад. Сборник. Изд.2–е, доп. Москва: «Политиздат», 1970 . 496 с.
385. Ленин В.И. О советской социалистической демократии. Сборник. Изд.2-е , доп. Москва: «Политиздат», 1967. 253 с .
386. Літопис нескореної України: Документи, матеріали, спогади. Кн. 1. / Упор. Я. Лялька, П. Максимук, І. Патер та ін. Львів: «Просвіта», 1993. 800 с.
387. Літопис нескореної України: Документи, матеріали, спогади. Кн. 2. / Упор. Я. Лялька, Р. Коритко, М. Онишкевич та ін. Львів: «Галицька видавнича спілка», 1997. 664с.
388. Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 3. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України. 1943–1959 / Упор. О. Вовк, І. Павленко, Ю. Черченко. Київ – Торонто, 2001. 650 с.
389. Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 4: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ (1943–1959) / Упор. А. Кентій, В. Лозицький, І. Павленко. Кн.І (1943–1945). Київ – Торонто, 2002. 596 с.
390. Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 5: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ (1943–1959) /Упор. А. Кентій, В. Лозицький, І. Павленко. Кн. друга: 1946–1947. Київ – Торонто, 2002. 572 с.
391. Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т.6. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ (1943–1959) /Упор. А. Кентій, В. Лозицький, І. Павленко, К. Абрамова. Кн. третя: 1948. Київ –Торонто, 2003. 523 с.
392. Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т.7. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ (1943–1959) / Упор. М. Деркач, А. Кентій, В. Лозицький, І. Павленко/ Кн. четверта: 1949–1959. Київ – Торонто, 2003. 716 с.
393. Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 24: Золочівська округа ОУН: Організаційні документи. 1941–1952 / Упор. М. Романюк. Київ –Торонто, 2014. 1400 с.
394. Лубянка. Сталин и НКВД–НКГБ–ГУКР «Смерш». 1939 Март 1946. Архив Сталина. Документы высших органов партийной и государственной власти / Под общ. ред. акад. А.Н. Яковлева; Сост. В.Н. Хаустов, В.П. Наумов, Н.С. Плотникова. Москва: МФД: «Материк», 2006. 640 с.

395. Лубянка. Сталин и МГБ СССР. Март 1946 Март 1953: Документы высших органов партийной и государственной власти / Сост. В.Н. Хаустов, В.П. Наумов, Н.С. Плотникова. Москва: МФД: «Материк», 2007. 656 с.
396. Матеріали та документи Служби безпеки ОУН(Б) у 1940-х рр. / Зібр. й упор. О.Є. Лисенко та І.К. Патриляк. Київ, Ін-т історії України НАН України, 2003. 254 с.
397. Мірчук П. Українська Повстанська Армія. 1942–1952 рр: Документи і матеріали. Львів, 1991. 447 с.
398. Настрої та поведінка населення Поділля в умовах сталінської революції «згори». 1928–1940: Збірник документів та матеріалів / Упор. Р. Подкур, В. Васильєв, П. Кравченко, В. Петренко. НАН України. Інститут історії України; Головна редколегія науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією»; Державний архів Вінницької області, Відділ по розробці архівів ВУНК–ДПУ–НКВС–КДБ. Київ, Інститут історії України, 2013. 528 с.
399. НКВД–МВД СССР в борьбе с бандитизмом и вооруженным националистическим подпольем на Западной Украине, в Западной Белоруссии и Прибалтике (1939–1956). Сборник документов. / Сост. Н. И. Владимирцев, А. И. Кокурин. Москва: Объединенная редакция МВД России, 2008. 640 с.
400. ОУН і УПА в 1944 році: Документи. У 2-х ч. Ч. 1. /Упор.: О. Веселова, С. Кокін, О. Лисенко, В. Сергійчук; Відп. ред.С. Кульчицький / Інститут історії України НАН України. Київ, 2009. 292 с.
401. Польша та Україна у тридцятих–сорокових роках ХХ століття. Невідомі документи з архівів спеціальних служб. Польське підпілля 1939–1941. Том 1: Львів–Коломия–Стрий–Золочів / Ред. кол.: З. Гайовнічек, Г. Якубовський, П. Кулаковський, Р. Пиріг, В. Пристайко, О. Пшенніков, Ю. Шаповал, Є. Тухольський, М. Вінярчик–Коссаковська; Упор.: З. Гайовнічек, П. Кулаковський, М. Купецька, Ю. Шаповал, Є. Тухольський; Переклад: М.–М. Мотиль–Блінчикова, М. Слонь–Новачек, І. Дєдов. Центральний архів Міністерства внутрішніх справ і адміністрації Республіки Польщі; Державний архів Служби безпеки України. Варшава – Київ, 1998. 540 с.
402. Радянська Буковина. 1946–1970. Документи і матеріали. / Ред. кол. М.І.Іванеско (відп. ред.), П.М.Василенко, О.І.Ємельянова, М.В.Загайний, М.М. Зайцева, М.О.Ліщенко; Упор. Г.І.Борисов, О.І.Ємельянова, М.М.Зайцева). Ужгород: «Карпати», 1980. 271с.
403. Радянський Львів 1939–1955. Документи й матеріали / Під ред. М. К. Івасюти, В. Я. Пащенко, Г.С. Сизоненка. Львів, 1956. 705 с.
404. Радянські виборчі кампанії в Західній Україні (1946–1950 роки) / Відп. ред. О.Стасюк, упор. М.Посівнич, М.Гавришко, Р.Забілий, О.Стасюк. НАН України. / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Галузевий державний архів Служби безпеки України. Львів, 2011. 725 с.
405. Радянські органи державної безпеки у 1939 – червні 1941 р.: документи ГДА СБ України / Упор. В. Даниленко, С. Кокін. Київ, Києво-Могилянська академія, 2009. 1311 с.
406. Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Рівненська область / Ред. кол. В.А.Корольок, С.І.Павлюк, А.А. Жив'юк та ін.; упор. А.Жив'юк. Рівне: ВАТ «Рівненська друкарня», 2009. Кн.2. 612с.
407. Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Волинська область / Гол. Редкол.: П. Т. Тронько – голова, О. П. Реєнт, С. А. Кокін та ін. –заступ. гол.; редкол. Тому: О. І. Курилюк – голова, М. М. Кучерепа – відпов. секр. та ін. Кн. 1. Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2010. 976 с.
408. Результати виборів до Верховної Ради СРСР і УРСР та місцевих Рад депутатів трудящих по Українській РСР 1938–1940 рр. Цифровий довідник. Київ, Держполітвидав при РНК УРСР, 1940. 56с.
409. Сборник законов СССР и указов Президиума Верховного Совета СССР. 1938–1975. В 4–х томах / Редкол.: В.Васильєв, П.Гуреев, М. Юмашев. Москва, 1975. Т.1. 718с.

410. Сергійчук В.І. Правда про «золотий» вересень 1930–го. Київ, Українська Видавнича Спілка, 1999. 128с.
411. Український здвиг: Волинь. 1939–1955 рр. /Упор. В. Сергійчук. Київ, Українська Видавнича Спілка, 2005. 840 с.
412. Український здвиг: Закарпаття. 1939–1947 рр. /Упор. В. Сергійчук. Київ, Українська Видавнича Спілка, 2004. 836 с.
413. Український здвиг: Наддніпрянина. 1941–1955 рр. /Упор. В. Сергійчук. Київ, Українська Видавнича Спілка, 2005. 836 с.
414. Український здвиг: Поділля. 1939–1955 рр. /Упор. В. Сергійчук. Київ, Українська Видавнича Спілка, 2005. 840 с.
415. Український здвиг: Прикарпаття. 1939–1955 рр. /Упор. В. Сергійчук. Київ, Українська Видавнича Спілка, 2005. 840 с.
416. Советская жизнь. 1945–1953 / Сост. Е.Ю.Зубкова, Л.П.Кошелева, Г.А.Кузнецова, А.И.Минюк, Л.А.Роговая. Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2003. 720с.
417. Соціалістичні перетворення в західних областях Української РСР. 1939–1979. Збірник документів і матеріалів. Київ, «Наукова думка», 1980. 548с.
418. Справочник по истории Коммунистической партии Советского Союза 1898–1991гг. URL: http://www.knowbysight.info/1_UKRA/00624.asp (дата звернення: 6 вересня 2018 р.)
419. Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті. Документи і матеріали. Т. 2. Кн. 1 (1939 – 1945) / Відп. ред. проф. М. Кугутяк. Івано-Франківськ: КПФ «ЛІК», 2009. 600 с.
420. Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті. Документи і матеріали. Т. 2. Кн. 2 (1945 – 1946) / Відп. ред. проф. М. Кугутяк. Івано-Франківськ: КПФ «ЛІК», 2010. 696 с.
421. УПА в світлі документів з боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу 1942 – 1950 рр. Ч. 1. Б.м.: Видання Закордонних частин ОУН, 1957.С. 153 – 159.
422. Федун Петро «Полтава», Концепція самостійної України. Том.1. Твори. / Упор. і відп. ред. М.В.Романюк; НАН України. Інститут українознавства ім.І.Крип'якевича; Галузевий державний архів Служби безпеки України. Львів, 2008. 407.

2.2 Посібники, підручники та довідкові видання

423. Борці за возз'єднання. Біографічний довідник / Гол. редкол. Ю.Ю.Сливка. Львів, 1989. 359с.
424. Веденеев Ю. А., Богодарова Н.А. Очерки по истории выборов и избирательного права. Учебное пособие /Авт. кол–в: Ю.А. Веденеев, И.В. Зайцев, В.Е. Кораблин, В.В. Луговой, В.В. Тылкин. Калуга: Калужский областной фонд возрождения историко–культурных и духовных традиций «Символ», 2002. 692 с.
425. Выборы в Верховный Совет СССР и Верховные Советы союзных и автономных республик. 1937–1938 гг.: Цифровой сборник. Москва: Изд-во ведомостей Верховного Совета РСФСР, 1939. 30с.
426. Виборче законодавство РРФСР і СРСР 1918–1936 рр. Нариси з історії виборів та виборчого права: Навчальний посібник / Авт. кол–в: Ю. А. Веденеев та інші. URL: <http://pravolib.pp.ua/izbiratelnoe-zakonodatelstvo-rsfsr-sssr-i9i8-22311.html>
427. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації ХІХ–ХХ століття. Київ: Генеза, 1996. 360 с.
428. Документы великого созидания: источники по истории Украинской ССР / В.А. Заславский, Л.Е. Бернштейн, В.В. Долинский. Київ: Вища школа, 1986. 213с.
429. Єрмолаєв В. М. Історія вищих представницьких органів влади в Україні [Текст]: Навч. посібник для студентів вузів. Харків: «Право», 2007. 278 с.
430. Закон СРСР «Про статус народних депутатів СРСР» 1972 р. 20 вересня. URL: <http://museumreforms.ru/node/13912> (дата звернення 1.04.2018)

431. Закон УРСР «Про затвердження Указів Президії Верховної Ради Української РСР, що вносять зміни і доповнення до Законів Української РСР про Ради депутатів трудящих у зв'язку з прийняттям Закону СРСР «Про статус депутатів Рад депутатів трудящих в СРСР». 1973 р. 22 жовтня. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T732311.html (дата звернення 6.06.2018)
432. Зашкільняк Л. Крикун М. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів. Львів: ЛНУ ім. І.Франка, 2002. 752с.
433. Іванов В. Історія держави і права України: Навчальний посібник / Міжрегіональна акад. управління персоналом. Київ, МАУП, 2002. Ч.1; Ч. 2. 2003. 223 с.
434. Історія держави і права України. Підручник / За ред. О.М.Бандурки, О.М.Головка, В.А.Греченко та ін. Харків: Майдан, 2018. 640с.
435. Історія державної служби в Україні: у 5–ти томах / Відп. ред. Т.В. Мотренко В.А.Смолій; редкол.:С.В.Кульчицький (кер. авт. кол.) та ін. Голов. Упр. Держ. Служби України; Ін–т історії НАН України. Київ: Ніка–Центр, 2009. Т.2. 512 с.
436. Історія українського селянства: Нариси в 2–х т. / Ред. В.Литвин. Київ, «Наукова думка», 2006. Т. 2. 653с.
437. Історія Центрально-Східної Європи. Посібник для студентів історичних і гуманітарних факультетів університетів / За ред. Л. Зашкільняка. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2001. 660 с.
438. Итоги выборов и состав депутатов местных Советов депутатов трудящихся. Статистический сборник. Москва: «Известия», 1967. 235с.
439. Конституционное право зарубежных стран: Учебник для вузов / Под общ. ред. М. В. Баглая, Ю. И. Лейбо и Л. М. Энтина. Москва: «Норма», 2004. 832 с.
440. Кухта Б. З історії української політичної думки першої половини ХХ ст.: Навч. посібник. Львів: «Кальварія», 1999. 201 с.
441. Мандельштам Л.И., Ребров И.С. Итоги выборов в Верховные Советы (1937 – 1938 гг.). Москва, 1939.
442. СССР. Итоги выборов в местные Советы депутатов трудящихся 1939 г. Цифровой сборник. Москва, 1940.
443. Музиченко П. Історія держави і права України: Навчальний посібник. Вид. 5–ге, випр. і доп. Київ, «Знання», 2006. 437 с.
444. Орленко В.І. Історія державного управління в Україні: Навчальний посібник. Київ: «КНТЕУ», 2001. 268с.
445. Новітня історія України (1990–2000): Підручник / Авт кол.: А.Г. Слюсаренко, В.І. Гусев, В.П. Дрожжин та ін. Київ: «Вища школа», 2000. 663 с.
446. Основы государства и права: Учебное пособие / Под ред. О.Е. Кутафина. Москва: Юрист, 2008. 416с.
447. Памятка депутатам и постоянным комиссиям местных Рад депутатов трудящих. 1953 г. URL: https://www.booksite.ru/vologda_soviet/1953-1964_1.html
448. Політична енциклопедія / Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ, «Парламентське видавництво», 2011.
449. Політична історія України ХХ століття. У шести томах. Т 4-й: Україна у Другій світовій війні. (1939–1945) / Керівник тому В.І. Кучер. Київ, 2003. 584 с.
450. Положення про вибори в обласні, міські, сільські і селищні Ради депутатів трудящих УРСР. Київ, 1939.
451. Положення про вибори в обласні, міські, сільські і селищні Ради депутатів трудящих УРСР. – Київ, 1947.
452. Положення про вибори до Верховної Ради СРСР. Москва, 1946.
453. Проблемні аспекти реалізації представницької функції Верховної Ради України. Аналітична записка відділу політичних стратегій Національного інституту стратегічних досліджень. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1498/> (дата звернення 10.07.2018)

454. Романов Р.М. Парламентаризм: теория, история и современность: Учебное пособие / ред. А. И. Яковлев. Москва: «МИРОС», 2002. 295 с.
455. Терлюк І. Історія держави і права України: Доновітний час: Навч. посіб. Київ, : Атіка, 2006. 156 с.
456. Цьольнер Е. Історія Австрії / Наук. ред. В.Расевич. Львів, 2001. С.386.
457. Чистяков О. Конституция СССР 1924 года. Учебное пособие. Москва: ИКД «Зерцало», 2004. 664с.
458. Шведа Ю. Партії та вибори: енциклопедичний словник. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. 750 с.
459. Шляхтун П. Парламентаризм: Словник-довідник. Київ: Парламентське вид-во, 2003. 151 с.

2.3. Спогади, щоденники

460. Бадяк В. У лещатах сталінщини. Нарис історії Львівської організації Спілки Художників України 1939–1953 рр. Львів, 2003. 204 с.
461. Бойчук А. Мої переживання під більшовиками 1939–1940. *На христовій ниві. Спомини*. Нью-Йорк, 1978. С. 105-156.
462. Довженко О. Щоденникові записи (1939–1956 рр.) / Дневниковые записи, 1939–1956 (худож.– оформлювач О. М. Іванова). Харків: Фоліо, 2013. 879 с.
463. Тарнавський О. Літературний Львів. 1939–1944. Спомини. Львів: «Просвіта», 1995. 136с.
464. Гайвас Я. Воля ціни не має. Торонто: Срібна Сурма, 1971.С. 255.
465. Крушельницька Л. Рубали ліс... (Спогади галичанки). Львів, 2001. 260 с.
466. Назарук О. Зі Львова до Варшави. Утеча перед совітами в пам'ятних днях 2–13 жовтня 1939. Львів, 1995.
467. На христовій ниві. Спомини. Нью-Йорк, 1978. 208 с.
468. Німчук І. 595 днів советським в'язнем. Торонто, 1950. 235 с.
469. Олійник П., о. Зошити. Київ, 1995. 191 с.
470. *Пігідо-Правобережний Ф.* «Велика Вітчизняна війна». Спогади та роздуми
471. Очевидця. Київ, 2002.
472. Подворняк М. Вітер з Волині. Вінніпег, 1981. 242с.
473. Хрущёв Н.С. Время. Люди. Власть: [Воспоминания: В 4 кн.]. Москва: ИИК «Московские Новости», 1999. Кн. 1. 846 с.
474. Шелест П. «Справжній суд історії ще попереду». Спогади, щоденники, документи, матеріали (За ред.. Ю.Шаповала). Київ, «Генеза», 2003. 808с.

2.4. Преса

475. Відомості Верховної Ради УРСР. 1947. № 12; 1950. №5; 1978. №18.
476. Вільна Україна. 1939, 4 жовтня; 1940. 28 березня
477. Вільна Україна. Львів, 1945.
478. Вісті. 1940. 18 січня.
479. Вісті (Рад депутатів трудящих УРСР). Київ, 1940. №72 (5861). 28 березня.
480. Вісті ВУЦВК. 1940. 3 березня.
481. Воля народа. Чернівці. 1920. 1 січня.
482. Діло. Львів, 1939. 1 червня
483. Известия. 1937. 13 декабря; 1940. 28 марта (№72).
484. Комуністичних 1940. 20 січня.
485. Ленінська зірка. 1950. 1№ 61. 9 грудня
486. Львовская правда. 1951. № 49 (1532). 28 февраля; № 50 (1533). 1 марта.
487. Правда. М., 1937. 12 грудня.

488. Радянська Буковина Орган Чернівецького обласного і міського комітетів КП(б)У та облвиконкому. 1954. 19 травня №99 (593).
489. Радянська Волинь. Луцьк, 1950. №218 (2048). 31 жовтня.
490. Радянська правда Орган Немирівського райкому КП(б)У та райради депутатів трудящих Львівської обл. 1949. №16 (378). 22 лютого; №17 (379). 25 лютого.
491. Радянське слово. Орган Дрогобицького обласного і міського комітетів КП(б)У та обласної і міської Рад депутатів трудящих. 1945. 25 квітня №82 (646); 1946. 17 грудня.
492. Червоний прапор. Орган Ровенського обласного і міського комітетів КП(б)У, обласної і міської Рад депутатів трудящих. 1944. 27 листопада №148 (689); 3 грудня №149 (690); 8 грудня № 151 (692); 1046. 28 грудня; 1950. 15 березня. № 54 (2034); 17 березня. № 55 (2035);
493. Червоний хлібороб. Орган Лисецького райкому КП(б)У та районної Ради депутатів трудящих Станіславської області. 1945. 23 травня. №8; 4 червня. №9

Спеціальна література

494. Абдурахманова И.В. Тоталитарное правосознание в России: факторы формирования и трудности преодоления. *Государство и право*. Москва: «Наука», 2008, № 5. С. 86–89.
495. Авакьян С.А. Выборы народных депутатов. Пособие для избирателей. Москва: Б.м., 1990. 59с.
496. Авакьян С.А. Конституция России: природа, эволюция, современность: 2–е изд. Москва: РЮИД «Сашко», 2000. 395с.
497. Авторханов А. Технология власти. Москва: «Посев», 1983. 809 с.
498. Агафоненков Е. Ф. Подготовка и переподготовка партийных и советских кадров (1946–1950 гг.) *Вопросы истории*. 1970. № 11. С. 101–109.
499. Азовкин И.А. Местные Советы в системе органов власти. Москва: Юридическая литература, 1971. 272с.
500. Азовкин И.А. Областной (краевой) Совет депутатов трудящих. Правовые вопросы организации и деятельности. Москва: «Юридическая литература», 1962. С. 26–27.
501. Айвазова С.Г. Свобода и равенство советских женщин. *Русские женщины в лабиринте равноправия (Очерки политической теории и истории. Документальные материалы)*. Москва: РИКРусанова, 1998. С. 66–99.
502. Андрухів І. Більшовицькі репресії на теренах Західної України: 1939–1941 рр. *Розбудова держави*. Київ, 1995. № 12. С. 47–50.
503. Андрухів О. Історико–правова характеристика «першої радянзації» західноукраїнських земель (1939–1941 рр.) *Науково–інформаційний вісник Івано–Франківського ун–ту права ім. короля Данила Галицького*. Івано–Франківськ, 2015. С.45–51.
504. Антонюк Н.В. Українське культурне життя в «Генеральній губернії» (1939–1944 рр.): за матеріалами періодичної преси. Львів: Львівська наук. біб–ка ім. В. Стефаника, 1997. 232 с.
505. Антонюк Я. Протидія служби безпеки ОУН(б) політичнопропагандистським та культурно-освітнім заходам радянської влади на території ПЗУЗ (1946—1951 рр.) *Український визвольний рух: наук. зб.* Львів, 2012. Вип. 17. С. 222–245.
506. Арндт Х. Истоки тоталитаризма /пер. с англ. И. В. Борисовой, Ю. А. Кимелева, А. Д. Ковалева и др. Москва: «ЦентрКом», 1996. 672 с.
507. Аркуша О. Виборча системи в Галичині у другій половині XIX – на початку XX століття. URL: https://zaxid.net/viborcha_sistema_v_galichini_u_drugiy_polovini_hih__na_pochatku_hh_stolittya_n1264478 (дата звернення 4.05 2018 р.)

508. Аркуша О. Парламентська традиція галицьких українців у другій половині XIX – на початку XX ст. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2006. Вип.6. С.68–91.
509. Арон Р. Демократия и тоталитаризм (Пер. с франц. Г.И.Семенова). Москва: «Текст», 1993. 473с.
510. Арутюнян Н.Х. Партия и Советы. Москва, 1970.
511. Баберовски Й. Красный террор. История сталинизма. Москва: РОССПЭН; Фонд Первого Президента России Б.Н.Ельцина, 2007. 278с.
512. Бабій Б. М. Возз'єднання Західної України з Українською РСР. Київ, 1954. 193с.
513. Бажан О. Радянська західних областей України в другій половині 1940 – початку 1950–х років: наслідки в національно-культурній сфері. *Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика: Зб. ст.* Київ, 2007. Вип. 12.С. 340-356.
514. Бандурка О. Древаль Ю. Парламентаризм в Україні: становлення і розвиток: монографія. Харків, 1999. 133с.
515. Барабашев Г.В. Избирательная кампания: цели и средства. *Советское государство и право*. 1987. № 4.С. 19–22;
516. Барабашев Г.В. Непосредственная демократия в СССР. Москва: Знание, 1984. 321с.
517. Барабашев Г.В., Шеремет К.Ф. Советская избирательная система: стратегия реформы. *Коммунист*. 1988. № 9.С. 21–24.
518. Барабашев Г.В. Шеремет К.Ф. КПСС и Советы. *Советское государство и право*. 1967. № 11.С. 31–42;
519. Баран В.К. Історія України. 1945-1953 рр. Львів: Інститут українознавства ім.І.Крип'якевича НАН України, 2005. 184с.
520. Баран В. Правляча верхівка в Україні у 1950–1960-ті роки. *Сучасність*. 1997. №7–8. С.104–118.
521. Баран В. К. Україна після Сталіна. Нарис історії 1953–1985 рр. Львів, 1992. 124 с.
522. Баран В. Україна 1950–1960-х рр.: еволюція тоталітарної системи. Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 1996. 448 с.
523. Баран В. Україна у першому повоєнному десятилітті (1946–1955 рр.) *Економічна історія України: Історико-економічне дослідження в 2 т. Т. 2*. Київ, Ніка-Центр, 2011. 608с.
524. Баран В.К. Даниленко В.М. Україна в умовах системної кризи (1946–1980-і рр.) Київ: Видавничий дім «Альтернативи», 1999. 326 с
525. Баран В. Токарський В. Україна: західні землі: 1939–1941 рр. Львів: Інститут українознавства ім.І.Крип'якевича НАН України, 2009. 448с.
526. Бармак М. В., Кравчук Л. Суспільно-політичні та соціально-економічні трансформації на Тернопільщині (вересень 1939 – червень 1941. рр.). Тернопіль: Укрнакнига, 2017. 600 с.
527. Наукові записки ТНПУ. Серія: історія. 2018. Вип. 1, Ч. 1.С. 140-142.
528. Барсукова Ю. Модели успеха женщин советского и постсоветского периодов: идеологическое мифотворчество. URL: www.isras.ru/files/File/Socis/02-2001/012Barsukova.pdf (дата звернення 26 червня 2019 р.)
529. Батенко Т. До історії формування виборчої системи в Галичині та виборчих змагань галицьких українців 2-ї половини XIX ст.: Спроба аналізу. *Республіканець*. 1994. №3–4. С.35–39.
530. Бахмуrow П.В. Советская избирательная система. (В вопросах и ответах). Москва: Госюриздат, 1955. 48с.
531. Безуглов А.А. Избиратели и депутаты страны Рад. Москва: «Знание», 1968. 32с.
532. Безуглов А.А. Советский депутат. Государственноправовой статус. Москва: Юрид. лит-ра, 1971. 224 с.
533. Бек К. Відновлення сталінської системи в повоєнній УРСР. *Український історичний журнал*. Київ, 2012. №4. С.127–139.

534. Беленчук І.А. Виборче право радянських громадян. Київ: Політвидав України, 1965. 32с.
535. Беленчук І.А. Демократизм радянської виборчої системи. Київ: Вид-во Акад. наук УРСР, 1963. 44с.
536. Бершеда Р.В. Народи СРСР здійснюють державну владу, будують комунізм (Матеріали на допомогу лектору до виборів у Верховну Раду СРСР). Київ, 1966. 16с.
537. Білас І. Репресивно–каральна система в Україні 1917–1953: суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: у 2 кн. Київ: Либідь – Військо України, 1994. Кн. 1. 432 с.; Кн. 2. 688 с.
538. БілокіньС. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917–1941 рр.). Джерелознавче дослідження. Київ, 1999. 447 с.
539. Білоус Е. Місце і роль вихідців з місцевого населення в загальній структурі партійно–радянських органів влади західноукраїнських областей 1944–1945 рр. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць* (за ред. В.М.Вашкевича). Київ: ВІР УАН, 2014. Вип.80. С.
540. Білоусов Т.С. Возз'єднання українського народу в єдиній Українській Радянській державі. Київ, 1951. 166 с
541. Богашева Н. Ключковский Ю. Еволюція виборчої системи в Україні. *Вісник Центральної виборчої комісії*. 2005. № 1.С. 42–49.
542. Богодист І.П. Піднесення політичної активності трудящих у боротьбі за зміцнення радянської влади в західних областях УРСР (1944–1945 рр.) *Український історичний журнал*. Київ, 1959. №6. С.56–66.
543. Богодист І.П. Соціалістичне будівництво в західних областях УРСР (1945–1950) Київ: Вид-во Київського ун–ту, 1961. 176 с.
544. Богомоллов М.Т. Императивный мандат в Советском государстве. Саратов, 1970. 265 с.
545. Боднар Г. Розкіш і злидні повоєнного Львова, або реалії житлово-побутового повсякдення в омріяному місті. *Україна модерна. Міжнародний інтелектуальний часопис*. 2015. 28 лютого.
546. Бондар Л. Формування радянських державно–політичних структур у Західній Україні(1939–1941 рр.) *Волинь і волиняни у Другій світовій війні: збірник наукових праць*. Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2012. С.192–197.
547. Боффа Д. История Советского Союза: в 2–х томах. Т.2. / Пер. с итал. Москва: «Международные отношения», 1994. 628 с.
548. Бражников В.Є. Статус радянського депутата. Київ: Т–во «Знання» Української РСР, 1973. 48 с.
549. Бриль М. Освобожденная Западная Украина. Москва: Политиздат, 1940. 32с.
550. Бугайчук А. Як голосували за «советів». Волинь Post. URL: <http://www.volynpost.com/articles/301-iaak-golosuvaly-za-sovietiv> (дата звернення 6.03.2018)
551. Буковина: історичний нарис / Відп.ред. В.М.Ботушанський. Чернівці: Зелена Буковина, 1998. 416с.
552. Бурлак О. В. Поняття міжнародного стандарту у міжнародному праві прав людини – новий етап розвитку *Держава і право: зб. наук. пр.* Київ, 2006. Вип. 33.С. 509–515.
553. Бутенко А. П. Партия–государство как тандем особого способа осуществления и изменения власти. *Социально–гуманитарные знания*. 2002. № 2.С. 223–240.
554. Бутко Е. Депутат в своём избирательном округе. Москва: Известия, 1975. 158с.
555. Бутко І.П. Корнієнко М.І. Політична система радянського суспільства. Київ: Рад. Школа, 1988. 384 с.
556. Буцко Н.А., Панышев Е.В. Некоторые вопросы методики критики буржуазных фальсификаций истории и политики КПСС при проблемном обучении *Проблемное обучение в преподавании истории КПСС в высшей школе*. Киев: Вища школа, 1981, с.57–62.

557. Вайз Ч. Кислий П. Становлення парламентаризму в Україні на тлі світового досвіду. Київ: Абрис, 2000. 414с.
558. Варецький В.Л. Соціалістичні перетворення у західних областях УРСР (в довоєнний період). Київ, 1960.
559. Васильченко О. Ю. Історичні передумови та тенденції становлення інституту народного представництва як фактора розвитку державного устрою України. Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія «Управління». Київ, 2013. Вип. 4.С. 237–247.
560. Ваш І. Дорога до мети. Ужгород: Закарпатське обласне книжково–газетне видавництво, 1963. 308с.
561. Вдовиченко Г. Замкнутий твір у сейфі – цього достатньо для вбивства письменника (Дмитро Стельмах про маловідомі сторінки життя і творчості свого батька Михайла Стельмаха) *Високий Замок*. Львів, 2017. 22 травня.
562. Верт Н. История Советского государства 1900–1991 гг. / пер. с фр. Москва: Прогресс–Академия, 1992. 480 с.
563. Веденєєв Д.В., Биструхін Г.С. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА (1920–1945). Київ: Генеза, 2006. 408 с.
564. Веденєєв Д., Биструхін Г. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945–1980-ті роки: Монографія. Київ, 2007. 568 с.
565. Взаємодія інституцій держави і громадянського суспільства в Україні: західні землі (кінець ХІХ – початок ХХІ ст.): колективна монографія / Відп. ред. І.Соляр; Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України. Львів, 2017. 748с.
566. Погорілко В.Ф.та ін. Виборче право України. Навчальний посібник / За ред.. В.Ф.Погорілка, М.І.Ставніччук. НАН України, Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. Київ, Парламентське видавництво, 2003. 383с.
567. Війна і міф. Невідома Друга світова / Авт. кол: І. Бігун, С. Бутко, В. В'ятрович, К. Галушко, С. Горобець, С. Громенко, О. Зінченко, О. Ісаюк, Б. Короленко, М. Майоров, В. Павлов, Р. Пилявець, Я. Примаченко, С. Рябенко, В. Яременко. За заг. ред. О. Зінченка, В. В'ятровича, М. Майорова; Гол. ред.С.С. Скляр. Український інститут національної пам'яті.– Харків: «Клуб сімейного дозвілля», 2016. 272 с.
568. Вільде І. Лист Сталіну. 1949. 10 жовтня. URL: tin-tina.livejournal.com/116000.html (дата звернення – 25.07. 2017 р.
569. Вірон Л., Поляков І., Яценко О. Визволителі. Київ, 1940. 64 с.
570. Вітенко М. Завершальний етап та основні наслідки колективізації на території західних областей УРСР (1948–1953 рр.) *Вісник Прикарпатського університету. Серія історична*. Івано-Франківськ, 2013. Вип.23–24. С.125-130.
571. Власкін П.О. До питання про роботу партійних організацій України з кадрами місцевих Рад (1959–1964) *Український історичний журнал*. Київ, 1966.С. 56–64.
572. Власть и общество в СССР: политика репрессий (20–40-е гг.): Сборник статей. Москва: Ин-т рос. истории, 1999. 358с.
573. Вовк О. Короткий нарис діяльності УПА та її запілля на ПЗУЗ і в прилеглих районах у 1943–1946 рр. *Український визвольний рух*. Львів, 2006. Зб. 8. С.164–224.
574. Вовканич І. До питання про характер приєднання Закарпаття до СРСР та радянізацію краю. *Тоталітарна держава і політичні репресії в Україні у 20-ті – 80-ті роки: Матеріали міжнародної наукової конференції, 15–16 вересня 1994 р.* Київ, Інститут історії України, 1998. С.197–211.
575. Возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною / Ю. Ю. Сливка, В. І. Масловський, М. М. Швагуляк та ін.; відп. ред. Ю. Ю. Сливка; АН УРСР. Ін-т суспільних наук. Київ: «Наукова думка», 1989. 484 с.
576. Войнаровський А.В. Особливості становлення комуністичного режиму в Польщі. *Історія: збірник праць*. Київ, 2009. 500 с.

577. Волкогонов Д. Сталинизм: сущность, генезис, эволюция. *Вопросы истории*. 1990. №3 . С.3-15.
578. Восленский М.С. Номенклатура: Господствующий класс Советского Союза. Москва: «Советская Россия», 1991. 624 с.
579. Втрати України в Другій світовій війні. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення – 2.06. 2017)
580. В'ятрович В. Історія з грифом секретно. Нові сюжети. Київ: Часопис, 2012. 240с.
581. В'ятрович В. Історія з грифом "Секретно": Радянська демократія: вибори 1946 року. URL: <http://tsn.ua/analitika/radyanska-demokratiya-vibori-1946-roku.html> (дата звернення – 24.08. 2017)
582. Гаврилюк М. Збройна боротьба УПА на теренах Дрогобиччини. *Дрогобиччина – земля Івана Франка*. Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 1997. Т.4.С. 421-436.
583. Гаврилюк О. Політика радянзації в західному регіоні України наприкінці другої світової війни. *Міжнародний Науковий Конгрес. Українська історична наука на порозі XXI століття*. Чернівці. 2001. Т. 2.С. 110 – 121.
584. Гайковський М.І., Слободян М.І. Зустріч і всенародна підтримка Червоної Армії трудящими Західної України у дні визволення (вересень 1939 рік). *Український історичний журнал* . Київ, 1979. № 6.С. 34–42.
585. Галан О. Педагогічна освіта на Волині в 1939-1941 роках: заснування середніх спеціальних навчальних закладів. *Науковий вісник МНУ імені В.О.Сухомлинського. Історичні науки*. Миколаїв, 2016. № 1 (41), червень . С.14–17.
586. Гарань О.В. Проблеми формування національних кадрів у західних областях УРСР у другій половині 40–х – 50–х років. *Український історичний журнал*. Київ, 1989. №10. С.61-70.
587. Генега Р. Участь львівського студентства в русі опору в другій половині 1940–х – на початку 1950-х рр. *Український історичний журнал*. Київ, 2007. №. 3.С. 97–111.
588. Генина Е.С. Колязимова М.М. Идеологические кампании в СССР 1946–1953 гг., связанные с образом И.В.Сталина (по материалам Кемеровской области). *Вестник Кемеровского государственного университета*. Кемерово, 2014. №3 (59). Т.2. С.145–149. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/ideologicheskie-kampanii-v-sssr-1946-1953-gg-svyazannye-s-obrazom-i-v-stalina-po-materia> (дата звернення 6 березня 2018 р.)
589. Герасименко М., Дудикевич Б. Боротьба трудящих Західної України за воз'єднання з Радянською Україною. Київ, 1960. 221 с.
590. Головка М. Л. Суспільно-політичні організації та рухи України в період Другої світової війни. 1939–1945 рр.: Монографія. Київ: Олан, 2004. 704 с.
591. Голубець О. Між свободою і тоталітаризмом. Мистецьке середовище Львова другої половини ХХ століття. Львів, 2001. 175 с.
592. Гончаренко В. Організація та діяльність Верховної Ради УРСР за Конституцією Української РСР 1937 р. *Вісник академії правових наук України*. Київ, 2007. №4.С. 101–114.
593. Гончаренко В. Верховна Рада УРСР за Конституцією УРСР 1978 р. *Вісник академії правових наук України*. Київ, 2008. № 1.С. 111–119.
594. Горак С.М. Українці і Друга світова війна. *Український історик*. Нью-Йорк, Торонто, Мюнхен, 1979. Ч. 1–4 (61–64).С. 21–41.
595. Гордійчук А. Антирадянські настрої населення Закарпаття в часи «сталінщини» 1944–1953 рр. *Інтелігенція і влада. Серія: історія*. Одеса: Астропринт, 2015. Вип.32. С.142–174.
596. Грабовецький В. В. Нариси історії Івано-Франківської компартійної організації. Ужгород, 1979. 311 с.
597. Грабовський С. Загальне виборче право – головний ворог неусталеної демократії? *Тиждень. ua*. Київ, 2012. 17 жовтня. URL: <http://tyzhden.ua/Politics/62499> (дата звернення – 16.01. 2018 р.)

598. Греченко В.А. Діяльність Рад України в умовах посилення сталінського тоталітарного режиму (середина 30-х років ХХ ст.). URL: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/34578/%C2#chapter>
599. Григорян Л.А. Народовластие в СССР. Москва: «Юридическая література», 1972. 296 с.
600. Григорян Л.А. Советы – органы власти и народного самоуправления. Москва: «Юридическая література», 1965. С. 129–137.
601. Гриневич В. Неприборкане різногосся: Друга світова війна і суспільнополітичні настрої в Україні, 1939 – червень 1941 рр. Київ–Дніпропетровськ: Видавництво «Ліра», 2012. 508 с.
602. Гриневич В. Суспільно-політичні настрої населення України в роки Другої світової війни: історіографічні нотатки. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвідомчий збірник наукових праць*. Київ, 2007. Вип. 16(1). С. 405-434.
603. Грушецький І. Львівщина під прапором Рад. Львів: «Вільна Україна», 1950. 37 с.
604. Грушецький І. Соціалістичні перетворення на Львівщині. Львів: «Вільна Україна», 1950. 37 с.
605. Гулай В. Кадрова політика радянського режиму в західних областях України (друга половина 40-х – 50-ті роки ХХ ст.). *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів: ЛНУ імені І. Франка, 2002. Вип. 37. С. 190–204.
606. Давидюк Р. Боротьба польських підпільних структур на Рівненщині (1939–1941 роки). *Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Рівненська область*. Рівне, 2006. Кн. 1. С. 370-373.
607. Давидюк Р. Еміграція УНР на Волині в умовах першої радянізації (вересень 1939 – червень 1941 рр.). *З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ*. Київ, 2009. Вип. 33. С. 353–369.
608. Даниленко В. Д. Ліквідація Польської держави та встановлення радянського режиму в Західній Україні. *Український історичний журнал*. Київ, 2006. № 3. С. 118–120.
609. Даниленко В. Особливості радянського парламентаризму в Україні (друга половина ХХ ст.). *Історія України: маловідомі імена, події, факти. Зб. статей / Голов. ред. О.П. Реєнт*. Київ, Ін-т історії України НАН України, 2010. Вип. 36. С. 88–125.
610. Даниленко В. Повсякденне життя українських селян у повоєнний період (1945–1953 рр.). *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Збірник статей / від ред. В.М. Даниленко*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2005. Вип. 9. С. 3–16.
611. Даниленко В. Баран В. Україна в умовах системної кризи (1946–1980-і рр.). Київ: Видавничий дім «Альтернативи», 1999. 304 с.
612. Дашкевич Я. Боротьба з Грушевським та його школою у Львівському університеті за радянських часів. *Михайло Грушевський і українська історична наука. Збірник матеріалів конференції*. Львів, 1999. С. 226–266.
613. Демократия или авторитаризм. Становление новых политических режимов в Европе в XIX — XX веках. Материалы научно-практической конференции, г. Вологодград, 19-20 октября 2007г. / Под ред. И.И. Куриллы. Волгоград, 2008. 176 с.
614. Деревінський В. Агітаційно-пропагандивна діяльність ОУН і УПА під час виборів до Верховної Ради СРСР у 1946 році. *Визвольний шлях*. 2001. № 12. С. 64 – 71.
615. Динаміка чисельності населення України. URL: http://ukrmap.org.ua/Statistika_nasel_ukr.htm (дата звернення: 15 листопада 2017 р.)
616. Дмитерко О. М. ОУН–УПА і вибори до Верховної Ради СРСР у лютому 1946 року. *Ефективність державного управління: Збірник наукових праць Львівського регіонального інституту державного управління Української Академії державного управління при Президенті України*. Львів, 2003. Вип. 3. С. 105 – 112.
617. Дмитриев Ю.А., Черкашин Е.Ю. Законодательные органы России от Новгородского веча до Федерального собрания (сложный путь от патриархальной традиции к цивилизации). Москва: Изд. фирма "Манускрипт", 1995. 102 с.

618. Журавлев В.П. Фортунатов В.В. Избирательное законодательство и выборы в 1937–1987 гг. URL:http://www.rcoit.ru/elect_history/1918–1990/17084/
619. Довженко О. Щоденникові записи (1939–1956рр.) / Дневниковые записи, 1939–1956 / худож.-оформлювач О. М. Іванова. Харків: Фоліо, 2013. 879 с.
620. Докаш О. Ю. Політика відновлення органів влади та управління західних областей УРСР на завершальному етапі Другої світової війни: структурно–кадровий зріз. *Наука і сучасність: виклики глобалізації. (Міжнародна конференція, м.Київ, 25 травня 2013 р.) Част. II (юридичні науки, педагогічні науки, політичні науки).* – Київ: Центр наукових публікацій, 2013. С.131–135.
621. Докаш О. Реалізація стратегічних політичних інтересів сталінського тоталітарного режиму як рушійної сили утвердження радянської політичної системи у Західній Україні та північній Буковині на початковому етапі Другої світової війни. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку.* Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2015. Вип.27. С.15–21.
622. Доленко І.П. Постійні комісії Верховної Ради Української РСР. Київ, Політвидав України, 1972. 87 с.
623. Дорошенко В. С М.С. Гречуха (до 80-річчя народження). *Український історичний журнал.* Київ, 1982. № 9.С. 122–124.
624. Дорошко М.С. Номенклатура: керівна верхівка Радянської України (1917–1938 рр.). Київ, Ніка-Центр, 2008. 368 с.
625. Древаль Ю. Д. «З'їздівська система» як ідеальний тип радянської моделі влади. *Теорія та практика державного управління: зб. наук. праць.* Харків: ХарПІ НАДУ, 2007. Вип. 4 (19).С. 253–259.
626. Древаль Ю. Д. Радянська модель політичного представництва. *Державне будівництво.* 2012. №2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVu_2012_2_3
627. Дудикевич Б. Як проходили вибори в Західній Україні за часів Австро-Угорщини та панської Польщі. Львів: «Вільна Україна», 1950. 46с.
628. Дудников А.А. Деятельность местных Рад депутатов трудящихся по осуществлению представительских функций (1945-1953гг.). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/pravovye-osnovy-deyatelnosti-mestnyh-sovetov-deputatov-trudyaschihsya-po-osuschestvleniyu-isp> (дата звернення: 29 червня 2020 р.)
629. Дяків–Горновий О. *Ідея і чин. Повна збірка творів.* Нью–Йорк – Торонто— Мюнхен, 1968. 188с.
630. Эпплбаум Э. Покаяние как социальный институт. URL: <https://libking.ru/books/sci-/sci-politics/270560-enn-erplbaum-rokayanie-kak-sotsialnyu-institut.html> (дата звернення 30 серпня 2018 р.)
631. Єрмалаєв В.М. Вищі представницькі органи влади в Україні (історико–правове дослідження). Харків: Право, 2005. 272 с.
632. ЄкельчикС. «Дайте хліба!»—: бунтівні голоси з повоєнного Києва. *Україна модерна. Міжнародний інтелектуальний часопис.* 2019. 7 травня. URL: http://uamoderna.com/md/yekelchuk-postwar-kyiv?fbclid=IwAR1RJOE-712QgKSCnUL-Jwe7gIKdJJjukSt61ya4_Mx7u5IUOJm (дата звернення 12 липня 2019 р.)
633. ЄкельчикС. Імперія пам'яті. Російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві. Київ: «Критика», 2008. 304 с.
634. ЄкельчикС. Перший кандидат і його вірні діти: як висували в депутати в повоєнному Києві. *Histor!anS.in.ua.* 2014. 20 жовтня. URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/1302-serhii-yekelchuk-pershyi-kandydat-i-> (дата звернення 10 червня 2019 р.)
635. Єрмолаєв В. Про законодавчу діяльність Верховної Ради УРСР. *Вісник академії правових наук України.* Київ, 2007. № 2.С. 71–79.
636. Єрмолаєв В. Правове регулювання організації роботи Верховної Ради УРСР. *Вісник академії правових наук України.* Київ, 2007. № 3.С. 57–65.;

637. Еськов Г.С. Укрепление политической основы советского государства: период построения социализма (1924–1936 гг.). Москва: «Мысль», 1983. 247 с.
638. Жив'юк А. За московським часом: контрверсії радянзації Рівненщини (кінець 30-х – кінець 50-х років). Рівне: ВАТ «Рівненська друкарня», 2011. 186с.
639. Жив'юк А.А. Запровадження більшовицького режиму на Рівненщині: компартійна номенклатура проти населення області (1944 – початок 1950-х років) *Історичні студії Волинського національного університету імені Лесі Українки*. Луцьк, 2010. Вип. 2.С. 35–42.
640. Жив'юк А. Кадровий склад і діяльність органів НКВД–НКГБ під час «першої радянзації» Західної України через призму «Великого терору». *З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ*. Київ, 2012. №2(39).С. 7–40.
641. Жив'юк А.А. Репресивна операція «велика блокада» напередодні виборів 1946 року в Західній Україні (на матеріалах Мізоцького району Рівненської області). *Військово-науковий вісник*. 2018. Вип.30. С.13–23.
642. Жуковський А. Історія Буковини. Чернівці: Видавнича спілка «Час», 1993. Ч. 2.
643. Жулканич Н. Міщанин В. Перші «радянські» вибори на Закарпатті (вибори до Верховної Ради СРСР 10 лютого 1946 р.). *Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова* Серія 6. Історичні науки: зб. наукових праць. Київ, 2015. Вип.13. С.52–60.
644. Журавлев В.П. Фортунатов В.В. Избирательное законодательство и выборы в 1937–1987 гг. URL::http://www.rcoit.ru/elect_history/1918-1990/17084/ (дата звернення 1 квітня 2019 р.)
645. Журавський В. Становлення і розвиток українського парламентаризму (теоретичні та організаційно–правові проблеми). Київ: Парлам. Вид-во, 2002. 344с.
646. Журавський В. Український парламентаризм на сучасному етапі. Теоретико–правовий аспект. Київ: Ін–т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. 348 с.
647. Завьялов Ю.С. Тоталитаризм как разновидность политического режима. *Государство и право*. Москва: Наука, 2010, № 5.С. 76–80.
648. Задорожна Л.В. Суспільні настрої населення центральних областей УРСР у перші повоєнні роки. *Молодий вчений*. Херсон, 2015. №2(17). Лютий. С.19–24.
649. Зайцев О. Представники українських політичних партій Західної України в парламенті Польщі (1922 – 1939 рр.). *Український історичний журнал*. Київ, 1993. №1. С.72–84.
650. Зайцев О. Українці в польському парламенті (1922–1927рр.). *Україна, культурна спадщина, національна свідомість, державність. Збірник наукових праць. Інститут українознавства ім.І.Крип'якевича НАН України*. Львів, 2000. Вип. 7. С.357–361.
651. Закария Ф. Возникновение нелиберальных демократий. *Логос*. Москва: Изд-во: Территория будущего, Высшая школа экономики, Дом интеллектуальной книги, 2004. № 2(42).С. 55–70.
652. Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура / За ред.М.Вегеша, Ч.Феденець. Ужгород: «Ліра», 2010. 716с.
653. Запис бесіди з делегацією Італійської компартії. *Джерело*. 1994. № 2.С. 87–88.
654. Зарецька Т.І. Конституції Другої Речі Посполитої Польської 1921 та 1935 рр. *Енциклопедія історії України: Т. 5: Кон–Кю / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та інші НАН України*. Інститут історії України. Київ, В–во «Наукова думка», 2008. 568 с.
655. Заславский С. Первые послевоенные выборы 10 февраля 1946 года. *Журнал о выборах*. Москва, 2011. №2. С.51. URL: <http://www.cikrf.ru/about/library/journal/2011/n2/Saslavskiy.pdf> (дата звернення 9 січня 2018 р.)
656. Захаров А.В. Народные образы власти. *Полис*. Москва, 1998. №1. С.23-26.

657. Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923: Історія / Відп. ред. О. Карпенко. Івано-Франківськ: «Сіверсія», 2001. 627 с.
658. Західно-українська народна республіка. 1918–1923. Уряди. Постаті / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; гол ред. Ярослав Ісаєвич; упор.: Микола Литвин, Іван Патер, Ігор Соляр. Львів, 2009. 350с.
659. Західня Україна під більшовиками / Упор. М. Рудницька. Нью-Йорк, 1958. 494с.
660. Зашкільняк Л. Генеза і наслідки українсько-польської нормалізації 1935 р. *Polska i Ukraina: Sojusz 1920 roku i jego następstwa*. Toruń, 1997. С. 431-454.
661. За щастя оновленої землі: Нариси історії колгоспного селянства західних областей УРСР. 1939–1979 / ред. М. К. Івасюта. Київ, «Наукова думка», 1979. 211с.
662. Звернення ЦК Всесоюзної комуністичної партії (більшовиків) до всіх виборців, до робітників і робітниць, селян і селянок... Київ, 1946. 15с.
663. Зіненко О. Міф №7. «Золотий вересень» – українці радо вітали прихід радянських військ. *Війна і міф. Невідома Друга світова* / Авт. кол: І. Бігун, С. Бутко, В. В'ятрович, К. Галушко, С. Горобець, С. Громенко, О. Зінченко, О. Ісаюк, Б. Короленко, М. Майоров, В. Павлов, Р. Пилявець, Я. Примаченко, С. Рябенко, В. Яременко. За заг. ред. О. Зінченка, В. В'ятровича, М. Майорова; Гол. ред. С. С. Скляр. Український інститут національної пам'яті. Харків: «Клуб сімейного дозвілля», 2016. С. 41-45.
664. Зінченко Ю. Советы депутатов трудящихся Украинской ССР в годы Великой Отечественной войны. 1941–1945. Киев: Наук, думка, 1989. 128 с.
665. Златопольский Д. Л. Верховный Совет СССР – выразитель воли советского народа. К 60-летию образования Союза ССР. Москва: «Юридическая литература», 1982. 280 с.
666. Злепко Д. Значення сталінсько-гітлерівського пакту для сучасної України. *Вісті комбатанта*. 1989. Ч. 4 (162). С. 27–32.
667. Злочини комуністичної Москви в Україні (в літі 1941 р.). Нью-Йорк, 1960. 86 с.
668. Зубкова Е. Мир мнений советского человека. 1945-1948 годы. По материалам ЦК ВКП(б). *Отечественная история*. Москва, 1998. №3. С. 99-108.
669. Зубкова Е. Ю. Послевоенное советское общество: политика и повседневность, 1945- 1953 / РАН. Ин-т рос. Истории. Москва, 2000. 230 с.
670. Зубкова Е. Общественная атмосфера после войны. *Свободная мысль*. 1992. №6. С. 4–16. №9. С. 79–89.
671. Зубкова Е. Прибалтика и Кремль. Москва: РОССПЭН, 2008. 351с.
672. Зубкова Е. «Все на выборы!»: советская демократия в восприятии современников. *Зубкова Е. Ю. Послевоенное советское общество: политика и повседневность. 1945–1953*. М., 1999. С. 111–119.
673. Зуляк І. Ставлення населення України до виборчої кампанії 1946 р. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. Тернопіль, 2017. Вип. 1. Ч. 1. С. 113–123.
674. Іваник М. М. Виборча акція 1927 р. до органів місцевого самоврядування у Східній Галичині. *Проблеми гуманітарних наук: Наукові записки Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка*. Дрогобич: «Коло», 2001. Вип. 7. С. 119-128.
675. Іваник М. М. УНДО у виборах до органів місцевого самоврядування в 1925-1939 рр. *Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки. Історичні науки*. Луцьк: Вид-во «Вежа», 2001. № 11. С. 34-39.
676. Іванова А. В. Сучасні тенденції та перспективи розвитку демократичних зразків у політичній поведінці українського соціуму. *Правове життя сучасної України : у 3 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.)* / відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса : «Гельветика», 2020. Т. 1. С. 240-242.
677. Івасюта М. К., Сливка Ю. Ю., Стеблій Ф. І. В сім'ї вольній, новій (До 40-річчя возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною). Київ, 1979. 48 с.
678. Ілин Л. М. Правова діяльність української фракції Галицького Крайового Сейму під час третьої каденції 1870–1876 рр. *Науковий вісник Ужгородського національного*

- університету. Серія ПРАВО /редкол. Ю.М. Бисага, Д.М. Белов, С.Б. Булеца та ін. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2014. Вип. 24. Т. 1.С. 37–40.
679. Ільницький В. Вибори до Верховних рад СРСР (1946 р., 1950 р.) і УРСР (1947 р., 1951 р.) як одна із форм радянзації у Карпатському краї ОУН // Дрогобицький краєзнавчий збірник / [ред. кол. Л. Тимошенко (голов. ред.), Л. Винар, Л. Войтович, Г. Гмітерек та ін.]. Вип. XVI. Дрогобич: «Коло», 2012.С. 361–383.
680. Ільницький В. Використання радянськими силовими органами агентурно-інформаційної мережі у боротьбі із підпіллям у Карпатському краї ОУН (1945–1954). *Східноєвропейський історичний вісник* / гол. ред.. В. Ільницький. Дрогобич: Посвіт, 2017. Вип. 3.С. 80–93.
681. Ільницький В. Відновлення органів радянської адміністрації у Дрогобицькій області УРСР у 1944 – 1952 рр. *Питання історії України. Збірник наукових праць кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*. Чернівці, 2012. Т. 15.С. 53-58.
682. Ільницький В. Протистояння національного визвольного руху та радянської влади у Карпатському краї ОУН (1945 – 1954): мінування як засіб боротьби. *Інтелекція і влада: громадсько-політичний науковий збірник* / М-во освіти і науки, Одеський національний політехнічний університет / за ред. Г.І. Гончарука та ін. Одеса: «Астропринт», 2014. Вип. 30.С. 138-148.
683. Ільницький В. Стасюк О. Радянські виборчі кампанії повоєнного періоду та політика радянзації західноукраїнського суспільства. *Радянські виборчі кампанії в Західній Україні (1946–1951 рр.)* / відп. ред. О. Стасюк; упор. М.Р.Посівнич, М.І.Гавришко та ін.). НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, Галузевий державний архів Служби безпеки України. Львів, 2011. С.3–35.
684. Ільницький В. І. Форми і методи боротьби радянських репресивних органів проти підпілля у Дрогобицькій окрузі ОУН (1945–1952). *Дрогобицький краєзнавчий збірник* / ред. кол.: Л. Тимошенко (голов. ред.), Л. Винар, Л. Войтович, Г. Гмітерек та ін. Дрогобич: Коло, 2014. Вип. XVII–XVIII.С. 366-375.
685. Ільницький В. Форми та засоби ідеологічної роботи радянської адміністрації спрямовані проти підпілля у Карпатському краї ОУН у другій половині 1940-х рр. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія: *Історичні науки* / ред.кол.: І. Д. Пасічник, В. В. Трофимович, А. І. Смирнов та ін. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2015. Вип. 24.С. 101-107.
686. Ільюшин І. Протистояння УПА і АК (Армії Крайової) в роки Другої світової війни на тлі діяльності польського підпілля в Західній Україні / Відп. ред.С. В. Кульчицький. НАН України. Інститут історії України. Київ, Інститут історії, 2001. 289 с.
687. Иноземцев В. Рецензия на книгу Ф. Закария «Будущее свободы». URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/retsenziya-na-knigu-f-zakariya-budushee-svobody> (дата звернення: 24.10.2019)
688. История государства и права Украинской ССР (1917–1973 гг.) / [за ред. акад..Б. М. Бабия и др.]; АН УССР, Ин-т государства и права. Киев: «Наукова думка», 1976. 759 с.
689. Іщенко А.М. Західна Україна у документах з'їздів та пленумів ЦК КП(б)У: 1944–1953 рр. *Архіви України*. Київ, 2011. № 2-3.С. 108-122.
690. Как выбирали при Сталине. *Ульяновск – город новостей*. 2016 г. 16 сент. URL: <http://ulgrad.ru/?p=110077> (дата звернення – 27 липня 2019 р.)
691. Калинин А.Ф. Повышение роли Рад в период завершения социалистической реконструкции. Ленинград, 1976. 168 с.
692. Камінська Н.В. Місцеве самоврядування: теоретико-історичний і порівняльно-правовий аналіз. Київ: КНТ, 2010. 232с.
693. Капітан Л. Етнокультурний розвиток Закарпаття у контексті радянзації краю 1944–1964 рр. Київ, 2013. 582 с.

694. Карр Э. История Советской России. Кн. 1: Т. 1 и 2. Большеви́стская революция. 1917–1923. / Пер. с англ. Москва: «Прогресс», 1990. 768 с.
695. Карасев А. Проблемы понятия и структуры конституционно–правового статуса депутата. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/problemy_ponyatiya-i-struktury-konstitutsionno-pravovogo-statusa-deputata (дата звернення 2 липня 2019 р.)
696. Карпенко О. З історії Західно–Української Народної Республіки (До 85-річчя з дня народження професора О.Ю. Карпенка) / за заг. ред. М.Кугутяка. Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2006. 494с.
697. Кениг Хельмут. Память о национал–социализме, Холокосте и Второй мировой войне в политическом сознании ФРГ. *Память о войне: 60 лет спустя. Россия, Германия, Европа*. Москва: Новое литературное обозрение, 2005. С.170–182.
698. Кентій А.В. Нарис боротьби ОУН–УПА в Україні (1946–1956 рр.). Київ, Інститут історії України НАН України, 1999. 111 с.
699. Кентій А. Українська повстанська армія в 1944 – 1945 рр. Київ, 1999. 220 с.
700. Киридон П. Відновлення номенклатури Комуністичної партії України після Другої світової війни: методологічні засади проблеми. *IX Міжнародний конгрес українців. Історія. Збірник наукових М–58 статей. (До 100-річчя Національної академії наук України)* / гол. ред.: С.Пирожков, А.Загородній, Г.Скрипник. НАН України; ІМФЕ ім. М.Т. Рильського. Київ, 2018. С.158-170.
701. Киридон П. Правляча номенклатура Української РСР (1945–1964рр.): монографія. Полтава: ТОВ «АСМІ», 2012.
702. Киричук Ю. Український національний рух 40–50–х років ХХ століття: ідеологія та практика. Львів: «Добра справа», 2003. 464 с.
703. Киричук Ю. Нариси з історії українського національно–визвольного руху 40–50–х років ХХ століття. Львів: ЛДУ імені Івана Франка, 2000.304с.
704. Ким А.И. Государственно–процессуальная природа норм, регулирующих организацию выборов до СССР. Вопросы государства и права. Томск, 1968. Т. 199.С. 70–83.
705. Кимерлинг А. Выборы в Верховный Совет СССР 1946 года в Молотовской области как пример мобилизационной политической кампании. *Вестник Пермского университета. Серия: История*. Пермь, 2016. Вып.4 (35). С.109. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/vybory-v-verhovnyy-sovet-sssr-1946-goda-v-molotovskoy-oblasti-kak-primer-mobilizatsionnoy-politicheskoy-kampanii>.(дата звернення 16 травня 2019 р.)
706. Кимерлинг А. «Кто портит бюллетени, тот в союзе недовольных». Протестное поведение избирателя поздней сталинской эпохи. URL: <http://magazines.russ.ru/oz/2013/1/30k.html> (дата звернення: 27 січня 2019 р.)
707. Кимерлинг А.С. По ту сторону лозунгов: практики приспособления к политическим кампаниям в 1945–1953 гг. *Советское государство и общество в период позднего сталинизма. 1945–1953 гг.* Москва, 2015.С. 136–147.
708. Кірсанова О. Я. Розвиток суспільно-політичної активності трудящих західних областей УРСР у процесі будівництва основ соціалізму. Київ, Наукова думка, 1981. 224с.
709. Книш З. З таємних документів польської окупації Західної України. Торонто, 1983. 288 с.
710. Кобринович І.М. Організація та діяльність репресивно-каральної системи більшовизму на Волині у 1939–1941 рр. *Вісник Національного ун-ту «Львівська політехніка»*. Львів, 2008. № 612. С.148-152.
711. Ковалюк Р. Український студентський рух на західних землях, ХІХ – ХХ століття / Інститут українознавства імені І.Крип'якевича, НАН України. Львів, 2001. 420 с.
712. Коваль М.В. Ради депутатів трудящих Української РСР в роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945 рр.). *Український історичний журнал*. Київ, 1973. №12. С.8.
713. Ковальчак Г.І., Сливка Ю.Ю., Чугайов В.П. Подія великого історичного значення. Київ, 1979. 220 с.

714. Когут П. Колективізація в західноукраїнському селі. Львів: «Логос», 2000. 80с.
715. Коэн С. Можно ли было реформировать Советскую систему? Москва: «АИРО–XX», 2005. 64с.
716. Кожевников Е.М. Исторический опыт КПСС по руководству советским государством. Москва, 1977. 329 с.
717. Колязимова М.М. Идеолого–пропагандистская кампания, связанная с подготовкой выборов в Верховный Совет СССР 1946 (по материалам Кемеровской области). *Вестник Кемеровского Государственного Университета*. 2013. №4 (56). Т.2. С.33–36. URL:: <https://cyberleninka.ru/article/v/ideologo-propagandistskaya-kampaniya-svyazannaya-s-podgotovkou-k-vyboram-v-verhovn> (дата звернення 17 листопада 2017 р.)
718. Комарницький Я. Роль Василя Мудрого в проведенні політики «нормалізації» українсько–польських відносин (1935–1939). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 17: Українсько-польсько-білоруське сусідство: ХХ століття* / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича; гол. редкол. Я. Ісаєвич, упор. М. Литвин, В. Футала. Львів, 2008. С.204–205.
719. Кондратюк К. Політичні, соціально-економічні та духовні аспекти «радянзації» заїдних областей України у 1939–1941 роках. *1939 рік в історичній долі України і українців. Матеріали Міжнародної наукової конференції 23–24 вересня 1999 р.* / За ред. К.К.Кондратюка. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. С.21–30.
720. Кондратюк К. Леськів М. Формування репресивного апарату тоталітарного режиму в західних областях України (1944–1953). *Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету ім. Івана Франка: зб. наук, праць*. Львів, ЛНУ імені Івана Франка, 2005. Вип. 7.С. 339–346.
721. Кондратюк К., Лучаківська І. Західноукраїнська інтелігенція у перші роки радянської влади (вересень 1939–червень 1941 рр.). *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів, 1998. Т.3. С.178-185.
722. Кондратюк С.В. Діяльність українських парламентарів у сеймі та сенаті Другої Речі Посполитої. *Часопис Київського університету права*. Київ, 2010. Вип.3. С.12–18.
723. Кондратюк С. Розвиток доктрини українського парламентаризму в Галичині у складі Австро-Угорщини. *Науковий вісник Львівського Державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. Львів, 2008. Вип.2. С.1–10.
724. Кондратюк С. Становлення і характер радянської влади в Західній Україні (вересень 1939 – червень 1941 р.). *Галичина: Науковий і культурно–просвітній краєзнавчий часопис*. Івано-Франківськ, 2001. № 5–6.С. 347–352.
725. Кондратюк С.В. Парламентський досвід українців Північної Буковини та Бессарабії у першій половині ХХ століття. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. Львів, 2009. Вип.1. С.1–12.
726. Коржихина Т.П. Фигатнер Ю.Ю. Советская номенклатура: становление, механизмы действия. *Вопросы истории*. Москва, 1993. №7. С.25–38.
727. Костенок І. Радянська модель самоврядування як чинник впливу на сучасні самоврядні практики на пострадянському просторі. *Публічне управління: теорія та практика: збірник наукових праць Асоціації докторів наук з державного управління*. Харків: Вид–во «ДокНаукДержУпр», 2012. Вип.4 (12). Грудень.С. 168–171.
728. Костюк Г. Сталінізм в Україні (Генеза і наслідки). Дослідження і спостереження сучасника. Київ, 1995. 508 с.
729. Кошарний І. Я. У сузір'ї соціалістичної культури: Культурне будівництво у возз'єднаних областях УРСР, 1939–1958. Львів: Вища школа, 1975. 238 с.
730. Кравченко В. Титаренко Ю. Державотворення в Україні. Історія та сучасність. Донецьк, 1998. С. 17–19.
731. Кравчук Л. В., Бондаренко С. В., Кадобний Т. Б. Вплив радянської на населення Тернопільщини (вересень 1939 – червень 1941 рр.). Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від

- найдавніших часів до сьогодні)» / за заг. ред. проф. І.С. Зуляка. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. Ч. 1. С. 127- 133.
732. Кравчук Л. В. Радянізаційні процеси в господарстві Тернопільської області (вересень 1939 – червень 1941 рр.). Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. 2017. Вип. 2, Ч. 2. С. 28-33.
733. Кравчук Л. У Верховній Раді УРСР ніхто ніколи не голосував проти. *NEWS/Україна*. 2013. 24 липня. URL:
734. https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2013/07/130724_kravchuk_interview_sx (дата зверення 5.07.2018)
735. Кривчик Г.Г., Кошарна Г.Б. Організація влади в СРСР за конституцією «розвинутого соціалізму». *Проблеми політичної історії України: Збірник наукових праць*. Дніпропетровськ: ДНУ, 2013. Вип. 8. С.208–219.
736. Крупина В. Выборчі кампанії в УРСР 1946 – 1947 та політичні настрої населення. *Україна ХХ ст.: Культура, ідеологія, політика*. Вип. 9. Київ, 2005. С.360–367.
737. Крупина В. Влада радянської України в оцінці громадян (друга половина 1940–х – початок 1950-х рр.). *Український історичний журнал*. Київ, 2009. Ч.6. С.124–135.
738. Крупина В. Номенклатура повоєнної України: кількісна та якісна характеристика. *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: збірник статей*. У 2-х ч. Ч. I / голов. ред. В. А. Смолій. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2009. Вип. 15. Ч.1.С. 267-275.
739. Крупина В. Освітньо-культурний рівень партійної номенклатури УРСР (друга половина 1940–х – початок 1950-х рр.) *Український історичний збірник*. Київ, Інститут історії України НАН України, 2009. № 12.С. 207–214.
740. Крупина В. Партійно-державна номенклатура повоєнної України. *Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.)*. У 2-х книгах, 3-х частинах. Кн. 1. Ч. 1–2 / відп. ред. В.М. Даниленко. Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. С.139–149. (Серія «З історії повсякденного життя в Україні». Т. II).
741. Крупина В. Повоєнна влада радянської України в оцінці громадян. *Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.)*. У 2-х книгах, 3-х частинах. Кн. 1. Ч. 1–2 / відп. ред. В.М. Даниленко. Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. С.150 – 162. (Серія «З історії повсякденного життя в Україні». Т. II).
742. Крутоголов М.А. Выборы в СССР и в странах капитала. Москва: Изд-во ИМО, 1958. 63 с.
743. Кузніченко С.О. Правовий режим воєнного стану в СРСР 1941–1945 років. *Право і безпека*. 2002. Вип.2.С. 80–85.
744. Куленко В. Один на всіх и все на одного. URL: <http://sobitie.com.ua/istoriya-dneprodzerzhinska/odin-na-vseh-i-vse-na-odnogo> (дата зверення 6 жовтня 2019 р.)
745. Кульчицький В. Кондратюк С. Встановлення радянських органів влади в Західній Україні у 1939–1941 роках. <http://radnuk.info/home/24876-1939-1941-c.html>
746. Кульчицький В. С., Настюк М. І., Тищик Б. Й., Глубіш М. І. Вхідження Галичини, Північної Буковини та Закарпаття до складу України (1939– 1945 рр.). Дрогобич, 1995.
747. Кульчицький С. Возз'єднання Західної України з УРСР: проблема легітимності. *Київська старовина*. 1999. № 6.С. 80– 96.
748. Кульчицький С. Возз'єднання західноукраїнських земель: з відстані шести десятиріч // *Історія України*. 1999. № 34.С. 1–2.
749. Кульчицький, В.С. Воссоединение украинского народа в едином Украинском Советском государстве. *Правоведение*. 1968. № 2.С. 102 – 109.
750. Кульчицький С. В. Коли і як відбулося возз'єднання Західної України з УРСР // *Український історичний журнал*. 2009. № 5.С. 121–139.

751. Кульчицький С. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919–1928 рр.). Київ, 1996. 396 с.
752. Кульчицький С. В. Конституційна реформа в СРСР 1936р. *Енциклопедія історії України* : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. Київ : «Наукова думка», 2009. Т. 5 : Кон – Кю. С. 55.
753. Кульчицький С. Лінія Керзона в історичній долі українського народу // *Наука і суспільство*. 1991. № 11. С. 6–15.
754. Кульчицький С. Людина в радянському державоуспільстві. Тиждень. 2017. 2 липня. URL: <https://tyzhden.ua/History/195087> (дата зверення: 10 січня 2021 р.)
755. Кульчицький С. Подарунок Сталіна радянському електорату (До 70-річчя Великого терору). *День*. 2007. 31 березня.
756. Кульчицький С. Таємниця терору. «Вільні вибори» 1937–1938 років. Сучасний контекст. *День*. 205. 12 лютого. URL: <https://m.day.kyiv.ua/uk/article/istoriya-i-ya/taiemnitsya-velikogo-terogu> (дата звернення – 16 травня 2017 р.)
757. Кульчицький С. Утворення СРСР: нові погляди. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2006–2007. Вип. 15. С. 684–699.
758. Кульчицький С. Становлення радянської політичної системи. Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету / Голов. ред. Ф.Г. Турченко. Запоріжжя: Просвіта, 2008. Вип. XXIII: Політична еліта в історії України. С. 4–38.
759. Кульчицький С. Парахонський Б.О. Україна і Росія в історичній ретроспективі: новітня українська державотворча перспектива. Київ: «Наукова думка», 2004. 326 с.
760. Курицын В.М. Развитие прав и свобод в советском государстве. Москва, 1983.
761. Курников М. «Все это есть кукольная комедия». Как бойкотировали выборы в 1937–м. URL: <https://zona.media/article/2018/03/23/1937> (дата звернення 6 жовтня 2019 р.)
762. Курьянович А.В. Выборы в Верховный Совет ССР 1937 г. как легитимация советского общественно–политического режима (на примере Белорусской ССР). URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/vybory-v-verhovnyy-sovet-sssr-1937-g-kak-legitimatesiya-sovetskogo-obschestvenno-politiches> (дата звернення 9 червня 2018 р.)
763. Курьянович А.В. Выборы в высшие органы государственной власти в Западной Белоруссии в 1940 году как элемент советизации региона. *Вестник ВолГУ. Серия 4, История. Регионоведение. Международные отношения*. 2017. Т. 22. №1. С. 124–134. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/vybory-v-vysshie-organy-gosudarstvennoy-vlasti-v-zapadnoy-belorussii-v-1940-godu-kak-ele>
764. Кухта Б. та ін. Основи політичної науки: курс лекцій / за ред. Б.Кухти. Львівський інститут внутрішніх справ. Львів: «Кальварія», 1996.
765. Кучерепа М. Вісин. В. Радянський режим на Волині (1939-1941рр.). *1939 рік в історичній долі України і українців. Матеріали Міжнародної наукової конференції 23–24 вересня 1999 р.* / За ред. К.К.Кондратюка. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. С. 160-170.
766. Латфуллин Р.Р. Террор (политические репрессии) как необходимый элемент функционирования тоталитарного режима в СССР (1929–1953 гг.) Нижнекамск: Нижнекамский филиал МГЭИ, 2002. 144 с.
767. Левицька О. Методи радянзації Західної України (На основі архівних документів Станіславської області). *Схід: Аналітично-інформаційний журнал*. Донецьк, 2008. №7. С. 75–81.
768. Левин М. Советский век / пер.с англ. В. Новиков, Н. Копелянская. Москва: «Европа», 2008. 680с.
769. Лепёшкин А. И. Общепародное государство и его основные черты. *Советское государство и право*. Москва: Изд. «Наука», 1962. № 9. С. 315–318.
770. Лепёшкин А. И. Советы – власть народа. Москва: «Юридическая литература», 1967. 237с.

771. Лисенко О.Є. Важкий шлях до миру: українське суспільство та влада у середині 1940 – на початку 1950-х рр. *Український історичний журнал*. 2015. № 5. С. 19-42.
772. Лисенко О. Волинський регіон у 1939-1940-ві роки як вузол суспільних антагонізмів і театр збройного протистояння. *Волинь і волиняни у Другій світовій війні: збірник наукових праць*. Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2012. С.1
773. Лисенко О. Вступ. ОУН та УПА в 1944 р.: новий етап боротьби. *ОУН і УПА в 1944 році: Документи*. У 2-х ч. Ч. 1. /Упор.: О. Веселова, С. Кокін, О. Лисенко, В. Сергійчук; Відп. ред. С. Кульчицький / Інститут історії України НАН України. Київ, 2009. 292 с.
774. Лисенко О. Є. Підсумки Другої світової війни для українців і проблеми історичної пам'яті. *Політика і Час*. 2007. № 6. С. 30-33.
775. Лисенко О. Є. Повсякденна історія війни: методологічні нотатки. *Сторінки воєнної історії України: [Зб. наук. статей]* / відп. ред. О. Є. Лисенко. Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. Вип. 13. С. 8-22.
776. Литвин М. Луцький О. Науменко К. 1939. Західні землі України. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1999. 152с.
777. Лившин А.Я., Орлов. И.Б. Власть и общество: Диалог в письмах. Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2002. 208с.
778. Лісевич І.Т. Депортації поляків з території Української РСР. *Енциклопедія історії України: Т. 2: Г–Д / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: Вид-во «Наукова думка», 2004. 688 с.*
779. Лісова К.С. Втілення ідеї парламентаризму в період Української революції (1917–1921 рр.). *Часопис Київського університету права*. Київ, 2015 Вип.2. С.24.
780. Ліщенко М.О. З історії відновлення місцевих Рад народних депутатів трудящих у західних областях УРСР (1944–1945 рр.). *Український історичний журнал*. Київ, 1979. №10. С.
781. Ліщенко М.О. Балух В.О. З історії радянського будівництва у західних областях Української РСР у 1944–1945 рр. *Архіви України*. Київ, 1983. №2. С.44–48.
782. Ловецький Ю. Другий прихід більшовиків на західноукраїнські землі. *Вісті комбатанта*. 1981. Ч.2.С. 72.
783. Лопата П., Петухов В. Созидательная сила социалистического самоуправления народа. Москва, 1986. 62 с.
784. Луцький О. Включення Західної України, Північної Буковини та Південної Бессарабії до складу УРСР. *Історія України / Кер. авт. кол. Ю. Зайцев*. Вид. 2-ге, зі змінами. Львів: «Світ», 1998. 488 с.
785. Луцький О. Львів під радянською окупацією 1939–1941 рр. Український визвольний рух: наук. зб. Львів, 2006. Вип. 7. С. 89-119.
786. Луцький О. Політична еліта Західної України в період утвердження сталінського тотального режиму (1939–1941 рр.). *Національна еліта та інтелектуальний потенціал України. Тези доповідей міжнародної наукової конференції (18-20 квітня, 1996 р., м. Львів)*. Львів: ІРД НАНУ, 1996. С.206-207.
787. Львівська обласна партійна організація. Короткий нарис / Упор. В. Ю. Маланчук, О. І. Смолінчук, В. В. Колісник. Львів: Книжково–журнальне видавництво, 1961. 363с.
788. Майстренко І. Бюрократія і технократія, або про соціальну структуру СРСР. *Сучасність*. 1981. № 3–4. С. 138–146.
789. Макарцев А.А. Юсубов Э.С. Выборы в Верховный Совет СССР 1937 года как этап формирования отечественного избирательного права и процесса (на материалах Западно-сибирского края). *Гражданин. Выборы. Власть*. 2018. №4. С.48-61. URL: http://www.rcoit.ru/upload/iblock/458/GVV2018_4_p48-61.pdf (дата звернення: 16 вересня 2018 р.)

790. Макарчук В.С. Державно–територіальний статус західноукраїнських земель у період Другої світової війни (1939–1945 рр.). Історико–правове дослідження. Київ: «Атіка», 2007. 368 с.
791. Макарчук С. А. Українська Республіка галичан. Нариси про ЗУНР. Львів: «Світ», 1997. 192 с.
792. Макарчук С. Радянські методи боротьби з ОУН і УПА. 1944–1945 рр. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність* / гол. ред. Я. Ісаєвич; упор. і від. ред. Ю. Сливка. Українська Повстанська Армія у боротьбі проти тоталітарних режимів. Львів, 2004. Вип. 11. С. 210–224.
793. Максимець Б. Історія становлення інституту парламентаризму в Україні. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. Київ, 2009. Вип.3. С.202–208.
794. Маланчук В. Соціалістичні перетворення в західних областях Української РСР. Київ: Товариство для поширення пол. і наук. знань Української РСР, 1957. 48с.
795. Малець О. Динаміка етнічного складу населення та етнічні процеси на Закарпатті в 1945–1990 рр. *CarpathicaCarpatika. Етнічні та історичні традиції населення українських Карпат кінця XVIII–XX ст.* Ужгород, 1999. Вип.6. С.94–120.
796. Малець О. Етнополітичні та соціокультурні процеси в українців Закарпаття в період советської «українізації» і утворення комуністичного тоталітаризму (липень 1945 – 1950 рр.) *CarpathicaCarpatika. Науково–педагогічна діяльність та літературна творчість Федора Потоушняка (до 90-річчя від дня народження)*. Ужгород, 2001. Вип.9. С.117–135.
797. Малярчук О. Тоталітаризм проти західноукраїнського села. *Схід*. 2009. № 4 (95). С.125–126.
798. Маркус В. Приєднання Закарпатської України до Радянської України 1944–1945 / Пер. з франц. –Київ: «Інтел», 1993. 111 с.
799. Мартинюк А. Возз'єднання. Кроки до заповітної української мети. Київ, ТОВ Друкарня «Бізнес–поліграф», 2010. 168 с.
800. Мартинюк А. Наша зелена Буковина одягнула святковий одяг. До 70-річчя возз'єднання Північної Буковини та українських земель Бессарабії в єдиній Українській державі. *Голос України*. 2010. 7, 8 липня.
801. Марусик Т. Західноукраїнська гуманітарна інтелігенція: реалії життя та діяльності (40–50-ті рр. XX ст.) Чернівці: Вид-во «Рута», 2002. 463 с.
802. Марусик Т. Репресоване студентство. *Буковинський журнал. Громадсько–політичний, літературно–мистецький і науково–освітній часопис*. Чернівці, 1995. Ч. 1–2. С. 117–124.
803. Марусик Т.В. Студентство Буковини під тиском сталінських репресій (1945–1950-ті роки). *З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ*. Київ, 1999. 1/2 (10/11). С. 457–468.
804. Марчук В. Радянські методи боротьби з українським національно-визвольним рухом на Рівненщині. 1944 – 1945 рр. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Історичні науки*. Острог, 2010. Вип.16. С.146–153.
805. Матвеева Л. Пашко Л. Періодизація виконання Верховною Радою УРСР контрольної функції: радянська доба. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. Київ, 2012. №1. С.33–42.
806. Матійченко В. Польське підпілля на Волині. *Волинь і волиняни у Другій світовій війні: зірник. науових праць*. Луцьк, 2012. С. 206–211.
807. Медушевский А.Н. Демократия и авторитаризм: российский конституционализм в сравнительной перспективе. Москва: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 1997. 650с.
808. Меженін М. М. З досвіду роботи партійних організацій по керівництву місцевими Радами (1952–1961 рр.). *Український історичний журнал*. Київ, 1988. №3. С. 51–60.

809. Мельник І. Утворення радянських областей у Західній Україні. *Збруч*. 2014. 4 грудня. URL: <https://zbruc.eu/node/30118> (дата звернення 8 січня 2018 р.)
810. Мироненко О. Біля витоків вітчизняного парламентаризму. *Правова держава*. Київ, 1997. Вип. 8. С. 226–232.
811. Мироненко О. Історія Конституції України. НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького. Київ: «Ін Юре», 1997. 56с.
812. Мищак І. Соціально-економічні та культурні перетворення на західноукраїнських землях після включення їх до складу УРСР: новітня історіографія. *Історико-географічні дослідження в Україні*. Київ, 2009. №11. С. 276–287.
813. Мищак І. Становище північної буковини та бессарабії у складі румунії перед приєднанням до української ррр: історіографія. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики*. 2007. № 15/16. С. 222–232.
814. Минаев В. Западная Белоруссия и Западная Украина под гнетом панской Польши. Москва, 1939. 48 с.
815. Мірчук П. Українська повстанська армія 1942 – 1952. Мюнхен: «CICERO», 1953. 320 с.
816. Міщанин В. Боротьба ОУН–УПА на Закарпатті проти політики колективізації в другій половині 40–х років. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: історія*. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2008. С.43–46.
817. Міщанин В. Вибори до місцевих Рад в Закарпатській області УРСР 21 грудня 1947 р. – остаточна легітимізація радянської влади. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: історія* (За ред. проф. І.Зуляка). Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В.Гнатюка, 2015. Вип.1. Ч.1. С.73–78.
818. Міщанин В. «Визволення», «возз'єднання» і «радянізація» Закарпаття в 1944–1950 рр. *Література та культура Полісся. Серія: історичні науки*. Ніжин: НДУ ім. М.Гоголя, 2016. Вип.83. №2. С.66–81.
819. Міщанин В. «Всенародні» свята Народної Ради Закарпатської України (1944–1945 рр.) як елемент радянізації Закарпаття. *Вісник Луганського національного університету ім. Т. Шевченка. Історичні науки. Всесвітня історія. Історія України. Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни*. Луганськ, 2015. №8 (297) грудень. С.122–129.
820. Міщанин В. Ідеологічне втручання комуністичної партії в діяльність творчої інтелігенції Закарпаття (1946–1950 рр.). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2011. Вип. 25. С.105–110;
821. Міщанин В. «Ждановщина» на Закарпатті. *Русин. Международный исторический журнал*. Кишинев, 2011. № 2 (24). С.70–86.
822. Міщанин В. Закарпатський «куркуль» (Документальний епізод із 1950 р.). *Історична школа професора Володимира Задорожного. Наук. зб.* Ужгород: «Патент», 1999. Вип. I. С.226–237.
823. Міщанин В. Колективізація сільського господарства на Закарпатті 1946–1950 рр.: кількісні показники. *Carpatica – Карпатика. Актуальні проблеми вітчизняної і зарубіжної історії та культури*. Ужгород: «Два кольори», 2001. Вип. 8. С.98–115.
824. Міщанин В. Перші радянські вибори на Закарпатті в республіканський парламент (9 лютого 1947 р.): аналіз, хід та результати. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О.Сухомлинського. Історичні науки. Зб. наук. праць* (За ред. М.М. Шитюка). Миколаїв: МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2015. №2 (40). С.54–62.
825. Міщанин В. Радянізація Закарпаття 1944–1950 рр. Ужгород: «РІК–У», 2018. 644с.
826. Міщанин В. Творення «радянської» культури на Закарпатті в 1946–1950 рр. *Історія України: сучасні виклики: мат. наук. конф.* Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. С.105–123.

827. Модсли Э. Советская элита от Ленина до Горбачева. Центральный комитет и его члены, 1917–1991 гг. (пер. с англ. А.Л. Раскина). Москва: РОССПЭН, Фонд «Президентский центр Б.Н.Ельцина», 2011. 431с.
828. Мотревич В.П. Выборы в Верховный Совет СССР 1946 года. URL: <http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/5006/2/dais-28-10-2009.pdf> (дата звернення 13 жовтня 2015 р.)
829. Мудрий М. Виборчі кампанії до Галицького сейму: суспільство, політика та міжнародні взаємини (60–70-ті рр. XIX ст.). *Республіканець*. 1995. №1–2. С.35–42.
830. Мудрий М. Польські ліберал–демократи та українське питання в Галичині у 80-х рр. XIX ст. *Вісник Львівського університету. Серія історична* / За ред. М.Крикуна. Львів: Львівський державний університет імені Івана Франка, 1997. Вип.32. С.99–109;
831. Мудрий М. Руський Собор 1848 року: організація та члени. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Ювілейний збірник на пошану Івана Патера / НАН України, Інституту українознавства ім. І.Крип'якевича* / За ред. Я.Ісаєвича. Львів, 2008. Вип.16. С.107–126.
832. Мудрий М. Dylematy narodowosciowe w Sejmie Krajowym galicyjskim (na przykladzie poslow formacji gente Rutheni natione Poloni);. *Ukrainskie tradycje parlamentarne, XIX–XXI wiek / Pod red. Jaroslawa Moklaka*. – Krakow. Wydawnictwo Historia Jagellonica, 2006. S.59–94.
833. Мусієнко І. Політичні репресії на Північній Буковині та Хотинщині у 1940–1941 рр. *З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ*. Київ, 2000. № 2/4 (13/15). С. 51 – 59.
834. Мягков М.О. Національна традиція українського права у формуванні законодавства України про вибори. *Держава і право: зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки*. Вип. 29. Київ, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2005. С. 510–514.
835. Нагірняк М.Я. Лаврецький Р.В. Політична та ідеологічна боротьба органів комуністичної партії у процесі утвердження режиму в Західній Україні (1944–1945 рр.). *Військово-науковий вісник*. Київ, 2013. Вип. 20. С. 66–80.
836. Надольська В. Поширення на західноукраїнські землі радянської національної політики в 1939–1941 рр. *Друга світова війна і доля народів України: Тези доповідей всеукраїнської наукової конференції*. Київ: «Сфера», 2005. С. 61–63.
837. Назаренко С.В. Щодо статусу депутатів місцевих рад: конституційно–правовий аспект. *Університетські наукові записки*. Хмельницький, 2007. №4(24). С.55–61.
838. Нариси історії державної служби в Україні. Київ, «Ніка–Центр», 2008. 536 с.
839. Нариси історії Волинської обласної партійної організації. Київ: «Політвидав України», 1968. 256с.
840. Нариси історії Закарпатської обласної партійної організації. Ужгород: «Карпати», 1980. 320с.
841. Нариси історії Івано-Франківської обласної партійної організації. Ужгород: «Карпати», 1979. 312с.
842. Нариси історії Львівської обласної партійної організації /3–те вид. Львів: «Каменярь», 1981. 386с.
843. Нариси історії Ровенської обласної партійної організації. Львів: «Каменярь», 1981. 264с.
844. Нариси історії Тернопільської обласної партійної організації. Львів: «Каменярь», 1981. 288с.
845. Нариси історії Чернівецької обласної партійної організації. Ужгород: «Карпати», 1980. 296с.
846. Нариси історії Львівської компартійної організації / Авт. колектив Д. А. Яремчук, М. Я.Белінський, М. В. Брик; Редкол. Д. А. Яремчук та ін. 3–є вид., випр. і доповнене. Львів: «Каменярь», 1980. 386 с.
847. Наукові зошити історичного факультету Львівського університету. Збірник наукових праць. Львів, 2009. Вип.10. 306с.

848. Невежин В.А. «Если завтра в поход...»: подготовка к войне и идеологическая пропаганда в 30–40-х годах. Москва: Яуза; Эксмо, 2007. 316 с.
849. Нестеренко В. Початок «радянiзацiї» Західної України 1939 р. (за матеріалами періодичної преси радянського Подiлля). *1939 рік в історичній долі України і українців. Матеріали Міжнародної наукової конференції 23–24 вересня 1999 р.* / За ред. К.К.Кондратюка. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. С.152–155.
850. Нємов М. Висування кандидатів до рад депутатів трудящих різного рівня в УРСР як один із методів контролю за українським суспільством (друга половина 1950-х – 1980-х рр.). *Історія України. Маловідомі імена, події, факти* : зб. ст. Київ. 2011. Вип. 37. С. 246–262.
851. Нємов М.М. Політичні аспекти підготовки виборчих кампаній в УРСР 1950– 80-ті рр. *Гуржiївські історичні читання*. 2011. Вип.4. С.269–271.
852. Нижник В. Верховна Рада Української РСР – найвищий орган державної влади Радянської України. Київ, 1951. 24с.
853. Нижник В. Карлов О. Радянська виборча система. Київ: Вид-во політ. літ-ри України, 1969. 60 с.
854. Нижник В. Скібіцький В. Сільські і селищні Ради – органи державної влади (На допомогу депутатам сільських і селищних Рад). Київ: Вид-во політ. літ-ри України, 1970. 96 с.
855. Никифорак М.В. Буковина в державно–правовій системі Австрії (1774–1918 рр.) Чернівці: Рута, 2004. 384 с.
856. Николаєць Ю. Становище та настрої населення України на початку німецько–фашистської окупації (червень 1941 – липень 1942). Вінниця: «Тезис», 1999. 62с.
857. Остапєць Ю. Виборчий процес у радянський період. *Закарпаття через призму політичних виборів*. Ужгород: Карпати, 2009. С.108–118.
858. Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Історичні нариси. (Вiдп. ред.С. В. Кульчицький) / Інститут історії України НАН України. Київ, «Наукова думка», 2005. 485с.
859. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА. Київ: «Наукова думка», 2005. 72 с.
860. Організація управління в українських землях королівської Румунії (1918–1940 рр.). URL: <http://history.org.ua/LiberUA/Book/narusu/52.pdf> (дата зверення: 4 листопада 2017 р.)
861. Орлов И.М. Деятельность КПСС по повышению роли Рад в строительстве коммунизма. Москва, 1973.
862. Орлов И.Б. Советская повседневность: исторический и социологический аспекты становления. Москва, 2008. 230с.
863. ОУН і УПА в 1945 році: Збірник документів і матеріалів. В 2 ч. Ч. 1. Редколегія: Боряк Г.В., Веселова О.М., Даниленко В.М., Кульчицький С.В. (вiдпов. редактор). Вступ: Лисенко О.Є. Упор.: Веселова О.М. (вiдпов. упорядник), Гриневич В.А., Сергійчук В.І. Київ, Інститут історії України НАН України, 2015. 371 с.
864. Офіцинський Р. Фіктивні вибори. *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура* (За ред.М.Вегеша, Ч.Феденець). Ужгород: «Ліра», 2010.С.254–255.
865. Павленко І. Радянський режим проти українського національно–визвольного руху в Західній Україні. *Розбудова Держави*. 1999. № 1/6.С. 158—166.
866. Павленко В. Формування виборчої системи в Радянській Україні за конституціями 1919, 1929, 1937 рр. *Європейські перспективи*. 2015. № 1. С.32–37.
867. Павлишин О. Організація цивільної влади ЗУНР у повітах Галичини (листопад – грудень 1918 року). *Україна модерна*. Львів, 1999. Ч. 2–3.С. 132–139.
868. Павлова И. В. 1937: Выборы как мистификация, террор как реальность. *Вопросы истории*. Москва, 2003. № 10.С. 19–37.

869. Пагіря О. Життя в умовах радянської окупації Західної України у 1939–1941 роках. URL: <http://www.territoryterror.org.ua/uk/publications/details/?newsid=253>
870. Пагіря О. Операція «Запад» на Західній Україні у жовтні 1947 року. URL: <http://territoryterror.org.ua/uk/publications/details/?newsid=299> (дата звернення 5 травня 2018 р.)
871. Парсаданова В. Депортация населения из Западной Украины и Западной Белоруссии в 1939–1941 гг. *Новая и новейшая история*. Москва, 1989. № 72.
872. Палазян А.С. Правовое регулирование института местных Рад депутатов трудящихся в послевоенный период. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/pravovoe-regulirovanie-instituta-mestnyh-sovetov-deputatov-trudyaschihsya-v-poslevoennuu-perio> (дата звернення – 26 червня 2020 р.)
873. Партия и Советы. (Авт. кол–в. Б.М.Морозов, Н.Н.Виноградов, Г.С.Єськов и др.) Москва: «Политиздат», 1982. 250с.
874. Патер І. Повоєнний Львів. *Львів. Історичні нариси* / Упорядн.: Я. Ісаєвич, Ф. Стеблій, М. Литвин. Львів, 1996. С. 505–519.
875. Патер І. Репресії та депортації населення Західної України у 1940–х роках. *Вісник Львівської комерційної академії. Серія: гуманітарні науки*. Львів, 2013. Вип.11. С.279–290.
876. Патер І.Г. Репресії та депортації населення Галичини у 40-х – 50-х роках ХХ століття. *Новітня доба*. Львів, 2014. С.49–62.
877. Патер І.Г. Спротив галичан тоталітарному режимові у повоєнний час (1944–1953). Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2012. Вип.21. С.607–627.
878. Патриляк І. Військова діяльність ОУН(Б) у 1940–1942 роках. Київ, Інститут історії України НАН України, 2004. 598 с.
879. Перфильев М.Н. Критика буржуазных теорий о советской политической системе. Ленинград: «Наука» /Ленингр.отд-ние/, 1968 . 162 с .
880. Першина Т.С. Партийно–радянська номенклатура в Україні, 1945–1948 рр.: деякі аспекти проблеми. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету* / Голов. ред. Ф.Г. Турченко. Запоріжжя: ЗНУ, 2008. Вип. XXIII: Політична еліта в історії України. С. 263–277.
881. Першина Т. Формування управлінських кадрів в Західній Україні в 1944–1948 рр.: регіональні особливості. *Сторінки воєнної історії України: зб. наук. ст.* / НАН України. Ін-т історії України. Київ, 2009. Вип. 12. С. 299–312.
882. Петляк Ф. А Партийное руководство Советами на Украине в годы Великой Отечественной войны (1941–1945). Київ, «Вища школа», 1986. 182 с.
883. Петрищева Н. Исторические основы и практика реализации избирательных кампаний в органы советской власти в 1930–е годы. Курск, 2013. 200с.
884. Петрова І.О Організація роботи за зверненнями громадян в Україні у ХХ сторіччі. *Гілея: науковий вісник*. Вип. 80. С.112–115.
885. Під зорею Радянською (Авт.: Г. В. Атаманчук, М. В. Брик, Г. І. Ковальчук та інші; Упор. В. П. Чуйганов). Львів: «Каменярь», 1979.
886. Пихоя Р.Г. Советский Союз: история власти» 1945–1991. Издание второе, исправленное и дополненное. Новосибирск: Сибирский хронограф, 2000. 680 с.
887. Плекан Ю. Перший досвід парламентаризму: українці – депутати Австрійського парламенту та Галицького Крайового сейму (1848–1918). Довідник. Івано-Франківськ: І.Я.Третяк, 2012. 138с.
888. Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.). У 2-х книгах, 3-х частинах. Кн. 1. Ч. 1–2 / відп. ред. В.М. Даниленко. Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. 351 с. (Серія «З історії повсякденного життя в Україні». Т. II).

889. Поїздник І. Перші дні радянського життя у спогадах греко-католицького та римо-католицького духовенства Східної Галичини. *Сторінки воєнної історії України*. 2011. Вип. 14. С. 46–55.
890. Політичний терор і тероризм в Україні. XIX – XX ст. Історичні нариси /Відповід. ред. В.А. Смолій. Київ, 2002. 952 с.
891. Політичні репресії в Україні. (1917–1980-ті рр.):Бібліограф. покажчик /Упор.:С. Калитко, О. Рубльов, Р. Подкур, Л. Шевченко. Київ, 2007. 456 с.
892. Полтава П. За тип організованої демократії в майбутній незалежній українській державі. *Федун Петро «Полтава» Концепція самостійної України. Том.1. Твори /упор. і відп. ред.. М.В.Романюк; НАН України. Інститут українознавства ім.І.Крип'якевича; Галузевий державний архів Служби безпеки України. Львів, 2008. 407с.*
893. По месту жительства: Из опыта массово-политической работы среди населения города Вологды. Вологда, 1962.
894. Пономарьова Г. Розвиток виборчої системи Української РСР у 1937–1985 рр. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. Харків: Право, 2007. №14. С.174–182.
895. Попп Р. Кадрове забезпечення в Дрогобицькій області (1944–1953 рр.). *Проблеми гуманітарних наук. Збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Дрогобич: Видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2014. Випуск тридцять четвертий. Історія.С. 134–146.
896. Поп І. Режисери і статисти. «Возз'єднання» Закарпаття з Радянською Україною в дзеркалі московських документів 1944–1948 рр. *Карпатський край*. 1995. №1–4. С.68–72.
897. 859. Попович Т., Лемак В. Тоталітарний державний режим: теоретико-правові аспекти. URL:
898. <https://dspace.uzhnu.edu.ua/.../Тоталітарний%20державний%20режим%20теоретиК...> (дата звернення – 02.06.2019 р.)
899. Потічний П. Боротьба проти підпілля в Західній Україні 1944—1959. Літопис Української Повстанської Армії. Т. 38. Торонто – Львів, 2002.С. 7–27.
900. Почепцов Г. Информационно-психологическая война. Москва, 1999.
901. «Починяйте крышу, а то голосовать не пойду». *Газета: RU*. 2018. 4 февраля.
902. Правду не здолати. Трудящі західних областей УРСР в боротьбі проти українських буржуазних націоналістів у роки соціалістичних перетворень. Львів: «Каменярь», 1974. 278с.
903. Проблеми законності. Республіканський міжвідомчий науковий збірник. Харків, 2008. Вип. 97.С. 203.
904. Прокоп М. Україна і українська політика Москви. Мюнхен, 1956. 176 с.
905. Промова Й.Сталіна перед виборцями на передвиборчих зборах Сталінського виборчого округу м.Москви 11 грудня 1937 р. *Правда*. Москва, 1937. 12 грудня.
906. Пропаганда і агітація в рішеннях та документах ВКП(б). Київ, Державне видавництво політичної літератури, 1950. 567с.
907. Протько Т.С. Становление советской тоталитарной системы в Беларуси (1917–1941гг.) Мінск: «Тесей», 2002. 688с.
908. Публічне управління: теорія та практика: збірник наукових праць. Асоціації докторів наук з державного управління. Харків: Вид-во «ДокНаукДержУпр». Грудень, 2012. Вип.4 (12). 226 с.
909. Пуйда Р.Б. Діяльність українського націонал-демократичного об'єднання в польському парламенті (1938–1939 рр.). *Історико-політичні студії*. Івано-Франківськ, 2013. №1.С.34.
910. Рабенчук О.К. Соціальна активність та настрої населення України у повоєнний період (друга половина 1940-х – початок 1950-х рр.). *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: Збірник статей*. Київ, 2007. Вип.12. С.324–339.
911. Работяжев Н. В. Политическая система тоталитаризма. *Вестник Московского университета. Серия 12. Политические науки*. Москва, 1998. № 1.С. 3–22.

912. Радянський виборчий закон – найдемократичніший в світі. *Радянська Волинь*. Луцьк, 1950. 31 жовтня. №218 (2048).
913. Радянські органи державної безпеки у 1939 – червні 1941 р.: документи ГДА СБ України / Упор. В. Даниленко, С. Кокін. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. С.1095–1099.
914. Разномыслие в СССР и России (1945–2008) /под ред.Б. Фирсова. Санкт-Петербург: «Издательство Европейского университета», 2010. 368с.
915. Расевич В. Історія міфу Галичини. *ZAXID. NET*. Львів, 2008. 14 квітня
916. Рассоха И.Н. Тезисы о тоталитаризме. URL: <http://www.rus-lib.ru/book/27/69/69-7/147-155.html> (дата обращения: 12.12.2018)
917. Рафальський О. Національні меншини України у ХХ столітті. Історіографічний нарис. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. Київ, 2000. 446с.
918. Редлих Р. Очерки большевизмоведения. Книга 1: Сталинщина как духовный феномен. Франкфурт–на–Майне: «Посев», 1971. 251 с.
919. Реєнт О. Проголошення ЗУНР: проблема легітимації. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2009. Вип.18. С.11–19.
920. Рендюк Т. Становище українців Північної Буковини у складі великої Румунії впродовж 1918–1940 років. *Краєзнавство*. Київ, 2011. Вип.4.С. 246–254.
921. Речь И.В.Сталина на предвыборном собрании избирателей Сталинского избирательного округа города Москвы 11 декабря 1937 года. *Правда*. Москва, 1937. 12 декабря.
922. Речь товарища И.В. Сталина на предвыборном собрании избирателей Сталинского избирательного округа г.Москвы 9 февраля 1946 г. *Правда*. 1946. 10 февраля
923. Рибачук М., Шкурят І. Історичні аспекти становлення виборчої системи в Україні. *Політичний менеджмент*. 2004. №1.С. 83–96.
924. Романів О., Федущак І. Західноукраїнська трагедія 1941. Вид. друге. Львів–Нью-Йорк, 2003. 568 с.
925. Романов Р.М. Российский парламентаризм: генезис и организационное оформление. *Полис*. Москва, 1998. № 6.С. 123–137.
926. Рубльов О., Черченко Ю. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції (20 – 50-ті роки ХХ ст.). Київ: «Наукова думка», 1994. 350 с.
927. Рудь Т. Императивный мандат: механизм отзыва депутата по народной инициативе. *Украинская правда*. Киев, 2015. 20 ноября.
928. Русначенко А. Народ збурений. Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х роках. Київ: «Пульсари», 2002. 518 с.
929. Рябошапко Г. Верховна Рада УРСР – найвищий орган влади республіки. Львів, 1968. 24с.
930. Савко А.П. Партийное руководство Советами в период строительства коммунизма. Москва, 1973.
931. Савченко Г. Ф. Народный депутат. Кишинев: Изд-во «Картя Молдовеняскэ», 1978. 76 с.
932. Садовникова Г. Эволюция института народного представительства: основные этапы и особенности становления. *Право и государство: теория и практика*. Москва, 2010. № 8 (68). С.122–126.
933. Садовникова Г.Д. Периодизация становления и развития системы народного представительства в России: основные исторические этапы и их особенности. *Аграрное и земельное право*. 2010. № 7.С. 46-58.
934. Садовникова Г. Органы народного представительства в Российской Федерации: проблемы становления и перспективы развития. Монография. Москва: Российская академия социальных наук, 2006. 248 с.

935. Сайфуліна Ю.В. Радянська Північної Буковини у 1940–1941 рр.: адміністративно-правовий аспект. *Університетські наукові записки. Львівський державний університет внутрішніх справ*. Львів, 2008. №4 (28). С.58–64.
936. Салогубов Д.Ю. Советская избирательная система конца 1930-х годов: конституционный фасад и правоприменительная практика. *Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики*. Тамбов: Грамота, 2009. № 2 (3). С. 78-80.
937. Сафонова Є.В., Скопец М.С. Партійне керівництво відновленням та зміцненням Рад депутатів трудящих Української РСР у роки Великої Вітчизняної війни (грудень 1942 – 1945 рр.). *Наукові праці з історії КПРС: Міжвід. наук. зб.* Київ, 1969. Вип.30. С.76.
938. Селіванов А.О. Здійснення радянського народовладдя. Київ: Політвидав України, 1983. 95 с.
939. Сененко С. Парадокси демократії. *Дзеркало тижня*. 2004. № 17(492) 30 квітня – 15 травня.
940. Сеньків М. Західноукраїнське село: насильницька колективізація 40 – поч. 50-х рр. ХХ ст. Львів, 2002. 159с.
941. Сеньків М. В. Політика радянської влади щодо західноукраїнського селянства 1939–1941 рр. *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Історичні науки*. Кам'янець-Подільський, 2003. Т. 11. 388 с.
942. Сеньків М. Форми і методи відчуження селянства від власності у західному регіоні України (друга половина 40–х – початок 50-х рр. ХХ ст.). *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. Вип. VII. Дрогобич, 2003.С. 465–473.
943. Сергійчук В. І. Правда про «золотий вересень» 1939–го. Київ, «Українська Видавнича Спілка», 1999. 128 с.
944. Сергійчук В. Розвиток українського визвольного руху на Берестейщині в роки Другої світової війни як вияв національного відродження. *Україна, культурна спадщина, національна свідомість, державність. Збірник наукових праць. Інститут українознавства ім.І.Крип'якевича НАН України*. Львів, 2008. Вип. 17. С.384.
945. Сергійчук В. Тавруючи визвольний прапор. Діяльність агентури та спецбоїв НКВС–НКДБ під виглядом ОУН–УПА. Видання друге, доповнене. Київ, 2006. 184 с.
946. Силина Л.В. Настроения советского студенчества. 1945–1964 гг. Москва: «Русский мир», 2004. 236 с.
947. Скопец М.С. Партійне керівництво добром і підготовкою кадрів радянських працівників УРСР в 1943–1945 рр. *Український історичний журнал*. Київ, 1970. №2. С. 88–92.
948. Скрыльник А. И. Генерал армии А. А. Епишев. Москва: «Воениздат», 1989. 319 с.
949. Сливка Ю. Витоки і наслідки національної трагедії. *Депортації, Західні землі України кінця 30 – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади*. Львів, 1996. Т. 1.С. 3–18.
950. Сливка Ю. Сеньків М. Селянський опір радянській західних областей. *Історія українського селянства*. Т. 2. С.391.
951. Смирнов А.А. Когда депутаты активны. Москва: Изд-во «Московский рабочий», 1977. 80 с.
952. Сміян Н. Народні Збори Західної України: возз'єднання чи приєднання? *Голос України*. 2009. 27 жовтня.
953. Смолий В. Власть народа: украинский парламентаризм: от вече Киевской Руси до Верховной Рады. *Украина*. 1997. №1–2 (3–4).С. 7–9.
954. Смольницька М. Жінка в радянському суспільстві: офіційний образ і реальна практика. *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: Зб. ст.* Київ, 2011. Вип. 16.С. 162-174.
955. Снайдер Т. Криваві землі: Європа між Гітлером і Сталіним. (Перекл. Б. Шавлов, В. Жбанков, О. Литоміна). Київ: «Laurus», 2018. 492с.

956. Советское общество: возникновение, развитие, исторический финал: в 2-х томах. Т.2: Апогей и крах сталинизма /Под общ. ред Ю.А.Афанасьева. Москва: Российский государственный гуманитарный университет, 1997. 761 с.
957. Соколов Б. Оружие избирательного поражения. Как фальсифицировали выборы в Советском Союзе. *THE INSIDER*. 2019. 24 липня. URL: <https://theins.ru/history/167975> (дата звернення 6 вересня 2019 р.)
958. Солдатенко Е.И. О возрастании руководящей роли КПСС в строительстве коммунизма. Москва: «Знание», 1968 . 49 с .
959. Солодов К. Е. Тоталитарный режим как политико-правовое явление XX века. *Молодой ученый*. Чита, 2012. №9.С. 212–215. URL <https://moluch.ru/archive/44/5400/> (дата обращения: 27.06.2017)
960. Соляр І. Українське національно-демократичне об'єднання: перший період діяльності (1925–1928). Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1995. 72 с.
961. Соціальні трансформації в Україні: пізній сталінізм і хрущовська доба : колект. монографія / [О.Г. Бажан та ін. ; ред.-упоряд. Н.О. Лаас ; відп. ред. В.М. Даниленко]; НАН України, Ін-т історії України. Київ: Ін-т історії України, 2014. 697 с. (Серія монографічних видань «З історії повсякденного життя в Україні»).
962. Стадник Г. Від окупації до окупації: Львів у 1939–1941 роках. 21.08.2009. <https://p.dw.com/p/JENc>
963. Сталин И.В. Доклад о проекте Конституции Союза ССР. Конституция (Основной Закон) Союза Советских Социалистических Республик. Москва: «Партиздат ЦК ВКП(б)», 1937.С. 42.
964. Старик В. Від Сараєва до Парижа. Буковинський interregnum 1914–1921. Част. II.: Між націоналізмом і толерантністю. Чернівці: «Прут», 2009. 184с.
965. Старовойтов Н. Г. Наказы избирателей. Москва: «Юридическая литература», 1975. 112 с.
966. Стародубець Г. Місіонери червоної влади (партійно–радянська номенклатура західноукраїнських областей в 1944 – на поч. 1946 рр.). Житомир: «Полісся», 2016. 348с.
967. Стародубець Г. Місцеві кадри в управлінських структурах західних областей України в 1944–1946 рр. *Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць..* Київ, 2011. Вип.45. С.62–69.
968. Стародубець Г. Особливості електоральної поведінки повстанського заплілля в умовах радянської виборчої кампанії 1946 р. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія.* Тернопіль, 2016. Вип.1. Ч.1.С. 70–75.
969. Стародубець Г. Повстанське заплілля в умовах «великої блокади». *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки.* № 13. Луцьк, 2009.С. 217 – 223.
970. Стасюк О. Виборчі кампанії до Верховних Рад СРСР та УРСР в системі форсованої радянзації західноукраїнських земель (1946–1947, 1050–1951 рр.). *Матеріали VII Волинської Всеукраїнської історико-краєзнавчої конференції (до 95-річчя заснування Житомирського державного університету імені Івана Франка).* Житомир, 2014.С. 70–72.
971. Стасюк. О. Висування кандидатів у депутати як ритуальний елемент радянської показової демократії. *Новітня доба* / [відп. ред. М. Романюк]; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2019. Вип. 7. С.37-45.
972. Стасюк О. ....«Демократія» по–сталінськи. Як Кремль намагався легітимізувати приєднання Західної України до СРСР за допомогою виборів. *Український тиждень.* 2012, №43 (260), 27 жовтня. URL: <https://tyzhden.ua/History/63213>
973. Стасюк О. Демократія по-сталінськи або як фальсифікували вибори у Радянському Союзі. *Новітня доба* / відп. ред. М. Романюк; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2018. Вип. 6. С.243-249.

974. Стасюк О. День виборів до Верховної Ради СРСР 10 лютого 1946 року у західноукраїнських областях УРСР. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць* / Гол. ред. В. Вашкевич. Київ: Видавництво «Гілея», 2018. Вип. 136 (9). С. 77–81.
975. Стасюк О. Заходи режиму з нейтралізації відділів ОУН і УПА під час виборчих кампаній 1946–1947 років у західноукраїнських областях. *Матеріали ІУ Всеукраїнської наукової конференції «Проблеми дослідження українського визвольного руху ХХ століття (до 75-річчя Поліської Січі та 95-річчя Другого Зимового походу)»* / За заг. ред. проф. Г.М.Стародубець. Житомир: «Полісся», 2016. С.97–101
976. Стасюк О. Заходи режиму з підготовки виборів до ВР СРСР 9 лютого 1946 року в західних областях Української РСР та реакція населення. *Молодий вчений*. Херсон, 2018. № 7. С. 28–31
977. Стасюк О. Організаційно-технічна складова виборів в Українській РСР. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія* / [за ред. проф. І. Зуляка]. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2018. Вип. 1. Ч. 3. С. 190–197. .
978. Стасюк О. Особливості організації та проведення перших виборів до Верховних Рад СРСР та УРСР у західноукраїнських областях. *Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць*. Київ, 2017. Вип.124 (№9). С.63–66.
979. Стасюк О. Особливості підготовки радянських виборчих кампаній у західноукраїнських областях у повоєнний період (1946–1947 рр.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя: ЗНУ, 2016. Вип.46 С.178–181.
980. Стасюк О. Особливості підготовки виборчих кампаній 1950-1953 рр. у західних областях УРСР. *Часопис української історії* / За ред. доктора історичних наук, професора А. П. Коцура. Київ, 2021. Вип. 44. С. 44–104.
981. Стасюк О. Передвиборча агітація і пропаганда у західних областях УРСР повоєнного періоду та реакція суспільства. *Тоталітаризм як система знищення національної пам'яті [текст]: збірник наукових праць за матеріалами всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю 11–12 червня 2020 року* / [наук. ред. Т. Єщенко]. Львів: Друкарня Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, 2020. С.377–381.
982. Стасюк О. Питання легітимності радянських виборчих кампаній повоєнного періоду в західноукраїнських областях. *Актуальні питання публічного та приватного права у контексті сучасних процесів реформування законодавства: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м.Херсон, 14–15 квітня 2017 р.* Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С.16–20.
983. Стасюк О. Підпільні друкарні ОУН. Львів, 2011. 295с.
984. Стасюк О. Політичні настрої західних українців під час виборчих кампаній повоєнного періоду. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2019. Вип.32.С. 113–124.
985. Стасюк А. Проблема соблюдения законности во время проведения избирательных кампаний сталинского периода в западноукраинских областях. *Leges si Viata (Закон и жизнь). Международный научно-практический правовой журнал* /гл.ред Л.Арсене. Республика Молдова, 2016. №12/2. С.97–101.
986. Стасюк О. Протистояння влади та націоналістичного підпілля під час виборчих кампаній 1946–1947 років у західноукраїнських областях. *Військово-науковий вісник. Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного*. Львів, 2016. Вип. 26. С.174–188 (0, бд.а.)
987. Стасюк О.Радянське виборче законодавство та особливості його практичної реалізації (1936–1989 рр.). *Особливості розвитку публічного та приватного права в*

- Україні: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, (м.Харків, 21–22 липня 2017 року).* Харків: ГО «Асоціація аспірантів–юристів», 2017. С.10–15.
988. Стасюк О. Радянські виборчі кампанії як вияв політичних репресій режиму (1936–1989 роки). *Масавья рэпрэсіі СССР у гістарчных даследаваннях і калектнай памяці: навуковы зборнік* / [пад рэд. д-ра гісторичных н. А. Смаленчука і кандидатагісторичных н. А. Кандрацюк]. Мінськ: Зміцер Колас, 2018.С. 275–289.
989. Стасюк О. Радянські виборчі кампанії як засіб індоктринації суспільства (на прикладі Української РСР повоєнного періоду). *Український історичний журнал.* Національна академія наук України / Гол. наук. ред. В. Смолій. Київ, 2018. Вип. 4.С. 84–97.
990. Стасюк О. Радянські виборчі кампанії 1950–1951 років у західноукраїнських областях УРСР. *Емінак: науковий щоквартальник.* Київ, 2018. № 3 (23) (липень–вересень). Т. 2. С.58–64.
991. Стасюк О. Роль місцевих Рад у політичних та економічних трансформаціях західних областей УРСР повоєнного періоду. *Український історичний журнал.* Київ, 2020. Вип. 4. С.
992. Стасюк О. Роль Рад у процесі радянзації західноукраїнських областей УРСР (1939–1941 рр.). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність;* НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2018. Вип. 31. С.26–37.
993. Стасюк О. Становлення парламентаризму в Україні: ретроспективний аналіз та шляхи розвитку. *Україна в гуманітарних і соціально-економічних вимірах. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції 29–30 квітня 2016* / наук. ред. О.Ю.Висоцький. Дніпропетровськ: «Роял Принт», 2016. Ч.ІІ. С.145–148.
994. Стасюк О. Формування демократичних інституцій та виборчого права на території України у першій половині ХХ століття. *Новітня доба.* Вип. 2. / відп. ред. М. Литвин, упор. і наук. ред. О. Стасюк, М. Романюк. НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича; Львів, 2014. С.27–36.
995. Стасюк О. Форсована радянська західноукраїнських земель в світлі виборів представницьких органів влади. *Парламентаризм в Центрально-Східній Європі: історія, національні особливості, сучасні тенденції.* Київ, 2015. С.195–201.
996. *Стахів М.* Західна Україна. Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918–1923 рр. Скрентон: «Український робітничий союз», 1960. Т. 4. 122 с.
997. Стеблій Ф. Перший програмний документ українського національно– визвольного руху в Галичині (до 150-річчя виходу у світ статті Якова Головацького «Становище русинів у Галичині»). *Український альманах.* Варшава, 1996.С. 131 – 132 .
998. *Стельмах Д.* Скелети в письменницьких шафах. Київ, «Либідь», 2013. 168с.
999. *Стецкевич В. В.* Возз'єднання українських земель 1939–1940 рр.: деякі здобутки сучасної історіографії та проблеми. *Соборність українських земель в контексті подій Другої світової війни (Збірник матеріалів загальноукраїнської наукової конференції 24–25 жовтня 2000 р.).* Кривий Ріг: «Мінерал», 2000.
1000. *Страшун Б.А.* Конституционное (государственное) право зарубежных стран. Т.2. М.: «Издательство ВЕК», 1995. 448с.
1001. *Стрижак А.А.* Виборче право в Україні: історія та сутність. Київ: «ЛОГОС», 2012.С. 447с.
1002. Сухий О. Національна ідея в програмах та діяльності українських політичних партій Галичини (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) Львів: «Каменярь», 1998. 132 с.
1003. *Трафімчак А.* 1939 год. Беларусь: забытая вайна. Мінск, 2014. 225с.
1004. Терлецька І. Сучасна російська історіографія партійно-державної номенклатури періоду сталінізму. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць.* Київ, 2014. Вип.84. С.17–23.

1005. Терлецький В.М. Ради депутатів трудящих Української РСР в період завершення будівництва соціалізму (1938–1958 рр.) Київ, «Наукова думка», 1966. 379с.
1006. Терлюк і. Я. Етнодемографічна ситуація в західних областях України в 1944р. *Вісник Львівського університету імені І.Франка. Серія історична*. 1993: Вип.29. 13.
1007. Терлюк І. Я. Росіяни західних областей України (1944–1996 рр.). Етносоціальне дослідження / Наук. ред. Макарчук С. А. Львів: «Центр Європи», 1997. 176 с.
1008. Терлюк І. Залучення росіян у систему державного управління західних областей України в перше повоєнне десятиріччя. *Українська державність: історія і сучасність: Матеріали наукової конференції*. Січень 1993 р. Київ, 1993.
1009. Терлюк І. Місто Львів: етносоціальний склад населення у перші післявоєнні роки. *Львів. Історія – населення – культура. Українсько-польська наукова конференція. Тези доповідей та повідомлень*. Львів, 1994. С. 52-54.
1010. Терлюк І. Росіяни західних областей України 1944–1996 рр. (Етносоціальне дослідження). Львів, 1997. 175 с.
1011. Терлюк І. 1939 рік в історичній долі України і українців. *Матеріали Міжнародної наукової конференції 23–24 вересня 1999 р.* / За ред. К.К. Кондратюка. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. 225с.
1012. Ткаченко С. Н. Повстанческа́я армия (Тактика борьбы) / Под общ. ред. А.Е. Тараса / Мн.: Харвест; Москва: АСТ, 2000. 512 с.
1013. Томенко М. Український парламентаризм у контексті історичного досвіду та сучасної практики. *Хроніка* 2000. 1998. Вип. 27–28. С. 232–242;
1014. Томенчук Х.Б. Формування і становлення вищих представницьких органів влади ЗУНР за доби парламентської демократії (жовтень 1918 – червень 1919 рр.): історико-політологічний аналіз. *Панорама політологічних студій: Науковий вісник Рівненського державного гуманітарного університету*. Рівне: РДГУ, 2012. Вип. 9. URL: [file:///C:/Users/user/Downloads/Pps_2012_9_28%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/user/Downloads/Pps_2012_9_28%20(1).pdf) (дата зверення – 25 травня 2019 р.)
1015. Топоренко О. Історія розвитку жіночого виборчого права в Другій Речі Посполитій (1918–1939 рр.). *Гендерна парадигма освітнього простору* / За заг. ред. О.Дороніної. Кривий Ріг: ВЦ КДПУ, 2016. Вип.3–4. С.72–77.
1016. Топорнин Б.Н. Социализм и демократия. М. 1976.
1017. Трайнин И. Национальное и социальное освобождение Западной Украины и Западной Белоруссии. Москва, 1939. 80 с.
1018. Трофимович В. До питання руху опору у львівських вузах 40 – 50-ті рр. *Республіканець*. 1994. № 2 (10) С. 87–97.
1019. Трофим'як Ю.М. Добір і виховання керівних кадрів з активу жінок: (На матеріалах західних областей УРСР, 1946–1955 рр.). *Наукові праці з історії КПРС*. Київ, 1970. Вип. 37. С. 123–130.
1020. Троян М. Того дня зійшло сонце возз'єднання. Ужгород, 1979. 135с.
1021. У Верховній Раді УРСР було 650 «тушок». *GAZETA.UA*. 2012. 23 жовтня
1022. Указания о подготовке и проведении сессий. Рига: Изд. Верховного Совета Латвийской ССР, 1950.
1023. Україна в добу «Великого терору». 1936–1938 рр./ Авт. і упор.: С. Богунов, В. Золотарьов, Т. Рафальська, О. Радзівіл, Ю. Шаповал. Київ, «Либідь», 2009. 544 с.
1024. Україна: друга половина ХХ століття: Нариси історії / авт кол.: П.П. Панченко, М.Р. Плющ, Л.А. Шевченко та ін. Київ: «Либідь», 1997. 352 с.
1025. Україна і Росія в історичній ретроспективі: нариси в 3 т. / ред. рада: В. М. Литвин (голова) [та ін.]; відп. ред. В. А. Смолій; НАН України, Ін-т історії України. Київ, «Наукова думка», 2004. Т. 2 : Радянський проект для України / В. А. Гриневич, В. М. Даниленко, С. В. Кульчицький, О. Є. Лисенко. 2004. 528 с.
1026. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність; Національна академія наук України, Інститут українознавства ім.І.Крип'якевича НАН України. Вип.6: Західно-Українська Народна Республіка: історія і традиції. Львів, 2000. 374с.

1027. Українська історіографія на рубежі ХХ і ХХІ століть: здобутки і проблеми / Колективна монографія під редакцією Л. Зашкільняка. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2004. 406 с.
1028. Український парламентаризм: минуле і сучасне / за ред. Ю.С. Шемшученка. Київ: «Парламентське видавництво», 1999. 368 с.
1029. Упоров И.В. Правовой статус депутата местного Совета и его реализация в советском государстве послевоенного периода. *Гуманитарный научный вестник*. 2017. №5. С.44–49. URL: <https://zenodo.org/record/1064192#.Wx5kLHszZdh> (дата звернення: 4 травня 2018 р.)
1030. Федоренко Г. О. Передісторія українського парламентаризму. *Державно–правова реформа в Україні: Правова науково-практична конференція*. Київ, 1997.С. 183–184.
1031. Федоренко Г. О. Український парламентаризм: історичні паралелі. *Віче*. Київ, 1998. №4.С. 49–56.
1032. Федорович В. Світова преса про першу більшовицьку окупацію Західної України (вересень 1939 – червень 1941). *Вісті комбатанта*. Торонто, 1987. Ч. 4 (150).С. 29–40.
1033. Филиппчук И.В. Работа агитаторов с населением в ходе избирательных кампаний 1940–1950–х гг. (на примере Горьковской области). *Приволжский научный вестник*. Ижевск, 2014. №2–13 (40). С.102–104. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/rabota-agitatorov-s-naseleniem-v-hode-izbiratelnyh-kampaniy-1940-1950-h-gg-na-primere-> (дата звернення 5 жовтня 2019 р.)
1034. Фицпатрик Ш. Повседневный сталинизм. Социальная история повседневной России в 30-е годы: город / пер. с англ. Л.Ю. Пантина. 2–е изд. Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН); Фонд Первого Президента России Б.Н. Ельцина, 2008. 336с.
1035. Фокин А.А. «Депутат – слуга народа»: принципы выдвижения кандидатов как элемент советской демократии 1960–1970–х гг. *Управление в современных системах*. 2014. №3.
1036. Фридрих К., Бжезинский З. Тоталитарная диктатура и автократия. Москва: «ИНИОН», 1993. 415с.
1037. Фриз М. З подій в Дрогобиччині в 1944 – 1947 роках. *Дрогобиччина земля Івана Франка*. Дрогобич: «Бескид», 1993. Том 1.С. 123 – 125.
1038. Фролов М. О. Компартійно–радянська еліта в Україні: особливості існування та функціонування в 1923–1928 рр. Запоріжжя: «Прем’єр», 2004. 800 с.
1039. Хлевнюк О. Хозяин. Сталин и утверждение сталинской диктатуры. Москва: РОССПЭН, 2010. 478 с.
1040. Хмара Д. Українська праця і політика на Буковині. *Діло*. Львів, 1939. 1 червня.
1041. Хоменко Н.М. Деякі аспекти політичних настроїв повоєнного студентства України. *Історія (збірка наукових праць)*. Київ, 2009. 500с.
1042. Хуторянський М.В. Процес формування політичних настроїв населення України на початку 50-х рр. *ХХ ст. Наука. Релігія. Суспільство*. Київ, Інститут проблем штучного інтелекту МОН України і НАНГ України, 2012. №4 (52).С. 69–74.
1043. ЦаликС. 1980 рік. Про атрибути радянських депутатів. *NEWS/Україна*. 2015. 23 груд.. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/blogs/2015/12/151221_historian_blog_or (дата звернення 13.06.2018)
1044. Цюп’як Р.О. Криваві сорокові. Калуш: ТзОВ «Видавництво "Акцент"», 2009. 55с.
1045. Чантурия В.К. Право избирать и быть избранным. Москва: «Юридическая литература», 1981. 120 с.
1046. Чернега П. Відновлення радянської влади на західноукраїнських землях у період визволення їх Червоною армією (1944-1945 рр.). *Воєнна історія Галичини та Закарпаття: матеріали Всеукраїнської наукової військово-історичної конференції, 15 квітня 2010 р.: науковий збірник / М-во оборони України, Нац. військ.-історичних музей України, Акад. сухопутних військ ім. П. Сагайдачного, Львівський історичних музей*. Київ, 2010.С. 570

1047. Черниш М.А. Обласна партійна організація в боротьбі за індустріалізацію м. Львова (1939–1955). Львів: Ви-во Львівського університету, 1969. 184с.
1048. Чиркин В.Е. Конституционное право: Россия и зарубежный опыт. Москва: «Зерцало», 1998. 441с.
1049. Чоповський М.Ю. Голгофа Західної України (Злочинна діяльність окупаційних режимів проти населення західноукраїнських земель та його боротьба за волю і незалежність 1920–1953 рр.). Львів, 1996. 140 с.
1050. Чоповський М. Криваві події на Західній Україні. Національно–визвольна боротьба на західноукраїнських землях в 1920 – 1953 рр. Львів, 1998. 235с.
1051. Чорновіл І. Українська фракція Галицького крайового сейму 1861–1901 рр. Львів, 2002. 268с.
1052. Чорновіл І. Українська фракція Галицького крайового сейму. Львів, 2018. 370с.
1053. Шабельников В. Впровадження адміністративно–територіальної політики УРСР на ново приєднаних західних землях (вересень 1939 – червень 1941 рр.). *Історичні і політологічні дослідження*. Донецьк: Донецький національний університет імені Василя Стуса, 2011. Т.47–48. №1–2. С.17–22.
1054. Шайкан В. Більшовики і Західна Україна на початковому етапі Другої світової війни (вересень 1939 – червень 1941 рр.). *Питання історії України*. 2009. Т. 12.С. 56–61.
1055. Шайкан В. Ідеологічний аспект радянзації західноукраїнських земель у 1939–1940 рр. *Вісник Академії праці і соціальних відносин федерації профспілок України*. Київ, 2010. №4. С.147–152.
1056. Шапиро Л. Коммунистическая партия Советского Союза. Второе дополненное издание. Флоренция: «Аврора», 1975. 933с.
1057. Шаповал В. Парламентаризм в Україні: пошуки парадигми чи рух до нового?. *Віче*. 1997. №5.С. 14–24
1058. Шаповал Ю. Війна після війни. Літопис УПА. Нова серія. Т. 3. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України. 1943 – 1959. Київ, 2001. 670 с.
1059. Шаповал Ю. Людина і система (Штрихи до портрету тоталітарної доби в Україні). Київ: Інститут національних відносин і політології, 1994. 271 с.
1060. Шанковський Л. Українська Повстанча Армія. *Історія Українського війська*. Вінніпег, 1953.С. 634 – 793.
1061. Швагуляк М. «Українська карта»: Українське питання у міжнародній політиці напередодні та на початку Другої світової війни. *Дзвін*. Київ, 1990. № 7.С. 83–85.
1062. Шейміна Н.М. Використання каральної психіатрії, як метод боротьби з інакодумцями (1960–1980 роки). *Сайт Дніпропетровського національного історичного музею ім. Д.І. Яворницького*. URL: <https://ru.museum.dp.ua/article0628.html>. (дата доступу – 4 січня 2017р.)
1063. Шершун І. До питання про перехід влади на Закарпатті від народних комітетів до місцевих рад народних депутатів. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*. Ужгород, 1998. Вип 2. С.70–76.
1064. Шишкин Ю.М. Социальное единство и тоталитарное общество: Несостоятельность измышлений буржуазных идеологов перед фактами действительности. Ленинград: «Лениздат», 1982. 48 с.
1065. Штейнле О. «Комунізм для обраних»: привілеї та пільги номенклатурної еліти УРСР (1944–1953 рр.) *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць*. /за ред. В.М.Вашкевича. Київ, 2009. Вип.28. С.83–95.
1066. Юдин И.Н., Малов Ю.К. Критика современных фальсификаторов руководящей роли КПСС в строительстве социализма и коммунизма. Москва: «Знание», 1977. 64 с.
1067. Юридический энциклопедический словарь / Гл. ред. А.Я. Сухарев; Ред. кол.: М.М. Богуславский, М.И. Козырь, Г.М. Миньковский и др. Москва: Советская энциклопедия, 1984. 415 с.

1068. Юровський В. М. Життя, віддане народові: до 80-річчя з дня народження Д.С. Коротченка. *Український історичний журнал*. 1974. № 10. С. 122–125.
1069. Юрчук В.И. Восстановление и укрепление партийных организаций на Украине в 1945–1953 годах. *Вопросы истории КПСС*. Москва, 1962. №6. С.80.
1070. Як це було. Епізоди героїчного визволення народу Західної України. Київ, 1939. 49 с.
1071. Яким С.С. Західна Україні в 1939 році: визволення, включення чи возз'єднання. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2001. № 431: «Держава та армія». С.69–76.
1072. Яковлєва Н.І. Політична пропаганда у період Великої вітчизняної війни. *Нова парадигма*. 2009. № 85. С. 144–154.
1073. Яремчук В.Д. Становлення та розвиток радянської освітньої політики на західноукраїнських землях у 1939–1940 рр. *Науковий вісник*. Львів, 2010. С. 1–12.
1074. Яровий В., Ілюшин І. Польське підпілля на території Західної України в 1939–1941 рр. *Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст.: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 21–22 листопада 1996 р.* Івано-Франківськ: «Плай», 1997. С. 265–268.
1075. Ярош Б. Репресивно-каральна система СРСР у повоєнний період та особливості її прояву на Волині. *Реабілітовані історією. Збірник наукових статей і матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції «Реабілітовані історією»*. Луцьк, 2003. С. 37–51;
1076. Ярош Б.О. Сторінки політичної історії західноукраїнських земель (30–50-ті рр. ХХ ст.): монографія. Луцьк, 1999. 184 с.
1077. Ярош Б.О. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях: 30–50-ті роки ХХ ст. (історико-політологічний аспект). Луцьк: «Надстир'я», 1995. 176 с.
1078. Яхненко Н. Від Бюра до Бригідок. Трохи спогадів з 1939–1941 років. Львів-Бералі-Мюнхен, 1986. 263 с.
***
1079. Adamczyk M. Gmitruk J. *Falszerstwa wyborcze 1947*. Warszawa, 2002. T.2. 252 s.
1080. Armstrong J.A. *Ukrainian Nationalism*. Englewood, Colorado: Ukrainian Akademik Press, 1990. 271 p.
1081. Беларусь у перыяд Другой сусветнай і Вялікай Айчыннай вайны (1939–1945) : дакументы і матэрыялы : дапам. для студэнтаў гіст. фак. / склад. А. І. Котаў. 2-е выд., перапрац. і дап. Мінск : БДУ, 2008. 203 с.
1082. Bialer S. The Politics of Stringency in the USSR. *Problems of Communism*, vol. XXIX, 1980. May – June. No 3. Pp. 29–33.
1083. Bonusiak W. Polityka ludnościowa i ekonomiczna ZSRR na okupowanych ziemiach polskich w latach 1939 – 1941 («Zachodnia Ukraina» i «Zachodnia Białoruś»). Rzeszów: Wydwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2006. 475 s.
1084. Carson G. *Electoral Practices in the U.S.S.R.* London, 1956.
1085. Cohn W. Perspectives on Communist Totalitarianism: Boo Review. *Problems of Communism*, vol. XXIX, 1980. Sept. Oct. No 5. Pp. 59–62.
1086. *Falszerstwa wyborcze 1947*. Pod. red. D. Pasiak–Wasik. Warszawa, 2000. T.1.
1087. Filtzer D. Review «Stalinist Terror». *Social History*. 1994. Vol. 19. №. 3. P. 421–424.
1088. Friedgut T. *Political Participation in Russia*. Princeton. Princeton (N.Y.): Princeton Univ. Pfess, 1979. 358 p.
1089. Głowacki A. *Sowieci wobec polaków na ziemiach wschodnich II Rzeczypospolitej*. Wydanie II. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 1998. 695 s.
1090. Grudzinska–Gross I., Gross J. «W czterdziestym nas Matko na Sibir zesłali...» Kraków: «Znak», 2008. 608с.
1091. Hazard J.N. *The Soviet System of Government*. 5 ed. rev. Chicago L.: Univ. of Chicago Press, 1980. 330 p.

1092. Hill R.J. Soviet Political Elites: The Case of Tiraspol.–L.: Martin Robertson, 1977. 226 p.
1093. Hollander P. Soviet and American Society: A Comparison. Chicago L.: Oxford Univ. Press, 1978. 410 p.
1094. Hryciuk Grzegorz, Polacy we Lwowie 1939–1944. *Życie codzienne*. Warszawa: Książka i Wiedza, 2000. 432 s.
1095. Komunizm. Ideologia, system, ludzie. Pod redakcją Tomasza Szaroty. Warszawa, 2001.
1096. Kowalski W. Demokracja na sowiecką modłę – wybory do Sejmu z 19 stycznia 1947 roku. <https://ipn.gov.pl/pl/aktualnosci/38408>, Demokracja–na–sowiecka–modle–wybory–do–Sejmu–z–19–stycznia–1947–roku.html
1097. Lanckorońska K. Wspomnienia wojenne 22 IX 1939 – 5 IV 1945 (Kraków: Wydawnictwo Znak, 2002), 364
1098. Łysko M. Udział kobiet w życiu publicznym II Rzeczypospolitej Polskie. *Miscellanea historico–iuridica*. Białystok, 2015. T. XIV. Z. 1. S.381–400. URL: file:///C:/Users/Acer/Downloads/MiscHI_2015_14.1_Lysko.pdf (дата звернення: 6 листопада 2018 p.)
1099. Matthews M. Privilege in the Soviet Union: A Study of Elite Life Styles under Communism. L.: George Allen a. Unwin, 1978. 193 p.
1100. Mikolajczyk S. Zniewolenie Polski: przykład sowieckiej agresji. Warszawa, 1984.
1101. Pietrzak M. Sytuacja prawna kobiet w Drugiej Rzeczypospolitej Polskiej. *Rowne prawa i nieruwnne szanse. Kobiety w Polsce międzywojennej* /Red.A.Zarnowska, A.Zswarc. Warszawa, 2000. S.77–94.
1102. Polczak A. Walka komunistów o przymat polityczny w Polsce w latach 1945–1950: od «demokracji» do stalinizacji. Gliwice, 1992.
1103. Rowne prawa i nieruwnne szanse. Kobiety w Polsce międzywojennej / Red.A.Zarnowska, A.Zswarc. Warszawa, 2000. 352 s.
1104. Samsoniuk T. Jeńcy września 1939. Łuck: Monitor Wołyński, 2016. 224c
1105. Satter D. Age of Delirium. The decline and fall of the Soviet Union. New Haven: Yale University Press, 2001, 397s.
1106. Slywa M. Kobiety w parlamencie Drugiej Rzeczypospolitej. *Kobieta i świat polityki* / Red. A. Zarnowska, A. Szwarc. Warszawa, 1996.
1107. Slywa M. Udział kobiet w wyborach i ich działalność parlamentarna. *Rowne prawa i nieruwnne szanse. Kobiety w Polsce międzywojennej* /Red.A.Zarnowska, A.Zswarc. Warszawa, 2000. S.49–60.
1108. Snyder T. Bloodlands: Europe Between Hitler and Stalin. New York: Basis Books, 2010. 524 p.
1109. Swearer H. The Functions of Soviet Local Elections. *Z/Midwest Journal of Political Science*, Vol. 5, May 1961. P. 145–149.
1110. Stasiuk O. The Peculiarities of formation of the representative branch of power in the west Ukrainian regions of the Ukrainian soviet socialist republic in the post war period. *Східноєвропейський історичний вісник* / [гол. ред. В. Ільницький]. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2018. Вип. 7.С. 151–160.
1111. Wrona J. System partyjny w Polsce. 1944–1950. Warszawa, 1995.
1112. Wrona J. Rola komunistów w kierownictwie SD a proces stalinizacji Polski.Przyczynek do kształtowania się i funkcjonowania systemu politycznego w Polsce lat 1944-1965. Zakład Badań nad Ruchem Demokratycznym CK SD, materiał powielony, Warszawa, styczeń 1990, ss.42.
1113. Wrona J. System polityczny w Polsce w latach 1944-1948. Pamięć i Sprawiedliwość. 2005. 4/2 (8). S. 51-70
1114. Yekelchik S. Stalin's Empire of Memory: Russian–Ukrainian Relations in the Soviet Historical Imagination. Toronto: Ab Imperio, 2006. № 1. S. 424–429.
1115. Yekelchik S.. Stalin's Citizens: Everyday Politics in the Wake of Total War. Oxford, New York: Oxford University Press, 2014.

1116. Zaslavsky V., Brym R. The Functions of Elections in the USSR. *Soviet Studies*, Vol. 30, # 3, July 1978. URL: <https://www.jstor.org/stable/150703?seq=1/subjects> (дата зверення 6 травня 2017 р.)
1117. Трафімчык А. 1939 годы Беларусь: забытая вайна. Мінск, выдавец А.М.Янушкевіч, 2014. 227с.
1118. Шумскі Я. Саветызацыя Заходняй Беларусі (1944–1953г.) Пропаганда і адукацыя на службе ідэалогіі / 2–е вид. Смаленск: «Інбелкульт», 2014. 326с.

Автореферати і дисертації

1119. Балух В. А. Восстановление и укрепление местных Рад на освобожденной территории Западных областей УССР в годы Великой отечественной войны. Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук (специальность 07.00.02 – история СССР). Черновцы, 1983. 235с.
1120. Безуглов А.А. Теоретические проблемы правового статуса советского депутата. Автореферат диссертации на соискание ученой степени д–ра юридических наук (специальность 12.711 – Государственное и административное право. Москва, 1971. 39 с.
1121. Білошицький С. В. Формування монопартійної системи в Україні: передумови, форми і методи (1917 — перша половина 20-х рр). Дисертація на здобуття наукового звання кандидата історичних наук (спеціальність – 07.00.01 – історія України). Київ, 2001. 344с.
1122. Борыщак Н. А. Участие политорганов Советской Армии в социалистических преобразованиях Западных областей Украины (1944–1952 гг.) Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук (специальность 07.00.01 – История Украины. Львов, 1988. 242 с.
1123. Веняминаова А. А. Избирательный процесс в Советском государстве (1917– начало 1990-х гг.). Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук (специальность 12.00.01 – теория и история права и государства; история учений о праве и государстве). Кубанский государственный аграрный университет. Краснодар, 2008. 29 с.
1124. Вісін В. В. Радянський режим у Волинській області (вересень 1939 – червень 1941 рр.) Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук (спеціальність 07.00.01 – Історія України). Львів: Львівський державний університет ім.І.Франка, 1997. 166с.
1125. Гаврилюк О. Радянська економічна і духовна життя західноукраїнського села другої половини 40–х – 50–х років (на матеріалах Волинської, Рівненської та Львівської областей). Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук (спеціальність 07.00.01 – історія України). Чернівці: ЧДУ, 1996. 22с.
1126. Гомьок Д. И. Организационно–массовая деятельность местных Рад Украинской ССР по руководству хозяйственным и культурным строительством в 1966–1970 гг. (на материалах Западных областей УССР). Диссертация на соискание научной степени кандидата исторических наук (специальность 07.00.01 – История Украины). Черновцы, 1981. 176с.
1127. Григоренко А.О. Конституційно–правовий статус народного депутата України і парламентаріїв Італії, Польщі та Угорщини: порівняльний аналіз Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (спеціальність 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право). Київ, 2009. URL: <https://mydisser.com/en/catalog/view/7149.html>
1128. Гудзь М.В. Ради депутатів трудящих України в 1958–1964 роках. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук (спеціальність 07.00.01 – Історія України). Київ, 1992. 194 с.

1129. Гулай В. В. Етносоціальні процеси в західних областях України (друга половина 40–50-ті роки ХХ ст.). Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук (спеціальність 07.00.01 – Історія України). Львів: ЛНУ, 2002. 194с.
1130. Гуменюк О.В. Радянізація західноукраїнських земель у 1939–1941 рр.: методи і напрями реалізації та сприйняття місцевим населенням. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук (спеціальність 07.00.01 – Історія України). Чернівці: Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича, 2009. 23с.
1131. Гуменюк Т.І. Західноукраїнські землі в 1939–1941 рр.: історіографічний аналіз. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук (спеціальність 07.00.06. – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни). Івано-Франківськ, 2007.
1132. Докаш О. Політико-культурна трансформація західних областей України в контексті утвердження ідеології радянського тоталітаризму (1930–1950-ті роки). Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук (спеціальність 23.00.03 – політична культура та ідеологія). Київ, Національний педагогічний університет ім.М.П.Драгоманова, 2017. 36с.
1133. Дорожкіна Я.Б. Избирательные кампании по выборам в верховные и местные советы в Западной Сибири: 1937–1941 гг. Диссертация на соискание научного звания кандидата исторических наук (специальность 07.00.02 – История СССР). Новосибирск, 2004.
1134. Дубровина З.Ф. Блок коммунистов и беспартийных на выборах в Верховный Совет СССР (декабрь 1937 — февраль 1946 гг.). Диссертация на соискание научного звания кандидата исторических наук (специальность 07.00.02 – история СССР). Москва, 1954.
1135. Дурдас Г. В. Соціально-економічне та суспільно-політичне становище жінки на території західних областей Української РСР (середина 1940-х – перша половина 1950-х рр.). Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук (спеціальність 07.00.01 :- історія України). Тернопільський нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. Тернопіль, 2021. 319 с.
1136. Евтюхин Ю.А. Съезды Рад как органы народного представительства в период строительства социализма в СССР. Автореферат диссертации на соискание научного звания кандидата юридических наук. (специальность Томск, 1984. 21 с.
1137. Єрмолаєв В. Вищі представницькі органи влади в Україні (історико-правове дослідження). Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук (спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права). Харків: Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, 2006. 402с.
1138. Жупник В. В. Українська історіографія процесів радянізації Західних областей УРСР у 1944–1953 роках. Дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук (спеціальність 07.00.06 – Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни). Івано-Франківськ, 2010. 261 с.
1139. Журавльова Г.С. Конституційні засади становлення і розвитку парламентаризму в Україні. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (спеціальність 12.00.02 – конституційне право). Київ, 1998.
1140. Журавський В.С. Теоретичні та організаційно-правові проблеми становлення і розвитку українського парламентаризму. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (спеціальність 12.00.02 – конституційне право). Одеса, 2001. 36 с.
1141. Звіркowska В. А. Український парламентаризм: проблеми становлення і розвитку (політологічний аналіз). Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук (спеціальність 23.00.03 – політична культура та ідеологія). Київ, 2002.
1142. Іваник М. М. Органи місцевого самоврядування на Західній Україні у 1919–1939 рр. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук (спеціальність 07.00.01 – Історія України). Львів: ЛНУ, 2003. 201с.

1143. Ісайкіна О. Д. Побут і дозвілля міського населення України в повоєнний період (1945-1955 рр.). Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук (спеціальність 07.00.01 – Історія України). Переяслав-Хмельницький: Переяслав-Хмельницький державний педагогічний ун-т ім. Г. Сковороди, 2005. 240 с
1144. Капітан Л. Закарпаття повоєнного періоду: проблеми етнокультурного розвитку у контексті радянської країни, 1945–1964 рр. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук (спеціальність 07.00.01 – Історія України). Київ: НАН України, 2013. 40 с.
1145. Кирсанова А.А. Общественно–политическая активность трудящихся Западных областей УССР в годы социалистических преобразований (1944–1950). Дисертація на соискание научного звания кандидата исторических наук (специальность 07.00.01 – История Украины). Львов, 1976. 217с.
1146. Ковалюк В. Встановлення та функціонування радянського режиму на Західній Україні на початку Другої світової війни (вересень 1939 – червень 1941 рр.). Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук (спеціальність 07.00.01 – Історія України). Ужгород, 1994. 22с.
1147. Козлова Е.И. Городской совет депутатов трудящихся. Автореферат диссертации на соискание научной степени кандидата юридических наук (специальность 12.00.01 – теория и история права и государства; история учений о праве и государстве). Москва: Всесоюзный юридический заочный институт Министерства высшего и среднего специального образования СССР (Московский юридический институт (МЮИ)), 1957г.
1148. Кондратюк С. К. Встановлення і функціонування радянського режиму в Західній Україні на початку Другої світової війни (вересень 1939 – червень 1941 рр.). Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права). Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка, 1992. 17 с.
1149. Кононенко В.В. Суспільно-політичні настрої та моральний стан населення України в повоєнний період (1945–1953 рр.). Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук (спеціальність 07.00.01 – Історія України). Вінниця: Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, 2004. 231 с.
1150. Кострыба П. Социалистическое преобразование и развитие сельского хозяйства в Закарпатской области (1945–1954 гг.) Автореферат диссертации на соискание научного звания кандидата исторических наук (специальность 07.00.01 – История Украины). Киев, 1955. 22с.
1151. Костюк М. Л. Українська історіографія діяльності місцевих Рад з другої половини 50–х до середини 80–х років. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук (спеціальність 07.00.01 – Історія України). Київ, 1993. 199 с.
1152. Кравченко В.И. Советы народных депутатов Украины в 80–е годы: Опыт. Проблемы. Уроки. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора исторических наук (специальность 07.00.02 – История СССР). Киев, 1991. 33 с.
1153. Кравчук Л.В. Суспільно-політичні та соціально-економічні трансформації на Тернопільщині (вересень 1939 – червень 1941 рр.) Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук (спеціальність 07.00.01 – історія України). Тернопіль: Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, 2018. 668 с.
1154. Леськів М. Радянський режим у західних областях України (1944–1953 рр.). Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук (спеціальність 07.00.01 – Історія України). Львів, 2008. 20 с.
1155. Лутфуллин Р.Р. Тоталитаризм как политико–правовое явление. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук (специальность 12.00.01 – теория и история права и государства; история учений о праве и государстве). Казань: Казанский государственный университет, 2003. 27 с.

1156. Макарчук В.С. Державно–територіальний статус західноукраїнських земель у період Другої світової війни (1939–1945 рр.): історико–правове дослідження. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук (спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права). Львівський державний ун-т внутрішніх справ. Львів, 2006. 454 арк.
1157. Малець О. Етнополітичні та етнокультурні процеси на Закарпатті 40–80-х рр. ХХ ст. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук (спеціальність 07.00.05 – етнологія). Інститут українознавства ім.І.Крип'якевича НАН України; Інститут народознавства. Львів, 2003. 20с.
1158. Мамонтов І. О. Український націоналістичний рух у протистоянні антидемократичним режимам у 1920-х – 1950-х рр.: історико–правове дослідження. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень). Львів, 2016. 228 с.
1159. Махаринець М. Є. Еволюція правового регулювання земельних відносин на Волині в 1939 – 1960-х роках. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії (спеціальність 081 – право). Київ, 2021. 244с.
1160. Меликова Н. Исторический опыт функционирования советской избирательной системы (1936–1985 гг.). Диссертация на соискание научного звания кандидата исторических наук (специальность 07.00.01 – история СССР). МПГУ. Москва, 2001. 248 с.
1161. Міщанин В.В. Радянська закарпаття 1944-1950 рр. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук (спеціальність 07.00.01 – історія України). Ужгород, 2019. 606 с.
1162. Молдавська Т. Обласні Ради депутатів у системі владних відносин радянського суспільства у 1947–1990 роках (на прикладі південних областей УРСР). Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук (спеціальність 07.00.01 – історія України). Запоріжжя, 2010.С. 7.
1163. Монченко С. Державне управління в західних областях України у післявоєнний період: політико–адміністративний аспект (1944–1953 рр.) Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата наук з державного управління (спеціальність 25.00.01 – теорія та історія державного управління). Львівський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України. Львів, 2004. 20 с.
1164. Мороз О. Ю. Представницькі інститути влади в Україні: історичні традиції та сучасний розвиток. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук (спеціальність 23.00.03 – політична культура та ідеологія). Львівський національний ун-т ім. І.Франка. Львів, 2000. 19 с.
1165. Москаленко В.Г. Местные Советы УССР в системе тоталитарной власти (30–е годы). Диссертация на соискание научного звания кандидата исторических наук (специальность 07.00.01 – история Украины). Киев, 1993. 165 с.
1166. Мусієнко І. В. Політичні репресії комуністичного режиму на Північній Буковині й Хотинщині в 40–50-х рр. ХХ ст. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук (спеціальність 07.00.01 – історія України). Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича. Чернівці, 2005. 20с.
1167. Надольський Й. Е. Депортаційна політика сталінського тоталітарного режиму в західних областях України (1939–1953 рр.). Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук (спеціальність 23.00.02 – політичні інститути та процеси). Львівський Національний ун-т ім. І.Франка. Львів, 2007. 19 с.
1168. Назарова А.И. Городские советы Чувашской АССР в 1946–1964: формирование и состав депутатского корпуса. Диссертация на соискание научного звания кандидата исторических наук (специальность 07.00.02 – отечественная история). Чувашский государственный университет им. И.Н. Ульянова. Чебоксары, 2005. 238с.

1169. Никифорак М. В. Державний лад і право на Буковині в 1774–1918 рр. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук (спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права). Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2004. 420 с.
1170. Новиков Ю.А. Избирательное право и избирательная система России 1906–1996 годов (общегосударственный уровень). Автореферат диссертации на соискание научного звания доктора юридических наук. (специальность 12.00.01 – теория и история права и государства; история учений о праве и государстве). МВД России; Санкт-Петербургская юридическая академия. Санкт-Петербург, 1997. 33 с.
1171. Остапеч Ю. О. Електоральні процеси в Україні: загальнонаціональний та регіональний виміри. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук. (спеціальність 23.00.02 – політичні інститути та процеси). Львівський національний університет ім. Івана Франка. Львів, 2016. 39 с.
1172. Павленко В. В. Еволюція виборчої системи в Україні (1917–1939 рр.). Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2017. 230 с.
1173. Павлюк Е. Е. Политические предпосылки и особенности присоединения Западной Украины к СССР: 1939–1941 гг. Диссертация на соискание научного звания кандидата исторических наук (специальность 23.00.01 – теория и философия политики, история и методология политической науки). Московский государственный открытый педагогический университет имени М.А.Шолохова. Москва, 2006. 144с.
1174. Панкевич І. М. Інститут виборності як складова української правової традиції (історико–правове дослідження). Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук (спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права). Львівський національний університет ім. Івана Франка. Львів, 2016. 36с.
1175. Пеца Д. Встановлення радянського державного режиму в Закарпатті в 1944–1950 рр.: історико–правове дослідження. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права). Львівський національний університет ім. Івана Франка. Львів, 2011. 20с.
1176. Півоварчук В. М. Соціально–економічні процеси у західних областях України (вересень 1939 – червень 1941 років): Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук (спеціальність 07.00.01 – історія України). Рівненський державний гуманітарний ун–т. Рівне, 2000. 16 с.
1177. Подосинников А. Ю. Исторический опыт проведения выборов в органы народного представительства на территории Курской области в 1950–1970 гг. Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук (специальность 07.00.02. – Отечественная история). Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего профессионального образования «Курский государственный университет». Курск, 2014. 205 с.
1178. Рисіч Й. Л. Демократія в Україні до і після 1985 року (історико– політологічний аналіз). Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук (спеціальність 23.00.02 – політичні інститути та процеси). НАН України. Київ, 1996. 469с.
1179. Садовникова Г. Д. Представительные органы в Российской Федерации: проблемы исторической обусловленности, современного предназначения и перспективы развития. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора юридических наук (специальность 12.00.02 – конституционное право; конституционный судебный процесс; муниципальное право). Московский государственный юридический университет имени О.Е. Кутафина (МГЮА). Москва, 2013. 57 с.
1180. Сайфуліна Ю. Встановлення і розбудова радянського державного режиму в Північній Буковині в 1940–1947 рр.: історико–правове дослідження. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук (спеціальність 12.00.01

- теорія та історія держави і права). Львівський Національний ун–т ім. І.Франка. Львів, 2009. 20с.
1181. Салтовський О. І. Ідея української державності в історії вітчизняної політичної думки (від витоків до початку ХХ сторіччя). Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук (спеціальність 23.00.02 – політичні інститути та процеси). Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2003. 455 с.
1182. Самсонюк Т. М. Поляки Рівненщини в умовах становлення радянського тоталітарного режиму (1939 – 1941 рр.) Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук (спеціальність 07.00.01 – історія України). Національний університет «Острозька Академія». Острог, 2015. 285 с.
1183. Словська І. Є. Верховна Рада України в системі вітчизняного парламентаризму: конституційно–правове дослідження. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук (спеціальність 12.00.02 – конституційне право). Національний ун–т «Одеська юридична академія». Одеса, 2014. 539 с.
1184. Судариков Ф.Н. Всеобщее избирательное право в СССР.. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук (специальность 12.00.02 – конституционное право; конституционный судебный процесс; муниципальное право). Москва 1961. 17 с.
1185. Ткачук В. Соціально–політичні процеси на західноукраїнських землях в перше повоєнне десятиріччя (1944–1954 рр.). Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук (спеціальність 07.00.01 – історія України). Львівський державний ун-т ім. І.Франка Львів, 2000. 18с.
1186. Токарський В. В. Політичні репресії в Західних областях України у 1939–1941 рр. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук (спеціальність 07.00.01 – історія України). Волинський національний ун-т ім. Лесі Українки. Луцьк, 2011. 23 с.
1187. Томахів В.Я. Сталінізм як різновид тоталітаризму (Історикополітологічний аспект). Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук (спеціальність 23.00.01 – теорія та історія політичної науки). Львівський національний ун-т ім. І.Франка. Львів, 2001. 167 с.
1188. Чеботарев Г.Н. Повышение политической активности граждан в деятельности местных Советов народных депутатов: Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук. Москва, 1987.
1189. Шершун И. Советское строительство в Закарпатье (1946–1958). Автореферат диссертации на соискание научного звания кандидата исторических наук (специальность 07.00.01 – история Украины). Ужгород, 1974. 24с.
1190. Штейнле О. Номенклатурна еліта Української РСР у 1945–1953 рр.: особливості формування та функціонування. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук (спеціальність 07.00.01 – історія України). Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2010.

Інтернет–ресурси

1191. Библиотека нормативно–правовых актов Союза Советских Социалистических Республик. http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_6779.htm
1192. «Вікіпедія» – https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B0_%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%BD%D0%BA%D0%B0
1193. Государственная публичная историческая библиотека России – <http://elib.shpl.ru/ru/nodes/31968#mode/inspect/page/13/zoom/4>
1194. disserCat – електронна бібліотека дисертацій – <https://www.dissercat.com/>

1195. Електронна бібліотека «Наука права» – https://naukaprava.ru/search-page?page=13&name=%D0%B2%D0%B5%D0%B4%D0%BE%D0%BC%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B8%20%D0%92%D0%B5%D1%80%D1%85%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D1%81%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D1%82%D0%B0%20%D0%A1%D0%A1%D0%A0%201940%20%D0%B3&year_from=19
1196. Електронний архів українського визвольного руху – <http://avr.org.ua/>
1197. Електронний каталог ресурсів НБУВ – <http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/opac/search.exe?C21COM=F&I21DBN=OPAC&P21DBN=OPAC>
1198. Encyclica (Енциклопедія енциклопедій) – <http://encyclica.narod.ru/nes.htm>
1199. Інститут історії України Національної академії наук України – http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?C21COM=S&I21DBN=INAV&P21DBN=INAV&S21FMT=brief_inav&S21ALL
1200. HISTORIA. Org.pl. (Польський історичний портал) – <https://historia.org.pl/>
1201. HISTOR!ANS – <http://www.historians.in.ua/index.php/en/>
1202. История.РФ – <https://histrf.ru/biblioteka/category-15/1/sort-3>
1203. likbez – <http://likbez.org.ua/ua/>
1204. Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника – <http://www.lsl.lviv.ua/index.php/uk/golovna2/>
1205. МИЛИТЕРА. Военная литература – <http://militera.org/1/cats/search/?searchid=2302378&text=%D0%B7%D0%B0%D0%BF%D0%B0%D0%B4%D0%BD%D0%B0%D1%8F%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D0%B8%D0%BD%D0%B0&web=0>
1206. Справочник по истории Коммунистической партии и Советского Союза за 1898–1991гг. // http://www.knowbysight.info/1_SSSR/09011.asp
1207. Научная электронная библиотека «КИБЕРЛЕНИНКА» – <https://cyberleninka.ru/>
1208. Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського (НБУВ) – <http://www.nbuv.gov.ua/>
1209. E-library.ru – научная электронная библиотека https://elibrary.ru/title_about.asp?id=26297
1210. Український інститут національної пам'яті (УІНП) – <http://www.memory.gov.ua/>
1211. Цифровий архів Меморіального музею тоталітарних режимів «Територія терору» – <http://www.territoryterror.org.ua.>

ДОДАТКИ⁹³¹

Додаток №1

Дати проведення виборів до Верховних Рад СРСР, УРСР та місцевих органів влади в Українській РСР

Ради	Першого скликання	Другого скликання	Третього скликання	Четвертого скликання
ВР СРСР	12 грудня 1937р.; 24 березня 1940 р. – у західних областях УРСР); 12 січня 1941 – у Чернівецькій обл.	10 лютого 1946 р.	12 березня 1950р.	
ВР УРСР	26 червня 1938р.; 24 березня 1940 р. – у західних областях УРСР; 12 січня 1941– у Чернівецькій обл.	9 лютого 1947 р.	25 лютого 1951	
Місцеві Ради	24 грудня 1939р.	21 грудня 1947 р.	17 грудня 1950	22 лютого 1953р.
	15 грудня 1940 (у західних областях УРСР)			

Додаток №2

Кількість виборчих округів під час виборів до Верховних Рад СРСР, УРСР та місцевих Рад в Українській РСР

		1946	1947	1950	1951	1953
ВР СРСР	Рада Союзу	136		136		
	Рада Національностей	25		25		
ВР УРСР			415		418	
Місцеві Ради			307.372	322.618		326.989

⁹³¹ Статистичні дані наведені в рамках досліджуваного періоду. Таблиці укладені автором із використанням архівних документів ЦДАВО України, ЦДАГО України, ГДА СБУ та обласних державних архівів. Таблиці, передруковані з інших видань, мають посилання на джерело.

Додаток №3

Кількість виборців та результати голосування по виборах до Верховної Ради СРСР в
Українській РСР⁹³²

Ради	Дата виборів	Кількість виборців	Явка на вибори	Голосів «за»	Голосів «проти»	Недійсних бюлетенів
Рада Союзу	1940 р. (у західних областях УРСР)	5.036.295	4.987.318 (99,03%)	4.890.317 (97,1%)	90.785 (1,8%)	6.216 (0,13%)
Рада Національносте й		5.036.295	4.985.041 (99%)		90.164 (1,8%)	6.924 (0,14%)
Рада Союзу	1941 р. (у Чернівецькі й та Ізмаїльські й обл.)	921.112	917.041 (99,56%)	906 119 (98,81%)	8.960	*
Рада Національносте й		921.112	916.907 (99,54%)	906.754 (98,89%)		
Рада Союзу	1946 р.	20.614.520	20.581.354 (99,84%)	20.392.362 (99,09%)	187.518 (0,9%)	1.129 (0,005%)
Рада Національносте й		20.614.520	20.579.012 (99,8%)	20.397.897 (99,13%)	178.552 (0,9%)	2.563 (0,012%)
Рада Союзу	1950р.	22.731.102	22.727.203 (99,99%)	22.893.053 (99,85%)	33.981 (0,15%)	169 (0,00074%)
Рада Національносте й		22.735.799	22.731.609 (99,99%)	22.695.989 (99,84%)	35.569 (0,16%)	51 (0,00022%)

⁹³² ДАЧО. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 70. Арк. 12; Спр. 62. Арк. 1–4.

Додаток №4

Кількість виборців та результати голосування по виборах до Верховної Ради УРСР

Дата виборів	Кількість виборців	Явка на вибори	Голосів «за»	Голосі в «проти»	Недійсних бюлетенів	Обрано депутатів
1940 р. (у західних областях УРСР)	5.036.295	4.984.740	4.889.427 (98,1%)	89.356	5.957	80
1941 р. (у Чернівецькій та Ізмаїльській обл.)	921.112	916 892 (99,54%)	905 673 (98,78%)	11.147	72	16
1947 р.	21.272.824	21.263.667 (99,96%)	21.151.001 (99,47%)	111.870	1.610	415
1951р.	23.115.936	23.114.466 (99,99%)	23.092.459 (99,91%)	21.251 (0,09%)	63	418

Додаток №5

Кількість виборців на виборах до Верховної Ради СРСР і УРСР другого і третього скликань по областях⁹³³

№ п/п	Найменування області	Кількість виборців			
		Вибори до ВР СРСР 10 лютого 1946 р.	Вибори до ВР УРСР 10 лютого 1947 р.	Вибори до ВР СРСР 12 березня 1950р.	Вибори до ВР УРСР 25 лютого 1951р.
1.	Вінницька	1.264.542	1.280.000	1.298.232	1.290.450
2.	Волинська	461.801	465.000	537.291	537.701
3.	Ворошиловградська	988.987	1.000.000	1.170.443	1.170.276

⁹³³ ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 113. Арк. 14; Оп. 17. Спр. 29. Арк. 20.

4.	Дніпропетровська	1.239.401	1.300.000	1.341.698	1.350.168
5.	Дрогобицька	482.846	500.000	547.512	532.058
6.	Житомирська	818.644	830.000	899.310	900.083
7.	Закарпатська	444.009	450.000	497.160	503.592
8.	Запорізька	694.733	710.000	746.590	748.482
9.	Ізмаїльська	331.638	350.000	299.026	296.796
10.	Кам'янець- Подільська	922.070	1.000.000	970.833	970.211
11.	Київська	1.457.740	2.000.000	1.557.444	1.548.409
12.	Кіровоградська	681.051	700.000	721.137	717.929
13.	Львівська	634.142	650.000	743.550	744.322
14.	Миколаївська	392.328	400.000	430.067	443.576
15.	Одеська	938.272	1.000.000	1.018.514	1.025.509
16.	Полтавська	1.183.207	1.200.000	1.233.513	1.230.481
17.	Ровенська	459.892	460.000	529.638	520.072
18.	Сталінська	1.641.019	1.800.000	1.997.848	2.029.559
19.	Станіславська	569.879	575.000	641.946	631.205
20.	Сумська	906.424	915.000	948.104	941.993
21.	Тернопільська	603.779	610.000	708.866	693.311
22.	Харківська	1.333.644	1.400.000	1.477.481	1.480.708
23.	Херсонська	380.267	385.000	391.192	389.528
24.	Чернівецька	406.210	410.000	445.749	442.868
25.	Чернігівська	893.052	900.000	970.641	968.016
	РАЗОМ	20.614.520	21.290.000	22.731.102	22.719.995

Додаток №6

Порівняльні дані про перебіг голосування до Верховної Ради СРСР 10 лютого 1946 р.
та Верховної Ради УРСР 9 лютого 1947 р. станом на 10.00 год.

№ п/ п	Найменування області	Проголосувало виборців 10 лютого 1946 р.		Проголосувало виборців 9 лютого 1947 р.	
		кількість	%	кількість	%
1.	м.Київ		63, 60	352.586	71, 9
2.	Вінницька	835.048	67, 26	800.318	64, 96
3.	Волинська	159.462	34, 72	264.339	53, 22
4.	Ворошиловградська	632.925	66, 20	803.062	82, 20
5.	Дніпропетровська	656.790	53, 72	572.764	47, 26
6.	Дрогобицька	132.904	28, 32	257.733	49, 94
7.	Житомирська	582.560	72, 35	551.573	67, 19
8.	Закарпатська	123.378	28, 49	183.165	39, 08
9.	Запорізька	417.687	61, 18	403.732	59, 37
10.	Ізмаїльська	150.167	45, 77	290.781	93, 11
11.	Кам'янець-Подільська	709.547	77, 84	902.371	96, 68
12.	Київська	1.335.481	60, 53	1.318.098	90, 56
13.	Кіровоградська	345.748	51, 59	603.190	89, 08
14.	Львівська	179.472	28, 87	577.628	89, 92
15.	Миколаївська	256.827	66, 61	359.919	91, 09
16.	Одеська	581.851	63, 53	810.021	87, 89
17.	Полтавська	545.687	47, 06	1.002.861	86, 95
18.	Ровенська	141.597	33, 78	359.941	75, 80
19.	Сталінська	917.281	56, 63	1.407.564	83, 53
20.	Станіславська	155.537	28, 51	446.888	75, 77
21.	Сумська	491.580	55, 03	839.787	94, 51
22.	Тернопільська	221.101	39, 57	595.160	91, 31
23.	Харківська	721.549	55, 75	1.166.441	87, 43
24.	Херсонська	231.250	61, 14	318.892	88, 86
25.	Чернівецька	229.786	59, 27	399.635	97, 76
26.	Чернігівська	465.227	52, 95	842.275	92, 04
	РАЗОМ	11.020.487	54, 79	18.507.265	88, 93

Додаток №7

Дані про результати голосування до Верховної Ради УРСР у Судово-Вишнянському та Мостиському районах Дрогобицької (тепер – Львівської) області, укладені провідником ОУН «Тарасенком» 31 травня 1947 р.⁹³⁴

№ п/п	Назва села	Уповноважених до голосування	Проголосувало за більшовицькими даними	Проголосувало під терором	Цілком не голосували
Судово–Вишнянський район					
1.	Судова Вишня	1320	1228	450	810 (61,3%)
2.	Передмістя	487	487	6	481 (98,7%)
3.	Королин	306	306	2	304 (99,3%)
4.	Довгомостиська	1015	1015	65	950 (93,6%)
5.	Тулиголови	663	663	–	663 (100%)
6.	Дитятичі	493	493	3	490 (99,4%)
7.	Мокряни	730	730	–	730 (100%)
8.	Загір'я	326	326	3	323 (99,4%)
9.	Макунів	859	859	5	854 (99,4%)
10.	Никловичі	670	670	50	620 (92,5%)
11.	Орховичі	417	417	135	282 (67,6%)
12.	Кульматичі	221	221	–	221 (100%)
13.	Загороди	345	345	14	331 (96%)
14.	Волостків	627	627	3	624 (99,5%)
15.	Стоянці	693	693	12	681 (98%)
16.	Вуйковичі	440	440	–	440 (100%)
17.	Твіржа	496	496	2	494 (99,5%)
18.	Дмитровичі	604	604	–	604 (100%)
19.	Мистичі	476	476	–	476 (100%)
20.	Санники	275	275	–	275 (100%)
21.	Арламівська В.	873	873	3	870 (99,6%)

⁹³⁴ Звіт з т.зв. «виборів» до «Верховної Ради УССР» дня 9 лютого 1947 р. Судова Вишня і Мостиська райони. ГДА СБУ. Ф.13. Спр. 376. Т.39. Арк. 130.

Мостиський район					
1.	Мостиська	1600	1600	–	–
2.	Малнівська Воля	586	586	44	542 (92,4%)
3.	Малнів	1350	1350	500	150 (11,1%)
4.	Соколя	903	903	45	858 (99%)
5.	Завада	206	206	50	156 (75,7%)
6.	Чернява	972	972	547	398 (40,9%)
7.	Годині	580	580	217	363 (62,6%)
8.	Старява	1210	1210	1110	–
9.	Гостинцево	762	762	3	759 (99,6%)
10.	Підгать	485	485	2	483 (99,5%)

Додаток №8

Дані про результати голосування до Верховної Ради УРСР у Краковецькому (тепер – Яворівському) районі Львівської області, укладені провідником ОУН «Трояном» у травні 1947 р.⁹³⁵

Назва сіл	Уповно– важених до голо– сування	Добров ільно віддало свій гол.	Під терором віддало свій гол.	Було пере– черк– нених	Не пішло до голосу– вання	Больше– вики самі вкинули голоси	Було над– виш– ки
Чернилява	1157	23	24	/	1110	1122	12
Наконечне	482	18	17	4	447	452	5
Роснівка	185	12	7	/	166	166	/
Морянці	435	17	19	12	399	403	4
Любині	675	14	3	/	661	661	/
Любинська В	473	16	/	/	457	457	/
Бунів	870	28	7	11	842	842	/
Серни	510	20	8	5	482	482	/
Іваники	250	22	/	/	238	238	/
Передвір'я	320	16	6	4	298	298	/
Семирівка	422	16	10	2	394	401	7

⁹³⁵ ГДА СБУ. Ф.13. Спр. 376. Т.39. Арк. 121.

Додаток №10

Кількість депутатів місцевих Рад першого скликання в УРСР станом на 24 грудня 1939 р. та 1 січня 1947 р.

Ради	Кількість депутатів, обраних 24 грудня 1939р.	Кількість депутатів станом на 1 січня 1947 р.
Обласні	1.341	617 (46%)
Міські (всі)	19.650	6.494 (33%)
Районні у містах	8.830	2.568 (29%)
районні	20.879	7.367 (35,2%)
селищні	9.764	3.976 (40,7%)
сільські	166.710	77.508 (46,4%)

Додаток №11

Відомості про склад депутатів місцевих Рад західних областей Української РСР, обраних 15 грудня 1940р.⁹³⁶

Ради	Всього депутатів	З них			
		Членів кандидатів ВКП(б)	Безпартійних	Чоловіків	Жінок
Обласні	458	255(55,67%)	203 (44,33%)	349(76,20%)	109(23,80%)
Районні	7190	3246 (45,15%)	3944 (54,85%)	5254 (73,07%)	1936(26,93%)
Міські	4766	1790 (37,56%)	2976 (62,44%)	3370 (70,71%)	1396(29,29%)
Районні в м.Львові	843	345 (40,93%)	498 (59,07%)	594 (70,46%)	249(29,54%)
Сільські, селищні	65781	760 (1,16%)	65, 021 (98,84%)	46181 (70,20%)	19600(29,80%)
ВСЬОГО по УРСР	79.038	6.396 (8,1%)	72.642 (91,9%)	55.748 (70,5%)	23.290 (24,5%)

⁹³⁶ Терлецький В.М. Ради депутатів трудящих Української РСР в період завершення будівництва соціалізму (1938–1958 рр.). – К.: Наук. думка, 1966. С.93.

Додаток №12

Порівняльні дані про склад депутатів місцевих Рад другого, третього та четвертого скликання

Ради	Дата виборів	Всього депутатів	За статтю		За партійністю		
			Чол.	Жін.	Членів КП(б)У та ВКП(б)	Членів ВЛКСМ	Безпартійні
Місцеві Ради	1947 р.	307.372	207.602 (67.54%)	99.770 (32,46%)	99.236 (32,28%)	20.934 (6,81%)	187.202 (60,91%)
	1950р.	322.618	215.790	106, 828 (33,11%)	110.390	26.005	212.228
	1953р.	326.989	215.607	111.382	120.607	26.745	206.382

Дата виборів	За освітою			За національністю		
	вища	середня	початкова	Укр.	Рос.	Інших
1947 р.	18.301 (5,95%)	55.702 (18,12%)	233.369 (75,93%)	266.668(8 6,8%)	28.264 (9,2%)	12.440 (4%)
1950р.	23.736	63.861	235.021			
1953р.	28.172	71.532	227.285			

Додаток №13

Порівняльні дані про склад депутатів Верховної Ради УРСР і місцевих Рад другого скликання⁹³⁷

РАД И	Всього о деп	За соціальним походж.			За освітою			За національністю		
		робітн	селян	служб	вища	серед ня	почат к.	укр.	рос.	інші
ВР УРСР	415	177 (42.7 %)	126 (30.3 %)	112 (27.0 %)	158 (38.1 %)	111 (26.7 %)	146 (35,2 %)	296 (71,3 %)	110 (26.5 %)	9 (2,2 %)
Місце ві Ради	307.37 2	26.939 (8.8%)	185.89 6 (60.4 %)	94.537 (30.8 %)	18.301 (6.0%)	55.702 (18.1 %)	233.36 9 (75.9 %)	28.264 (86.8 %)	266.66 8 (9,2%)	12.44 0 (4,0 %)

Додаток №14

Кількісний та якісний склад окружних виборчих комісій по виборах до Верховної Ради Української РСР другого та третього скликань⁹³⁸

Дата проведення виборів	Кількість окружних виборчих комісій	Кількість членів у них	У тому числі			
			Жін.	Чол.	Членів і кандидатів у члени КП(б)У	Членів ВЛКСМ
1947 р.	415	4.455	1.748 (39,2%)	2.707 (60,8%)	2.412 (54,1%)	377 (8,5%)
1951р.	418	4.598	2.076 (45,2%)	2.522 (54,8%)	2.419 (52,6%)	436 (9,5%)

⁹³⁷ ЦДАВО України. Ф.1, Оп. 20, Спр. 137. Арк. 10 зв.–11.⁹³⁸ ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 17. Спр. 29. Арк. 6.

Додаток №15

**Кількісний та якісний склад окружних виборчих комісій по виборах до Верховної
Ради Української РСР другого скликання у західних областях УРСР (1947 р.)⁹³⁹**

Назва області	Кількість окружних виборчих комісій	Кільк ість члені в у них	У тому числі			
			Жін.	Чол.	Членів і кандидатів у члени КП(б)У	Членів ВЛКСМ
Волинська	11	121	46 (38%)	75 (62%)	57 (47,1%)	12 (9,9%)
Дрогобицька	12	132	50 (37%)	82 (62%)	58 (43,9%)	17 (12,9%)
Закарпатська	9	99	36 (36,4%)	63 (63,6%)	55 (55,6%)	5 (5,0%)
Львівська	15	165	59 (35,8%)	106 (64,2%)	82 (49,7%)	13 (7,9%)
Ровенська	12	132	52 (39,4%)	80 (60,6%)	62 (47,0%)	19 (14,4%)
Станіславська	13	143	89 (62,2%)	54 (37,8%)	76 (53,1%)	8 (5,6%)
Тернопільська	15	165	63 (38,2%)	102 (61,8%)	65 (39,4%)	14 (8,5%)
Чернівецька	9	99	39 (39,4%)	60 (60,6%)	48 (48,5%)	6 (6,1%)
Всього:	96	1.056	434 (41%)	622 (58,9%)	503 (47,65%)	94 (8,9%)

⁹³⁹ Складено за: ЦДАВО. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 137. Арк. 12–13.

Додаток №16

**Кількісний та якісний склад окружних виборчих комісій по виборах до ВР
Української РСР третього скликання у західних областях УРСР (1951р.)⁹⁴⁰**

Назва області	Кількість окружних виборчих комісій	Кількість членів у них	У тому числі			
			Жін.	Чол.	Членів і кандидатів у члени КП(б)У	Членів ВЛКСМ
Волинська	11	121	58 (48%)	63(52%)	61(50,4%)	14 (11,6%)
Дрогобицька	12	132	64(48,5%)	68 (51,5%)	55 (41,6%)	7 (5,3%)
Закарпатська	10	110	50 (45,5%)	60 (54,5%)	60 (54,5%)	14 (12,7%)
Львівська	15	165	70 (42,4%)	95 (57,5%)	85 (51,5%)	14 (8,5%)
Ровенська	12	132	58 (43,9%)	74 (56%)	72 (54,5%)	12 (9,1%)
Станіславська	13	143	64 (44,7%)	79 (55,3%)	78 (54,5%)	15 (10,5%)
Тернопільська	15	165	72 (43,6%)	93 (56,4%)	74 (44,8%)	20 (12,1%)
Чернівецька	9	99	36 (36,4%)	63 (63,6%)	56 (56,6%)	13 (13,1%)
Всього:	97	1.067	472(44,2%)	595 (55,8%)	541(50,7%)	109 (10,2%)

Додаток №17

**Кількісний та якісний склад дільничних виборчих комісій по виборах до Верховної
Ради Української РСР другого та третього скликань**

Дата проведення виборів	Кількість дільничних виборчих комісій	Кількість членів у них	У тому числі			
			Жін.	Чол.	Членів і кандидатів у члени КП(б)У	Членів ВЛКСМ
1947 р.	25.939		(39,2%)	(60,8%)	(54,1%)	(8,5%)
1951р.	26.223	210.494	90.658 (43,1%)	119.836 (56,9%)	59.262 (28,15%)	33.673 (16%)

⁹⁴⁰ ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 17. Спр. 29. Арк. 16.

Додаток №18

Кількість населення західних областей Української РСР під час виборів до ВР УРСР першого, другого та третього скликань⁹⁴¹

Назва області	1938р.	1947 р.	1950р.
Волинська	1.010.700	795.400	861.000
Дрогобицька	1.111.300	891.300	907.700
Закарпатська			
Львівська			
Ровенська	1.103.300	861.400	880.200
Станіславська	1.381.100	927.900	1.025.600
Тернопільська	1.520.300	1.086.700	1.100.500
Чернівецька	882.800	686.700	684.800

Додаток №19

Кошторис виборчих кампаній до ВР СРСР, УРСР та місцевих Рад⁹⁴²

Назва Рад	1946	1947	1950	1951	1953
ВР СРСР	17.590.000		14.918.000		
ВР УРСР				11.980.000	
Місцеві Ради		23.272.000	20.992.000		23.272.000

⁹⁴¹ЦДАВО України. Ф.Р-1. Оп.20. Спр. 210. Арк. 1-130.

⁹⁴² ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 217. Арк. 84–85; Оп. 17. Спр. 17. Арк. 39; Оп. 17. Спр. 29. Арк. 2;

Додаток №20

Розподіл коштів на проведення виборів до ВР СРСР у 1946 і 1950 рр. по областях
УРСР

№ п/п	Найменування області	Сума асигнувань	
		1946 р.	1950р.
	м.Київ	213.500	202.600
2.	Вінницька	903.000	788.300
3.	Волинська	576.000	460.400
4.	Ворошиловградська	607.500	579.700
5.	Дніпропетровська	700.000	685.200
6.	Дрогобицька	505.500	466.800
7.	Житомирська	758.500	662.800
8.	Закарпатська	415.000	392.600
9.	Запорізька	520.000	462.000
10.	Ізмаїльська	220.000	230.200
11.	Кам'янець-Подільська	736.500	661.200
12.	Київська	1.036.500	980.800
13.	Кіровоградська	480.000	448.400
14.	Львівська	694.000	557.600
15.	Миколаївська	290.000	283.200
16.	Одеська	660.000	569.200
17.	Полтавська	828.000	744.800
18.	Ровенська	475.500	473.200
19.	Сталінська	845.500	902.000
20.	Станіславська	512.000	513.400
21.	Сумська	647.500	605.000
22.	Тернопільська	620.000	564.000
23.	Харківська	837.000	780.800
24.	Херсонська	264.500	222.400
25.	Чернівецька	325.000	280.400
26.	Чернігівська	662.500	583.800
	РАЗОМ	15.333.500	14.100.800

Додаток №21

Склад голів, їх заступників і секретарів виконавчих комітетів місцевих рад
УРСР, обраних у грудні 1947 р.⁹⁴³

	Всього	Працювало на відповідних посадах до 1947 року	Вперше обрані на цю посаду	Освіта			
				Вища	середня	Незакінчена середня	початкова
Голів виконкомів	17998	4749	4557	258	2441	5483	9846
Заступників голів	17381	4877	9678	362	1683	3797	11539
Секретарів виконкомів	17970	4751	4935	139	3043	8446	6342

Додаток №22

Якісний та кількісний склад районної адміністрації Калуського, Войнилівського та Рожнятівського районів Станіславської області, укладений провідником ОУН Калуської округи станом на 1945р.⁹⁴⁴

№ п\п	Назва установи	керівники				працівники				
		П.І.П.	посада	партійність	Національність	українці		рос.	пол.	інші
						східн.	галич.			
Калуський район										
1.	Райвиконком	Бондаренко Зеновій	голова	член КП(б) У	укр. сх.					
		Ластенко	Заст.	--/	--/					

⁹⁴³ Терлецький В.М. Ради депутатів трудящих Української РСР в період завершення будівництва соціалізму (1938–1958 рр.). – К.: Наук. думка, 1966.С. 179.

⁹⁴⁴Квестіона р. Станіславівщина. Округа Калуш . 1945 р. ГДА СБУ. Ф.13. Спр. 376. Т.74. Арк. 261–263.

		Іван	Голови							
2.	Райпарт ком	Кириленко	I секретар	--	--					
		Неміков	II секретар	--	рос.					
		Мелюченко	III секретар	--	--					
		Биченко	член	--	укр. сх.					
		Орловський	--	--	рос.					
		Ісадачева	--	--	укр. сх.					
		Перепелиця	--	--	--					
		Топорець	--	--	рос.					
3.	Райнарос віта	Мелай Іван	завідуючий	--	укр. сх.	2	3			
4.	Нарсуд	Власов М.Я.	суддя	--	рос.					
5.	Прокурат ура	Нужний В.П.	прокурор	--	укр. сх.					
6.	Райвоєнк омат	Данілов (майор)	начальник	--	рос.	2	11	12	22	1
7.	Райземвід діл	Доманов Михайло	голова	--	--	4	6			
9.	Міськрад а	Гнатків Матій	голова	--	ук р. гал.		6			
10.	Комунгос п	Мочаров Михайло	керівник	Безпа рт.	ук р. гал.	1	43		6	
11.	Райфінвід діл	Гупало Кирило	завідуючий	член КП(б) У	ук р. сх.	3	15	2	1	
12.	Райторгві дділ	Марчук Іван	завідуючий	безпа рт.	--	1	10		1	
13.	Наркомза г	Медведів	начальник	--	--					
14.	Держторг	Василів Василь	директор	член КП(б) У	ук р. гал.		83	3	15	

15.	Райспоживспілка	Василів Іван	голова	—//—	рос.	2	31	3	3	1
16.	Заготскот	Пробоїв Прокіп	завідуючий	безпа рт.	—//—	2	13	1	2	1
	Всього			парт. – 19, безпа рт. – 4	ук р. сх. – 6, укр.га л. – 3, рос. – 9.	17	221	21	50	3
Войнилівський район										
1.	Райвикон ком	Білай	голова	член КП(б) У	рос.		2	1		
2.	Райпартк ом	Кожушко	I секретар	—//—	—//—					
		Полумін	II секретар	—//—	—//—					
		Дерчаленко	III секретар	—//—	—//—					
		Кожушкова	член	—//—	—//—					
		Ішдіко	член	—//—	—//—					
3.	Наросвіта	Гречук Григорій	керівник	—//—	ук р. гал.		8			
4.	Заготзерн о	Крук	керівник	безпа рт.	—//—		4			
5.	Воєнком т	Довгий	начальник	–	рос.		4	8		
6.	Райземвід діл	Копчак	начальник	безпа рт.	укр.					
7.	Райфінвід діл	Гонський	начальник	—//—	укр.					
	Всього			парт. – 7, безпа рт. –	ук р. – сх. – 2, ук.		18	9		

				3	гал. – 2, .ро с. – 7.					
Долинський район										
1.	Райвикон ком	Ковальов	голова	член КП(б) У	рос.	3			4	
2.	Райпартк ом	Пушной	І секретар	--/–	--/–	4				
		Пушкарьов	ІІ секретар	--/–	--/–					
3.	Райнарос віта	Кузьменчук	завідуючий	--/–	укр. р. сх.		7			
4.	Заготзерн о	Скібич	завідуючий	безпа рт.	укр.		6			
5.	Райвоєнк омат	Ісаченко (підполк.)	начальник	член КП(б) У	євр.		2		1	
		Лейко (ст. лейт.)	заступник	--/–	укр.					
	Всього			Парт. – 6, безпа рт. – 1.	укр. р. сх. – 1, укр.га л – 2, рос. – 3, євр. – 1.	7	15		5	
Рожнятівський район										
1.	Райвикон ком	Набойченко	голова	член КП(б) У	рос.	11		5	1	
2.	Райпартк ом	Жевченко	І секретар	--/–	--/–					
		Зайчиков М.	ІІ секретар	--/–	--/–					
		Кравчук О.	член	--/–	укр.					

		Хоргальов	член	-//-	рос.					
		Корна Ядвига	машиністка	-//-	пол.					
		Керманова П.В.	член	-//-	рос.					
		Жалікова Л.М.	член	-//-	рос.					
3.	Райнарос віта	Цюпа А.К.	завідуючий	-//-	укр.		6			
4.	Нарсуд	Маніросов	суддя	-//-	рос.					
5.	Прокурат ура	Стеблік Ф.	прокурор	-//-	рос.	2		2		
6.	Райвоєнк омат	Самойлов П. (капітан)	начальник	-//-	рос.	5		5		1
7.	Райфінвід діл	Клімов К.	завідуючий	-//-	рос.		55			
8.	Райздоров відділ	Бурдинікова	завідуюча	-//-	рос.		5	2		1
9.	Ліспромг осп	Степанов	директор	-//-	рос.		6	1		2
10.	Наркомза готівля		завідуючий	-	укр.					
11.	Райспожи вспілка	Шаповалов	завідуючий	член КП(б) У	рос.		19	1		
	Всього			парт. - 16.	Укр. - 3, пол.. - 1, Рос. - 13.	18	91	16	1	4